

ΠΑ
ΝΑΣ

ΠΡΟΙΟΔ.

Αντικείμενο: Κωπιδόνη Ε. Β. Α. Ι. Ο. Θ. η. κ. γ. Β. ε. ρ. ο. ι. α. γ.

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΒΕΡΟΙΑΣ

100

Αριθ. εισ. 2018

Δωρεά: Υπουργείου

Πολιτισμού και Επιστημών

1559.

GRYER-00745

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΣΜΥΡΝΗ ΤΑΓΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Τ Π Ο

Κ. Μ. Κ Ο Υ Μ Α

Σχολάρχου τοῦ τῆς ΣΜΥΡΝΗΣ φιλολο-
γικοῦ Γυμνασίου, καὶ Διδασκάλου τῶν
Μαθηματικῶν ἐπισημῶν καὶ τῆς
Φιλοσοφίας.

εἰς χρῆσιν τῶν ἑαυτοῦ μαθητῶν.

Τ Ο Μ Ο Σ Τ Ε Τ Α Ρ Τ Ο Σ,

Περιέχων τὴν πρακτικὴν Φιλοσοφίαν, ἥγουν Περὶ Δικαίου,
Ἠθικὴν, Ἠθικὴν Θεολογίαν, καὶ ἐπίμετρον αὐτῶν τὴν
Παιδαγωγικὴν.

Ἀποδέμενοι πᾶσαν ῥυπαρίαν καὶ πε-
ρισσεύαν κακίας, ἐν πραύτητι δέξασθε
τὸν ἔμφυτον Λόγον, τὸν δυνάμενον σῶσαι
τὰς ψυχὰς ὑμῶν.

Ἰακώβου Ἐπιστ. Κερ. Α'. 21.

EN BIENNHI THS AYΣTPPIAS,

ἐκ τῆς Τυπογραφίας Ἰωάννου Σνεϊρέρου.

Α Ω Κ'.

Αρ. 612018

1820

20/8

ΕΙΣ ΤΟΝ ΣΟΦΟΝ ΚΑΙ ΣΕΒΑΣΜΙΟΝ
ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΝ ΚΟΡΑΗΝ.

Εἰς ἐσὲ ἀφιερώνω, σεβάσμιε φίλεμου! τὴν Πρακτικὴν Φιλοσοφίαν, ὅχι μόνον διότι εἶσαι στολισμένος μὲ τὰ καλὰ τῆς, ἀλλὰ καὶ διότι διήγειρας εἰς τὰς καρδίας ὅλης μὲν τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας, ἰδιαίτερα δὲ τῶν μαθητῶν τοῦ Γυμνασίου τῆς Σμύρνης τὴν ἀγάπην τῆς ἀρετῆς διὰ τῶν ἡθικωτάτων σου λόγων.

Δέξαι, σοφὲ Ἄνερ, τὸ δῶρον, ὡς ἀρμόδιον εἰς τὸν ἀγαθόν σου χαρακτῆρα, καὶ ὡς προσφερόμενον ἀπὸ φίλου, ὅς τις εἰλικρινῶς ἀγαπᾷ καὶ τιμᾷ τὰς ἀρετάς σου· καὶ ζῇ ἐπιμήκιστον ἐπ' ἀγαθῷ τῆς Ἑλλάδος!

ὁ φίλος σου.

Κ. Μ. Κούμας.

Δημόσια Κέντρικη Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ.

ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ.

Προοίκησις. Τί εἶναι πρακτικὴ φιλοσοφία, καὶ Τί- να τὰ μέρη της	Σελ. 3

ΠΕΡΙ ΔΙΚΑΙΟΥΤ.

Τί εἶναι δίκαιον, καὶ Τί ἡ τούτου ἐπιστήμη . . .	13
Περὶ Δικαίου Μέρος Πρῶτον. Καθαρὸν Δίκαιον.	
ΚΕΦ. Α'. Περὶ φυσικῆς καὶ πολιτικῆς καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου	17
ΚΕΦ. Β'. Περὶ προσώπου καὶ τοῦ καθολικοῦ νόμου τοῦ δικαίου	19
ΚΕΦ. Γ'. Περὶ προσωπικοῦ καὶ πραγματικοῦ δικαίου.	30
ΚΕΦ. Δ'. Περὶ γενέσεως τῶν δικαίων	38
ΚΕΦ. Ε'. Περὶ σημείων τοῦ κτήματος, καὶ περὶ πα- ραχωμήσεως καὶ ἀπαλλοτρώσεως τοῦ δικαίου . . .	46
ΚΕΦ. Ζ'. Περὶ Συνθηκῶν ἢ Συναλλαγμάτων . .	55
ΚΕΦ. Ζ'. Περὶ παραβάσεως τῶν δικαίων . . .	65
ΚΕΦ. Η'. Περὶ πολιτικοῦ δικαίου	77
ΚΕΦ. Θ'. Περὶ τῶν δικαίων τοῦ Ἡγεμόνος . . .	90
ΚΕΦ. Ι'. Περὶ πολιτείας καὶ τῶν εἰδῶν αὐτῆς . .	102
ΚΕΦ. ΙΑ'. Περὶ τοῦ τῶν Λαῶν ἢ Ἐθνῶν ἢ Πόλεων δικαίου	109

Περὶ Δικαίου Μέρους Δεύτερον. Ἐφηρμοσμένον
Δίκαιον.

Σελ.

ΚΕΦ. Α'. Τί εἶναι ἄνθρωπος, καὶ περὶ τῶν δικαίων τῆς ἀνθρωπότητος	121
ΚΕΦ. Β'. Περὶ τῶν δικαίων καὶ καθηκόντων τοῦ γα- μου	125
ΚΕΦ. Γ'. Περὶ γονέων καὶ τέκνων	135
ΚΕΦ. Δ'. Περὶ κυρίων καὶ θεραπόντων, καὶ περὶ οἰ- κογενείας	140
ΚΕΦ. Ε'. Περὶ τῶν δικαίων τῆς Ἐκκλησίας	144

Η Θ Ι Κ Η.

Προδίοικσις. Τί εἶναι Ἡθικὴ	155

Ἡθικῆς Μέρους Πρώτον. Καθαρὰ Ἡθική.

ΚΕΦ. Α'. Περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς Ἡθικῆς	158
ΚΕΦ. Β'. Τί εἶναι Ἀρετὴ	170
ΚΕΦ. Γ'. Περὶ ἁμαρτήματος καὶ κακίας	174
ΚΕΦ. Δ'. Περὶ ἀξίας καὶ φαιλότητος τῶν πράξεων, ἀξιομισθίας καὶ τοῦ ὑπαιτίου καὶ περὶ τοῦ ἐσωτερι- κοῦ ἡμῶν κριτοῦ, ἡγουν τοῦ συνειδότος, καὶ Θεοῦ τοῦ κριτοῦ μας, ...	180
ΚΕΦ. Ε'. Περὶ ἀρετῶν καὶ καθηκόντων	186
ΚΕΦ. ς'. Περὶ τελείων καὶ ἀτελῶν, ὑψηλοτέρων καὶ κατωτέρων καθηκόντων	193
ΚΕΦ. Ζ'. Καθαροὶ κανόνες περὶ τοῦ Πῶς νὰ ἀσκώμε- θα τὴν ἀρετὴν	199

Ἡΐδικῆς Μέρους Δεύτερον. Ἐφηρμοσμένη
Ἡΐδική.

σελ.

ΚΕΦ. Α'. Περὶ φιλανθρωπίας καὶ καθηκόντων ἐν γένει	209
ΚΕΦ. Β'. Περὶ τῶν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτὸν καθ- ηκόντων τοῦ διατηρεῖν τὴν ζωὴν καὶ ὑγίαιαν . .	215
ΚΕΦ. Γ'. Περὶ τοῦ καθήκοντος τῆς διατηρήσεως τῆς ψυχῆς, καὶ τῆς τῶν μέσων εἰς εὐδαιμονίαν καὶ τελειό- τητα κτήσεως, καὶ τῶν ἄλλων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτὸν καθηκόντων	226
ΚΕΦ. Δ'. Περὶ τῶν εἰς τοὺς ἄλλους καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου	237
ΚΕΦ. Ε'. Περὶ τῶν καθηκόντων τῆς φιλίας . . .	250
ΚΕΦ. ς'. Περὶ κοινωνικῶν καθηκόντων . . .	254
ΚΕΦ. Ζ'. Κανόνες ἐμπειρικοὶ περὶ τῆς ἀσκήσεως τῆς ἀρετῆς	261

ΗΘΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ.

Προοίκησις. Τί εἶναι Ἡΐκὴ Θεολογία	273
Ἡΐδικῆς Θεολογίας Μέρους Πρῶτον. Καθαρὰ Ἡΐκὴ Θεολογία.	

ΚΕΦ. Α'. Περὶ Ὑπάρξεως Θεοῦ	275
ΚΕΦ. Β'. Περὶ ἀθανασίας ψυχῆς	279
ΚΕΦ. Γ'. Περὶ μελλούσης ζωῆς	281
Ἡΐδικῆς Θεολογίας Μέρους Δεύτερον. Ἐφηρ- μοσμένη Ἡΐκὴ Θεολογία.	
ΚΕΦ. Α'. Περὶ τῆς παρουσίας ζωῆς	248
ΚΕΦ. Β'. Περὶ θείας προνοίας	287
ΚΕΦ. Γ'. Περὶ Λατρείας Θεοῦ	289

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΚΑΦΕΛΑΙΩΝ.
ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ. ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ.

Σελ.

Προδιαίκτησις. Τί εἶναι Παιδαγωγική 296

Παιδαγωγικῆς Μέρους Πρῶτον. Καθαρὰ
Παιδαγωγική.

ΚΕΦ. Α'. Περὶ τῶν καθηκόντων τῶν γονέων ὡς πρὸς
τὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων των. . . . 301

ΚΕΦ. Β'. Περὶ σωματικῆς ἀγωγῆς. . . . 304

ΚΕΦ. Γ'. Περὶ θεωρητικῆς ἀγωγῆς. . . . 307

ΚΕΦ. Δ'. Περὶ τῆς πρακτικῆς ἀγωγῆς 315

ΚΕΦ. Ε'. Περὶ παιδαγωγικῶν ποινῶν καὶ βραβείων. 318

ΚΕΦ. Ζ'. Περὶ τῆς τοῦ πολίτου ἀγωγῆς, καὶ τῆς τῶν
κορασίων 322

Παιδαγωγικῆς Μέρους Δεύτερον. Ἐφηρμοσμέ-
νη Παιδαγωγική.

ΚΕΦ. Α'. Περὶ τῆς διδακτικῆς τέχνης. . . . 325

ΚΕΦ. Β'. Περὶ διαφορῶν μεθόδων ἐν γένει, καὶ ἰδιαί-
τερα περὶ τῆς ἀκροαματικῆς. . . . 327

ΚΕΦ. Γ'. Περὶ τῆς ἐρωτηματικῆς ἢ διαλογικῆς μεθ-
όδου. . . . 330

ΚΕΦ. Δ'. Περὶ Σχολείων καὶ τῶν εἰς αὐτὰ διδασκομέ-
νων μαθημάτων. . . . 334

ΚΕΦ. Ε'. Διάταξις τῶν μαθημάτων εἰς τὰ κοινὰ σχο-
λεῖα καὶ εἰς τὰ Γυμνάσια. . . . 342

ΚΕΦ. Ζ'. Εἰδικὴ Μέθοδος. . . . 346

ΚΕΦ. Ζ'. Καθήκοντα τῶν μαθητῶν, καὶ περὶ δοκι-
μασιῶν καὶ διακοπῶν 360

ΚΕΦ. Η'. Ποιοὶ πρέπει νὰ εἶναι οἱ διδάσκαλοι. . 364

ΚΕΦ. Θ'. Περὶ παιδεύσεως τῶν κορασίων . . 365

Σύντομος ἱστορία τῆς Παιδαγωγίας 369

Πίναξ τῶν περιεχομένων εἰς ὅλην τὴν βίβλον. . . 387

ΠΡΑΚΤΙΚΗ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ.

ΠΡΑΚΤΑ
ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ

ΠΡΟΔΙΟΙΚΗΣΙΣ.

Τί εἶναι πρακτικὴ Φιλοσοφία, καὶ Τίνα τὰ
μέρη της.

Α'.

Ε' ἂν ἡ Φιλοσοφία ἐν γένει εἴναι ἐπιτήμη τῶν ἀρχικῶν νόμων ὅλων τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἢ τοῦ ἀρχετύπου Ἐγῶ (Κρηπ. ΡΚΑ'). ἡ πρακτικὴ, ἢ ἡθετικὴ Φιλοσοφία γενικώτερον, τὸ δεύτερον μέρος τῆς παραγώγου Φιλοσοφίας (Κρηπ. ΡΑΒ'), εἶναι ἐπιτήμη τῶν ἀρχικῶν νόμων τῆς τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐνεργείας, ἣτις ὑφίσταται εἰς τὸ σπουδάζειν καὶ πράττειν, ἡγοῦν εἰς τὸ προσδιορίζειν τὸ ἀντικείμενον διὰ τοῦ ὑποκειμένου (Κρηπ. ΝΓ', ΡΚΖ'), καὶ διὰ τοῦτο ὀνομάζεται καὶ αὕτη πρακτικὴ ἐνέργεια.

Β'. Προϋποθέτομεν λοιπὸν καὶ εἰς τὴν πρακτικὴν Φιλοσοφίαν τὴν ἀρχικὴν σύνθεσιν τοῦ ἀντικειμένου καὶ τοῦ ὑποκειμένου, ἢ τοῦ πράγματος καὶ τοῦ ἐννοήματος, ὡς βεβαίαν καὶ ὁμοληγουμένην, καὶ μένοντες πιστοὶ εἰς τὴν διαβατικὴν ταύτην ἔνωσιν ἀποδεχόμεθα, ὅτι τὰ δύο ταῦτα τίθενται ἀρχικῶς, καὶ ὅτι ἡ σύνθεσις των, ὡς ἀνερμήνευτος, καὶ ἀκατατάληπτον ἔργον τῆς ἐκάστου συνειδήσεως, εἶναι τὸ ἀπόλυτον ὄριον τοῦ φιλοσοφεῖν· καὶ ἐπομένως, ὅτι ὅχι μόνον ἡ κατ' ἐξοχὴν ὀνομαζομένη

θεωρία, ἀλλὰ καὶ ἡ θεωρία τῆς πράξεως πρέπει νὰ περικλεισθῇ εἰς τὴν ἐντὸς τῶν ὁρίων τούτων κειμένην ἐπικράτειαν, εὖν μέλλῃ νὰ μὴ γείνη ὑπερβατικὴ φιλοσοφία (Κρηπ. ΜΕ', Σημ.). σφάλμα ἐπικινδυνώτερον εἰς τὴν πρακτικὴν φιλοσοφίαν παρὰ εἰς τὴν θεωρητικὴν, ἐπειδὴ τὴν διαστρέφει εἰς φαντασιώδη ἡθικὴν, καὶ βλάπτει οὕτω καιρίως τὸν ἄνθρωπον (Κρηπ. ΛΘ', ΜΑ').

Γ'. Διὰ τοῦτο ἀποδεχόμεθα καὶ τὴν εἰς πάντα ὑγιεῖ τὰς φρένας ἔχοντα ἄνθρωπον φυσικὴν καὶ ἀναγκαίαν πληροφορίαν τῆς ἡμῶν αὐτῶν ὑπάρξεως, καὶ τῆς τῶν περὶ ἡμᾶς πραγμάτων, καὶ τῆς μεταξὺ ἡμῶν καὶ ἐκείνων ὑπαρχούσης κοινωνίας (Κρηπ. ΜΔ'), καὶ βεβαίονομεν, ὅτι ἡ κοινωνία αὕτη ἐπισητηρίζεται εἰς τὴν ἀρχικῶς συνθετικὴν τοῦ ἀντικειμένου πρὸς τὸ ὑποκείμενον σχέσιν· διὰ τῆς ὁποίας προσδιορίζονται ἀμοιβαίως, καὶ ὅτι χωρὶς ταύτην τὴν κοινωνίαν καὶ τὸν προσδιορισμὸν τούτων οὔτε περὶ πράξεως ἤθελεν εἶσθαι λόγος, οὔτε περὶ πρακτικῆς φιλοσοφίας (Κρηπ. ΛΘ', ΜΑ').

Δ'. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ πρακτικὴ ἐνέργεια τοῦ Ἐγὼ, καθὼς πραγματικὴ, ὑφίσταται εἰς τὸ νὰ προσδιορίζεται τὸ ἀντικείμενον ὑπὸ τοῦ ὑποκειμένου, ἐνῶ διὰ τῶν σπουδῶν καὶ πράξεών μας καθυποβάλλομεν ἀντικείμενά τινα εἰς τοὺς σκοποὺς μας· καὶ ἐπειδὴ πᾶσα ἐνέργεια τοῦ πνεύματός μας κρέμαται ἀπὸ ἀρχικοὺς τινες νόμους, οἱ τινες εἶναι τὸ εἶδος τῆς ἐνεργείας, καὶ προσδιορίζουν τὸν κύκλον τῆς εἰς τὴν χρῆσιν τῶν δυνάμεων του (Κρηπ. ΜΖ', ΜΗ', Ν', ΝΑ'). διὰ τοῦτο ἐμπορεῖ νὰ ἐκφρασθῇ τὸ πρόβλημα τῆς πρακτικῆς ἢ ἡθικῆς Φιλοσοφίας εἰς τὸν ἐφεξῆς τύπον.

Τίνες εἶναι οἱ νόμοι τῶν δυνάμεων τῶν σπουδῶν καὶ πράξεών μας;

ἢ κατ' ἄλλον τρόπον.

Τί εἶναι τὸ ἀρχικόν εἶδος τοῦ Ἐγὼ ὡς πρὸς τὴν πρακτικὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν;

Ε'. Θετόμεν λοιπὸν ἐνταῦθα ὡς ἀνανιρρήτου ἔργου τῆς συνειδήσεως καὶ ὅριον τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας, καὶ ἐπομένως ὡς ὑπερτάτην ὕλικήν αὐτῆς ἀρχὴν (Κρηπ. ΚΔ'), ὅτι εἴμεθα ἐνεργοὶ πρακτικῶς, ἡγοῦν σπουδάζομεν καὶ πράττομεν· καὶ ζητοῦμεν ἐρευνῶντες περαιτέρω Πῶς, ἡγοῦν κατὰ τίνες νόμους γίνονται ἐνεργοὶ αἱ δυνάμεις τῶν σπουδῶν μας καὶ πράξεων; Μὲ ταύτην δὲ τὴν ἐρευναν θέλομεν εὑρεῖν καὶ τὰς κατ' εἶδος ἀρχὰς τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας (Κρηπ. ΚΖ'), μαυθάνοντες τὸν σκοπὸν τῶν πράξεών μας.

Ζ'. Ἀλλὰ τῆς εἶναι ὁ ἔσχατος τῆς ἠθικῆς Φιλοσοφίας σκοπός; Διὰ τί, καὶ πρὸς τί ζητοῦμεν νὰ μάθωμεν τοὺς ἀρχικοὺς νόμους τῶν σπουδῶν μας καὶ πράξεων; Ἐάν ἔσχατος σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας ἐν γένει εἶναι ἡ ἀπόλυτος συμφωνία καὶ ἁρμονία τῶν ἐνεργειῶν μας ὅλων, ἡ ἡ ἀπόλυτος ἁρμονία τοῦ Ἐγὼ εἰς ὅλας τὰς ἐνεργείας του (Κρηπ. ΚΖ')· σκοπὸς τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας δὲν ἔμπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλος, εἰ μὴ ἡ ἀπόλυτος συμφωνία ὅλων τῶν πρακτικῶν μας ἐνεργειῶν, ἡ ἡ ἀπόλυτος ἁρμονία τοῦ Ἐγὼ εἰς ὅλας του τὰς πρακτικὰς ἐνεργείας, ἡγοῦν τὸ ἀγαθόν. Τὸ ἀγαθὸν τοῦτο ζητοῦμεν νὰ γνωρίσωμεν διὰ τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας, καὶ εἰς τὴν κρίσιν αὐτοῦ ὁδηγοῦμεθα ἀπὸ τὴν ιδέαν ἀπολύτου ἁρμονίας τῶν σπουδῶν καὶ πράξεων· δυνάμεθα λοιπὸν νὰ ταξῶμεν ὡς ἀνωτάτην κατ' εἶδος ἀρχὴν τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας τὴν ἐφεξῆς θέσιν.

Ὅτι προσαρμόζεται εἰς σύστημα ἀπολύτως ἁρμονικῶν σπουδῶν καὶ πράξεων, εἶναι ἀγαθόν· τὸ δὲ ἐναντίον τοῦτο εἶναι κακόν.

ὁ δὲ Λόγος, ὅς τις ζητεῖ ταύτην τὴν ἁρμονίαν, λέγεται τώρα πρακτικός.

Ζ'. Ἐὰν καὶ ἡ ἀπόλυτος αὕτη ἁρμονία εἶναι ἰδέα, τὴν ὁποίαν δὲν θυνάμεθα ποτὲ ἐντελῶς νὰ κάμωμεν πρᾶγμα· ἀλλ' εἶναι ἰδέα πρακτικῶς ἀναγκαία, καθὼς τέρμα καὶ σκοπός, πρὸς τὸν ὅποιον ἀποβλέπει ὁ πρακτικὸς λόγος, ὅταν μᾶς δι-
ρίξη τὰς πράξεις μας· καὶ γίνεται λοιπὸν κανὼν πράξεως ἡ νόμος ἡθικός, ἐπειδὴ διευθύνει καὶ διατάσσει τὰ τῶν ἀνθρώπων ἥθη. Καὶ ἐπειδὴ ὅλοι οἱ ἄλλοι ἡθικοὶ νόμοι πορίζονται ἀπὸ τοῦτον· διὰ τοῦτο αὐτὸς μὲν ὀνομάζεται πρῶτος καὶ ἀρχικός νόμος· οἱ δὲ λοιποὶ, δευτερεύοντες.

Η'. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀρχικὸς οὗτος νόμος ἐκβαίνει ἀπ' αὐτὴν τὴν διασκευὴν καὶ φύσιν, νὰ εἶπω, οὕτω τοῦ Λόγου, καὶ ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει ἄλλην δύναμιν ὑψηλοτέραν τοῦ Λόγου νὰ δώσῃ τὸν νόμον τοῦτον (Κρηπ. ΝΔ', Ξ'). διὰ τοῦτο πρέπει ὁ Λόγος νὰ ἐκληφθῇ Νομοθέτης ἑαυτοῦ, ἥγουν Αὐτόνομος. Ἀλλὰ διὰ τῆς αὐτονομίας τοῦ Λόγου δὲν πρέπει νὰ λησμο-
νῇσῃ ποτὲ ὁ ἄνθρωπος, ὅτι καθὼς ἀτελής καὶ περιορισμένος ὑπόκειται καὶ εἰς νόμους ὄντος ἀπεριορίστου καὶ παντελείου, τὸ ὅποιον εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν ΟΝ. (Κρηπ. ΟΑ').

Θ'. Ὅταν ὁ Λόγος προτάξῃ νόμους εἰς τὸν ἄνθρωπον, δίδει τὸ ἐκτελεστικὸν τούτων εἰς τὴν θέλησιν τοῦ ἀνθρώπου· διὰ τοῦτο οἱ ἡθικοὶ νόμοι ὀνομάζονται καὶ νόμοι θελήσεως, ἥγουν δεδομένοι νὰ τοὺς ἐκτελέσῃ ἡ θέλησις· ἡ δὲ θέ-
λησις εἶναι ἐλευτέρα (Κρηπ. ΞΔ'). διὰ τοῦτο οἱ νόμοι οὗτοι

λέγονται νόμοι τῆς ἐλευθερίας, μ' ὅλον ὅτι οἱ νόμοι περιέχουν ἀναγκαιότητά τινα, τῆς ὁποίας ἡ μετὰ τῆς ἐλευθερίας σύναψις μᾶς εἶναι μὲν καταληπτὴ εἰς τὴν πρακτικὴν Φιλοσοφίαν, μᾶς μένει δὲ ἀκατάληπτος εἰς τὴν θεωρητικὴν (Μεταφυσ. ΣΜΑ').· πρέπει δὲ οἱ νόμοι οὗτοι νὰ διακριθῶσιν ἀπὸ τοὺς φυσικοὺς ὀνομαζομένους νόμους τοῦ ἀνθρώπου, οἳ τινες δὲν διορίζουσι τὸ ἡθικῶς δυνατόν καὶ ἀναγκαῖον (Τί εἶναι δίκαιόν του, καὶ Τί χρεώσται νὰ κάμῃ ὁ ἄνθρωπος), ἀλλὰ τὸ φυσικῶς δυνατόν καὶ ἀναγκαῖον (Τί δύναται, καὶ Τί εἶναι ἀνάγκη νὰ κάμῃ).

Γ. Ἐπειδὴ λοιπὸν χωρὶς ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως δὲν δύναται νὰ ὀμιληθῇ περὶ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ (καθὼς οὐδὲ περὶ δικαίου καὶ ἀδίκου, ἀρετῆς καὶ κακίας, κατορθώματος καὶ ἁμαρτημάτων, ἁμοιβῆς καὶ ποινῆς), καὶ χωρὶς αὐτονομίαν τοῦ Λόγου δὲν ἐμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν περὶ πρακτικῶν νόμων δεδομένων εἰς τὴν ἐλευθέραν τοῦ ἀνθρώπου θέλησιν· διὰ τοῦτο τὰ δύο ταῦτα εἶναι βάσεις τῆς ἡθικῆς Φιλοσοφίας, ἢ τῆς τοῦ ἀγαθοῦ ἐπιστήμης· ὁ δὲ μὴ δεχόμενος τὰ δύο ταῦτα, ἐξ ἅπαντας δὲν θέλει νὰ φιλοσοφήσῃ πρακτικῶς ἢ ἡθικῶς.

ΙΑ'. Τοὺς νόμους τοῦ πρακτικοῦ Λόγου ἀνευρίσκει εἰς ἑαυτὸν ὁ ἄνθρωπος κατ' ὀλίγον· πρῶτον αἰσθάνεται κλίσεις τιναὶ καὶ ἀποστροφάς, αἱ ὁποῖαι ἀναγγέλλουν μὲν τὴν ὕπαρξιν τῶν νόμων, δὲν εἶναι δὲ οἱ νόμοι αὐτοὶ, ἀλλ' ἀπλῶς ἡθικὰ αἰσθητά μερικῶς, ἢ ἐν γένει ἡθικὸν αἶσθημα· ἀλλὰ δι' αὐτῶν κρίσις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ δὲν δύναται νὰ γείνη, χρειάζεται δὲ νὰ ἀναφανοῦν οἱ νόμοι τοῦ Λόγου διὰ νὰ τὸ κρίνωσι· διότι ἡ αὐτὴ κατ' αἶσθησιν πράξις εἶναι ἀγαθὴ ἢ κακὴ ὡς ἐκ τοῦ σκοποῦ της· οἷον, ἀρπάζουν ἀπὸ τὸν ὠπλισμένον τὰ ὄπλα, ἢ διὰ νὰ τὸν γυμνώσωσιν ἀπὸ τὰ πράγ-

ματά του (τὸ ὅποιον εἶναι κακόν), ἢ νὰ τὸν ἐμποδίσουν ἀπὸ τοῦ νὰ βλαῖπῃ (τὸ ὅποιον εἶναι ἀγαθόν). Ἐκ δὲ τούτων γίνεται φανερόν.

α'. "Οτι τὸ ἡθικὸν αἶσθημα εἶναι μὲν αἰσθητικῆς ἀληθείας πρόξενον, ἀλλ' ἐπίσης ἐμπορεῖ νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἀσφαλὲς ὅσον καὶ τὸ φυσικὸν αἶσθημα εἰς τὴν θεωρητικὴν ἀλήθειαν.

β'. "Οτι ὁ ἄνθρωπος δὲν πρέπει νὰ κρίνῃ τὸ ἀγαθόν καὶ τὸ κακὸν κατὰ τὰ αἰσθήματα μόνου, διότι ἐμπορεῖ νὰ ἀπατηθῇ.

γ'. "Οτι τὸ ἡθικὸν αἶσθημα εἶναι ἀναγκαῖον εἰς τὸν πρακτικὸν φιλόσοφον, καὶ καθὼ ἄνθρωπον καὶ καθὼ φιλόσοφον, ἐπειδὴ δὲ αὐτῶν ἐμπορεῖ νὰ φυλαχθῇ ἀπὸ πολλὰ σφάλματα, εἰς ἐνταυτῷ μεταχειρίζεται καὶ τὸν Λόγον.

δ'. "Οτι εἶναι ἄτοπον καὶ ἀντιφατικόν νὰ θέτωμεν εἰς τὴν πρακτικὴν φιλοσοφίαν τὸ ἡθικὸν αἶσθημα πρῶτον κανόνα τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ· διότι ἡ ἐπιστήμη αὕτη, γέννημα οὔσα τοῦ φιλοσοφοῦντος Λόγου, πρέπει νὰ μᾶς δώσῃ καθαράν καὶ εὐκρινῆ συνείδησιν τοῦ ἡθικοῦ, καὶ ἐπομένως νὰ μᾶς ἐξηγήσῃ καὶ νὰ μᾶς κρίνῃ καὶ αὐτὰ τὰ ἡθικὰ αἰσθήματα.

ΙΒ'. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὴν πρακτικὴν Φιλοσοφίαν ἀνήκουσι τρεῖς μερικώτεραι ἐπιστήμαι, ἡγουν Τὰ τοῦ Δικαίου, Ἡθική, καὶ Ἡθικὴ Θεολογία· διὰ τοῦτο καὶ τὸ σύνταγμα τοῦτο τῆς πρακτικῆς Φιλοσοφίας πρέπει νὰ διαιρεθῇ εἰς τρία μέρη ὁμώνυμα τῶν ἐπιστημῶν τούτων· καὶ ἡ μὲν πρώτη εἶναι πρακτικὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐνέργεια πρὸς τοὺς ὁμοίους του, ἡγουν ἐξωτερικὴ ἢ μεταβατικὴ· καὶ οἱ νόμοι τοῦ πρακτικοῦ λόγου ἐφαρμόζονται ἐνταῦθα εἰς ἐκτέλεσιν ἐξωτερικῆς ἁρμονίας εἰς τὰς πρακτικὰς ἐκεῖνας ἐνεργείας. Ἡ ἐξωτερικὴ αὕτη ἁρμονία ὑφίσταται εἰς τὸ νὰ φυλάττωσιν ὅλοι τὰ δι-

καὶ τῶν ἄλλων, ἡγουν ζῶν, ἐλευθερίαν, κτήματα, καὶ ἐπο-
μένως, εἰς τὸ νὰ συγκατοικῶσιν ὅλοι ἡσύχως καὶ εἰρηνικῶς·
ἡ δευτέρα εἶναι συμφωνία τῶν ἐξωτερικῶν ἢ μεταβατικῶν
πρὸς τὰς ἐσωτερικὰς ἢ ἐμμόνους ἐνεργείας του, τὸ ὅποιον ὀνο-
μάζεται ἀρετὴ· ἂν αὕτη ὀνομασθῇ δὲ καὶ ὁ σὺν ἡ γενικώτε-
ρον, θέλει περιλαμβάνειν καὶ τὸ δίκαιον· εἰάν δὲ ἡ συμφωνία
αὕτη ἀναφερομένη καὶ εἰς τὸν Θεὸν συμφωνῇ μὲ τὸ θεῖον του
θεῖλημα, ὀνομάζεται τότε εὐσέβεια, τὴν ὁποίαν μᾶς διδά-
σκει ἡ τρίτη ἐπιστήμη.

ΙΓ'. Διὰ τὰ δώσωμεν αἰσθητὴν τινα εἰκόνα τῆς τριπλῆς
σχέσεως τῶν ἐπιστημῶν τούτων, ἐμποροῦμεν νὰ ἐννοήσωμεν
τρῖς ὁμοκέντρους κύκλους, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μὲν δεύτερος πε-
ρικλείει τὸν πρῶτον, ὁ δὲ τρίτος τὸν δεύτερον· εἰς τὸν πρῶτον
περιέχεται τὸ δίκαιον· εἰς τὸν δεύτερον ἡ ἀρετὴ, ἥτις περιέχει
καὶ τὸ δίκαιον· εἰς τὸν τρίτον ἡ εὐσέβεια, ἥτις περιλαμβάνει
καὶ τὴν ἀρετὴν καὶ τὸ δίκαιον, καὶ μᾶς δίδει τὴν ὑπερτάτην
τιμὴν καὶ ὀξίαν, ἐπειδὴ μᾶς δεικνύει τὴν ὁδὸν τὴν φέρουσαν
εἰς τὸ ἄπειρον· καὶ οὕτω μᾶς ἀποκαθιστᾷ ἀπορρήσιας τοῦ
παναγίου θελήματος, σπεύδοντας νὰ ἀποκατασταθῶμεν οἱ
πεπερασμένοι ὅμοιοι μὲ τὸ ἄχρονον καὶ ἄπειρον ἐκεῖνο ὃν, ὥστε
νὰ λέγωμεν δικαίως «ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ
ἐσμέν».

Σημείωσις. Ἡ τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας διαίρεσις ἐδικαιολο-
γήθη εἰς τὴν Κρητικὰ τῆς φιλοσοφίας (Κρηπ. ΠΗΖ.), καὶ τὴν αὐτὴν
αἰτιολογίαν ἐπανέλαβον πάλιν ὀνωτέρω (ΙΒ'. ΙΓ'). Πολλοὶ ὅμως συγ-
γραφεῖς ἕως τῶν ἡμερῶν μᾶς συνέχισαν ταὶ ἐπιστήμας ταύτας, καὶ τὴν
τάξιν των· οἱ μὲν συμπεριλαμβάνοντες τὰς δύο εἰς μίαν, τὴν δὲ Θεο-
λογίαν μόνον θεωρητικῶς ἢ μεταφυσικῶς πραγματευόμενοι, οἱ δὲ, προ-
τάττοντες τὴν ἡθικὴν ἀπὸ τῆς περὶ τοῦ δικαίου· ἀλλ' ὁ Κρόγιος ἐκα-
με τὴν διάκρισιν τούτων καθαρὰν· διότι ἡ μὲν περὶ τοῦ δικαίου διδα-
σκαλὴ περιέχει ἀπλῶς τὴν ἁρμονίαν τῶν πρὸς ἀλλήλους μᾶς πράξεων·
ἡ δὲ ἡθικὴ, ὑψηλοτέρα πράξις εἶσα, περιέχει καὶ ἐλευθερίαν τὴν ἁρμονίαν,

καὶ τὴν ταύτης πρὸς τὰς ἐσωτερικὰς ἡμῶν ἐνεργείας· ἐκείνη λοιπὸν εἶναι ἀπλουστέρα ἐπιστήμη, καὶ προηγείται· ἀπὸ ταύτης ὡς συνδεω-
 τεραν· τελευταίον δὲ ἡ Θεολογία, περιέχουσα καὶ τὰς δύο, πρέπει νὰ
 ταχθῇ τρίτη· ταύτην ἀρχήτερα ἐπραγματεύοντο μόνον θεωρητικῶς ἢ
 μεταφυσικῶς, ὀνομάζοντες τὴν φυσικὴν Θεολογίαν· ἀλλ' ἐπειδὴ
 εἰς ἄνθρωπος ὅχι μόνον θεωρητικῶς ἀνατρέχει εἰς τὴν πρώτην καὶ ἀπό-
 λυτον ἀρχὴν, ἀλλὰ καὶ πρακτικῶς ζητεῖ τὴν αἰτίαν τῆς μακαριότητός
 του· δια τοῦτο τὴν ἐπιστήμην ταύτην πρέπει ἡ φιλοσοφία νὰ ἐξετάσῃ
 καὶ θεωρητικῶς, ὡς ἐκάμαμεν καὶ ἡμεῖς εἰς τὴν Μεταφυσικὴν (Μεταφυσ.
 ΣΒ' — ΣΟ'), καὶ πρακτικῶς, τὸ ὁποῖον θέλομεν δοκιμάσειν εἰς τὸ
 τρίτον μέρος τῆς ἀνὰ χεῖρας πρακτικῆς φιλοσοφίας. Καὶ μ' ὅλον ὅτι
 αἱ ἐπιστήμαι αὗται εἶναι συνδεδεμέναι, καὶ συννηγμέναι ὡς ἀναφερόμε-
 ναι εἰς τὸ αὐτὸ ὑποκείμενον· ἀλλ' ἡ ἀρχαίρετις καὶ εἰδῶ, καθὼς καὶ εἰς
 πολλὰς ἄλλας ἡνωμένας ἐπιστήμας, εἶναι ἀναγκαιοτάτη, ὡς διδούσα
 τάξιν καὶ ἐνὸρμήν εἰς τὰς θεωρίας μας.

ΠΕΡΙ ΔΙΚΑΙΟΥ.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΠΕΡΙ ΔΙΚΑΙΟΥ.

Τί εἶναι δίκαιον, καὶ Τί ἡ τούτου ἐπιστήμη.

ΙΔ'.

Η' περὶ δικαίου πραγματεία, εἶναι ἐπιστήμη τῶν ἀρχικῶν νόμων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἀναφερομένων εἰς τὴν ἐξωτερικὴν συμφωνίαν τῶν πρακτικῶν ἐνεργειῶν τῶν ἀνθρώπων (ΙΒ'). Διὰ τοῦτο ἐμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ καὶ φιλοσοφικὴ τοῦ δικαίου διδασκαλία· ὀνομάζεται δὲ καὶ τοῦ φυσικοῦ δικαίου διδασκαλία· ὅχι διότι τὸ δίκαιον, τὸ ὅποιον εἶναι ἀντικείμενον ταύτης τῆς ἐπιστήμης, κρέμαται ἀπὸ μόνον φυσικοὺς νόμους (Θ'), ἀλλὰ διότι προσδιορίζεται διὰ τῆς ἡθικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἡγοῦν ἀμέσως διὰ τοῦ πρακτικοῦ Λόγου. Τὸ φυσικὸν λοιπὸν δίκαιον εἶναι Λόγῳ δίκαιον, καὶ διαφέρει ἀπὸ τὸ προαιρετικόν, ἢ Θέσει δίκαιον, τὸ ὅποιον προστάζεται ἀπὸ νομοθέτας.

ΙΕ'. Τὸ θέσει δίκαιον προσδιορίζεται εἰς πολιτικὴν τινα κοινωνίαν ἢ ἀπὸ τὴν θέλησιν ὅλων τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας, ἢ τινῶν, ἢ ἐνὸς μόνου, καὶ ἐκλαμβάνεται ὡς κανὼν τῶν ἐξωτερικῶν ἐνεργειῶν τοῦ κοινωνικοῦ βίου· καὶ διὰ τοῦτο ὀνομάζεται προαιρετικόν, τὸ ὅποιον ἐμπορεῖ νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸ φυσικόν, ὅταν ἔχῃ κανόνα τῶν πρακτικῶν Λόγον· διὰ τοῦτο ἡ μὲν ἀμε-

σος ἀρχὴ τοῦ θέσει δικαίου ἐνυπάρχει εἰς τὴν θέλησιν τοῦ νομοθέτου· ἡ δὲ τελευταία, εἰς τὴν ἐσωτερικὴν νομοθεσίαν τοῦ Λόγου. Εἶναι δὲ τὸ πρῶτον δίκαιον καὶ διορθωτικὸν τοῦ δευτέρου, εἰς τὸ δὲ εἶναι κατὰ πάντα κατασκευαστικὸν τούτου καὶ ποιητικόν· διότι ὁ θέσει νομοθετῶν ἔχει πάντοτε νὰ διορθώσῃ πλῆθος περιστάσεων καὶ σχέσεων, τὰς ὁποίας δὲν ἡδύναται νὰ προῖδῃ ἐκ τῶν προτέρων· καὶ πολλάκις ὅ,τι διορίζεται δίκαιον, φαίνεται μόνον ταιούτων, ἄδικον ὃν πραγματικῶς· καὶ εὐθὺς ἀπὸ τοῦ καταλάβῃ ὁ Λόγος, τὸ διορθώνει.

Ις'. Ἐκ δὲ τούτων ἔπεται, ὅτι μόνον τὸ φυσικὸν δίκαιον εἶναι καθολικὸν καὶ ἀναγκαῖον (μ' ὅλον ὅτι δὲν λαμβάνει πάντοτε τὸ κύρος του)· τὸ δὲ θέσει κατὰ τὴν φύσιν τοῦ εἶναι μερικόν καὶ ἐνδεχόμενον, ἐπειδὴ ἰσχύει διὰ μόνον μερικὺς ἀνθρώπους, οἵτινες ὑπεχρεώθησαν ἀπὸ τὰ λογικόντων νὰ εὐχαριστήσῃν εἰς τὴν θέλησιν ἄλλου, ὅς τις προσδιορίζει τὰ δίκαιά των. Ἐκ δὲ τούτων συνάγεται, ὅτι τὸ μὲν, εἶναι ἐν καὶ μόνον καὶ αἰώνιον καὶ ἄτρεπτον δίκαιον, ἐπιστηριζόμενον εἰς ἓνα τὸν πρακτικὸν λόγον· τὸ δὲ δεύτερον, ὡς θεμελιούμενον εἰς ἐμπειρικὰς περιστάσεις καὶ σχέσεις, εἶναι παντοδαπὸν καὶ μεταβλητὸν καὶ φθαρτόν.

ΙΖ'. Ἐπειδὴ δὲ τὸ θέσει δίκαιον, διὰ νὰ τηρῇται ἀπαράβατως γράφεται, ὡσαύτως καὶ ὁ εἰς αὐτὸ ἀναφερόμενος νόμος· διὰ τοῦτο ὀνομάζεται γραπτὸν δίκαιον καὶ γραπτὸς νόμος· τὸ δὲ φυσικὸν, ἄγραφον καὶ ἔμφυτον. Τὸ θέσει λοιπὸν δίκαιον ἐμπορεῖ ἐμπειρικῶς μόνον νὰ γνωσθῇ, καὶ χρειάζομεθα παντοδαπὰς γνώσεις γλωσσικὰς καὶ ἱστορικὰς, διὰ νὰ καταλάβωμεν τὰς συλλογὰς καὶ τὰς βίβλους τῶν νόμων· τὸ δὲ φυσικὸν γινώσκεται καὶ χωρὶς τὴν πείραν, οὐδὲ ἔχει χρεῖαν ταιούτων φιλολογικῶν βοηθημάτων· διὰ τοῦτο ἡ μὲν

ἐπιστήμη τοῦ δικαίου στρέφεται κυρίως εἰς τὸ φυσικόν· ἡ δὲ περὶ τὸ δίκαιον πολυμάθεια καὶ φιλολογία, εἰς τὸ θετικόν, καθὼς καὶ ἡ σύνεσις τοῦ δικαίου εἰς τὴν ἐρμηνείαν καὶ χρῆσιν τοῦ δευτέρου· λαμβάνονται ὅμως συχνάκις ἀδιαφόρως οἱ ὅροι. Εἶναι δὲ πολλὰ εἰδεχόμενον θετικόν τι δίκαιον νὰ περιέχῃ πολλὰς φυσικὰς ἀρχὰς· φαίνεται ὅμως τὸ τοιοῦτον πάντοτε μὲ τὸ εἶδος τοῦ θέσει δικαίου.

ΙΗ'. Ἐὰν τὸ φυσικόν δίκαιον εἶναι ἀρχὴ καὶ βάσις τοῦ θέσει δικαίου (ΙΕ'). ἡ γνώμη ὅμως, ὅτι πᾶν δίκαιον ἔχει θετικὴν ἀρχήν, εἶναι ἀντιφατικὴ· ὡσαύτως καὶ ἡ γνώμη, ὅτι μόνον τοῦ θέσει δικαίου ὑπάρχει φιλοσοφία, ἀλλ' ὅχι καὶ τοῦ φυσικοῦ. Ἰδοὺ οἱ λόγοι καὶ τῶν δύο τούτων ἀντιφάσεων.

ΙΘ'. α'. Διότι τὸ θέσει δίκαιον κρέμαται ἀπὸ ἐξωτερικὸν νομοδότην· ζητεῖται λοιπόν Πόθεν ἔχει οὗτος τὸ δίκαιον νὰ δώσῃ νόμους. Εἰ μὲν τὸ δίκαιόν του προήλθεν ἀπὸ τὸν Λόγον, εἶναι φυσικόν· εἰ δὲ μὴ, εἶναι τῆς ἰσχύος καὶ βίας του, καὶ ἐπομένως δὲν εἶναι ἀληθινόν δίκαιον· καὶ ὡς τοιοῦτον κινδυνεύει πᾶσαν στιγμήν ν' ἀπορρίψῃ καὶ νὰ σταλῇ εἰς κόρακας ἀπ' ἄλλον ἰσχυρότερον. Θέλομεν ἰδεῖν ἐφεξῆς ὅτι καὶ αἱ πόλεις, μ' ὅλον ὅτι δὲν δύνανται νὰ σταθῶσι χωρὶς θετικὰ καὶ γραπτὰ δίκαια, ἀλλ' ὅμως ἐπιστηρίζονται ἀσαλεύτως εἰς μόνον τὸ φυσικόν δίκαιον.

Κ. β'. Τοιαύτη εἶναι καὶ ἡ δευτέρα γνώμη· διότι Πῶς δυνάμεθα νὰ φιλοσοφήσωμεν περὶ τοῦ δικαίου, εἰ δὲν ὑπάρχῃ φιλοσοφία τοῦ δικαίου ἐν γένει, ἢ γοῦν ἐπιστήμη τοῦ δικαίου γεννωμένη ἀπὸ τὸν Λόγον; Τὸ θετικόν δίκαιον ἐμπορεῖ μὲν νὰ ἐξετασθῇ μὲ πολλὰς ἐρμηνείας καὶ ἐξηγήσεις, ἀλλ' εἰ δὲν συμφωνῇ μὲ τοὺς κανόνας τοῦ Λόγου, ἀπορρίπτεται, καὶ ἀποδεχθῇ ἱστορικῶς, ὅτι ἐτέθη ἀπὸ τὸν Σόλωνα· εἰ δὲ συμ-

φωνεί, ταυτίζεται μὲ τὸ φυσικόν· τοῦ ὁποίου μόνου εἶναι ἡ ἐπιστήμη.

ΚΑ'. Ἐὰν Θεὸν δίκαιον ἐκλάβωμεν τὸ ὑπὸ τοῦ Λόγου ὑπαγορευόμενον· τὸ ἀνθρώπινον εἶναι θεικόν, καὶ πρέπει νὰ κριθῇ κατὰ τὸ θεῖον. Οὕτως οἱ παλαιοὶ φιλόσοφοι θεῖον δίκαιον ἐξελάμβαναν τὸ φυσικόν· ὅρκει νὰ φέρωμεν ἐνταῦθα τὴν γνώμην τοῦ Στωϊκοῦ Χρυσίππου. »Οὐ γὰρ ἔστι τῆς δικαιοσύνης λαβεῖν ἀρχὴν ἄλλην οὐδὲ γένεσιν ἢ τὴν ἐκ τοῦ Διὸς, καὶ τῆς ἐκ τῆς κοινῆς φύσεως«. (παρὰ Πλουτάρχ. περὶ Στωϊκ. ἐναντιωμ. §. 9.). Θεὸς ὀνομάζεται καὶ ὁ Μωσαϊκὸς νόμος, ὡς θεόθεν δοθεὶς εἰς τὸ γένος τῶν Ἑβραίων· ἀλλ' ἐδόθη κατὰ τὰς περιστάσεις τοῦ ἰσραηλῆτικοῦ λαοῦ· καὶ τὸ μέρος τῶν ἐντεῦθεν προσδιοριζομένων χρήσεών του, καθ' ὅ μεταβλητὸν, ἐδιωρθώθη ἀπὸ τὸν νόμον τῆς Χάριτος.

ΚΒ'. Ἡ Φιλοσοφικὴ περὶ δικαίου διδασκαλία ἐμπορεῖ νὰ ἐκτεθῇ ἢ ἀφηρημένως ἀπὸ ἐμπειρικῶν περιστάσεων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἢ συγκεκριμένως μ' αὐτάς· διὰ τοῦτο διαίρεται, καθὼς καὶ πᾶσα ἄλλη θεωρητικὴ ἢ πρακτικὴ φιλοσοφικὴ ἐπιστήμη, εἰς καθαρὰν καὶ ἐφηρμοσμένην (Κρητ. ΡΚΘ').

Σημειώσεις. Εἰς τὸ καθαρὸν μέρος ἐξετάζεται Τί εἶναι ἐν γένει δίκαιον κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ Λόγου, ὅταν ἄνθρωποι, ἢ γονεῖς ὡς λογικά, ἐνεργοῦσιν εἰς ἀλλήλους. Εἰς δὲ τὸ ἐφηρμοσμένον ἐξετάζεται τὸ δίκαιον, ὡς πρὸς τὰς ἐμπειρικὰς περιστάσεις τῆς ἀνθρωπότητος· ὁ χωρισμὸς οὗτος δὲν εἶναι ἀναγκαῖος διὰ τὴν ζωὴν μας, ἀλλὰ μόνον διὰ νὰ εἰσαξη εὐκρινεῖς τὰς τοῦ δικαίου ἰδέας εἰς τὸν κατὰ συνείδησιν φιλοσοφοῦντα.

ΠΕΡΙ ΔΙΚΑΙΟΥ.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ.

Καθ' ὃν Δίκαιον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ φυσικῆς καὶ πολιτικῆς καταστάσεως
τοῦ ἀνθρώπου.

ΚΓ'.

Η' ἐλευθέρα ἐνέργεια τῶν συζώντων ἀνθρώπων ὀνομάζεται.
ἐξωτερικὴ χρῆσις τῆς ἐλευθερίας των. Πᾶς ἄν-
θρωπος ἔχει δικαίαντα· τὸ δὲ ἄθροισμα τῶν δικαίων του ὀνο-
μάζεται ἐξωτερικὸς κύκλος τῆς ἐλευθερίας του,
ἢ ἡ ἐπικράτεια τῶν δικαίων του. Εἰς δὲ ταύτην ἐμ-
πορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὁ ἄνθρωπος κατὰ δύο τρόπους· διότι ἢ
προσδιορίζει καὶ προστατεύει αὐτὸς τὴν ἐπικράτειαν τῶν δικαίων
του· ἢ τὴν προσδιορίζουν πολλοὶ ἐντάμα κοινῶς, ἐκ τῶν ὁ-
ποίων εἶναι καὶ αὐτὸς εἷς, μὲ τὴν κοινὴν ἀπάντων θέλησιν.
Τὸ μὲν πρῶτον λέγεται φυσικὴ κατάστασις, ἐπειδὴ εἰς
αὐτὴν ἐμπορεῖ νὰ εὕρεθῇ ὁ ἄνθρωπος ἐκ φύσεως· τὸ δὲ δεύ-
τερον, πολιτικὴ, ἐπειδὴ ἡ κοινωνία πολλῶν εἰς ὁρισμὸν
Δ'.

καὶ φυλακὴν τῶν δικαίων ὀνομάζεται καὶ αὕτη πολιτικὴ κοινωσίαι.

ΚΔ'. Ἀλλὰ πότε ἦτο ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν φυσικὴν κατάστασιν; ἡμεῖς καθὼς τὸν ἐξεύρομεν, τὸν εὐρίσκομεν εἰς μόρον τὴν πολιτικὴν· μὴ εἶναι χίμαρα αὕτη ἢ ὑπόθεσις; πρὸς ταῦτα ἀποκρινόμεθα συντόμως· α'. ὅτι εἰς πᾶσαν ἐπιστήμην ἢ ἀφαιρέσις χαρακτήρων τινῶν ἀπὸ πᾶν ἀντικείμενον εἶναι ἀναγκασιότατη διὰ τὴν κατάληψιν καὶ εὐκρίνειαν τῶν λεγομένου (ΚΒ', Σημ. Λογικ. ΜΕ'). β'. ὅτι καὶ ἐκ τοῦ ἀντικειμένου ὑπάρχει τοιαύτη κατάστασις· διότι ἡ παλαιὰ ἱστορία περιέχει πολλὰ καθαρά σημεῖα τῆς κατὰ μικρὸν γενέσεως τῶν πολιτεῶν· ἐπειδὴ λοιπὸν ἐσχηματίσθη κατ' ὀλίγον ἡ πολιτικὴ κατάσταση, ἐξ ἀνάγκης πρὸ αὐτῆς ἦτο ἄλλη, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ἦτο πολίτης ὁ ἄνθρωπος· ταύτην ὀνομάζομεν φυσικὴν κατάστασιν, ἐπειδὴ ἡ τοιαύτη ὑπάρχει χωρὶς συνεργείας τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἐπομένως ἐκ φύσεως. Τοιαύτη κατάσταση ὑπάρχει καὶ τὴν σήμερον εἰς πολλοὺς κατοίκους τῆς βορείου Ἀμερικῆς· καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους τοιαύτην ἀναγινώσκομεν εἰς τὴν βίβλον τῆς Γενέσεως τὴν τῶν Πατριαρχῶν κατάστασιν. Ἀλλ' ὅπως ἂν ἔχῃ τὰ περὶ τούτου, ὑποθέτομεν ἀφηρημένως τὴν κατάστασιν ταύτην πρὸς σαφήνειαν καὶ εὐκρίνειαν τῶν θεωριῶν μας.

ΚΕ'. Εἰς μὲν τὴν φυσικὴν κατάστασιν ἔχει ὁ ἄνθρωπος χαρακτῆρα ἴδιον· εἰς δὲ τὴν πολιτικὴν, δημόσιον. Διὰ τοῦτο εἰς ἐκείνην μὲν τὸ δίκαιον λέγεται ἴδιον, εἰς ταύτην δὲ, δημόσιον. Ἐμπορεῖ δὲ καὶ εἰς τὰς δύο καταστάσεις νὰ θεωρηθῇ ἡ καθ' ἑαυτὸ, ἢ κατ' ὅτινας γενικὰς ὑποθέσεις. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἴδιον εἶναι ἢ ἀπόλυτον ἢ ὑποθετικόν, καὶ τὸ δημόσιον δίκαιον εἶναι ἢ ἀπόλυτον ἢ ὑποθετι-

κόν. Καὶ τὸ μὲν ἀπόλυτον δημόσιον δίκαιον ὀνομάζεται κατ' ἐξο-
χὴν πολιτικόν, ἐπειδὴ ἡ πολλῶν κοινωνία εἰς ἀπόλαυσιν
καὶ τήρησιν τῶν δικαίων τῶν ὀνομάζεται πόλις· τὸ δὲ δημό-
σιον ὑποθετικόν δίκαιον, ἐθνικόν, ἐπειδὴ θεωρεῖται ἐν ταῦ-
θα, ὅτι πολλὰ ἔθνη ἢ λαοί, ὡς πόλεις ἐκλαμβάνόμενα, ἔχουσι
κοινωνίαν πρὸς ἄλληλα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ προσώπου καὶ τοῦ καθολικοῦ νόμου
τοῦ δικαίου.

Κς.

Πᾶς ἄνθρωπος, καθὼς ὢν αἰσθητικόν καὶ λογικόν, εἶναι
πρόσωπον, ἡγουν ὢν, τὸ ὅποιον δύναται νὰ βάλλῃ εἰς τὸν
ἑαυτόν του τοὺς σκοποὺς τῆς ἐνεργείας του, καὶ νὰ προσπαθῇ-
σῃ τὴν ἐκτέλεσίν των· εἶναι λοιπὸν ὑποκείμενον ἐλευθερίας, ἡ
ὢν αὐτοτελής. Πᾶν δὲ ἄλογον ὢν εἶναι πρᾶγμα, ἡγουν
ὢν, τὸ ὅποιον, εἰάν καὶ ἐκ φύσεως ἔχῃ σκοπὸν τῆς ὑπάρξεως
καὶ ἐνεργείας του, οὐκ ἔμπορεῖ ὁμως νὰ τὸν εὕρῃ εἰς τὴν συν-
εἰδήσιν του βαλμένου ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του, καὶ νὰ προσπαθῇ
ἐλευθερίως τὴν ἐκτέλεσίν του, καὶ ἐπομένως θεωρεῖται ἀπὸ τὸν
Λόγον ὡς ψιλὸν ὄργανον ἢ ἀντικείμενον ἐλευθερίας, καὶ ὡς
μέσον ξένων σκοπῶν, ἡ ὢν ἑτεροτελής. Καθεὶς λοιπὸν ἀ-
πὸ ἡμῶς ἀποδίδει εἰς τὸν ἑαυτόν του ἰδίαν τινα ἀξίαν, ἣτις ὀνο-
μάζεται τὸ πρόσωπον, καὶ ἐπιστηρίζεται εἰς τὸ, ὅτι καθεὶς
εἶναι ὢν λογικόν καὶ ἐλεύθερον (Κρηπ. ΕΔ').

ΚΖ'. Εἰ μὲν τὸ πρόσωπον ἀποδίδεται εἰς ἓνα μερικόν

ἄνθρωπον, λέγεται πρόσωπον φυσικόν, ἐπειδὴ εἰς τὴν φύσιν φαίνεται ἀληθῶς πρόσωπον· εἰ δ' ἀποδοθῇ εἰς πολλοὺς, οἵτινες οἱ ἠθικῆς τινος ἰδέας συναποτελοῦν ἐν ὅλῳ, ὀνομάζεται ἠθικόν πρόσωπον. Τοιαῦτα εἶναι πάντα ἐτερεῖα, οἰκογένεια, πόλις, ἐκκλησία κτλ. Θεολογικῶς λέγεται καὶ σῶμα ἡ ἐκκλησία, τῆς ὁποίας κεφαλὴ εἶναι ὁ Χριστός· ὁ δὲ ἄνθρωπος, ὅς τις ἠθικῶς λέγεται πρόσωπον καὶ εἶναι τὸ ἐναντίον τοῦ πράγματος, ὁ αὐτὸς ὀντολογικῶς ἢ φυσικῶς θεωρούμενος λέγεται καὶ πρᾶγμα (Μεταφυσ. ΝΘ').

ΚΗ'. Ἐὰν καθεὶς ἀπὸ ἡμᾶς ἐκλαμβάνῃ τὸν ἑαυτοῦ του πρόσωπον, πρέπει νὰ τὸν στοχάζεται τοιοῦτον καὶ σχετικῶς πρὸς τοὺς ἄλλους. Ἐὰν λοιπὸν ὑπάρχωσι πολλοὶ ἄνθρωποι εἰς τὸν κόσμον, καθεὶς δύναται νὰ βάλῃ εἰς τὸν ἑαυτοῦ του σκοποὺς σχετικῶς πρὸς τοὺς ἄλλους, καὶ νὰ προσπαθῇ τὴν ἐκτέλεσιν τινος μετ' ἐλευθερίας· καὶ καθεὶς, ἀφοῦ γνωρίσῃ κατὰ συνείδησιν τὴν τοῦ προσώπου του ἀξίαν, καταλαμβάνει ὅτι πρὸς τοῦτο ἔχει ἐκ φύσεως τὸ δίκαιον· τὸ δίκαιον τοῦτο δὲν εἶναι ἄλλο εἶποτε, εἰμὴ ὅτι ἠθικῶς δύναται νὰ δεῖξῃ ἐνεργὸν τὴν πράξιν του πρὸς ἄλλους ἄνθρώπους.

Σημειώσεις. Τὸ δύνασθαι ἐκλαμβάνεται καὶ ἠθικῶς καὶ φυσικῶς. Διὰ τοῦτο δὲν δύναται τις ἠθικῶς πάντα, ὅσα δύναται φυσικῶς, καθὼς οὐδὲ δύναται φυσικῶς, ὅσα δύναται ἠθικῶς. Τὸ ἠθικῶς δύνασθαι ἐλλειπὸς ἐστὶ λέγεται ἐξ εἰναι· ὁ δὲ παραγεται τὸ ἐξουσία· ἐμποροῦμεν λοιπὸν ἴσως νὰ λέγωμεν "Ἐχω ἐξουσίαν νὰ κάμω, ἀπὸ τοῦ ἠθικῶς δύναμαι νὰ κάμω" ὡσαύτως τὸ πρέπει νὰ κάμω καὶ ἀνάγκη εἶναι νὰ κάμω φανεροῦν ἀνάγκη, τὸ μὲν πρῶτον ἠθικόν, τὸ δὲ δεύτερον φυσικόν· οἱ δὲ ἔροι δίκαιον καὶ καθήκον διακρινόντες, ὅτι τὸ μὲν πρῶτον σημαίνει ἐξουσίαν τινά, τὸ δὲ δεύτερον, ἐνοχλήν· ὅταν λοιπὸν λέγωμεν "Ἐχω δίκαιον νὰ ζητῶ ἀπὸ σὲ τὸσον ἀργύριον" σημαίνει τὸ αὐτὸ καὶ "Ἐχω ἐξουσίαν· ἀλλ' ὅταν λέγω "Εἶναι καθήκον σου νὰ με δώσῃς τὸσον ἀργύριον" εἶναι τε αὐτὸ μὲ τὸ Χρεωσθεῖς, ἦγον εἶσαι ἠθικῶς ἀναγκασμένος νὰ με τὸ δώσῃς, Ἐκ δὲ τούτων ἀπάντων γίνεταί φανερόν, ὅτι ὁ δὲ τις ἀποδέχεται δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου συγχέει τὸ δύνασθαι μὲ τὸ εἶναι, ἦγον τὸ φυσικῶς δυνατόν μὲ τὸ ἠθικῶς. Καὶ αὖ-

τη μὲν ἢ σύγχυσις συμβαίνει πάντοτε εἰς τὴν πρᾶξιν, ἐπειδὴ εἰς πολλοὺς ἀνθρώπους ἡ συνείδησις τοῦ ἡθικοῦ καὶ ἡ ἀπὸ τῶ φυσικῶν διακριεῖς του εἶναι πολλὰ ἀμύδρα καὶ ἀσαφής ἢ διὰ τὴν ἀπαίδευσιν, ἢ διὰ τὰ πάθητων· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ θεωρία ἀγωνίζεται διὰ τοῦτο καὶ μόνη, δεῖ νὰ ἀναγάγῃ τὴν τοῦ ἡθικοῦ συνείδησιν εἰς τὴν ἐνδεχομένην ἐνέργειαν καὶ ἐκφράσῃ διὰ τοῦτο τὰ ὅμοια τοῦ ἰσχυροτέρου ἀποβάλλει ἀπὸ τὴν ἐκφράσειν τῆς ἡθικῆς.

ΚΘ'. Ἐάν πολλοὶ ἀνθρώποι συζώσιν ὁμοῦ, ἐμποροῦν ἀμέσως διὰ τῶν δυνάμεών των, ἢ ἐμμέσως (δι' ἄλλων πραγμάτων, τὰ ὅποια καθεὶς ἐσύναψε μὲ τὸν ἑαυτὸν του) νὰ ἐνεργώσιν εἰς ἀλλήλους, καὶ οὕτω νὰ μεταβάλλουν ἀμοιβαίως τὴν κατὰστασίν των· ἀλλ' εἰς ταύτην τὴν ἀλληλενέργειαν ἢ κοινωνίαν δὲν πρέπει νὰ γεννηθῇ καμμία διαφωνία, τὴν ὁποίαν δὲν δύναται νὰ ὑποφέρῃ ὁ πρακτικὸς λόγος, ὅς τις αἰτεῖ ἀρχικῶς ἀπόλυτον ἀρμονίαν τῶν ἐνεργειῶν μας (Σ'). διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐκλάβωμεν τὴν πάντων ἐξωτερικὴν χρῆσιν τῆς ἐλευθερίας ὡς ἀμοιβαίως προσδιοριζομένην, ἥγουν εἰς ὅρια τινα περικλειομένην. Καθεὶς λοιπὸν ἔχει τὴν ἐξουσίαν νὰ εἶναι πρὸς τοὺς ἄλλους ἐνεργὸς βεβαιόνων οὕτω τὴν προσωπικὴν του ἀξίαν, χωρὶς νὰ προσβάλλῃ τὸ πρόσωπον ἢ τὸν τῆς ἐλευθερίας κύκλον ἄλλων ἀνθρώπων· ὁ καθολικὸς λοιπὸν νόμος τοῦ δικαίου ἐμπορεῖ νὰ ἐκφρασθῇ προσφυστάτα διὰ τοῦ ἐρεξῆς τύπου· Ἐχεις ἐξουσίαν νὰ βάλῃς εἰς τὸν ἑαυτὸν σου πάντα σκοπὸν, καὶ νὰ προσπαθῇς νὰ τὸν ἐπιτύχῃς διὰ τῶν δυνάμεών σου, εἴν δὲν ἀφαιρῇς ἀπ' ἄλλους τὴν προσωπικὴν ἀξίαν· ἢ, (τὸ ὅποιον εἶναι τὸ αὐτὸ), εἴν ὁμολογῇται κοινῶς, ὅτι διὰ τῆς ἐνεργείας σου δὲν ἀφανίζεται τὸ δυνατὸν τῆς ἀρμονικῆς χρήσεως τῆς ἐλευθερίας τῶν ἄλλων ἀνθρώπων.

Λ'. Ἐάν, φέρῃ εἶπειν, βάλῃς σκοπὸν νὰ πράξῃς τι, τὸ ε-

ποιόν δὲν ἀντίκειται εἰς τὸν σκοπὸν, τὸν ὁποῖον ἔβαλεν ἄλλος· εἰὰν θέλῃς νὰ λάβῃς τόπον, τὸν ὁποῖον δὲν ἔχει ἄλλος· νὰ κτίσῃς καλύβην, ὅπου δὲν εἶναι καλύβη ἄλλου· νὰ μεταχειρισθῇς εἰς οἰκοδομήν, ὅλην, τὴν ὁποῖαν δὲν ἐπροστέωρῃσεν εἰς τοῦτο ἄλλος· εἰς ὅλα ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα, ἐπειδὴ τηρεῖται ἁρμονία μεταξύ τῆς ἐλευθερίας σου καὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν ἄλλων, ἔχεις ἐξουσίαν νὰ ἐνεργήσῃς ἐλεύθερα· ὁ νόμος λοιπὸν οὗτος εἶναι ἡ πρακτικὴ τοῦ λόγου ἀρχή, διὰ τῆς ὁποίας προσδιορίζεται τί εἶναι δίκαιον, καὶ, καθὼς θέλει φανῇ ἐφεξῆς ἀκαβέστερα, ἡ πρώτη τῆς τοῦ δικαίου ἐπιστήμης πρότασις. Δι' αὐτῆς δὲ ἐξηγείται καὶ τί εἶναι ἄδικον· διότι ἄδικον εἶναι πᾶν ὅ,τι ὁ Λόγος λέγει, ὅτι δὲν συμβιβάζεται μὲ τὴν προσωπικὴν ἀξίαν τῶν ἄλλων, καὶ δι' αὐτοῦ ἀρπνίζεται τὸ δυνατόν τῆς ἁρμονίας τῶν ἐλευθεριῶν τῶν ἀνθρώπων.

ΔΑ'. Ὁ νόμος τοῦ δικαίου εἶναι μὲν ἀποφαντικὸς (ΚΘ'), ἐπειδὴ ἐμφαίνει τὸ δίκαιον ἀμέσως εἰς τὴν συνείδησιν ὡς ἐξουσίαν τινα τοῦ νὰ πράξῃ ὁ ἄνθρωπος ἐλευθέρως (ΚΗ'). ἀλλ' ἐκ τούτου πορίζεται αὐτόματος ὁ ἐφεξῆς προστακτικὸς νόμος. Περιόριζε τὴν ἐξωτερικὴν χρῆσιν τῆς ἐλευθερίας σου εἰς τοῦτο, ὥστε δι' αὐτῆς νὰ μὴ χάνεται ἡ προσωπικὴ τῶν ἄλλων ἀξία, ἢ, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ αὐτό, νὰ φυλάττεται τὸ δυνατόν ἀπολύτου ἁρμονίας μεταξύ τῶν χρήσεων τῆς ἐλευθερίας τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Καὶ ἐνῷ ὁ ἀποφαντικὸς προσδιορίζει αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ δίκαιον, ὁ προστακτικὸς ἐκφέρει τὸ καθήκον, τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸ δίκαιον (ΚΗ', Σημ.). Διότι εἰάν τις ἔχῃ δίκαιον, οἱ ἄλλοι πρέπει νὰ τοῦ τὸ σέβωνται, ἤγουν νὰ τοῦ τὸ ἀποδίδουν· ὀνομάζεται δὲ τοῦτο καθήκον τοῦ δικαίου.

ΛΒ'. Ὁ Λόγος λοιπὸν εὐρίσκει τὰ δίκαια, καὶ τὰ τούτων καθήκοντα· ταῦτα δὲ τὰ καθήκοντα ἀποδίδονται εἰς τὰ δίκαια τῶν ἄλλων· καὶ εἶναι διάφορα ἀπὸ τὰ καθήκοντα, τὰ ὅποια ἀποδίδει ὁ Λόγος εἰς ἕνα ἕκαστον χωριστὰ, καὶ ἀσχετῶς ἀπὸ τὰ τῶν ἄλλων δίκαια. Ἐπειδὴ δὲ ταῦτα σκοποῦσι τὴν ἐνέργειαν ἐσωτερικῆς ἁρμονίας τῶν πράξεων· διὰ τοῦτο κρέμονται ἀπὸ τοὺς νόμους τῆς ἀρετῆς, καὶ θέλουν ἐκτελεῖν ἐπιστημονικῶς εἰς τὴν Ἠθικὴν· φαίνεται δὲ ἐντεῦθεν, ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ καθήκοντος δὲν προσδιζέει μόνον εἰς τὴν Ἠθικὴν, ἤγουν τὴν περὶ ἀρετῆς πραγματείαν, ἀλλ' ἐμριλοχωρεῖ καὶ εἰς τὴν τοῦ δικαίου καὶ εἰς πᾶσαν ἐν γένει τὴν πρακτικὴν Φιλοσοφίαν· ἀλλὰ πρέπει πρῶτον νὰ ἐξηγηθῶσι τὰ καθήκοντα τοῦ δικαίου, πρὶν προσδιορισθῶσι τὰ τῆς ἀρετῆς, τὰ ὅποια εἶναι ἐσωτερικῶς δίκαια καὶ ὁρθά.

ΛΓ'. Δίκαιον ἐκτελεῖν ὀνομάζεται ἡ πράξις, τὴν ὁποίαν ἔχει τις ἐξουσίαν νὰ κάμῃ· δίκαιον δὲ σέβεσθαι λέγεται ὁ περιορισμὸς τῆς ἐλευθερίας, ὥστε νὰ μὴ ἐμποδίζεται ἄλλος ἀπὸ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ δικαίου του. Ὅς τις λοιπὸν ἔχοντα τινὰ δίκαιον τὸν ἐμποδίζει ἀπὸ τὴν ἐκτέλεσίν του, ἀντιτάσσει εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς ἐκτελέσεως τοῦ δικαίου ἐνέργειαν ἄλλην ἐξουθενώτικὴν τοῦ δικαίου, ἤγουν παραβαίνει τὸ τούτου δίκαιον. Ἡ δὲ παράβασις τοῦ δικαίου ὀνομάζεται ἀδικία, τὴν ὁποίαν πάσχει ὁ ἔχων τὸ δίκαιον· ὁ προστακτικὸς λοιπὸν νόμος (ΛΔ'.) εἶναι κυρίως ἀπαγορευτικὸς, καὶ ἐμπορεῖ νὰ ἐκφρασθῇ οὕτω· Μὴ ἀδικῇς τινά. Καὶ ὅλα λοιπὸν τὰ καθήκοντα τοῦ δικαίου εἶναι ἀσχετῶς ἀπαγορευτικά.

Σημειώσεις. Πολλὰς δὲ φαίνονται προστακτικὰ τὰ καθήκοντα τοῦ δικαίου· οἷον, δὸς τὴν ξένην παρακαταθήκην εἰς τὸν κύριόν της, ἀπόδος τὸ ὀφειλόμενον ἀργύριον, ἐκ πληρωσάν τὴν ὑπόσχεσίν σου κτλ. ἀλλὰ καὶ ταῦτα ἔχουν ἀκαρπένον τὸν ἀπαγορευτικὸν χαρακτήρα· ἤγουν, Μὴ ἀρπῇς τὸ ξένου κτήμα, Μὴ ἀδικῇς τὴν ὑπόσχεσίν σου κτλ. Ἐπειδὴ δὲ πᾶν

ἀπαγορευτικὴν προϋποθέτει τι ἀποφατικὴν, ὡς θετικὴν, διὰ τὸ τὴν ἀντιλαμβάνεται τουλάχιστον ὁ νοῦς ὡς ἀντίθετον· διὰ τοῦτο κῆρυξ νόμος ἀπαγορευτικὸς δὲν ἦθ' ἔλεν ἔχει σημασίαν, εἰάν δὲν ἐξελαμβάνετο ὡς συνέπεια ἄλλου προστακτικοῦ νόμου, διὰ τοῦτο ἡ ἀρχὴ. Μὴν ἀδικῆς τινα, παύσεται ἀπὸ τῆν ἀρχῆν, Περιορίζει τὴν ἐλευθερίαν σου (ΛΑ').

ΛΔ'. Ἐάν εἰς δίκαιον ἔχοντα βαλθῇ ἐμπόδιον τῆς ἐκτελέσεώς του, ἔχει τότε οὗτος τὸ δίκαιον νὰ ἀπομακρύνῃ τὸ ἐμπόδιον, ὅθεν καὶ ἂν προέρχεται, ἐπειδὴ ἄλλως δὲν ἦθ' ἔλεν ὑπάρχειν κἄνεν δίκαιον. Ἐάν δὲ τὸ ἐμπόδιον ἐκπηγάξῃ ἀπὸ τὴν ἐλευθερίαν ἄλλου τινος, ὅς τις ὑπερβαίνειν τὰ ὅρια τῆς χρήσεως τῆς ἐλευθερίας ἐμπίπτει βιαίως εἰς ξένον κύκλον ἐλευθερίας· ὁ νόμος τοῦ δικαίου συγχωρεῖ νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὴν βίαν ταύτην ὁ ἀδικούμενος, καὶ ἐπομένως ν' ἀποδιώξῃ διὰ βίας τὴν βίαν, καὶ νὰ ἀναγκάσῃ τὸν ἀδικητὴν εἰς περὶ τὸν νόμον τοῦ δικαίου του, ὅσοι δύναται. Τὸ καθήκον λοιπὸν τοῦ δικαίου (ΛΑ') εἶναι καθήκον ἀνάγκης, ἡγουν τὸ δίκαιον, εἰάν εἰς αὐτὸ ἀποδίδεται καθήκον ἀπὸ μέρος ἄλλων, διατηρῆται ὑπ' ἀνάγκης.

ΛΕ'. Διότι, εἰάν ἄλλος ὑπερβαίνειν τὰ ὅρια τῆς ἐλευθερίας του ζητῇ νὰ μὲ ἀδικήσῃ, πρέπει νὰ στοχασθῇ, ὅτι δὲν θέλω τὸν συγχωρήσειν, ἐπειδὴ μὲ ἀδικεῖ, παραβαίνων τοὺς νόμους τοῦ δικαίου· πρέπει λοιπὸν νὰ εὐχαριστηθῇ, εἰάν περικλείω τὴν ἐλευθερίαν του εἰς τὰ ὅρια, ὅπου ἔπρεπε νὰ τὴν ἔχῃ αὐτὸς περικλεισμένην· ὁ περιορισμὸς λοιπὸν οὗτος εἶναι ἀναγκαστικὸς· ἀλλ' ὁ ἀναγκασμὸς οὗτος διὰ νὰ εἶναι δίκαιος, ἀπαιτεῖται νὰ ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὸ δίκαιον, καὶ ἀπὸ τὸ ταύτου ἀνίστασθαι καθήκον. Διὰ τοῦτο ὀνομάζονται δίκαιον ἀνάγκης καὶ καθήκον ἀνάγκης. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ καθήκοντα τοῦ δικαίου εἶναι διάφορα ἀπὸ τὰ καθήκοντα τῆς ἀρετῆς (ΛΒ') εἶναι δὲ ἡ ἀρετὴ τῆς θελήσεως ἔργον, καὶ ὄχι τῆς ἀνάγκης· διὰ τοῦτο λέγονται τοῦ συνεισδύτος καθήκοντα.

ΛΣ'. Ὁ γενικὸς νόμος τοῦ δικαίου (ΚΘ'). ἐμπάντα ἐκφρασθῇ καὶ οὕτως. Ἐχεις ἐξουσίαν νὰ περισρῇς τὴν ἐξωτερικὴν χρῆσιν τῆς ἐλευθερίας παντὸς ἄλλου ἀνθρώπου εἰς ὅρια τοιαῦτα, ὥστε νὰ φυλάττεται ἐκ τούτου ἡ προσωπικὴ σου ἀξία, εἰς τὸν περιορισμὸν τοῦτον δὲν τὸν κάμνουν οἱ ἄλλοι θέλοντες—ἢ, συντομώτερον, ἔχεις ἐξουσίαν νὰ ἀναγκάσῃς ἄλλους εἰς τὸ νὰ σεβασθῶσι τὴν προσωπικὴν σου ἀξίαν, εἰς τὸν δὲν θέλουν νὰ τὴν σεβασθῶσιν οἰκοθεν. Τὸ ἡθικῶς λοιπὸν δυνατὸν ταύτης τῆς ἀνάγκης, διὰ τῆς ὁποίας τὸ προσῆκον μεταβάλλεται εἰς ἀναγκαῖον (ΚΗ'), Σημ.), περιέχεται εἰς τὴν ιδέαν τοῦ δικαίου· καὶ ἡ τοῦ δικαίου διδασκαλία ἐμπορεῖ διὰ τοῦτο νὰ ὀρισθῇ Ἐπιστήμη τῶν αἰτίων ἡθικῆς ἀνάγκης ἐπικρατούσης γενικῶς εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἢ Θεωρία τῶν εἰς τὴν ἡμετέραν πρακτικὴν ἐνεργεῖαν ἐξ ἀνάγκης διατηρουμένων.

ΛΖ'. Ὁ δὲ τύπος οὗτος τοῦ γενικοῦ κανόνος εἶναι μάλιστα ἀξιόλογος ἀναφερόμενος εἰς τὸ δημόσιον δίκαιον (ΚΕ'), ἐπεὶ διὰ τούτου ἀσφαλιζεται ἡ ἀναγκαστικὴ του δύναμις. Ἐὰν δὲν εἶχε ταύτην τὴν δύναμιν, ἤθελε κρέμασθαι ἀπὸ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν θέλησιν νὰ σέβωνται τὰ δίκαιά μας. Ἀλλ' ἐπεὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐμπιστευθῇ τις εἰς ταύτην τὴν θέλησιν, ἥτις ὡς γέννημα τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας ἐμπορεῖ νὰ εἶναι καὶ κακὴ· διὰ τοῦτο ὁ Λόγος ἀπαιτεῖ δημόσιον τῶν πραγμάτων τάξιν, ὅπου νὰ ἐπικρατῇ ὁ γενικὸς νόμος τοῦ δικαίου μὲ πληρεξουσιότητα, καὶ διὰ τοῦτο προστάζει τὴν ἀνάγκην (ΛΣ'). Αὕτη δὲ ἡ ἀνάγκη ἀναφέρεται μόνον εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τῶν ἡθικῶν μας ἐνεργειῶν, εἰς τὴν καὶ ἡ ἐννοία τῆς ἐμπόρῃ καὶ ἐσωτερικῶς νὰ ἐνεργήσῃ εἰς τὴν θέλησιν. Ἐσωτερικῶς

κὼς δὲ ἔμπορεῖ καθεὶς νὰ ἀναγκάσῃ αὐτὸς τὸν ἑαυτὸν του, εἰάν ὀνομάσωμεν ἀνάγκην τοὺς ἐσωτερικοὺς λόγους τῆς ἁρμονίας τῶν πρακτικῶν μας δυνάμεων· τότε τὰ προβλήματα, τὰ ὅποια ἔχουν νὰ λύσωσιν ἡ τοῦ δικαίου ἐπιστήμη καὶ ἡ Ἠθικὴ ἐκφράζονται οὕτως. Ἡ πρώτη πρέπει νὰ μᾶς δείξῃ κατὰ τίνας κανόνας ἔμπορεῖ νὰ ἀναγκασθῇ ἐξωτερικῶς ὁ ἄνθρωπος εἰς τὰς πράξεις του· ἡ δὲ δευτέρα, κατὰ τίνας κανόνας ἔμπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀναγκασθῇ ἐσωτερικῶς ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του εἰς τὰς πράξεις του.

ΛΗ'. Ὁ γενικὸς νόμος τοῦ δικαίου (ΚΘ, ΛΣ'), ὃς τις ἕως ἐδῶ ἐρημνεύθη κατὰ διαφόρους τύπους, εἶναι πρακτικὸν ἀξίωμα τοῦ Λόγου, ἐπειδὴ ὁ Λόγος, ὡς νομοδότης τῆς πρακτικῆς μας ἐνεργείας, πρέπει νὰ προσδιορίσῃ καὶ τὸ δίκαιον νομικῶς ὡς τι ἀπ' αὐτοῦ ἀπαιτούμενον ἴδιον ταύτης τῆς ἐνεργείας μας. Διὰ τοῦτο τὸ φυσικὸν δίκαιόν ὀνομάζεται καὶ λογικόν. Ὁ νόμος λοιπὸν ἐκεῖνος ἔμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ καὶ πρακτικὴ καὶ ἠθικὴ ἀρχή, εἰάν ἐκλάβωμεν τὸ ἠθικὸν γενικώτερον (Ζ'), ἐπειδὴ προσδιορίζει τὰς ἡμετέρας ἐξωτερικὰς πράξεις, αἵτινες συνέχονται ἀκριβῶς μὲ τὰ ἦθη. Ἀλλ' εἶναι ἀρχὴ καὶ εἰδὸς καὶ καθαρὰ, ἐπειδὴ δὲ αὐτῆς προσδιορίζεται μόνον ὁ τρόπος ἐν γένει τῶν ἐξωτερικῶν πράξεων, χωρὶς νὰ ἀναφερθῇ εἰς τὴν ὕλην, ἢ εἰς τὸ ἀντικείμενον· ὁ δὲ προσδιορισμὸς οὗτος εἶναι ἀρχικὸς καὶ ἐκ τῶν προτέρων, καὶ ὅχι ἐπαρμένος ἀπὸ τὴν πείραν, ἥτις ἀντιλαμβάνεται ἐπίσης καὶ δίκαια καὶ ἄδिका, καὶ κυρίως εἰπεῖν δὲν ἀντιλαμβάνεται τίποτε ἐκ τούτων, εἰμὴ πράγματα μόνον καὶ ἔργα, τὰ ὅποια βασιλεύει ὁ Λόγος κατὰ τὸν ἀρχικὸν ἐκεῖνον προσδιορισμὸν τὰ γνωρίζει δίκαια ἢ ἄδिका.

ΛΘ'. Ἑλικὴ δὲ ἡ ἐμπειρικὴ ἀρχὴ τοῦ φυσικοῦ δικαίου

δὲν ὑπάρχει· διότι, ἐπειδὴ πρέπει νὰ ἔχη τὸ κύρος διὰ πάντας ἀνθρώπους, καὶ ἐν γένει διὰ πᾶν λογικὸν ὄν, ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ ἔχη σχέσιν καὶ μὲ ἄλλα ἄντα λογικὰ ὁ ἄνθρωπος· οἱ δὲ ἄνθρωποι εἶναι παντοδαποὶ καὶ διάφοροι ἐπὶ ἁπειρον· διὰ τοῦτο γενική ἀρχὴ τοῦ δικαίου, εἰς πᾶν ὅποιαν νὰ περιέχεται πάντα μερικὴ περίπτωσης τῆς χρήσεώς του, δὲν δύναται νὰ δοθῇ. Καὶ αὕτη ἡ ἀρχὴ τῆς τελειότητος ἢ εὐτυχίας τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἐμπορεῖ νὰ πρᾶξεθῇ ὡς ὕλικὴ ἀρχὴ τοῦ δικαίου· διότι σιωπῶν, ὅτι τῆς τελειότητος καὶ εὐτυχίας ἔχει καθεὶς ἰδίαν ἄλλην καὶ ἄλλην, λέγει· ὅτι δὲν ἐμπορεῖ νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ ἐνόχλησις τῆς ἀνθρωπίνης εὐτυχίας ἀντιμάχεται πρὸς τὸ ἀνθρώπινον δίκαιον· ὅς τις, φέρ' εἰπεῖν, ἀπαιτεῖ ἀπ' ἄλλον τὰ ἰδιά του, καὶ τὸν ἀναγκάζει, ταράττει μὲν τὴν εὐτυχίαν του, δὲν παραβαίνει δὲ τὸ δίκαιον, ἐὰν δὲν τοῦ παλεμῇ τὴν ζωὴν, καὶ ὅ,τι ἀναφέρεται εἰς τὴν προσωπικὴν του ἀξίαν.

Σημειώσεις. Ἐξωτερικὴ αὐθεντία ἢ γνώμη παιδαγωγοῦ, ἢ νομοδοτοῦ, ἢ ἀρχόντος, ἢ κριτοῦ δὲν δύναται νὰ γείνη κανὼν τοῦ δικαίου· διότι οὕτως ἤθελεν ἐλβεῖν τὸ Λόγῳ δίκαιον, καὶ ἤθελεν εἶναι μόνον τὸ θετικόν (ΙΕ'). Πᾶσα αὐθεντία ἔχει τὸ κύρος της, ἐὰν συμφωνῇ μὲ τὸν Λόγον. Ἐὰν δὲ λάβωμεν ὡς κανόνα καὶ ἀρχὴν τοῦ δικαίου τὴν Θεῖαν βέλησιν, πρέπει νὰ τὴν στοχασθῶμεν ταυτιζομένην μὲ τὸν καθαρὸν Λόγον, εἰς τὸν ὅποιον ἐνεχάραξεν ὁ Θεὸς τὰ παναγιάτου βελτῆματα (ΚΑ'). Τὰ δὲ τοῦ ἱεροῦ εὐαγγελίου δίκαια ὡς ὑπερτατης Ἡδικῆς κανόνες δὲν περιλείπονται εἰς τὴν ἐρευναν λογισμῶν ἀνθρώπων.

Μ'. Δίκαιον μὲν ἐν γένει εἶναι τὸ νὰ προσδιορίζεται οὕτως ἡ τῆς ἐλευθερίας μας ἐξωτερικὴ χρῆσις, ὥστε δι' αὐτῆς νὰ συμβιβάζεται ἡ ἐλευθερία μας μὲ τὴν προσωπικὴν ἀπάντων ἀξίαν, καὶ ἐπομένως νὰ συμφωνῇ, ὅσον δύναται, μὲ πᾶσαν ξένην ἐλευθερίας χρῆσιν. Δίκαιον δὲ ἐν εἴδει εἶναι ἰδιαιτέρος αὐτῆς προσδιορισμὸς ἀναφερόμενος εἰς δεδομένα ἀντικείμενα καὶ

πράξεις, καὶ ὀνομάζεται, ὡς ἐκ τοῦ ὑποκειμένου, καὶ ἔξου-
σία. Τὸ συμφωνοῦν μὲ τὸ δίκαιον (ἀφηρημένως), ὀνομάζεται
καὶ αὐτὸ δίκαιον (συγκεκριμένως)· τὸ δὲ κατ' αὐτοῦ ἀντι-
φερόμενον, ἄδικον. Δικαιοσύνη λοιπὸν δὲν θεωρεῖται
ἐνταῦθα ὡς ἀρετὴ, ἀλλὰ μόνον ὡς ποιότης τῆς ἐξωτερικῆς
χρήσεως τῆς ἐλευθερίας, καθὼς καὶ ἡ ταύτης ἐναντία ἀδικία.
Ἐὰν λοιπὸν πρέπη νὰ ὀνομάζεται ἀνάγκη τις! δίκαια, πρέ-
πει νὰ εἶναι ἀντίστασις τοῦ ἀδίκου (ΛΔ').

ΜΑ'. Διότι, ὅταν ὑπερβαῖν τις τὰ ὅρια τῆς ἐλευθερίας
του, καὶ ζητῇ, φέρ' εἰπεῖν, νὰ ἐπάρῃ τὰ ξένα βῶδια διὰ τὸν
ἀγρόν του χωρὶς τὴν θέλησιν τοῦ κυρίου των· ἡ βία, τὴν ὁ-
ποῖαν οὗτος ἀντιτάσσει εἰς τὸν ἄρπαγα δὲν εἶναι ἄδικος, ἀλλ'
ἀντίστασις τοῦ δικαίου κατὰ τῆς ἀδικίας, καὶ ἐπομένως δι-
καία ἀνάγκη· ἀλλ' ἐάν τις δὲν μεταχειρίζεται ἐμπόδια τῆς
ἐκτελέσεως τοῦ δικαίου, προσπαθεῖ δὲ νὰ τὸ ἐμποδίσῃ μὲ
δεήσεις, δὲν κἀμνεῖ ἄδικον· διότι στέκει πάντοτε εἰς τὴν ἐλευ-
θερίαν τοῦ ἄλλου ὡς ἀκούσῃ ἢ νὰ μὴ ἀκούσῃ τὰς δεήσεις· ὁ
δὲ προσδεχόμενος τὰς δεήσεις, καὶ ἀπολύων τὸν ὀφειλέτην,
φέρ' εἰπεῖν, δὲν ἠναγκάσθη ἀπ' αὐτόν, οὐδὲ ἠδικήθη, ἀλλ'
ὑπακούσας εἰς τὴν ἰδίαν του ἀγαθὴν καρδίαν ἢ εἰς ὑψηλότερον
καθῆκον ἐντολῆς, παρῆδε τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ δικαίου του· ἀλλ'
ἐὰν ὁ θεόμενος δὲν ἀρίνη ὥραν ἀπὸ τοῦ νὰ μὴ ἐνοχλῇ τὸν
ἄλλον, ἕως οὗ νὰ τὸν δυσωπήσῃ μὲ τὴν ἀνάγκην τῆς δεήσεως
του· ἔχει οὗτος τὸ δίκαιον νὰ τὸν ἀποβάλλῃ ὡς ὅχι μόνον ζη-
τοῦντα τοῦ δικαίου τὴν παῦσιν, ἀλλ' ἐπιφέροντα ἐμπόδιον καὶ
εἰς τὴν ἐλευθερίαν χρήσι τοῦ καιροῦ καὶ τῶν δυνάμεών του.

ΜΒ'. Ἐὰν τὸ δίκαιον καὶ τὸ τοῦτου ἀντίστιχον καθῆ-
κον διατηρῶνται ἐξ ἀνάγκης (ΛΔ'), πᾶν δίκαιον εἶναι
κυρίως ἐξωτερικὸν καὶ τέλειον. Ἐὰν δὲ διακρίνωμεν

ἐκ τούτου δίκαιον ἄλλο ἐσωτερικόν καὶ ἀτελές, τότε θέλομεν ἐκλάβειν γενικώτερον τὴν λέξιν δίκαιον· καὶ θέλομεν τὸ ἀναφέρειν καὶ εἰς πράξεις, ὅπου ἐμφιλοχωρεῖ καθήκον ἀρετῆς καὶ συνειδήτος, ἥγουν εἰς τὸ ἐσωτερικῶς καὶ κατ' ἐαυτὸ δίκαιον ἢ ὀρθὸν (ΔΕ'). Τοιοῦτον εἶναι τὸ ὀνομαζόμενον δίκαιον τῆς ἐπιεικειᾶς· διότι τὸ ἐπιεικὲς εἶναι ἐλεύθερον καὶ ἀκατανάγκυστον.

Σημειώσεις. Τὸ περιλαμβάνειν, «Μέγα δίκαιον μεγάλη ἀδικία» περιλαμβάνεται κυρίως εἰς τὴν ἀνωτέρω διαφορὰν, καὶ ἔχει τὴν ἐφεξῆς σημασίαν. Ὅτι ἐξωτερικῶς εἶναι δίκαιον, ἐμπορεῖ ἐσωτερικῶς νὰ εἴναι ἀδίκον· τοιαύτη εἶναι ἡ σκληρότης, μὲ τὴν ἐποικίαν ἐδαισθητικὴν ἀπειὴ πτωχὸν ἀφιλέτην τὸ ἀργύριόν του. Ὁ Λόγος εἰδὼ ἀπαιτεῖ κατ' ἕνα μὲν τρόπον νὰ γνωρίσῃ τὸ δίκαιον τῆς νομοθεσίας του, κατ' ἄλλον δὲ νὰ φανῇ ἐπιεικὲς καὶ συγκαταβατικὸς εἰς αὐτὴν. Ἀντίρρσις δὲν ἐμφιλοχωρεῖ καμμία. Διότι διακρίνομεν εἰδὼ ἐπιστημονικῶς μένον, διὰ νὰ καταλάβωμεν κατ' ἕλεγον ἕλην τὴν νομοθεσίαν τοῦ Λόγου, δὴν αὐτῆς εἶδη· ὅλλ' εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον ἀπαιτεῖ ὅ εἰς καὶ ἀδιαίρετος Λόγος ὑπακοὴν εἰς ἕλην αὐτοῦ τὴν Νομοθεσίαν· διὰ τοῦτο ἀπαιτεῖ χωρὶς νὰ ἀντιρᾷ εἰς τὸν ἑαυτὸν του, ἑάντις ἐκτελῇ δίκαιον ὅχι μένον νὰ τὸ ἐκτελῇ δικαίως (ΜΑ'), ἀλλὰ καὶ ἐναρέτως καὶ θεοσεβῶς (ΙΒ'). Ἐμποροῦν λοιπὸν τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἐπιεικὲς ὅχι μένον ἰδιαίτεροι ἄνθρωποι νὰ συνάπτωσιν ἀναντιρᾶτος, ἀλλὰ καὶ εἰ διακρίνοντες τὸ δικαίον ἀπὸ τῶν καθήκοντων, εἰν μάλιστα ἔχη βάσιν τὸν Λόγον (ΙΕ'). Τὸ ἐναντίον τοῦ δικαίου λέγεται ἀδικία, ἀλλὰ τὸ τοῦ ἐπιεικοῦς ἐναντίον ἐμπροεὶ νὰ ἐνομασθῇ ἀσπλαγχνία, καθὼς καὶ ἡ ἐπιεικία, εὐσπλαγχνία· διὰ τοῦτο ἡ ἀνωτέρω ἔστι σημαίνει κυρίως «Μέγα δίκαιον γίνεται μὲ με. γάλην ἀσπλαγχνίαν, ὅταν τὸ ἐκτελῇ τις μὲ μεγάλην ἀύστηρότητα καὶ σκληρότητα. Τὸ δὲ αἴτιον, διὰ τὸ ὅποιον τὸ τῆς ἐπιεικειᾶς δίκαιον ἐνομαζέται ἐσωτερικόν καὶ ἀτελές, δὲν εἶναι ἄλλο, εἰμὴ διότι αὐτὸ κατ' ἐαυτὸ δὲν γνωστικαί ἐντέλως μὲ μένον τὸν νόμον τοῦ ἐξωτερικοῦ δικαίου.

ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΝΟΜΟΝ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ προσωπικοῦ καὶ πραγματικοῦ δικαίου.

ΜΓ'.

Επειδὴ ἀντικείμενον τοῦ δικαίου εἶναι αἱ πράξεις αἱ ἐξωτερικαί· πᾶν δὲ ἐξωτερικόν, εἰς τὸ ὅποιον ἀναφέρονται αἱ πράξεις μας εἶναι ἢ πρᾶγμα ἢ πρόσωπον (ΚΣ'). διὰ τοῦτο τὰ δίκαια διαιροῦνται εἰς προσωπικά καὶ πραγματικά· καὶ πραγματικὸν μὲν δίκαιον ὀνομάζεται, εἰάν ἡ πράξις, πρὸς τὴν ὁποίαν ἔχομεν ἐξουσίαν, ἀναφέρεται εἰς ἄλογον πρᾶγμα. Προσωπικὸν δὲ ἐξ ἐναντίας, εἰάν ἀναφέρεται εἰς ἀνθρώπους· ὅς τις, φέρει εἰπεῖν, ἔχει τὸ δίκαιον νὰ καλλιεργῇ ἀγρὸν διὰ τὴν ἀπολαύσιν ἐξ αὐτοῦ ὠφέλειαν, ἔχει δίκαιον πραγματικόν· ὅς τις δὲ ἔχει δίκαιον νὰ ζητῇ ἀπ' ἄλλους ἀνθρώπους νὰ τοῦ σκάψωσι τὸν ἀγρὸν, ἔχει οὗτος προσωπικὸν δίκαιον. Διὰ τοῦτο εἰς μὲν τὸ πραγματικὸν δίκαιον ἀποδίδεται καθήκον ἀνάγκης ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους· εἰς δὲ τὸ προσωπικὸν μόνον ἀπ' ἐκείνου, εἰς τὸν ὅποιον ἔχει τις τὸ δίκαιον.

ΜΔ'. Ἐπειδὴ δὲ πράγματα καὶ πρόσωπα εὐρίσκονται εἰς τὴν ἐμπειρίαν παντοδαπῶς συνημμένα· διὰ τοῦτο ἐμπόρου νὰ συναφθῶν διαφόρως καὶ τὰ προσωπικά μετὰ τῶν πραγματικῶν δικαίων· ὅς τις, φέρει εἰπεῖν, διὰ συνθήκης κατοικεῖ ξένου οἴκου, ἔχει ἐν ταυτῷ καὶ προσωπικὸν καὶ πραγματικὸν δίκαιον, τὸ μὲν πρὸς τὸν οἰκοδεσπότην, τὸ δὲ πρὸς τὸν οἶκον· οἱ ἐφεξῆς παράγραφοι θέλουσι ἐξηγήσειν σαφέστερα τὸ λεγόμενον.

ΜΕ'. Πραγματικὸν λοιπὸν δίκαιον (ΜΓ') ἐμφυλοχωρεῖ,

ὅταν τις μεταχειρίζεται τὸ πρᾶγμα, πρὸς τὸ ὅποιον ἔχει ἐξουσίαν, ὡς μέσον σκοπῶν ἰδικῶν του, χωρὶς νὰ δύναται νὰ τὸ μεταχειρισθῇ ἄλλος. Ἐμπορεῖ λοιπὸν νὰ ἐννοηθῇ τὸ δίκαιον ὡς ἐγκεκαλλημένον ἢ ἐνυπάρχον εἰς αὐτὸ τὸ πρᾶγμα· διὰ τοῦτο καὶ ὀνομάζεται δίκαιον ἐν τῷ πράγματι, καὶ ἀποδίδεται εἰς τὸ πρόσωπον, τὸ ὅποιον ἔχει τὴν ἐξουσίαν. Τὸ πρᾶγμα θεωρεῖται τότε ὡς ἀνῆκον εἰς αὐτὸ τὸ πρόσωπον τοῦ ἀνθρώπου, καὶ συνεννοούμενον εἰς τὸν τούτου κύκλον τῆς ἐλευθερίας, ὡς πρᾶγμα προσιδιάζον εἰς αὐτόν. Τοῦτο τὸ πρᾶγμα ἀναφερόμενον εἰς τὸν ἔχοντα τὴν τούτου ἐξουσίαν λέγεται τὸ Ἐμὸν, ἢ τὸ Σὸν, ἢ τὸ ἐκείνου, κατὰ τὴν διαφορὰν δηλαδὴ τῶν προσδιαλεγομένων προσώπων.

ΜΣ'. Προσωπικὸν δὲ δίκαιον (ΜΓ') ἐμφιλοχωρεῖ, εἴαν τις ἔχῃ ἐξουσίαν νὰ ζητῇ ἀπ' ἄλλου θετικὰς ἢ στερητικὰς τινας ἐνέργειας· καὶ ἐμπορῇ νὰ τὸν ἀναγκάσῃ νὰ πράξῃ ἢ νὰ μὴ πράξῃ τι δι' αὐτόν. Τὴν πράξιν ταύτην καὶ τὰ ταύτης ἀκόλουθα θεωρεῖ ὁ ἔχων τὴν ἐξουσίαν ὡς μέσα ἐπιτυχίας τῶν σκοπῶν του, καὶ ὡς πρᾶγμα ἡνωμένον μετὰ τοῦ προσώπου (ἡγουν τῆς αἰτίας ταύτης τῆς πράξεως), καὶ καταλαμβάνει τὸ εἰς τὸ πρᾶγμα τοῦτο δίκαιόν του, τὸ ὅποιον δεικνύει εἰς τὸ πρόσωπον, ἐπειδὴ χωρὶς τοῦ προσώπου δὲν ὑπάρχει ἡ πράξις, ἣτις χρησιμεύει εἰς τὸν σκοπὸν του. Εἰς τὸ καθαρῶς λοιπὸν προσωπικὸν δίκαιον δὲν εἶναι κτῆμα τοῦ ἄλλου τὸ πρόσωπον αὐτὸ, ἀλλὰ μέρος μόνον τῆς ἐνεργείας του. Ταύτην δὲ μόνον τὴν ἐνέργειάν του ἐμπορεῖ νὰ θεωρήσῃ ὁ κύριος (ὡς ὀνομασθῇ οὕτως ὁ τὴν ἐξουσίαν ἔχων πρὸς εὐκρίνειαν) ὡς πρᾶγμα ἰδικόν του, καὶ νὰ εἴπῃ τὸ Ἐμὸν.

ΜΖ'. Ἐμποροῦμεν λοιπὸν εἰς τὸ προσωπικὸν δίκαιον νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι μέρος τῆς ἐλευθερίας ἄλλου προσώπου ἐμπερικλείεται εἰς τὸν ἰδικόν μας κύκλον τῆς χρήσεως τῆς ἐλευθε-

ρίας· ἀλλὰ τὸ δίκαιον τοῦτο δὲν εἶναι ἐγκυκλιζόμενον ἐν τῷ πράγματι, ἐπειδὴ ἀναφέρεται εἰς ξένην ἐνέργειαν, ἥτις δὲν ἔχει αὐθυπόστατον ὑπαρξιν, χωρισμένην δηλονότι ἀπὸ τοῦ ἐνεργούντος προσώπου. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἐρμηνεύεται τὸ προσωπικὸν δίκαιον, καὶ ἡ τούτου πρὸς τὸ πραγματικὸν διαφορά.

ΜΗ'. Ἐὰν μὲν ἐννοήσωμεν δίκαιον προσωπικὸν πραγματικόν, τὸ τοιοῦτον ἤθελεν ἀναφέρεσθαι εἰς πράγμα, τὸ ὁποῖον νὰ εἶναι ἐν ταυτῷ καὶ πρόσωπον· ἀλλὰ πράγμα δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς πρόσωπον, ἐπειδὴ ἀλογον ἐν δὲν ἐπιδέχεται καμμίαν προσωπικὴν ἀξίαν (ΚΖ'). ἡ ἄρα ἰδέα τοιοῦτου δικαίου εἶναι τραγελαφική· ἐὰν δ' ἐξ ἐναντίας ἐννοήσωμεν πραγματοπροσωπικὸν δίκαιον, τὸ τοιοῦτον ἤθελεν ἀναφέρεσθαι εἰς πρόσωπον, ὡς νὰ ᾔητο πράγμα. Τὸ πρόσωπον λοιπὸν τότε ἤθελε περιέχεσθαι εἰς τὸν κύκλον τοῦ τοῦ δικαίου ἔχοντος ὅχι καθ' ἑαυτὸ μέρος τῆς ἐνεργείας του, ἀλλὰ καθ' ὅλην τὴν ἐνέργειάν του. Διὰ νὰ μὴ χαθῇ ὅμως ἐκ ταύτης τῆς σχέσεως ὁ ἰδιὸς τοῦ κύκλος τῆς ἐλευθερίας (τὸ ὁποῖον διαμαρτυρεῖται μὲ τὸν νόμον τοῦ δικαίου, ὅς τις ἀποδέχεται τὴν παντὸς προσώπου ἐλευθερίαν)· διὰ τοῦτο πραγματοπροσωπικὸν δίκαιον ἐννοεῖται μόνον μὲ τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι οὗτω ἢ καὶ πλείονος πρόσωπα ἔχουσιν ἓνα κοινὸν κύκλον ἐλευθερίας, ἐντὸς τοῦ ὁποίου δύναται νὰ ἀπολαύῃ ἕκαστος ἰδίᾳ τοῦ δικαίου εἰς τὴν πρὸς τοὺς ἄλλους μερικὴν του σχέσιν.

ΜΘ'. Τῆς πρώτης ὑποθέσεως ἔχομεν ἐκ τῆς πείρας παραδείγματα ἀνθρώπους τινες, οἵτινες ἀγαπᾷσι ζωάριά τινα ἐπίσης ἢ καὶ περισσότερον ἀπὸ ἀνθρώπους· ἀλλὰ τοιαύτης ἀναισθητοῦ ἀφροσύνης παραδείγματα δὲν ἐκπηγάζουν ἀπὸ καμμίαν τοῦ δικαίου σχέσιν, ἐπειδὴ τὰ πράγματα, καθ' ὅσα ταῦτα,

δὲν ἔχουσι κλῆνὴν δίκαιον, εἰὼν καὶ ἔχη ὁ ἄνθρωπος καθήκοντα εἰς τὰ πράγματα, θεμελιούμενα ἢ εἰς τὰ δίκαια τῶν ἄλλων, ὡς ἀνάγκης καθήκοντα, ἢ εἰς τοὺς τῆς ἀρετῆς νόμους· διὰ τοῦτο ἡ ἰδέα τοῦ προσωποπραγματικοῦ δικαίου δὲν ἔχει ἐκ τοῦ ἀντικειμένου καμμίαν δύναμιν εἰς τὴν τοῦ δικαίου ἐπιστήμην.

Ν'. Παραδείγματα δὲ τῆς δευτέρας θέλουν ἐκτεθῆν εἰς τὸ δημόσιον δίκαιον, ὅπου θέλομεν ἰδεῖν, ὅτι πολλὰ πρόσωπα ἐμβυάζουσι τὴν σφαῖραν τῆς ἐλευθερίας τῶν εἰς μίαν κοινὴν, καὶ ἐνεργοῦσι κοινῶς εἰς αὐτήν, χωρὶς νὰ χάσῃ κανεὶς τὰ ἰδιαίτερα τοῦ δίκαια, τὰ ὅποια ἔχει πρὸς τοὺς συμπεριλαμβανομένους εἰς τὴν αὐτὴν σφαῖραν· ἐδῶ ἡ προσωπικὴ ἀξία δὲν χάνεται, ἐπειδὴ καθεὶς τὴν κοινὴν σφαῖραν ἐμπορεῖ νὰ τὴν ἐνομάζῃ καὶ ἰδικήν του. Πόλις καὶ πολῖται, οἶκος καὶ οἰκέται, ἐταιρεία καὶ ἐταῖροι καὶ πολλὰ ἄλλα πολλαχῶς τροποποιούμενα κοινωναὶ μᾶς δίδουν ἰδέαν τοῦ λεγομένου.

ΝΑ'. Ὅπου καὶ ἂν ἀναφέρονται τὰ δίκαια, διαιροῦνται ὡς ἐκ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον ἀποδίδονται εἰς τὸν ἄνθρωπον, καὶ τῆς πηγῆς τῶν, εἰς ἀρχικὰ καὶ ἐμπειρικὰ· καὶ τὰ μὲν πρῶτα προσανήκουν εἰς πάντα ἄνθρωπον, καθότοιούτου, καὶ ἐπομένως καθολικῶς καὶ ἀναγκαίως· ἀπαντῶνται λοιπὸν ἐκ τῶν προτέρων· τὰ δὲ δεύτερα προσανήκουν εἰς αὐτὸν διὰ τι ἐν χρόνῳ συμβᾶν, διὰ τοῦ ὁποίου συνδέεται μετὰ τὸν ἄνθρωπον· δὲν εἶναι λοιπὸν τόσον ἀναγκαῖα, ὥστε νὰ εὐυπάρχωσιν εἰς καθένα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον· ἀπαντῶνται λοιπὸν ἐκ τῶν ὑστέρων· τὰ δὲ ἀρχικὰ δίκαια εἶναι βᾶσις τῶν ἐμπειρικῶν.

ΝΒ'. Τὰ ἀρχικὰ δίκαια, καθὸ τοιαῦτα, εἶναι ἀμετάγρεπτα, καὶ ἐπομένως ἄκτητα καὶ ἀναπαλλοτρίωτα ἢ ἀναφαιρέτα, ἐπειδὴ προσανήκουν εἰς τὸν ἄνθρωπον, καθὸ

τοιαύτων· τὰ δὲ ἐμπειρικά εἶναι τρεπτά κατὰ καιρὸν, καὶ ἐπο-
μένως κτητὰ καὶ ἀπαλλοτριωτὰ, ἐπειδὴ τὸ ἐν χρόνῳ συμβαί-
νον ὑπέκειται, καθὼς ὅλα τὰ γινόμενα, εἰς τὴν μεταβολὴν καὶ
εἰς τὴν φθορὰν (Μεταφυσ. ΨΑ', ΨΔ'). Διὰ τοῦτο ἐκεῖνα μὲν
ἐμποροῦν νὰ ὀνομασθῶσι καὶ οὐσιώδη, ταῦτα δὲ, ἐπανο-
σιώδη.

Σημείωσις. Δίκαιον ὁποῦντις, ὅταν δι' ἐλευθερίας πράξῃς
γινῇ κύριος πράγματος, τὸ ὅποιον δὲν εἶχεν ἀρχήτερα. Τοιαῦτον δι-
καιον εἶναι φθαρτὸν, ἐπειδὴ ὅτι ἔγινε δίκαιον εἰς τὰς, ἐμπορεῖ καὶ νὰ
παύσῃ ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι· ἐμπορεῖ ὅμως νὰ παύσῃ ἢ ἐκ φύσεως ἢ διὰ
τῆς ἐλευθερίας· τὸ δευτέρον λέγεται ἀπαλλοτριώσεις τοῦ δικαίου·
γίνεται δὲ τοῦτο, ὅταν ἐλευθερίως παραιτήσῃς τὸ κτητὸν δίκαιον.
Ἀρχικὸν δὲ δίκαιον δὲν εἶναι κτητὸν, ἐπειδὴ δὲν χρειάζεται κανεὶς νὰ
ἀπακτήσῃ ὅ,τι ἔχει, καὶ ἐπειδὴ δὲν ἐμπορεῖ νὰ ἀποκτηθῇ, διότι ἀπὸ
τινα ἐμπορεῖ νὰ ἐπαρθῇ; ἀπὸ πράγματος; ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἔχουν κανέν
δικαίου· ἀπὸ πρόσωπα; ἀλλὰ κατὰ τούτων λέγεται ἀναγκαιώς, καθὼς
καὶ ὁ νοῦς καὶ τὰλλατων οὐσιώδη, καὶ δὲν δύναται νὰ χωρισθῇ ἀπ'
αὐτὰ χωρὶς ν' ἀφανισθῇ ἐλητων ἢ προσωπικῇ ἀξίᾳ. Διὰ τοῦτο τὸ ἀρ-
χικὸν δίκαιον εἶναι καὶ ἀναπαλλοτριώτου· διότι καὶ ἂν θέλητις νὰ τὸ
ἀπαλλοτριώθῃ (τὸ ὅποιον κανεὶς ποτὲ μὲ ὕψι νοῦν δὲν δύναται νὰ θέ-
λῃ), δὲν ἐμπορεῖ νὰ μεταβῇ δικαίως εἰς τινὰ ἄλλον, ἐπειδὴ τοῦτον
προστάζει τὸ καθήκον τοῦ δικαίου νὰ περιορίσῃ τὴν ἐξωτερικὴν τῆς
ἐλευθερίας τοῦ χρόνου εἰς τὴν ὑπόδειξιν τοῦ νὰ μὴ ἀρθῇ ἡ προσωπικὴ
ἀξία τοῦ ἄλλου (ΛΔ'). Ἐν γένει δὲ τὰ ἀρχικά δίκαια εἶναι βάσεις
πάσης κτήσεως καὶ ἀλλοτριώσεως. Πῶς λοιπὸν ἐμποροῦν αὐτὰ νὰ γί-
νωσκιν ἀλλοτριωτὰ καὶ κτητὰ;

ΝΓ'. Μ' ὅλον ὅτι ἐν εἶναι κυρίως τὸ ἀρχικὸν δίκαιον,
ἐπιτηρηζόμενον ἀμέσως εἰς τὴν φύσιν τοῦ λογικοῦ ζώου, ὁ ἡλα-
δὴ τὸ δίκαιον τοῦ νὰ ἀναδείξῃ ὁ ἄνθρωπος τὸν ἑαυτὸν τοῦ ἔχοντα
πρόσωπον εἰς τὸν κόσμον τῶν φαινομένων· μ' ὅλον τοῦτο, εἴαν
τὸ θεωρήσωμεν τριττῶς, ἐμπορεῖ νὰ διαιρεθῇ εἰς τὰ τρία δι-
καία· τὸ τῆς προσωπικῆς ὑποστάσεως, τὸ τῆς
προσωπικῆς ἐλευθερίας, καὶ τὸ τῆς προσωπι-
κῆς ἰσότητος.

ΝΔ'. Διότι πᾶν λογικόν ζῶον α'.) ἐμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς αὐθυπόστατον· β'.) μὲ δυνάμεις προκτισμένον· γ'.) κοινοῦν ἔχον μὲ ἄλλα ὁμοία του· ἐκπηγάζουν δὲ ταῦτα ἀπὸ τὰ τρία μέρη τῆς σχέσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάγεται ἅπαν γνώσεως ἀντικείμενον (Μεταφυσ. ΜΘ'). Ἐὰν λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος πρέπη νὰ ἔχῃ τὸ κύρος του ὡς πρόσωπον εἰς τὸν κόσμον τῶν φαινομένων· πρέπει νὰ ἔχῃ ἀρχικῶς τὸ δίκαιον α'.) νὰ ζῇ, ὅσον τοῦ συγχωρῇ ἡ φύσις· β'.) νὰ ἐνεργῇ ἐντὸς τοῦ τῆς ἐλευθερίας του κύκλου· γ'.) νὰ ζῇ ἐπίσης μὲ τοὺς ἄλλους, εἰάν φυσικὴ διαφορὰ, ἢ ἰδία θέλησις δὲν περιορίσῃ ταύτην τὴν ἐσότητά εἰς τρόπον συμβιβασζόμενον μετὰ τῆς λογικῆς οὐσίας του.

ΝΕ'. Ὅταν λοιπὸν γίνεται λόγος περὶ προσωπικῆς ἐλευθερίας καὶ ἐσότητος ὡς ἀρχικῶν δικαίων, δὲν ἐννοοῦνται ἀπολύτως — φάσμα τοῦτο, τὸ ὅποιον μόνον ἡ φαντασία πυρποληθεῖσα ἀπὸ πολιτικούς φανησιασμούς ἐπροσπάθησε ματαίως ν' ἀναδείξῃ πρᾶγμα — ἀλλὰ σχετικῶς, ἥρουν κατὰ γεωμετρικὸν λόγον τῶν σωματικῶν καὶ διανοητικῶν ἐκάστου δυνάμεων πρὸς τὰς ὁποίας ἀπολαύει ὠφελείας. Συνάγεται δὲ ἐντεῦθεν, ὅτι τὰ τρία δίκαια συνέχονται ἀκριβῶς μετ' ἀλλήλων, καὶ κυρίως εἶναι ἐν ἀρχικόν δίκαιον· διότι κανεὶς δὲν δύναται νὰ ζῇ χωρὶς νὰ ἐνεργῇ, οὐδὲ νὰ ἐνεργῇ χωρὶς νὰ ζῇ· καὶ ἐπειδὴ ἐμφιλοχωρεῖ τοῦτο εἰς ὅλους χωρὶς διαφοράν· διὰ τοῦτο ἐνυπάρχει εἰς ὅλους χωρὶς διαφοράν τὸ δίκαιον τῆς προσωπικῆς ὑποστάσεως καὶ τῆς ἐλευθερίας ἀπαραλλάκτως, ἐπειδὴ ὅλοι, ὡς λογικὰ ζῶα, εἶναι ἀρχικῶς καὶ κατ' εἶδος ἴσοι, μ' ὅλον ὅτι ἐμπειρικῶς καὶ κατ' ὕλην εἶναι ἄνιστοι.

Σημείωσις. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ παλαιοὶ ἀπεδέχθησαν τὴν ἰσότητα ταύτην εἰς τὸ ἀρχικόν δίκαιον, καὶ τὴν ἐξέωρσαν ἐμπεριεχομένην εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ τοῦ δικαίου· καὶ ὁ μὲν Ἀριστοτέλης (Πολιτ. Γ', 12.) λέγει «Δικαί πᾶσιν ἴσον τι τὸ δίκαιον εἶναι» ὁ δὲ Κικέρων (de off.

II, 12.) Jus semper quaesitum est aequabile, neque enim aliter esset jus.

ΝΣ'. Ἀπὸ τὸ δίκαιον τῆς προσωπότητος, καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ προσερχομένων ἄλλων δικαίων (ΝΓ'.) ἐκπορίζεται καὶ τὸ ἐπὶ τῶν πραγμάτων δίκαιον ἐν γένει, ἥρουν τῆς χρήσεως ἀλλήλων πραγμάτων, τὰ ὅποια εἶναι ἀντικείμενα ἐλευθερίας· διότι, ἐπειδὴ ζῶον λόγικόν δὲν δύναται οὔτε νὰ ζῇ οὔτε νὰ ἐνεργῇ χωρὶς νὰ μεταχειρίζεται τοιαῦτα πράγματα ὅργανα καὶ ἰδικά του καὶ τῆς ἐνεργείας του· καὶ ἐπειδὴ φιλά πράγματα δὲν ἀδικοῦνται ἐκ ταύτης τῆς χρήσεως, ἐνῶ δὲν εἶναι ὑποκείμενα δικαίου (ΚΣ'.)· διὰ τοῦτο πᾶν πρόσωπον ἔχει ἐκ φύσεως δίκαιον εἰς αὐτά, χωρὶς νὰ προσμένη συνθήκην τινα, ἢ θετικὸν νόμον. Τὸ δὲ δίκαιον τοῦτο ἐνομάζεται τὸ ἀρχικόν τῆς ἰδιοκτησίας δίκαιον, τὸ ὅποιον πρέπει νὰ ἐννοῶμεν μόνον κατ' εἶδος, διὰ νὰ τὸ διακρίνωμεν ἀπὸ πᾶν ἐμπειρικόν καὶ ὑλικὸν ἰδιοκτησίας δίκαιον. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ τὸ συγχέωμεν οὐδὲ μὲ τὴν ἰδίαν τῆς λεγομένης ἀρχικῆς διανομῆς τῶν ἀγαθῶν.

ΝΖ'. Διὰ τοῦ ἀρχικοῦ δικαίου λοιπὸν τῆς ἰδιοκτησίας ἔχει πᾶς ἄνθρωπος τὴν ἐλευθερίαν νὰ μεταχειρισθῇ ἅλογα ἀντικείμενα ἀπροσδιωρίτως, ὅποια θήποτε καὶ ἂν εἶναι, καὶ ὅσα θήποτε καὶ ἂν εἶναι· ἀλλὰ διὰ τοῦ νόμου τούτου ἐμφαίνεται γενικῶς μόνον ἡ ἀναφορὰ τῶν πραγμάτων εἰς τὰ πρόσωπα. Τὸ δὲ ἐμπειρικὸν τῆς ἰδιοκτησίας δίκαιον στρέφεται εἰς προσδιωρισμένα πράγματα, τοῦτον φέρ' εἰπεῖν, τὸν βούν, ἐκεῖνο τὸ δένδρον· ἀλλὰ τὸ δεύτερον ἐπιστηρίζεται εἰς τὸ πρῶτον· διότι, ὥς τις δὲν ἔχει δίκαιον εἰς πράγματα ἐν γένει, δὲν ἐμπορεῖ νὰ ἀποκτήσῃ δίκαιον εἰς κἄνεν μερικόν καὶ προσδιωρισμένον πρᾶγμα· ἀλλ' ἡ ὑπαρξὶς τῆς κτήσεως ἀπαιτεῖ πράξεις τινάς, διὰ τῶν ὁποίων γίνεται, καὶ ἐπομένως δὲν εἶναι ἀρχικῇ.

ΝΗ'. Κατὰ δὲ τὴν ἰδίαν τῆς λεγομένης ἀρχικῆς διανομῆς ὅλων τῶν ἀγαθῶν (Νς') τὸ ἀρχικὸν τῆς ἰδιοκτησίας δίκαιον δὲν εἶναι ἀπλῶς δίκαιον εἰς πράγματα, ἀλλὰ δίκαιον πάντων ἐπὶ πάντα, ἡγουν, Καθεῖς εἶχεν ἐξ ἀρχῆς εἰς πᾶν μερικὸν πρᾶγμα ἀληθινὸν καὶ πραγματικὸν κτήσιος δικαίωμα, τὸ ὁποῖον ἐπαραιτήθη ἔπειτα μὲ τὴν συνθήκην τοῦ νὰ παραιτηθῶσι καὶ ἄλλοι τὰ ἰδικάτων, διὰ νὰ ἐμποροῦν καὶ αὐτοὶ καὶ οἱ ἄλλοι νὰ ἀποκτήσωσι μερικὸν ἰδιοκτησίας δίκαιον εἰς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ πρᾶγμα ἀντὶ τοῦ γενικοῦ. Κατὰ ταύτην τὴν ἰδίαν πάντες ἦσαν κύριοι πάντων· καὶ ἐπομένως ἔπρεπε νὰ κάμωσι πάντες μὲ πάντας συνθήκην Τί νὰ κρατήσῃ καθεῖς διὰ τὸν ἑαυτοῦ του· διότι ὅλοι ἔπρεπε νὰ στέρξωσι νὰ λάβωσι καθεῖς τι χωριστὸν, μ' ὅλον ὅτι εἶχαν γενικὸν εἰς τὰ πάντα δικαίωμα· ἀλλ' εἶναι φανερόν, ὅτι τοιαύτη συνθήκη ῥητῶς δὲν δύναται νὰ γείνη· σιωπηλὴ δὲ συγκατάθεσις εἰς ἰδιοποίησιν ξένων κτημάτων δὲν ἐμπορεῖ νὰ ὑποτεθῇ· διὰ τοῦτο ἡ ἰδέα τῆς ἀρχικῆς διανομῆς ἀρνούσκει πᾶσαν μερικὴν ἰδιοκτησίαν, καὶ πρέπει νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι κατ' ἀρχὰς ἡ βία οἰκειοποιήθη μὲν τοῦτο, ἔδωκε δ' ἐκεῖνο εἰς ἄλλους, ἕως οὗ ἐβεβαίωσε τὴν διανομὴν ταύτην ὁ Θετικὸς νόμος.

ΝΘ'. Ἐπειδὴ τὰ ἀρχικά δίκαια προπανήκουσιν εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους χωρὶς ἐξαίρεσιν (ΝΑ', ΝΒ'), καὶ εἶναι καὶ ἄκτητα καὶ ἀναπολλοτρίωτα· διὰ τοῦτο περιορίζονται ἀμοιβαίως ὑπ' ἀλλήλων. Δὲν ἐμποροῦν λοιπὸν νὰ ὑπάρχωσιν ἄνθρωποι, μεταξὺ τῶν ὁποίων νὰ θέλῃ ὁ λόγος, ὅτι ὁ μὲν νὰ ἔχῃ ἀπεριόριστον δίκαιον, ὁ δὲ, ἀπερίριστον καθήκον· διότι ὅστις ἔχει ἀπεριόριστον δίκαιον πρὸς ἄλλον, ἔχει μόνον δίκαια καὶ ἔχει καὶ καθήκοντα πρὸς αὐτόν· ὅστις δὲ ἔχει ἀπερίριστον καθήκον, ἔχει μόνον καθήκοντα, καὶ ὄχι καὶ δίκαια, καὶ οὕτω παύει

νὰ εἶναι πρόσωπον, καὶ γίνεται πρᾶγμα· τὸ ὅποιον εἶναι ἐναντίον τοῦ Λόγου. Ὅς τις λοιπὸν θέλει νὰ καθυποβάλῃ τὴν θέλησιν τοῦ ἄλλου εἰς τὸν ἑαυτὸν του, δὲν ἔμπορεῖ νὰ τὸ κάμῃ ἀπροσδιορίστως καὶ ἀπολύτως.

Σημείωσις. Ἐντεῦθεν γίνεται φανερόν, ὅτι ἡ δουλεία (τὸ πραγματικὸν δίκαιον κατὰ προσώπων) εἶναι ἄκυρος καὶ εἰς οἰκιακὴν καὶ εἰς πολιτικὴν σχέσιν κατὰ τὸ λόγῳ δίκαιον, εἰάν καὶ ἔχῃ πολλὰς θετικὰς δικαιῶν δι' ἄλλογον τινα νόμον· καὶ εἰάν εἶναι τις ἰκανὸς ἄρρων, ὥστε αὐτὸς νὰ δουλώσῃ τὸν ἑαυτὸν του εἰς ἄλλους, εἶναι μὴ ὅλον τοῦτο φυσικῶς ἐλεύθερος (ΝΙ'). Πόσον πλέον εἶναι ἠθικῶς σδυνάτος καὶ ἄκυρος ἡ κατηναγκασμένη δουλεία!

Ξ'. Ἐὰν ἐν γένει δὲν ὑπάρχῃ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἀπεριόριστον δίκαιον καὶ ἀπεριόριστον κατ'ἡθικόν· δὲν εἶναι οὐδὲ ἀπεριόριστον ἀναγκασμοῦ δίκαιον κατὰ τῆς παραβάσεως τοῦ δικαίου, ἀλλὰ πρέπει νὰ εἶναι τρόποι καὶ βαθμοὶ ἀναγκασμοῦ ἀνάλογοι μὲ τοὺς τρόπους καὶ βαθμοὺς τῆς ἀδικίας· ὁ ἀναγκασμὸς οὗτος, ὅταν γίνεται φυσικὸν κακόν, λέγεται ποινὴ. Καὶ ἐντεῦθεν ἀποδίδεται ὁ κανὼν τῶν ποινῶν· ἡγοῦν »ὁ ἀδικούμενος δὲν ἔχει ἀπεριόριστον δίκαιον εἰς τὸ νὰ τεμνῇ τὸν ἀδικητὴν, ὅπως καὶ ὅσον θέλῃ. Τὰ πλείοτερα τούτου θέλουσι ἐξηγηθῆναι ἐφεξῆς εἰς τὸν οἰκεῖον τῶν τόπων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ γενέσεως τῶν δικαίων.

ΞΑ'.

Τὰ ἀρχικά δίκαια εἶναι τοιαῦτα, ὅποια προπανήκουσι εἰς πάντας ἀνθρώπων, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἀπόλυτα δι-

καία. Ἐπειδὴ ὁμῶς προσδιορίζουν μόνον τὸν τρόπον δικαίας σχετικῆς συνυπάρξεως ἐν γένει, καὶ ἐπομένως εἶναι μόνον κατ' εἶδος· διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ὑπάρχωσι καὶ κατ' ὕλην δίκαια, διὰ τῶν ὁποίων ἐμποροῦν ἐκεῖνα νὰ δεῖξωσι πραγματικὸν κῆρος. Τὰ δίκαια ταῦτα κρέμονται ἀπὸ ὑποθέσεις τινας, διὰ τῶν ὁποίων ἀναφαίνονται τοιαῦτα, προσλαμβάνοντα ἐπὶ τῆς ὕλης τὴν τοῦ δικαίου μορφήν καὶ τὸ εἶδος. Διὰ τοῦτο εἶναι ὑποθετικά δίκαια, καὶ ἐμπειρικά (ΝΑ). Πρέπει λοιπὸν νὰ δεῖξω-
 μέν Πῶς καὶ διὰ τίνων μέσων τὰ φιλῶς κατ' εἶδος δίκαια λαμβάνουσι διορισμένην τινα ὕλην σημασίαν, διὰ τῆς ὁποίας γίνονται πράγματα, ὥστε ἐμποροῦμεν νὰ λέγωμεν περὶ τῆς ἐκτελέσεως ἢ πατήσεως, κτήσεως καὶ ὁδοσεως τῶν δικαίων.

ΞΒ'. Ὅτι ἐμπεριέχεται εἰς τὸν κύκλον τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου, ὀνομάζεται ἰδιὸν τοῦ, ἢ, εἰς τὰς συνδιαλέξεις, τὸ Ἐμὸν καὶ τὸ Σὺν· γενικῶς δὲ ὀνομάζεται κτῆμα, καὶ τὸ εἰς τοῦτο ἀναφερόμενον δίκαιον, κυριότης ἢ ἰδιοκτησία. Διὰ νὰ εἶναι τι ἐμὸν, πρέπει καὶ νὰ τὸ μεταχειρίζομαι ἐγὼ, ὅπως θέλω, καὶ πᾶς ἄλλος νὰ εἶναι ἐκλεισμένος ἀπὸ τὴν τοῦτου χρήσιν. Ἡ ἐκ τοῦ ὑποκειμένου ἀπαιτούμενη δυνατότης τοιαύτης χρήσεως ὀνομάζεται κτήσις, ἥτις, εἰ μὲν ἔχει πραγματικῶς εἰς χεῖρας τοῦ ὁ κύριος τὸ κτῆμα, ὀνομάζεται αἰσθητὴ ἢ φυσικὴ· εἰδὲ καὶ χωρὶς τὴν κατοχὴν ταύτην ἐννοεῖται ἔχουσα τὸ κῆρος, δικαία ἢ νοητὴ κτήσις· ὅς τις ἀρπάσας χρυσὸν τὸν φυλάττει εἰς τὴν θήκην του, ἀπέκτησεν οὕτως αἰσθητῶς, ἀλλ' ὅχι καὶ δικαίως· ὅς τις δὲ ἔδωκε τὸ ἀργύριόν του εἰς ἄλλον νὰ τὸ ἐπιτροπεύῃ, ἔχει μὲν κτήσιν δικαίαν, ἀλλ' ὅχι αἰσθητήν. Ἐμποροῦν λοιπὸν τὰ δύο εἶδη τῆς κτήσεως νὰ ὑπάρχωσι καὶ χωρισμένα καὶ ἡνωμένα· καὶ ἢ μὲν αἰσθητὴ κτήσις ἐμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ καὶ ἄμεσος,

ἡ δὲ δικαία καὶ ἑμμέσος, ἐπειδὴ ἐννοεῖται μόνον διὰ μέσου τῆς τοῦ δικαίου ιδέας.

ΕΓ'. "Ὅ,τι δὲν ἔμπορεῖ νὰ γείνη κτῆμα οὔτε ἀμέσως οὔτε ἑμμέσως, δὲν ἔμπορεῖ νὰ γείνη οὐδὲ ἀντικείμενον δικαίας κτήσεως, ἐπειδὴ δὲν δύναται τις οὔτε αὐτὸς νὰ τὸ μεταχειρισθῇ ὡς θέλει, οὔτε εἰς ἄλλον νὰ συγχωρήσῃ τὴν χρῆσιν τοῦ χωράριου, φέρῃ εἰπεῖν, εἰς τὴν Σελήνην, ἢ μεταλλεύματα εὐρισκόμενα εἰς τῆς Γῆς τὸ κέντρον· ἐὰν δὲ κατὰ μέρος γείνηται κτῆμα, γίνεται τούτου καὶ κατὰ μέρος κτήσις· οὕτως ἀὴρ καὶ φῶς εἰς τὴν φύσιν δὲν εἶναι ἀντικείμενα κτήσεως οὐτ' αἰσθητῶς οὔτε δικαίως, κατὰ μέρος ὅμως δύνανται νὰ γείνουν· ἀὴρ, φέρῃ εἰπεῖν, ὅς τις εἶναι εἰς πεδιάδα τινος, καὶ φῶς, τὸ ὁποῖον ἀνάπτει τις εἰς τὴν οἰκίαν του· αὐτὸ δὲ τοῦτο κρατεῖ λεγόμενον καὶ περὶ τῆς γῆς καὶ περὶ τοῦ ὕδατος. Διὰ τοῦτο τὰ λεγόμενα τέσσαρα στοιχεῖα ὁλικῶς μὲν δὲν εἶναι ἀντικείμενα κτήσεως, ἀλλὰ μόνον μερικῶς.

ΕΔ'. Ἡ ὕλική κυριότης ἔμπορεῖ νὰ γεννηθῇ ἢ ἐκ φύσεως ἢ ἐκ τῆς ἐλευθερίας· ἡ μὲν ὀνομάζεται ἐμφυτός· ἡ δὲ, ἐπίκτητος. Πᾶν ὅ,τι συνήψεν ἡ φύσις ἀμέσως μὲ ἓνα τινα ἄνθρωπον εὐθὺς ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς υπάρξεώς του, εἶναι δικαίως ἰδικόν του· διότι φαίνεται ὡς πρόσωπον, εἰς τὸ ὁποῖον εἶναι ἑμφυτα ταῦτα τὰ κτήματα προσανήκοντα εἰς τὴν προσωπικὴν του ὑπόστασιν, καὶ χρησιμεύουν ὡς μέσα καὶ ὄργανα τῆς προσωπικῆς ἐνεργείας του. Ἀντικείμενα τοιαύτης κυριότητος, ἣτις ὀνομάζεται φυσική, εἶναι ὅλαι αἱ δυνάμεις καὶ πνευματικαὶ καὶ σωματικαί, καὶ τὰ ὄργανα, μὲ τὰ ὅποια ἐστόλισεν ἡ φύσις τὸν ἄνθρωπον· διὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος εἶναι κύριος ἐαυτοῦ.

ΕΕ'. Δὲν πρέπει δὲ νὰ συγχέωμεν τὴν ἑμφυτον κυριότη-

τα μὲ τὴν ἀρχικὴν ἢ δευτέρα εἶναι δίκαιον τοῦ προσώπου εἰς πράγματα ἀορίστως· ἡ δὲ πρώτη, εἰς ὠρισμένα καὶ δακτυλοδεικτούμενα· οἶον, τὰ ὄργανα τῆς αἰσθήσεως, τῆς κινήσεως, τῆς θρέψεως, τῆς γεννήσεως, τῶν ὁποίων τὸ ἄνθρωπον συναποτελεῖ τὴν σωματικὴν μας οὐσίαν, καὶ ὅλαι αἱ δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι προσανήκουν εἰς τὸ σῶμα καὶ εἰς τὸ μετ' αὐτοῦ συνδεδεμένου πνεῦμα. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ὅλον τοῦτο εἶναι τὸ πρόσωπον, διὰ τοῦτο ἡ ἀποβολὴ τοῦ ἐμφύτου κτήματος (ὁ εὐνουχισμὸς φέρ' εἰπεῖν) εἶναι ἄμεσος ἀποβολὴ αὐτοῦ τοῦ προσώπου. Ἀλλὰ τῶν τοιούτων ἐμφύτων κτημάτων, μ' ὅλον ὅτι εἶναι ἀδύνατος ἡ ἀπαλλοτριώσει, ἐμπορεῖ ὁμως νὰ γείνη κτήσις ἄλλου σχετικῶς (Ν'). ὅταν, φέρ' εἰπεῖν, μὲ τὸ σῶμα του ὑπηρετῇ τις κατὰ συνθήκην ἄλλους.

Ξ'. Ἡ δὲ ἐπίκτητος κυριότης στρέφεται ἢ εἰς ἐσωτερικὸν ἢ εἰς ἐξωτερικόν τι· καὶ διὰ τοῦτο εἶναι καὶ αὕτη ἡ ἐσωτερικὴ ἢ ἐξωτερικὴ· καὶ ἡ μὲν ἐπίκτητος ἐσωτερικὴ κυριότης στρέφεται εἰς πᾶν ὅ,τι ὁ ἄνθρωπος ἀποκτᾷ δι' ἀναπτύξεως καὶ μόρφώσεως καὶ χρήσεως τῶν ὑπὸ τῆς φύσεως ἀμέσως εἰς αὐτὸν δεδομένων· διότι, ἐπειδὴ τὸ δεδομένον τοῦτο ἀνήκει ἀμέσως εἰς τὸ πρόσωπόν του, διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἐλευθέρων τοῦτο γέννημα εἶναι ἰδικόν του, καὶ πᾶς ἄνθρωπος ἔχει ἐκ φύσεως τὸ δίκαιον νὰ κάμῃ τοιαύτας κτήσεις. Διὰ τοῦτο τὸ δίκαιον τῶν ἐλευθέρων φρονημάτων εἶναι φυσικόν δίκαιον τοῦ ἀνθρώπου, καὶ μετ' αὐτοῦ εἶναι ἀναγκαίως συνδεδεμένου τὸ δίκαιον τῆς ἐλευθέρως μεταδόσεως τῶν φρονημάτων, ἥγουν ἡ ἐλευθέρως χρηστὴ τοῦ λόγου καὶ τῆς γραφῆς καὶ τοῦ τύπου.

ΞΖ'. Διότι ἡ γύμνασις τοῦ σώματος καὶ ἡ παιδεία τοῦ πνεύματος εἶναι δίκαια φυσικά τοῦ ἀνθρώπου, τὰ ὅποια ἀποκτώνται δι' ἡμετέρας ἐνεργείας· ἀγύμναστον καὶ ἀκαλλιεργητον

πῶμα δὲν χρησιμεύει εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ Λόγου· καὶ πνεῦμα προικισμένον μὲ δυνάμεις, ἐὰν δὲν παιδευθῇ, δὲν δίδει καμμία ὠφέλειαν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὡς κρατῶν πάντοτε κεκρυμμένας, καὶ νεκρὰς, νὰ εἰπῶ αὐτῷ, τὰς δυνάμεις· ἀφ' οὗ παιδευθῇ ὁ ἄνθρωπος, εἶναι θεδικαζόμενος νὰ ἐννοήσῃ ἐλευθέρως πᾶν τὸ παριστάμενον· μὲ τὴν νοητικὴν δύναμιν εἶναι συνδυασμένη ἡ λεκτικὴ· διὰ τοῦτο πρέπει καὶ νὰ λέγῃ ἐλευθέρως· καὶ ἐπομένως καὶ νὰ γράφῃ, καὶ νὰ ἐκδίδῃ διὰ τοῦ τύπου τοὺς λόγους του· ὁτι εἶναι κύριος τοῦ νοῦς καὶ τῆς γλώσσης του (ΕΔ'), καὶ δὲν τὰ μεταχειρίζεται ἐλευθέρως, θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι εἶναι καὶ δὲν εἶναι κύριος, τὸ ὅποιον εἶναι ἀντιπρακτικόν· ἐλευθέρᾳ κτῆσις τοῦ νοῦς καὶ τῆς γλώσσης, ἐνταυτῷ ἐμποδισμένη εἰς χρῆσιν, εἶναι ὡσὰν νὰ ἔχῃ τις ἐλευθέρους εἰς περιπάτον τοὺς πόδας, δεδεμένους μὲ αλύσεις.

ΕΗ'. Ἄλλ' ἐάν τις μεταχειρίζεται τὸν λόγον καὶ τὸν κάλαμον καὶ τὸν τύπον εἰς τὸ νὰ ὑβρίξῃ πρόσωπα φυσικά, ἢ ἡθικά (ΚΖ') ἔχει πρὸς τοῦτο δίκαιον; ἢ ὕβρις τοῦ ἄλλου εἶναι ἀθέτησις τοῦ δικαίου, καὶ ἐπομένως ἀδίκησις τοῦ προσώπου· τὸ ὅποιον εἶναι ἀθέματον· διὰ τοῦτο ἡ ἐλευθέρᾳ χρῆσις τῶν εἰρημνύων (ΕΣ'. ΕΖ') πρέπει νὰ περικλείεται εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι οἱ αὐτῶν δὲν ἀδικεῖται ἄλλο πρόσωπον· ἀλλὰ δὲν πρέπει, ἐπειδὴ τινὲς καταχρῶνται τὰ κτήματα ταῦτα, νὰ σταχασθῶμεν ὅτι πάντες θέλουν κάμειν τὴν αὐτὴν κατάχρησιν, καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐμποδίσωμεν καθενὸς τὴν τῶν ἀνωτέρῳ εἰρημνύων χρῆσιν. Τὸ τοιοῦτον ἤθελεν εἶσθαι τὸ αὐτὸ ὡς νὰ δεσμεύσωμεν παντὸς ἀνθρώπου τοὺς πόδας διὰ νὰ μὴ ὑπάγῃ καὶ κλέψῃ ξένους οἴκους, ἐπειδὴ ὑπῆγαν τινες καὶ ἐκλεψάν.

ΞΘ'. Καὶ ἡ ἀγαθὴ ὑπόληψις ἀνήκει εἰς τὰ φυσικά κτή-

μάτα τοῦ ἀνθρώπου· λέγομεν δὲ ἀγαθὴν ὑπόληψιν τὴν ἀπαι-
τουμένην εἰς τὸ πρόσωπόν του τιμῇ. Καθεὶς ἔχει δικαίον νὰ
τὴν διατηρῇ, καὶ δικαίον νὰ ἀνδίσταται εἰς τὸν ὅστις θελεῖ
νὰ τοῦ τὴν ἀφαιρέσῃ. Καταφρονήσεις καὶ κατασχύναι καὶ χλευ-
ασμοὶ τῆς τιμῆς ταύτης εἶναι παραβάσεις τοῦ προσωπικοῦ δι-
καίου, ἡ ἀδικία ἐκτετακταὶ πρὸς διάκρισιν τῶν πραγ-
ματικῶν ἀδικιῶν. Τὸ νὰ φρονῶσιν ὁμῶς ἀγαθὰ περὶ ἡμῶν ἄλ-
λοι, δὲν πρέπει νὰ τὸ ἀπαιτῶμεν· οἷοι τοῦτο κρίνεται ἀπό-
μας, οἵτινες διὰ τῶν ἔργων μας δίδομεν ἀφορμὴν εἰς τοὺς ἄλ-
λους νὰ φρονῶσιν ἀγαθὰ ἢ κακὰ περὶ ἡμῶν.

Ο'. Ἡ ἐξωτερικὴ κυριότης στρέφεται εἰς πράγματα, τὰ
ὅποια ἔχουσιν ὑπαρξίν χωριστὴν ἀπὸ τὴν τοῦ προσώπου. Ἐπει-
δὴ δὲ τὰ πράγματα ταῦτα δὲν προσανήκουσι ἀναγκαίως εἰς
τὸ πρόσωπον αὐτὸ, ἀλλ' εἶναι συνδεδεμένα μετ' αὐτοῦ κατὰ
συμβεβηκός· διὰ τοῦτο ὁ λόγος ταύτης τῆς ἐνώσεως, πρέπει
νὰ ζητηθῇ εἰς τὴν ἐνέργειαν τοῦ ὑποκειμένου, καὶ ἐπομένως
εἰς τὴν ἐλευθερίαν του. Τὸ ὑποκείμενον παράγει διὰ τῆς ἐ-
λευθερίας του πράξεις τὸ δικαίον· καὶ ἡ τιαυτὴ πράξις του
ὀνομάζεται κτήσις δικαίου (NB'. Σημ.). Ἐὰν στοχα-
σθῶμεν τὸ ἐξωτερικόν, εἰς τὸ ὑποῖον πρόκειται ν' ἀποκτήσω-
μεν τὸ δικαίον, ὡς ἀδέσποτον, ἡ κτήσις ὀνομάζεται κυρίε-
σις· εἰς τὸ στοχασθῶμεν ὡς ἀντικείμενον ξένου δικαίου
ἢ πράγμα προσανήκον εἰς ἄλλον, ἡ κτήσις ὀνομάζεται παρὰ-
ληψις. Κυρίεσις λοιπὸν καὶ παρὰληψις εἶναι τὰ δύο γένη
τῆς δυνατῆς κτήσεως ἐξωτερικῆς κυριότητος· ἡ δὲ πράξις, διὰ
τῆς ὁποίας παραλαμβάνει τις κτῆμα τοῦ ἄλλου, καὶ τὸ κάμνει
ιδιόκοντον, λέγεται συνθήκη ἢ συναλλαγμὰ, ἐπειδὴ καὶ
οἱ δύο συνεισφέρουν εἰς τὸ νὰ γείνη ἢ ἀπὸ τοῦ ἐνὸς εἰς τὸν ἄλ-
λον μετάβασις τοῦ πράγματος. Συνθήκη ὁμῶς εἰς τὴν κυρίε-

σιν· θέν γίνεται, ἐπειδὴ ὁ κυριεύσας ἐμεταχειρίσθη μόνον τὰς
ιδίας του δυνάμεις εἰς τὸ νὰ τὸ κάμῃ κτῆμα του· ἀλλὰ ταῦτα
δέλουν ἐξηγηθῆν ἀλλοῦ ἀκριβέστερα.

ΟΑ'. Ὁ λόγος τῆς τοῦ δικαίου κτήσεως εἰς τὴν κυ-
ρίευσιν ἐνυπάρχει ἀμέσως εἰς τὴν ἐλευθερίαν αὐτὴν πρᾶ-
ξιν· διότι, ἐπειδὴ πᾶς ἄνθρωπος ἔχει δικαίον εἰς πράγ-
ματα ἐν γένει (Ν5'), πρέπει νὰ ἔχῃ δικαίον καὶ εἰς
τὰ προσδιορισμένα πράγματα, τὰ ὅποια ἀπέκτησε χωρὶς
νὰ πατήσῃ τινὸς τὸ δικαίον· ἀλλὰ κἀνεὶς δὲν ἔχει ἀρχικόν
δικαίον εἰς πράγματα προσδιορισμένα (ΝΖ').· πρέπει λοιπὸν
νὰ εὐρίσκονται εἰς τὰ ἐκτὸς ἡμῶν κείμενα πράγματα καί τινα,
τὰ ὅποια δὲν ἀνήκουν εἰς κανένα, διὰ τῆς ιδιοποιήσεως τῶν ὁ-
ποίων δὲν καταπατεῖται κανενὸς τὸ δικαίον. Ἐντεῦθεν ἀνα-
πηγάζει ὁ καθολικὸς τοῦ δικαίου κανὼν. Ἀδ' ἐσπτογον
πρᾶγμα ἀνήκει εἰς τὸν πρῶτον κυριευτὴν· διό-
τι τὸ πρῶτον κάμνει ἀδύνατον δικαίως τὸ νὰ κυριεύσῃ ἔπειτα
ἄλλος τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, ἐπειδὴ τότε ἤθελεν ἀδελτηθῆν ξένου
δικαίου, καὶ ἐπομένως ἤθελε χαθῆν ἡ ὑπόθεσις, μὲ τὴν ὁ-
ποίαν ἦτο δικαίως δυνατὴ ἡ πρώτη κτήσις· ἐκ τούτου πάλιν
προέκυψεν ὁ κανὼν. Πρῶτερός τῷ χρόνῳ ἰσχυρότε-
ρος τῷ δικαίῳ.

Σημείωσις. Ἐάν τις βεβαίονη, ὅτι τώρα δὲν εὐρίσκονται ἀδέ-
σποτα πράγματα, δὲν ἐμπορεῖ νὰ ἀσκηθῇ ὅτι ὑπῆρχαν ἕνα και-
ρον, καὶ ὅτι δύναται νὰ ὑπάρξωσιν ἄλλοτε, καὶ ὅτι τώρα δὲν ὑπάρ-
χουσι διὰ τοῦτο, διότι ἐφθασαν νὰ κυριευθῶσιν· ἡ ἐπιστήμη δὲν βλέ-
πει μόνον τὸ παρὸν· εἶναι μάλιστα ἀναγκαιὰ ἡ ὑπόθεσις αὕτη, ἐπειδὴ
δι' αὐτῆς ἐξηγεῖται Πᾶς ἔγνων αἱ πρῶται κτήσεις τῶν πραγμάτων, καὶ
τόσον ἀναγκαιοτέρα, ὅσον ἀπεδείξαμεν ἄκυρον τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν διανο-
μὴν (ΝΗ'). Μ' ὅλον τοῦτο καὶ τώρα ὑπάρχουσιν ἀδέσποτοι πολλοὶ ἔ-
ρημοι νῆσοι· καὶ ἐάν τις κυριεύσῃ τινὰ ἐξ αὐτῶν, αὐτὴ καὶ τὰ ἐπ'
αὐτῆς φυτὰ καὶ ἐρκετὰ εἶναι δικαία κτήματά του. Ἀλλὰ καὶ τὸ πετενεῖν
τῶν ὁρίων δὲν εἶναι ἀδέσποτον· τίς ἐμπορεῖ νὰ εἴπῃ ὅτι εἶναι ἰδιω-

του, εἰ μὴ ὅστις εἴπῃ, ὅτι καὶ ὁ ἀνὴρ, εἰς τὸν ὁποῖον ἵπτανται, εἶναι κτήματός; — Ἐπειδὴ δὲ καὶ οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι ἀδέσποτοι, ἀλλὰ πᾶς τις εἶναι κύριος ἑαυτοῦ (ΕΔ'), διὰ τοῦτο καὶ οἱ δὲν δύναται νὰ λάβῃ ἐξουσίαν εἰς ἄνθρωπον, καὶ νὰ τὸν καταστήσῃ κτήματι τοῦ, ἀλλ' ὅς-τις κάμνῃ τὸ τοιοῦτον, καταπατῇ τὸ δίκαιον τῆς προσωπικότητος· καὶ ἐπειδὴ γίνεται φανερά ἡ ἀδικία καὶ ἀλογία τῶν πωλούντων καὶ ἀγο-ραζόντων ἁνθρώπους, ὡς καὶ ἦσαν ἄλογα κτήνη.

ΟΒ'. Ἐάν τις κυριεύσῃ ἀδέσποτον πρᾶγμα, ἔχει τὴν ἐξουσίαν ὅχι μόνον νὰ τὸ μεταχειρισθῇ κατὰ τὴν ἀρέσκειάν του, καὶ ἐπομένως νὰ τὸ μεταβάλῃ καὶ νὰ τὸ μεταμορφώσῃ ὅπως θελήῃ· ἀλλὰ καὶ νὰ ἀποκλείῃ πάντα ἄλλον ἀπὸ τὴν τούτου κτήσιν καὶ χρῆσιν. Ἐχει λοιπὸν εἰς τοῦτο πραγματικὸν δίκαιον (ΜΓ'). Πᾶς ἄλλος δὲ, εἰάν δὲν κάμῃ τίνα συνθήκην περὶ τούτου, ἔχει τὸ καθήκον τῆς ἀνάγκης νὰ σέβεται τὸ οὕτω γε-νόμενον κτήμα τοῦ ἄλλου, ἥγουν νὰ γνωρίζῃ τὴν κυριότητά του, καὶ νὰ μὴ τολμήσῃ ποτὲ νὰ τὴν καταπατήσῃ.

ΟΓ'. Διότι, εἰάν τις δὲν εἴχῃ δίκαιον νὰ κυριεύσῃ πρᾶγμα ἀδέσποτον, δὲν ἠθέλει εἶσθαι καμμία κυριότης πράγματος με-ταξὺ τῶν ἀνθρώπων· ἀλλ' οἱ ἄνθρωποι χωρὶς κτήματα δὲν δύ-νανται οὔτε νὰ ζήσωσιν, οὔτε νὰ ἐνεργήσωσιν τὴν μόρφωσιν καὶ παιδείαν τῶν· ἄρα ἡ παῦσις παντός ἐξωτερικοῦ κτήματος κυ-ρίως δὲν εἶναι ἄλλο, εἰμὴ παῦσις τῶν ἀρχικῶν δικαίων τοῦ προσώπου (ΝΓ'). Ἀλλὰ τίνα καὶ πόσα χρειάζεται ὁ ἄνθρω-πος ἀπὸ τὰ ἐξωτερικά πρᾶγματα διὰ νὰ δεῖξῃ τὴν ἀξίαν τοῦ προσώπου του, δὲν ἐμπορεῖ νὰ προσδιορισθῇ μὲ γενικὸν μέ-τρον. Ὅ,τι καὶ ὅσον ἂν ἀποκτήσῃ τις δικαίως, εἶναι καθήκον παντός ἄλλου νὰ τοῦ σέβεται τὴν κυριότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Περὶ σημείων τοῦ κτήματος, καὶ περὶ παραχωρήσεως καὶ ἀπαλλοτριώσεως τοῦ δικαίου.

ΟΔ΄.

Ε΄. ἂν ἄλλοι πρέπει νὰ ἔχωσι τὸ καθήκον νὰ σέβωνται τὴν κυριότητα ἐνὸς προσώπου εἰς ἐξωτερικὸν μέχρι τοῦδε ἀδέσποτον πράγμα (ΟΒ΄). πρέπει καὶ ἡ κτήσις αὐτοῦ νὰ βεβαιύηται καὶ νὰ ὁμολογῆται ὡς ἀληθῶς γενομένη. Εἶναι δὲ δυνατόν νὰ συμβῇ τοῦτο διὰ σημείων, ἐκ τῶν ὁποίων ἐμπορεῖ νὰ συμπεράνῃ καθεὶς, ὅτι τὸ πράγμα εἰς τὰ ἐξῆς εἶναι ἐμπερικλεισμένον εἰς τὸν κύκλον τῆς ἐλευθερίας προσώπου τινὸς οὕτως, ὥστε προσηνέκει εἰς αὐτὸ μόνον, ἀποκλειομένων ἕλων τῶν ἄλλων προσώπων.

ΟΕ΄. Τὰ σημεία τοῦ κτήματος εἶναι ἢ φυσικὰ ἢ προαιρετικά· διότι ἢ εἶναι χωρίστινος συνθήματος καταληπτὰ, καὶ ἐκ μόνης τῆς ἐννοίας των ἐμπορεῖ νὰ συμπερασθῇ τὸ κτήμα· ἢ προσδιορίζεται τὸ κύρος των διὰ τινος συνθήκης, καὶ ἐπομένως κατὰ προαιρετικὸν τρόπον. Τὰ σημεία τοῦ δευτέρου εἶδους, καὶ ὅποια λέγονται καὶ τεχνικὰ καὶ συμβολικὰ, ἔχουσι θετικὸν χαρακτήρα, καὶ ἀπαιτοῦν θετικὴν δικαίον σχέσιν μεταξὺ τῶν, διὰ τοὺς ὁποίους δεῖχουν τὸ κύρος των. Διὰ τοῦτο εἰς τὸ φυσικὸν δίκαιον μόνον τὰ φυσικὰ σημεία τοῦ κτήματος ἐμποροῦν νὰ ἐξετασθῶσι ἀκριβέστερα.

Ος΄. Φυσικὰ σημεία κτήματος κυρίως ὑπάρχουσι δύο· πρῶτον ἡ αἰσθητὴ ἢ φυσικὴ κτήσις, ἥγουν ἡ τοῦ πράγματος πρὸς τὸ πρόσωπον σχέσις, κατὰ τὴν ὁποίαν εἶναι ἀμέσως συν-

θεωρούμενα, ἢ τὸ πρᾶγμα κατέχεται ὑπὸ τοῦ προσώπου (ΟΒ'), δεύτερον ἢ ἀκόμιμος μεταμόρφωσις, ἢ γουν ἢ πράγματος πρὸς πρόσωπον σχέσις, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔλαβε τὸ πρᾶγμα διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ προσώπου μετασχηματισμὸν εἰνα ἀνάλογον τῶν σκοπῶν του. Καὶ τὰ οὕτω ὅμως σημεῖα δὲν ἔχουν τελείαν καὶ ἀποχωρῶσαν δύναμιν· διότι τὸ κύρος των προϋποθέτει, ὅτι τὸ κυριεύθην πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἔχει τις ἤδη συνδεδεμένον μεθ' ἑαυτοῦ καὶ μετασχηματισμένον, πρὶ τῆς κυριεύσεως ἦτο ἀδέσποτον. Ἀλλ' εἰάν ἐξ ἄλλων ἀρχῶν ἀποδειχθῇ, ὅτι τὸ πρᾶγμα ἦτο ἤδη ξένου κτήμα, θέλει εἶσθαι καὶ τὸ δίκαιον τῆς κυριεύσεως ἐπίπλαστον καὶ ἀνυπαρκτον.

ΟΖ'. Ἐπειδὴ δὲ τὰ φυσικὰ σημεῖα τοῦ κτήματος εἶναι καθ' ἑαυτὰ ἀνίκανα, ἐμπορεῖ νὰ στοχασθῇ τις, ὅτι ἡ βεβαίωσις ἄλλου προσώπου ἐμπορεῖ ν' ἀναπληρώσῃ πάντοτε τὴν ἐλλείψιν ἐκείνων εἰς περιστάσεις ἀμφιβολίας· ἀλλὰ τίς δύναται νὰ ἐξεύρῃ ἂν ὁ ἄλλος μᾶς λέγῃ τὴν ἀλήθειαν; ἢ ἂν τὴν ἐξεύρῃ; τὸ αὐτὸ λέγομεν καὶ περὶ τρίτου, καὶ τετάρτου, καὶ ὅλων ἐν γένει τῶν μὲ μαρτυρίαν βεβαιούντων τὴν κτήσιν τινός. Εἰάν λοιπὸν οἱ θετικοὶ νόμοι ζητοῦσιν ἀσφαλείας καὶ μαρτυρίας καὶ ὅρκους πρὸς βεβαίωσιν τῆς ἀληθείας, ὅλα ταῦτα εἶναι προαιρετικά καὶ ὄχι ποτὲ φυσικὰ σημεῖα τοῦ κτήματος.

ΟΗ'. Εἰάν τὰ φυσικὰ σημεῖα τοῦ κτήματος εἶναι ἀνίκανα πρὸς γενικὴν καὶ βεβαίαν αὐτοῦ ἀσφάλειαν (ΟΖ'), καὶ ἡ ἄλλου βεβαίωσις ὅτι ἔχει τις κτήμα δίκαιον, δὲν ἐμπορεῖ νὰ ἔχῃ καθολικὸν τὸ κύρος (Αὐτ.), ἐπεταὶ ἐντεῦθεν, ὅτι εἰς τὴν φυσικὴν κατάστασιν ἐμποραῦμεν καὶ ἔχομεν τὴν ἐξουσίαν νὰ ἀποκτήσωμεν ἐξωτερικὰ πράγματα· ἀλλὰ τὸ εἰς τὰ οὕτως ἀποκτηθέντα πράγματα δίκαιον εἶναι πάντοτε ἀμφίβολον καὶ

ἐνδεχόμενον, καὶ τὸ κτῆμα αὐτὸ κατὰ τοῦτο εἶναι ἐπίσφαλές καὶ κλοιούμενον. Ἀλλὰ διὰ τὸ εἶναι τὸ κτῆμα, ὅσον δύναται, ἀσφαλισμένον καὶ σταθερὸν, θέλει αἰτῆσθαι ὁ Λόγος ἀντιθέτουτινα καταστάσιν τῶν ἀνθρώπων, ἥγουν τὴν πολιτικὴν (ΚΓ.).

Σημείωσις. Ὅτι μὲν εἰς τὴν φυσικὴν κατάστασιν δὲν ὑπάρχει ῥωμιοκρατία, εἶναι γνώμη τῆς ὑπερβολῆς ἀγαπήσα· οἷον εἰς αὐτὴν εἶναι ἔμφοτα καὶ ἐπικτήτα ἐσωτερικὰ κτήματα (ΞΔ, ΞΕ.). ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἐπικτήτα ἐξωτερικά, ἐπειδὴ ἡ κυριότης ἀδεσπότου πράγματος εἶναι δικαίως δυνατὴ (ΟΑ.), καὶ ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔμπορεῖ νὰ ζῇσιν, καὶ οὐδὲ ἄνθρωποι, χωρὶς νὰ κυριεύσῃ πράγματα τινα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου· ἡ δὲ τούτων ποσότης καὶ ποιότης δὲν ἔμπορεῖ νὰ προσδιορισθῇ μὲ σταθερὸν κανόνα, ἐπειδὴ κρύβεται ἀπὸ τῆς χρείας καὶ ὑπὸ τὴν δύναμιν τοῦ ὑποκειμένου, καὶ μάλιστα τῷ ἄσφατος τῆς γῆς· οἷον εἰς τὴν φυσικὴν κατάστασιν ἡ γῆ, εἰς τὴν ὁποίαν ἐγυνήθητις, εἶναι μεταβλητὴ, καὶ ἔμπορεῖ καθεὶς εἰς τοιαύτην κατάστασιν νὰ τὴν οἰκονομίσῃ, χωρὶς νὰ δύναται νὰ τὴν συνδεσθῇ μὲ τὸν ἐαυτὸν τοῦ (ΟΣ.). Ἀλλ' ἀπὸ τὴν κτῆσιν τῆς γῆς, ἥτις εἶναι πρᾶγμα ἀκίνητον, κρέματα ἐν μέρει καὶ ἡ κτῆσις ἄλλων ἐξωτερικῶν κινήτων πραγμάτων· οἷον ταῦτα καὶ ὁ κύριός των ἑμοῦ πρέπει νὰ εἴχῃσι ποῦποτε καθεῖδραν. Ἐντεῦθεν ἔπεται ἐξ ἀπαντος τὸ ἀναγκαῖον συμπέρασμα, ὅτι εἰς μόνον τὴν φυσικὴν κατάστασιν, ἥγουν τὴν ἐκτὸς ἀπάσης πολιτικῆς σχέσεως, σταθεροὶ καὶ ἀσφαλῆς προσδιορισμοὶ τῶν ἐξωτερικῶν κτημάτων εἶναι πρᾶγμα ἀδύνατον.

ΟΘ'. Τὸ κτῆμα ἔμπορεῖ νὰ εἶναι ἢ ἐνὸς μόνου ἴδιον ἢ πολλῶν κοινόν· τοῦ πρώτου κύριος εἶναι πρόσωπον φυσικόν· τοῦ δευτέρου, ἡθικόν (ΚΖ.). ἡ κυριότης τοῦ πρώτου εἶναι ἰδίᾳ· ἡ δὲ κυριότης τοῦ δευτέρου, κοινὴ· τὰ δὲ μέλη τοῦ ἡθικοῦ προσώπου εἶναι συγκύριοι ἢ συνάσχοντες, ἢ ὅπως ἄλλως εἶναι ἀρμόδιον νὰ ὀνομασθῶσιν. Ἐπειδὴ δὲ ὅλοι οἱτοι συνάμα λαμβανόμενοι ἀποτελοῦν τὸν ὅλον κύριον· διὰ τοῦτο ἡ πληρεξούσιος κυριότης δὲν ἀνήκει εἰς ἓνα τινὰ τούτων, ἀλλ' εἰς τὴν κοινότητα· καὶ ἐπομένως μόνον ἡ κοινὴ θ' ἄλλοις ἔχει τὴν ἐξουσίαν ν' ἀποφασίσῃ περὶ τοῦ ὅλου κτήματος, ἐνόσιον διαρκεῖ ἡ κοινωνία, εἰάν ὁμοῦ μὲ τὴν κοινὴν κυριότητα δὲν εἶ-

να συνδεσμεύμενον καὶ εἰδὸς τε ἰδιαιτέρας. Τοιαύτη δὲ δικαίως σχέσις ἐμπορεῖ νὰ γείνη διὰ συνθήκης (Ο').

Π'. Τὸ ἔμφυτον καὶ τὸ ἐσωτερικὸν ἐπικτήτην κτήμα (ΞΔ', ΞΕ'), εἶναι πάντοτε ἰδίου ἐνὸς· διὰτι πάντοτε εἰς ἓν φυσικὸν πρόσωπον ἐνυπάρχουσι τὰ τοιαῦτα. Ἐὰν δὲ κατὰ τὴν ἰδέαν τοῦ πραγματοπροσωπικοῦ δικαίου (ΜΗ', Ν') δύο πρόσωπα συστήσωσι μίαν κοινὴν σφαῖραν ἐλευθερίας, θέλουσι συστήσειν καὶ κοινότητα εἰς τὸ δίκαιον τῶν κτημάτων· οὕτω, φέρει εἰπεῖν, εἰς τὸν γάμον εἶναι κοινὰ κτήματα ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς, ὅσα ἰδίᾳ ἔχει καθὲν πρόσωπον. Ἀλλ' εἰς τὴν κυρίευσιν τῶν ἐξωτερικῶν κτημάτων ἐμπορεῖ νὰ γείνη κοινὴ κτήσις χωρὶς νὰ ἔχουν τὰ φυσικὰ πρόσωπα μίαν κοινὴν ἐλευθερίαν σφαῖραν· οὕτω δύνανται δύο τινὲς νὰ πιάσωσι μίαν σφαῖραν· οὗτοι πρέπει νὰ κάμωσιν συνθήκην Πῶς νὰ μεταχειρισθῶσι τὸ κοινὸν κτήμα. Εἰ μὲν συμφωνήσωσι νὰ ἀπολαύωσι κοινῶς τὴν ὠφέλειαν, τὸ κτήμα εἶναι κοινόν· εἰ δὲ συμφωνήσωσι πρὸς καιρὸν νὰ ἀπολαύσῃ καθεὶς τὸ μέρος χωριστὰ, συνάπτεται μὲ τὴν κοινὴν καὶ ἰδιαιτέραν κυριότης· οὕτω δύο ἔχοντες κοινόν κτήμα χωράμιον συμφωνοῦσι νὰ καλλιεργήσωσιν ἐφέτος τὰ ἡμιτυ χωριστὰ καθεὶς, καὶ μετὰ τὸν θερισμὸν νὰ βόσκωσι κοινῶς εἰς αὐτὸ τὰ κτήνη των.

ΠΑ'. Ἐμφιλοχωρεῖ δὲ καὶ ἄλλη τις κοινὴ δύο προσώπων κυριότης, ὅπου ἡ νομικὴ γλῶσσα εἰς τὸν εἰς αὐτὴν κυριότητα, εἰς δὲ τὸν ἄλλον, πλάγιαν· διότι ἐκεῖνος, εἰς τὸν ὅποιον ἄλλος παραδίδει μὲ συμφωνίαν τινος τοὺς καρποὺς τοῦ κτηματός του (καθὼς εἶναι ὁ ἐνοικιαστὴς μὲ τὸν οἰκοκύριον, ὁ κύριος τόπου τινὸς μὲ τὸν γεωργὸν κτλ), ἔχει πραγματικὴν συγκυριότητα, ἐνὸς τε διαρκεῖ ἡ σχέσις αὕτη, διὰ τῆς ὁποίας περιορίζεται ἡ ὁρθὴ κυριότης κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον. Καὶ

αὕτη δὲ ἡ σχέσις, ὅτι οὐ δύναται νὰ γείνη χωρὶς συνθήκην, εἶναι φανερόν.

ΠΒ'. Εἰς τὸ δι' ἐλευθερίας ἀποκτηθὲν κτῆμα ἐμπορεῖ ἐκ φύσεως ἢ ἐξ ἐλευθερίας νὰ γείνη προσαύξησις. Γίνεται δὲ, ὅταν φύσις ἢ ἐλευθερία ἢ καὶ τὰ δύο συνάπτουν εἰς τὸ προαποκτηθὲν πρᾶγματι, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ἐμπορεῖ ἄλλος νὰ δείξῃ κυριότητα, ἀλλ' ἀνήκει τοῦτο εἰς τὸν κύριον τοῦ πρώτου πράγματος, τὸ ὁποῖον ἔλαβε τὴν αὐξήσιν· διότι εἶναι τὸ αὐτὸ, ἂν ἡ φύσις ἢ ἡ ἐλευθερία συνάπτῃ μὲ πρόσωπον πράγματα τινα ἀμέσως, ἢ ἐμμέσως διὰ τῶν προαποκτημένων, ὅταν ἄλλος τις δὲν ἐμπορῇ νὰ δείξῃ, ὅτι καὶ αὐτὸς συνήργησεν εἰς τὴν αὐξήσιν ταύτην. Τὸ προσαύξημα εἶναι ἡ νέα ὕλη, ἡ νέα μορφή τῆς αὐτῆς ὕλης· καὶ κατὰ τοὺς δύο τρόπους ἀνέκει εἰς τὸν κύριον τοῦ πρώτου πράγματος· ἐντεῦθεν ἐκπηγάζει γενικὸς τοῦ δικαίου κανὼν. Τὸ προσαύξημα ἀκολουθεῖ εἰς τὸ πρῶτον πρᾶγμα.

ΠΓ'. Ἐὰν ἡ δάμαλις καὶ ἡ ὄρνις ἀνήκουσιν εἰς ἕνα τινα, εἰς τοῦτον ἀνήκουσιν ἀναμφιβόλως καὶ τὸ αὐγόν, καὶ ὁ μόσχος, τὰ γεννήματά των, ἂν καὶ συνέλαβαν τὰ θήλεα ἐκ ξένων ἀρρένων. Εἰ μὲν τοῦτο συνέβη κατὰ τύχην, τὸ γέννημα ἐμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς θῶρον τῆς φύσεως· εἰ δ' ἀπὸ βουλῆς καὶ χωρὶς τὴν θέλησιν τοῦ κυρίου τῶν ἀρρένων, ὁ μὲν κύριος ἐμπορεῖ νὰ ζητήσῃ ἱκανοποίησιν διὰ τὴν τοιαύτην κατάχρησιν τοῦ κτηματός του, τὸ δὲ γέννημα δὲν θέλει οἰκαιοποιηθῇ, ἐπειδὴ δὲν εἶναι κύριος τοῦ πράγματος, ἀπὸ τὸ ὁποῖον προήλθεν. Ὡσαύτως εἰς ὅν τινα ἀνήκῃ τὸ χωράφιον, εἰς τοῦτον ἀνήκει καὶ τὸ προστεθὲν χῶμα, τὸ ὁποῖον ἐναπέθεσεν εἰς αὐτὸ παραρρέων ῥύαξ ἢ χεῖμαρρος· διότι κῆνσις δὲν ἐμπορεῖ ν' ἀποδείξῃ κυριότητα εἰς τῆς γῆς τὸ μέρος, τὸ ὁποῖον προσετέθη κατ' ὀλίγον

ἀνεπαίσθητως· καὶ εἶναι τὸ αὐτὸ, ὥς νὰ ἐμεγαλύνῃ ἐξ ἑαυ-
τοῦ τὸ χωράριον. Εἰ δὲ τὸ ὕδωρ ἀποκόψῃ διὰ μιᾶς μέρος ἀπὸ
ξένην γῆν, ἢ ἐκρίζωσῃ δένδρον, καὶ τὸ ἐναποθέσῃ εἰς τὸ χω-
ράριον· ὁ κύριος τοῦ ἀποκοπέντος δὲν ἐμποδίζεται ἀπὸ τοῦ νὰ
λάβῃ ὅπισθ' αὐτοῦ τὸ ἰδικόν του, εἰ μὴ εἶναι δυνατόν, καὶ δὲν συμβαί-
νῃ βλάβη τις εἰς τὸ ξένον κτῆμα. Ὅπου λοιπὸν ἡ ἐλευθερία ἢ
μόνη ἢ μετὰ τῆς φύσεως ἐκ τοῦ ἤδη ὑπάρχοντος κτήματος
προήγαγε νέον τι, ἐκεῖ δὲν εἶναι καμμία ἀμφιβολία ὅτι τὸ
παραχθέν ἀνήκει εἰς τὸ παραγαγόν.

ΠΔ'. Τὸ δίκαιον χάνεται, εἰ μὴ μέχρι τοῦδε ὑπάρχοντα
σχέσις τοῦ ἀντικειμένου πρὸς τὸ ὑποκείμενον τῆς ἐλευθερίας
παύσῃ οὕτως, ὥστε ἡ πρᾶξις, εἰς τὴν ὁποῖαν εἶχε τις ἐξουσίαν,
δὲν δύναται πλέον νὰ ἐνεργηθῇ. Εἶναι τότε ἀδύνατος ἡ κατὰ
τοὺς νόμους τῆς φύσεως, ἢ γινὼν φυσικῶς, ἢ κατὰ τοὺς νόμους
τοῦ δικαίου, ἢ γινὼν ἠθικῶς. Διὰ τοῦτο ἡ φθορὰ τοῦ δικαίου,
καθὼς καὶ ἡ τοῦτου γέννησις ἐμπορεῖ νὰ προέλθῃ πρῶτον ἀπὸ
τὴν φύσιν, καὶ μάλιστα εἰς τρόπον τοιοῦτον, ὥστε ἡ ἀφανίζει
τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐλευθερίας, ἢ τὸ ἐκβάλλῃ ὁλοτελὲς ἀπὸ
τὴν ἐνέργειαν τοῦ ὑποκειμένου· οὕτως, εἰ μὴ καὶ τις οἰκὸς,
ὁ κύριος ἔχασκεν ἐκ φύσεως τὸ δίκαιον τοῦ κτήματός του, μένων
μόνον κύριος τῶν λειψάνων τῆς πυρκαϊᾶς· ὡσαύτως ἐμπορεῖ
νὰ χάσῃ τις ἐκ φύσεως καὶ ἐσωτερικὰ κτῆματα, αἷον ὀφθαλ-
μὸν, χεῖρα, πόδα κτλ.

ΠΕ'. Ἐὰν ἡ φύσις ἀφανίσῃ τὸ ὑποκείμενον τῆς ἐλευθε-
ρίας, ἢ γινὼν εἰ μὴ παύσῃ ὁ ἄνθρωπος νὰ ὑπάρχῃ ἐπὶ τῆς γῆς,
ἀφανίζονται καὶ τὰ δικάιά του· τὸ καταλειπόμενον κτῆμα του
θέλει μείνειν ἀδέσποτον, καὶ θέλει ἐξουσιασθῇ ἀπὸ τὸν
πρῶτον κυριευτὴν του (ΟΑ'), εἰ μὴ ἐφθασε νὰ τὸ μεταβι-
βάσῃ δικαίως εἰς ἄλλο πρόσωπον, ἢ γινὼν εἰ μὴ δὲν ἐδόθη διὰ

Θετικῶν νόμων εἰς ἐκείνους, αἵτινες εἶναι φυσικῶς συνδε-
 δεμένοι μετὰ τὸν προϋπάρχοντα κύριόν των, ἢ ὅποιον ἀπεφά-
 σισεν αὐτὸς μετ' ἐγγράφου θέλησίν του, ἤρουν μετὰ εἰσαγήνην.
 Ἀλλὰ κατὰ τὰς φυσικὰς ἀρχὰς τοῦ δικαίου δὲν ὑπάρχει διαδοχὴ
 πληρονομικὴ εἰς τὰ κτήματα τοῦ ἀποθανόντος· διότι ὁ ἀποθανὼν
 χάνει ὅλα τὰ δικαία του, ὅσα εἶχεν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ εἰς ἐσωτερικὰ
 καὶ εἰς ἐξωτερικὰ κτήματά του. Κατὰ τίνα λόγον ἐμποροῦν νὰ τ'
 ἀποκτήσωσιν οἱ συγγενεῖς του; ὅχι βέβαια κληρονομικῶς, ἀλλ' ὡς
 ὑπάρχοντες πρῶτοι καὶ ἄμεστοι κυριεῦται ἀδεσπότων πραγμάτων.
 Ἐὰν λοιπὸν οἱ πολιτικοὶ νόμοι δίδουσι κατὰ διαφόρους τρόπους
 διανομῶν τὰ κτήματα τοῦ μακρὰν ἀπὸ τῆν οἰκογένειάν του ἀπο-
 θνήσκοντος, τὸ κάμνουν ἐκ φρονήσεως πολιτικῆς, καὶ ἡθικῆς
 ἐπιεικείας· καὶ αἱ ἐντολαί των πρέπει νὰ ἐκλαμβάνονται ἱεραὶ
 καὶ ἀπαράβατοι. Ὁ δὲ ἔχων μετοχὴν εἰς τὰ κτήματα τοῦ ἀ-
 ποθανόντος δι' ἰδιαιτέρας συνθήκης, δὲν λαμβάνει ξένα, ἀλλ'
 ἰδιὰ του κτήματα, τὰ ὅποια ἐμπεριείχοντο εἰς τὰ ἐκείνου.

Πς'. Ἡ φθορὰ τοῦ δικαίου γίνεται καὶ ἐκ τῆς ἐλευθερίας
 (ΠΔ'). Τὸ φθειρόμενον δίκαιον διόμαζεται τότε παρηγημένον
 ἢ ἀπαλλοτριωμένον (ΠΒ'). Ἐὰν λοιπὸν ἡ παραίτησις γένη
 ἀπολύτως, ὥστε νὰ παύσῃ παντάπασι τὸ δίκαιον, ὀνομάζεται
 κυρίως ἀπαλλοτριώσεις· εἰ δὲ γένη διὰ παραλήψεως ἄλ-
 λου τινος, ὅς τις τὸ ἀναλαμβάνει, λέγεται παραχώρησις.
 Ἀπαλλοτριώσεις λοιπὸν καὶ παραχώρησις εἶναι δύο εἴδη παραι-
 τήσεως τοῦ δικαίου, καὶ ἀντιστοιχοῦν εἰς τὰ δύο εἴδη τῆς κτή-
 σεως, λέγω παραλήψιν καὶ κυρίευσιν· καὶ ἡ μὲν παραχώρησις
 γίνεται διὰ συνθήκης, ἐπειδὴ ἐνεργοῦν καὶ ὁ παραιτούμενος καὶ
 ὁ ἀναλαμβάνων τὸ δίκαιον· ἡ δὲ ἀπαλλοτριώσεις, χωρὶς συν-
 θήκην, ἐπειδὴ ἀφίνει μόνος ὁ ἔχων τὸ δίκαιον, χωρὶς νὰ τοῦ
 συνεργήσῃ ἄλλος εἰς τούτο (Ο').

ΠΖ'. "Οτι πᾶς τις ἔχει τὴν ἐξουσίαν νὰ παραιτῇ τὰ δίκαιά του ἢ δι' ἀπαλλοτριώσεως ἢ διὰ παραχωρήσεως, δὲν ἐπιδέχεται ἀμφιβολίαν· διότι ὅταν ἀποκλείωτι ἀπὸ τὴν σφαῖραν τῆς ἐλευθερίας μου χρήσεως, εἶναι φανερόν, ὅτι δὲν παύω ξένον δίκαιον· καὶ ἐπομένως δὲν ἐμπορεῖ κανεὶς νὰ μ' ἐμποδίσῃ ἀπὸ τοῦτο· ἐὰν ἡ παραίτησις εἶναι πράγματος προαποκτημένου, τὸ πᾶγμα μένει ἀδέσποτον, καὶ κρατεῖ εἰς αὐτὸ ὁ προειρημέως κανὼν (ΟΑ'). Οὕτως ἀφειμένην καλύβην ἐμπορεῖ νὰ κυριεύσῃ ὅς τις πρῶτος θελήσῃ· καὶ ἀπερρίμενον πᾶγμα ἐμπορεῖ νὰ ἐπάρῃ ὅς τις πρῶτος τὸ εὔρη.

ΠΗ'. Μ' ὅλον ὅτι διὰ τῆς πολυχρονίου ἀμελήσεως δικαίου τινὸς ἢ τῆς πολυχρονίου αὐτοῦ ἐκτελέσεως, δὲν δύναται τὸ δίκαιον οὔτε νὰ ἀποκτηθῇ οὔτε νὰ χάθῃ, καὶ ἐπομένως κατὰ τοὺς φυσικοὺς νόμους τοῦ δικαίου χρονικὴ παραγραφή δὲν δύναται νὰ γείνῃ οὔτε ἐξαλειπτικὴ οὔτε γεννητικὴ τοῦ δικαίου. Μ' ὅλον τοῦτο θέλει ὁ Λόγος, πράγματα, τὰ ὅποια ἔγιναν χρήσιμα διὰ τοὺς ἀνθρώπους, νὰ μὴ μένωσι πολὺν χρόνον ἀχρηστα· καὶ διὰ τοῦτο δὲν κρίνει ἄδικον, ἐὰν διὰ θετικῶν τοῦ δικαίου νόμων προσδιορισθῇ χρόνος, μετὰ τὸν ὅποιον πρέπει νὰ θεωρῶνται τὰ δίκαια πεπαλαιωμένα, καὶ ἐπομένως ἄκυρα· ὁ χρόνος αὗτος πρέπει νὰ προσδιορισθῇ ἀπὸ τὰς περιστάσεις· καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμήν του εἶναι καὶ δίκαιον καὶ φιλόανθρωπον, πρὶν κηρυχθῇ ὡς ἄκυρον τὸ δίκαιον, νὰ ὑπομνησθῇ ὁ κινδυνεύων νὰ χάτῃ τὸ δικάϊόν του, εἰς ἐκτέλεσίν του, ὥστε, εἰ δυνατόν, νὰ μείνῃ πάλιν ὁ αὐτὸς κύριος.

ΠΘ'. "Οτι δὲ διὰ τῆς θετικῆς ταύτης νομοθεσίας μόνον κτητὰ καὶ ἀπαλλοτριωτὰ δίκαια ἐμποροῦν νὰ δειχθῶσιν ἄκυρα, εἶναι καθ' ἑαυτὸ φανερόν. Διὰ τοῦτο τὰ δίκαια τοῦ προσώπου, καὶ ὅλα τὰ ἐκ τούτου ἀμέσως ἐκπηγάζον-

τα (ΝΓ'.) εἶναι ἀπαλαίωτα καὶ ἀπαράγραφα· καὶ ἀνδρῶ-
πος, ὅς τις ἐκ παιδὸς μέχρι μεγάλης ἡλικίας κατεστάθῃ δοῦ-
λος, ἐμπορεῖ νὰ ἀναλάβῃ δικαίως τὴν ἐλευθερίαν του εὐθὺς
ἀποῦ εὐρῇ τὸν καιρὸν (ΝΒ', ΟΑ').

Υ'. Ἐάν τις τὸ ἐσωτερικὸν του κτῆμα μεταβάλῃ εἰς ἐ-
ξωτερικόν, καὶ μὲ προσδιωρισμένον εἶδος εἰς προσδιωρισμένην
χρῆσιν τὸ μεταδίδῃ δημοσίως ἢ αὐτὸς ἢ δι' ἄλλου· ἢ μετὰδο-
σις αὕτη δὲν δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς εἶδος παραιτήσεως, διὰ
τῆς ὁποίας νὰ λάβῃ ἄλλος τὸ δικαίον τοῦ νὰ κυριεύσῃ τὸ κτῆ-
μα ἐκεῖνο, καὶ μὲ τὸ αὐτὸ εἶδος διὰ τὴν αὐτὴν χρῆσιν νὰ τὸ
μεταδώσῃ ἐκ νέου δημοσίως. Διὰ τοῦτο ὡς πρὸς τὰς ἐξωτερι-
κὰς παραστάσεις ἐσωτερικῶν κτημάτων ἢ γεννημάτων διὰ μο-
νίμων σημείων (λέγω γραφῆς, τυπογραφίας, χαλκογραφίας
κτλ.) διαρκεῖ ἡ κυριότης τοῦ γεννητόρος, μ' ὅλον ὅτι ἐμποροῦν
νὰ σκορπισθῶσι τινὰ ἀντίγραφα· καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο ὁ πολλα-
πλασιασμός τῶν ἔργων τοῦ πνεύματος (δι' ἀντιγραφῆς ἢ μετα-
τυπώσεως) χωρὶς τὴν θέλησιν τοῦ συγγραφέως ὄχι μόνον δὲν
εἶναι ἐπαινετὸς, ἀλλὰ καὶ πράξις ἀδίκος, ἥτις δὲν πρέπει νὰ
εἶναι ὑποφερτὴ εἰς κοινωνίαν, προστατεύουσαν καὶ ἀσφαλίζου-
σαν τὰ δίκαια.

Σημείωσις. Ὅταν ἐκδόηται βιβλίον διὰ τῶν τύπων, δὲν παρ-
αιτεῖται τὸ δικαίον τοῦ κτῆματός του μὲ τὴν μεταδόσιν τῶν ἀντιτύπων.
ἀλλὰ μένον ἀλλάσσει διὰ συνθήκης χρηματικῆς τὰς ἀντιγραφὰς τούτου·
καθὼς λοιπὸν ἔχει δικαίον εἰς τὸ ὅποιον ἡγόρασεν ἀντίγραφον νὰ τὸ δι-
ναγῶσῃ, νὰ τὸ δανείσῃ, νὰ τὸ πωλῇ, καὶ μ' ἕνα λόγον νὰ τὸ με-
ταχειρισθῇ ὅπως θέλει· ἀλλὰ κανεὶς δὲν ἔχει τὸ δικαίον νὰ τὸ μετα-
τυπώσῃ, ἐπειδὴ εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ νὰ ἀρπάσῃ τὸ πρῶτον ἀπὸ τὰς
χείρας τοῦ συγγραφέως, τὸ ὅποιον εἶναι ληστρικόν· μὲ συγκατάθεσιν
ἑμῶς τοῦ συγγραφέως ἐμπορεῖ νὰ τὸ μετατυπώσῃ· ὥστε τότε γίνεται
παράληψις τοῦ δικαίου διὰ συνθήκης (Ο'). Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ
συγγραφέως φανερὸν εἶναι, ὅτι ἐμπορεῖ νὰ τὸ μετατυπώσῃ, ὅς τις πρῶ-
τος θέλῃ (αὐτ').

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 5'.

Περὶ Συνθηκῶν ἢ Συναλλαγμάτων.

4Α'.

Ε' ἂν παραχωρῶνται ἐνταυτῷ καὶ παραλαμβάνονται δίκαια, γεννᾶται ἐντευθεν συνθήκη (Ο', Πς'). Συνθήκη λοιπὸν ἢ συνάλλαγμα εἶναι πράξις, διὰ τῆς ὁποίας διάφοροι ἄνθρωποι ἐκ συμφώνου αὐτῶν θελήσεως ἀλλάσσουν τὰ δικάϊα των, ἢ εἶναι ἡ ἐνότης διπλῆς ἢ πολλαπλῆς πράξεως, τῆς ὁποίας σκοπὸς εἶναι μεταβολὴ τῆς μεταξὺ τῶν πραγματευομένων σχέσεως τῶν δικαίων. Διὰ τοῦτο εἰς ἐκτέλεσιν μιᾶς συνθήκης εἶναι ἀναγκαῖα τουλάχιστον δύο πρόσωπα φυσικὰ, ἢ ἡθικὰ (ΚΖ'), τὰ ὅποια ὀνομάζονται οἱ συμφωνοῦντες, ἢ οἱ συντετέμενοι. Τὰ ἐκ τῶν συνθηκῶν κρεμάμενα δίκαια, καὶ τὰ τούτων ἀντίστιχα καθήκοντα, εἶναι κατὰ τὴν φύσιν των ὑποθετικὰ (ΚΔ'), καὶ πρὸς διάκρισιν τῶν μὴ παραγομένων ἀπὸ συνθήκην ὀνομάζονται δίκαια κατὰ συνθήκην, καὶ καθήκοντα κατὰ συνθήκην.

4Β'. Πράξις, διὰ τῆς ὁποίας κάμνει τις τι διὰ τὸν σκοπὸν ἄλλου ἀνθρώπου, ἢ παραγγέλλει ἄλλους νὰ τοῦ τὸ κάμνουν, ὀνομάζεται δικανικῶς παροχή (praeistatio)· ἔκφρασις δὲ, διὰ τῆς ὁποίας σημαίνει τις ὅτι ἀγαπᾷ καὶ, θέλει κάμειν παροχὴν εἰς ἄλλον τινα, ὀνομάζεται ὑπόσχσεις ἢ ἐγγήσεις· ἐπειδὴ δὲ ἡ τῆς μεταξὺ δύο προσώπων σχέσεως τοῦ δικαίου μεταβολή, ἢ ἡ ἀλλαγὴ τῶν δικαίων των ἐμπορεῖ νὰ γείνη ἡ

διὰ παροχής ἢ δι' ὑποσχέσεως· διὰ τοῦτο καὶ αἱ συνθήκαι εἶναι δύο λογῶν ἢ δι' ἔργου ἢ διὰ λόγου· εἰς τὴν δευτέραν περὶπτωσιν, ὁ μὲν δίδων τὴν ὑπόσχεσιν λέγεται ὑποσχετῆς ἢ ἐγγυητῆς, ὁ δὲ ταύτην λαμβάνων, ἀποδοχεύς, μ' ὅλου ὅτι ἡ ἀποδοχὴ λέγεται καὶ εἰς τὴν δι' ἔργου, καὶ εἰς τὴν διὰ λόγου συνθήκην. Ἐκ δὲ τούτων γίνεται φανερόν, ὅτι ἡ διαθήκη δὲν εἶναι συνθήκη (ΠΕ').

ΠΓ'. Ἡ παροχὴ δὲν ἐμραίνεται μόνον εἰς τὸ δίδειν καὶ πράττειν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ νὰ μὴ κάμῃ τις ὅ,τι εἶχεν ἐξουσίαν καὶ δίκαιον νὰ κάμῃ, ἢ συγχωρεῖ νὰ γείνηται, τὸ ὅποιον εἶχε τὸ δίκαιον νὰ ἐμποδίσῃ· ταῦτα δὲ εἶναι κυρίως πάσχειν, καὶ ὅχι πράττειν· ἀλλ' ἐμπορεῖ τὸ μὲν πάσχειν νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἀποφατικῶς πράττειν, τὸ δὲ δίδειν ὡς εἶδος τοῦ πράττειν· καὶ οὕτω νὰ μείνῃ ἡ ἔκφρασις τοῦ ἀνωτέρου παραγράφου ἀμεταποίητος. Ἐάν δὲ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἡ εἰς συνθήκην ἀπαιτούμενη συγκατάθεσις ἐμπορεῖ νὰ γείνη ὅχι μὲ ἔκφρασιν, ἀλλὰ μ' ἄλλον τρόπον ἀναπαυτικόν τοῦ Λόγου, ἐμποροῦν τότε νὰ διαμεσῶσιν αἱ συνθήκαι καὶ εἰς ῥήτας καὶ ἀρήρητους· ἡ δὲ διαίρεσις αὕτη θέλει μᾶς χρησιμεύσειν εἰς τὰ ἐφεξῆς.

ΠΔ'. Ὅτι ἡ δι' ἔργου συνθήκη ἔχει δίκαιον κύρος, ἡγοῦν δίδονται καὶ λαμβάνονται δι' αὐτῆς δίκαια, καὶ ἐπομένως ἐπίδονται καὶ ἀνάγκης καθήκοντα, δὲν εἶναι ἀμφιβολία, ἐπειδὴ ἐδῶ συμβαίνει ἀμεσος ἡ ἀλλαγὴ τῶν δικαίων, καὶ ὅ,τι μὲ τὴν ἀμειψαίαν συγκατάθεσιν μετέβη εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἐλευθερίας τοῦ ενός, δὲν δύναται νὰ ἐκβῇ ἀπ' αὐτὴν μὲ τὴν μονομερῇ θέλησιν τοῦ ἄλλου, χωρὶς νὰ ἀδικηθῇ τὸ πρόσωπον. Αὐτὸ δὲ τοῦτο ἔχει τὸ κύρος καὶ περὶ συνθήκης γενομένης διὰ λόγου, ἐπειδὴ καὶ αὕτη εἶναι ἰσοδύναμος μ' ἐκείνην· καὶ ἐξωτερικὴ ἀρμονία τῆς χρήσεως τῆς ἐλευθερίας δὲν ἡθέλει εἶσθαι

δυνατή μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, εἴαν ὅ,τι περιελαίσε τις θέλων εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἄλλου, καὶ τὸ ἀνέδειξε ἴδιον ἄλλου προσώπου, ἥθελε τὸ ἀποχωρίζειν πάλιν ἀπ' αὐτοῦ χωρὶς τὴν θέλησίν του (ΛΑ', ΠΓ').

ΧΕ'. Ὅτι δὲ συνθήκη, ἐπιστηρίζομένη εἰς μόνην ὑπόσχεσιν, μ' ὅλον ὅτι δὲν ἐξετελέσθη πραγματικῶς, ἔχει δίκαιον κύρος, καὶ ὑπάγεται εἰς ἀνάγκης καθήκον, γίνεται φανερόν ἐκ τῶν ἐφεξῆς λόγων. Εὐθύς ἀπὸ γένῃς ἡ συνθήκη, ἡγουν ληφθῇ ἡ ὑπόσχεσις, αἱ δύο θέλησεις τοῦ ὑποσχετοῦ καὶ τοῦ ἀποδοχέως γίνονται μία, τὴν ὁποίαν ἔκαμαν οἱ συμφωνοῦντες κανόνα τῶν μελλουσίων πράξεών των, καὶ νόμον, τὸν ὁποῖον γνωρίζει κύριον ὁ Λόγος ἕως οὔ νὰ πληρωθῇ ἡ συνθήκη, ἡγουν νὰ ἐκτελεσθῇ ἡ ὑπόσχεσις. Ἐγείναν λοιπὸν αἱ σφαῖραι τῆς ἐλευθερίας τῶν συμφωνοῦντων κοινὰ ὡς πρὸς τὸ ὑποσχεθὲν, καὶ ἡ μόνη θέλησις τοῦ ὑποσχετοῦ δὲν ἐμπορεῖ παρὰ θέλησιν τοῦ ἀποδοχέως, μὲ τὴν ὁποίαν ἔγινε μία, νὰ χαλάσῃ τὴν ἐνότητα ταύτην, καὶ ἐπομένως τὴν κοινὴν σφαῖραν τῆς ἐλευθερίας των, χωρὶς νὰ πατήτῃ τὴν σφαῖραν τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀποδοχέως, καὶ νὰ ἀναδείξῃ ἀδύνατον τὴν διὰ τῶν νόμων τοῦ δικαίου προπταζομένην ἀρμοσίαν τῆς χρήσεως τῆς ἐλευθερίας μεταξύ τῶν ἀνθρώπων (Λ'). Ἐκ δὲ τούτων συμπεραίνεται ἐνταυτῷ, ὅτι μήπω γενομένη συνθήκη δὲν δύναται νὰ ἔχῃ τὸ αὐτὸ κύρος, καὶ ὅτι οἱ συμφωνοῦντες ὁμοῦ συνερχόμενοι ἐμποροῦν μὲ κοινὴν θέλησιν νὰ ἀκυρώσωσι τὴν συνθήκην.

Σημείωσις. Κατὰ τῆς διὰ λόγου συνθήκης ἔγιναν ἀντιρρήσεις, τὰς ὁποίας πρέπει ἐνταῦθα νὰ λύσωμεν μὲ συντομίαν.

α'. Διὰ λόγου συνθήκη ἀναφέρεται εἰς μέλλουσαν παραχῇ. Ἀλλὰ πῶς δύναται νὰ ὑποσχεθῇ τις πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ὡς μέλλον δὲν τὸ ἔχει εἰς τὴν ἐξουσίαν του; χωρὶς πολυλόγην

ἀπάντησιν εἰς τὴν σοφιστικὴν τὸ πλεον ταύτην ἀντιρρήσιν λέγοντες, ὅτι ὁ ὑποσχετὴς συνεφώνησε νὰ παρέξῃ τὸ μέλλον ὡς παρὸν, ἤγουν ὡς βέβαιος ὢν, ὅτι θέλει τὸ λάβειν εἰς τὴν ἐξουσίαν του· ἡ δὲ ὑπόσχεσις αὕτη δὲν δύναται νὰ ἐκταθῇ πλεον παρ' ὅσον ἀπαιτεῖ ἡ φύσις. Ἐὰν τὸ ὑποσχεθὲν ἔπαυσεν ἀπὸ τοῦ νὰ κρέμαται ἀπὸ τὴν θέλησιν καὶ δύναμιν τοῦ ὑποσχετοῦ, παύει κατὰ φυσικὸν λόγον καὶ ἡ ἐνοχὴ του.

β'. Ἐμπορεῖ ἡ τήρησις τῆς συνθήκης νὰ βλάψῃ τὴν εὐτυχίαν τοῦ ὑποσχετοῦ· καὶ πῶς νὰ στέργῃ ὁ ἀποδοχεὺς τὴν δυστυχίαν τοῦ ὑποσχετοῦ; Κατὰ τῆς ἀντιρρήσεως ταύτης λέγοντες, ὅτι τὸ δίκαιον δὲν προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν εὐτυχίαν καὶ ὠφέλειαν τοῦ ἀνθρώπου (ΔΘ'). Οἱ θετικοὶ νόμοι ἐμποροῦν εὐταῦθα νὰ περιορίσωσι μὲ λόγους ἐπιεικειᾶς καὶ φρονήσεως τὴν ἐνοχὴν τοῦ ὑποσχετοῦ· εἰς πώλησιν, φέρει εἰπεῖν, ἐξωτερικοῦ πράγματος νὰ μὴ βαλθῇ τιμὴ ὑπερβαίνουσα καθ' ὑπερβολὴν τὰ ὅρια τοῦ μετρίου. Ἀλλὰ πάλιν καὶ οὗτοι οἱ νόμοι πολλάκις δὲν δύνανται νὰ ἐμποδίσωσιν τὴν ἀπαλλοτριώσιν τῶν ἐξωτερικῶν κτημάτων ἢ ὅλων ἢ μεγάλου αὐτῶν μέρους· διότι, ὥς τις νομίζων βάρος τὰ πράγματά του ἀβάστακτον, θέλει νὰ τὰ χαρίσῃ εἰς ἄλλον, Τίς φυσικοῦ δικαίου λόγος δύναται νὰ τὸν ἐμποδίσῃ; Τὸ φυσικὸν δίκαιον ἐμπορεῖ νὰ ἀπολύσῃ τὸν ὑποσχετὴν ἀπὸ τὴν τήρησιν τῆς συνθήκης, εἰ μόνον ὑποσχέθῃ ν' ἀπολλοτριωθῇ κτῆμα ἀναπαλλοτριώτου, τὸ ὅποιον δηλαδὴ δὲν ἀποχωρίζεται ἀπὸ τὰ δίκαια τοῦ προσώπου του.

γ'. Ἀνθρώπιναι βουλαὶ καὶ κλίσεις εἶναι μεταβληταί. Πῶς ὁ ἀποδοχεὺς ἐμπορεῖ νὰ ζητῇ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς συνθήκης, ὅταν αἱ τοῦ ὑποσχετοῦ βουλαὶ καὶ κλίσεις, αἵτινες τὸν ἐπροσδιώρισαν εἰς συνθήκην, ἐμεταβάλλωσιν; Τίποτε δὲν ση-

μαίνει ἡ ἀντίρρσις αὕτη· διότι συνθήκη μὲ ὑπόθεσιν τοῦ νὰ μὴ μεταβληθῶσιν αἱ βουλαὶ καὶ κλίσεις μου, κυρίως δὲν εἶναι συνθήκη· καὶ μὰ Διὰ διὰ τοῦτο γίνεται ἡ συνθήκη, διὰ νὰ δεσμεύσῃ τὸν ὑποσχετὴν, ὥστε, καὶ ἂν μεταβληθῶσιν αἱ βουλαὶ τοῦ καὶ κλίσεις, νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ὑπόσχεσίν του. Ἐὰν ὁ ὑποσχετὴς ἐσυμφώνησεν νὰ δώσῃ πρᾶγμα ἀναπαλλοτρίωτον, τότε ἀπὸ τὴν ὑπόσχεσίν του τὸν ἀπολύει ὁ Λόγος, καὶ ὄχι αἱ κλίσεις του. Ἐκ δὲ τούτων γίνεται φανερόν, ὅτι ἡ συνθήκη κείνεται ἀπὸ αἰτημάτων τινα, τὰ ὅποια θέλομεν ἐξετάσειν ἐφεξῆς·

ΥΓ'. Ἐὰν ἡ συνθήκη συνίσταται ἐκ πολλῶν ἄρθρων, τὰ ὅποια συναπαρτίξουν ἐν ὅλῳ, δὲν ἐμπορεῖ νὰ τελευτηθῇ, πρὶν ὁμογνωμηθῶσιν οἱ συμφωνοῦντες καθ' ὅλα· ἐὰν δὲ τὰ ἄρθρα δὲν συναποτελοῦσιν ἐν ὅλῳ, ἐμπορεῖ καθέν ἑν ἑκαστὸν ὡς χωριστὴ συνθήκη. Ἐὰν παλλοὶ ὁμοῦ κάμωσι συνθήκην, τὴν κάμουν ἢ ὡς φυσικὰ ἢ ὡς ἠθικὰ πρόσωπα (ΚΖ'). εἰς τὸ πρῶτον καθεὶς εἶναι συμφωνῶν· εἰς τὸ δευτέρον εἶναι συμφωνῶν μόνον τὸ ἠθικὸν πρόσωπον, καὶ ἐμπορεῖ ἢ εἰς ὑπὲρ πάντων, ἢ οἱ πλείότεραι νὰ στέρξωσι τὴν συνθήκην, κατὰ τὸν διοργανισμόν τοῦ ἠθικοῦ προσώπου· ἢ ἐμποροῦν νὰ ἐκλέξωσιν ἓνα, καὶ νὰ τοῦ δώσωσι τὴν πληρεξουσιότητα τοῦ νὰ συμφωνήσῃ, τὴν δὲ ἐπικύρωσιν τῆς συνθήκης νὰ κάμῃ τὸ ἠθικὸν πρόσωπον ἔπειτα· τότε ἡ συνθήκη δὲν κρίνεται τελεωμένη πρὶν γένῃ ἡ ἐπικύρωσις· εἰ δὲ ὁ πληρεξούσιος ἔχει καὶ τὴν ἐπικύρωσιν, καὶ δὲν ὑπερβῇ τὰ ὅρια τῆς πληρεξουσιότητός του, ἡ συνθήκη ἔχει τὴν δυνάμιν της, καὶ χωρὶς νὰ τὴν ἐπικυρώσῃ τὸ ἠθικὸν πρόσωπον.

ΥΔ'. Ἐὰν οἱ συμφωνοῦντες μὲ κοινὴν συγκατάθεσιν ἀκουροῦσιν ἢ μεταβάλλουσι προσδιορισμούς τινας προγενεστέρων συν-

θήκης, ἔμπορουν νὰ ἐκκληφθῶσιν ὥς νὰ συνέδεσαν νέαν συνθήκην, διὰ τῆς ὁποίας ἀκυροῦσιν ἢ μεταβιβάσουσιν ἐν μέρει τὴν ἀρχήσαν· καὶ ἡ δευτέρα συνθήκη εἶναι ἐξ ἀλειπτικῆ τῆς πρώτης· εἰ δὲ χρησιμεύει ἡ δευτέρα πρὸς πλειοτέραν ἀκρίβειαν καὶ ἐξηγήσιν τῆς πρώτης, εἶναι τότε ἀναπληρωτικὴ τῆς πρώτης, καὶ αἱ δύο ὁμοῦ συνάμα λαμβανόμεναι συναποτελοῦσι μίαν συνθήκην.

4Η'. Οἱ οὐσιώδεις προσδιορισμοὶ ἢ χαρακτηῖρες, οἵτινες ἀπαιτοῦνται εἰς πραγμάτευσιν συνθήκης περὶ ἀμαβαίων δικαίων καὶ καθηκόντων εἶναι· α'.) καὶ νῆ θελήσεις ἢ ὁμοφροσύνη τῶν συμφωνούντων· β'.) τὸ φυσικῶς καὶ ἡθικῶς δυνατὸν τῆς ἐκτελέσεως τῆς συνθήκης· ἐκ δὲ τῶν δύο τούτων παράγονται ὅλοι οἱ ἄλλοι οὐσιώδεις χαρακτηῖρες τοῦ τῆς συνθήκης κύρους. Συνθήκη ἔχουσα τοὺς χαρακτηῖρας τούτους εἶναι ἀποδεκτὴ εἰς τὸν Λόγον· χωρὶς δὲ τούτων, εἶναι φαινόμενον συθήκης, ἄκυρον καὶ ἀποβλήτεον.

4Θ'. Ἐκ τοῦ πρώτου χαρακτηῖρος ἐκπηγάζουν οἱ ἐφεξῆς, οἵτινες ἐμπεριέχονται εἰς ἐκεῖνον δύναμι.

α'. Οἱ συμφωνοῦντες νὰ εἶναι κύριοι τοῦ νοῦς καὶ τῆς θελήσεώς των· διὰ τοῦτο παῖδια μωρὰ καὶ μωροὶ ἄνδρες ἢ μανικοὶ δὲν δύνανται νὰ κάμωσι συνθήκην· διὰ τοῦτο καὶ οἱ θετικοὶ νόμοι τοὺς ἐκλαμβάνουν ὥς κωφούς καὶ ἀλάλους, καὶ παραλαμβάνουν αὐτ' αὐτῶν ἐπιτρόπους μὲ νοῦν καὶ κρίσιν. Καὶ ὅταν δὲ κατὰ συμβεβηκὸς χάσῃ τις πρὸς ὥραν τὸν νοῦν του, καθὼς οἱ μεθυσμένοι, δὲν δύναται νὰ κάμῃ συνθήκην. Ἐξαιροῦνται δὲ οἱ ἔμπαθεῖς, οἵτινες μ' ὅλον ὅτι εἶναι ἄλογοι διὰ τὸ πάθος, ἀλλὰ δύναται νὰ κάμωσι συνθήκην δικανικῶς, ἐπειδὴ εἶναι ἀδύνατον νὰ διορισθῇ Πότε ἐπικρατεῖ τὸ πάθος, τὸ ὅποσον πολλάκις εἶναι κεκρυμμένον καὶ δεικνύει ἐξωτερικῶς

ἀπαθῇ τὸν ἐμπαθέστατον· ἀλλ' οἱ θετικοὶ νόμοι πρέπει κ' ἐδῶ φρονίμως καὶ ἐπεικῶς νὰ περιορίσωσι τὸ πρᾶγμα πρὸς ὄφελος τῆς ἀνθρωπότητος.

β'. Νὰ ἐλλείπῃ μακράν ἀπὸ τὴν συνθήκην πᾶσα ἀπάτη τῶν συμφωνούντων καὶ οὐσιώδης καὶ ἀναπόφευκτος, γενομένη δολίως ἢ καὶ ἀδέλως· ἡ οὐσιώδης ἀπάτη ἀποβλέπει τὸ ἀντικείμενον τῆς συνθήκης, ἡγοῦν νὰ μὴ ἀλλαχθῇ τὸ προκείμενον εἰς συνθήκην πρᾶγμα μὲ ἄλλο, καὶ κάμῃ ἀδύνατον τὴν συμφωνίαν τῶν θελήσεων, ἐὰν εἶναι ἀναπόφευκτος· καὶ οὕτω διαφθείρει τὰ δίκαια ἀποτελέσματα τῆς συνθήκης· εἰ δὲ εἶναι ἀποφευκτὴ διὰ προσεκτικῆς παρατηρήσεως τῶν συμφωνούντων, ἐμποροῦν πάλιν νὰ συμφωνήσουσι αἱ θελήσεις· διότι ὑποτίθεται, ὅτι ὁ συμφωνῶν, καὶ γνωρίζων τὸ ἔλλειμμα τοῦ ἀντικειμένου, τὸ ἔστεργεν. Ὡσαύτως καὶ ἐπουσιώδης ἀπάτη θὲν πρέπει νὰ εἶναι εἰς τὴν συνθήκην, ἡγοῦν ταιαύτη, ἥτις εἶναι ἐξωτερικὴ ὕψωσιν εἰς τὸ ἀντικείμενον, ἡγοῦν ἐὰν τὸ ἀντικείμενον εἶναι ἄσχημον ἀντὶ καλοῦ, ἢ ταιούτου ἀντὶ ταιούτου κτλ. Ἐὰν μᾶς πλανᾷ ὁ συμφωνῶν θέλων, λέγεται ἀπατεῶν, καὶ ἡ συνθήκη μας ἀκυρόνεται· εἰ δὲ μὴ θέλων, πρέπει νὰ μᾶς πληρώσῃ τὴν ἐκ τῆς πλάνης ἀποξημέωσιν· διότι ὁ Λόγος θὲν ὑποφέρει νὰ ζημιώωμεν ἄλλον.

γ'. Ἡ συγκατάθεσις θὲν πρέπει νὰ προῦποτίθεται ὡς ἐτυχευ, ἀλλὰ νὰ ἐκφράζεται ῥητῶς, εἰ δυνατόν· εἰ δὲ μὴ, νὰ συμπραίνεται εὐλόγως, τὸ ὅποιον λέγεται σιωπηλὴ συγκατάθεσις· ὅταν ἐμβαίνῃς, φέρ' εἰπεῖν, εἰς τὸ ἀρτοποιεῖον, καὶ χωρὶς νὰ εἴπῃς τίποτε, καταβάλλῃς δέκα παράδες καὶ λαμβάνεις δέκα παράδων ψωμίον χωρὶς ἀντίστασιν τοῦ ἀρτοποιοῦ, τοῦτο λέγεται εὐλόγως καὶ σιωπηλὴ συγκατάθεσις· ὅταν γεννηθεῖς τις εἰς πόλιν καὶ ἀνατραφεῖς ζητῇ ἀπὸ τὴν πολιτείαν

δικαίά του τινά· τίς δὲν καταλαμβάνει ὅτι αὐτός ἔχει σιωπηλὴν συνθήκην, ὡς πολίτης, μὲ τὴν πόλιν νὰ τὸν προστατεύῃ; Εἰς ἄλλας περιστάσεις πρέπει ἡ συνθήκη νὰ ἐκφράζεται ῥητῶς· οἷον, ὅτι ἐκάμαμεν ἑταιρείαν νὰ πραγματευώμεθα ὁροῦ, ἢ ἡγόρασα τὸν οἶκον ἀπὸ τὸν δεῖνα μὲ τόσον ἀργύριον· ἀλλ' εἰάν τις χωρὶς νὰ ἐκφράσῃ τὴν συνθήκην του (ὅπου εἶναι ἀνάγκη ἐκφράσεως) ζητῇ τὴν ἐκτέλεσίν της, ζητεῖ ἀλόγου συνθήκης κύρυσιν· τοιοῦτον τι συμβαίνει, εἰάν τις ἀπὼν ζητῇ χωρὶς νὰ τὸ εἴπῃ νὰ τοῦ ἐπισκευάσῃ τὸν οἶκον ἄλλοι· πῶς ἐξεύρουσιν οὕτοι, ὅτι θέλει ὁ ἀπὼν οἰκοδεσπότης τὴν ἐπισκευὴν τοῦ οἴκου του; εἰς τοιαύτας περιστάσεις χρειάζεται ῥητὴν ἐκφράσιν ἢ συνθήκη.

δ'. Ἡ ὑπόσχεσις δὲν πρέπει νὰ εἴναι οὔτε ἀπροσδιόριστος, οὔτε ἠναγκασμένη μὲ ἀδίκου βίαν· διότι ὑπόσχεσις ἀπροσδιόριστος ἐμπορεῖ νὰ ἀπεβλέπῃ καὶ εἰς κακοῦ καὶ εἰς ἀγαθοῦ παροχὴν· καθὼς, εἰάν ὑποσχεθῇ νὰ δώσῃ τις εἰς ἄλλον νὰ φάγῃ τι ἀπροσδιόριστως· τοῦτο ἐμπορεῖ νὰ εἴναι καὶ τροφή καὶ φαρμάκιον· διὰ τοῦτο εἶναι χρεῖα προσδιορισμοῦ εἰς τὴν ὑπόσχεσιν· καὶ πάλιν ὑπ' ἀνάγκης ἢ ὑπόσχεσις εἶναι ἄκυρος· διότι οὕτως ἐμποροῦν οἱ κλέπτει νὰ βιάζουσι μὲ τὰ ὄπλα εἰς τὰς χεῖρας τοῦς ὁδοιπόρους εἰς ὅποιανδήποτε θέλουν συνθήκας· ἀλλὰ τοιαῦται συνθήκαι δὲν εἶναι θελήσεως, ἀλλὰ βίας ἀδίκου γεννήματα, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἄκυροι· δικαία ὅμως βία δὲν ἀναιρεῖ τὴν συγκατάθεσιν· οὕτω πρέπει νὰ κριθῶσιν αἱ μεταξὺ τῶν ἐθνῶν γινόμεναι εἰρήνης συνθήκαι μετὰ προϋπάρχοντα πόλεμον, καθὼς θέλει φανῇν εἰς τὸ τῶν ἐθνῶν δίκαιον.

Ρ'. Ἐκ τοῦ δευτέρου χαρακτηῖρος ἐκπηγάζουν αἱ ἐφεξῆς.

α'. Ἡ πράξις, πρὸς τὴν ὁποίαν ὑποχρεώνεται τις διὰ συνθήκης, νὰ ἐμπορῇ νὰ γίνεταί με φυσικὰς δυνάμεις καὶ με φυσικοὺς νόμους· διότι εἰς τὰ φυσικῶς ἀδύνατα κάμνετα δὲν ὑποχρεώνει ὁ Λόγος. Ἐμπορεῖ ὅμως τις, ὅταν μὲν κάμνῃ τὴν

συνθήκην νὰ δύναται, μετὰ καιρὸν δὲ νὰ χάσῃ τὸ δύνασθαι· οἷον, ἐσυμφωνήσῃ τις νὰ ὑπάγῃ πεζὸς εἰς Κωνσταντινουπόλιν· ἀλλ' ἐν τῷ μεταξύ χάσας ἐκ περιστάσεως τὸν πόδατον ἀπολύεται ἀπὸ τὴν ἐνοχλήν· καὶ ἄλλος συμφωνήσας νὰ πληρῶσθαι τὴν ποσότητα χρημάτων, εἰς ἐκ περιστάσεως χάσῃ ὅλην του τὴν περιουσίαν, ἐξαιρεῖται ἀπὸ τῆς πληρωμῆς τὴν ἐνοχλήν· εἰ δὲ χάσῃ μέρος τῆς περιουσίας του, πρέπει νὰ πληρῶσθαι ἀναλόγως καὶ μέρος τοῦ χρέους εἰς πολλοὺς δανειστὰς κατὰ τὸν λόγον τοῦ ὅσον ἔχει πρὸς τὸ ὅσον χρεωστέϊ.

β'. Ἡ πράξις δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἀπολύτως ἀπηγορευμένη ἀπὸ τὸν Λόγον· διὰ τοῦτο συνθήκαι κλοπῆς, φόρου, ἀτιμίας δὲν δύνανται νὰ γείνουν, ἐπειδὴ εἶναι ἐναντία τοῦ Λόγου τὰ τοιαῦτα ἔργα.

γ'. Τὰ δίκαια τῶν συμφωνούντων, περὶ τῶν ὁποίων κάμνουν συνθήκην, πρέπει νὰ εἶναι κτητὰ καὶ ἀπαλλοτριωτὰ· διότι ὁ Λόγος δὲν δύναται χωρὶς νὰ ἀντιφῇ εἰς ἑαυτὸν ὡς ἀποδώσῃ εἰς τινὰ ἄλλον διὰ συνθήκης δίκαια, ἀφαρπάζων ἀπ' ἄλλους, ὅσα ἐγνώρισεν εἰς αὐτοὺς οὐσίωδῃ καὶ καθολικῶς καὶ ἀναγκαῖα δίκαια· δὲν ἔμπορεῖ λοιπὸν νὰ κάμῃ κτῆμα ἀνθρώπου ἄλλον ἄνθρωπον· διότι ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι δίκαιόν του ἄκτητον καὶ ἀναπαλλοτριώτον· ἀλλὰ μόνον μετὰ περιορισμούς τινας δύναται νὰ δώσῃ καὶ νὰ λάβῃ δίκαια κτητὰ καὶ ἀλλοτριωτὰ.

δ'. Τὰ δίκαια τρίτου τινὸς δύνανται νὰ γείνωσιν ἀντικείμενον συνθήκης μόνον διὰ τῆς ταύτου ῥητῆς ἐκφρασμένης ἢ εὐλόγως ὑποτιθεμένης συγκαταθέσεως· διότι τὰ δίκαια καθενὸς, μ' ὅλον ὅτι δι' αὐτὸν εἶναι ἀπαλλοτριωτὰ, δι' ἄλλον ὅμως εἶναι ἀναπαλλοτριώτα· διὰ τοῦτο ὁ τρίτος πρέπει νὰ δώσῃ τὴν συγκατάθεσίν του εἰς πληρεξούσιόν του ἐπίτροπον, ὅς τις νὰ

πραγματευθῇ τὴν συνθήκην, ἐκφρασμένην ῥητῶς καὶ ἐγγράφως. Ἐὰν δὲ ἡ συγκατάθεσις δὲν ἐκφρασθῇ, ἀλλ' ὑποτεθῇ εὐλόγως, ἔμπορεῖ μὲν νὰ γείνη συνθήκη περὶ τῶν δικαίων τοῦ τρίτου, ἀλλὰ πάντοτε μὲ τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι θέλει δοθῇ ἐφεξῆς ἡ ῥητὴ συγκατάθεσις του· καὶ κλείεται μὲν ἡ συνθήκη, δὲν ἐκτελεῖται δὲ πρὶν γείνη καὶ ὁ προσδιορισμὸς οὗτος, ἔκτος ἐὰν ὁ τρίτος εἶναι κωφὸς καὶ ἀλαλος, ἤγουν νήπιον, ἢ μωρὸς (ΨΘ'. α'). Ἄλλ' ἐδῶ πρέπει οἱ πολιτικοὶ νόμοι νὰ προσδιορίσωσι τὸ πρᾶγμα πρὸς ἀσφάλειαν τῆς συνθήκης, καὶ ἀποφυγὴν τῆς ἀδικίας καὶ τοῦ ἀλάλου προσώπου καὶ τοῦ ἐπιτρόπου καὶ τῶν ἄλλων συμφωνητῶν.

ΡΑ'. Διὰ τῶν συνθηκῶν ἔμπορουν νὰ γεννηθῶσιν ὅχι μόνον δίκαια πραγματικά, ἀλλὰ καὶ προσωπικά, καὶ πραγματοπροσωπικά (ΜΓ'. ΜΗ'). Διὰ τοῦτο σχηματίζονται ἐκ τῶν συνθηκῶν ὅχι μόνον ἀπλῶς θετικά, ἀλλὰ καὶ ἀποφατικά δικαιώματα εἰς ἄλλους· καὶ τότε ἔμπορεῖ νὰ ἀδικηθῇ τις ὅχι μόνον διὰ θετικῶν, ἀλλὰ καὶ δι' ἀποφατικῶν πράξεων, ἤγουν δι' ἀπραξιῶν.

Σημείωσις. Πραγματικά δίκαια ἀποκτιῶνται διὰ συνθήκης, ἐὰν οἱ αὐτῆς πρᾶγμα ἐξωτερικὸν τοῦ ἐνὶς ἐμβρατῆ εἰς τὴν σφαῖραν τῆς χρήσεως τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἄλλου· πρὶν δοθῇ τὸ πρᾶγμα, εἶναι ὑποχρεωμένος ὁ ὑποσχετὴς νὰ τὸ παραδώσῃ· ἡ παραβίασις αὕτη εἶναι τοῦ ὑποσχετοῦ παροχή, διὰ τῆς ὁποίας ἐκτελεῖ τὴν συνθήκην του, καὶ ἐπομένως, ἕως οὗ νὰ ἐκπληρωθῇ, τὸ δίκαιον εἶναι προσωπικόν, καθὼς τι ἔχει δίκαιον ὁ ἀποδοχεὴς νὰ ζητῇ τὴν ἐκπλήρωσιν ἀπὸ τὸ πρόσωπον ἐκείνου. Ἐὰν συμβῇ εἰς τὸ μεταξύ βλάβη εἰς τὸ πρᾶγμα ἢ κατὰ συμβεβηκὸς ἢ βουλευτικῶς, πρέπει νὰ πληρωθῇ καὶ αὕτη ἀπὸ τοῦ ὑποσχετῆν. Ἐὰν δὲ εἶναι προσωπικὸν δίκαιον ἀντικειμένον τῆς συνθήκης, τότε ὁ εἰς συμφωνητὴς καθυποχρεῖται εἰς τὸν ἄλλον νὰ τοῦ παρέξῃ πρᾶγματά τινα· ἐὰν δὲ αἱ παροχαὶ αὗται εἶναι θετικαὶ πράξεις, εἶναι θετικόν καὶ τὸ ἐκ τῆς συνθήκης γεννιόμενον δίκαιωμα, καθὼς καὶ τὸ εἰς ἐξωτερικά πρᾶγματα· ἐὰν δὲ δοῶσιν αἱ χορηγίαι, ὁ ἀποδοχεὴς οὐκ αἰτεῖται ἐκ τῶν ἀποφατικῶν τούτων πράξεων, καθὼς καὶ ὅταν δὲν

λαμβάνη τὸ περὶ τοῦ ὁποίου ἐσυμφωνήσῃ πρᾶγμα· διὰ τοῦτο ἐμπορῶν
 νὰ πατηθῶσιν αἱ συνθήκαι καὶ διὰ καταφατικῶν καὶ δι' ἀποφατικῶν
 πράξεων, ἐνῷ τὰ ἐκτὸς συνθήκης δίκαια μόνον θετικῶς δύνανται νὰ ἀ-
 θετηθῶσι. Πραγματικὰ λοιπὸν δίκαια ἐμπορῶν νὰ γένωσι κτητὰ καὶ
 χωρὶς συνθήκης διὰ μόνης τῆς κυριότητος. Προσωπικὰ δὲ ἄλλως δὲν
 ἀποκτινῶνται, εἰ μὴ μόνον διὰ συνθήκης, εἰς τὴν ὁποίαν ἐξηγείται Τί νὰ
 θῶσιν τὸ ἐν πρόσωπον, καὶ Τί νὰ λάβῃ τὸ ἄλλο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ παραβάσεως τῶν δικαίων.

PB'.

Ε' ἂν τις ἐκ τῆς ἐλευθερίας πράξεως ἄλλου ἐμποδίζεται ἀπὸ
 τὴν ἐκτέλεσιν τῶν δικαίων του μὲ τρόπον ἀδίκον, καὶ προξέ-
 νηθῇ εἰς αὐτὸν ἐκ τούτου ζημία θετική, καὶ ἀποφατική· τότε
 τὸ δίκαιον παραβαίνεται, καὶ τὸ πρόσωπον ἀδικεῖται· καὶ ὁ μὲν
 ἀδικούμενος προστατεύει μὲ ἀναγκαστικά μέσα τὸ δίκαιον, ὁ δὲ
 ἀδικῶν καταντᾷ εἰς τοιαύτην κατάστασιν, ὥστε τὸ μὲν καθήκον του,
 τὸ ὁποῖον εἶχε νὰ σέβεται τὸ ξένον δίκαιον, λαμβάνει τὴν
 μορφήν ὀφειλήματος, αὐτὸς δὲ καθυποβάλλεται εἰς τὴν ἀνάγ-
 κην νὰ πληρώσῃ τὴν ἀδικίαν τιμωρούμενος κατὰ τὰ μέτρα τῆς
 τοῦ δικαίου παραβάσεώς του.

ΠΓ'. Δὲν εἶναι λοιπὸν πᾶν ἐμπόδιον ἐκτελέσεως τῶν δι-
 καίων παράβασις αὐτῶν, ἀλλὰ μόνον τὸ ἐκ τῆς ἐλευθερίας
 ἀμέσως ἢ ἐμμέσως προσερχόμενον, καὶ εὐταυτῷ ἀντιμαχόμενον
 εἰς τὸ εἶδος τοῦ δικαίου, τὸ ὁποῖον ὁμολογεῖται γενικῶς ὑπὸ
 πάντων· διὰ τοῦτο, ὅς τις ἐμποδίζει τοὺς πτωχοὺς νὰ ζητοῦν
 ἐλεημοσύνην, μ' ἔλον ὅτι τὸ κάμνει ὥσως ἐξ ἀπανθρώπου καὶ

σκληροῦ τρόπου, ὅν λέγεται παραβάτης δικαίου· διότι ἔπι-
 χος ἔχει δικαίον νὰ ἐργάζεται, καὶ ὄχι νὰ ζητῇ ἀπὸ τοὺς
 ἄλλους τὰ διὰ κόπον ἀποκτηθέντα· οὐδὲ, ὅστις μὴ θέλων
 κτυπήσῃ τινα, ἀδικεῖ, ἐκτὸς εἰάν εἴπητις ἀδικίαν τὴν ἀπρο-
 σεξίαν του· ἀλλ' ὅς τις ἐπίτηδες, ἤγουν ἐξ ἐλευθερίας του
 θελήσῃ, ἢ ἐμποδίσῃ τινα ἀπὸ τοῦ νὰ σπείρῃ τὸ χωράριόν
 του, ἢ ἀρπάσῃ μέρος τῶν γεννημάτων του, εἶναι κυρίως ἀδικος·
 τὸ δὲ ἀδικημάτων ὀνομάζεται ἀμάρτημα ἀπλῶς, καὶ πρέ-
 πει νὰ διακριθῇ ἀπὸ τὸ τῆς κατ' οὐσίαν καὶ ἀμάρτημα,
 τὸ ὅποιον εἶναι ἀδικία κατὰ τῆς διοικήσεως.

ΡΓ'. Ἐπειδὴ ἡ ἀνάγκη ὅν δύναται εὐλόγως νὰ ἔχῃ
 σκοπὸν ἄλλον, εἰ μὴ νὰ ἀσφαλισθῇ ὁ ἄνθρωπος διὰ βίας ἀν-
 τιθέτου εἰς τὴν ἀδικίαν βίαν· διὰ τοῦτο τὸ δικαίον τῆς ἀνάγκης
 εἶναι κυρίως ἀσφαλιστικὸν δικαίον, καὶ ἐπομένως δικαίον ἀμύ-
 νης, ἐπειδὴ νὰ ἀμύνῃ τις τὸν ἑαυτοῦτον θελῇ νὰ εἴπῃ νὰ
 ἀσφαλίζεται κατὰ τῶν ἀδικιῶν. Ἡ ἀνάγκη λοιπὸν ἐμπρεῖ
 νὰ γείνη, ἢ διὰ νὰ προλάβωμεν τὸν ἀδικοῦντα πρὶν μᾶς
 ἀδικήσῃ, ἢ διὰ νὰ τὸν ἀναγκάσωμεν, ὅσον εἶναι δυνατόν,
 εἰς τὸ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὸ πρόσωπόν μας εἰς τὴν προτέ-
 ραν του κατάστασιν, ἢ διὰ νὰ τὸν ἀνταμείψωμεν μὲ τὰ ἴσα.
 Τὸ πρῶτον λέγεται δικαίον ἀσφαλείας· τὸ δεύτερον,
 ἀποκαταστάσεως ἢ ἀνακτήσεως· τὸ τρίτον ἀντεκ-
 τίσεως· ὅλα δὲ ταῦτα τὰ δίκαια εἶναι διάφοροι τρόποι
 τοῦ δικαίου τῆς ἀνάγκης· θελομεν δὲ ἐξετάσειν καθὲν ἐκ τού-
 των χωριστά.

ΡΔ'. α'. Ὅταν ὁ ἀδικος ἐτοιμάζεται νὰ μὲ βλάψῃ, ἔχω
 τὸ δικαίον νὰ ἀσφαλισθῶ προλαμβάνων τὴν ἀδικίαν του· εἰάν
 θελῇ νὰ μὲ κλέψῃ, νὰ τὸν διώξω· εἰάν θελῇ, νὰ μὲ δαίρῃ,
 νὰ τὸν ἐμποδίσω· καὶ εἰάν θελῇ νὰ μὲ σκοτώσῃ, τὸ φυσί-

κὸν δίκαιον ζητεῖ νὰ τὸν σκοτώσω· διότι ἀφ' οὗ σκοτώσῃ αὐ-
 τὸς ἐμὲ, χάσω μὲ τὴν ζωὴν μου καὶ ὅλα τὰ δικάια μου, καὶ
 δὲν ἔμπορῶ νὰ ἐξαναποκτήσω τὸ πρότωπόν μου πλέον ἐπὶ τῆς
 γῆς· καὶ ἐὰν αἱ προσβολαὶ τοῦ γίνωνται πρῶτον εἰς τὸν γείτο-
 νά μου, πρέπει ἀσφαλίζων τὸν ἑμαυτὸν μου νὰ τὸν διώξῃ ἐκεί-
 θεν, καὶ νὰ τὸν φονεύσῃ, ἐὰν ζητῇ νὰ φονεύσῃ τὸν γείτονά
 μου· καὶ ὅχι μόνον τότε, ἀλλὰ καὶ ἐφεξῆς νὰ κατατρέξῃ, ὅσον
 δύναμαι, τὸν φονέα τοῦ πλησίον μου· ἀλλὰ τοῦτο, μ' ὅλον ὅτι
 εἶναι φυσικῶς δίκαιον, οἱ πολιτικοὶ νόμοι τὸ ἐμποδίζουσι λα-
 βόντες αὐτοὶ τὴν φροντίδα τῆς τιμωρίας τοῦ φονέως· συγχω-
 ροῦσι δὲ νὰ φονεύσῃ τις τὸν ἐπιχειροῦντα κατ' αὐτοῦ φόνον, καὶ
 τοῦτο μὲ φρονίμους καὶ ἐπιεικεῖς περιορισμούς διὰ νὰ μὴ γίνεται
 κατάχρησις.

PE'. β'. Ἐάν τις κάμῃ τὴν ἀδικίαν, ἤγουν ἀρπάξῃ πράγ-
 μα ἰδικόν μου καὶ τὸ ἐνώπῃ μὲ τὸ ἰδικόν του, ἢ βλάβῃ τὴν ὑπό-
 ληψίν μου διασπείρων ψευδολόγους συκοφαντίας κατ' ἐμοῦ,
 πρέπει νὰ μ' ἐπιστρέψῃ ἢ τὸ πράγμα μου αὐτὸ, ἢ τὸ ἰσότημόν
 του, ἂν ἐκεῖνο δὲν ὑπάρχῃ· πρέπει νὰ μοῦ πληρώσῃ πᾶσαν
 ζημίαν, ἣτις μὲ προήλθεν ἐκ τῆς συκοφαντίας του. Εἰς τοῦτο
 ἔχω τὸ δίκαιον νὰ τὸν ἀναγκάσω· τὸ δίκαιον τοῦτο λέγεται
 καὶ ἰκανοποιήσεως δίκαιον ἰδιαίτερα· ἀλλ' οἱ θετι-
 κοὶ νόμοι ἀναλαμβάνουσι τὴν φροντίδα νὰ ἀναγκάσωσι τὸν ἀδι-
 κὸν εἰς ἰκανοδοσίαν· καὶ μόνον εἰς τὸν ἀδικούμενον μένει τὸ
 δίκαιον τοῦ νὰ ζητῇ διὰ τῶν θετικῶν νόμων τὴν ἀποκατά-
 στασιν τοῦ προσώπου του.

PC'. γ'. Ἐάν τις ἀδικῶν μὲ βλάβῃ οὕτως, ὥστε δὲν
 δύναται ν' ἀποκατασταθῇ πραγματικῶς ἡ ζημία· ἐὰν, φέρ-
 ῃ εἰπεῖν, μὲ θείρῃ τις· τὸ φυσικὸν δίκαιον ἀπαιτεῖ νὰ τοῦ ἀντι-
 ἀμείψῃ τὰ ἴσα· διότι, ὅς τις παραιτήσῃ τὸ δίκαιόν του τοῦτο,

ἐμπορεῖ καὶ εἰς τὸν ἑαυτοῦ του νὰ πληθύνῃ τοὺς ἀδικητοὺς, καὶ κατ' ἄλλου νὰ τοὺς κάμῃ προθυμότερους· δίκαιον λοιπὸν εἶναι νὰ παύσῃ ὁ θεὸς, ὅπου ἔθηκε· καὶ τοῦτο εἶναι ἡ ἀντέκτισις, ἣτις εἶναι διάφορος ἀπὸ τὴν ἐκδίκησιν, τὴν ὁποίαν ζητοῦν τὰ πάθη, καὶ ὅχι ὁ Λόγος· εἶναι ἔμφυτος ὁρμή εἰς καθένα νὰ θύλῃ νὰ προξενήσῃ πόνον εἰς τὸν ὅς τις τοῦ ἐπέφερε πόνον· ἡ ὁρμή αὕτη γίνεται πάθημα, καὶ τοῦτο ἀποβαίνει πάθος· ἀλλὰ τὸ πάθος δὲν δίδει ἴσον ἀντὶ ἴσου, ἀλλὰ δύο ἀνθ' ἑνὸς καὶ ἑκατὸν πολλάκις ἀντὶ ἑνός· διὰ τοῦτο ζητοῦντες τὸ δίκαιον μὲ τὸν Λόγον πρέπει νὰ θέλωμεν ἀντέκτισιν, ἀλλ' ὅχι ἐκδίκησιν· πολλοὶ δὲ ζητοῦσιν ἀντέκτισιν, ὅχι διότι ἠδικήθησαν, ἀλλ' ἡ διὰ τοῦτο δὲν εἰσηκούσθῃ ὁ Λόγος των, ἡ διότι δὲν ἀφέθησαν νὰ ἀδικώσι· ἀλλὰ τὸ δίκαιον τὸ προστατεῖει ἡ Θέμις, ἣτις κρατοῦσα πάντε τὸν ζυγὸν εἰς τὰς χεῖρας ζητεῖ τὴν ἰσότητα, καὶ δὲν θέλει οὔτε ἡ μία πλάστιγξ, οὔτε ἡ ἄλλη νὰ ἐκβῇ ἀπὸ τὴν ἰσορροπίαν. Διὰ τοῦτο ἡ ἀντέκτισις πρέπει νὰ εἶναι ἴσου ἀντὶ ἴσου ἀπόδοσις.

PZ'. Πᾶσα ἀνάγκη εἶναι τι ἐναντίον εἰς τὴν ἐλευθέραν σπουδὴν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι πρὸς αὐτὸν φυσικὸν κακόν. Ἐὰν λοιπὸν τὸ φυσικὸν τοῦτο κακὸν ἐπιφερθῇ εἰς τινα διὰ τὴν ἐξ' αὐτοῦ γενομένην ἀδικίαν, ὀνομάζεται ποινὴ ἡ γενικώτερον· διὰ τοῦτο τὸ φυσικὸν τῆς ἀνάγκης δίκαιον, ἐνεργούμενον πραγματικῶς κατὰ προγενομένης ἀδικίας, ἐμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ φυσικὸν ποινῆς δίκαιον. Ἐὰν δὲ μένου τὸ φυσικὸν κακόν, τὸ ὁποῖον εἶναι προσδιωρισμένον εἰς δικαίαν τινα διαταγὴν τῶν πραγμάτων ὡς ἀναγκαῖα συνέπεια τοῦ ἀδίκου, καὶ ἀποφασισμένον νομικῶς κατὰ τοῦ πρωτοουργοῦ τῆς ἀδικίας, ὀνομάζεται ποινὴ ἡ μερικώτερον καὶ κυριώτερον· ὑπάρχει ἄρα μόνον ἓν θετικὸν ποινῆς δίκαιον, ἥγουν

τὸ δίκαιον τῆς ποινῆς δὲν εὐρίσκεται εἰς τὴν φυσικὴν κατάστασιν, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν πολιτικὴν (ΗΓ').

ΡΗ'. Ἐπειδὴ μεταξύ τοῦ τρόπου τῆς διαγωγῆς καὶ τῆς καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπαιτεῖ ὁ πρακτικὸς Λόγος τοιαύτην σχέσιν, ὥστε ἡ μία νὰ εἶναι σύμμετρος μετὰ τὴν ἄλλην· διὰ τοῦτο κρίνει, ὅτι εἰς πάντα ἄνθρωπον προσαρμόζουν ἰδιαιτέρα τινα εἰς τὰς πράξεις του· καὶ διὰ τοῦτο τοῦ λογαριάζει τὰς πράξεις του ἢ ὡς κατ'ορθώματα ἢ ὡς ἀμαρτήματα, καθ' ὅς ἤθελε τὰς εὐρίσκειν ἢ συμφώνους ἢ ἐναντίους μετὰ αἰτήματά του. Ἐντεῦθεν ἐκπηγάζουσιν αἱ ἰδέαι τοῦ βραβεῖου καὶ τῆς ποινῆς ὡς ἀναγκαῖαι συνέπειαι τῶν πράξεων, μ' ὅλον ὅτι αἱ συνέπειαι αὗται πρέπει μόνον νὰ εὐπάσχωνται εἰς ἡθικὴν τινα, καὶ ὄχι πολιτικὴν τῶν πραγμάτων διάταξιν. Ἐάν λοιπὸν τὸ δίκαιον εἴη τι ἡθικὸν γενικώτερον (Α', ΙΒ'), καὶ ἡ ἐνδίκος διάταξις τῶν πραγμάτων εἶναι ἐνταυτῷ καὶ ἡθικὴ· πᾶτα ἄδικία, ὡς ταράττουσα ἐκύτῃ τὴν διάταξιν εἶναι κακὸν καὶ ἐνδίκως καὶ ἡθικῶς· εἰς τὸ ὁποῖον πρέπει ν' ἀκολουθῇ κακὸν φυσικόν ὡς ποινὴ, διὰ νὰ ἀποδείχῃ τὴν ἀγνότητά τοῦ νόμου τοῦ δικαίου, ἡγουν τὸ ἰδανικῶς αὐτοῦ ἀπαράσκατον, μ' ὅλον ὅτι παραβιάζεται ἐμπειρικῶς, καὶ δι' αὐτοῦ τούτου τοῦ μέσου νὰ ἀσφαλίσῃ καὶ τὸ δίκαιον.

Σημείωσις. Γίνονται δὲ αἱ ποινὴ α'. διὰ νὰ ἐμποδίσωσι τὸν κλίσαν ἔχοντα νὰ παραβῇ τὸ δίκαιον ἀπὸ τοῦ νὰ τὸ παραβῇ πραγματικῶς β' διὰ νὰ διορθώσῃ καὶ βελτιώσῃ τὴν ψέλησιν τῶν ἀνθρώπων, ὅταν συλλογίζονται, ὅτι τῶν κακῶν πράξεων συνέπειαι εἶναι φυσικὰ κακὰ· γ' διὰ νὰ ἐμποδίσωσι τοὺς ἀδίκους ἀπὸ τοῦ νὰ μεταχειρίζονται τὴν ἀδικίαν περιορίζουσαι τὴν ἐξωτερικὴν ἐλευθερίαν των οὕτως, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ κάταπατῇ ξένου δικαίου· δ' νὰ ὑφάνισθ τὴν ἀδικίαν παντελῶς, ἐξαιρουσα ἀπὸ τὸν κοσμον τὸ τῆς ἀδικίας ὑποκείμενον μετὰ τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου.

ΡΘ'. Οὔτε ποινὴ οὔτε βραβεῖον ἐμπορεῖ νὰ δοθῇ χωρὶς

τὸν λεγόμενον καταλογισμόν (ἐκ τοῦ ὁποίου ἀποδείχεται ὁ πταιστής) ἡγοῦν ἀπόδοσιν τῆς πράξεως εἰς τὸν πράξαντα, καὶ ἐξετάσιν ἢ σύγκρισιν αὐτῆς πρὸς τὸν νόμον. Εἰ μὲν ὁ νόμος εἶναι τοῦ δικαίου, ὁ καταλογισμὸς ὀνομάζεται δικανικός· εἰ δ' εἶναι τῆς ἀρετῆς, ἡθικός. Ἐδῶ γίνεται λόγος μόνον περὶ τοῦ πρώτου· ἀλλὰ καὶ αὗτος σύγκριται ἀπὸ οὗτω κρίσεις· καὶ διὰ μὲν τῆς πρώτης προσδιορίζεται ἡ τοῦ προσώπου πρὸς τὴν πράξιν σχέσις· διὰ δὲ τῆς δευτέρας, ἡ τῆς πράξεως πρὸς τὸν τοῦ δικαίου νόμον.

Π'. Ὁ καταλογισμὸς τῆς πράξεως ἀπαιτεῖ ἐλευθερίαν τοῦ πράττοντος· ἡ δὲ πράξις ἡ πηγάζει ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἐλευθερίαν, ὅταν ὁ πράττων ἐξεύρῃ κατὰ συνειδήσειν τὸ φυσικὸν αὐτῆς καὶ εὐλογον· ἡ ἐμμέσως, εἰ μὲν ἔχῃ μὲν ταύτην τὴν συνειδήσειν, ἡδύνατο ὅμως νὰ τὴν ἔχῃ. Διὰ τοῦτο ἐξετάσεις καὶ εὐθύναι δὲν γίνονται.

α'. Εἰς τὰ ἄλογα· εἰ μὲν λοιπὸν δαίρεται ἡ σκοτύνεται θηρίον, τὸ ὅποιον ἔβλαψεν ἄνθρωπον· τοῦτο δὲν λέγεται ποιῆ, ἐπειδὴ τὸ θηρίον δὲν ἔβλαψε τὸν ἄνθρωπον μὲ ἐλευθερίαν θέλησιν, ἀλλ' ἀπὸ φυσικῆς τοῦ ὁρμῆς· γίνεται δὲ μόνον διὰ νὰ ἐκλείψῃ ἀπὸ τὸ μέσον, καθὼς καὶ ἄλλα φυσικὰ κακὰ, τὰ ὅποια προξενῶν κίνδυνον εἰς τὸν ἄνθρωπον.

β'. Εἰς Λογικά, τῶν ὁποίων εἶναι ἀργός ὁ Λόγος· διὰ τοῦτο νήπια καὶ μωροὶ καὶ μανικοὶ εἶναι ἀνεύθυντοι, εἰ μὴ ἀδικήσωσι· τὸ νὰ δεσμεύωνται δὲ οὗτοι, ἢ νὰ φυλακίζονται δὲν εἶναι ποιῆ, ἀλλὰ φύλαξις τῶν ἄλλων ἀπὸ τὴν βλάβην των, καθὼς γίνεται καὶ εἰς τὰ ἄλογα θηρία· εἰ μὲν δὲ ἀδικήσῃ μεθυσμένος, εἶναι ὑπεύθυνος, ἐπειδὴ προήξευρεν ὅτι ἡ ὑπερβολικὴ οἶνοποσία ἐμπορεῖ νὰ τὸν κάμῃ ἄλογον καὶ ἀδικον· εἰ δὲ μεθυσθῇ ἐπίτηδες ἀπ' ἄλλον μὲ σκοπὸν νὰ κάμῃ τὴν ἀδι-

κίχην, ἡ εὐθύνη σηκώνεται ἀπὸ αὐτὸν, καὶ ἐπιτίθεται εἰς τὸν μεθυστήν του· διὰ τί δὲ δὲν εἶναι καὶ ὁ μανικὸς ὑπεύθυνος, ὅταν εἶναι αὐτὸς αἷτιος τῆς μανίας του, καθὼς εἶναι ὁ μεθυσμένος, ὅταν αὐτὸς εἶναι αἷτιος τῆς μέθης του; διότι ὁ μεθυσμένος ἠθέλησε νὰ μεθυσθῇ πρὶν νὰ εἶναι μεθυσμένος· ὁ δὲ μανικὸς δὲν ἠθέλησε νὰ χάσῃ τὸν νοῦν του πρὶν νὰ τὸν ἔχῃ ἐξ ἡμισείας τοῦλάχιστον χαμένον.

γ'. Εἰς λογικὰ ὄντα μὲ ἐνεργὸν τὸν Λόγον, τῶν ὁποίων αἱ πράξεις εἶναι πάντῃ ἀκούσιαι· γίνεται δὲ τοῦτο, ὅταν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπολύτως ἠναγκασμένος, καθὼς ὅταν τις βιαίως ἀπωσθεῖς ὑπὲρ ἄλλου πέσῃ καὶ βλάβῃ τρίτον τινα· ἢ ὅταν ὁ πράττων δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξείρῃ τὰ κακὸν, καθὼς ὅταν πατήρ ἐπιμελούμενος τὸν ἄρρωστον υἱὸν του τοῦ δώσῃ νὰ πῇ φαρμάκιον, τὸ ὁποῖον τοῦ τὸ ἔδωκεν ὁ ἰατρός ὡς ὠφέλιμον· ἀλλ' ὅταν ἡ πράξις γίνεται μὲ ψιλὴν δυσαρέσκειαν μόνον, δὲν ἐμπορεῖ νὰ ἐκληρθῇ ὡς ἠναγκασμένη, ἀλλ' ὡς ἐκούσιος, καὶ εἶναι ὑπεύθυνος· οἷον, ἐάν τις κάμῃ τι ἄδικον παρακινούμενος ἀπὸ ψιλὸν φοβερισμόν.

δ'. Εἰς λογικὰ ὄντα μὲ ἐνεργὸν τὸν Λόγον, τὰ ὅποια ἔχουσι κοινωνίαν τινα μὲ τὸν ποιητὴν τῆς ἀδικίας, ἀλλὰ δὲν ἔλαβαν καμμίαν μετοχὴν εἰς τὴν ἀδικίαν του. Ὁ συγγενὴς ἢ ὁ φίλος τοῦ κακοῦργου νὰ γείνη συνυπεύθυνος μὲ τὸν κακοῦργον, εἶναι βαρβαρότητος, ἔχει δικαιοσύνης ἔργον· ἀλλ' ἐὰν μετέχη, καθὼς εἶναι συνεργοί, παρακινηταὶ κτλ. εἶναι καὶ αὐτὸς συνυπεύθυνος, παρεκτός ἐὰν ἡ μετοχή των εἶναι ἀκούσιος, καθὼς ἐλέγαμεν ἀνωτέρω (γ') εἰς τὸ δεῦτερον παράδειγμα.

ΡΙΑ'. Εἰς τὴν εξέτασιν τοῦ ἀδικήματος πρέπει ἐνταυτῇ νὰ προσδιορισθῇ τὸ διὰ τῆς πράξεως αὐτῆς ἐμφαινόμενον μέγεθος του· διότι ὅσον φανερωτέραν φέρει ἡ πράξις εἰς αὐ-

τὴν τὴν σφραγίδα τῆς ἐλευθερίας, τόσον εἶναι δικανικῶς μεγα-
 λή-τερον τὸ ἀδίκημα • διὰ τοῦτο ἐκούσιος αὐτοκτονία ἀποδίδεται δι-
 κανικῶς εἰς τὸν ποιητὴν τῆς μὲ πλείοτέραν ἐπίτασιν, παρὰ ἢ
 ἀκουσιωτέρα, ἥγουν ὅπου ἐμφαίνεται ἐξ ἡμετέρας ἐκουσιότης
 καὶ ἀκουσιότης. Τὸ πρῶτον ὀνομάζουσι λατινιστὶ *Dolum*, ἥγουν
 δόλον • τὸ δὲ δεύτερον *Culparam*, ἥγουν ἀφορμὴν, εἴαν καὶ δὲν
 κυριολεκτῶσι οἱ ὕροι τὰ πράγματα ἀκριβῶς • ὁ Ἀριστοτέλης τὸν
 μὲν δόλον ὀνομάζει ἀμάρτημα ἐκ προνοίας, τοῦ ὁποίου
 ἀντίθετον λέγει τὸ ἐξ ἀγνοίας • ἀλλὰ τὸ ἐξ ἀγνοίας δὲν ἰσο-
 δύναμει μὲ τὴν ἐνταῦθα ὀνομαζομένην ἀφορμὴν • φυλάττομεν
 λοιπὸν ἐνταῦθα τὰ συνήθη τῶν νεωτέρων ὀνόματα. Καὶ εἰς
 τὸν δόλον καὶ εἰς τὴν ἀφορμὴν ἐμποροῦν νὰ εἶναι διάφοροι
 βαθμοί.

ΡΙΒ'. Δόλος ἄμεσος καὶ δόλος ἑμμέσος εἶναι δύο διά-
 φοροι τοῦ δόλου βαθμοὶ ἢ τρόποι. Τὸ πρῶτον ἐμφιλοχωρεῖ,
 ὅταν ὁ ἀδίκητης κάμῃ τὸ ἔργον τοῦ ἐπίτηδες νὰ ἐπιτύχῃ τὸν
 σκοπὸν, τὸν ὁποῖον ἐπιτυγχάνει • οἷον, ὅταν κτυπᾷ τις τὸν ἄλλον
 εἰς τὴν κεφαλὴν διὰ νὰ τὸν σκοτώσῃ, καὶ τὸν σκοτάνει τῷ ὄντι •
 τὸ δεύτερον, ὅταν σκοπῇ μὲν ἄλλο, ἀποβαίνει δὲ ἄλλο • οἷον,
 ὅταν κτυπᾷ τις τὸν ἄλλον, διὰ νὰ τὸν προσενήσῃ πόνον, καὶ
 τὸν προσενεῖ θάνατον. Ἐδῶ λοιπὸν ἀναμειγνύεται τρόπον τινα
 δόλος καὶ ἀφορμὴ • ἀλλ' ἡ εὐθύνη τοῦ γίνεται ὡς φονέως • διότι,
 ἂν καὶ ἄμεσως δὲν ἤθελε νὰ σκοτώσῃ τὸν ἄλλον, ἀλλ' ἤθελε
 νὰ τὸν σκοτώσῃ ἑμμέσως, ἐπειδὴ ἤξευρεν, ὅτι σφοδρὰ πληγὴ
 εἰς τὴν κεφαλὴν, εἴαν καὶ δὲν φέρῃ παραυτὰ τὸν θάνατον,
 ἐμπαρεῖ ὅμως νὰ γεννήσῃ ἀρρώστιαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν νὰ προσέλ-
 θῃ κατ' ὀλίγον ὁ θάνατος.

ΡΙΓ'. Αφορμὴ μεγάλη, καὶ μικρὰ, καὶ μικροτάτη θεω-
 ροῦνται ὡς τρεῖς ἀφορμῆς • διότι ἡ παραβαίνει τις τὸ δίκαιον

ἀπὸ μεγάλην ἀπροσεξίαν, ἢ ἀπὸ μικράν, ἢ ἀπὸ μικροτάτην· ἀλλ' αἱ ὀνομασίαι αὗται δὲν σημαίνουν τι προσδιωρισμένον, καθὼς καὶ ὅλαι, ὅσαι ἐκδηλοῦσι τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εἰς ἐπιτεταμένα μεγέθη· καὶ ἐμπορεῖ πολλάκις νὰ ζητηθῇ ἂν εἶναι μικρά ἢ μεγάλη ἡ ἀφορμή· ὅσον ἀμελῶν τις τὴν φύλαξιν πυρρὸν κόνους, ἢ ὀπλῶν, ἢ φαρμακίου ἐγείνεν ἀφορμὴ ζημίας καὶ ἀδικίας. Πρέπει λοιπὸν αἱ θετικοὶ νόμοι νὰ προσδιορίσωσι τὰ μεγέθη ταῦτα, καὶ μ' ὅλον τοῦτο δύνανται νὰ μείνωσι καὶ πολλὰ ἀπροσδιόριστα.

ΡΙΔ'. Οἱ γενικοὶ κανόνες, κατὰ τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ κρίνωνται δικαίως τὰ μεγέθη τοῦ ἀδικήματος, εἶναι οἱ ἐφεξῆς τρεῖς.

α'. "Ὅσον εἶναι μεγαλύτερον τὸ ἀθετηθέν δίκαιον εἰς τὴν κρίσιν ἀνθρώπου λογικοῦ καὶ ἐλευθέρου, τόσον εἶναι μεγαλύτερον τὸ ἀδίκημα· διὰ τοῦτο εἶναι μεγαλύτερον ἀδίκημα ἢ ἐπιβουλὴ τῆς ζωῆς παρὰ ἡ ἀρπαγὴ τῶν κτημάτων· καὶ μεγαλύτερον ἢ ἀσπαγὴ τῶν ὅλων κτημάτων παρὰ ἡ μέρους.

β'. "Ὅσον ὀρθότεραν καὶ ἐντελεστέραν καὶ εὐκρινεστέραν γνώσιν τοῦ δικαίου εἶχεν ὁ ἀδικητής, τόσον μεγαλύτερον εἶναι τὸ ἀδίκημά του· διὰ τοῦτο τὸ αὐτὸ ἀδίκημα γίνεται μεγαλύτερον ἀπ' ἀνδρα τέλειον παρὰ ἀπὸ παιδᾶ, καὶ μεγαλύτερον ἀπὸ τὸν πεπαιδευμένον παρὰ ἀπὸ τὸν ἀπαιδευτον· τῶν δὲ νηπίων, καὶ μωρῶν καὶ μανικῶν, ἐπειδὴ ἡ γνώσις των εἶναι μηδεμία, δὲν ὑπάγεται εἰς κρίσιν οὐδὲ τὸ ἀδίκημάτων.

γ'. "Ὅσον εἶναι δυσκολωτέρα ἢ παράβασις, καὶ ὅσον μικρότερα ἢ ἐκ ταύτης φαινομένη ὠφέλεια, τόσον εἶναι μεγαλύτερον τὸ ἀδίκημα· διὰ τοῦτο ὅς τις φονεύσῃ ἄλλον (ἀδικία καὶ κακία μεγίστη), διὰ νὰ λάβῃ ἀπ' αὐτοῦ μικρὸν κέρδος, χωρὶς παρακίνησιν τινὸς πάθους, ἀλλὰ μὲ ἀδιάφορον καὶ ἀτά-

ραχόν επιλογισμένον κρίνας τὸν φόνον, εἶναι πολὺ ἀδικώτερος παρὰ τὸν ὅς τις φονεύσῃ ἄλλον· ἐξ ἀνάγκης καταπιεσέουσιν ἢ ἐκ μεγάλης ταραχῆς παθῶν, ἢ δι' ἐλπίδα μεγάλης ἀπολαύσεως. Οἱ δὲ κανόνες, κατὰ τοὺς ὁποίους κρίνονται τὰ μικρότερα ἀδικήματα, γίνονται αὐτόθεν φανεροί.

ΡΙΕ'. Ὁ καταλογισμὸς ἐμπορεῖ νὰ νηθῇ ὡς προερχόμενος ἢ ἀπὸ τοὺς πράττοντας αὐτοὺς, ἢ ἀπ' ἄλλον ἀνθρώπου· εἰς τὸ πρῶτον γίνεται κριτὴς ὁ ἀνθρώπος αὐτὸς ἑαυτοῦ· εἰς τὸ δεύτερον, ἔχει κριτὴν ἐξωτερικόν· εἰναι λοιπὸν αὐτὸς προσδιορίσῃ κατὰ νόμους τὰς τῶν ἐλευθέρων πράξεων ἄλλου συνεπειάς, καὶ ἐκτελεσθῇ ἡ ἀπόφασίς του, ὁ καταλογισμὸς μεταβάλλεται τότε εἰς ἀμοιβήν, ἥτις, εἰς τὴν ἀμοιβήν τῆς ἀδικίας, ὀνομάζεται ποινὴ (**ΡΖ'.**)· ἡ ἀπόφασις τοῦ κριτοῦ ὀνομάζεται δίκη καὶ κρίσις κατ' ἐξοχήν· ὁ τόπος, ὅπου γίνεται, κριτήριον, δικαστήριον, δικαιοκλήριον· οἱ δὲ νόμοι, κατὰ τοὺς ὁποίους γίνεται, ἢ εἶναι δίκαιου νόμοι, ἢ εἶναι ἀρετῆς· εἰς τὸ δεύτερον ὁ κριτὴς εἶναι ἐσωτερικὸς· καὶ κριτήριον εἶναι τὸ συνειδώς· καὶ ἡ ποινὴ εἶναι ἐκούσιος, καὶ ὄχι καταναγκασμένη.

ΡΙΣ'. Ἐὰν ἡ ποινὴ μέλλῃ νὰ εἶναι δίκαια, πρέπει νὰ γείνη ἀνάλογος τῆς τοῦ δίκαιου παραβάσεως, τῆς ὁποίας τὰς συνεπειάς ζητεῖ ὁ Λόγος νὰ ἀποκαταστήσῃ (**ΡΗ'.**), ἡγουν τὸ φυσικὸν κακόν, τὸ ὁποῖον θέλει συναφθῇ ὡς ποινὴ μετὰ τὴν ἀδικίαν, πρέπει νὰ ἔχῃ πρὸς αὐτὴν διωρισμένον τινα λόγον. Ἐντεῦθεν ἐκπηγάζει κανὼν περιοριστικὸς τοῦ τῆς ποινῆς δίκαιου. **Η'** ποιότητος καὶ ἡ ποσότητος πάσης ποινῆς πρέπει νὰ προσδιορίζεται ὑπὸ τῆς ποιότητος καὶ τῆς ποσότητος τῆς ἀδικίας, ἢ κατὰ τὸ εἶδος καὶ τὸν βαθμὸν τῆς (**Ε'.**). Ἐὰν λοιπὸν διακριθῶσιν αἱ

ποιναὶ εἰς φυσικὰς καὶ προαιρετικὰς, πρέπει ὅλαι νὰ εἶναι ἀνάλογοι μετὰ τὴν φύσιν τῆς τοῦ δικαίου παραβάσεως, εἰς μέλλον νὰ δικαιωθῶσιν ἀπὸ τοῦ Λόγου.

Σημειώσεις. Φυσικὰς ποινὰς ὀνομάζονται τὰς πρὸς συνεπίαι, τὰς ἐπὶ αἰσθητικῇ κακοήθειᾳ πράξεις ἐν γένει κατὰ μόνους φυσικοὺς νόμους· οἷον, ἀεὶ ῥωσιστῶν, ἢ πρὸς τὸν Δάκτον ὡς ἀποτελέσματα ἀσυνταξίας· αὗται ἐμποροῦν νὰ ἐνομασθῶσι ποιναὶ κατ' ὑψηλοτέρου τῶν, ἢ φυσικολογικῆν σημεῖον, ἀλλὰ ὁικονομικῶς φυσικαὶ μὲν ποιναὶ ὀνομάζονται, ὅσαι προσδιορίζονται κατ' ἀρχὰς τοῦ Λόγου. ἦγον κατὰ φυσικοὺς νόμους τῶν δικαίων· προαιρετικαὶ δὲ, ὅσαι γίνονται ἐκ τῆς θέλησεως ἐξωτερικοῦ νομοδότη, καὶ ἐπομένως κατὰ θετικὸν τοῦ δικαίου νόμον· τὸ δευτέρον εἶδος εἶναι ἀναγκαῖον, ὅπου γινώριζεται ἀνημποδιστὶς δικαίαις διαταγαῖς τῶν πραγμάτων· καὶ ὁ μὲν καθάρος Λόγος οὐκ ἐξέρει ἀπὸ τὰ διόφορα εἶδη τῶν τοῦ δικαίου παραβάσεων, ὅσαι δύναται νὰ ἀπαντηθῶσιν εἰς τὴν πείραν· καὶ ἐμπορεῖ νὰ προσδιορίσῃ κατ' αὐτῶν τὰς ποινὰς ἐκ τῶν προτέρων· ὁ δὲ θετικὸς νομοδότης τὸ κίχνη ἐκ τῶν ὑστέρων, ἦγον ἀφ' οὗ ἐμαθεῖν ἐκ τῶν παρελθόντων καὶ παρόντων κατὰ πόσους τρόπους ἐμποροῦν νὰ πύθωνται τὴν ποινὴν οἱ ἀνθρώποι. Ἀλλ' ἐπεὶ ἡ θέλησις τοῦ νομοδότη οὐκ εἶναι πρέπει νὰ προεταξῇ, ὡς ἔτυχεν, ἀλλὰ νὰ κανονίζεται πάντοτε ἀπὸ τὸν νομοδότην Λόγον, καὶ ἀπὸ τὸ ἐκ τούτου προκύπτον φυσικὸν δικαίον (1Ε'). διὰ τοῦτο καὶ αἱ προαιρετικαὶ ποιναὶ δὲν πρέπει νὰ γινώσκωνται, ὡς ἔτυχεν, ἀλλ' ὅπου εἶναι δυνατόν νὰ λαμβάνωσι τὸν χαρακτήρα τοῦ φυσικοῦ καὶ ἀναλόγου· ἀλλ' εἶναι βρεῖα ἡ εὐρείαι τῆς ἀναλογίας καὶ εἰς τὸν νομοδότην καὶ εἰς τὸν κριτὴν· οἷοις ὁ μὲν ἐμπορεῖ μένον νὰ προσδιορίσῃ γένη καὶ εἶδη καὶ διαφορὰς παραβάσεων· ὁ δὲ κριτὴς ἔχει ἐμπροσθέν του ἀποκρινῆναι ἐνὸς παρόντος, ἢ τις, μ' ὅλον ὅτι ἔθελε ζυγισθῆναι κατὰ τὸς διαφόρους παραλλαγὰς τῶν νομικῶν διαταγῶν, ἐμπορεῖ νὰ γείνη ἢ παρὰ τὸ εἶον σκληρὰ ἢ παρὰ τὸ εἶον ἡπία. διὰ τοῦτο μένει πάντοτε ὁ νόμιμος προσδιορισμὸς θετικῶν ποινῶν ἀπὸ τὰ βαρύνοντα προβλήματα ἐν, τὸ ὅποιον πρέπει νὰ ἐπικύρῃ ἢ φρενέας καὶ ἡ ἐπίεικτος τῶν κριτῶν.

ΡΙΖ'. Ἐπεὶ ἡ ποινὴ πρέπει νὰ προσδιορισθῇ ἀκριβῶς κατὰ τὸ εἶδος καὶ κατὰ τὸν βαθμὸν (ΡΙΖ'), ὁ δὲ ἀδικούμενος, εἰς γείνη κριτὴς εἰς τὰ ἴδια τοῦ πράγματα, δὲν κάμνει τοιαύτου προσδιορισμὸν, ὡς κλίνων εἰς τὴν ὑπερβολήν· ὁ δὲ

ἀδικῶν κλίνει ἐξ ἐναντίας εἰς τὴν ἑλλειψιν, καὶ κρίνεις ἐν γένει
 δὲν θέλει νὰ τιμωρήσῃ τὸν ἑαυτόν του· διὰ τοῦτο ἡ ποιὴν πρέ-
 πει νὰ προσδιορισθῇ ἀπὸ τρίτον τινα οὐδέτερον καὶ ἀδιάφορον,
 ἥγουν ἀπὸ ἐξωτερικὸν κριτήν. Ἐκὶ ἐπειδὴ αὐτὸς ἀφ' ἐνὸς μέ-
 ρους δὲν πρέπει νὰ κρίνῃ, ὡς ἔτυχεν, ἀπ' ἄλλου δὲ πρέπει ἡ
 κρίσις του νὰ γείνῃ ἀποδεκτὴ· διὰ τοῦτο πρέπει νὰ γνωρίζεται
 καὶ ἀπὸ τοὺς δύο διαφορομένους ὡς δημόσιος καὶ αὐθεντικός
 κριτὴς, καὶ νὰ ἔχῃ βιβλὸν μὲν θετικὴν κανόνα τῶν κρίσεων
 του πρὸ ὀφθαλμῶν, ἀνατιρόρητον δὲ ἰσχύϊν, μὲ τὴν ὁποίαν νὰ
 ἐκτελῶνται αἱ ἀποφάσεις του. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὰ δύο εἶναι δυ-
 νατὸν νὰ ὑπάρχωσιν εἰς τὴν πόλιν· διὰ τοῦτο αἱ περὶ τοῦ τῆς
 ποιήσεως δικαίου ἔρευναί μας, καθὼς καὶ αἱ περὶ κυριότητος
 (ΟΗ'), μᾶς ὁδηγοῦν εἰς τὸ νὰ ἀποδεχθῶμεν ἀναγκαστικῶς δια-
 ταγὴν τῶν πραγμάτων εἰς τὰς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων σχέσεις
 τοῦ δικαίου ἄλλην παρὰ τὴν φυσικὴν.

ΡΙΗ'. Ἐκ πάντων δὲ, ὅσα εἶπαμεν ἕως τώρα περὶ τοῦ
 τῆς φυσικῆς καταστάσεως δικαίου, περιζόμεθα γενικῶς τὰ ἐφε-
 ξῆς. Ἡ φυσικὴ κατάστασις δὲν εἶναι μὲν κατ' ἑαυτὴν ἀντι-
 φατικὴ πρὸς τὸ δίκαιον, ἢ ἄδικος, ἐναντία εἰς τὴν ἐνδικον κα-
 τάστασιν· εἶναι δὲ κατὰστασις τῆς τελειοτάτης ἀβεβαιότητος
 τοῦ δικαίου, ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει εἰς αὐτὴν δημόσιος αὐθεντία
 βασιτάζουσα μετὰ δικαιοσύνης τὸ δίκαιον. Διὰ τοῦτο, ἐφ' ὅσον
 διαρκεῖ τοιαύτη κατάστασις, ἡ ἀπαρβασία τοῦ δικαίου προέρ-
 χεται ἢ ἀπὸ τὴν ἀδυναμίαν ἐκείνου, ὅς τις θέλει μὲν νὰ τὸ πα-
 ραβῇ, δὲν δύναται δὲ, ἢ ἀπὸ τὴν ἀγαθὴν θέλησιν ἐκείνου,
 ὅς τις δύναται μὲν, δὲν θέλει δὲ, ἥγουν ἀπὸ τυχαίας
 περιστάσεως· καὶ ἐὰν ἀβιτηθῇ τὸ δίκαιον, ἢ συμβῇ λο-
 γομαχία τις περὶ αὐτοῦ, γίνεται καθεὶς κριτὴς καὶ ἑαυτοῦ καὶ
 τοῦ ἄλλου, καὶ διδοὶ τὴν ἀπόφασιν ὅχι μὲ τὸν κανόνα τῆς δε-

καισύνης, ἀλλὰ μὲ πανουργίαν καὶ δυναστείαν. Ἡ τοιαύτη λοιπὸν κατάστασις εἶναι κίνδυνος ἀδιάκοπος τοῦ δικαίου, ἡ ἀδικος καὶ ἀπροστάτευτος· καὶ ὁ Λόγος ὁ ὀρθὸς μᾶς προσταδεῖ νὰ ἐμβῶμεν εἰς δημόσιον ἢ πολιτικὴν κατάστασιν, εἰάν θελώμεν νὰ ζῶμεν ἀνθρωπίνως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ Πολιτικοῦ δικαίου.

ΡΙΘ'.

Η' πόλις εἶναι κοινωνία. Κοινωνία δὲ δικαία εἶναι ἄθροισμα πολλῶν προσώπων συνδεδεμένων μὲ ἀμειβτὰ δίκαια καὶ καθήκοντα, καὶ ἐνεργούντων κοινῶς εἰς τὸ νὰ ἐπιτυχάνουν πάντοτε κοινόν τινα σκοπὸν. Κοινωνία λοιπὸν εἶναι ἐν ἠθικὸν πρῶτον (ΚΖ'). καὶ ἐμπορεῖ νὰ συγκροτῇται ἢ ἀπὸ ἀπλᾶ φυσικὰ πρόσωπα, ἢ νὰ εἶναι σύνθετος ἀπὸ ἠθικὰ, ἢ ἐνταυτῶ καὶ ἀπὸ φυσικὰ καὶ ἠθικὰ. Τὰ πρόσωπα τῆς κοινωνίας ὀνομάζονται κοινωνοὶ ἢ ἐταῖροι ἢ μέλη αὐτῆς· τὰ μὴ ἀνήκοντα εἰς αὐτήν, ξένοι· ὁ δὲ κοινὸς σκοπὸς, διὰ τῶν ὑποῦντων εἶναι συνδεδεμένοι, κοινωνικὸς σκοπός· ἡ δὲ συνθήκη τῆς ἐνώσεώς των, συνθήκη κοινωνίας. Κατὰ δὲ τὸ μέτρον τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς συνθήκης ἐμπορεῖ νὰ εἶναι ἡ κοινωνία ἢ προσωρινή, ἢ πολυχρόνιος, ἐσκορπισμένη ἢ συνηγμένη, ἀκατάστατος ἢ σταθερὸς, ἴση ἢ ἄνιστος· εἰς τὴν ἐσχάτην περίπτωσιν ἔχει ἡ κοινωνία ἓνα ἄρχοντα, ὅς τις ἐμπορεῖ νὰ εἶναι ἢ φυσικὸν ἢ ἠθικὸν πρόσωπον.

ΡΚ'. Δὲν εἶναι λοιπὸν πᾶσα ἔνωσις ἀνθρώπων κοινωνία, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπαιτεῖ τὸ δίκαιον σημασίαν τῆς λέξεως· ἀλλὰ μόνον τῆς ὁποίας τὰ μέλη ἔχουσιν ἀμοιβαία δίκαια καὶ καθήκοντα, τὰ ὅποια ἐπροσδιώρισαν αὐτὰ τὰ πρόσωπα διὰ συνθήκης πρὸς σκοποῦ ἐπιτυχίαν (ΨΔ'). Ἡ ἀρχὴ τῶν κοινωνιῶν, ἐὰν καὶ ἐξηγῆται ἀπὸ πολλοὺς ἐκ κλίσεων καὶ φόβων καὶ ἀναγκῶν κτλ, εὐρίσκεται ὁμῶς θεμελιωμένη εἰς τὸν Λόγον, ὅς τις κἀμνεὶ τὴν συνθήκας τῶν κοινωνιῶν· διότι χωρὶς συνθήκην κἀνεὶς δὲν δύναται νὰ ζητῇ τὸν ἄλλον συνεργόν του πρὸς σκοπὸν ἓνα, αὐτὸς ἔχει τις καθήκον εἰς τὸ νὰ συνεργῇ· ἀλλ' ἐὰν ἐγείναι τοιαῦτα συνθήκαι πραγματικῶς, ἢ ὑποτίθενται εὐλόγως, εἶναι ὡς πρὸς τὴν θεωρίαν μας ἀδιάφορον (ΨΘ'). ὅσαι δὲ κοινωνίαι δὲν ἐπιστηρίζονται εἰς δικαίας καὶ εὐλόγους συνθήκας, εἶναι κοινωνίαι ἄδικοι· τοιαῦτα εἶναι κλεπτῶν καὶ ληπτῶν συνενώσεις, κακούργων συντροφίαι, μεθύοντων καὶ ἀτακτούντων ἑταιρεῖαι κτ. ἢ εἶναι ἀδιάφοροι, καθὼς τῶν συνεργομένων εἰς ἀνεύθυνον τοῦ χρόνου διατριβήν.

Σημειώσεις. Περὶ τῆς ἰσῆς καὶ ἀνίσου κοινωνίας σημειώσαμεν τὰ ἐξῆς· ὅταν εἰς τὴν κοινωνίαν τὰ δίκαια καὶ καθήκοντα ἐνὸς ἐκάστου τῶν μελῶν εἶναι ἐντελῶς ἴσα, ὥστε εἰς πᾶσαν περίστασιν μόνον ἡ πραγματικῶς κοινὴ θέλησις ἀπάντων νὰ ἔχη υποχρεωτικὴν ἀπάντων δύναμιν· ἡ κοινωνία τότε εἶναι ἰσῆ· εἰς αὐτὴν δὲν εἶναι ἀρχῶν, τοῦ ὁποίου ἡ θέλησις νὰ εἶναι νόμος εἰς τοὺς ἄλλους ὄλους. Ἀλλ' ἐπεὶ εἰς πολλὰ μέγα πληθὺς μελῶν σπανιώτατα ἐμπορεῖ νὰ γείνη μία κατὰ πάντα ἡ θέλησις των· διὰ τοῦτο, διὰ νὰ ὑπάρχῃ ἡ κοινωνία, πρέπει· ἡ θέλησις τῶν πλειοτέρων νὰ ἐπέχῃ τὸν τοπον τῆς ἀπάντων θέλησεως. Διὰ τοῦτο εἰς τοιαύτας κοινωνίας αἱ πλειότεραι ψῆφοι κἀμνου τὴν ἀπόφασιν, εἰς τὴν ὁποίαν ὑποτάσσονται οἱ ὀλιγώτεροι, καὶ φαίνονται ἄνισοι εἰς τὰ δίκαια των· ἀλλ' ἐπεὶ εἰς ἄλλην ἀπόφασιν οἱ ὑποταχθέντες ὀλιγώτεροι ἐμποροῦν νὰ συμπράξωσι μὴ τοῖς πλειοτέροις, εἰ δὲ προηγουμένως πλειότεροι νὰ συγκατατάχθωσι εἰς τοὺς ὀλιγώτερους· διὰ τοῦτο ἐμποροῦν νὰ ἐληφθῶσι, ὅτι ὅλοι ἄλλοι μετ' ἄλλων ἀποφασίζουσιν εἰς ταυ-

της κοινωνίας, καὶ ὅτι κατὰ τοῦτο εἶναι ἴσαι, Ἄλλ' ἐμπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ κοινωνία, εἰς τὴν ὅποιαν ἐν ἀπὸ τὰ φυσικὰ ἢ ἡθικά πρόσωπάτης ἔχει κατ' ἐξοχὴν τὸ δίκαιον νὰ ἐκέρρῃ τὴν θέλησίν του ὡς κανὼν τῆς κοινῆς ἀπάντων θελήσεως, καὶ νὰ τὴν κάμῃ νόμον, εἰς τὸν ὅποιον τὰ ἄλλα ὅλα μέλη ἔχουσιν καθήκον νὰ ὑποτάσσωνται καὶ νὰ τὴν ἐκτελοῦν πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ τῆς κοινωνίας σκοποῦ. Τότε ἡ κοινωνία συγκρίνεται ἀπὸ ἓνα ἢ πολλοὺς ἄρχοντας, καὶ ἀπὸ ὑπηκόους ὅλους τοὺς ἄλλους, καὶ ἐπομένως εἶναι κοινωνία ἀνισός· ἀλλ' εἰς τοιαύτην κοινωνίαν, διὰ νὰ εἶναι δικαία καὶ συμφωνὸς μετὰ τὸν Λόγον, δεῖν πρέπει νὰ εἶναι ἀπεριόριστα τὰ δίκαια τοῦ ἄρχοντος, καὶ ἀπεριόριστα τὰ καθήκοντα τῶν ὑπηκόων, ἡ γοῦν ἑ μὲν ἄρχων νὰ ἔχῃ μόνον δίκαια καὶ ὄχι καὶ καθήκοντα, ὁ δὲ ὑπηκὸς μόνον καθήκοντα καὶ ὄχι καὶ δίκαια· ἀλλὰ νὰ εἶναι περιορισμοί, ἀπὸ τὴν πολιτικὴν ὀρέσῃσιν καὶ ἐπιεικείαν ταυτέμενοι, οἵτινες ἀποκαταστήσωσι πάλιν τὴν ἰσότητά (Ν5').

ΡΗΑ'. Ἡ πόλις εἶναι κοινωνία, διὰ τῆς συστάσεως τῆς ὁποίας ὅλα τὰ μέλη (τὰ ὅποια ἐννοοῦνται ὅτι τὴν ἐσύστησαν) μεταβαίνουνσιν ἀπὸ τὴν φυσικὴν κατὰστασιν, ὅπου πάντοτε ἐκινδύνευον νὰ χάσωσι τὰ δίκαιά των, εἰς τὴν πολιτικὴν, ὅπου τὰ ἀσφαλίζουνσι πάντοτε· διὰ τοῦτο ἡ κατάστασις αὕτη ὀνομάζεται καὶ πολιτικὴ κοινωνία. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Λόγος ἀπαίτει ταύτην τὴν κατάστασιν διὰ τοὺς νόμους τοῦ δικαίου· διὰ τοῦτο τὸ δίκαιον τοῦτο αἶτημα ἀναφέρεται εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, οἵτινες εἰσέρχονται εἰς τὴν τῆς συνυπάρξεως σχέσιν· καὶ ἐπομένως οἱ θέλοντες νὰ συστήσωσι τοιαύτην πρὸς ἀλλήλους κοινωνίαν ἔχουσιν τὸ δίκαιον νὰ παραλαμβάνωσιν ὅτινα θέλουσιν εἰς τὴν κοινωνίαν, καὶ νὰ ἀποβάλλωσιν ἀπ' αὐτῆς ὅτινα ἄλλον θέλωσι.

ΡΗΒ'. Διότι, ἂν ἦτο εἰς τὴν καθενὸς θέλησιν νὰ ἐμβῇ ἢ νὰ μὴ ἐμβῇ εἰς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν, ἡ πολιτικὴ κοινωνία ἔχασε τῆς ἀσφαλείας τὸν σκοπὸν, διὰ τὸν ὅποιον ἐσύστηθη, ἐπειδὴ ὅς τις θεῖν θέλει νὰ συνδεθῇ εἰς τὴν συνθήκην τῆς κοινωνίας, εἶναι φανερόν ὅτι ἀγαπᾷ νὰ ζῇ εἰς τὴν φυσικὴν τῆς ζωῆς κατὰστασιν· ἀλλὰ τὰ μέλη τῆς κοινωνίας ἐκβήκαν ἀπὸ

τὴν φυσικὴν κατάστασιν πρὸς ἀποφυγὴν τῶν κακῶν τῆς ἁγῆς, εἰάν τινες μεταξὺ αὐτῶν ζῶσιν ἐκτὸς τῆς συνδήκης ταύτης, οὗτοι εἶναι ἐνταυτῷ καὶ εἰς τὴν φυσικὴν καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν κατάστασιν· τὸ ὅποιον ἀντιφάσκει εἰς τὸν Λόγον· τοιοῦτους ἀνθρώπους, εἰάν δὲν τοὺς ἀναγκάσωσι νὰ ἐμβοῦν εἰς τὴν κοινωνίαν, ἔχουν τὸ δίκαιον νὰ τοὺς ἀποδιώξωσι· καὶ πάλιν ἔχουν τὸ δίκαιον νὰ παραλάβωσιν τὸν, ὅς τις θέλει νὰ ἐμβῇ εἰς τὴν κοινωνίαν των.

ΡΚΓ'. Διὰ τῆς πόλεως λοιπὸν γίνεται πρᾶγμα εἰς τὸν κόσμον ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου, ἐπειδὴ τὸ πολίτευμα εἶναι διάταξις τῶν πραγμάτων, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ἰδέα ἐκείνη ὁμολογεῖται δημοσίως, καὶ ἐνεργεῖται πραγματικῶς· διὰ τοῦτο ὁ πλεσιστάτος καὶ ἄμεστος σκοπὸς τῆς πόλεως εἶναι νὰ προστατεύῃ δημοσίως καὶ νὰ ἀσφαλίσῃ τὸ δίκαιον· ἐπειδὴ ὅμως ὅλα τὰ εἰς τὴν κοινωνίαν προσανήκοντα πρόσωπα ἀναπτύσσουσιν ἐντελῶς τὴν μερικὴν των ζωὴν εἰς ταύτην τὴν κοινωνίαν, καὶ θέλουν νὰ ἐπιταχύνωσιν ἐντὸς αὐτῆς τὴν τελειότητα καὶ εὐτυχίαν των· διὰ τοῦτο ἡ πόλις περιλαμβάνει εἰς τὴν ὀλικὴν σφαῖραν τῆς καὶ τὸν σκοπὸν τοῦτον, καὶ τὸν διευθύνει εἰς κοινὸν τι τέλος ὡς ὑψηλότερον καὶ ἔμμεσον τῆς πόλεως σκοπὸν, τὸ ὅποιον ἔμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ κοινὸν ἄγαθόν.

ΡΚΔ'. Δὲν πρέπει ὅμως διὰ τὸν δεύτερον σκοπὸν νὰ παραμαλῆται ὁ πρῶτος, καὶ τὸ ἱερὸν ὄνομα τῆς κοινῆς ἀγαθοῦ νὰ βεβηλώνεται μὲ ἄδικα ἔργα, καὶ νὰ γίνεται καταχρῆσεων μέσον. Τίποτε δὲν πρέπει νὰ γίνεται πρὸς χάριν τῆς πόλεως, εἰάν δὲν γίνεται ἐνταυτῷ καὶ πρὸς χάριν τοῦ δικαίου· διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ γίνωνται διωγμοὶ τῶν ἐτεροπίστων πρὸς κοινὸν τάχα ἀγαθὸν τῆς πόλεως, οὐδ' ἱερὰ κριτήρια, οὐτ' ἄλλα συκοφαντήρια, τὰ ὅποια φθείρουσι καὶ ἀφανίζουν τὸ δίκαιον τῆς ἐλευθερίας ἐνὸς ἐκάστου μέλους· ὅλας ταῖς τοιαύτας προ-

φάσεις τοῦ κοινού ἀγαθοῦ πρέπει ν' ἀποδιώξη ἡ πόλις ἀπὸ τὸν νόον τῆς Δικαιοσύνης, εἰς τῆς ὁποίας τὴν προστασίαν κατέρυγαν ὅλα τὰ μέλη τῆς κοινωνίας.

ΡΚΕ'. Ἡ πόλις δὲν πρέπει νὰ εἶναι προσωρινή, ἀλλὰ πολυχρόνιος, καὶ, εἰ δυνατόν, ἀτελεύτητος κοινωνία, μ' ὅλον ὅτι καὶ αὐτῇ, ὡς ὅλα τὰ γενητὰ πράγματα, ὑπόκειται εἰς τὴν φθοράν· πρέπει λοιπὸν νὰ προάγῃ καὶ τὸν πρῶτον σκοπὸν τῆς, καὶ ἐν ταυτῷ καὶ τὸν δεύτερον (**ΡΚΓ'**). Διότι, μ' ὅλον ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔμπορεῖ ποτὲ νὰ φθάσῃ εἰς τοιοῦτον παιδεύσεως καὶ ἡθικῆς τελειότητος βαθμὸν, ὥστε νὰ καταλαμβάνῃ εὐκρινῶς καὶ νὰ ἐνεργῇ ἐλευθέρως ὅλα του τὰ καθήκοντα χωρὶς ὑπόμνησιν τῆς πολιτικῆς συνθήκης, μ' ὅλον τοῦτο ἡ γέννησις τῶν ἀνθρώπων ἀπαιτεῖ καθημερινῶς τὴν ἐπανάληψιν τῆς παιδείας καὶ τῶν πολιτιστικῶν μέσων, τὰ ὁποῖα μόνη ἡ πόλις δύναται νὰ χορηγήσῃ· καὶ ἡ μόνη παῦσις τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν τήρησιν τῆς πόλεως εἶναι ἐπιστροφή εἰς τὴν προτέραν του φυσικὴν κατάστασιν. Πρέπει λοιπὸν νὰ προχωρῇ εἰς τὸ νὰ κάμνῃ πρᾶγμα τὴν ἰδίαν τοῦ δικαίου, εἰς τὴν ὁποίον πλησιάζει ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ ποτὲ δὲν δύναται νὰ τὸ φθάσῃ, καθὼς καὶ ὅλα τὰ ἰδανικά. Ἡ εἰς τὴν ἡθικὴν λοιπὸν καὶ πολιτικὴν τελειοποίησιν πρόσδος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ φυσικὸς του προσδιορισμὸς, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι φύσει πολιτικὸν ζῶον ὁ ἄνθρωπος, ὡς εἶπε καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ προαίμιον τῶν Πολιτικῶν.

ΡΚς'. Διὰ τὰ συσταθῇ πόλις, εἶναι ἀναγκαῖα δύο τινα, ὡς στοιχεῖα αὐτῆς θεωρούμενα· δηλαδή

α'. Πλήθος τι προσώπων, τὰ ὁποῖα συνδέονται μετ' ἀλλήλων διὰ τὰ συζητῶσαι πολιτικῶς· καὶ διὰ τοῦτο καθ' ἓνα μὲν θεωρούμενοι ὀνομάζονται πολῖται· ὅλοι δὲ ὁμοῦ λαμβανόμενοι, λαός.

Δ'.

6

β'. "Ενα κοινὸν κατοικήσιον τόπον, διὰ τοῦ ὁποῦ νὰ ἐνούσῃσιν οἱ πολῖται καὶ τὰς θελήσεις των καὶ τὰς δυνάμεις των· ὀνομάζεται δὲ οὗτος ἡ χώρα ἢ ἡ ἐπικράτεια τῆς πόλεως.

Σημειώσεις. Πόλις σημαίνει α' μίαν πόλιν, β' τὸ ἄθροισμα πολλῶν πόλεων, χωρὶν ὁρῶν κτ., κυβερνουμένων ἀπὸ μίαν διοίκησιν· εἰς τὴν Γερμανικὴν γλῶσσαν τὸ μὲν πρῶτον λέγεται die Stadt, τὸ δὲ δεύτερον der Staat.

ΡΚΖ'. Οἱ πολῖται διακροῦνται εἰς ἐνεργοὺς καὶ ἀ-
πράκτους, ἢ τελεῖλους καὶ ἀτελεῖς· ἐνεργοὶ εἶναι,
ὅταν, ἐὰν ἐνσταίνετο τώρα ἡ πόλις, ἡδύνατο νὰ δώσωσι καὶ
αὐταὶ τὰς ψήφους των· ἀπράκτοι δὲ, οἵτινες δὲν ἡδύνατο νὰ
δώσωσι ψήφον. Εἶναι δὲ τοιοῦτοι· α') ὅλα τὰ νῆπια· β') ὅλοι
οἱ μικροὶ καὶ τρελλοὶ· γ') ὅλαι αἱ γυναῖκες, καὶ ὑπανδρευμέ-
ναι καὶ ἀνυπανδροί, ἐπειδὴ ἐκ φύσεως εἶναι προσκεκλημέναι
πλέον εἰς τὰ οἰκιακὰ παρά εἰς τὰ δημόσια πράγματα, καὶ προσ-
έτι ἐξαρτῶμεναι ἀπὸ τοὺς ἄνδρας, πατέρας καὶ ἀδελφούς των
δὲν δύνανται νὰ δώσωσιν ἐντελῶς ἐλευθέραν τὴν θέλησίν των·
δ') ὅλοι οἱ θεράποντες, ἐνόσω εὐρίσκονται ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν
τῶν αὐθεντῶν των· ε') ὅλοι οἱ ψωμοζῆται, ὅσοι δηλονότι δὲν
δύνανται νὰ ζήσωσιν ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν των, ἀλλ' ἀπὸ
τὸ ἔλεος τῶν ἄλλων.

ΡΚΗ'. Δὲν πρέπει δὲ νὰ ἐμποδίζωσι τινὰ ἀπὸ τοῦ νὰ
εἶναι ἐνεργὸς πολίτης καμμία ἀπὸ τὰς ἐφεξῆς περιστάσεις· α')
ἂν ἔχη τις τὴν δεῖνα θρησκείαν. Ἡ θρησκεία εἶναι κανὼν τῆς
ἠθικῆς καὶ ἱερὰς διαγωγῆς, ὅχι τοῦ δημοσίου πολιτεύματος·
καὶ οἱ ἄνθρωποι δὲν πρέπει νὰ γίνωνται κριταὶ καὶ καταδικα-
στοὶ εἰς πράγματα, τὰ ὅποια ἀνήκουσιν εἰς τὸν κριτὴν ζώντων
καὶ νεκρῶν· β') ἐάν τις εἶναι κύριος γῆς ἢ ὅχι· διότι καθεὶς
εἶναι κύριος, ἂν ὅχι γῆς, ἀλλὰ κτημάτων ἄλλων πολλῶν ἢ
ὀλίγων, τῶν ὁποίων ζητεῖ τὴν ἀσφαλῆ ἀπόλαυσιν· γ') ἐὰν
ἔχη τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ἐπάγγελμα. Τὰ ἐπαγγέλματα εἶναι ὅλα
χρήσιμα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εἰς τὸν πολιτικὸν βίον·
καὶ δὲν πρέπει νὰ ἔχη τις προτίμησιν, διότι εἶναι, φερέειπεν,

πραγματευτής, ἀπ' ἄλλον, δίδει εἶναι ῥάπτης, παρεκτός ἐάν ἐκείνου ὁ νοῦς ὑποτεθῇ πλέον καλλιεργημένος· καὶ ἐμπορεῖ νὰ χρησιμεύσῃ ἐκεῖνος πλέον ὡς μέρος ἡθικοῦ προσώπου παρὰ αὐτοῦ· ἀλλὰ περὶ τούτου εἶναι ἄλλος λόγος.

Σημείωσις. Ὅταν πολεμηθῶν ἢ οἱ πολῖται ἢ ἡ χώρα ἀπ' ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν, ὁ πόλεμος γίνεται κατ' αὐτῆς τῆς πόλεως, ἥτις ἔχει τὸ δίκαιον νὰ καθοπλισθῇ τὸν λαόν της κατὰ τοῦ ἐχθροῦ τούτου, ὡς θέλομεν εἶπαι ἐφεξῆς. Ἐπιταί δὲ ἐκ τῶν προειρημένων, ὅτι ἡ πόλις δὲν εἶναι ἑταίρεια οὔτε ἐσκορπισμένη οὔτε πλανωμένη, ἀλλὰ συνηγμένη καὶ σταθερά (PK'). Τὰ μέλη φιλολογικῶν καὶ ἐμπορικῶν καὶ ἄλλων τῶν ἑταίρειῶν καὶ κοινωνιῶν ἐμποροῦν νὰ ζῶσι καὶ διασκορπισμένα, καὶ ἐμπορεῖ καὶ νὰ ὠφελῇ εἰς τὸν σκοπόν των ὁ διασκορπισμός· οὗτος, ἀλλὰ τὰ μέλη πολιτικῆς τῆς κοινωνίας πρέπει νὰ συζῶσι ὅλα ὁμοῦ εἰς τὸν αὐτὸν τόπον, καθὼς αἱ μελισσῶναι εἰς τὸν αὐτὸν μελισσῶνα, μ' ὅλον ὅτι πᾶσα μία χωριστὰ ἐκπετῶσι κατὰ καιροῦ αἶα νι φέρωαι κηρίον καὶ μέλι. Διὰ τοῦτο λαοὶ ἐσκορπισμένοι, καθὼς οἱ Ἴουδαῖοι καὶ Γόρτοι, δὲν ἀποτελοῦσι πόλιν· οὐδὲ περιπλανώμενα πλῆθη ὑνδρώπων, καθὼς οἱ σκηνῖται καὶ οἱ νομάδες, μ' ὅλον ὅτι γνωρίζοντες ἔσθ' ἡγεμόνων, καὶ ὀδηγούμενοι ἀπ' αὐτῶν πλησιάζουσιν ὁπποῦν εἰς τὴν πολιτικὴν κατάστασιν. Ἡ πολιτικὴ κατάστασις ἀπαιτεῖ ἀμετατρέπτους διαταγὰς, αἱ ὅποιαι ἐμποροῦν νὰ στερεωθῶσι ἐπάνω εἰς ἀκίνητον ἔδαφος. Ἀφ' οὗ δοθῇ τούτο, ἐμπορεῖ νὰ μερισθῇ εἰς τοὺς ἐγκατοίκους διὰ νὰ τὸ μεταχειρισθῶσι συμφῶνως μὲ τὸν σκοπὸν τῆς πόλεως. Διὰ τοῦτο ἡ Γεωργικὴ εἶναι ἐμπειρικὴ βάση τοῦ πολιτικοῦ βίου· ἡ δὲ ποιμαντικὴ εἶναι τὸ μεθόριον μεταξὺ τούτου καὶ τῆς κυνηγετικῆς, ἥτις παρεστάνει τὴν φυσικὴν κατάστασιν μὲ ἔλην τῆς τῆν ἀγριότητα. Ἐάν λοιπὸν λαοί, ἔχοντες τελειοτέραν ἢ ἀτελειοτέραν πόλιν, ἀφίσουναι ταύτην ἐκ μιᾶς τινὸς αἰτίας, καὶ ζητοῦσιν ἄλλον τόπον νὰ κατασταθῶσιν—ἡ πολιτικὴ ζωὴ των ἐμπορεῖ τότε νὰ ἐκληφθῇ ὡς διαλελυμένη, ἥτις ἐμπορεῖ κατ' ὀλίγον καὶ νὰ ἐξουθενωθῇ ἐντελῶς. Οὕτω πολλοὶ λαοὶ ἀφίσουντες τὰς πόλεις των, καὶ προσερχόμενοι εἰς ἄλλας συγχωνεύονται τροποῦντα μὲ λαοὺς ἄλλους καὶ λαμβάνουσιν ἄλλην νῆαν πολιτικὴν μορφήν καὶ κατάστασιν.

PKΘ'. Ἡ πολιτικὴ κοινωνία, καθὼς καὶ πᾶσα ἄλλη κοινωνικὴ δικαία σχέσις, πρέπει νὰ θεωρῆται στήσιγμένη ἐπάνω συνθήκης (PK'). αὕτη δὲ ὑπομάζεται Πολιτικὴ συγ-

θήκη ἢ πολιτικὸν συνάλλαγμα· δι' αὐτῆς ὑποχρεούνται οἱ συμφωνοῦντες νὰ ἐκτελέσωσι πραγματικῶς τὴν πόλιν διὰ τῆς κοινῆς ἐνεργείας των, καὶ νὰ στέρξωσιν ὅλα τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων δύναται νὰ ἐπιτυχηθῇ ὁ τῆς πόλεως σκοπός. Εἰς μὲν τὸ πρῶτον ἡ συνθήκη εἶναι συνθετική τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας εἰς συμπλήρωσιν ἐνὸς ὅλου· εἰς δὲ τὸ δεύτερον εἶναι συνθήκη τῆς τῶν μελῶν ὑποταγῆς εἰς τὸ ὅλον, γινόμενη μεταξὺ τῶν μελῶν καὶ τοῦ ὅλου.

ΡΑ'. Ἡ πολιτικὴ συνθήκη ὀνομάζεται καὶ κοινωνικὴ συνθήκη κατ' ἐξοχὴν, ἐπειδὴ ἡ πόλις διατάσσει καὶ διοικεῖ τρόπον τινα ὅλας τὰς αἰσθητάς κοινωνίας, ἀλλ' ἡ συνθήκη αὕτη εἶναι χρεία νὰ ἐκφράζεται πάντοτε ῥητῶς (ΡΚ').· εἰμεθα μόνον βέβαιοι, ὅτι χωρὶς συνθήκην εἶναι ἀδύνατον καὶ ἀντιφαικῶς νὰ διδῇ τις καὶ νὰ λαμβάνῃ δίκαια. Ταύτην ὅμως τὴν συνθήκην ὑποθέτομεν εὐλόγως προϋποκειμένην σιωπηλῶς. Τὸ δὲ νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι οἱ ἄνθρωποι, ἐνῶ ἀπεφάσισαν νὰ ἐμβῶσιν εἰς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν, συνεκρότησαν πρῶτον συμβούλιον, καὶ ἔκαμαν ἐνώσεως συνθήκην, καὶ ἄλλην ὑποταγῆς συνθήκην, καὶ τελευταίου πολιτικὴν, εἶναι γελοιῶδες καὶ παραλογιστικόν, ἐπειδὴ ὑποθέτει τὴν πόλιν πρὶν ὑπάρχει ἡ πόλις.

ΡΔΑ'. Ἐκ τῆς πολιτικῆς συνθήκης γεννᾶται κοινὴ τις θέλησις, ἥ ἢ ἡ ἰδέα ἐνεργητικοῦ τινος στοιχείου, τὸ ὁποῖον διαχωρεῖ καὶ ἐμφυχώνει ὅλην τὴν πολιτικὴν ἐνότητα, καὶ δὲν σπουδάζει ἄλλο εἰ μὴ μένον τὸν σκοπὸν τῆς πόλεως. Εἰς δὲ ταύτην τὴν κοινὴν θέλησιν, ὡς ὑψηλοτάτην ἐντὸς τῆς πόλεως, πρέπει νὰ ὑποτάσσεται εἰς τὰς σπουδᾶς της πᾶσα μερικὴ, ὥστε νὰ μὴ ἀντιφέρεται εἰς τὸν σκοπὸν τῆς πόλεως. Καὶ εἶναι λοιπὸν ἡ κοινὴ αὕτη θέλησις νόμος δι' ὅλους τοὺς πολίτας, ἥ ἢ γενικὸς κανὼν τῆς πολιτικῆς αὐτῶν ἐνεργείας. Ἡ κοινὴ

αὕτη θέλησις ἐμφαίνεται εἰς ὅλους τῆς πόλεως τοὺς νόμους, διὰ τῶν ὁποίων προσδιορίζονται ἀκριβέστερα τῶν πολιτῶν αἱ σχέσεις· οἱ νόμοι λοιπὸν οὗτοι εἶναι ἔργον τῆς κοινῆς θελήσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ὑποτάσσεται ἀναντιρρήτως ἅπας πολίτης. Ἰπακοὴ λοιπὸν εἰς τοὺς νόμους εἶναι τὸ πρῶτον καὶ μόνον καθήκον τοῦ πολίτου, ἐπειδὴ ἐμπεριλαμβάνει καὶ ὅλα τὰλλα καθήκοντα· εἶναι δὲ καθήκον ὑπ' ἀνάγκης ὑπαγορευόμενον εἰς τοὺς θελόντας· νὰ τ' ἀποφύγουν, ἐπειδὴ χωρὶς αὐτὸ δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ πόλις· καὶ διὰ τοῦτο μᾶς τὸ προστάζει ἀπολύτως ὁ νομοδότης Λόγος (ΡΚΑ').

ΡΑΒ'. Διὰ νὰ εἶναι ἐνεργὸς ἐξωτερικῶς ἡ κοινὴ θελήσις, ἤθουν νὰ εἶναι νόμος μεταδιδόμενος ἀληθῶς εἰς τοὺς ἄλλους, ἀπαιτεῖται δύναμις, ἥτις νὰ συνάπῃ ὑφ' ἑαυτὴν ὅλας τὰς εἰς τὴν πόλιν ἐνεργούσας δυνάμεις ὡσὰν εἰς κέντρον καὶ νὰ ὑπερέχῃ πᾶσαν μερικὴν δύναμιν. Ἡ δύναμις αὕτη, ἥτις εἶναι τὸ ἄθροισμα ὅλων τῶν μερικῶν δυνάμεων τῆς πόλεως, ὀνομάζεται πολιτικὸν κράτος, ὑπεργάτῃ ἐξουσία· καὶ τὸ εἰς τὴν πόλιν φυσικὸν ἢ ἠθικὸν πρόσωπον, εἰς τὸ ὅποιον, καθ' ἑαυτὴν ἀρηρημένως θεωρουμένη, ἐμφαίνεται κατὰ σύγκρισιν, ὀνομάζεται κεφαλὴ τῆς πόλεως, ἡγεμὼν, βασιλεὺς. Ἡ κεφαλὴ λοιπὸν τῆς πόλεως εἶναι ὁρατὴ παράστασις τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, καὶ ἐπομένως τῆς τοῦ δικαίου ιδίας, ἐπειδὴ ἡ ἐξουσία ἐκείνη δὲν χρησιμεύει εἰς ἄλλα, εἰμὴ εἰς τὸ νὰ κάμῃ πρᾶγμα τὴν ιδεάν ταύτην. Διὰ τοῦτο ἀποδίδεται εἰς αὐτὴν καὶ ἄξια ιδιαιτέγη, ἥτις ὀνομάζεται μεγαλῶσις, καὶ ὕψος, ἐπειδὴ φαίνεται δὲ αὐτῆς ὁ Ἡγεμὼν μεγαλύτερος καὶ ὑψηλότερος ἀπ' ὅλους τοὺς ἐν τῇ πόλει ἄλλους· ὅλοι δὲ οἱ ἄλλοι ἀναφερόμενοι πρὸς αὐτὸν λέγονται ὑπήκοοι, ἐπειδὴ ὑποτάσσονται καὶ ὑπακούουσιν εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ, μὲν ὅταν

καὶ αὐτοὶ κατ' ἑαυτοὺς εἶναι ἐπίσης ὡς ἐκεῖνος πολῖται, καὶ χωρὶς τούτων δὲν ἠδύναντο ἐκεῖνος νὰ ἔχῃ καμμίαν ὑπέρουχον δύναμιν. Εἶναι λοιπὸν ἡ πόλις αἰσιος κοινωνία (ΡΙΘ').

Σημείωσις. Ἐμπειρικῶς θεωρουμένη ἐμπορεῖ ἡ κεφαλὴ τῆς πόλεως νὰ εἶναι ἢ φυσικὸν ἢ ἡθικὸν πρόσωπον· ὡσαύτως ἐμπορεῖ νὰ φέρῃ καὶ διάφορα ὀνόματα· οἷον, Αὐτοκράτωρ, Βασιλεὺς, Σουλτάνος, Ἡγεμὼν, Ἕπατος, Ἀρχὼν, Ἀρχιερεὺς, Πολίταρχος κτλ. καὶ μ' ἔλον ἐπεὶ ταῦτα ὅλα ἔχουσι καποίαν διαφορὰν, ἔταν θεωρῶνται πρὸς ἀλλήλους οἱ Ἡγεμόνες, ὡς ἐκ τοῦ πληθους τῶν ἀνθρώπων, εἰς τοὺς ὁποίους ἔχουσι τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν, εἶναι ὁμῶς κατ' ἑαυτὰ ὡς πρὸς τὴν σφίξιν τοῦ Ἡγεμόνος πρὸς τοὺς ὑπηκόους, ἀπολύτως ταυτέσημα· διότι τὴν αὐτὴν ἐξουσίαν ἔχει καὶ ὁ Αὐτοκράτωρ πρὸς τὸν λαόν του, τὴν ὁποίαν ἔχει καὶ ὁ Ἡγεμὼν πρὸς τὸν ἰδιόν του.

ΡΑΓ'. Ἡ κεφαλὴ τῆς πόλεως φυσικῶς διορίζεται κατ' ἐνλογίην· διότι ὅταν οὕτω θεωρήσωμεν τοὺς ἀνθρώπους ἐμβαίνοντας εἰς τὴν πολιτικὴν κατάστασιν, τοὺς βλέπομεν ἐλευθέρους καὶ εἰς οὐδένα ὑπηκόους· καὶ ἐπειδὴ ὑποτάσσονται θελόντες, ὑποτάσσονται βίβαια εἰς ὃν τινα ἐκλέξωσιν ὁμοφώνως ὡς κεφαλὴν των· εἰ δέ τις ἐμβὰς μὲ βίαν παρὰ λάβῃ τὴν ἐξουσίαν πόλεως τινος, πάλιν θεωρεῖται ὡς κατ' ἐκλογίην Ἡγεμὼν· ἀλλ' ἡ ἐκλογή του προϋποτίθεται σιωπηλῶς καὶ εὐλόγως· διότι ἀδύνατον εἶναι νὰ ὑποταχθῇ λαὸς χωρὶς νὰ θελῃ· ὡς τις ἐμπορεῖ ν' ἀποθανῇ, δὲ ν ἐμπορεῖ νὰ βιασθῇ. α' Ἐκ δὲ τούτων γίνεται φανερόν ὅτι καὶ ἡ λεγομένη κληρονομικὴ διαδοχὴ τοῦ θρόνου, εἶναι ἔργον ὁμοφώνου θελήσεως τῶν ὑπηκόων· διότι ἰδόντες, ὅτι εἰς τὰς συχνὰς ἐκλογὰς καὶ ἀλλαγὰς τῶν Ἡγεμόνων συμβαίνει πλείονα ἄδικα εἰς τὴν κοινωνίαν, παρὰ εἰὰν ἀρήσωσιν ἅπαξ τὴν ἐξουσίαν εἰς τὴν κληρονομικὴν διαδοχὴν, ἀπεφάσισαν ἐκ συμφώνου νὰ κάμωσι μίαν φοράν διὰ πάντα τὴν ἐκλογὴν εἰς μίαν αἰκογένειαν· ὅταν δὲ αὕτη παύσῃ, πάλιν πρέπει νὰ γείνη ἐκλογή εἰς ἄλλην.

ΡΑΔ'. Ἐπειδὴ ἡ κεφαλὴ τῆς πόλεως δὲν δύναται νὰ

διοικήτη ἀμέσως ὅλα τὰ εἰς τὴν πόλιν ἀναφερόμενα πράγματα· διὰ τοῦτο χρειάζεται συνεργούς, φυσικά ἢ ἠθικά πρόσωπα· ἀναμύζονται οὗτοι ἄρχοντες, οἱ ἐν τέλει, ἢ καὶ πολιτικοὶ λειτουργοί· καὶ πρῶτος τούτων εἶναι ὁ Ἡγεμὼν αὐτός. Ἀλλ' ἐπειδὴ οὗτοι δὲν ὑπηρετοῦσι τὸν Ἡγεμόνα διὰ τὸ ἰδίῳ του πρόσωπον, ἀλλὰ τὴν πόλιν διὰ τὸ ἠθικόν καὶ ἀμετάσπαστον πρόσωπον· διὰ τοῦτο δὲν ἐμπορεῖ ὁ Ἡγεμὼν νὰ τοὺς ἀποβάλῃ, ὡς ἔτυχε, μ' ὅλον ὅτι τοὺς ἐκλεξε αὐτός· οὕτε δὲν τοὺς ἐκλεξε διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τῆς οἰκίας του, ἀλλὰ διὰ τὴν λειτουργίαν τῆς πόλεως. Ἐὰν λοιπὸν ὁ λειτουργὸς παραβῇ τὰ καθήκοντά του, πρέπει νὰ κριθῇ κατὰ τοὺς νόμους τῆς πόλεως, καὶ νὰ ἀποβαλθῇ μὲ ὅλους τοῦ δικαίου τοὺς τύπους.

ΡΔΕ'. Οὐδ' ὁ λειτουργὸς τῆς πόλεως δὲν πρέπει νὰ παραιτῇ τὸ λειτουργήματά του ὡς ἔτυχε, καὶ ὅποιαν ὥραν θελήσῃ· ἀλλὰ πρέπει νὰ ζητήσῃ τὴν παραιτήσιν του καὶ νὰ ὑπουργῇ, ἕως οὗ νὰ τὴν λάβῃ· εἶναι δὲ ἄδικον, ἢ ἀστόχαστον νὰ ἀναγκάζεται ὁ λειτουργὸς εἰς ἀκολούθησιν τῆς λειτουργίας του, εἰάν δὲν ἔχῃ ἢ τὰς εἰς ταύτην απαιτούμενας δυνάμεις ἢ τὴν κλίσιν. Ἐὰν δὲ θελήσῃ ὁ Ἡγεμὼν αὐτὸς νὰ παραιτήσῃ τὴν ἐξουσίαν του, εἶναι ἐλεύθερος νὰ τὸ κάμῃ χωρὶς νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τινος τὴν παραιτήσιν· ἢ δὲ ἀνάγκη εἰς τὸ νὰ διοικῇ ἢ θελεν εἰσθεῖν ἢ μεγίστη ἀτοπία.

ΡΔΣ'. Ἐρ' ὅσον θεωροῦνται τὰ μέλη τῆς πολιτικῆς κοινωνίας ἀπλῶς μέλη, εἰς ὅλα ἀποδίδεται πολιτικὴ ἐλευθερία καὶ ἰσότης, ἥγουν καθεὶς πρέπει νὰ ἔχῃ ἐλευθερίας τινα ἐπικράτειαν, ἐντὸς τῆς ὁποίας νὰ ἐκτελῇ ἀνεμπόδιστως τὰ δίκαιά του, καὶ καθεὶς κατὰ τοῦτο ἔχει ἴσον δικαίωμα εἰς τὴν προστασίαν τοῦ νόμου, καὶ τὴν τοῦτον βασιάζουσαν πολιτικὴν ἐξουσίαν. Διὰ τοῦτο εἰς τὴν πόλιν καθεὶς δὲν πρέπει νὰ μετα-

χειρίζεται πρὸς τοῦτο ἰδίᾳς του θυνάμεις, ἐκτὸς ἐὰν δὲν ἐμπορῇ νὰ λάβῃ τὴν κοινὴν προστασίαν, ὅποτε προστρέχει ἐξ ἀνάγκης εἰς τὸ φυσικὸν τῆς ποινῆς δίκαιον (ΡΖ').

ΡΛΖ'. Τὸ δίκαιον λοιπὸν τῆς προσωπικῆς καὶ φυσικῆς ἐλευθερίας (ΝΓ') μένει τὸ αὐτὸ μεταβατῖνον διὰ τῆς πολιτικῆς ἐνώσεως εἰς τὴν πολιτικὴν ἐλευθερίαν, ἥγουν ἡ ἐπικράτεια τῆς ἐλευθερίας, τὴν ὁποίαν ἔπρεπε καθεὶς νὰ προσδιορίσῃ διὰ τὸν ἑαυτὸν του εἰς τὴν φυσικὴν κατάστασιν, προσδιορίζεται εἰς τὴν πολιτικὴν διὰ τῆς κοινῆς θέλησεως, ἥγουν διὰ τῶν νόμων (ΡΛΔ'). καὶ διὰ τοῦτο ὀνομάζεται καὶ νόμιμος ἐλευθερία· καὶ ἂρ' ἐνὸς μὲν μέρους ὁ περιορισμὸς οὗτος τῆς θέλησεώς του εἶναι ἐλάττωσις τῆς ἐλευθερίας του· ἀπ' ἄλλου δὲ εἶναι αὐξήσις, ἐπειδὴ ἡ ἰδίᾳς του θέλησις παραλαμβάνεται εἰς τὴν δημόσιον, ὅπου εἰς ἐνεργεὶ ὑπὲρ πάντων, καὶ πάντες ὑπὲρ ἐνός. Βοηθεῖται λοιπὸν καὶ προστατεύεται τὸ δίκαιον κοινῶς, καὶ καθεὶς ἔχει τὴν ἐλευθερίαν του ἐπεστηριγμένην εἰς βεβαίαν καὶ ἀκλονήτους βάσεις.

ΡΛΗ'. Διὰ τοῦτο εἶναι πάντες οἱ πολῖται ἴσοι (ΡΛΖ'), καθότι ἔχουσιν ὅλοι ἴσον δικαίωμα νὰ προστατεύωνται ἀπὸ τοὺς νόμους· ἡ ἰσότης τῶν αὐτῶν εἶναι γενικὴ καὶ ἀριθμητικὴ, ἐπειδὴ τὴν ἔχει καθεὶς κατὰ τὸν αὐτὸν βαθμὸν· εἰς δὲ τὰς ἐκ τῆς πόλεως ὠφελείας, εἶναι σχετικὴ καὶ γεωμετρικὴ, διδομένη εἰς καθένα κατὰ τὸν γεωμετρικὸν λόγον τῆς ἀξιοτήτός του. Κατὰ τοῦτο, ὅς τις ζητεῖ ἀπόλυτον ἰσότητα, ζητεῖ ἄλογον καὶ τραγελαφικὸν πρᾶγμα, καὶ μόνον οἱ ἀνῆτοι πρέπει νὰ τὴν ζητῶσι. Διότι α') ἡ πόλις εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἄντικθ κοινὴ, ἐπειδὴ ἀνάγκη εἶναι νὰ ἔχῃ τὴν κεφαλὴν τῆς (ΡΙΘ', ΡΛΒ'). β') τὰ μέλη τῆς εἶναι ἅντα, ἐπειδὴ ἄλλοι μὲν εἶναι ἐνεργοὶ, ἄλλοι δὲ ἄπρακτοι πολῖται (ΡΚΖ').

γ') Ἡ ἐκεί καταδευχθεῖσα ἀνισότης τῶν ἀτομικῶν δυνάμεων διαρκεῖ πάντοτε, καὶ οἱ νόμοι μόνον τὴν ἐνδεχομένην ἀδίκιαν ἐμποροῦν νὰ προλαμβάνωσι καὶ νὰ ἐμποδίσωσι· δ') διὰ τὴν αὐτὴν ἀνισότητα καὶ οἱ ἄλλας ἐμπειρικὰς περιστάσεις, ὁ μὲν ἐμπορεῖ νὰ ἀποκτήσῃ δίκαια εἰς πλείοτερα ἀντικείμενα, ὁ δὲ εἰς ὀλιγώτερα· καὶ ἰδοὺ πάλιν ἡ ἀνισότης· ἀλλὰ νὰ μὴ ἀποκτήσῃ τις πλείοτερα, ὅταν δύναται, θέλει νὰ εἴπῃ ὡς ἄρηθρῇ τὰς φυσικὰς τοῦ δυνάμει, αἱ ὁποῖαι τοῦ εἶναι ἀναπαλλοτρίωτον κτῆμα.

Σημείωσις. Ἡ πολιτικὴ ἰσότης καὶ ἐλευθερία δὲν ἀφαιρῆται, εἰς πολίται-τινες, ἢ καὶ ὁλόκληρα συστήματα πολιτῶν (οἷον στρατιῆοι, κριταί, διδασκαλοὶ, τεχνῶν συστήματα καὶ ἐμπορίαι) ἀπολαύσων ἰδιαίτερα τινε δικαιώματα καὶ προνόμια· διότι πᾶν δίκαιον, τὸ ὅποιον ἀπολαύει ἰδιαίτερον τι πρόσωπον ἢ φυσικόν ἢ ἡθικόν, σκοπὸν ἔχει τὴν διατήρησιν τῶν ἐνὸς ἐκάστου δικαίων· διὰ τοῦτο αὐτὰ κατ' ἐαυτὰ τὰ προνόμια ταῦτα πλέον συντελοῦν εἰς τὴν πολιτικὴν ἐλευθερίαν καὶ ἰσότητα παρὰ τὴν βλάβην· ἀλλὰ πρέπει εἰς τὴν ἀπολαύσιν τῶν προνομίων τούτων νὰ φυλάττωνται ἀπαραβάτως δύο τινα τὰ ἐφεξῆς· πρῶτον νὰ μὴ ἀποτελοῦν οὗτοι οἱ τὰ προνόμια ἔχοντες ἰδιαίτερον σύστημα ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν· διότι τοῦτο ἤθελε εἶναι πάλιν ἓν πῶλεϊ, καὶ ἐπομένως ἤθελε παύσῃ ἡ ἐνότης τῆς πολιτικῆς κοινωνίας· δεύτερον νὰ μὴ τὰ λαμβάνωσιν ἐκ γεννήσεως, ἀλλὰ νὰ τὰ ἀποκτώσι διὰ τῆς ἀξιοτήτός των· ἐκ γεννήσεως λαμβάνουσι τὸ ἐνδούσιον οἱ ἄνθρωποι εἰς τὸ νὰ κατασταθῶσιν ἀξιοί· ἀλλὰ τὸ ἐνδούσιον τοῦτο χαρίζει ἡ φύσις ἀπροσδιορίστως εἰς ὅν τινι θέλει, καὶ ὅχι προσδιορισμένως εἰς τὸν ἐκ τῆς δεινῆς γενεᾶς καταγόμενον ἐνδούσιον δι' ἰσὺν τὰ ἔμφυτα προτερήματα, τὰ ὅπερ ἀναπτύσσονται διὰ τῆς ἀγωγῆς. Ἡ γέννησις ἐμπορεῖ νὰ ὁδῇ τὰ μέσα εἰς τὴν ἀγαθὴν ἀγωγήν, ἥτις ἀποκαθιστᾷ ἀξίους προνομίων τοὺς ἀνθρώπους· ἀλλὰ τότε δὲν ἐμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι τὰ ἔλαβον ἐκ γεννήσεως, ἥτις μένουσιν τὴν ὁδὸν τοῦ εὖ εἶναι διὰ κτήσεως γνώσεων καὶ ἀξιοτήτων νὰ φθάσωσιν εἰς τὰ προνόμια· κατ' ἄλλον τρόπον εἶναι ἀσυγχώρητον ὁ ἀνάξιος νὰ λαμβάνῃ προνόμια καὶ ἀρχάς. Ἀλλὰ τὸ αὐτὸ δὲν κρατεῖ καὶ περὶ τοῦ Ἡγεμόνος, ὅς τις ἔχει τὸ ἀνώτατον καὶ πρωτίστην προνόμιον· διότι οὗτος πρέπει νὰ ἔχῃ κληρονομικόν τὸ δίκαιον κατ' αἴτησιν αὐτοῦ τοῦ Λόγου (ΡΑΓ.). Ἀλλ' εἶναι καὶ αὐτὸς ὑπόχρεως εἰς τὴν προσταγὴν τοῦ Λόγου νὰ ἀναπτύξῃ,

ἔσσαν δυναταί, τὰς φυσικάς του δυνάμεις καὶ δεξιότητας, διὰ νὰ εἶναι ἄρχων καὶ ἡγεμῶν καὶ βασιλεὺς, καὶ ὅλα τὰ πανέντιμα ὀνόματα, πραγματικῶς καὶ ἀληθῶς· ὅτι εἶναι εἰσχυρὴ ὁ πρῶτος νὰ εἶναι δευτερός εἰς τὰς γνώσεις καὶ εἰς τὰλλα προτερήματα, καὶ ἐνταυτῷ βλαπτέται ἡ ὁλομέλεια τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, ὅταν εἶναι ἀνάξιος ἡ κεφαλὴ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ.

Περὶ τῶν δικαίων τοῦ Ἡγεμόνος.

ΡΛΘ'.

Τὰ δίκαια τῆς κεφαλῆς τῆς πόλεως, καθὼς κεφαλῆς, ὀνομάζονται δίκαια μεγαλωσύνης. Καὶ ἐπειδὴ τὸ ἄθροισμα τούτων εἶναι κυρίως ἡ ὑπερτάτη πολιτικὴ ἐξουσία· διὰ τοῦτο τὰ δίκαια ταῦτα δὲν εἶναι ἄλλο τίποτε, εἰ μὴ διάφοροι κλῶνες τῆς ἐξουσίας ταύτης· καὶ διὰ τοῦτο ἐμποροῦν νὰ παρασταθῶσιν εἰς τὴν ἐπιστήμην ὡς χωρισταὶ δυνάμεις ἢ ἐξουσίαι· ἀλλ' εἰς τὴν πείραν συναντιῶνται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἡνωμέναι ἢ διηρημέναι, καθὼς ἤθελε τὰς διατάξειν ἡ ἰδιαιτέρα διαταγὴ πόλεωςτινος, ἢ οἱ θετικοὶ τύποι, μὲ τοὺς ὁποίους ἐμφανίζεται εἰς αὐτὴν ἡ πολιτικὴ ἐξουσία. Εἰς δὲ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν τῆς μεγαλωσύνης δικαίων ἐν γένει ὑφίσταται ὅλη ἡ διοίκησις τῆς πόλεως, ἢ ἡ πολιτικὴ κυριότης.

PM. Τὸ πολιτικὸν κράτος ἔχει δίκαιον

α'. Νὰ παρατηρῇ τὰς πράξεις ὅλων τῶν εἰς τὴν ἐπικράτειαν ζώντων προσώπων· ἐφορατικὸν δίκαιον.

β'. Νὰ προσδιορίξῃ τὰς πράξεις τινος ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς πόλεως διὰ νόμων· δίκαιον νομοθετικόν.

γ'. Να κρίνῃ καὶ νὰ καταδικάζῃ μὲ τοὺς νόμους τὰς πράξεις τῶν πολιτῶν, εἰὰν διαμάχωνται εἰς τὸ δίκαιον, ἢ τὸ παρβαίνουσιν· δίκαιον τοῦ κρίνειν, ἢ δικαστικὸν δίκαιον.

δ'. Τελευταῖον νὰ ἐκτελῇ πᾶν ὅ,τι ἐγνώρισεν ἀναγκαῖον ἢ ὠφέλιμον ἢ νομοδοτοῦσα καὶ κρίνουσα ἐξουσία· δίκαιον ἐκτελεστικόν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ κεφαλὴ οὐκ δύναται νὰ πράξῃ ὅλα ταῦτα τὰ ἔργα ἀμέσως· διὰ τοῦτο ἔχει τὸ δίκαιον νὰ καταστήσῃ δημοσίους ἀρχάς, καὶ νὰ τὰς ἐμπιστεύσῃ εἰς πρόσωπα, τὰ ὅποια εἶναι ὑποτεταγμένοι εἰς αὐτὸν λειτουργοὶ τῆς πόλεως (ΡΑΔ'). Θέλομεν ἤδη ἐξετάσῃν καθὲν ἐκ τούτων λεπτομερέστερα.

ΡΜΑ'. Πρῶτον δίκαιον τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἡ τοῦ ἡγεμόνος εἶναι τὸ ἐφορατικόν, ἐπειδὴ χωρὶς νὰ ἐπιβλέπῃ τὰς πράξεις τῶν πολιτῶν καὶ ἐνὸς ἐκάστου καὶ ὅλων ἐντάμα, οὔτε νὰ νομοθετήσῃ δύναται, οὔτε νὰ κρίνῃ, οὔτε νὰ ἐκτελέσῃ τίποτε· διότι ὅλα ταῦτα στρέφονται εἰς τὰς πράξεις· διὰ τούτου τοῦ δικαίου καθιστάνεται ἡ λεγομένη ἀστυνομία, ἥτις ἔχει καθήκον νὰ ἐπαρουπνῇ ἡμέραν καὶ νύκτα εἰς τὴν διαγωγὴν καὶ ζωὴν ὅλων τῶν πολιτῶν, μαυθαίνουσα καθένα πῶς φέρεται μὲ τοὺς συμπολίτας του, καὶ πᾶσαν κοινωνίαν, εἰὰν ἐκτελῇ τὸν σκοπὸν τῆς. Κοινωνία μυστικὴ οὐκ ἐμπορεῖ νὰ εἶναι εἰς τὴν πόλιν, χωρὶς νὰ τὴν ἐξεύρῃ ἡ ἀστυνομία· διότι οὕτως ἤθελεν εἶσθαι πόλις ἐν πόλει, τὸ ὅποιον ἀναιρεῖ τὴν ἐνότητά τῆς πόλεως (ΡΑΗ', Σημ.). Καὶ τὰ μικρὰ πρέπει νὰ ἐπιβλέπῃ ἀκριβῶς ἡ ἀστυνομία, μιμουμένη τρόπον τινα τὸ παντέφορον ὄμμα τοῦ Παμβασιλέως. Μυστικὴν ἀστυνομίαν εἶναι ἀνόικειον τῆς μεγαλειότητός της νὰ ἔχῃ, ἀλλὰ φανεράν εἰς ὅλους· οὐδὲ νὰ συσφίγγῃ δι' αὐτῆς τὴν ἐλευθέραν ἐνέργειαν τῶν δυνάμεων τοῦ πολίτου, ὅταν ἐνεργῇ ἐβλαβὴ εἰς τὸν πολιτικὸν σύνδεσμον (ΞΣ').

PMB'. Δεύτερον δίκαιον τοῦ Ἡγεμόνος εἶναι νὰ διδῇ νόμους, διὰ τῶν ὑποῦν ασφαλιζόνται τὰ ἐνὸς ἐκάστου δίκαια· ἡ θέλησις τοῦ δὲν εἶναι πρὸς τοῦτο ἐλευθέρᾳ καὶ ἀνεξόρτητος, ἀλλὰ πρέπει νὰ διευθύνεται ἀπὸ τὴν νομοδοσίαν τοῦ Λόγου· πρέπει μάλιστα νὰ συμβιβάζεται μετὰ τὸ διὰ πάντων διαβαῖον καὶ πάντας ζωοποιῶν κοινὸν στοιχεῖον, ἡγοῦν τὴν καὶ τῶν πολιτῶν θέλησιν (PAA'). Διὰ τοῦτο ὁ Ἡγεμὼν πρέπει νὰ προβάλλῃ τοὺς νόμους του, ἂν εἰς ὅλους τοὺς ἐνεργοὺς πολίτας εἶναι ἀδύνατον (PKZ'), ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ὑπ' αὐτῶν ἐκλειγμένους· ἐντεῦθεν προκύπτει ἡ ἰδέα Νομοθετικῆς Συνόδου, χωρὶς τῆς ὁποίας τὴν συγκατάθεσιν δὲν δύναται νὰ ἔχῃ τὴν δυνάμιν τῆς καὶ μὴ νομοδοσίας. Ἀλλὰ πάντοτε εἶναι νομοδοτικὸς ὁ Ἡγεμὼν, ἐπειδὴ ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ μεταδίδονται οἱ νόμοι. Διὰ τοῦτο ἔχει τὸ δίκαιον αὐτὸς μόνος νὰ τοὺς δημοσιεύσῃ διὰ νὰ γνωστῇ εἰς ὅλους ἡ θέλησις τοῦ, καὶ νὰ γείνη καὶ τῶν τῶν ἐνὸς ἐκάστου πράξεων· διὰ τοῦτο δὲν δύναται οἱ νόμοι νὰ ὀπισθοδρομήσωσιν, ἡγοῦν νὰ ἀναφερθῶσιν εἰς πράξεις, αἵτινες ἔγειναν πρὸ τῆς δημοσιεύσεως τῶν νόμων. Οἱ νόμοι πρέπει νὰ εἶναι εὐκρινεῖς καὶ εὐκατάληπτοι· εἰδ' εἶναι μὲ ἀμφιβολίαν ἐκφρασμένοι, ὁ Ἡγεμὼν ἔχει τὸ δίκαιον νὰ τοὺς ἐρμηνεύσῃ καὶ νὰ τοὺς προσδιορίσῃ. Τελευταῖον, ἐπειδὴ οἱ νόμοι πρέπει νὰ ἐφαρμόζονται εἰς τὰς περιστάσεις τοῦ πολιτικοῦ βίου· αἱ δὲ, μεταβάλλονται πολλάκις· διὰ τοῦτο ἔχει τὸ δίκαιον ὁ Ἡγεμὼν νὰ μεταβάλλῃ νόμους, ἢ νὰ ἀποβάλλῃ παλαιούς· ἢ καὶ νὰ κάμνῃ νέαν ἐξ ὑπαρχῆς νομοδοσίαν, ἀλλὰ πάντοτε σύμφωνον μετὰ τοὺς καθολικοὺς τύπους καὶ νόμους τοῦ ὁρθοῦ Λόγου.

PMΓ'. Τρίτον δίκαιον τοῦ Ἡγεμόνος εἶναι τὸ δικάζειν ἢ κρίνειν, τὸ ὁποῖον περιέχει ὅλην τὴν περιποίησιν καὶ φυλακὴν

τοῦ δικαίου· διὰ τοῦτο ὀνομάζεται καὶ δικαιοσύνη, καὶ δικαιοδοσία· ὁ δὲ τόπος τῆς, δικαστήριον ἢ κριτήριον. Εἶναι δὲ κριτήρια δύο, πολιτικὸν καὶ ἐγκληματικόν· τὸ πρῶτον ἀποφασίζει τὰς τῶν πολιτῶν λογομαχίας καὶ διαφορὰς περίτινος δικαίου· τὸ δεύτερον κρίνει τὰς τοῦ δικαίου παραβάσεις, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ λάβωσι ποινὴν. Καὶ τὰ δύο πρέπει νὰ παραβάλλωσι τὰς πράξεις μὲ τοὺς νόμους, καὶ νὰ κάμνωσι τὴν ἀπόφασιν διὰ συλλογισμοῦ ὀρθοῦ καὶ ἀπαισίου. Αἱ πράξεις ἢ αἱ ἀμφιβολαὶ πρέπει νὰ ἐρευνηθῶσι ἐμπροσθεν τοῦ κριτηρίου μὲ πᾶσαν ἀκρίβειαν· τὸ ὅποιον λέγεται δικολογία ἢ κρισολογία· οἱ κρινόμενοι ἔχουν τὸ δίκαιον νὰ προβάλλωσι τοὺς λόγους τῶν, καὶ οἱ κριταὶ ἔχουν τὸ καθήκον νὰ τοὺς ἀκούωσιν. Ἐπειδὴ δὲ αἱ κρίσεις προϋποθέτουν γνῶσιν τῶν νόμων· διὰ τοῦτο πρέπει νὰ διορισθῶσιν ἐπίτηδες εἰδημονες τῶν νόμων, ὀνομαζόμενοι Νομικοί, διὰ νὰ εἶναι κριταὶ τοῦ δικαίου. Διὰ πληροφορίαν πλείοτέραν ἐμποροῦν οἱ κρινόμενοι νὰ ἀναφέρωσι τὴν ὑπόθεσίν των καὶ εἰς τὸν Ἡγεμόνα αὐτόν· τὸ ὅποιον λέγεται ἐκκλήσις τῆς δίκης· ἡ δὲ ἀπόφασις τοῦ Ἡγεμόνος εἶναι ἀνεκκλητος, ἐπειδὴ δὲν εἶναι ἄλλος μεγαλῆτερος εἰς τὴν πόλιν διὰ νὰ τὴν ἀνακρίνη.

PMΔ'. Τέταρτον δίκαιον τοῦ Ἡγεμόνος εἶναι τὸ ἐκτελεστικόν, χωρὶς τοῦ ὁποίου ἤθελαν εἶσθαι περιττὰ καὶ τὸ ἐφορτικόν, καὶ τὸ νομοδοτικόν, καὶ τὸ δικαστικόν· κἀνεὶς δὲν δύναται νὰ τὸ ἔχῃ ἄλλος εἰμὴ ὁ Ἡγεμών· διὰ νὰ τὸ βάλλῃ εἰς πρᾶξιν πρέπει νὰ ἔχῃ ὀπλίτας, οἵτινες, μ' ὅλον ὅτι εἶναι καὶ αὐτοὶ πολῖται, ἀνεφέρονται ὅμως ἀμέσως εἰς τὸν Ἡγεμόνα καὶ ὑποτάσσονται εἰς αὐτόν, ὡς ὄργανα, διὰ τῶν ὁποίων ἐκτελοῦνται αἱ ἀποφάσεις τῆς κρίσεως. Εἰς τὸ ἐκτελεστικόν δίκαιον τοῦ

Ἡγεμόνος, ὡς τὴν μόνην σωτηρίαν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, εἶναι συγχωρημένου νὰ ἀντίσταται καὶ οὐτε δι' ἔργου, οὐτε διὰ λόγου· ἀλλὰ μάλιστα πρέπει, χρείας τυχούσης, νὰ γίνωνται ὅλοι ὄργανα τοῦ ἐκτελεστικοῦ δικαίου πρὸς διατήρησιν τῆς κοινῆς ἡσυχίας.

PMΕ'. Ἐπειδὴ τὸ ἐκτελεστικὸν εἶναι δίκαιον τοῦ Ἡγεμόνος (ἀνωτ.)· ἀναγκαίως λοιπὸν εἶναι τοῦ αὐτοῦ καὶ τὸ δίκαιον τῆς ποινῆς, χωρὶς τοῦ ὁποίου δὲν δύναται νὰ ἐπιτυχθῇ ὁ σκοπὸς τῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Διὰ τοῦτο εἶναι δεδικαιωμένη καὶ ἡ κεφαλικὴ ποινὴ, εἰάν οἱ νόμοι ἐδιώρισαν θάνατον διὰ καὶν ἁμάρτημα, μ' ὅλον ὅτι ὁ Ἡγεμὼν δὲν ἔχει καμμίαν ἐξουσίαν ζωῆς καὶ θανάτου εἰς τοὺς ὑπηκόους του· ἀλλ' ἔχει χάριτος δίκαιον, διὰ τοῦ ὁποίου δύναται κατὰ τὰς περιστάσεις νὰ συγχωρήσῃ, ἢ καὶ νὰ μετριάσῃ τὴν ποινὴν· ἀλλὰ τὰ περὶ ποινῆς καὶ χάριτος πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν ὁπωσοῦν λεπτομερέστερα εἰς τοὺς ἐφεξῆς παραγράφους.

PMζ'. Ἡ ποινὴ δὲν πρέπει νὰ ἐπιφερθῇ, πρὶν ἀποδειχθῇ ἀναμφιβόλως ὁ ἐγκαλούμενος· ἀποδεικνύεται δὲ ὅχι ἀπλῶς, ἂν εὔρεθῇ εἰς τὴν πράξιν, ἢ ἂν πολλοὶ τὸν καταμαρτυροῦσιν, ἀλλ' ἂν αὐτὸς ὁμολογήσῃ μὲ τὸ ἴδιόν του στόμα τὸ ἁμάρτημα. Εἰς τὴν ὁμολογίαν ταύτην δὲν πρέπει νὰ ἀναγκασθῇ διὰ ῥαβδισμῶν καὶ μαστιγώσεων· ἐπειδὴ, ἐκτός ὅτι δύναται νὰ ὁμολογήσῃ ψευδῶς τὴν πράξιν διὰ νὰ ἀποφύγῃ πρὸς ὥρας τοὺς πόνους, οἱ ῥαβδισμοὶ εἶναι ποινὴ πρὶν ἀποδειχθῇ τὸ ἁμάρτημα· τὸ ὅποῖον εἶναι ἄδικον· διὰ τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι μακρὰν ἀπὸ τὸ κριτήριον πᾶν ὄργανον βασάνων καὶ μαστιγώσεων· ὁ δὲ ἐγκαλούμενος νὰ παραλαμβάνεται εἰς τὴν ἀστυνομίαν, ἥτις μὲ τρόπους δεξιούς καὶ φρονίμους νὰ καταγίνεται εἰς ἀπόδειξιν ἢ τοῦ ἁμαρτήματος ἢ τῆς ἀθωότητός του· ἐπομένως ἔχει

δικαίως ἄδειαν καὶ ὁ ἐγκαλούμενος νὰ μεταχειρισθῇ παραστάτην καὶ συνήγορόν του. Γενικῶς δὲ πρέπει τὸ ἐγκληματικὸν κριτήριον νὰ φυλάττῃ τούτον τὸν κανόνα »Καλῆτερον, ἢ γοῦν ὀλιγώτερον κακὸν εἶναι νὰ συγχωρηθῇ ὁ πταίστης δι' ἑλλειψιν ἀποδείξεως παρὰ νὰ καταδικασθῇ ὁ ἀθῶος διὰ μόνην ὑπόψιν. Διὰ νὰ εἶναι δὲ καὶ πᾶς ἄλλος πληροφορημένος ὅτι εἶναι δικαία ἡ ποινὴ, πρέπει νὰ δημοσιευθῇ εἰς ὅλους ἡ νόμιμος ἀπόφασις. Πᾶσα δὲ ποινὴ, καὶ μάλιστα κεφαλικὴ, πρέπει νὰ γίνεται εἰς τρόπον, ὥστε νὰ μὴ ἀτιμάζεται ἡ ἀξία τῆς ἀνδρωπότητος, οὐδὲ νὰ ἐπιτείνεται κατ' ὑπερβολὴν ἡ αἰσθησις τῶν ἀλγηδόνων. Πᾶσα ἀπανδρωπία καὶ βαρβαρότης πρέπει νὰ λείπῃ μακρὰν ἀπὸ τῆς ποινῆς τὴν ἐκτέλεσιν.

PMZ'. Τὸ δίκαιον τῆς χάριτος ἀποδέχεται μὲν καὶ ἡ θεωρία, ἀποδέχεται δὲ πρὸ ταύτης ἡ πράξις τῶν Ἡγεμόνων· δὲν πρέπει δὲ νὰ γίνεται κατ' ἀρέσκειαν, ἀλλὰ μὲ περιορισμοὺς τινάς, τοὺς ὁποίους δικαίουν ὁ Λόγος· οἱ δὲ περιορισμοὶ εἶναι οὗτοι. Μετρίαν τῆς ποινῆς ἐμπορεῖ νὰ κάμῃ ὁ Ἡγεμὼν, συγχώρησιν δὲ παντελῆ, παρεκτὸς τῶν ἀμαρτημάτων, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται ἀμέσως εἰς τὸ πρόσωπόν του, δὲν ἔχει ἐξουσίαν νὰ κάμῃ· διότι καθὼς πᾶς ἀδικούμενος ἔχει τὴν ἐξουσίαν νὰ συγχωρήσῃ τὸν ἀδικητὴν του, οὕτω καὶ ὁ Ἡγεμὼν, καὶ μάλιστα ὅσον μεγαλῆτερος καὶ ὑψηλότερος θέλει νὰ φαίνεται ἀπὸ τοὺς ὑπηκόους του, τόσον πλέον πρέπει νὰ δείχνῃ μέγεθος ψυχῆς συγχωρῶν τοὺς ἀμέσους ἀδικητὰς του, καὶ μὴ κυριευόμενος ἀπὸ τὴν οὐδαμινότητα μικρῶν καὶ χαμερπῶν ψυχῶν, αἱ ὁποῖαι διψῶσι τὴν ἐκδίκησιν, ὡς τὸ νέκταρ τῶν Θεῶν· ἀδικίας ὅμως γενομένης κατὰ τῶν πολιτῶν νὰ συγχωρῇ ἀποινητὶ εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ νὰ τὰς ἔχῃ ὑπὸ τὴν προστασίαν του· διότι

πᾶς τις παραβαίνει εὐκολώτερα τοὺς νόμους, ὅταν ἐξεύρει, ὅτι δύναται ν' ἀποφυγῇ διὰ χάριτος τὴν ποινὴν.

PMH'. Ἡ δὲ μετρίασις τῆς ποινῆς ὄχι μόνον εἶναι εὐλογος, ἀλλὰ καὶ ἀναγκαία. Πρέπει δὲ νὰ γίνηται εἰς τὰς ἐφεξῆς περιπτώσεις. Πρῶτον, ἐὰν περὶ ἁμαρτήματος εἶναι γενικῶς ἐκφρασμένη ἡ ποινὴ, εἰς δὲ τὴν μερικὴν περίπτωσιν, ὅπου θέλει τὴν ἐφαρμόσειν ὁ κριτὴς, ἐμπορεῖ νὰ γείνη κατ' ὑπερβολὴν σκληρά. Ἐάνεις νόμος ποινῆς δὲν εἶναι εἰς τὸν κόσμον, μ' ὅσῃ ἀκριβείαν καὶ ἂν ἀπεφασίσθῃ, δυνάμενος νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐντελῶς εἰς πᾶσαν μερικὴν περίπτωσιν· ὁ νόμος ὁμιλεῖ περὶ γενῶν καὶ εἰδῶν ἁμαρτήματος· εἰς δὲ τὸ κριτήριον τὸ ἁμάρτημα παριστάνεται ἀτομικόν, ὅπου ἀναρίθμητοι ἐμπειρικαὶ περιστάσεις δύνανται νὰ κάμωσιν ἐπιδεκτικὴν μετριάσεως τὴν ποινὴν. Διὰ τοῦτο ὁ κριτὴς ἀφίνει τὴν ἐκτέλεσιν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Ἡγεμόνος, χωρὶς τὴν ἐπιβεβαίωσιν τοῦ ὁποίου δὲν δύναται νὰ ἐκτελεσθῇ καμμία κεφαλικὴ ποινὴ· ἐμπορεῖ τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου νὰ μεταβάλῃ ὁ Ἡγεμὼν εἰς ποινὴν ἐρκτῆς, ὅταν τὸ ἁμάρτημα δὲν ἔγεινεν ἀπὸ πάντῃ διεφθαρμένον τὰ ἥθη κακοῦργον· ἀλλ' ἀπὸ πολίτην, ὅστις ἐμπορεῖ νὰ ἀναδειχθῇ μὲ τὸν καιρὸν χρήσιμος εἰς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν. Δεύτερον ἐμπορεῖ νὰ γείνη μετρίασις τῆς ποινῆς, ὅταν δι' αὐτὴν τὴν ποινὴν ἔπραξεν ὁ κακοῦργος τὸ ἁμάρτημα· πολλοὶ, φέρ' εἰπεῖν, θέλοντες νὰ φονευθῶσιν ὡς ἀηδιάσαντες τὴν ζωὴν ταύτην, σκοτόνουσιν ἄλλον· κατὰ τοῦ ταιούτου ὁ Ἡγεμὼν πρέπει νὰ μεταβάλῃ τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου εἰς ποινὴν παυτοτείνῃς φυλακῆς. Τρίτον, ὅταν ἡ ἐκτέλεσις τῆς ποινῆς ζημιῶνῃ τὴν πᾶσιν ἐπαισθητῶς ἐλαττόνων τὰ μέλη της· εἶναι, φέρ' εἰπεῖν, ἁμαρτήματα, εἰς τὰ ὑποῖα ἐνέχονται πολλοὶ ἐκ τῶν πολιτῶν· ὅλοι νὰ φονευθῶσιν, ὅταν μάλιστα ἔχῃ δύ-

νακιν ὁ Ἡγεμὼν νὰ ἐμποδίσῃ τὰς ἐνδεχομένας εἰς τὸ ἐξῆς ἀδικίας τῶν, εἶναι φθορὰ καὶ ζημία τῆς πόλεως· ὁθεν ἐδῶ εἶναι ἀναγκαία ἡ ἀμνηστία, ἡ μεταβολὴ τῆς ποινῆς. Ἀλλ' εἰάν δὲν θέλῃ νὰ μεταχειρισθῇ τὸ δίκαιον τῆς χάριτος ὁ Ἡγεμὼν, δὲν ἔχει ὅμως τὴν ἐξουσίαν νὰ μεταχειρισθῇ αὐτήν, ἔχουν νὰ ἐπιτείνῃ τὴν ποινὴν ὑπὲρ τὴν διαταγὴν τοῦ νόμου μὲ εἶδη καὶ τρόπους ἐκτελέσεως σκληροῦς καὶ ἀπανθρώπου.

Σημείωσις. Περὶ τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου ἐλαλήθησαν πολλὰ, ἀπ' οὗ Καίσαρ ὁ Βενκαρίας εἰς τὸ περὶ Ἀμαρτημάτων καὶ ποινῶν σύγγραμμά του (ἐν Μονάχῳ, 1765, καὶ Βενετία 1781, μεταφρ. ὑπὸ Νορμὰ, ἐν Παρισίσις 1801, 8^ο) τὴν ἐκαστάκρυν. Ἡ πράξις τὴν ἐγκρίνει εἰς ὅλας τὰς πόλεις, μ' ἔλεν ὅτι πολλοὶ Ἡγεμόνες ἀπὸ φιλελευθέρου κινούμενοι τὴν ἐμετέβαλαν εἰς ποινὴν βαρυτέραν, ἔχουν τὴν παλαιὰν τὴν φυλακὴν. Δὲν πρέπει νὰ ἀρνηθῶμεν, ὅτι ἡ πράξις ἔκαμε τοσπὺν κατάρχισιν, ὥστε ἐκαταδίκασιν εἰς θάνατον καὶ δι' ἀμαρτήματα εἰς τὸ ἔμποιον δὲν εἶναι ἀνάλογος ποινὴ ὁ θάνατος· οἷον, διὰ παράβασιν τοῦ θεοῦ καὶ τῆς δικαιοσύνης, τῆς γαμικῆς τιμῆς κτλ. ἐδῶ εἶναι τῷ ὄντι ποινὴ ὑπερβολικὴ καὶ ἄδικος ὁ θάνατος· ὅτι ἕμως πάντοτε εἶναι τοιαύτη, καὶ οἷς φροντίδα ἔχων τοῦ δικαίου δὲν δύναται νὰ τὸ εἴπῃ. Εἶναι μάλιστα δικαιοσύνη ποινὴ ὁ θάνατος, ὅσῃς τὸ ἀμάρτημα σκοπὸν ἔχει τὸν θάνατον ἐνὸς τῶν πολιτῶν, ἡ καὶ αὐτῆς τῆς πόλεως, ἐπειδὴ θάνατος εἶναι ποινὴ ἀνάλογος καὶ ἴση τοῦ ἀμαρτήματος, τὸ ὅποιον ἔκαμεν ἀφέσις ἢ ἐμίσως θάνατον· καὶ εἰς αὐτὴν τὴν φυσικὴν κατὰστασιν τὸ δίκαιον τῆς ἀνάγκης εἶναι ἀμύνης καὶ ἀσφαλιστικῶς δίκαιον, τὸ ὅποιον ἐμπορεῖ νὰ προαγάγῃ ὁ ἀδικούμενος ἕως τὸν ἀρνησμένον τοῦ δικαιοῦ, ἂν κινδυνεύῃ ν' ἀφανισθῇ αὐτός (ΡΑ'). Τὰ δὲ κατὰ τῆς ποινῆς ταύτης ἐπιχειρήματα, εἰάν τὰ ἐξετάσωμεν ἀκριβῶς, εἶναι ἀσθενῆ καὶ εὐκολῶς ἀνατρεπόμενα. Ὅτι ὁπλοῦς ὁ θάνατος οὔτε θεραπεύει τὸ κακόν, οὔτ' ἐμποδίζει διὰ φόβου τὸν ῥόγον, ἐμπορεῖ νὰ ῥηθῇ καὶ περὶ πάσης ἄλλης ποινῆς· ἐπεται ἀραγε ἐκ τούτου ὅτι δὲν πρέπει νὰ γίνωνται πανταῖα ποιναί; Ἐάν σκοπὸς πρώτιστος τῆς ποινῆς εἶναι ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἀγισότητος τῶν τοῦ δικαίου νόμων, ἡ ποινὴ δὲν φροντίζει ὅν πάντοτε ἢ κάποτε θεραπεύῃ καὶ τὸ κακόν, ἢ ἐμποδίζῃ τοὺς κακούργους· ἀλλ' ὅτι ἡ κεφαλικὴ ποινὴ ποτὶ δὲν ἔκαμεν ἢ δὲν ἐμπορεῖ νὰ κάμῃ καὶ ταύτην τὴν ἐνέργειαν, καί τις δὲν δύναται νὰ τὸ ἀποδείξῃ. Ἄλλο ἐπιχείρημα, ὅτι ἐφ' ὅσον δὲν ὠφελεῖται ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ φονεῖς

του, καὶ ἐπομένως εἶναι ἄδικος ἡ θανάτωσός του, σπορίζεται εἰς τὴν
μενὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἡ ποινὴ δικαιολογεῖται διὰ τῆς ὑλικῆς ὑφέλειας,
τὴν ὅποιαν λαμβάνει ὁ ἀδικηθεὶς· ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦτου δὲν φροντίζει
ἡ ποινὴ, ἐπειδὴ σκοπὸν πρῶτον ἔχει τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ὁγι-
στητος τῶν τοῦ δικαίου νόμων. Καὶ ὅταν φωνηθῇ εἰς πολίτης δὲν συνα-
δικεῖται ὅλη ἡ κοινωνία, καὶ ὅς τις τέσσην ὀλίγον φροντίζει διὰ τὴν ζωὴν
τῶν ἄλλων, ὥστε τὴν θυσιάζει ευκόλως εἰς τὰ πάθη του, δὲν εἶναι δι'
ὅλην τὴν κοινωνίαν ἐπικινδύνος ἄνθρωπος; Ἀλλ' εἰς πολεμικῇ αὐτὴ
ἡ ζωὴ τῆς πόλεως (καθὼς γίνεται ἀπὸ τοὺς προδότας) οὐκ ἐπι-
πεί τότε οἱ νόμοι νὰ ἐκβάλλωσιν ἀπὸ τῶ μέσον διὰ θανάτου τοὺς
προδότας; Ἀλλ' ἔχει, λέγουσιν, ἡ πόλις μέσα ἄλλα τῆς ζωῆς τῶν πο-
λιτῶν ἀσφαλιστικά, πρὸς τὴ χρειάζεται τὸν θάνατον; Ποῖα μέσα; Ἐξο-
ρίσιν, ἡ παντοτατὴν φυλακὴν. Ἀλλὰ διὰ μὲν τοῦ πρώτου ἀκούονται οἱ
γείτονες, εἰς τοὺς ὁποίους ἀποπέμπεται τοιοῦτος ἐπικινδύνος ἄνθρωπος·
δὲν ἀσφαλίζεται δὲ οὐδὲ ἡ πόλις, ἐπειδὴ ἔμπορεῖ νὰ ἐπιστρέψῃ κρυφίως
ὁ φεύγας καὶ νὰ κάρη καὶ ἄλλα κακὰ· διὰ δὲ τοῦ δευτέρου βεβαίως ἀ-
σφαλὴς δὲν γίνεται, ἐπειδὴ, ὅπου καὶ αὐ εἶναι αὐστηρά καὶ στενωχωρη-
μένη ἡ φυλακὴ, δύναται νὰ φύγῃ ὁ φυλακισμένος· καὶ αὐ τοῦ ἐπιφέρειν
διεσπᾶ καὶ σκληρὰς ἐνταυτῇ βασάνους, τοῦ αὐξάνου τοὺς πόρους πλείον,
καὶ τοῦ ἀναδεικνύουσαν ἀβλαβέστατον τὴν ζωὴν του. Παρεκτὸς τοῦτου ποίου
δικαίου ἔχει ἡ πόλις νὰ θανατῇ εἰς δευτέρῃσιν κακοῦργων; Καὶ πόσον
ευκόλος γίνεται ὁ κακοῦργος εἰς τὸν φόνον, ὅταν ἐξέρη, ὅτι δὲν χάνει
τὴν ζωὴν του, ἀλλὰ μόνον τὴν ἐλευθερίαν του, τὴν ὅποιαν καὶ αὐτὴν
ἐμπορεῖ νὰ ἐξαναποκτήσῃ διαφύγων τὴν φυλακὴν; Ἄλλο ἐπιχείρημα,
ὅτι κανεὶς δὲν στέργει τὸν θάνατον διὰ ποιῆν του, εἶναι ἐπίσης ἀτοπον
διότι κανεὶς δὲν στέργει ἐκουσίως ποιῆν, ἀλλὰ τὴν ὑποφέρει εἰς ἀνάγκη,
ἐπειδὴ εἶναι ὑποταταγμένος ὑπὸ τὴν ἐνσπλον δύναμιν τῆς πολιτικῆς
ἐξουσίας. Θάνατος λοιπὸν εἶναι ποινὴ δικαιολογία κατὰ φονεῖν καὶ προ-
δοτῶν, καὶ θάνατος φυσικὸς, ὅχι πολιτικὸς, ὅς τις εἶναι ὁ θωγμός τοῦ
πολέτου ἀπὸ τὴν πόλιν. Καὶ ταῦτα μὲν πλατύτερον περὶ τοῦ πολυ-
θουλήτου ζητήματος τῆς κεφαλικῆς ἢ θανατικῆς ποινῆς.

PMΘ'. Ἀναφερομένης τῆς πόλεως εἰς ἐξωτερικὰς ἄλλας πόλεις, ἔχει δίκαιον ὁ Ἡγεμὼν.

α'. Ἐν γένει νὰ παρατηρῇ τὰς τῆς πώληως σχέσεις πρὸς τὰς ἐξωτερικάς, ὅχι διὰ νὰ διοικήσῃ ἐκείνας, ἀλλ' ἐκεῖναι ἔχουσι τοὺς δικαίους καὶ νομίμους τῶν Ἡγεμόνας, καὶ δὲν χρειά-

ζώνται ζύνη, φροντίδα· ἀλλὰ μόνον διὰ νὰ περιποιῇ τὸ δίκαιον ἐς τὴν ἰδίαν πόλιν.

β'. Νὰ προσδιορίζῃ τὰς πρὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς σχέσεις τῆς πόλεως κατὰ τὸν σκοπὸν τῆς διὰ συνθηκῶν· ἤγουν νὰ κάμνῃ νόμους θετικούς, διὰ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ κανονίζονται τὰ ἀμοιβαῖα τῶν πόλεων συναλλάγματα.

γ'. Νὰ κρίνῃ τὰς ἐκ τῶν συνθηκῶν πρὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς ἀναρυστέας διαφορὰς καὶ λογομαχίας.

δ'. Νὰ ἐκπεραίνῃ τὰ ψηφισθέντα εἰς τὰς πρὸς τοὺς ἕξ' α' σχέσεις τῆς πόλεως· καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἡγεμὼν δὲν δύναται ἀμέσως αὐτὸς νὰ ἐνεργῇ ταῦτα· διὰ τοῦτο ἔχει τὸ δίκαιον νὰ ὀνομάζῃ π ρ έ σ β ε ι ς π λ η ρ ε ξ ο υ σ ί ο υ ς, οἱ τινες νὰ τὰ ἐνεργώσιν ἀμέσως ἐξ ὀνόματός του. Ἐπειδὴ δὲ πολλάκις ἡ ἐκτέλεσις τῶν ἀποφάσεων δὲν γίνεταί χωρὶς ἀναγκαστικά μέσα· διὰ τοῦτο ἔχει ὁ Ἡγεμὼν δίκαιον πολέμου, καὶ δίκαιον εἰρήνης μετὰ τὴν ὅποιανδήποτε ἐκβασιν τοῦ πολέμου.

ΡΝ'. Ὁ Ἡγεμὼν δὲν δύναται νὰ κάμῃ κύρια τὰ μέχρι τοῦδε εἰρημένα δίκαιά του χωρὶς μέσα τινα, τὰ ὅποια πρέπει νὰ τοῦ δοθῶσιν ἀπὸ τὴν κοινότητα τῆς πόλεως· καὶ ἐπειδὴ ταῦτα ἐκπηγάσουν ἀμέσως μὲν ἀπὸ τοὺς πολίτας, ἐμμέσως δὲ ἀπὸ τὰ κτήματά των· διὰ τοῦτο ὁ Ἡγεμὼν ἔχει προσέτι τὸ δίκαιον.

α'. Νὰ συγκαλῇ τοὺς πολίτας εἰς τὴν προσωπικὴν ἀμυναν τῆς πόλεως κατ' ἐχθρικών προσβολῶν, καὶ εἶναι κοινὸν καθήκον τῶν πολιτῶν νὰ προστατεύωσι τὴν πόλιν των· καὶ ἐπειδὴ εἰς αὐτὴν ἐγγυᾶται Ἐξ διὰ Πάντας καὶ Πάντες διὰ τὸν Ἐνα· διὰ τοῦτο κήνεις δυνάμενός νὰ ὀπλοφορῇ δὲν ἐξαιρεῖται ἀπὸ τὸ καθήκον τοῦτο, ὅταν φοβερίζεται ἡ ὑπαρξίς της. Ἐπει-

δὴ ὅμως δὲν εἶναι πάντοτε μέγας ὁ κίνδυνος, καὶ οἱ πολῖται ἔχουσι καὶ ἄλλας τῶν ἀναγκαίης ἀσχολίας· διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐκλέγῃ ὁ Ἡγεμὼν τοὺς ἀξιοτέρους διὰ πόλεμον, καὶ ὅχι τόσον ἀρμαδῖους εἰς ἄλλας πολιτικὰς ἐργασίας, καὶ νὰ συνιστᾷ σὺν ᾧ πολεμικὸν ἢ στρατιωτικόν. Τοῦτο λέγεται δίκαιον καταγραφῆς ἢ στρατολογίας, τὸ ὅποιον πρέπει νὰ προσδιορίσῃ ἀκριβέστερα ἡ Πολιτική.

β'. Νὰ λαμβάνῃ μέρος τῆς περιουσίας καθενὸς πολίτου, ὡς φόρον· ὅς τις εἶναι ἀναγκαῖος διὰ νὰ τρέφῃνται οἱ στρατιῶται, καὶ οἱ ἄλλοι λειτουργοί, οἵτινες παύουσιν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐργάζωνται δι' ἑαυτοὺς, καὶ ὑπουργοῦσι τὴν κοινότητα· λέγεται δὲ τοῦτο δίκαιον φορολογίας.

γ'. Μέρη τινα καὶ γεννήματα τῆς ἐπικρατείας νὰ καρποῦται διὰ τὸν σκοπὸν τῆς πόλεως· τοιαῦτα εἶναι μέταλλα, ἄλας, νομίσματα, καὶ ἄλλα τινὰ συντείνοντα εἰς τὴν λεγομένην κοινὴν ἢ πολιτικὴν οἰκονομίαν.

δ'. Διὰ ταύτης τῆς καρπώσεως καὶ τῆς συνάξεως τῶν ἐκ τῆς φορολογίας προσόδων νὰ κάμνῃ δημόσιον τινὰ περιουσίαν, καὶ νὰ οἰκονομῇ τὴν πόλιν, ὥστε νὰ ἀπαντᾷ τὰ ἀπαιτούμενα εἰς τὴν κοινὴν διατήρησιν τῆς πολιτικῆς ὑπάρξεως ἐξοδα· λέγεται δὲ τοῦτο κοινὸς θησαυρὸς, κοινὸν ταμιεῖον· τὸ δὲ τῆς τούτου πυστάσεως δίκαιον, δίκαιον πολιτικῆς οἰκονομίας.

ΡΝΑ'. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε καταδειχθέντων δικαίων, τὰ ὅποια προσηνέχουσιν εἰς τὴν κεφαλὴν τῆς πόλεως, συμπεραίνεται, ὅτι ὁ Ἡγεμὼν πρέπει νὰ εἶναι εἷς, ἀνεξάρτητος, ἀναντιρρήτος, ἀνεξέταστος, ἀδιαμάχητος, ἀπαράβατος, ἀδικτος καὶ ἐπομένως ἅγιος, εἰκὼν τοῦ παναγίου καὶ παντοδυνάμου Θεοῦ. Ὅς τις λοιπὸν τολμήσῃ ἢ

νὰ λαλήσῃ ἢ νὰ πράξῃ κατὰ τοῦ Ἡγεμόνος ἔργα, διὰ τῶν ὁποίων ἐμποδίζεται ἢ πρὸς διατήρησιν τοῦ σκοποῦ τῆς πόλεως ἐνεργειά του, τὸ ἀμάρτημά του λέγεται ἀμάρτημα καὶ θοσιώσεως· ἀλλ' ὅς τις προσπαθεῖ νὰ ἐξουδενώσῃ τὴν ἐνέργειαν ταύτην, τὸ ἀμάρτημά του λέγεται προδοσία.

Σημειώσεις. Καὶ εἰς εἶναι ἡδικὸν πρόσωπον ἡ κεφαλὴ, πάλιν μία λογίζεται, ἥρουν σύμφωνος καὶ ὁμόγνωμος· διότι οὗν ἐναντία κεφαλῇ ἐμποροῦν νὰ φθίσωσι τὸν σκοπὸν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας· ἀνεξάρτητος δὲ πρέπει νὰ εἶναι διότι ὁ πρῶτος καὶ ὁ Ἡγεμὼν δὲν εἶναι ποτε δευτέρος καὶ επομένος· δι' αὐτὸ τοῦτο εἶναι καὶ ἀνατὶρ' ῥητος καὶ ἀνεξέταστος· μόνον οἱ μυστικοὶ βουλευταὶ του δύναται νὰ τοῦ δίδωσι μυστικῶς γνώμας καὶ συμβουλὰς μὲ τὰς ὑποδείξεις, τὰς ἐποίας δελομεν ἐξετάσων ἐφεξῆς· ἄδικτος δὲ καὶ ἄγνος, καθότι εἰς αὐτὸν εἶναι συνηγενα καὶ συγκεντρωμένα ὅλα τὰ δίκαια ἐνὸς ἐκάστου πολίτου· καὶ ἡ πρὸς αὐτὸν εἴτε ἀντιλογία, εἴτε ὕβρις ἀναφέρεται εἰς ὅλην τὴν πόλιν. Πολλὰς δὲ οἱ Ἡγεμόνες συνηθίζουσι, δὲν ἐξεύρω διὰ τί, νὰ περιπατῶσιν ἄγνωστοι καὶ μεταμορφωμένοι· καὶ πολλὰς συμβαίνει ἀγνοοῦμενοι νὰ ὕβρισθωσιν ἀπὸ κἀνὲνα πολίτην· ἡ ὕβρις αὕτη δὲν πρέπει νὰ λογίζεται ἀμάρτημα καὶ θοσιώσεως, ἀλλ' ὕβρις ἀπλῶς ὅποια ἐμπορεῖ νὰ γείνη καὶ εἰς κἀνὲνα πολίτην· καὶ παρὴ ταυαύτη, (εἰς εἶναι τὸσον μικροπρεπὴς ὁ Ἡγεμὼν ὥστε νὰ ζητήσῃ ποιήν) ὅποια ἐπιφέρεται εἰς κἀνὲνα ὕβριστήν ἀπλοῦ πολίτου· διότι οἱ πολῖται χρεωστοῦναι νὰ τιμῶσι καὶ νὰ σέβωνται τὸν Ἡγεμόνα, καθὼ Ἡγεμονα, ὅχι καθὼ ἀπλοῦν πολίτην. ἑποῖος φαίνεται μὲ τὴν μεταμόρφωσίν του, Προσέτι σημειούμενον, ὅτι κατ' ὅποιανδήποτε περίστασιν φόνος βασιλέως εἶναι τὸ βδελυκτότατον, καὶ τρομερώτατον κακούργημα, τὸ ὅποιον ἐμπορεῖ νὰ συμβῇ εἰς τὴν γῆν, ἐκτὸς εἰς εἶναι μ' ὄνομα μόνον, καὶ ὅχι πραγματικῶς βασιλεῦς, λαοῦ βᾶσις καὶ θεμέλιος. Μ' ὅλον τοῦτο πάλιν εἰς δὲν ἔχει κἀνὲν δίκαιον νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸ τοιοῦτον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Περὶ Πολιτείας καὶ τῶν εἰδῶν αὐτῆς.

PNB'.

Μ' ὅλον ὅτι προσομολογοῦνται τόσα δίκαια καὶ προνόμια εἰς τὴν κεφαλὴν τῆς πόλεως· μ' ὅλον τοῦτο δὲν ἐμποροῦμεν νὰ ἐκλάβωμεν αὐτὴν ὥς τι ἀνώτερον τῶν νόμων ὄν, τοῦ ὁποίου ἡ ἐνέργεια δὲν ἐμπορεῖ νὰ περιορισθῇ εἰς νόμιμα ὅρια. Πολὺ πλεον ἐμποροῦμεν νὰ εἰπωμεν, ὅτι κατὰ τὰς φυσικὰς τοῦ δικαίου ἀρχὰς ἡ ἐνέργειά του εἶναι περιορισμένη εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σκοποῦ τῆς πόλεως· καὶ διὰ τοῦτο ἡ κεφαλὴ δὲν ἔχει δίκαιον νὰ κάμῃ ἢ νὰ προστάξῃ τι, τὸ ὅποιον ἀντιφέρεται εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἡ περιοριστικὴ αὕτη ἀρχὴ τῆς ἐνεργήσεως τῶν τῆς μεγαλωσύνης δικαίων ἐμπεριέχεται μὲν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἡγεμονίας· ἐπειδὴ ὅμως ὁ Ἡγεμὼν αὐτὸς ἐμπορεῖ νὰ ἔχῃ ἄδικον θέλησιν, καὶ κέρδος χωριστὸν ἀπὸ τὸ τῆς πόλεως· διὰ τοῦτο ἀπαιτεῖ ὁ Λόγος πρὸς ἐντελὴ ἀσφάλειαν τοῦ δικαίου Πολιτείαν, ἥγουν πολιτικὴν τῶν πραγμάτων διαταγὴν, διὰ τῆς ὁποίας ν' ἀποφευγῇ ἡ ὑπερτάτη ἐξουσία πᾶσαν κατάχρησιν τοῦ κατὰ καιροῦς Ἡγεμόνος μὲ θετικά τινα ὅρια.

PNΓ'. Πολιτεία ὀνομάζεται ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον παριστάνεται καὶ ἐνεργεῖται ἡ ὑπερτάτη ἐξουσία εἰς πολιτικὴν τινὰ κοινωνίαν· καὶ εἰς μὲν τὴν παράστασιν ἐπιστηρίζεται τὸ εἶδος τῆς ἐξουσίας τοῦ Ἡγεμόνος· εἰς δὲ τὴν ἐκτέλεσιν, τὸ εἶδος τῆς διοικήσεως ἢ κυβερνήσεως· καὶ ἐκεῖνο μὲν εἶναι τὸ ἐξωτερικόν· τοῦτο δὲ τὸ ἐσω-

τερικὸν εἶδος τῆς πόλεως. Θεωρουμένη δὲ ἡ πολιτικὴ συνθήκη μετ' ἁπλῆς τὴν εὐτελείαν, ἡγουν καὶ ὡς πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ὡς πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν εἶδος τῆς, ὀνομάζεται συνθήκη πολιτείας· οἱ δὲ μερικώτεροι αὐτῆς προσδιορισμοί, θεμελιώδεις ἢ βάσεις νομοὶ τῆς πολιτείας, ἐπειδὴ εἶναι ἡ νόμιμος βᾶσις τῶν θετικῶν τοῦ δικαίου σχέσεων μεταξύ ἡγεμόνος καὶ ὑπηκόων εἰς μίαν τινὰ πόλιν. Πᾶσα δὲ πόλις ἔχει τοῦτο τὸ εἶδος, εἰς αὐτὴν καὶ ἀτελέστερον, ἢ τελειότερον, ἐπειδὴ κατ' ἄλλον τρόπον εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ πολιτικὴ κοινωνία· ἀλλ' ἱστορικῶς εἶναι ἐπίσης ἀδύνατον ν' ἀποδειχθῇ ἡ ἀρχὴ τῆς συστάσεως τῶν πολιτειῶν, καθὼς καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς καταστροφῆς τῶν πόλεων. Ἐξετάζομεν δὲ μόνον ὅτι εἶναι σύμφωνον μετ' αὐτὸν Λόγον, ὅπως καὶ ὅποτεν ἐγενεῖν ἡ ἀρχήν.

ΠΝΔ'. Ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῆς ἐξουσίας ἐμπορεῖ ἡ πολιτεία νὰ εἶναι ἡ μοναρχικὴ, ἡ πολυαρχικὴ, καθὼς ἡθελεν εἶσθαι ἡ ἐξουσία ἡ εἰς ἓνα, ἢ εἰς πολλοὺς, ἡγουν εἰς ἓν φυσικὸν ἢ ἓν ἡθικὸν πρόσωπον. Ὡς δὲ πρὸς τὸ εἶδος τῆς κυβερνήσεως ἡ εἶναι αὐτοκρατορικὴ, εἰς ἡ ἐξουσία ἐκτελεῖται ἀπὸ μόνον τὸ ἡγεμονικὸν πρόσωπον (καὶ φυσικόν, καὶ ἡθικόν ἡθελεν εἶσθαι), ἢ σύγκρατος, εἰς ἑνεργὴ καὶ ὁ λαὸς ἐντάμα διατίτων ἐπιτρόπων του, οἱ ὅποιοι μετέχουν ὀπίσωκτον ἐκ ταύτης τῆς ἐξουσίας. Ἐμποροῦν λοιπὸν καὶ ἡ μοναρχικὴ καὶ ἡ πολυαρχικὴ πολιτεία νὰ ἐμφανισθοῦν ἢ ὡς ἀπόλυτοι ἢ ὡς σύγκρατοι ἐξουσίαι· καὶ ἐντεῦθεν ἐκπηγάζουσι τέσσαρα εἶδη πολιτείας· α' ἀπόλυτος μοναρχία· β' σύγκρατος μοναρχία· γ' ἀπόλυτος πολυαρχία· δ' σύγκρατος πολυαρχία· ἀλλ' ἡ σύγκρασις συμφωνεῖ μετ' αὐτὴν τὸν δικαίον περισσότερο.

Σημείωσις. Ἡ συνθεσμένη διαίρεσις τῆς πολιτείας εἰς μοναρχίαν, ἀριστοκρατίαν, καὶ δημοκρατίαν, εἶναι μὲν πολλὰ παλαιά, ἐπεὶ δὲ εὐρίσκεται καὶ εἰς τοὺς Ἀριστοτέλους τὸ Πολιτικά (Βιβ. Γ. Κεφ. 3 — 7), καὶ πιθανῶς δὲν εἶναι οὗτος ὁ ἐφευρέτης τῆς, ἀλλὰ τὴν ἔκτατον ἀρχήτερα οἱ σοφισταί, οἵτινες ἠσχαλοῦντο πολὺ εἰς τὴν πολιτικὴν μελέτην τοῦτο δὲν εἶναι σύμμετρος μὲ τὸ πρᾶγμα, ἐπειδὴ εἰς αὐτὰς δὲν παρατηρεῖται ἡ ἐξολογος διαφορὰ ἐξουσίας καὶ διοικήσεως· διότι εἰς τὴν μοναρχίαν μῖνι ἀπροσδιόριστον, ἂν εἶναι ἀπόλυτος ἢ σύγκρατος, εἰς τὰς ὁποίας εἶναι μεγάλη διαφορὰ, ἐπειδὴ ἢ μὲν πρώτη διοικεῖ αὐτογυμνῶς καὶ ἀπροσρίστως, καθὼς τῆς ἀρέσκει· ἢ δὲ δευτέρα δὲν ἔχει τὸ ἀπροσρίστον· ἢ δὲ ἀριστοκρατία καὶ ἡ δημοκρατία εἶναι ἀπόλυτοι πολυμοχλαί, ἐπειδὴ εἰς τὴν πρώτην διοικοῦν οἱ ἄριστοι (οἱ πλουσιώτεροι πολῖται), εἰς δὲ τὴν δευτέραν ὁ ὄχλος (ἐλαὶ οἱ ἐνεργοὶ πολῖται) με ἀπροσρίστον ἐξουσίαν, ὥστε καθεὶς ἰδιαιτέρος πολίτης ὑπέκεινται εἰς τὴν θέλησιν τῶν ἀρχόντων, Ἄλλ' εἰς τοὺς παλαιούς χρόνους σύγκρατος πολιτεία δὲν ὑπῆρχεν· αἱ μὲν μοναρχίαι τῶν πᾶσαν ἀπόλυτοι μοναρχοκρατορίαι· αἱ δὲ ἄλλαι τῶν πολιτείαι ἦσαν ἡ δημοκρατία ἢ ἀριστοκρατία ἢ πόλεμοι συνεχεῖς τῶν οὗν, ὥστε καίποτε μὲν ὑπερένικα τὸ δημοκρατικόν, καίποτε δὲ τὸ ἀριστοκρατικόν πνεῦμα· καὶ εἰς καμμίαν δὲν ὑπῆρχεν ὁληθού πολιτικὴ ἐλευθερία, καὶ εἰς αὐτὰς μὴ διὰ τῆς δημοκρατίας, εἰς τὰς ὁποίας ἡ ἐδωκεῖ ὅπως ἤθελε τὸ πλῆθος τοὺς καλλιτέρους, ἢ ἐκυβερνῶν τὸν λαόν, ὅπως ἤθελεν, οἱ δημογωγοί. Εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους μεταξὺ τῶν χριστιανικῶν πολιτειῶν τῆς Εὐρώπης ἀνεφάνη κατὰ πολλὰς μορφὰς καὶ παραλλαγὰς τὸ εὐλογημένον εἶδος τῆς συγκερασμένης πολιτείας.

ΡΝΕ'. Ὅσον εὐκρινεστέραν συνείδησιν τῶν πολιτικῶν δικαίων ἔχουσι τὰ φυσικὰ πρόσωπα τοῦ λαοῦ, τόσον εἶναι ἀρμοδιωτέρα εἰς αὐτὸν ἡ σύγκρατος πολιτεία· καὶ ἐξ ἐναντίας, ὅσον ἀσαφεστέρα εἶναι ἡ τούτων συνείδησις τῶν, τόσον τοὺς εἶναι προσφορώτερα ἢ ἀπόλυτος ἐξουσία. Λαὸς, ὃς τις εὐρίσκεται εἰς κατὰστασιν ἡμιβαρβαρικῆς ἀπαιδευσίας, ἔχει χρειάν ἀπόλυτου προσταγῆς, ἐπειδὴ εἶναι πολιτικῶς νήπιος, καὶ πρέπει νὰ λάβῃ τὴν ἀγωγὴν τῆς πολιτικῆς διατάξεως· λαὸς δὲ στολισμένος μὲ ἐπιστήμης καὶ τέχνας, μὲ ἡθὴ καὶ φιλοσοφίαν χρειάζεται ἐλευθερωτέραν πολιτείαν, ἐπειδὴ ἀπέκτησε καθάραν ἐαυ-

τοῦ συνείδητι, καὶ δὲ αὐτῆς ἐκβῆκεν ἀπὸ τῆν πολιτικὴν νηπιότητα· καὶ εἶναι οἱ αὐτὸν ἢ σύγκρατος ἀρμοδία, ἐπειδὴ τοῦ ἐγγυᾶται τὴν τῶν δικαίων του τιμὴν, τὴν ὁποίαν δύναται νὰ ζητῇ ἀπὸ τὸν Ἡγεμόνα (PNB').

PN5'. Ὅσον ἀγαθώτερος εἶναι ὁ Ἡγεμὼν, τόσον ἔχει χρέος νὰ ἐπιθυμῇ καὶ νὰ κάμνῃ τοιαύτην σύγκρατον πολιτείαν εἰς τὸν λαόν του, ἐὰν δὲν εἶναι καταστημένη· διότι ὁ προσωπικὸς του χαρακτήρ ἐγγυᾶται μόνον τὴν ἰδικήν του διοίκησιν, ἀλλ' ὅχι καὶ τὴν τῶν περὶ αὐτὸν, καὶ μάλιστα τῶν διαδόχων του, ἐπειδὴ, ὡς εἶναι γνωστὸν ἀπ' ὅλας τὰς ἱστορίας, εἶναι δυνατόν ἀγαθὸν Ἡγεμόνα νὰ διαδεχθῇ κακός· καὶ τύσιν χειρότερος, ὅσον εἶναι εὐκολώτερον νὰ ἐκπέσῃ ἢ ἀπόλυτος μοναρχία εἰς δεσποτείαν· οὔτε φόβος τῆς κοινῆς ὑπολήψεως ἐμπορεῖ ν' ἀναχαιτίσῃ τὸν τοιοῦτον ἀπὸ τὰ κακὰ, ἐπειδὴ εὐκόλουν εἶναι νὰ λάβῃ πεπληθυμένον ὄρόμον ἢ κοινὴ ὑπόληψιν διὰ πολλῶν μέσων· οὔτε φόβος ἐπαναστάσεως, ἐπειδὴ στοχάζεται, ὅτι ἔχει, καὶ ἔχει πραγματικῶς μέσα νὰ ἀπαντήσῃ τοιαῦτα ἐνδεχόμενα.

PNZ'. Πῶς δὲ πρέπει ἰδιαίτερα νὰ διαταχθῇ ἡ πολιτεία, εἶναι ἔργον τῆς Πολιτικῆς νὰ τὸ δείξῃ· ἡ δὲ τοῦ Δικαίου ἐπιστήμη μόνον τὰς βάσεις αὐτῆς χρειάζεται νὰ καθυποστρώσῃ· διὰ τοῦτο καὶ ἂν εἶναι καλητέρα ἢ σύγκρατος μοναρχία, ἢ ἡ σύγκρατος πολυαρχία, καὶ Πῶς πρέπει νὰ λαμβάνωσι κοινωνίαν δὲ ἐπιτρόπων ὁ λαὸς ἀπὸ τῆν διοίκησιν, καὶ ἐὰν πρέπει νὰ παριστάνεται εἰς μίαν ἢ εἰς δύο λεγομένους καμάρας ἢ βουλὰς, καὶ ἄλλα τοιαῦτα εὐρίσκονται ἐκτὸς τῶν ὅρων ταύτης τῆς ἐπιστήμης, καὶ πρέπει νὰ παραιτηθῶσιν εἰς τὴν Πολιτικὴν.

PNH'. Ἐὰν μέλη τινα πολιτικῆς κοινωνίας θελήσουν νὰ τὴν παραιτήσωσιν, εἶναι μὲν εἰς τὴν ἐξουσίαν των τὸ δίκαιον τῆς μεταναστάσεως (Emigratio)· ἔχει δὲ καὶ ἡ πόλις δι-

καιν, εἰν δὲν τοὺς ἡνάγκασεν αὐτῇ ἢ δὲν τοὺς ἔδωκεν ἄδειαν μεταναστᾶσως, νὰ ἀποδεκατώσῃ μὲν τὴν κινήτην των περιουσίαν, ν' ἀναγκάσῃ δὲ τοὺς μετανάστας νὰ πωλήσωσιν ἐντὸς τῆς ἐπικρατείας τὴν ἀκίνητον εἰς χρόνου τινος διορίαν.

ΡΝΘ'. Ἐπειδὴ ἡ μετανάστασις συμβαίνει ἢ διὰ ὑπερπερίσσευσιν ἐγκατοίκων, ἢ διὰ δυσαρέστησιν εἰς τὴν πολιτείαν, ἢ πρὸς εὖρεσιν τύχης καλητέρας· εἰς τὸ πρῶτον ὄχι μόνον δὲν εἶναι βλαβερά εἰς τὴν πόλιν ἡ μετανάστασις τεινῶν, ἀλλὰ καὶ ὠφέλιμος, ἔπειδὴ ὅλοι δὲν ἠδύναντο νὰ ζήσωσιν εἰς τὸν αὐτὸν τόπον· εἰς τὸ δεύτερον, εἶναι διπλὴ ἀδικία νὰ κρατῇ ἡ πόλις τοὺς δυσαρεστουμένους· εἰς τὸ τρίτον, εἶναι ὀλίγοι οἱ μεταναστεύοντες, ἔπειδὴ οἱ πλείότεροι εἶναι προσηλωμένοι εἰς τὸ ἔδαφος, ὅπου ἐγεννήθησαν, εὐχαριστοῦμενοι εἰς τὴν τύχην των, καὶ μὴ ζητοῦντες ἄλλην εἰς μακρινούς τόπους. Ἄλλ' ἔπειδὴ ἐκ τῆς μεταναστώσεως των χάνει ἡ πόλις τὸν ἀπ' αὐτοὺς λαμβανόμενον φόρον, ἡ δὲ ἀκίνητός των περιουσία δὲν ἐμπορεῖ νὰ μεταβῇ εἰς ξένην ἐπικράτειαν· διὰ τοῦτο ἔχει δίκαιον ν' ἀποδεκατώσῃ μὲν τὴν κινήτην περιουσίαν τοῦ μετανάστου, καὶ νὰ κρατήσῃ τὰ ἀνῆκον εἰς τὸ κοινὸν ταμιεῖον· νὰ τὸν ἀναγκάσῃ δὲ νὰ πωλήσῃ τὰ ἀκίνητα κτήματά του, ὥστε αὐτὸς μὲν νὰ λάβῃ τὴν τιμὴν των, τὰ δὲ, νὰ μείνωσιν εἰς τὴν ἐπικράτειαν. Ἐὰν δὲ μετὰ τὴν διορίαν δὲν πωλήσῃ τὰ κτήματά του ὁ ἀποχωριὼν, ἔχει δίκαιον νὰ κρατῇ ἡ πόλις τὰς προσόδους των, ἕως οὗ νὰ πωληθῶσιν. Ἐμποροῦν ὁμως διὰ συνθηκῶν νὰ συμβιβασθῶσι δύο γειτονεύουσαι πόλεις, ὥστε πολῖται τῆς μῆς νὰ ἔχωσιν ἀκίνητα κτήματα εἰς τὴν ἄλλην.

ΡΞ'. Ἐὰν ξένοι θελήσωσι νὰ παροικήσωσιν εἰς τὴν ἐπικράτειαν τῆς πόλεως, ἢ καὶ νὰ πολιτογραφηθῶσιν εἰς αὐτήν, ἡ πόλις ἔχει τὸ δίκαιον νὰ κάμῃ καὶ τὸ ἐν καὶ τὸ ἄλλο μὲ

διδόμενά τινά· διότι ἐπειδὴ ἡ πόλις (ΡΚΕ'), πρέπει νὰ εἶναι διαρκὲς καὶ παντοτινὴ κοινωνία, πρέπει νέοι πολῖται νὰ ἐμβραίνωσιν εἰς τὸν τόπον τῶν παλαιῶν· καθὼς λοιπὸν μεταναστεύουσι τινὲς ἀπ' αὐτὴν (ΡΝΗ'), οὕτως ἐμποροῦν νὰ ἔρχωνται εἰς αὐτὴν ξένοι. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ πόλις δὲν γνωρίζει τοὺς ξένους γνήσια τέκνα τῆς, ἔχει τὴν ἐξουσίαν, καθὼς θελήσῃ, ἢ νὰ τοὺς δεχθῇ ὡς παροίκους ἢ καὶ νὰ τοὺς πολιτογραφήσῃ· ἀφ' οὗ ὅμως ὁ ξένος περικτήσῃ χρόνον τινα εἰς τὴν πόλιν, λαμβάνει καὶ τὸ δικαίωμα εἰς τὸ νὰ πολιτογραφηθῇ. Ἀλλὰ Πόσος πρέπει νὰ εἶναι ὁ χρόνος οὗτος, τὸν διορίζουν οἱ θετικοὶ νόμοι, οἵτινες κατὰ τὰς περιστάσεις ἐμπροσθὺν καὶ νὰ τὸν συντέμνωσιν.

ΡΕΑ'. Ἄλλ' οἱ ἀπόγονοι τῶν πολιτῶν εἶναι φυσικῶς πολιτογραφημένοι· ἀναπληροῦνσιν οὗτοι τὴν φυσικὴν φθοράν, τὴν ὅποιαν προξενεῖ εἰς τὴν πόλιν ὁ θάνατος· καὶ ἀφ' οὗ μείνωσιν ἱκανὸν χρόνον ἄπρακτοι διὰ τὴν νηπιότητά των, γίνονται ἐνεργοί, φθάνοντες εἰς τὴν ἀπὸ τοὺς νόμους προσδιοριζομένην ἡλικίαν, καὶ αποκτώντες ὅλας τὰς εἰς τοῦτο ἀπαιτούμενας πολιτικὰς ιδιότητας (ΡΚΖ', ΡΚΗ').

ΡΕΒ'. Πᾶσα πόλις, καθὼς καὶ πᾶσα κοινωνία, ἐμπορεῖ νὰ διαλυθῇ καὶ ν' ἀφανισθῇ πρῶτον ὑπὸ τῆς φύσεως· διότι, ἐὰν νῆστος τις καταποντισθῇ ὑπὸ σεισμοῦ, ἢ λοιμικὴ νόσος ἀφανίσῃ ὅλους τοὺς πολίτας· ἀφανίζει τὴν πόλιν ἢ φύσιν· δεύτερον, ὑπὸ τῆς ἐλευθερίας· διότι ἐὰν ὁ λαὸς ἀφήσῃ τὴν χώραν θέλων, ἐπειδὴ πόλις χωρὶς χώραν δὲν ἐμπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ (ΡΚΖ'), ἡ πόλις ἀφανίζεται ὑπὸ τῆς ἐλευθερίας. Πᾶν δὲ μερικὸν πολίτην ἐγγεῖρημα, τὸ ὅποιον φοβερίζει τὴν φθοράν τῆς πόλεως, εἶναι προδοσία (ΡΝΑ'). Τοιοῦτον ἐγγεῖρημα ἐμπορεῖ νὰ διεγείρῃ πόλεμον πολιτῶν πρὸς πολίτας, ὅς

τις ὀνομάζεται ἐμψύλιος, καὶ ἔμπορεῖ νὰ προξενήσῃ βιαιάν φθοράν εἰς τὴν πόλιν· διὰ τοῦτο ὁ προδότης δικαίως πρέπει νὰ καταδικάζεται εἰς θάνατον.

ΡΕΓ'. Ἐὰν δὲ μετὰ ἐμφυλίου πολέμου καὶ δυστυχίας ἀφανισθῇ μὲν ἡ πολιτεία δι' ὅλου, θελήσῃσι δὲ οἱ πολῖται νὰ τὴν ἀπεκαταστήσωσι πάλιν, πρέπει τότε νὰ διαταχθῇ ἀπὸ τὸ πλειότερον μέρος, καὶ νὰ γνωρισθῇ ἀπ' ὅλους κυρία πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἀδικαίων πολέμων καὶ δυστυχῶν· ἀλλ' εἰς τοιαύτας ὥρας πρέπει νὰ εἶναι πάντῃ ἐλεύθερον τὸ δίκαιον τῆς μεταναστάσεως εἰς τὸν θάλλοντα (ΡΝΗ'), ἐπειδὴ ἡ νῦν πολιτεία εἰσάγεται παρὰ τὴν θέλησίν των· μάλιστα καὶ δίκαιον καὶ φρόνιμον εἶναι νὰ ἀπομακρύνωσιν ἀπὸ τὴν πολιτείαν τοὺς μὴ δυναμένους νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς αὐτὴν μετ' ἐλευθέρας θέλησεως· διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ κρατησῇ ἡ πολιτεία τίποτε ἀπὸ τὴν περιουσίαν τῶν οὕτω μεταναστευόντων.

Σημειώσεις. Κρατεῖ ἐνταῦθα ὁ αὐτὸς λόγος, διὰ τὸν ὅποιον, ὅταν μίᾳ πολιτείᾳ παραχωρῇ εἰς ἄλλην μέρος τῆς ἐπικρατείας της διὰ συνθήκης, ἀφαιρῇ ἐλευθερίαν εἰς τὸν θάλλοντα νὰ μεταβῇ εἰς τὴν ἐπικρατείαν τῆς παλαιᾶς διοικήσεως, νὰ λάβῃ ἐντὸς τῆς διορίας χρόνου τὰ κτήνη καὶ κτηματά του καὶ νὰ πωλήσῃ τὰ ἀκίνητα, καὶ οὕτω ν' ἀναχωρήσῃ, ὥστε νὰ μὴ βιασθῇ χωρὶς τὴν θέλησίν του νὰ γένη ὑπὸ κατὰ νῦν διοικήσεως. Διοικήσεις, ἥτις βιάζει τοὺς πολῖτας νὰ μείνωσι, πράττει καὶ ἀτίμως καὶ ἀφρόνως· μὲ τὴν συγχωρουμένην ἐλευθερίαν κερδίζει τὴν κοινὴν τῶν πολιτῶν ὀγαθὴν ὑποληψὼν· οὐδ' ἔμπορεῖ νὰ φοβηθῇ μήπως πολλοὶ ἀπὸ τοὺς πολῖτας παραιτήσωσι τὴν πατροπαράδοτον χώραν των διὰ μόνον τὴν ἀλλαγὴν τῆς διοικήσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Περὶ τοῦ τῶν Λαῶν ἢ Ἑθνῶν, ἢ Πόλεων
δικαίου.

ΡΕΔ'.

Ε' ἂν πολλοὶ λαοὶ ἢ πόλεις ὑπάρχωσι κατα τὸν αὐτὸν χρό-
νον, ὁ Λόγος ἀπαιτεῖ νὰ γνωρισθῇ ἐπίσης καὶ εἰς αὐτοὺς ὁ
ἀπ' αὐτὸν ἐκτεθεὶς νόμος τοῦ δικαίου. Καὶ ἐπειδὴ οἱ λαοὶ ἐμ-
ποροῦν νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς ἠθικά πρόσωπα (ΚΖ'). διὰ τοῦτο
γενικῶς θεωρούμενοι, πρέπει εἰς τὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις
νὰ ἔχωσι τὰ αὐτὰ δίκαια καὶ καθήκοντα, τὰ ὅποια ἔχουσι καὶ
τὰ πρόσωπα τὰ φυσικά, ἐφ' ὅσον ζῶσιν εἰς τὸν αἰσθητὸν τοῦ-
τον κόσμον καὶ ἐνεργοῦσιν εἰς ἄλληλα. Τὸ δὲ συστηματικὸν ἄ-
φροισμα τούτων τῶν δικαίων καὶ καθηκόντων ὀνομάζεται δι-
καιον τῶν ἑθνῶν ἢ τῶν λαῶν ἢ τῶν πόλεων.

ΡΕΕ'. Ἐὰν θεωρήσωμεν τὸν κοινὸν τόπον, τὸν ὁποῖον
κατοικοῦν οἱ λαοί, ἡγοῦν τὴν Γῆν, καὶ τὸ σφαιρικὸν αὐτῆς
σχῆμα, καὶ τὸν περιόρουντα τὸ στερεόν αὐτῆς μέρος ὠκεανόν,
βλέπομεν ὅτι ἡ φύσις αὐτῇ ἐπρόσταξε νὰ ἔχωσι πρὸς ἀλλή-
λους σχέσεις, καὶ ἐπομένως τοὺς ἔδωκε δίκαια καὶ καθήκοντα,
τὰ ὅποια πρέπει νὰ φυλάττωσιν εἰς αὐτάς. Καὶ καθὼς τὸ δι-
καιον τῶν φυσικῶν προσώπων εἶναι φυσικὸν μὲν, εἰάν προσ-
τάσσεται ἀπὸ μόνον τὸν Λόγον, προαιρετικὸν δὲ (ΙΕ'), εἰάν προσ-
διορισθῇ καὶ διὰ συμφωνίας, οὕτω καὶ τῶν λαῶν τὸ δίκαιον
εἶναι ἢ φυσικὸν ἢ προαιρετικόν. Τὸ δεύτερον γίνεται ἢ διὰ συν-
ηθείας ὡς εὐλόγως ὑποτιθεμένης συνθήκης, ἢ διὰ ῥητῶς

ἐκφραζομένης. Ἐνταῦθα γίνεται λόγος μόνον περὶ τῆς πρώτης, ὡς γενικῆς βάσεως ὅλων τῶν θετικῶς προσδιοριζομένων κατὰ προαίρεσιν.

ΡΕΣ'. Ἄπας λαὸς ἔχει κατὰ πρῶτον τὴν ἐξουσίαν νὰ σχηματίσῃ τὸν ἑαυτόν του εἰς πολιτικὴν τινα κοινωσίαν, ἢ πολιτείαν, καὶ οἱ αὐτῆς νὰ μορφώσῃ τρόπον τινα τὴν ἡθικὴν του προσωπότητα, ἥγουν νὰ δεῖξῃ τὸν ἑαυτόν του ὡς ἡθικὸν πρόσωπον εἰς τάλλα πρόσωπα, φυσικὰ ἢ ἡθικὰ, ὅσα φαίνονται εἰς τοῦ αἰσθητὸν κόσμον. Διὰ τοῦτο τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἐμποροῦμεν νὰ ὀνομάσωμεν τὸ δίκαιον τῆς ἡθικῆς προσωπότητος, καὶ νὰ τὸ διακρίνωμεν, καθὼς καὶ τὸ τῆς φυσικῆς, εἰς τὸ δίκαιον τῆς προσωπικῆς ὑπάρξεως, εἰς τὸ δίκαιον τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας, καὶ εἰς τὸ δίκαιον τῆς προσωπικῆς ἰσότητος (ΝΓ'), μὲ τὰ ὅποια εἶναι ἀναγκαίως συνδεδεμένον τὸ ἀσφαλιστικὸν δίκαιον.

ΡΕΖ'. Τὸ πρῶτον δίκαιον ἀπαιτεῖ νὰ ὑπάρχῃ ἀνεξάρτητος ὁ λαός, καθὼς εἶναι ἀνεξάρτητον καὶ πᾶν φυσικὸν πρόσωπον· διὰ νὰ εἶναι δὲ εἰς λαός, πρέπει νὰ ἔχουν συγγένειαν πρὸς ἀλλήλα τὰ φυσικὰ πρόσωπα κατὰ γλώσσαν, κατὰ ἥθη τινα, καὶ κατὰ τὸν κοινὸν τῆς οἰκίσεως τόπον· ὁ λαός τότε ὀνομάζεται ἔθνος· εἶναι λοιπὸν φανερόν ἐκ τούτου ὅτι πᾶν ἔθνος πρέπει νὰ εἶναι εἰς λαός· εἰς δὲ εἰς λαός περιέχει διάφορα ἔθνη, καθὲν ἔθνος ἔχει δίκαιον νὰ γείνη λαός. Τούτου τεθέντος, τὸ πρῶτον δίκαιον ἀπαιτεῖ νὰ ἔχῃ ὁ λαός διωρισμένην ἐπικράτειαν (ΡΚΣ'). αὕτη εἶναι ἡ φυσικὴ βάσις τῆς ὑπάρξεώς του· τὸ δεύτερον, νὰ διατάξῃ καὶ νὰ διαμερίσῃ τὴν ἐπικράτειαν ταύτην, ὅπως θέλει. Τὸ τρίτον, νὰ ἔχῃ πολιτείαν ἰδικήν του καὶ νόμους, εἰς τοὺς ὁποίους νὰ μὴ ἀνακατόνεται λαὸς ἄλλος. Τὸ δὲ τελευταῖον, ὅταν λαός ἄλλος ζητῇ ἢ νὰ οἰκιοποιηθῇ μέ-

ρος τῆς ἐπικρατείας του ἢ νὰ τοῦ διατάξῃ πολιτείαν ἄλλην, ἢ ὁπωσούν νὰ τοῦ πειράξῃ τὰ δίκαιά του, νὰ μεταχειρίζεται ἀναγκαστικὰ μέγα διὰ νὰ κάμῃ κύρια καὶ ὁμολογούμενα τὰ δίκαιά του, ἀσφαλιζόμενος ἀπὸ τὰς τῶν ἄλλων βλάβας.

ΡΞΗ'. Πᾶσα πόλις ἔχει τὸ δίκαιον ν' αὐξάνῃ τὴν ἐπικρατείαν της, καὶ μετ' αὐτῆς τὴν σφαῖραν τῆς ἐλευθερίας της, εἰς ὅναται νὰ γείνῃ μὲ τρόπον σύμφωνον πρὸς τὰ δίκαια ἄλλων λαῶν. Ἐμπορεῖ λοιπὸν ν' ἀποκτᾷ καὶ συνορεύουσιν γῆν, καὶ ἀπομακρυνμένην, εἰς εἶναι ἢ ἀδέσποτος, ἢ παραιτεῖται ἐλευθέρως ἀπὸ τὸν μέχρι τοῦδε κύριόν της.

ΡΞΘ'. Εἰς δὲ τοῦτο τὸ δίκαιον θεμελιώνεται ἄλλο δίκαιον τοῦ ἐξαποστέλλειν ἀποικίας εἰς μακρὰν ἀπέχοντα μέρος τοῦ κόσμου, τὰ ὅποια εἶναι ἀπὸ ἄλλων λαῶν ἀδέσποτα· ἢ πόλις, ἣτις στέλλει τὴν ἀποικίαν, λέγεται Μητρόπολις, καὶ συνιστᾷ δίκαια καὶ καθήκοντα μὲ τοὺς ἀποίκους διὰ θετικῆς συνθήκης· οἱ δὲ, ἔχουσιν ὅλοι φυσικῶς τὸ πολιτικὸν δίκαιον· καὶ εἰς ἀκμάσῳσι ποτὲ καθ' ὑπερβολὴν, δίκαιον εἶναι νὰ γείνουν ἀπὸ τὴν μητρόπολιν των ἀνεξάρτητοι, ἢ νὰ φέρωνται πρὸς αὐτὴν, καὶ αὕτη πρὸς αὐτοὺς ἐλευθερώτατα· διότι μὰς ἐδίδαξεν ἡ πείρα, ὅτι τοιαῦται ἀποικίαι τόσον εὐκολώτερα ἀπολύονται ἀπὸ τὴν μητρόπολιν των, ὅσον αὐστηρότερα κρατοῦνται εἰς τὸ νὰ εἶναι ὑπήκοοι.

ΡΟ'. Ἄπας λαὸς ἔχει τὸ δίκαιον νὰ κάμῃ συνθήκας καὶ συμμαχίας μὲ ἄλλους λαούς· αἱ δὲ συμμαχίαι αὗται ἐμποροῦν νὰ ἔχουν σκοπὸν μόνον τὴν ἀμοιβαίαν προστασίαν καὶ βοήθειαν κατ' ἐχθρικών προσβολῶν· καὶ οὕτως εἶναι τόπον δικαιοῦται, ὅσον ἅπας λαὸς ἔχει καὶ χωρὶς συνθήκης τὴν ἐξουσίαν νὰ βοηθῇ τοὺς πολεμουμένους, εἰς καὶ εἰς ἑχθρὸν αὐτὸς κἀνένα ἄμεσον φόβον. Τὰ δὲ πρόσωπα, τὰ ὅποια γίνονται

πληρεξούσιοι πρέσβεις εἰς τὸ νὰ πραγματευθῶσι περὶ συνθηκῶν καὶ συμμαχιῶν, πρέπει νὰ θεωρῶνται ἱερά καὶ ἄδικτα ὡς πρὸς τὴν ζωὴν, τὴν ἐλευθερίαν, καὶ τὰ κτήματά των· διότι οὗτοι εἶναι ἐπίτροποι τῶν ἀποστελλόντων αὐτοὺς Ἡγεμόνων, οἵτινες ἔχουν τὸ δίκαιον νὰ πραγματεύωνται μὲ τοὺς ἔξω (ΡΜΘ'). καὶ ἡ κατὰ τοῦ πρέσβειος ἀδικία, ἀναφέρεται κατὰ τοῦ Ἡγεμόνος, ἥγουν κατ' ὅλου τοῦ λαοῦ· οὐδ' ἤθελαν γίνεσθαι συνδιαλέξεις καὶ συμβιβασμοὶ μεταξὺ τῶν ἐθνῶν, εἰάν οἱ πρέσβεις δὲν ἐθεωροῦντο ἱεροὶ καὶ ἄδικοι.

ΡΟΑ. Ὁ ὅλον ὅτι οἱ πρέσβεις ἐμποροῦν κατὰ τὸν ἔξωτερικὸν χαρακτήρα νὰ εἶναι διάφοροι, καὶ νὰ ἔχουν διάφορα ὀνόματα συνηθισμένα εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν τῆς πολιτείας γλῶσσαν (Ambassadeur, Envoyé, Chargé d'affaires κτλ.), ἐσωτερικῶς ὅμως θεωρούμενοι εἶναι ὅλοι ἴσοι, καθὼς εἶναι ἴσοι καὶ ὅλαι αἱ πόλεις (ΡΞΖ'). Καὶ εἶναι ὅχι μόνον αὐτοὶ ἄδικοι, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀκόλουθοί των, λέγω σύμβουλοι, μυστικοί, γραμματεῖς. Τὸ νὰ φυλακίζονται οἱ πρέσβεις, ἐνῷ κηρύττεται πόλεμος, εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς νὰ φυλακίζεται ὁ Ἡγεμὼν αὐτός, χωρὶς νὰ νικηθῇ καὶ νὰ πάσθῃ αἰχμάλωτος· ἐπιστολαὶ του νὰ ἀνοίγωνται, καὶ ἄλλαι φανεραὶ ἢ μυστικαὶ βίαι κατὰ τῆς πρεσβείας εἶναι προφανεῖς παραβάσεις τοῦ τῶν λαῶν δικαίου.

ΡΟΒ'. Αἱ διὰ τῶν πρέσβειων συνθήκαι δὲν ἐμποροῦν νὰ γίνωσι χωρὶς συγκατάθεσιν καὶ τῶν δύο συμφωνουσῶν πόλεων, καθὼς οὐδ' αἱ μεταξὺ δύο συμφωνούντων προσώπων (ΨΗ, Ρ'). Δὲν ἐμποροῦν δὲ νὰ ἔχωσι τὸ κύρος πρὶν ἐπιβεβαιωθῶσιν ἀπὸ τοὺς συμφωνούντας Ἡγεμόνας, ἐπειδὴ εἶναι δυνατόν νὰ ὑπερέβῃ ὁ πρέσβυς τὰ ὅρια τῆς πληρεξουσιότητός του, καὶ νὰ ἐστερξέ τι πλέον παρ' ὅσον ἤθελεν ὁ ἀποστέλλας αὐτόν. Δὲν εἰ-

ναι λοιπὸν ψιλὴ διατύπωσις συνηθείας αἱ ἀπὸ τοὺς τῶν ἐθνῶν ἡγεμόνας ἐπιβεβαιώσεις τῶν συνθηκῶν. Εἶναι δὲ πάντῃ πε-
ριτταί, ἐὰν κάμνωσι τὴν συνθήκην ἀμέσως αὐτοὶ οἱ ἡγεμόνες.

ΡΟΓ'. Ἐπειδὴ οἱ λαοὶ εἶναι πόλεις ἀνεξάρτητοι ἀπ' ἀλ-
λήλων καὶ ζῶσιν εἰς κατάστασιν ἀνάλογον τῆς φυσικῆς κατα-
στάσεως μερικῶν ἢ φυσικῶν προσώπων, καὶ ἐπομένως δὲν γνω-
ρίζουσι κανένα ἀνώτερόντων κριτὴν, καὶ ὅμως ἐμποροῦν νὰ
ἔχωσι διαφοροὺς γνώμας περὶ τῶν ἀμοιβαίων δικαίων καὶ καθ-
ηκόντων· διὰ τοῦτο οὕτωτινα μέσα ὑπάρχουσι διακρίσεως τῶν
διαφορῶν των, ὁ εἰρηνικὸς ἐξισατμὸς, ἢ ἡ βία τῶν ὀπλίων, ἢ-
γουν ὁ πόλεμος. Συγχωρεῖ δὲ τὸ δεύτερον τότε μόνον ὁ Λόγος,
ὅταν γείνη μάταιος ἀπάπειρα τοῦ πρώτου· καὶ κηρυχθῇ ὁ πό-
λεμος μετ' ὅλην τὴν ἀπαιτουμένην διατύπωσιν. Ἐὰν δὲ τὸ ἐν
μέρος φοβερισθῇ ἢ καὶ κτυπηθῇ χωρὶς κήρυξιν πολέμου ὑπὸ
τοῦ ἄλλου· τότε δὲν μένει ἄλλο μέσον ἀμύνης εἰς τὸ πολε-
μούμενον, εἰμὴ εὐθύς νὰ ἀντισταθῇ μετὰ τὰ ὄπλα.

ΡΟΔ'. Ἀμύνης λοιπὸν πόλεμος συγχωρεῖται μόνον ἀπὸ
τὸν Λόγον, ἀπορρίπτεται δὲ καὶ ἀποδοκιμάζεται ὁ τῆς προσβο-
λῆς· διότι οὗτος σκοπὸν ἔχων διαρπαγὴν ἄλλου λαοῦ, ἢ κα-
ταπόρθησιν ξένης ἐπικρατείας, καὶ ἐπομένως ὀλεθρον ἡθικοῦ
προσώπου, δὲν εἶναι κυρίως ἄλλοτι, εἰμὴ πολιτικὸς φόνος·
ἀλλ' ἐπειδὴ πόλεμος, ὅς τις πολιτικῶς εἶναι ἄμυνα, στρατιω-
τικῶς ἐκτελεῖται καὶ δι' ἀμύνης καὶ διὰ προσβολῆς, καὶ αἱ διὰ
προσβολῆς μάχαι κρίνονται πολλάκις στρατηγικῶς ὠφελιμώτε-
ραι παρὰ αἱ ἀμύνης· διὰ τοῦτο εἶναι συγχωρημένον νὰ ἐκτε-
λῇται τ' ἄμυνα εἰς εἶδος προσβολῆς. Εἶναι δὲ συγχωρημένον ἡ
προσβολή, καὶ ὅταν ὁ ἐχθρὸς ἀπεφάσισι νὰ προσβάλλῃ αὐτός·
διότι δὲν ἀρχίζει τὸν πόλεμον, ὅς τις πρῶτος ῥίψῃ τὸ κανόνιον,
ἀλλ' ὅς τις πρῶτος ἀπεφάσισι νὰ τὸ ῥίψῃ. Διὰ τοῦτο πολλάκις

εἰς τὴν πείραν μένει ἀμφίβολον Τίς ἀπὸ τὰς πολεμοφόρους θυνάμεις ἔκαμε τὴν προσβολὴν, καὶ Τίς τὴν ἀμυναν, καὶ μάλιστα εἰς ἀπὸ πολλῆς διεφέροντο πρὸς ἀλλήλας, καὶ δὲν ἡδύναντο νὰ ἐξισασθῶσιν εἰρηνικῶς.

ΡΟΕ'. Εἰς λαὸς ἀδικήσῃ ἄλλον, καὶ δὲν θέλῃ νὰ πληρώσῃ τὴν ἀδικίαν· ἔχει τὴν ἐξουσίαν ὁ ἀδικηθεὶς νὰ λάβῃ τὴν ἱκανοποίησιν· διότι ἀπὸ κανένα λαὸν δὲν αἰτεῖ ὁ Λόγος νὰ ὑποφέρῃ τὴν ἀδικίαν. Εἰς λοιπὸν κατ' ἄλλον τρόπον δὲν ἐμπορέσῃ ν' ἀπολάβῃ τὸ δίκαιόν του, μέσον ἄλλο ἐπιτυχίας τούτου δὲν τοῦ μένει εἰ μὴ ὁ πόλεμος· ὁ πόλεμος οὗτος ὀνομάζεται μὲν ἀνταρμειπτικός ἢ ἐκδικητικός, εἶναι δὲ κυρίως ἀσφαλιστικός καὶ ἀμυντικός, εἰς καὶ ἐκτελεῖται μὲ τρόπον προσβολῆς, ἐπειδὴ δὲ αὐτοῦ σκοπὸν ἄλλον δὲν ἔχει ὁ πολεμῶν, εἰμὴ νὰ ἀσφαλίσῃ τὸν ἑαυτοῦ τοῦ ἀπὸ τὰς ἐπανειλημμένας ἀδικίας. Ἀλλ' εἰς ὁ ἀδικος ἐκεῖνος λαὸς, μ' ὅλους τοὺς πολέμους καὶ τὰς συνθήκας, δὲν θέλῃ νὰ ὑποταχθῇ εἰς δίκαιαν σχέσιν καὶ συμβιβασμὸν πρὸς τοὺς ἄλλους λαοὺς, δὲν μένει εἰς αὐτοὺς ἄλλο ἀσφαλιστικὸν μέσον, εἰμὴ νὰ ἀφαιρέσωσιν ὁλοκλήρως τὴν ὑπαρξίν τοιοῦτου λαοῦ, ἢ γοῦν νὰ κάμωσι κατ' αὐτοῦ ἐξολοθρευτικὸν πόλεμον.

ΡΟΣ'. Ἐπειδὴ, ἐνῷ ἐπικρατεῖ ὁ πόλεμος, θεωροῦνται γενικῶς οἱ πολεμοῦντες λαοὶ ὡς ἀδικοῦντες καὶ ἀδικούμενοι· διὰ τοῦτο καὶ τὰ ἀναγκαστικά μέσα, ὅσα μεταχειρίζονται εἰς αὐτὸν, πρέπει νὰ διευθύνωνται εἰς τὸν λαὸν ὡς κοινωνικὸν ὅλον, καὶ ὅχι εἰς τὰ μερικὰ πρόσωπα, καθὼς τοιαῦτα· καὶ πάλιν τὰ μερικὰ πρόσωπα, καθὼς τοιαῦτα, δὲν ἔχουν καμμίαν ἐξουσίαν νὰ κάμωσι κανέν ἐχθρικὸν κίνημα. Διὰ τοῦτο αἱ ἐχθρικαὶ ἐργασίαι γίνονται εἰς τὸν πόλεμον κατὰ προσταγὴν τοῦ πολιτικοῦ κράτους ἀπ' ἐκείνου, καὶ κατ' ἐκείνων, οἱ τινες ὑπὲρ

ρετοῦν τὴν πόλιν ὡς ἀπλοφόρα ὄργανα. Δίῃτι ἡ γνώμη, ὅτι εἰς καιρὸν πολέμου παύει πάντα δικαία σχέσεις μεταξύ τῶν πολεμοῦντων λαῶν, καὶ ἐπομένως εἶναι συγχωρημένα εἰς πάντας τὰ πάντα (ἦγουν φόνος, ἀρπαγὴ, ἀνδραποδισμός, λεηλασία κτ.) ἐμπορεῖ μόνον ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα νὰ ἐκτελεῖται καὶ ν' ἀθωώνεται.

ΡΟΖ'. Ἀπὸ τὸ ἄσπλον μέρος τοῦ πολεμοῦντος λαοῦ ἐμπορεῖ ὁ ἐχθρὸς, ἐὰν νικᾷ, νὰ ζητῇ κατοικίαν, τροφήν, φορέματα, ἡ ἀντὶ τούτων ἀργύριον· παρεκτός δὲ τούτων δὲν τοῦ εἶναι συγχωρημένη καμμία ἄλλη βία· πρὸς ἀποφυγὴν τῆς βίας, πρέπει τὰ αἰτήματα νὰ γίνωνται κανονικῶς καὶ πεφεισμένως, καὶ ἐπομένως νὰ μὴ ἀφίνωνται εἰς τὴν προαίρεσιν καθενὸς στρατιώτου. Τῶν τῆς πόλεως ἡ τοῦ λαοῦ κτημάτων ἐμπορεῖ νὰ λάβῃ ὁ ἐχθρὸς μέρος, τὸ ὅποιον ἐμπορεῖ νὰ ἐκτιμηθῇ μὲ εὐλογοφανῇ καὶ δικαίαν τιμὴν, καὶ νὰ ἐκληφθῇ ὡς μέσον διατροφῆς τοῦ στρατοῦ, ἦγουν δημόσιον ἀργύριον, ὅπλα καὶ σκεύη κείμενα εἰς κοινὰς ἀποθήκας, πολεμικὰς ὕλας κτλ.

ΡΟΗ'. Ὁ κατὰ τοῦ ὀπλισμένου μέρους πόλεμος πρέπει νὰ γίνεται φανερός· διὰ τοῦτο εἶναι ἀσυγχώρητος ἅπας ὁόλιος φόνος, καὶ ἐπομένως ἡ χρῆσις τῶν δηλητηρίων φαρμάκων εἰς τὰς τροφὰς τῶν πολεμίων· ὁ πληγωμένος ἡ αἰχμαλωτισμένος δὲν εἶναι συγχωρημένον νὰ σκοτώνεται· διότι σκοπὸς τοῦ πολέμου ἐδῶ εἶναι νὰ κάμῃ ἀδύνατον τὸν ἐχθρὸν εἰς ἀντίστασιν· ἐπειδὴ δὲ διὰ τῆς πληγῆς καὶ τῆς αἰχμαλωσίας γίνονται αὐτοὶ νὰ ἀντισταθοῦν εἰς τὸ ἐξῆς· διὰ τοῦτο ὁ φόνος τῶν εἶναι βαρβαρότητος ἀποτέλεσμα. Τὸ δὲ νὰ ὀπλίζουσιν τοὺς αἰχμαλώτους κατὰ τῆς πατρίδος τῶν εἶναι κατὰ πάντα ἄδικον καὶ ἀπ᾿ ἀνθρώπου. Ἐν γένει δὲ πρέπει αἱ πολεμοῦντες ν' ἀποφεύγουν

πᾶν αἰσχροὺν καὶ τῆς ἀνθρωπότητος ἀτιμαστικὸν μέσον νίκης, διὰ τὴν καίμουν πόλεμον διάφορον παρὰ τὴν τῶν θηρίων πάλην.

ΡΟΘ'. Οἱ δὲ μὴ πολεμοῦντες λαοὶ ἔχουν τὸ δίκαιον τῆς οὐδετερότητος, εἰάν δὲν ἔχουν συμμαχίαν μὲ καίμειαν ἀπὸ τὰς πολεμοφόρους δυνάμεις (**ΡΟ'**). Ἄλλ' ἢ οὐδετέρα δύναμις, διὰ τὴν καίμειν σεβαστὴν τὴν οὐδετερότητα τῆς, χρεωστέῃ ἐξαιρέτως τὰ ἐφεξῆς δύο· α') τὴν μὴ συγχωρήσῃ διᾶσθαι εἰς καίμειαν δύναμιν διὰ τῆς ἐπικρατείας τῆς· β') τὴν μὴ δώσῃ εἰς καίμειαν πολεμικὰ ὄργανα. Ἐχει δὲ δίκαιον τὴν ἐμπορεύεται μὲ τὰς πολεμοῦσας δυνάμεις πᾶν εἶδος, παρεκτὸς τῶν πολεμικῶν φορτίων, λέγω ὄπλα, σίδηρον, πύριον κόνιν. Ἀμφίβολον εἶναι περὶ τῶν τροφῶν, τὰς ὁποίας ἐμποροῦν τὴν μεταχειρισθῶσι καὶ οἱ εἰρηνικοὶ καὶ οἱ στρατιῶται. Ἀμφίβολον εἶναι ἐπίσης εἰς τοὺς θαλασσίους πολέμους μέχρι τίνος ἐμπορεῖ τὴν ἐκταθῇ ἢ πολιορκία, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν συγχωρεῖται καὶ οὐδέτερον καράβιον τὴν πλησιάσῃ εἰς τοὺς πολιορκουμένους λιμένας.

ΡΠ'. Καθὼς πρέπει τὴν τηρῆται ἀπαραβάτως πᾶσα συνθήκη γνωμένη εἰς καιρὸν πολέμου, οὕτω καὶ ἡ συνθήκη τῆς εἰρήνης, εἰάν ἔχῃ τὰ γενικῶς ἀπαιτούμενα εἰς κύρωσιν (**ΨΗ', Ρ'**). Εἰς καιρὸν πολέμου ἐμποροῦν τὴν γείνουν συνθήκαι ἀναγκῆς, παραδόσεως τόπων ἢ στρατιωτικῶν, ἀλλαγῆς αἰχμαλώτων· τὰ τοιαῦτα ὅτι εἶναι ἱερὰ καὶ ἀπαράβαρα, λόγος δὲν χρειάζεται· διότι τίς ἡδύνατο τὴν καίμειν συνθήκην μὲ ἐχθρὸν, ὅς τις δὲν φυλάττει συνθήκην; Διὰ τὴν εἶναι βεβαία ἡ τῆς εἰρήνης συνθήκη, ἀπαιτεῖται πρῶτον κοινὴ θέλησις καὶ συγκατάθεσις τῶν εἰρηνευόντων· ἐλλείπει δὲ αὕτη, ὅταν τὸ ἓν μέρος προσβάλλῃ κατὰ τοῦ ἑτέρου τὸ βιάζῃ τὴν καίμειν ὑποσχέσεις (**ΨΘ' δ', ΡΟΓ'**). Ἄλλ' εἰάν καὶ τὰ δύο μέρη διαφερόμενα πρότερον περὶ τῶν σχέσεων τῶν ἡθέλησαν τὴν διακριθῶσι διὰ πολέμου,

ἡ βία δὲν εἶναι ἄδικος, ἐπειδὴ καὶ τὰ δύο μέρη ἠθέλησαν τὴν βίαν κριτῆν των· δεύτερον ἀπαιτεῖται νὰ μὴ ἀντιφέρεται ἡ συνθήκη εἰς τὸ ἡθικὸν πρόσωπον τοῦ λαοῦ, τὸ ὅποιον εἶναι ἐναντίον τῶν ἀναπαλλοτρίωτων του δικαίων. Ἐὰν δὲ συμβῇ τι τοιοῦτον, ὁ λαὸς θεωρεῖ τὴν συνθήκην προσωρινὴν βίαν, τὴν ὁποίαν καιροφυλακτεῖ νὰ ἀποβάλῃ.

ΡΠΑ'. Ἐπειδὴ διὰ τοῦ πολέμου καθίσταται κατὰ πάντα ἀβέβαιον τὸ δίκαιον τῶν λαῶν, οὐδὲ κρίνεται ἐντελῶς διὰ νίκης ἢ περὶ τῶν δικαίων λογομαχία· διὰ τοῦτο ὁ Λόγος θέλει, ὅτι ποτὲ τοιαῦται λογομαχίαι δὲν διακρίνονται διὰ τῶν ὅπλων, ὥστε νὰ βασιλεύσῃ εἰρήνη καθολικὴ μεταξὺ τῶν λαῶν. Αὕτη ἡ εἰρήνη, ἥτις εἶναι τὸ ἰδανικὸν τῆς κατὰ πάντα δικαίας καταστάσεως τῶν λαῶν, ποτὲ δὲν ἐμπορεῖ νὰ κατορθωθῇ οὔτε διὰ παγκοσμίου μοναρχίας, οὔτε διὰ πολιτικῆς ἰσορροπίας, οὔτε διὰ γενικῆς τῶν λαῶν συμμαχίας, ἀλλ' ἐμπορεῖ νὰ γείνη κατὰ μικρὸν προσέγγις εἰς αὐτὴν διὰ τῆς προαγομένης βελτιώσεως τῆς φυσικῆς καὶ πολιτικῆς καὶ ἡθικῆς τῶν λαῶν καταστάσεως.

ΡΠΒ'. Παγκόσμιος μοναρχία νὰ φέρῃ καθολικὴν εἰρήνην, ἔπρεπε νὰ εἶναι μονάρχης αὐτὸς ὁ Θεὸς ἐπὶ τῆς Γῆς, ὥστε νὰ δυνηθῇ νὰ συμβιβάσῃ τόσον ἐκ διαμέτρου ἀντικείμενα στοιχεῖα γλωσσῶν, ἡθῶν, θρησκευτῶν, προλήψεων, παθῶν, τὰ ὅποια ἐνυπάρχουσιν εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Γῆς· ἀνθρωπος δὲ οὐδὲ τὴν Γῆν ὅλην νὰ κυριεύσῃ δύναται, οὐδὲ νὰ συμβιβάσῃ τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ πρὸς τούτοις εἶναι προσωρινὸν καὶ φθαρτὸν φαίνόμενον· πολλοὶ δὲ βασιλεῖς, καὶ ἐὰν φυλάττωσιν εἰρήνην εἰς τοὺς κατοίκους τῆς ἐπικρατείας των, πολεμοῦνται μὲν ὅλον τοῦτο ὑπ' ἄλληλων, ἐὰν δὲν τοὺς ἐμποδίζωσιν ἄλλα αἷτια.

ΡΠΓ'. Ἡ δὲ πολιτικὴ ἰσορροπία εἶναι σύνδεσμος πολλῶν

πόλεων, ἀπὸ τὰς ὁποίας καίμμία δὲν δύναται νὰ βλάψῃ τὰ δίκαια τῆς ἄλλης χωρὶς νὰ κακοπαθήσῃ ἀπὸ τὰς ἄλλας· ἀλλὰ καὶ αὕτη ἐγέννησε πολλάκις πλεον παρὰ ἐμπόδισε τοὺς πολέμους· καὶ προσπαθοῦντες οἱ λαοὶ νὰ φυλάξωσιν ἰσότητάν δὲ προξένησαν πολλάκις παγκόσμιον σχεδὸν δεσποτείαν· εἰν δὲ συμμαχήσῃσι πολλοὶ λαοὶ διὰ ῥητῶν συνθηκῶν νὰ φυλάττωσιν ἀμοιβαίως τὰ δίκαιά των, πρέπει νὰ ἔχωσι γενικόν τι συνέδριον, Ἀμφικτυονικὸν τρόπον τινα, τὸ ὅποιον διατρίβον πάντοτε εἰς θεωρισμένον τινα τόπον νὰ θεωρῇ καὶ νὰ ἀνακρίνῃ τὰς παρεμπιπτούσας διαφοράς των· ἀλλ' εἰν ἡ ἰσχυροτέρα δύναμις λάβῃ τὸ δίκαιον νὰ κρίνῃ τὰς ἄλλας, χάνεται ἡ ἀνεξαρτησία τῶν ἄλλων, καὶ ἰδοὺ πάλιν πόλεμος.

ΡΠΔ'. Διὰ νὰ φυλαχθῇ λοιπὸν ὁπωσοῦν εἰρήνη, ἀνάγκη εἶναι νὰ ὑποτεθῶσι τὰ εἰρημένα (ΡΠΑ'). ἤγουν βελτίωσις τῆς φυσικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς τῶν λαῶν καταστάσεως, ἐκ τῶν ὁποίων θεωροῦμεν καθὲν χωριστά.

α'. Φυσικῶς ἅπας λαὸς, διὰ νὰ εἶναι εἰρηνικὸς, πρέπει νὰ ἔχῃ τὰ ἀναγκαῖα πρὸς ζωάρκειάν του· διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἔχῃ ἐπικράτειαν γῆς ἱκανὴν διὰ νὰ τὸν τρέφῃ· ἀλλὰ ποῖα εἶναι τὰ φυσικὰ τῆς Γῆς ὅρια παντός λαοῦ; θάλασσαί, λίμναι, ποταμοί, ὅρη χωρίζουν φυσικῶς πολλοὺς λαούς· ἀλλὰ πολλὰ χού δυσκόλως εὐρίσκεται καὶ τούτων ἡ ὀριστικὴ γραμμὴ· καὶ ἐντεύθεν ἐμποροῦν νὰ γεννηθῶσι λογομαχίαι περὶ ὁρίων. Πρέπει λοιπὸν νὰ προσδιορισθῶσι διὰ θετικῆς συμφωνίας· διὰ τοῦτο λοιπὸν

β'. Πολιτικῶς πρέπει νὰ καθυποβληθῇ βάσις, ὥστε καὶ ἐν ἐθνῶσι νὰ μὴ δύναται οὔτε νὰ κληρονομήσῃ, οὔτε ν' ἀγοράσῃ, οὔτε νὰ χαρίσῃ, οὔτε ν' ἀρπάσῃ μέρος ἐπικρατείας τοῦ ἄλλου. Καὶ διὰ νὰ μὴ γίνεταί καίμμία κατόχρησις ταύτης τῆς

βάσει, πρέπει ὅλα τὰ ἔθνη νὰ ἔχωσι σύγκρατον πολιτείαν κοινὴν ἐμποδίζοντες τὸν θέλοντα νὰ κάμῃ κατάχρησιν. Ἀλλ' ὅλα ταῦτα δὲν διατηροῦν τὴν εὐρήνην, εἰς οἱ λαοὶ δὲν εἶναι

γ'. Ἡδεῖα βελτιωμένοι· διότι, εἰς καὶ αἱ σχέσεις καὶ ὅλη ἡ πολιτικὴ τῶν λαῶν διαγωγὴ ὑποτάσσονται κατὰ πολλὰ εἰς τὴν ἐπιόρριον τῆς φυσικῆς ἀνάγκης, μ' ὅλον τοῦτο γενικῶς ἔχει μεγάλην εἰς τοῦτο δύναμιν καὶ ἡ ἐλευθερία καὶ τὰ εὐγενέστερα ἢ ἀγενέστερα φρονήματά των· καὶ διὰ τοῦτο πράττει ἄτοπον καὶ ἄλογον ἔργον ἡ Πολιτικὴ, εἰς θέλην νὰ διατάσῃ τὰ πάντα διὰ μηχανικῶν κινητηρίων, χωρὶς νὰ μεταχειρίζεται καὶ τὴν βοήθειαν τῆς Ἡθικῆς. Ἐὰν λοιπὸν μέλλουν οἱ λαοὶ νὰ ζῶσιν εἰρηνικώτεροι παρὰ ἔως τώρα, πρέπει νὰ ἀναλάβωσι ὀλιγώτερον ἐγωϊστικὰ φρονήματα· πρέπει ν' ἀκολουθῶσι τὰ ἐμπορικὰ συναλλάγματα μὲ ἐλευθερωτέρας ἀρχάς· πρέπει νὰ γένωσι κατ' ὀλίγον πλέον ἀνεξίτητοι παρ' ὅσον εἶναι· ἐπειδὴ κατ' ἄλλον τρόπον ὁ φόβος, ἡ πλεονεξία, καὶ τὸ θρησκευτικὸν μίσος ἐμποροῦν νὰ ἀνάπτωσι πᾶσαν στιγμὴν τὴν τρομερὰν δῆρα τοῦ πολέμου.

ΡΗΕ'. Ἀπας πολίτης μιᾶς πόλεως ἔχει τὸ δίκαιον νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν ἐπικράτειαν ἄλλης, ἥτις εἰρηνεύει μὲ τὴν ἰδικήν του, καὶ νὰ κάμῃ συναλλάγματα μὲ τοὺς ἐγκατοίκους, εἰς δὲν ἔχῃ κακοὺς σκοποὺς ἢ κατὰ τῆς πόλεως, ἢ κατὰ τῶν πολιτῶν. Εἰς δὲ τοῦτο ὑφίσταται τὸ τῆς ξενίας δίκαιον, τὸ ὅποιον ἐμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ καὶ κοσμοπολιτικὸν δίκαιον, ἐπειδὴ δι' αὐτοῦ ἐμποροῦν νὰ θεωρηθῶσιν οἱ διάφοροι διαφόρων πόλεων πολῖται ὡς μέλη μεγάλης τινος πάσης τᾶς πολιτείας περιεχομένης κοινωνίας, ἢ κοσμοπολιτικῆς κοινωνίας.

ΡΗΣ'. Τὸ κοσμοπολιτικὸν δίκαιον δὲν εἶναι χωριστὸν ἀπὸ τοῦ τῆς φύσεως, ἀλλ' εἶναι μετ' αὐτοῦ ἡνωμένον· διότι κατὰ

μία παράβασις τοῦ δικαίου δὲν γίνεται, εἰς δὲ δεχθῶμεν εἰς τὴν πόλιν μας ξένον, ὅς τις δὲν ἐνοχλεῖ καὶ νέμει. Τὰ ἐμπορικά του συναλλάγματα ἐμποροῦν νὰ γίνωνται δικαίως κατὰ τὰς συνθήκας τῆς πόλεως του μετὰ τὴν πόλιν μας· διὰ νὰ ἐκλείπῃ δὲ πᾶσα ὑπόψια κακιῶν σκοπιῶν, πρέπει νὰ ἔχῃ τὸ διαβατήριον γράμμα του ἀπὸ τὴν πολιτείαν του. Ἐνοπλοὶ δὲ ξένοι νὰ περιέρονται εἰς τὴν πόλιν εἶναι φανερόν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ τοὺς συγχωρῇται· αἱ δὲ ἄλλαι ἀκριβολογίαι καὶ στενοχωρίαι τῶν ξένων εἶναι ἄτοποι καὶ ἄδικοι. Ἀλλ' εἰς οἱ ξένοι ὑπάγῳσιν εἰς ἄλλους τόπους διὰ νὰ καταπατήσωσι τὰ δίκαιά των, πρέπει νὰ ἀποβάλλωνται ὡς ἄνθρωποι κακοῦργοι καὶ κλέπται.

Σημείωσις. Εἰς τῆς ξενίας τὸ δίκαιον ἀνήκει καὶ τὸ δίκαιον τῆς ἐλευθέρου θαλασσοπλοίας· διότι ἡ θάλασσα εἶναι ἀπὸ τὴν φύσιν αὐτὴν τρόπον τινα προσδωρισμένη μέσον συναλλαγματικῆς τῶν λαῶν ἐκδόσεως· δὲν εἶναι ἐπικρατεία περικυλισμένη καὶ περιφραγμένη, ἐπειδὴ καὶ εἰς δὲν δύναται νὰ κατοικήσῃ ἐπάνω της· μόνον λίμναι καὶ ποταμοὶ περιεχόμενοι εἰς ἐπικρατείαν τινα εἶναι κτήματα ἰδιότητος· καὶ εἰς εἶναι ὅρια δύο ἢ τριῶν ἐπικρατειῶν, ἐμπορεῖ πᾶσα μία νὰ καρπύνηται τὴν ἐξ αὐτῶν ὠφέλειαν, ἂν διὰ συνθήκης ἰδιαίτερας δὲν ἀνήκῃ ἀποκλειστικῶς εἰς μίαν μόνον· ἡ δὲ θάλασσα εἶναι ἐλευθέρη, παρεκτός των λιμένων, οἵτινες εἶναι κτήματα ἐπικρατειῶν. Ἡ μεγάλη θαλασσινὴ δύναμις (ὅποια εἶναι τῶν Ἀγγλῶν) δὲν ἐμπορεῖ νὰ θώσῃ εἰς τὸν λαόν θαλασσοκρατίαν. Ἐὰν συμβῇ δυστυχία εἰς ταξειδεύον καράβιον, εἶναι συγχωρημένον ν' ἀράξῃ εἰς ξένον γῆν, καὶ νὰ θεραπεύσῃ τὸ κακόν, ἥγουν νὰ ἐπισκευάσῃ μέρη χαλασμένα τοῦ καραβίου, ἢ ν' ἀγοράσῃ τροφάς· εἰς δὲ ναυαγίᾳ εἰς ξένον γῆν, δὲν πρέπει νὰ περαχθῇ τίποτε ἀπὸ τὰ περισσώζοντα μέρη τῆς ναυαγίας, οὐδ' οἱ καταλειπόμενοι ζῶντες ἄνθρωποι· ὁ τόπος ἔχει τὴν ἐξουσίαν νὰ οἰκιοποιηθῇ ὅσα αὐτόματος ἐκβάλλει ἐξ ἡ θάλασσα, ὡς κτήματα ἀδέσποτα, καὶ ὑπὸ παντός τοῦ πρώτου τυχεύοντος δυνάμενα νὰ κυριευθῶσι.

ΠΕΡΙ ΔΙΚΑΙΟΥ.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

Ἐφηρμοσμένον Δίκαιον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Τί εἶναι ἄνθρωπος, καὶ περὶ τῶν δικαίων τῆς
ἀνθρωπότητος.

ΡΗΖ΄.

Επειδὴ ἡ περὶ τοῦ ἐφηρμοσμένου Δικαίου πραγματεία θελεῖ
ἐξετάσειν τοὺς περὶ τούτου νόμους τοῦ Λόγου, ἀναφέρουσα αὐ-
τοὺς ἰδιαίτατα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν κατὰ τοὺς ἐμπειρικούς
τῆς προσδιορισμῶν καὶ σχέσεις (ΚΒ΄)· διὰ τοῦτο πρὸ πάντων
γεννᾶται τὸ ζήτημα, Πῶς πρέπει νὰ φανῇ ἔν τι ἀντικείμενον
τῆς πείρας, διὰ νὰ εἶναι ἄνθρωπος, καὶ ἐπομένως, ἐμπειρι-
κὸν δικαίου ὑποκείμενον.

ΡΗΗ΄. Τὸ ζήτημα τοῦτο ἐμπορεῖ νὰ φανῇ εἰς πολλοὺς
περιττόν, ἐπειδὴ ἐξεύρει καθεὶς ἀμέσως ἐκ τῆς ἐποπτείας Τί
εἶναι ἄνθρωπος· ἀλλ’ οὕτω πρέπει νὰ ἐκλάβωμεν ἐπιπολαιῶς
τὸ πρᾶγμα. Ἐὰν ἐνθυμηθῶμεν τὰς λογομαχίας τῶν φιλοσόφων
περὶ τῶν ζητημάτων, ὅτι Ἄρα τὸ ἔμβρυον, τὸ τέρας, τὸ νήπιον, ἡ

γυνὴ ἔχουν τὸ δίκαιον τῆς ἀνθρωπότητος, ἢ ὄχι; Θέλομεν πληροφορηθῆν, ὅτι δὲν θυνάμεθα νὰ ἐπιλύσωμεν ταῦτα, χωρὶς νὰ θεωρήσωμεν ἐπιστημονικῶς τὰ ἀναγόμενα εἰς ἐκεῖνο.

ΡΠΘ'. Ἀνθρώπος κατὰ δικανικὴν σημασίαν εἶναι πᾶν ἄνθρωπον, εἰς τὰ ὁποῖον γίνονται ἀντιληπτοὶ αἱ χαρακτῆρες τοῦ ἀνθρωπίνου εἶδους. Οἱ χαρακτῆρες οὗτοι εἶναι τρεῖς. Νὰ ἔχῃ ὀργανικὸν σῶμα αὐθυπόστατον. Ζωὴν καὶ αἴσθησιν. Ἀνθρωπίνην ὄψιν. Εἰς τοιοῦτον οὖν γνωρίζονται καὶ αἱ ἔμφυτοι ιδιότητες τῆς ἀνθρωπότητος· ὅπου δὲ γνωρίζονται αὗται, ἐκεῖ πρέπει νὰ γνωρισθῇ κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ Λόγου καὶ ἐμπειρικόν τι δίκαιον ὑποκείμενον.

ΡΠΥ'. Ἐκ τοῦ πρώτου χαρακτῆρος, Νὰ ἔχῃ ὀργανικὸν σῶμα αὐθυπόστατον, συμπεραίνεται, ὅτι τὸ ἔμβρυον δὲν εἶναι ἄνθρωπος κατὰ δικανικὴν σημασίαν, ἐπειδὴ δὲν φαίνεται αὐθυπόστατον σῶμα, ἀλλὰ μέρος ἄλλου ἀνθρωπίνου σώματος· οὐδὲ θυνάμεθα νὰ ἐξεύρωμεν ἂν μέλλῃ ποτὲ νὰ φανῇ τέλειος ἄνθρωπος· διὰ τοῦτο χωρὶς διαταγμὸν πρέπει νὰ διαμελειθῇ, εἰάν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γεννηθῇ κατ' ἄλλον τρόπον. Μόνος δὲ ὁ στοχασμὸς, ὅτι ἐμπόρεῖ νὰ βλάψῃ τὸ ἔμβρυον τὴν μητέρα, καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ θανατωθῇ, εἶναι τόσον ἄλογος, ὥστε δὲν χρειάζεται ἀναίρεσιν. Ἀλογιώτατον δὲ καὶ ἀδικιώτατον εἶναι νὰ φονεύεται ἡ μήτηρ, διὰ νὰ διατηρηθῇ ἡ ζωὴ τοῦ ἐμβρύου· ἀλλ' οὐδ' εἰς ἐπικινδύνους πράξεις, ὅποια εἶναι ἡ καισαρικὴ λεγομένη τομὴ, πρέπει νὰ καθυποβάλλεται χωρὶς τὴν θέλησίν της· ἀλλὰ νὰ τὴν ἀφύσιν εἰς τὴν ἐξουσίαν της, ἂν θέλῃ μόνη της νὰ καθυποβληθῇ εἰς τοῦτο, ἢ ἀπὸ ἀγάπην τοῦ γεννήματός της, ἢ ἀπὸ φόβον μὴ δοκιμάσῃ θάνατον ὀδυνηρότερον παρὰ τὰς ἐκ τῆς πράξεως ταύτης ἀλγηδύνας. Ἐπειδὴ λοιπὸν τὸ ἔμβρυον, ἀφ' οὗ γεννηθῇ εἰς τὸν αἰσθητὸν

τούτου κόσμου, φαίνεται πρόσωπον, ἀφ' οὗ γεννηθῇ γίνεται καὶ ἄνθρωπος, ἦγουν ὑποκείμενον δικαίου.

Ρ4Β'. Ἐκ δὲ τοῦ δευτέρου χαρακτήρος, Νὰ ἔχῃ ζωὴν καὶ αἰσθῆσιν, συμπεραίνεται ὅτι νήπιον γεννώμενον νεκρὸν ἔχει τότε δίκαια, ὅσα καὶ τὸ ἀποθνήσκον ἀφ' οὗ γεννηθῇ. Ἀλλ' ἐπειδὴ πολλά γεννῶνται μὲ φαινόμενον θάνατον, χρεωστοῦνται καὶ εἰς αὐτὰ ὅλαι αἱ περιθάλψεις, ὅσας ὁ ζῶν ἄνθρωπος χρεωστεῖ εἰς τὸν ἀποθνήσκοντα πρὶν σβεσθῇ παντελῶς ἢ λαμπὰς τῆς ζωῆς. Αἱ περιθάλψεις αὗται μέρος μὲν εἶναι δικαίαι, ἦγουν νὰ μὴ πραχθῇ τι, τὸ ὅποιον σκοτίνει ἀληθῶς τὸν φαινόμενον ἀποθαμμένον· μέρος δὲ ἡθικαί, ἦγουν νὰ πραχθῇ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ἐξυπνίσῃ τὴν ζωὴν.

Ρ4Γ'. Ὁ τρίτος χαρακτήρ, Νὰ ἔχῃ ἀνθρωπίνην ὄψιν ἐπιλύει τὸ περὶ τῶν τεράτων ζήτημα· ὅσον διεστραμμένα καὶ ἂν διοργανισθῶσι, πρέπει νὰ φυλάττεται ἡ ζωήτων, εἰς μόνον ἐμφαίνεται εἰς αὐτὰ ἀνθρωπίνη ὄψις. Τοιαῦτα τέρατα, μ' ὅλον ὅτι δὲν ζῶσιν, εἶναι ἀτιμία τῆς ἀνθρωπότητος νὰ φονεύονται, ὅταν ἔχουν διακεκριμένον ἀνθρώπου πρόσωπον. Εἰς δὲ γεννῶνται διὰ νομίμου γάμου, ἢ παρανόμως, τὸ τοιοῦτον δὲν πρέπει νὰ βλάβῃ τὸν ἄνθρωπον, ὅστις ἐφέρθη εἰς τὸν κόσμον φυσικῶς, εἰς καὶ οἱ γεννήτορες δὲν ἐφύλαξαν τοὺς ἱεροὺς τῆς κοινωνίας νόμους.

Ρ4Δ'. Τὰ δίκαια τῆς προσωπικῆς ὑπάρξεως καὶ ἐλευθερίας καὶ ἰσότητος, τὰ ὅποια ἐπανήκουσιν ἀρχικῶς εἰς πᾶν λογικὸν ζῶον, καθὸ τοιοῦτον (ΝΓ'), ὀνομάζονται μὲ τὴν μερικωτέραν των προσαρμογὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον δίκαια τῆς ἀνθρωπότητος· καὶ δύναται νὰ τροποποιηθῶσι μὲν ἀπὸ τὰς ἐμπειρικὰς τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους σχέσεις, ἀλλ' ἔχει καὶ νὰ ἐκλείψῃσι· διὰ τοῦτο προσανήκουσι καὶ εἰς πᾶν ὄν,

εἰς τὸ ὅποιον γνωρίζονται αἱ ἔμφυτοι ιδιότητες τοῦ ἀνθρώπου (ΡΠΘ'). Ἀνθρώπος δὲ, ὅστις εἶναι ἀνίκανος κατ' ἑαυτὸν νὰ γνωρίσῃ καὶ νὰ ἐκτελέσῃ τὰ δίκαιά του, ὀνομάζεται κωφός κατὰ δικανικὴν σημασίαν· καὶ εἰ μὲν προέρχεται ἡ κωφότης του ἀπὸ ἑλλειψιν τῆς ἡλικίας ὀνομάζεται νήπιος. εἰ δ' ἀπὸ ὑπερπλήρωσιν αὐτῆς, παλίμπαις· ἀλλὰ δὲν ἐμπορεῖ νὰ προσδιορισθῇ φυσικῶς ὁ χρόνος, κατὰ τὸν ὅποιον ὁ ἄνθρωπος μεταβαίνει ἀπὸ τὴν μίαν εἰς τὴν ἄλλην κατὰστασιν.

Σημειώσεις. Ἐπειδὴ αἱ πνευματικαὶ καὶ αἱ σωματικαὶ δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτύσσονται κατὰ μικρὸν· εἶναι μὲν ὁ νεογέννητος ἄνθρωπος κατὰ τὴν ἔμφυτον ιδιότητα, καὶ ἐπομένως κατὰ τὰ δίκαιά του, ἄνθρωπος· εἶναι δὲ νήπιος, ἥγουν δὲν ἔχει ἐνεργοῦς τὰς δυνάμεις διὰ τῶν ὁποίων ἐμπορεῖ νὰ γνωρίσῃ καὶ νὰ ἐκτελέσῃ τὰ δίκαιά του. Εἶναι λοιπὸν τὸ αὐτὸ, ὡς νὰ μὴ δύναται νὰ λαλήσῃ περὶ τῶν δικαίων του· διὰ τοῦτο εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν Γερμανῶν ὀνομάζεται unmündig, ἥγουν ἄτομος. Ἀλλ' εἰς τοιαύτην κατὰστασιν ἐμπορεῖ νὰ καταστήσῃ ἐκ διαφορῶν περιστάσεων καὶ ὁ ἡλικιωμένος ἄνθρωπος· τοιοῦτοι εἶναι οἱ μωροί, οἱ τρελλοί, καὶ οἱ παλίμπαυδες γέροντες. Πᾶν λοιπὸν νήπιον εἶναι κωφός ἄνθρωπος, δὲν εἶναι ὅμως νήπιον πᾶς κωφός ἄνθρωπος· καὶ ἡ μὲν νηπιότης παρέρχεται, καὶ φθάνει τὸ νήπιον εἰς τὴν ὀριμότητα τῆς ηλικίας· ἡ δὲ ἄλλη κωφότης ἐμπορεῖ νὰ παραμείνῃ εἰς ὅλην τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου. Πρέπει λοιπὸν καὶ τὰ δίκαια τῶν κωφῶν νὰ μὴ παραβλεπῶνται, ἀλλὰ νὰ τιμῶνται, καθὼς καὶ τὰ τῶν λαλοῦντων προσώπων· πρὸς τοῦτο εἶναι καθήκον μάλιστα τῆς πόλεως νὰ προστατεύῃ τοὺς ἀτελεῖς τούτους ἀνθρώπους, καὶ νὰ μὴ συγχωρῇ νὰ γίνωνται ἔρμαιον τῶν ἄλλων. Ἡ μετάβασις τῆς νηπιότητος εἰς τὴν τελείαν ἡλικίαν συμβαίνει κατὰ τοὺς νόμους τῆς φυσικῆς συνεχείας (Μεταφ. ΡΙΑ') εἰς τρόπον, ὥστ' εἶναι αὐτόματον νὰ προσδιορισθῇ ἀκριβῶς τὸ χρονικὸν σημεῖον, ὅποτε γίνεταί· καὶ εἰς ἄλλους μὲν συμβαίνει ἀρχήτερα, εἰς ἄλλους δὲ βραδύτερα· καὶ ἡ διαφορὰ αὕτη εἶναι τόσον μεγάλη, ὥστε ὅχι μόνον ἀτομικῶς, ἀλλὰ καὶ κατ' ἔθνη, καὶ κατὰ κλίματα γίνεταί ἰσχυροτάτη· καὶ ἐμπορεῖ μὲν νὰ εἴπητις, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐνῆλικος, καὶ ἐπομένως τελείος, εὐθύς ἀποῦ γίνῃ ἔνθεος, ἥγουν δυνατός νὰ προάγῃ τὸ εἶδος του· ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο ἐπικρατεῖ πάντοτε, ἐπειδὴ δὲν τρέχουν πᾶντοτε παραλλήλως αἱ σωματικαὶ μετὰ τὰς ψυχικὰς δυνάμεις· ἀλλὰ καὶ ἡ ἡρῆ αὐτὴ εἶναι πάλιν ὁμώτερος καὶ κατὰ τὰ άτομα, καὶ κατὰ τὰ ἔ-

ση, καὶ κατὰ τὰ κλίματα, καὶ κατὰ τὰ γένη, ἐπειδὴ ἡ γυνὴ ἔβρε ἀρχήτερα παρὰ τὸν ἄνδρα. Πρέπει λοιπὸν οἱ θετικοὶ νόμοι νὰ προσδιορίζωσι τὸν καιρὸν τοῦτον μὲ μέτρον ἀναλογοῦν ὁπωσοῦν εἰς τὸ ἔθνος καὶ εἰς τὸ κλίμα τοῦ τόπου· ἡ δὲ πόλις νὰ κρατῇ τὸ δίκαιον τοῦ νὰ μακρύνῃ ἢ νὰ μικρύνῃ τὸν καιρὸν τοῦτον, καθὼς ἤθελεν ὑπαγορεύειν ἀναγκαίαι περιστάσεις.

ΡΥΘ'. Μ' ὅλον ὅτι αἱ σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πολλαὶ καὶ διάφοροι, καὶ κατ' αὐτάς ἐμπορεῖ νὰ ἐμβῇ εἰς παντοδαπὰς κοινωνίας, τῶν ὁποίων τὰ δίκαια καὶ τὰ καθήκοντα προσδιορίζονται ἐκ τῶν ἐν γένει εἰρημένων περὶ τοῦ δικαίου· μ' ὅλον τοῦτο δὴν εἶναι αἱ πρώτισται καὶ κυριώτεραι· μία φυσική, καὶ ἄλλη θρησκευτική· διότι χωρὶς τὴν φυσικὴν σχέσιν δὲν δύνανται νὰ γεννηθῶσιν ἄνθρωποι εἰς τὸν κόσμον, εὐδὲ νὰ συσταθῇ πόλις· καὶ ἄνθρωποι χωρὶς τὴν ἐλπίδα πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι δυστυχεῖς καὶ τρισάθλιοι. Διὰ τοῦτο εἰς τὰ ἐφεξῆς κεφάλαια θέλομεν ἐκθέσειν τὰς κυριώτερας σχέσεις τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας, τὰς ὁποίας ἔχουν καὶ πρὸς ἀλλήλα, καὶ πρὸς τὴν πόλιν· καὶ τελευταῖον τὰς σχέσεις τῶν τῆς ἐκκλησίας μελῶν, ἥγουν δίκαια καὶ καθήκοντα, τὰ ὅποια ἔχουσι καὶ πρὸς ἀλλήλα καὶ πρὸς τὴν πόλιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τῶν δικαίων καὶ καθηκόντων τοῦ γάμου.

ΠΥΣ'.

Εἰπειδὴ κατὰ τοὺς νόμους τῆς φύσεως δὲν ἐμπορεῖ νὰ διατηρηθῇ ἄλλως τὸ ἀνθρώπινον γένος, εἰ μὴ διὰ σωματικῆς ἐνώσεως δὴν ἐπίτηδες πρὸς ταῦτα ἀμωργανισμένων ἀνθρώπων

τοῦ αὐτοῦ καὶ τῆς γυναικός· διὰ τοῦτο εὐρίσκεται καὶ εἰς τοὺς δύο ὁρμήτις πρὸς ταύτην τὴν ἔνωσιν· ὀνομάζεται δὲ αὕτη ὁρμή τῆς τοῦ γένους προαγωγῆς· ἡ δὲ πράξις διὰ, τῆς ὁποίας ἀναπαύεται, λέγεται σαρκεκὴ μίξις ἢ συνουσία. ἡ δὲ ἔνωσις των, γαμικὴ σύζευξις.

ΡΨΖ'. Ἡ φυσικὴ αὕτη ὁρμή τοῦ ἀνθρώπου εἶναι διάφορος παρὰ τὴν τῶν ἀλόγων ζώων· πρῶτον, ὅτι ἡ ἐνέργειά της δὲν φαίνεται εἰς διωρισμένον καιρὸν τοῦ ἑαυτοῦ ἢ τῆς ἡμέρας, ἀλλ' ἐμπορεῖ νὰ διεγερθῇ εἰς πάντα χρόνον· δεύτερον, ὅτι δὲν φανερόνεται μὲ κτηνωδὴ σφοδρότητα, ἀλλ' ὑποτάσσεται εἰς τὴν κυριότητα τῆς θελήσεως. Τὰ δύο ταῦτα πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἀκριβῶς, ὥς τις θέλει νὰ λάβῃ ὀρθὴν ἔννοιαν τῶν ἀνθρωπίνων συζεύξεων· διότι ἐφρόντισεν ἡ φύσις νὰ καθυποβάλλῃ βάσιν στεροῦν ἐσωτερικῆς καὶ διαρκούς ἐνώσεως τῶν γενῶν, καὶ τῆς πολιτικῆς τῶν ἀνθρώπων κοινωνίας διὰ τούτων τῶν μέσων· διὰ τούτων μέσων τῶν μέσων ἠδύνατο νὰ ὑπάρξωσιν ἐκεῖνη ἡ προσηνὴς ὁρμή τῶν δύο γενῶν ἡνωμένη μὲ συστολήν, ἔρως ἡνωμένος μὲ τιμὴν, δεσμός ὑπερυψωμένος ἀπὸ τὴν προσωρινὴν ἀπόλαυσιν, καὶ περικλείων ὅλα τὰ ἐντεῦθεν προῖοντα μὲ σφικτοὺς γλυκυτάτης ἀγάπης συνδέσμους.

ΡΨΗ'. Μ' ὅλον ὅτι ἡ φύσις διερεθίζει πάντα εὐεκτοῦντα ἄνθρωπον πρὸς ἀνάπαυσιν τῆς φυσικῆς του ὁρμῆς· μ' ὅλον τοῦτο καὶ εἰς δὲν ἔχει φυσικὸν δίκαιον νὰ ἀναγκάσῃ ἄλλον εἰς τὴν πράξιν, διὰ τῆς ὁποίας ἀναπαύεται ἡ ὁρμή (ΡΨΖ'). καὶ ἡ λεγομένη βία κατ' ἐξοχὴν, ἡγοῦν ἡ δὲ ἀναγκαστικῶν μέσων γινομένη μίξις, εἶναι ἀπανθρωποπατὴ παράβασις τοῦ δικαίου τῆς προσωπότητος. Καὶ αὕτη λοιπὸν ἡ προσωρινὴ σύζευξις ἐμπορεῖ νὰ γείνη μὲ ἀμοιβαίαν συγκατάθεσιν· καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς συνθήκη συζεύξεως· ἀλλ' εἰς τὸν ἄνθρωπον

φυσικῶς αἱ τοιαῦται συνθῆκαι δὲν ἐμποροῦν νὰ γείνουν προσω-
ριναὶ (Ρ4Ζ'). ἡ ἀληθινὴ καὶ φυσικὴ τῆς ἐνώσεώς των συν-
θήκη εἶναι ἡ ἐφεξῆς.

Ρ4Θ'. Γάμος εἶναι ἔνωσις ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς γινο-
μένη μετὰ γαμικὴν συνθήκην, ἣτις ἔχει δίκαιον κύρος·
α'), εἰάν γείνηθῃ ἐτερογενῶν προσώπων, ἀποκλειομένων τῶν
ἄλλων· β'), εἰάν τὰ χρονικά ὁρίατῃς ἐκτείνωνται ἐπίσης με-
τὴν ζωήν των, ἐπειδὴ πολυμερεῖς, καὶ προσωριναὶ συζεύξεις
συνθῆκαι δὲν συμβιβάζονται μετὰ τὴν ἀξίαν τῆς ἀνθρωπότητος,
καὶ ἐπομένως ἤθελαν εἶσθαι ἄτιμοι καὶ αἰσχραὶ συνθῆκαι.
Ἀνὴρ καὶ γυνὴ θεωρούμενοι εἰς ταύτην τὴν ἔνωσιν ὀνομάζονται
σύζυγοι, καὶ ἀποτελοῦν οἱ δύο ἓν ἡθικὸν πρόσωπον· καὶ
οἱ δύο κατοικοῦν τὸν αὐτὸν τόπον, κυριεύουσιν τὰ αὐτὰ κτήμα-
τα, ἀπολαύουσιν τὰ αὐτὰ, εἶναι ἓν κατὰ πάντα, μ' ἕλον ὅτι πολ-
λάκις οἱ θετικοὶ νόμοι ἐκ φρονήσεως καὶ ἀπαντήσεως τινῶν ἐν-
δεχομένων περιστάσεων προσδιορίζουσιν ἐγγράφως τὴν περιου-
σίαν καθενὸς τῶν δύο συζύγων χωριστά.

Σ'. Γάμος λοιπὸν εἶναι σύζευξις δύο ἐτερογενῶν προσώ-
πων συμφωνουμένη ἐφ' ὅρου ζωῆς των, καὶ κατὰ τοῦτο ὀνομά-
ζεται καὶ μονογαμία. Πᾶσα δὲ ἄλλη σύζευξις (πολυγαμία,
κοινότης τῶν γυναικῶν, παλλακεία) εἶναι δεικτικῶς ἄκυρος,
καὶ κατ' οὐδένα τρόπον ὑποφερτὴ εἰς τὴν πόλιν. Ὡσαύτως
ἀπαγορεύει τὸ δίκαιον καὶ γαμικὰς συζεύξεις μεταξὺ τῶν πλη-
σιισταίων συγγενῶν, ἥγουν ἐκείνων, οἵ τινες κανονικῶς ἀποτε-
λοῦσι μίαν οἰκογένειαν, ἐπειδὴ ἡ τούτων συγχώρησις ἐμπορεῖ
νὰ προξενήσῃ ἀτίμασιν ἡθικῶν σχέσεων, καὶ ἐπομένως ἤθελεν
ἀναλάβειν ἡ γαμικὴ συνθήκη αἰσχρὸν καὶ ἀπροεπὴ χαρακτήρα.
Θέλομεν ἐξετάσειν εὐθὺς λεπτομερέστερα καθὲν ἀπὸ ταῦτα.

ΣΔ'. Ἡ πολυγαμία εἶναι ἀσυγχώρητος διὰ τοὺς ἐφεξῆς

λόγους· διότι αὕτη ἐμπορεῖ νὰ εἶναι ἡ πολυανδρία, ἡ πολυγυναικία· εἰ μὲν τὸ πρῶτον, ἐπειδὴ ἡ γυνή δὲν δύναται νὰ συλλάβῃ ἀπὸ πολλοὺς ἀνδρας, ἀλλ' ἀπὸ ἑνα, εἶναι δὲ αὐτὸ τοῦτο παρὰ φύσιν· καὶ προσέτι ἐναντίον τῆς ἀξίας τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες πρέπει νὰ ἀναπαύωσιν ὡς θούλοι ἀχαλίνωτον ἐπιθυμίαν· διὰ τοῦτο οὐδ' εἶναι νομοθετημένον εἰς κἀνὲν ἔθνος· εἰ δὲ τὸ δεύτερον, μ' ὅλον ὅτι πολλαὶ γυναῖκες ἐμποροῦν νὰ συλλάβουν ἀπὸ ἑνα ἀνδρα, καὶ ἀπὸ ἑθνη τινα εἶναι νομοθετημένον· εἶναι, παρεκτὸς τῆς τοῦ ἀνδρός ἐξασθενείσεως καὶ κατὰ τὸ σῶμα καὶ κατὰ τὸ πνεῦμα διὰ τὴν ἀκρασίαν, ὅχι ὀλιγώτερον ἀτιμαστικὸν τῶν γυναικῶν, αἵτινες ὑπηρετοῦν τὴν ἡθονὴν ἑνὸς ἀνδρός, καὶ συνήθως εἶναι καταβυθισμέναι εἰς δουλικὴν τινα κατάστασιν· φθείρει δὲ καὶ τὴν ἐνότητα τῆς οἰκογενείας. Διὰ τοῦτο μένουσιν ἀπαιδευτα καὶ ἀκαλλιεργητα τὰ ἔθνη, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι συγχωρημένη ἡ πολυγαμία, ἐπειδὴ πᾶσα ἀγωγή καὶ παιδεία ἀρχίζει ἀπὸ εὐγενῆ καὶ σύμφωνον καὶ αἰτάραχον οἰκιακὴν ζωὴν.

ΣΒ'. Τὴν κοινότητα τῶν γυναικῶν ἤθελε νὰ εἰσαγάγῃ ὁ Πλάτων εἰς τὴν ἰδανικὴν πολιτείαν του, διὰ νὰ ζῶσι φιλικῶς καὶ συγγενικῶς ὅλοι οἱ πολῖται του· ἀλλ' εἰάν αἱ συγγένειαι ἐξαπλωθῶσιν οὕτως εἰς ὅλους, παύουσι νὰ εἶναι συγγένειαι, οὐδ' ἤθελεν εἶσθαι μεταξὺ τῶν ἀγάπῃ συγγενικῇ, χρήσιμος πρὸς ἀγωγὴν καὶ παιδείαν, ἀλλὰ μόνον ἔρωσ, εἰάν ἡδύνατο νὰ εἶναι καὶ οὗτος· πρὸς τούτοις ἡ πόλις, ἥτις ἤθελεν εἰσαγάγειν τὴν κοινότητα τῶν γυναικῶν, ἔπρεπε νὰ χρειασθῇ πολλὰς τεχνικὰς παρασκευὰς διὰ νὰ μετριάξῃ τὴν ἀκρασίαν τῶν πολιτῶν της· καὶ ἄλλας πλείονας εἰς τὸ νὰ ἀνατρέφῃ τὰ ἀπάτορα ταῦτα φαινόμενα παιδία. Γενικῶς δὲ νὰ εἴπω ἡ κοινότης τῶν γυναικῶν εἶναι ἐναντιῶ καὶ πολυανδρία καὶ πολυγυναικία· καὶ ἐπομένως καὶ διὰ τὰ δύο ἀσυγχώρητος.

ΣΓ'. Ἡ παλλακεία, καὶ ἡ πορνεία εἶναι μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἰδέας, ἐκτὸς ὅτι ἡ μὲν εἶναι πολυχρονιωτέρα σύζευξις, κραμαμένη ἀπὸ τὴν θήλην· ἡ δὲ εἶναι προσωρινή, καὶ γινομένη μία μετὰ τὴν ἄλλην· καὶ αἱ δύο δὲν πρέπει νὰ εἶναι ὑποφερταὶ εἰς τὴν πόλιν οὔτε διὰ τοὺς ἐγγάμους, οὔτε διὰ τοὺς ἀγάμους, ἐπειδὴ κρημνίζει τὸν ἄνθρωπον εἰς ἀκανονιστοὺς καὶ ἀχαλινώτους ἡδονάς, ἀτιμάζει τὴν ἀγιότητα τοῦ γάμου, καὶ ἐμπαδίζει τὴν ἀπαιτουμένην ἐνότητα καὶ συμφωνίαν πρὸς ἀγωγὴν καὶ παιδείαν τῶν τέκνων· καὶ αἱ δύο εἶναι καὶ πολυανθρία καὶ πολυγυναικία· τὸ δεύτερον μάλιστα, τὸ ὅποιον ἀπαιτεῖ αἰσχροβίων τινῶν τεχνιτῶν, μεσιτῶν καὶ μαστροπῶν χωριστόν τι φύλον, εἶναι πολλὰ ἀτιμαστικόν τῶν πόλεων· οὐδ' ἐπρεπε νὰ ὑποφέρῃ ἡ ἀστυνομία ὅτι κατακρίνει ἡ δικαιοσύνη.

ΣΔ'. Ὁ μεταξὺ τῶν πλησιεστάτων συγγενῶν γάμος ἐμποδίζεται ἀπ' ὅλα τὰ πεπαιδευμένα ἔθνη· ἀλλὰ δὲν εἶναι σύμφωνον μέχρι τίνων ὁρίων συγγενείας πρέπει νὰ προχωρῇ ἡ ἀπαγόρευσις, κ' ἐκεῖθεν ν' ἄρχεται ἡ ἄδεια· ἡ αἰτία τῆς τούτου ἀπαγορεύσεως εἶναι ἡθική· διότι μεταξὺ τῶν πλησιεστάτων συγγενῶν πρέπει νὰ ἐπικρατῇ ἱερόν τι καὶ τίμιον καὶ ἐλεύθερον παντὸς εἶδους ἄλλης ἡδονῆς αἴσθημα, τὸ ὅποιον δὲν συμβιβάζεται μὲ τὸν γάμον, ὅς τις ἔχει τὴν βάσιν εἰς κέρδος κοινὸν μὲ τὰ ἄλογα κτήνη· Γίνεται δὲ ἡ ἀπαγόρευσις εἰς γονεῖς καὶ τέκνα, εἰς ἀδελφούς καὶ ἀδελφάς, κτλ. οἱ ὅποιοι ἀποτελοῦσι μίαν οἰκογένειαν.

ΣΕ'. Διπλοῦς εἶναι ὁ σκοπὸς τοῦ γάμου· πρῶτον ἡ γέννησις καὶ ἀνατροφή νέων ἀνθρώπων πρὸς διατήρησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους· δεύτερον ἡ ἐνδεχομένη ἐκκόλυσις τῆς φυσικῆς αὐτῶν καὶ ἡθικῆς τελειοποιήσεως. Ἐχουν λοιπὸν οἱ σύζυγοι τὸ δίκαιον νὰ ἀπαιτῶσιν ἀπ' ἀλλήλους πᾶν ὅτι συντείνει

εἰς ἐπίτευξιν τῶν σκοπῶν ταύτων, καὶ ἐνταυτῷ τὸ καθήκον τοῦ
 νὰ παρέχουν εἰς ἀλλήλους ὅλα ταῦτα, καὶ μάλιστα ἴσον δι-
 καιον καὶ ἴσον καθήκον· ἡ δὲ πόλις ἔχει τὸ δίκαιον καὶ
 τὸ καθήκον νὰ βιάξῃ τοὺς συζύγους δι' ἀναγκαστικῶν μέσων εἰς
 ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων, τοῦτοις ἂν τὰ ἀμελῶσι· διότι, ὅταν
 μεταξύτων συμβῶσι διχόνοιαί τινες, ἔργον τῆς πόλεως εἶναι
 νὰ τὰς συμβιβάξῃ διὰ νὰ ἀποκαθιστᾷ τὴν εὐτυχίαν τῆς ἀν-
 θρωπότητος, καὶ νὰ σηκώῃ ἐκ μέσου τὴν δυστυχίαν· ἀλλὰ
 τὰ ἀναγκαστικά μέσα της πρέπει νὰ ἐνεργῶσιν εἰς τὴν θείλη-
 σιν καὶ νὰ τὴν κάμνωσι σύμφωνα· τοιαῦτα μέσα εἶναι πνευ-
 ματικῶν πατέρων συμβουλαί, ἐκκλησιαστικαὶ ἀποδείξεις τῆς
 ἀδικίας των, καὶ ἄλλα ἠθικὰ βοηθήματα· διότι κατ' ἄλλον
 βίαιον τρόπον φθείρεται ἡ βάσις τῆς συνθήκης.

Σζ'. Καὶ οἱ δύο σύζυγοι εἶναι ἴσοι κατὰ πάντα, καὶ δὲν
 εἶναι διαφορὰ μεταξύ των καμία· διότι εἶναι μὲν ἡ γυνὴ τὸ
 ἀσθενέστερον μέρος, καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν ἀπρακτον
 πρόσωπον· ἀλλ' ἐπειδὴ εἶναι ἐνεργητικώτερον εἰς τὰς οἰκιακὰς
 ὑποθέσεις, ἀναπληρύνεται ἐντεῦθεν ἡ ἐκείθεν ἑλλειψίς του, καὶ
 γίνεται ἰσότης· προσέτι ὁ σκοπὸς τῆς φύσεως ἀπαιτεῖ ἐπίσης
 χωρὶς τινὸς διαφορᾶς καὶ τὰ δύο πρόσωπα· διὰ τοῦτο εἶπα-
 μεν, ὅτι ἔχει καθεὶς ἐκ τούτων ἴσον δίκαιον καὶ ἴσον καθή-
 κον· οὐδὲ δύναται νὰ κατασταθῇ ἀγάπη μεταξύ των χωρὶς
 ταύτην τὴν ἰσοτιμίαν· καὶ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν εἶναι μόνον
 ἡ μονογαμία συγχωρημένη· ἐπειδὴ εἰς τὴν πολυγαμίαν φθεί-
 ρεται ἡ ἰσορροπία, καὶ τὸ πολυμερές καὶ σύνθετον μέρος κατ-
 αὐτῶ νὰ ὑποτάσσεται οὕτως εἰς τὸ ἀπλοῦν, ὥς νὰ ᾔτο ὑπόδου-
 λον· ἀλλ' ὁ Λόγος δὲν ὑποφέρει ταύτην τὴν ἀνισότητα, γενι-
 κῶς δὲ γνωρίζει ἴσιν τὴν γαμικὴν κοινωνίαν (ΠΘ').

ΣΖ'. Ἐπειδὴ μόνον διὰ τῆς μίξεως (ΡΥ5') ἐκπληροῦ-

νεται ὁ πραγματικὸς γάμος· διὰ τοῦτο καὶ ἡ γαμικὴ συνθήκη μόνον μετὰ ταύτην τὴν ἐκπλήρωσιν ἔχει τέλειον τὸ κύρος της. Ἐνώσις δὲ πρῶτόπων ἑτερογενῶν μὲ τὸ ἐξωτερικὸν σχῆμα τοῦ γάμου, χωρὶς ἐκπλήρωσιν αὐτοῦ, εἶναι μόνον φάσμα γάμου, τὸν ὁποῖον δὲν ἔπρεπεν ἡ πόλις νὰ γνωρίζῃ ὡς ἀληθινὸν καὶ πραγματικόν. Ἐξ ἐναντίας δὲ εὐθὺς ἀπὸ τοῦ δὲ ἑτερογενῆ πρόσωπα κάμωσι σαρκικὴν μίξιν, χωρὶς νὰ εἶναι ἕως τώρα γαμικῶς συνδεδεμένα οὔτε μετ' ἀλλήλων, οὔτε μετὰ τρίτου προσώπου, πρέπει κατὰ φυσικὸν τρόπον νὰ θεωρηθῶσιν ὡς νὰ ἠνώθησαν γαμικῶς, ἤγουν εἶναι σύζυγοι, εἰάν καὶ δὲν ἔκαμαν ἀρχήτερα καμμίαν συζυγίαν ὑπόσχεσιν, οὐδὲ συνέλαβεν ἡ γυναῖξ. Ἄλλ' εἰς τὴν πόλιν συγχωροῦνται αἱ γαμικαὶ ἐνώσεις νὰ γίνωνται μόνον μὲ τὴν δημόσιον ἐπικύρωσιν, καὶ τὴν νομίμως προσδιορισμένην διατύπωσιν. Διὰ τοῦτο ἔχει τὴν ἐξουσίαν ἡ πόλις νὰ ἀναγκάξῃ μὲν τοὺς οὕτω συνερχομένους εἰς δημόσιον ἐπικύρωσιν τῆς μυστικῆς τῶν ἐνώσεως, νὰ ἀναγκάσῃ δὲ τὸν ἄνδρα νὰ σληρόνῃ εἰς τὴν γυναῖκα ὅλην τὴν ἀπαιτουμένην δαπάνην εἰς τὰς ἐνδεχομένας συνεπειὰς τῆς παρανόμου ταύτης μίξεως, εἰάν δὲν θέλῃ νὰ τὴν συζευχθῇ νομίμως.

Σημείωσις. Ἐντεῦθεν γίνεταί φανερόν, ὅτι αἱ ὑποσχέσεις, χωρὶς τὴν νομοσημένην διατύπωσιν, καὶ τὴν μίξιν, δὲν λογιζομέναι γάμος· εὐδὲ δύναται τις δικαίως ν' ἀναγκάσῃ τινὰ εἰς μίξιν, εἰάν καὶ ἔδωκεν ὑπέσχεσιν δημόσιον καὶ ἔγγραφον, καὶ ἐπικυρωμένην ἀπὸ ὅσα ὀήποτε πρῶτα· μόνον ἡθικῶς, καὶ ἀπὸ φρονήματα ἀγαθὰ, ἔμπορεῖ νὰ μὴ χαλάσῃ τὴν ὑπόσχεσίν του, ἀλλ' ὅχι μὲ βίαν· διότι συνθήκη ἀναγκασμένη εἶναι φυσικῶς ἀντιφατικὴ. Ἐὰν λοιπὸν οἱ γονεῖς ἀναγκάσωσι τὰ τέκνα τῶν εἰς καποίας χώρας, εἶναι τοῦτο ἀπάνθρωπος βαρβαρότης, τὴν ὁποίαν δὲν ἔπρεπε κατ' οὐδένα τρόπον νὰ προσπατεῖται ἡ πόλις· ἔπρεπε μάλιστα, εἰάν ἐμάνθανε, ὅτι γονεῖς τινες ἀναγκάζουσιν εἰς γάμον τὸ τέκνον των, νὰ ἐμποδίσῃ αἰθετικῶς τὸν τοιοῦτον γάμον· διότι, εἰάν ἐκτελεσθῇ μ' ἀνάγκην, ἐνδέχεται μὲν νὰ ἐπιτύχῃ, ἐνδέχεται ὅμως καὶ νὰ προξενήσῃ μεγίστην δυστυχίαν εἰς τὸ ἀνδρόγονον· διὰ

τοῦτα καλλίων εἶναι τοιαῦται ὑποσχέσεις νὰ ἀδελφῶνται, τὸ ἑποῖον βεβαίως δὲν φέρει καμμίαν βλάβην, παρὰ νὰ ἐκτελῶνται, τὰ ὁποῖον ἐνδέχεται νὰ φέρῃ δυστυχίας· μένον χρηματικὴ ζημίᾳ δὲν πρέπει νὰ συμβαίῃ εἰς τοιαύτας διαλύσεις, ἀλλὰ νὰ δίδωνται καὶ νὰ λαμβάνωνται ἀμοιβαίως τὰ δεδομένα δῶρα. ἐνῷ ἔγνων αἱ καταπραγματούμεναι ὑποσχέσεις. Πόσον εὐτυχέστερα ἤθελαν εἶναι οἱ ἄνθρωποι, εἰάν εἰς τὸν γάμον ἐφιλάτταν μόνον τοὺς κυριωτέρους σκοποὺς του (ΣΕ.), καὶ δὲν ἐπαρμύγνουν καὶ χρηματικὰ κέρδη, καὶ πολλάκις ἄλλα πάντα ξένα τοῦ γαμικοῦ τέλους!

ΣΗ'. Μ' ὅλον ὅτι ὁ γάμος πρέπει νὰ εἶναι ἔνωσης ἐφ' ὅρους ζωῆς (ΡΨΘ'), ἐμποροῦν μ' ὅλον τοῦτο νὰ παρεμπέσωσι περιπτώσεις, αἱ ὁποῖαι κάμνουν ἀναγκαίαν τὴν διάλυσιν καὶ διάζευξιν του· ὁ θάνατος ὁμῶς κόπτει φυσικῶς τὸν γαμικὸν σύνδεσμον, καὶ κάμνει τὸν ζῶντα καταλειπόμενον σύζυγον πάντῃ ἐλεύθερον. Ἐκ διαδοχῆς λοιπὸν πολυγαμία δὲν εἶναι ἄδικος· διότι ἡ συνθήκη των ἦτο διὰ ταύτην τὴν ζωὴν, ὅχι διὰ τὴν ἄλλην, ὅπου γάμοι δὲν ὑπάρχουν, οὐδ' ἔστιν ἄρρεν ἡ θήλυ κατὰ τὸν Ἀπόστολον. Ἀφ' οὗ λοιπὸν παύσῃ τοῦ ἐνὸς συζύγου ἡ ζωὴ, παύει καὶ τὸ πρὸς τὴν συζυγίαν καθήκον τοῦ ἄλλου· καὶ εἶναι ἐλεύθερος νὰ συζευχθῇ με' ὅποιον ἄλλο θέλει πρόσωπον.

ΣΘ'. Τὰ δὲ αἷτια, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ ἐκτελέσωσι τὴν διάζευξιν, ἐνῷ ζῶσιν οἱ σύζυγοι, ἐμποροῦν νὰ εἶναι δίκαια καὶ εὐλογα, καὶ νὰ ἐπικυρωθῶσι καὶ ἀπὸ τοὺς θετικούς νόμους· εἶναι δὲ τὰ ἐφεξῆς.

α'. Φυσικὴ ἡ ἀδυναμία πρὸς μίξιν, ἐὰν φανῇ πρὸ τῆς μίξεως καὶ δὲν δύναται νὰ θεραπευθῇ. Εἰς ταύτην τὴν περίστασιν δὲν γίνεται κυρίως διάζευξις, ἐπειδὴ οὐδὲ ἔνωσης προὔπηρξεν· οὐδ' ἦτο γάμος τὸ γενόμενον, ἀλλὰ φάσμα γάμου (ΣΖ'). Ἡ πόλις λοιπὸν κυρόνει τὴν ἀνυπαρξίαν τῆς με' λόγον μόνον γενεαίτης συνθήκης, καὶ τῆς νομίμου διατυπώ-

σιος, ἐπειδὴ δὲν δύναται νὰ ἐκτελεσθῇ πραγματικῶς· ἐξ ἐναντίας δὲ, εἰν ἡ ἀδυναμία συμβῇ μετὰ τὴν μίξιν, αἴτιον διαξείξεως δὲν φαίνεται κἀνέν· διότι ἄλλως ἔπρεπεν ὅλοι οἱ γηραιοὶ σύζυγοι νὰ διαξευχθῶσιν· ἀλλ' εἰν συμβῇ εἰς τὸν ἕνα σύζυγον νέον ὄντα ἀκόμη ἀσθένεια, διὰ τὴν ὁποίαν εἶναι ἀδύνατος εἰς μίξιν, αὕτη λογίζεται κοινὴ δυστυχία, ἐπειδὴ οἱ δύο εἶναι συγχωνευμένοι εἰς ἕν πρόσωπον, καὶ πρέπει νὰ τὴν ὑποφέρωσιν.

β. Μοιχεῖα. Εἰς τὴν μονογαμίαν, τὸ μόνον δίκαιον εἶδος τῆς συζεύξεως (Σ'), ὁ εἰς σύζυγος ἔχει ἀποκλειστικὸν δίκαιον εἰς τὸν ἄλλον, ἐπειδὴ ἀποτελοῦν ἕν πρόσωπον· ἡ ἀνάπαυσις λοιπὸν τῆς φυσικῆς ἐρμῆς διὰ τρίτου ὑποκειμένου εἶναι φανερά ἀθέτησις τῆς γαμικῆς συνθήκης, ἥτις δὲν συνδέει πλέον τὸν ἀδίκηθέντα σύζυγον· διὰ τοῦτο ἡ μοιχεῖα εἶναι διάλυσις τοῦ γάμου· εἰν θέλῃ τὸ ἀδίκηθέν νὰ μὴ τὸν διαλύσῃ, εἶναι ἐλευθέρον· εἰ δὲ θέλει τὴν διάξευξιν, δὲν ἔμπορεῖ νὰ τοῦ τὴν ἀρνηθῇ ἡ πόλις, εἰν μόνον ἀποδειχθῇ βέβαιον τὸ ἀμάρτημα.

γ'. Ἀπάρνησις τῆς μίξεως, εἰν δὲν εἶναι προσωρινὴ δι' εὐλόγους αἰτίας, λέγω ἀσθένειαν, ἀμετρίαν κτλ. ἀλλ' ἀπόλυτος ἀποστροφή· ἐπειδὴ τοῦτο ἀντιφέρεται εἰς τὸν φυσικὸν τοῦ γάμου σκοπὸν, πρέπει νὰ γείνῃ διάξευξις, εἰν ἡθικαὶ συμβουλαὶ καὶ πρὸς καιρὸν χωρισμὸς δὲν διορθώσῃ τὴν σκληρότητα τοῦ ἀπαρνούμενου μέρους.

δ'. Λειτουργία, ἡ ἀποδημία τοῦ ἐνὸς συζύγου μετὰ κακὸν σκοπὸν φερίζει ὅλην τὴν γαμικὴν συνθήκην, καὶ περιέχει καὶ τὴν προειρημένην ἥδη (γ') περίστασιν· διὰ τοῦτο τὴν διαιροῦσι τινὲς εἰς λειτουργίαν ὁρατὴν, καὶ εἰς λειτουργίαν ἀόρατον. Διότι χωρὶς νὰ κακοκώσῃ εἰς τὸν αὐτὸν τύπον οἱ σύ-

ζυγοι ἢ ἐπιτυχία τοῦ γαμικοῦ σκοποῦ μένει ἀκατανύκτος· διὰ τί λοιπὸν ὁ καταλειπόμενος νὰ διατηρῇ τὴν ἀσκοπον ταύτην σύζευξιν; Εἶναι δὲ φανερόν ὅτι πρέπει νὰ διακοίνωμεν τὴν προσωρινὴν καὶ τυχαίαν (οἷον ταξείδιον δι' ἐμπορίαν, διὰ θεραπεσίαν τῆς υἱείας κτλ.) ἀπὸ τὴν πολυχρόνιον καὶ προσωρινοκῆν, ἥγουν μὲ σκοπὸν ἀδετήσεως τοῦ γάμου γενομένην ἀποδημίαν.

Ε'. Ἐπικινδύνοι εἰς τὴν ζωὴν πράξεις, εἰς καὶ δὲν εἶναι ἄμεσοι ἐπιβουλαὶ τῆς ζωῆς. Διότι ὅπου εὐρίσκεται εἰς τὸν ἕνα σύζυγον τόση ἔλλειψις ἀγάπης καὶ τιμῆς, καὶ τόσος θνητοδίας βαθμὸς, ὥστε νὰ κάμνῃ πράξεις βλαβεράς εἰς τὴν υἱείαν, καὶ ἐπικινδύνους εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἄλλου, ἐκεῖ δὲν ἔχει χρέος ὁ ἄλλος σύζυγος νὰ προάγῃ τὴν γαμικὴν σύζευξιν· καὶ μὰ Δία τοιοῦτος τρόπος πολιτεύματος ἐμπασεῖ νὰ νομισθῇ διάλυσις τοῦ γάμου, ἐπειδὴ ἡ γαμικὴ συνθήκη ἐκλείσθη μὲ πάντα ἀναδέτους τούτω συμφωνίας· ἀλλ' ἀκούσια παροράματα ὅτι δὲν ἔχουν δύναμιν νὰ διαλύσωσι τὸν γάμον, εἶναι φανερόν καὶ χωρὶς νὰ τὸ εἴπωμεν.

Ζ'. Ἀμαρτήματα οἰκιακὰ καὶ πολιτικά, τὰ ὅποια κάμνουν τὸν ἕνα σύζυγον ἀνάξιον τῆς παρὰ τοῦ ἄλλου ἀγάπης. Τοιαῦτα ἀμαρτήματα, μὴ ὅλον ὅτι δὲν ἀπαγορεύονται ῥητῶς εἰς τὴν συνθήκην τοῦ γάμου, ὑποδέχονται ὅμως εὐλόγως ὡς ἀπαγορευμένα. Ἡλέπτης καὶ φονεὺς καὶ προδότης δὲν ἐμπορεῖ νὰ εἶναι νόμιμος σύζυγος, ἐνῷ ὁ γάμος ἀποβλέπει τῆς πολιτικῆς κοινωνίας τὴν συντήρησιν, καὶ ὅχι τὴν διάφθοράν της.

Σημειώσεις. Εἰς τὰ προεκτεθέντα ἤδη εὐλόγα αἰτία τῆς τοῦ γάμου διαλύσεως ἀπαντῶνται βέβαια παντοδαπαὶ δυσκολίαι, ὅταν βάλωται εἰς προῆξιν. Ταύτας πρέπει νὰ ἐξομαλίσῃ ἡ φρόνησις τῆς ἀστυνομίας, ἥτις πρέπει ν' ἀπέφασκῃ καὶ περὶ τῶν τιμῶν, τὰ ὅποια συμ-

βᾶναι νὰ ἔχωσι οἱ διαζευγμένοι, καὶ ἂν πρίπη νὰ συγχωρήσῃ τὸν ἕνα οὐκ νὰ λάβῃ διὰ γάμου δευτέρου ἄλλον σύζυγον, ἢ νὰ συνάψῃ πάλιν, εἰ δυνατόν, τοὺς ἀποχωρισθείτας. Ἐν γένει δὲ εἰς τὰς διαφορὰς τῶν συζύγων, εἴτε φθάσωσιν εἰς τὸν βαθμὸν τῆς διαζεύξεως εἴτε μὴ, πρέπει νὰ φέρονται οἱ δικαιοτάτοι οὔτε μὲ πολλὴν συγκατάβασιν καὶ ἡπιότητα, οὔτε μὲ πολλὴν ἀκαμψίαν καὶ τραχύτητα· πάντοτε πρέπει νὰ μεταχειρίζονται πρὸ πάντων ἀγαθὰ καὶ ἡθικά μέσα. Διὰ τοῦτο σοφῶς καὶ συνετῶς ἀνετίθησαν αἱ γαμικαὶ λογομαχίαι εἰς τὰ πνευματικὰ κριτήρια, τὰ ὅποια τὰς οἰκονομοῦσαι μὲ χάριν θείου, καὶ φρόνησιν πνευματικῆν πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ πρὸς ψυχικὴν σωτηρίαν τῶν διαμαχομένων. Εἶναι δὲ καὶ κατ' αὐτὸ ἀπρεπὲς καὶ ἀνάρμοστον τὰ ἱερὰ δίκαια καὶ καθήκοντα τοῦ γάμου νὰ προβάλλωνται εἰς τὰ κοσμικὰ κριτήρια, τὰ ὅποια κρίνουν διαφορὰς περὶ κοινῶν καὶ ἐμπαιρικῶν καὶ καπιλικῶν, νὰ εἶπω οὕτω, συναλλαγμάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ γονέων καὶ τέκνων.

ΣΓ'.

Οἱ σύζυγοι ὀνομάζονται γονεῖς, ἀφ' οὗ γεννήσωσιν ἄλλους ἀνθρώπους. Γονεῖς κατὰ φυσικὸν τρόπον ἐμποροῦν νὰ εἶναι μένον οὖν· ὁ γεννῶν, ἤγουν ὁ πατήρ, καὶ ἡ τίκτουσα, ἤγουν ἡ μήτηρ· οἱ νεογνοὶ ἄνθρωποι ὀνομάζονται τέκνα τῶν γονέων. Οἱ γονεῖς ἔχουν κατὰ πάντα λόγον καθήκον νὰ διατηρῶσι, καὶ νὰ ἀνατρέψωσι τὰ τέκνα τῶν. Ἐχουν λοιπὸν δίκαιον εἰς τοῦτο, καὶ εἰς τὸ νὰ μεταχειρίζωνται ὅλα τὰ μέσα, τὰ ὅποια εἶναι ἀναγκαῖα πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τούτου. Τὰ δὲ δίκαια τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα ὀνομάζονται γεννητορικὴ ἐξουσία, ἣτις εἶναι πατρικὴ ἀναφερομένη πρὸς τὸν πατέρα, καὶ μητρικὴ, πρὸς τὴν μητέρα.

ΣΙΑ. Ἡ τῶν γονέων πρὸς διατήρησιν καὶ ἀνάθρεψιν τῶν τέκνων τῶν ἐνοχὴ εἶναι παντοδαπὴ κατὰ τὸν παντοδαπὸν σκοπὸν τῆς μελλούσης τοῦ νεογνοῦ καταστάσεως· τοὺς ὑποχρεώνει δὲ κατὰ πρῶτον ἡ ἀδύνατος, καὶ ἐξ αὐτῆς ἀβοήθητος κατάστασις τῶν τέκνων, ὥστε νὰ τὰ καθυποβάλλουν εἰς τὴν προστασίαν των, καὶ νὰ φροντίζουν διὰ τὴν σωματικὴν καὶ ψυχικὴν αὐτῶν εὐεξίαν· ἀλλ' ὅμως ἐντεῦθεν γεννᾶται ἐπιτελικόν τι καὶ τοῦ συνειδότος καθήκον, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν ἐκπλήρωσιν τοὺς κινεῖ ἡ φυσικὴ ἀγάπη, ἡ στοργή· γίνεται ὅμως καὶ ἐξωτερικόν, ἡγουν ἀνάγκης καθήκον διὰ τῆς γαμικῆς συνθήκης, ἥτις εὐλόγως δὲν δύναται νὰ τελευτῇ, ἐὰν δὲν ὑποχρεωθοῦν οἱ δύο σύζυγοι νὰ διατηρῶσι καὶ νὰ τρέψωσι τὰ τέκνα των, τὸ ὅποιον εἶναι ὁ ἀναγκαῖος σκοπὸς τοῦ γάμου (ΣΕ').

Εχει δὲ δίκαιον καὶ ἡ πόλις, ἥτις προσμένει τοὺς μέλλοντας πολίτας τῆς ἐκ τοῦ γάμου, ν' ἀναγκάξῃ τοὺς γονεῖς, οἵτινες δὲν θέλουν ν' ἀναθρέψωσι τὰ τέκνα των. Ἡ δὲ πατρικὴ καὶ μητρικὴ ἐξουσία εἶναι ἔτι (ΣΖ'), καθὼς καὶ ἡ κοινωνία των εἶναι τοιαύτη· ἡ δὲ κοινωνία τῶν γονέων καὶ τέκνων εἶναι προφανῶς ἄνισος (ΠΘ').· οἶδουν ὅμως οἱ θετικοὶ νόμοι κάποιαν ὑπεροχὴν εἰς τὴν πατρικὴν ἐξουσίαν, ἐπειδὴ ὁ πατὴρ εἶναι ἐνεργὸς πολίτης, καὶ ἐξεύρει νὰ διατάξῃ κάλλιον τὰ πράγματα τῶν τέκνων ὡς πρὸς τὰς ἐξωτερικὰς σχέσεις των.

ΣΙΒ'. Ὁ Λόγος λοιπὸν τῆς γεννητορικῆς ἐξουσίας δὲν εἶναι οὔτε χωριστὴ συνθήκη μεταξὺ γονέων καὶ τέκνων, οὔτε ἡ τούτων ἀπ' ἐκείνους φυσικὴ ἐξουσία, ἀλλ' εἶναι μόνον ἡ φυσικὴ ἀνικανότης καὶ νηπιότης τῶν τέκνων. Διὰ τοῦτο ὅλη αὕτη ἡ ἐξουσία μὲ πᾶσαν τὴν ἐκτασίαν της ἐμπορεῖ νὰ μεταβῇ ἀπὸ τοὺς γονεῖς εἰς ἄλλα τέλεια πρόσωπα, καὶ διὰ προσταγῆς καὶ χωρὶς προσταγῆς τῆς πόλεως. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ νήπιοι δὲν εἶναι

ἄμοιροι δικαίων, διὰ τοῦτο ἔχουσι καὶ τὰ τέκνα ὅλα τὰ δίκαια τῆς ἀνθρωπότητος καὶ πρὸς τοὺς γονεῖς των, καὶ πρὸς τοὺς ἐπιτρόπους τῶν γονέων των, καὶ πρὸς τὴν πόλιν (ΡΥΔ').

ΣΙΓ'. Ἐὰν θεωρήσωμεν τὸν νεογνὸν ἀνθρώπον κατὰ τὰς φυσικὰς του ιδιότητας, βλέπομεν ὅτι δὲν εἶναι προαιρετικὸν ἔργον τῶν γονέων, καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι οὐδὲ κτήμα των· διότι, καθὼς ὀργανικὸν ὄν, εἶναι προϊόν τῆς φύσεως, καὶ ἐπομένως, καθὼς ὅλα τὰ φυσικὰ ὄντα, δημιουργημα τοῦ Θεοῦ, ὅς τις ἔφερε διὰ τῆς πλαστικῆς ὁρμῆς τῆς φύσεως κατ' ὀλίγον ὅλα τὰ ὀργανικὰ ὄντα εἰς τὴν σειρὰν τῶν φαινομένων· οἱ δὲ γονεῖς τίποτε δὲν συνεργοῦν, εἰμὴ δίδουν μόνον τὴν αἰτίαν, διὰ τῆς ὁποίας ἡ πλαστικὴ ὁρμὴ παράγει νέον ὀργανικὸν ὄν· ἀλλ' εἰάν τὰ θεωρήσωμεν ὡς λογικὰ καὶ θυνάμει ἐλεύθερα ὄντα, δὲν ἐμποροῦν νὰ εἶναι, καθὼς τὰ ψιλά πράγματα, κτήματα τῶν γονέων. Ἀνήκουν λοιπὸν εἰς τοὺς γονεῖς μόνον κατὰ τὴν ιδίαν τοῦ πραγματοπροσωπικοῦ δικαίου (Ν').

Σημειώσεις. Ἀποδοκιμάζει ὁ Κράγιος τὴν ἑλληνικὴν λέξιν Παιδοποιῶν ἀποδεχόμενος μόνον τὴν Γέννησιν, τῆς ὁποίας εἶναι συνώνυμος ἡ Τεκνωσις, καὶ συμβουλεύειν τοὺς ὁμογενεῖς του νὰ μὴ πλάσωσι λέξιν ἀνάλογον τῆς ἑλληνικῆς τὴν Kindermachung. Τέκνα δὲν εἶναι ποιήματα ἀνθρώπου, ἀλλὰ ὄφρα Θεοῦ· ἄλλως εἰς τὴν σημασίαν τῆς λέξεως Παιδοποιῶν, θέλει νὰ εἰπῇ ὄφρα ἡ μηχαναὶ, ἡ ἀγάλματα ἢ εἰκόνες, τὰ ὅποια, ὅσον ἂν ὑποτεθῶσι καλὰ, εἶναι σκιά τοῦ ὑψηλοῦ ὄντος, τὸ ὅποιον παριστάνεται δι' αὐτῶν.

ΣΙΔ'. Ἐπειδὴ δὲ σκοπὸς τῆς γεννητορικῆς ἐξουσίας εἶναι νὰ φέρῃ τοὺς ἀνηλίκους εἰς τὴν ὠρίμην ἡλικίαν, τὸ ὅποιον εἶναι τὸ αὐτὸ, νὰ ἀναθρέψῃ τὰ τέκνα· διὰ τοῦτο πᾶσα τῆς ἐξουσίας ταύτης χρῆσις, ἥτις δὲν ἐμπορεῖ νὰ ἐκληφθῇ ὄργανον τῆς ἐπιτυχίας τοῦ σκοποῦ ταύτου, εἶναι ἄδικος. Οἱ γονεῖς λοιπὸν δὲν ἔχουν ἐξουσίαν ὅχι μόνον νὰ σκοτώσουν τὰ τέκνα των, ἢ νὰ τὰ πωλήσωσιν, ἀλλ' οὐδὲ νὰ μεταχειρισθῶν ὅποιαν θέλουν

πράξιν εἰς αὐτὰ, ἢ νὰ τὰ διατάξουν οὕτως ὥστε νὰ ὠφελῶνται ἀπ' αὐτὰ, ὡς ἀπὸ πράγματα· οὐδὲ ἡ πόλις ἔχει τὸ δίκαιον νὰ συγχωρῇ τὰ τοιαῦτα· ἀλλ' ἔχει μάλιστα καὶ δίκαιον καὶ καθήκον νὰ προστατεύῃ τὰ τέκνα ἐναντίον τῆς βίας τῶν γονέων τῶν, ὃ ἀναγκάξῃ τοὺς γονεῖς εἰς ἀνατροφὴν τῶν τέκνων τῶν, καὶ, εἰν δὲν εἶναι δυνατόν, νὰ τρέφῃ αὐτὴ τὰ τέκνα.

ΣΙΕ'. Ἐκ τοῦ ἀνωτέρου παραγράφου ἔπεται, ὅτι οὕτε νὰ πηρώσῃ ἔχει ἐξουσίαν ὁ πατήρ τὸ τέκνον πρὸς ἀπόλαυσίν του· οἶον, νὰ τὸ εὐνουχίσῃ διὰ νὰ γείνῃ ἄξιος μουσικῶς, ἢ νὰ τὸ στρεβλώσῃ διὰ νὰ συνάγῃ ἔλεος, καθὼς κάμνουν πολλοὶ ἀχρεῖαι ψωμοζῆται· οὔτε νὰ τὸ χαρίσῃ εἰς ἄλλον, ἐκτός εἰν πολύτεκνος ὢν τὸ υἱοθετήσῃ εἰς ἄλλον διὰ νὰ τὸ ἀναθρέψῃ· οὔτε νὰ τὸ μισθώσῃ δι' ἀπόλαυσίν του, εἰμὴ μόνον διὰ νὰ δι-
 εσχθῇ τέχνην τινα· εἰν δὲ ἀπὸ τὸν τεχνίτην λαμβάνῃ μισθόν τινα, χρεωστῇ νὰ τὸν δίδῃ τῶν γονέων δι' ὅσα ἐξώδευσαν πρὸς ἀνατροφὴν του.

ΡΙΖ'. Ἀλλ' ἔχουν ἄραγε δίκαιον νὰ τιμωροῦν οἱ γονεῖς τὰ τέκνα; δίκαιον δὲν ἔχουν κἀνέν, εἰ μὴ μόνον τόσον, ὅσον νὰ τὰ φέρωσιν εἰς τὴν πειθαρχίαν· οὐδ' ἡ πόλις ἔχει ἐξουσίαν νὰ τιμωρῇ τοὺς μικροὺς τούτους καὶ νηπίους πολίτας τῆς, οἱ ὅποιοι, ἐν ὅσῳ δὲν γνωρίζουν τὰ καθήκοντά των, εἶναι ἀνέυ-
 θυνοὶ καὶ ἀνεξέταστοι· ἐμπορεῖ μ' ὅλον τοῦτο νὰ τιμωρήσῃ τοὺς γονεῖς διὰ τὰ σφάλματα τῶν τέκνων, ἐπειδὴ δὲν φροντίζουσι νὰ τὰ παιδαγωγήσωσιν, ὡς πρέπει.

ΣΙΖ'. Ἐὰν μείνωσιν ὀρφανὰ τὰ τέκνα, εἶναι καθήκον τῆς πόλεως νὰ τὰ ἀναλαμβάνῃ καὶ νὰ τὰ παιδαγωγῇ εἰς κοινὴν καὶ παιδοτροφεῖαν φροντίζουσα μὴ τὰ ἀναγκάσῃ νὰ παραιτήσωσι τὴν πατρίον των θρησκείαν. Ἐὰν δὲ τοῦτο δὲν εἶναι συγχωρημένον, εἶναι ἀσυγκρίτως πλέον ἀσυγχώρητον ὃ ἀρπαξῇ

ἡ πόλις τὰ τέκνα ἀπ' ἑτεροθρήκων γονέων ἀγκάλας διὰ τὰ κατηχῇ τὸ ἐπικρατοῦν δόγμα· διότι κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον αἶρεται ἐκ μέσου ἡ τοῦ πολίτου ἐλευθερία, ἐπάνω τῆς ὑποίας εἶναι στηριγμένη ἡ πολιτικὴ συνθήκη.

ΣΙΗ. Ἡ πατρικὴ ἢ ἐπιτροπικὴ ἐξουσία παύει εὐθὺς ἀπὸ φθάσων εἰς νόμιμον ἡλικίαν οἱ νήπιοι. Διὰ τοῦτο, ὅταν οἱ παῖδες φθάσωσιν εἰς νόμιμον ἡλικίαν, ἔχουν τὸ δίκαιον νὰ ἐκλέξωσιν ἐλευθερίως, ὅποιον εἶδος ζωῆς θελήσασιν, καὶ ν' ἀποφασίσωσι περὶ τῆς γαμικῆς των συζεύξεως· ἐπομένως στέκει εἰς τὴν ἐξουσίαν των ἡ νὰ παραιτήσωσι τὴν πατρικῆν των οἰκίαν, ἢ νὰ μείνωσιν εἰς αὐτήν, ὅποτε ἐμβαίνουν εἰς ἄλλας δικαίους σχέσεις μὲ τοὺς γονεῖς των.

Σημείωσις. Ἐπειδὴ λόγος τῆς γεννητορικῆς ἐξουσίας εἶναι ἡ νηπιότης τῶν τέκνων (ΣΙΒ'), διὰ τοῦτο μετὰ τοῦ αἰτίου συνεκλείπει καὶ τὸ αἰτιατόν. Ὅτε ὅμως ἔρχεται ἡ νόμιμος ἡλικία, τὸ προσδιορίζει ἡ πόλις διὰ θετικοῦ νόμου (Ρ4Δ'. Σημ.). Δὲν θεωροῦμεν ἐνταῦθα τί χρειαστοῦσαν ἔπειτα τὰ τέκνα πρὸς τοὺς γονεῖς ἀπὸ σέβας, ἀγάπην καὶ ἐγνωμοσύνην. Ἐμποροῦν μ' ὅλον τοῦτο οἱ θετικοὶ νόμοι νὰ διορίσωσιν ὡς δίκαιον τὸ ἐπαιεῖς, ἡγοῦν νὰ τρέφουν τοὺς πτωχοὺς γονεῖς εἰς τὸ γῆρας των τὰ τέκνα, εἰάν αὐτὰ ἔχουν τοὺς τρόπους. Ὅτι δὲ ἡ θέλησις τῶν γονεῶν εἶναι ἀναγκαία πρὸς ἐκλογὴν τοῦ εἶδους τῆς ζωῆς καὶ τοῦ γάμου τῶν τέκνων των, ὅταν αὐτὰ δὲν θέλουν νὰ μείνωσιν εἰς τὴν οἰκίαν, δὲν ἐμπορεῖ νὰ ἀποδεχθῇ. Εἰ δὲ θέλουν νὰ μείνουν, στέκει τότε εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν γονέων νὰ τὸ προσδιορίσωσι μὲ διδόμενά τινα, καὶ τότε συμπλέκεται νέος σύνδεσμος μεταξὺ γονέων καὶ τέκνων. Πρέπει νὰ γινώσκαι οἰκέται τοῦ πατρὸς, καὶ νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὴν αὐθεντίαν του, ὡς κεφαλῆς τοῦ οἴκου. Εἶναι τρόπον τινα ἡ σχέση των αὕτη ὑπηρετικὴ, μ' ὅλον ὅτι πρέπει νὰ ἀναλάβῃ ἐσωτερικόν τινα καὶ ἡπιώτερον χαρακτῆρα παρὰ τῶν ὑπηρετούντων διὰ μισθόν καὶ ζωτροφίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ κυρίων καὶ θεραπόντων, καὶ περὶ οἰκογενείας.

ΣΙΘ'.

Ὁ σύνδεσμος οὗτος ἢ πλειοτέρων ἀνθρώπων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ εἰς εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ὑπηρετῇ διὰ τοῦ σώματός του τὸν ἄλλον εἰς συμφωνημένον χρόνον διάδημα, ὀνομάζεται κοινῶν κυρίου καὶ θεραπόντων ἢ ὑπηρετῶν, ἐπειδὴ τὸ ἐν πρόσωπον φαίνεται κύριος ἢ κυρία (ὄχι δεσπότης ἢ δέσποινα), καὶ τὸ ἄλλο θεραπόντων ἢ θεραπάινα, ὑπηρετῆς ἢ ὑπηρετρία (ὄχι δούλος, ἢ δούλη).

Σημειώσεις. Δούλος καὶ δούλη, δεσπότης καὶ δέσποινα σημαίνουν, ὅτι οἱ πρῶτοι εἶναι κτήματα τῶν δευτέρων, καὶ ὄχι πρόσωπα. Εἰς τὴν συνθηκὴν γλῶσσαν ἐπεκράτησαν τὰ πρῶτα νὰ σημαίνωσι τοὺς ὑπηρετῆς ἢ θεραπόντας, καὶ ἴσως δυσκόλως θέλει μετατραπῇ ἡ σημασία των· ἀλλ' ὅμως εἶναι πολλὰ χρήσιμον εἰς τὴν θεωρίαν νὰ μὴ συγχέωνται αἱ σημασῖαι τῶν ἑρῶν τούτων, διὰ νὰ ἐμφαίνωσι τὰς διαφόρους δυνατὰς σχέσεις. Τὸ θεραπόντων ἴσως εἶναι ὑψηλότερον καὶ δὲν δύναται νὰ εἰσαχθῇ εὐκόλως· ἀλλ' ἐνδέχεται νὰ χρησιμεύσῃ ποτὲ τὸ ὑπηρετῆς. Τῶν κυρίων ὅμως τὰ ὀνόματα συνθηκώτερον ἐκφράζονται ὁ Ἀ ὑπεναντίας καὶ ἡ κυρία. Τὸ δέσποινα εἰς τοὺς παλαιούς ἐδίδοτο πρὸς τιμὴν εἰς πᾶσαν ὁπωσούν εὐκατάστατον γυναῖκα, καὶ συμφωνεῖ μὲ τὸ Γαλλικὸν Madame, καὶ μὲ τὸ συνθηκώμας ἀρχόντισσα.

ΣΚ'. Ἡ ὑπηρετικὴ σχέσις ἐμπορεῖ νὰ γείνη δικαίως μόνον διὰ συνθήκης· διὰ τοῦτο καὶ ἡ τοῦ κυρίου ἐξουσία δὲν ἐμπορεῖ νὰ ἐκταθῇ πλέον, εἰ μὴ ἐφ' ὅσον εἶναι προσδιορισμένον ἢ διὰ γινομένης συνθήκης, ἢ δι' εὐλόγως ὑποτιθεμένης. Διὰ τοῦτο οὔτε ὁ κύριος ἔχει κατὰ τοῦ ὑπηρετοῦ ἀπόλυτον προσταγῆς

δικαιον, οὔτε εὐπυρρέτης ἀπόλυτον ὑπακοῆς καθήκον· καὶ ἐπομένως δοῦλοι καὶ ἀνδράποδα εἶναι τόσον ἀσυμβίβαστα μὲ τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου, ὥστε ἡ πόλις δὲν ἔπρεπε νὰ ὑπομείνῃ τὰς τοιαύτας σχέσεις, πολὺ πλέον νὰ τὰς προστατεύῃ.

ΣΚΑ'. Ἡ δουλεία ἦτο μὲν ὑποφερτὴ εἰς πολλὰ ἀπὸ τὰ παλαιὰ ἔθνη, καὶ πολλὰ ἀπὸ τὰ νεώτερα, καὶ μάλιστα κ' ἐκεῖνα καὶ ταῦτα πολιτισμένα· ἀλλὰ δὲν ἔπεται ἐκ τούτου, ὅτι εἶναι φύσει δικαία καὶ εὐλογος· ἐπειδὴ μάλιστα ἀφανίζει κατὰ πάντα τὸ πρόσωπον τοῦ ἀνθρώπου, ὡς διὰ πολλῶν ἐδείξαμεν (Κς', ΚΘ', Ν', ΝΓ', ΝΘ', ΞΔ', ΟΑ' Σημ. Ρ'. γ', ΡΚ', ΡΛς', ΡΥΔ')· διὰ τοῦτο δίκαιον ἔχουσι τὰ ἔθνη νὰ θεσπίσωσι θετικῶς τὴν ἀκύρωσιν τῆς δουλείας, εἰάν θέλουν νὰ λέγουν, ὅτι εἶναι φωτισμένων χρόνων ἔθνη. Ὅ,τι δὲ ὑπῆρξεν ἱστορικῶς, δὲν ἐμπορεῖ νὰ παραληφθῇ ὡς ἀξίωμα φιλοσοφικῆς ἀποδείξεως, εἰς τὴν ὁποίαν αἱ ἀρχαὶ πρέπει νὰ ἐκπηγάζωσιν ἀπὸ τὸν Λόγον, καὶ ὅχι ἀπὸ τὰς τῶν διαφορῶν ἔθνων καταχρήσεις.

ΣΚΒ'. Τὰ δὲ ἀνδράποδα, ἦγον οἱ ἀργυρώνητοι, εἶναι μὲν καὶ αὐτὰ δοῦλοι, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἀσυγχώρητος εὐλόγως ἡ χρῆσις των· ἀλλ' ἐπειδὴ ὑποφέρονται ἀκόμη τὴν σήμερον εἰς πολλὰς πόλεις· διὰ τοῦτο οἱ νόμοι μὲ φρόνησιν καὶ ἐπιείκειαν μεγάλην ἐπεριώρισαν ὅπως οὖν τὴν σκληρότητα τῆς ἀπολύτου δεσποτείας. Τὰ δὲ ὅρια συνήθως εἶναι τὰ ἑφεξῆς. α') Νὰ μὴ ἔχῃ ὁ κύριος εἰς τὸ ἀνδράποδον ἐξουσίαν ζωῆς καὶ θανάτου· β') αἱ ὑπουργίαι τοῦ ἀνδραπόδου νὰ εἶναι θετικῶς προσδιωρισμέναι· γ') νὰ ἔχῃ ἐξουσίαν τὸ ἀνδράποδον νὰ ἐγκαλῇ τὸν κύριόν του εἰς τὴν δικαιοσύνην, ὅταν ἀπαιτῇ ἀπ' αὐτὸ πράγματα ὑπὲρ τὴν δύναμίν του. Ἀλλὰ μένει πάντοτε καὶ τοῦ ἀνδραπόδου ἡ χρῆσις λογικῶς ἀπηγορευμένη, πολὺ πλέον ἢ τῶν τέκνων του ὡς ἀνδραπόδιον χρῆσις.

ΣΚΤ'. Ἡ μόνη εὐλογος χρῆσις τῶν δυνάμεων ἄλλου ἀν-

που είναι ἡ διὰ συνθήκης τοῦ κυρίου πρὸς τὸν ὑπηρετὴν σχέσις. Εἶναι δὲ διάφορα εἶδη καὶ βαθμοὶ ὑπηρεσίας ἐπιστηριζόμενοι εἰς εὐλόγους συνθήκας. Εἰς ἅτοπα δὲ καὶ ἄδικα πράγματα δὲν ἔχει καθήκον ἡ ὑπηρετὴ ὁ θεράπων τὸν κύριόν του. Ἐὰν λοιπὸν τὸν προτάξῃ ὁ κύριος νὰ κλέψῃ, ἢ νὰ προδώσῃ, ἢ νὰ φονεύσῃ, δὲν ἔχει χρέος νὰ ὑπακούσῃ ὁ θεράπων. Ἐὰν δὲ σύμφωνήσῃ νὰ κάμῃ διωριμένην ὑπηρεσίαν, δὲν ἔχει χρέος νὰ κάμῃ καὶ ἄλλην. Δὲν ἔχει ἐξουσίαν ὁ κύριος νὰ παραδίδῃ εἰς ἄλλον κύριον τὸν ὑπηρετὴν του χωρὶς αὐτὸς νὰ θέλῃ· διότι μόνον πράγματα, ὅχι πρόσωπα, μεταβαίνουν ἀπὸ χεῖρα εἰς χεῖρα κατὰ τὴν θέλησιν τοῦ κυρίου των.

ΣΚΔ'. Ἐὰν δὲν προσδιορισθῇ ὁ χρόνος τῆς ὑπηρεσίας, ἔχει δίκαιον καὶ ὁ ὑπηρετὴς ν' ἀναχωρήσῃ ἀπὸ τὸν κύριόν του, ὅταν θέλῃ· καὶ ὁ κύριος ν' ἀποβάλλῃ τὸν ὑπηρετὴν, ὅταν θέλῃ· τὸ δίκαιον ὁμως ἀπαιτεῖ νὰ προαναγγέλλεται ἡ ἀπόφαις τοῦ ενός εἰς τὸν ἄλλον πρότινων ἡμερῶν. Γενικῶς δὲ νὰ εἰπωμεν, αἱ μεταξὺ κυρίων καὶ ὑπηρετῶν συνθήκαι ἐπικυρόνται πλέον μὲ τὴν ἀγαθὴν θέλησιν, παρὰ μὲ τὸ καθήκον τῆς ἀνάγκης. Διὰ τοῦτο ἐπιείκεια καὶ πραότης τοῦ κυρίου ἀρ' ἐνὸς μέρους, καὶ ἀπ' ἄλλου ἡ προθυμία καὶ πίστις τοῦ ὑπηρετοῦ ἀποτελοῦσι τὴν σχέσιν ταύτην βεβαίαν καὶ μόνιμον.

ΣΚΕ'. Εἶναι καιρὸς τῶρα νὰ ἐξηγήσωμεν τί εἶναι οἰκογένεια ἢ, ὡς λέγουσι Εὐρωπαῖοι, φαμίλια. Οἰκογένεια καὶ οἰκιακὴ κοινωνία, θεωρουμένη ἐντελῶς εἶναι κοινωνία συζύγων, ἢ γονέων καὶ τέκνων, ἢ καὶ τούτων ὁμοῦ καὶ ὑπηρετῶν. Οἱ σύζυγοι, καθὼς ἡθικὸν πρόσωπον, εἶναι κεφαλὴ τῆς οἰκίας· καὶ ἀνομάζονται ὁ μὲν οἰκοδεσπότης ἢ κοινότερον οἰκοκύριος· ἡ δὲ, οἰκοδέσποινα, ἢ οἰκοκυρία. Σκοπὸς δὲ ταύτης τῆς κοινωνίας εἶναι ἡ ἀρίστη τοῦ οἴκου διοίκησις, ἀπὸ τὴν ὅποιαν κρέματα ἢ εὐτυχία ὅλων τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας.

Ἡ κεφαλὴ τῆς οἰκογενείας ἔχει τὴν ἐξουσίαν νὰ διατάσῃ καὶ νὰ μεταχειρίζεται πᾶν μέσον χρήσιμον εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἐδῶ ἐνυπάρχει τὸ καθολικὸν τοῦ οἴκου δίκαιον, τοῦ ὁποῦ ἡ ἐνέργεια ὀνομάζεται οἰκία κῆ κυβέρνησις. Ἡ πᾶσι εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ σέβεται ταῦτο τὸ δίκαιον, ἀλλὰ καὶ νὰ προσέχῃ νὰ μὴ γίνωνται καταχρήσεις πρὸς βλάβην τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας, ἢ καὶ αὐτῆς τῆς πόλεως.

Σημείωσις. Αἱ εἰς τὴν πύρην ἀπαντῶμεναι οἰκογενεαὶ δύνανται πάντοτε ἀπὸ τὰς τρεῖς σχέσεις, τὰς ὁποίας εἶπαμεν ἀνωτέρω. Ἐμποροῦν νὰ λείπουν τὰ τέκνα· ἐμπορεῖ ὁ ὑπηρετής, ἐμπορεῖ καὶ αὐτός ὁ οἰκοδεσπότης, ἢ ἡ οἰκοδεσπονα νὰ λείπῃ. Ἐὰν ὑπάρχωσι καὶ οἱ δύο, ἔχουν ἴσον τὸ δίκαιον νὰ κυβερνῶσι τὸν οἶκον εἰς τὰ κυριώτερα πράγματα, μ' ὅλον ὅτι ὁ οἰκοδεσπότης, ὡς θεμελιωτὴς καὶ διατηρητὴς τῆς οἰκογενείας, πρέπει νὰ ἔχῃ ὑψηλοτέραν τιμὴν, καὶ τὸ δίκαιον τοῦ ὕποφασίῃ καὶ νὰ ἀνακρίνῃ τὰ μεγάλα καὶ ἀμφιβόλα πράγματα· οἱ λοιποὶ τῆς οἰκογενείας ὀνομάζονται οἰκέται, καὶ ἔχουν ἅμωσιν σχέσιν πρὸς τὸν οἰκοδεσπότην, ἐπειδὴ πρέπει ν' ἀκολουθοῦν τὴν τοῦτον θέλησιν, ὡς ἀνώτατον κανόνα τοῦ οἰκιακοῦ των πολιτεύματος. Τὸ αὐτὸ δὲ κρατεῖ καὶ περὶ τοιούτων οἰκετῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι ὑπηρεταί, ἢ γονεῖς εἰς αὐτοὺς συγγενεῖς ἢ φίλοι, αἵτινες συζῶσι μὲ τὴν οἰκογένειαν, καὶ ἐπομένως καὶ περὶ τῶν ἐνθλίμων τέκνων, τὰ ὁποῖα δὲν ἀπεχωρίζωσαν ἀκόμη ἀπὸ τῆς οἰκογενείας, καὶ περὶ τῶν γονέων τοῦ οἰκοδεσπότητος ἢ τῆς οἰκοδεσποίνης, εἰὰν τρέφονται ἀπὸ τὰ τέκνα των· ἢ αὐστηρότης ὅμως τοῦ δικαίου εἰς τοιούτους οἰκέτας εἶναι ἡμερωμένη καὶ πολλὰ μετριάσμένη διὰ τῶν καὶ αἰτῶν, λέγω τιμῆς, ἀγάπης, εὐγνωμοσύνης. Τὸ δίκαιον τοῦ οἴκου περιλαμβάνει γενικώτερον πᾶσαν τὴν ἐξουσίαν τοῦ οἰκοδεσπότητος εἰς ὅλα ὅσα τὰ πράγματα τῆς οἰκίας· μερικώτερον ὅμως σημαίνει τὴν ἐξουσίαν τοῦ οἰκοδεσπότητος νὰ διδῇ εἰσόδον εἰς ὃν τινα θέλῃ καὶ νὰ κλείῃ τῆς θύρας τοῦ οἴκου τοῦ εἰς ἄλλον κατὰ τὴν ἀρέσκειάν του· διότι ὁ οἶκος εἶναι ἱερὸν κτῆμα, τὸ ὁποῖον δὲν ἐμπορεῖ κἀνείς ξένος νὰ βεβηλώσῃ μερικῶν εἰσόδον. Καὶ ἡ πέλις αὕτη πρέπει νὰ ἀναλαμβάνῃ μεγάλην φροντίδα ὥστε νὰ μὴ πατηθῇ ποτὲ τὸ ἱερὸν κτῆμα τοῦτο, καὶ ἐπομένως περιοριθῇ τὸ τοῦ οἴκου δίκαιον. Ἀλλ' ὅμως ἡ πέλις ἔχει τὴν ἐξουσίαν διὰ τὴν ὑψηλοτέρου σκοπὸν, καὶ τὴν εἰς ὅλους ἐκτετατομένην ἐνέργειάν της νὰ ἐπισκοπῇ τὰς οἰκιακὰς ἐνέργειας, καὶ εἰς μαρτυρούμενα ἐγλήφητα, πᾶσι πτωχότητος ὑποψίας νὰ βάλῃ τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας εἰς τὰ ὅρα τῆς

τάξεως καὶ τοῦ δικαίου, νὰ ζητῇ πάντοτε τὴν ἄδειαν τῆς εἰσόδου εἰς τὸν οἶκον, καὶ νὰ καμῇ μέχρι τῶν ἐνδοτατῶ ὅλας τὰς αἰσθητὰς ἐξετάσεις, τὰς ὁποίας ἐπαιτεῖ ἡ δημοσίας ἀσφαλεία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ τῶν δικαίων τῆς Ἐκκλησίας.

ΣΚΣ'.

Η' ἰερὰ ἐκκλησία, καθὼς νοητὴ κοινωνία ὄλων τῶν πιστῶν, δὲν ἐμπορεῖ νὰ κριθῇ δικανικῶς μὲ ἀρχὰς τοῦ ἀνθρωπίνου Λόγου· διότι ἡ βασιλεία τοῦ ὑψίστου Θεοῦ, καὶ τὰ μέλη ταύτης εἶναι συνδεδεμένα καὶ διατεταγμένα ἀπὸ τὸν ὑπέρτατον βασιλέα ἀκαταλήπτως καὶ ἀνερευνήτως. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ τύποι ταύτης καὶ τὰ ἀπεικανίσματα εἶναι σωματικὰ καὶ αἰσθητὰ, καὶ οἱ ἱεροὶ λειτουργοὶ τῆς εἶναι ἀνθρώποι ἐπὶ τῆς γῆς ἡνωμένοι μὲ θεῖους δεσμοὺς πρὸς διακονίαν τοῦ ὑπερφυστάτου βήματος· καὶ, καθὼς τοιοῦτοι, ἔχουσι σχέσεις καὶ πρὸς ἀλλήλους, καὶ πρὸς τὴν πόλιν· διὰ τοῦτο ὅχι μόνον δεῖν εἶναι περιττόν, ἀλλὰ καὶ ἀναγκασιότατον νὰ ἐκθέσωμεν ὡς ἐπιφράγισμα πάντων τῶν μέχρι τούδε εἰρημένων τὰ δίκαια τῆς ὑπερφυοῦς ταύτης κοινωνίας.

ΣΚΖ'. Ἡ ἐκκλησία διαιρεῖται εἰς ὁράτον καὶ ὁρατήν· καὶ ἡ μὲν πρώτη εἶναι μία, καθολικὴ, ὑπερέρα πάσης ἀνθρωπίνης κρίσεως, ὡς ἐπιστηριζομένη εἰς τὰς βάσεις τῆς θείας ἀποκαλύψεως· ὁρατὴ δὲ εἶναι, τὴν ὁποίαν ἀποτελοῦσι μερικαὶ καινότητες ἀνθρώπων δεδεδεμένων διὰ τοῦ Θεοῦ θελήματος, καὶ ὑπηρετούντων δογματικῶς καὶ ἡθικῶς τὸν ἐπουράνιον

Βασιλέα· ἡ ὁρατὴ ἐκκλησία διοικεῖται κατὰ τοὺς θεσμοὺς τῆς ἀοράτου, μὲν ὅλον τοῦτο συνέχεται καὶ μετὰ τὴν κοσμικὴν πολιτείαν καὶ πρέπει νὰ φυλάττη κατὰ κανόνας τινας τὰς πρὸς ἐκείνην σχέσεις τῆς.

ΣΚΗ'. Ἐπειδὴ ἡ ταυτότης τῶν φρονημάτων συνδέει τοὺς ἀνθρώπους, καὶ τοὺς ἀποδεικνύει πνευματικοὺς ἀδελφοὺς, οἵτινες ὅλοι μὲν ὁμόνοιοι καὶ ὁμοψυχίαυ παριστάουσιν ἐξωτερικῶς τὴν ἐσωτερικὴν τῶν πληροφορίαν διὰ τῶν λατρειῶν τοῦ ὑψίστου, καὶ τῶν ἄλλων δογματικῶν ὁμολογιῶν· ἐκ τούτου συνίσταται ἡ ἐκκλησιαστικὴ κοινωνία, τῆς ὁποίας ἄμεσος σκοπὸς εἶναι ν' ἀναγγέλλωσι δημοσίως τὰ δογματικὰ καὶ ἠθικά τιν φρονήματα, καὶ νὰ ὑπηρετῶσιν ἐπὶ τῆς γῆς τὸν ἐπουράνιον βασιλέα, πρὸς τὸν ὅποιον σπεύδουσιν νὰ οἰκειωθῶσιν καὶ νὰ μεταβῶσι μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ προσκαιροῦ τούτου βίου. Προϋποτίθεται δὲ καὶ εἰς τὴν πνευματικὴν κοινωνίαν συνθήκη, διὰ τῆς ὁποίας δεικνύουσι τὰ δίκαια καὶ καθήκοντά των πρὸς ἀλλήλους οἱ ἀδελφοὶ τῆς ὑπερφυοῦς ταύτης οἰκογενείας.

ΣΚΘ'. Τὰ δίκαια καὶ καθήκοντα ταῦτα στρέφονται κυρίως εἰς τὴν ὁρατὴν ἐκκλησίαν (**ΣΚΖ'.**), εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι ἀναγκαῖος τόπος χωριστὸς εἰκονίζων τὴν οὐράνιον βασιλείαν, καὶ διάφοροι λειτουργοὶ καὶ ὑπηρεταὶ τοῦ τόπου τούτου, καὶ διδάσκαλοι δὲ καὶ κατηχηταὶ τῶν μελῶν τῆς ἐκκλησίας, οἵτινες πρέπει νὰ ἀποτελοῦν πνευματικόν τι σύμπταγμα, ἀρμόδιον εἰς τὸν ἀνώτατον σκοπὸν τῆς πνευματικῆς κοινωνίας (**ΣΚΗ'.**)

ΣΛ'. Ἐπειδὴ διὰ τὸ δίκαιον τῆς ἐλευθεροφροσύνης (**ΞΖ'.**) θὲν ἐμπορεῖ νὰ εἶναι γνωστὸν Πῶς φρονεῖ καθεὶς εἰς ταύτην τὴν πνευματικὴν κοινωνίαν· δίδει μόνος ὁ καρδιογνώστης Θεὸς ἐξετάζει καὶ γνωρίζει τὰ εἰς τὴν καρδίαν καθενὸς ἐνυπάρχοντα·

διὰ τοῦτο ἀπαιτεῖ ἡ συνθήκη τῆς ἐκκλησίας τὴν ὁμολογίαν τῶν δογμάτων, καὶ τὴν καθενὸς ὑποχρέωσιν εἰς τὰ ἐξωτερικά του καθήκοντα. Κατὰ ταύτην τὴν διὰ στόματος ὁμολογίαν καὶ ὑποχρέωσιν χρεωστεῖ καθείς νὰ φυλάττῃ ἀπαρασάλευτα ἔχει μόνον ὅσα ἀντιστοιχοῦν μὲ τὸ δογματικὸν μέρος τῶν φρονημάτων, ἀλλὰ καὶ ὅλα τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα, ὅσα παρελήφθησαν ὡς σημεῖα τῆς πίστεως χωρὶς καμμίαν ἐξαιρέσιν· διότι κατ' ἄλλον τρόπον διαστρέφει τὴν πνευματικὴν συνθήκην· καὶ γίνεται ἄδικος παραβαίου αἰώνια δίκαια, καὶ ἀπολαμβάνων δίκαιως καὶ ποινὰς αἰώνιους.

ΣΔΑ'. Ἀπὸ τὰ μέλη τῆς ἐκκλησίας, τὰ μὲν ἔχουσιν ἔργων τὴν ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ λειτουργίαν, τὰ δὲ ὁδηγούμενα ὑπ' ἐκείνων γίνονται μέτοχα τῶν ἐκκλησιαστικῶν δωρεῶν· καὶ ἐκεῖνα μὲν ὀνομάζονται πνευματικοὶ καὶ κληρικοὶ (ὡς ἐκλεγόμενοι μὲ κλήρον)· ταῦτα δὲ, λαϊκοὶ· καὶ ἐκεῖνοι μὲν εἶναι διδάσκαλοι, ἱερεῖς, καὶ πρεσβύτεροι τῆς ἐκκλησίας, ὡς ἀφιερῶσαντες τὴν ζωὴν τῶν ὅλων εἰς τὴν διακονίαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀπαρνηθέντες διὰ τοῦτο τὰ ἀγαθὰ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας· οὗτοι δὲ, ὑποτέλεις καὶ ὑποκείμενοι ὡς ζῶντες κοσμικῶς, διὰ τὸ ὅποιον ὀνομάζονται καὶ κοσμικοὶ, καὶ τὸ πλεῖστον μέρος τῆς ζωῆς τῶν ἀφιερώνοντες εἰς οἰκιακὰς καὶ πολιτικὰς ὑποθέσεις.

ΣΔΒ'. Ἐπειδὴ δὲ οἱ κληρικοὶ κρατοῦσι δημόσιον αὐθεντίαν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν, διὰ νὰ διοικῶσι τὰς κοινὰς αὐτῆς ὑποθέσεις· διὰ τοῦτο εἶναι ἐνταυτῷ καὶ ἡγεμόνες ἢ διοικηταὶ τῆς ἐκκλησίας· ἐντεῦθεν προέρχεται ἡ ἰδέα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας, ἢ ὑποία ὀνομάζεται Ἱεραρχία πρὸς διάκρισιν τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς καὶ ἡγεμονίας. Διὰ τοῦτο ἀναλόγως μὲ τὴν πολιτικὴν ἡγεμονίαν ἐμπορεῖ νὰ εἶναι κατὰ μὲν τὴν ἐξωτερικὴν παράστασιν τῆς ἐξουσίας ἡ μοναρχία.

χία ἢ πολυαρχία· κατὰ δὲ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐξουσίας, ἡ ἀ-
πώλυτος ἢ σύγκρατος (ΡΝΔ')

ΣΔΓ'. Παραδείγματα μοναρχίας μὲν ἀπολύτου ἔχοντες
τὴν τῶν δουτικῶν χριστιανῶν παπικὴν ἐξουσίαν· πολυαρχίας δὲ,
τὴν τῶν Ῥώσων σύνοδον, μὲν ὅλον ὅτι καὶ αὕτη ἐμπορεῖ νὰ ὀνομαζῇ
σύγκρατος, ὡς ὑποτασσομένη εἰς τὴν τοῦ Αὐτοκράτορος συνε-
τὴν διαίτησιν. Συγκράτου δὲ μοναρχίας, τὴν καθ' ἡμᾶς ἱερὰν
διατύπωσιν. Εἰς τὴν πρώτην ἐν μόνον πρόσωπον φυσικὸν παρι-
στάνει καὶ ἐκτελεῖ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐξουσίαν· εἰς τὴν δευτέ-
ραν, οἱ ἐκλεκτότεροι ἱεράρχαι ἀποφασίζουσιν συνοδικῶς τὰ ἐκ-
κλησιαστικὰ πράγματα· εἰς δὲ τὴν καθ' ἡμᾶς μεγάλην ἐκκλη-
σίαν, παριστάνει μὲν τὴν πνευματικὴν ἐξουσίαν ὁ Πατριάρχης,
τὴν ἐκτελεῖ δὲ μετὰ γνώμην, καὶ συγκάθεσιν τῶν ἐγκρίτων ἀρχιερέων,
οἵ τινες ὀνομάζονται καὶ Γέροντες κατ' ἐξοχὴν. Ὅτι δὲ ἡ ἐξ-
ουσία αὕτη εἶναι ἡ εὐλογωτέρα, δεῦν χρειάζεται ἐξήγησιν (ΡΝΔ').

ΣΛΔ'. Πολλὰ ὁραταὶ ἐκκλησίαι εἶναι συνδεδεμέναι μετ'
ἀλλήλων δι' ὑποτιθεμένων εὐλόγως συνθηκῶν ἀναφέρονται εἰς
κοινόν τινα τόπον τὰς ἰδιαιτέρας τῶν ὑποθέσεις, ὅσαι χρειάζονται νὰ
ἐξετασθῶσιν ἐκκλησιαστικῶς, ἢ ζητοῦσαι νὰ ἐπιτύχῃσι διὰ τῆς πο-
λιτικῆς ἐξουσίας αἰτήματα τινὰ ἀποβλέποντα εἰς τὸν σκοπὸν τῆς ἰ-
διαιτέρας ὁρατῆς ἐκκλησίας. Ὁ παριστάνων τὸ πρόσωπον ὅλων τῶν
ἐκκλησιῶν, ὅσαι εἶναι οὕτω συνδεδεμέναι, ὀνομάζεται εἰς τὴν καθ'
ἡμᾶς ἐκκλησίαν Πατριάρχης· οἱ δὲ ἄλλοι τῶν ἰδιαιτέρων ἐκ-
κλησιῶν προσετώτες, Μητροπολίται, Ἀρχιεπίσκοποι,
Επίσκοποι· καθεὶς ἐξ αὐτῶν εἶναι ἱεράρχης εἰς τὴν ἐκκλησίαν
του· καὶ κατὰ τοῦτο εἶναι ὅλοι ἰσότιμοι· πρὸς ἀλλήλους ὁμῶς
ἔχουν δίκαια καὶ καθήκοντα· ὁ Πατριάρχης μετὰ τῆς συνόδου
ἔχουν τὸ δίκαιον νὰ λαμβάνουν ἀπὸ τοῦς ἄλλους ἱεράρχας διω-
ρισμένον ποσὸν χρημάτων, τὰ ὅποια εἶναι ἀναγκαῖα πρὸς δι-

τροφὴν τῶν κληρικῶν καὶ πρὸς ἄλλας χρείας· οἱ δὲ ἱεράρχαι, νὰ λαμβάνωσιν ἀπὸ τοὺς λαϊκοὺς μέρος δικαίον καὶ εὐλογου χρημάτων εἰς τὸ νὰ πληρῶνται τὰ ἀπαιτούμενα ἀπὸ τὴν σύνοδον, καὶ νὰ διατρέφονται καὶ αὐτοὶ· ἀλλ' ὅλα ταῦτα ἐννοοῦνται δίκαια καὶ καθήκοντα, ἐὰν δὲν τοὺς τὰ προμηθεύῃ ἡ διοίκησις· εἰ δὲ φροντίζει περὶ αὐτῶν, εἶναι ἀνοίκειον τῆς πνευματικῆς αὐτῶν ἀξίως νὰ ἀργυρολογῶσιν.

ΣΔΕ'. Τὸ κυριώτερον δικαίον τῆς Συνόδου εἶναι νὰ ἐξετάσῃ τοὺς ἀρχιερεῖς τῶν ἰδιαιτέρων ἐκκλησιῶν, ἐὰν ἐκτελῶσι τακτικῶς καὶ κανονικῶς τὴν θείαν ὑπουργίαν, καὶ ἐὰν διανέμωσιν ἄφθονον τὸν λόγον τῆς ἀληθείας εἰς τὰ πνευματικὰ μέλη τῆς ἐκκλησίας. Εἰ μὴ ἀμειλῶσι τὸ ἱερόν των καθήκον, ἔχει ἐξουσίαν ὁ Πατριάρχης νὰ τοὺς προστάξῃ, καὶ ἐὰν δὲν ὑπατάσσονται, νὰ τοὺς καθαιρῇ ἀπὸ τὴν ἱεράν ἐξουσίαν.

ΤΔΣ'. Εἰ μὲν τινὰ τῆς ἐκκλησίας δὲν φυλάττωσι τὰ δόγματα καὶ τὰ ἔθιμα τῆς ἐκκλησίας (ΣΔ'), ἢ δὲν θέλουν νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὴν ἱεραρχίαν (ΣΔΒ'), ἔχει μὲν ἡ ἐκκλησία τὸ δικαίον νὰ τοὺς ἐπιπληξῇ, ἢ νὰ τοὺς ἀφορίσῃ, δὲν ἔχει ὁμοῦς κἀνὲν δικαίον νὰ τοὺς καθυποβάλλῃ εἰς ἄλλας ποινάς. Εἰ μὴ δὲ ὁ ἀφοριζόμενος εἶναι κληρικὸς, καὶ ἀπολαμβάνῃ προσόδους τινὰς ἐκ τοῦ ἀξιώματός του, ἔχει δικαίον ἡ ἐκκλησία νὰ τοῦ τὰς ἀποστερήσῃ. Εἰ μὴ δὲ ὁ ἀφωρισμένος μετανοήσας ὑποστρέψῃ εἰς τὸν κόλπον τῆς ἐκκλησίας, ἡ ἐκκλησία ἔχει δικαίον νὰ λάβῃ ἀπ' αὐτοῦ ὡς ἱκανοποίησιν εὐλογου τινὰ ποσότητα ἀργυρίου, ἢ ἄλλην ὑπουργίαν, ἐὰν εἶναι πτωχὸς ὁ ὑποστρέφων.

ΣΔΖ'. Ἐὰν δὲ ἀδικηθῇ πολιτικῶς ἡ ἐκκλησία, ἥγουν περιῦβρισθῇ κἀνεις ἀπὸ τοὺς προσετιώτας της, ἢ κλεφθῇ τὸ ἱερόν· πρέπει νὰ ἀναφέρῃ τὸ πρᾶγμα εἰς τὴν πόλιν, ἥτις πρέπει νὰ τιμωρῇ τὰ τοιαῦτα ἁμαρτήματα κατὰ λόγον σίνδετον.

ἐκ τοῦ ἀδικηθέντος προσώπου, καὶ τοῦ ἱεροῦ χαρακτήρος, τὸν ὁποῖον ἐπέφερε. Αὕτη δὲ ἡ ἐκκλησία δὲν ἔχει τὸ δίκαιον νὰ ἐξετάζη πολιτικὰ πράγματα, παρεκτὸς τῶν ὅσα ἐδόθησαν εἰς αὐτὴν οἰκιακὰ καὶ γαμικὰ, τὰ ὅποια διατάσσει ὡφελιμώτερα ἢ πνευματικὴ ἐξουσία παρὰ ἡ πολιτικὴ (ΣΘ'. Σημ.).

ΣΔΗ'. Τὰ ἱερὰ λεγόμενα κριτήρια, καὶ τὰ τῶν αἵρέσεων εἶναι ἀνοίκεια εἰς τὸν μεγαλοπρεπῆ χαρακτήρα τῆς ἐκκλησίας· διότι ἡ πίστις στηρίζεται εἰς τὴν Θελήσιν, ἣτις εἶναι ἐλευθέρα· οἱ ἀποστάται τῆς ἐκκλησίας, εἰάν δὲν καταπέσῳσι μὲ λόγους πραότητος καὶ ἀληθείας, εἶναι ἐλεύθεροι νὰ ὑπάγῳσι, καθὼς εἶπεν ὁ Ἰησοῦς » μὴ καὶ ὑμεῖς ἐθέλετε ὑπάγειν ; « Λόγον λοιπὸν ἔμπορεῖ νὰ μεταχειρίζεται πάντοτε ἡ ἐκκλησία πρὸς διόρθωσιν τῶν παρεκτρεπομένων· ἔχι δὲ ποτὲ δεσμὰ καὶ φυλακὰς, τὰ ὅποια εἶναι βάσανοι καὶ τιμωρίαι τῶν πολιτικῶν ἀμαρτημάτων· καὶ μέσα βιαστικὰ τοῦ σώματος, καὶ ὅχι πληροφρητικὰ τῆς συνειδήσεως.

ΣΛΘ'. Οἱ ἱεράρχαι πρέπει νὰ εἶναι ἄλλοι ἀτορικῶς παρὰ τοὺς πολιτικοὺς ἡγεμόνας· ἡγουν ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον δὲν εἶναι εὐλογον νὰ ἔχῃ καὶ τὴν πολιτικὴν ἡγεμονίαν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱεραρχίαν. Καθὼς εἶναι διάφορος ἡ ζωὴ αὕτη ἀπὸ τὴν μέλλουσαν, αὕτω πρέπει νὰ εἶναι διάφοροι οἱ ὀδηγοῦντες εἰς ταύτην ἀπὸ τοὺς ὀδηγοῦντας εἰς ἐκείνην. Παρεκτὸς τούτου, ὁ ἄνθρωπος ὅσον πλειοτέραν ἐξουσίαν ἔχει κατ' ὑπόθεσιν, τόσον πλειοτέραν θέλει νὰ ἔχῃ καὶ κατὰ θέσιν. Ἐὰν τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν θηρεύουσι πολλοὶ, πολλοὶ δὲ καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διὰ τὰς ἐξ' αὐτῶν προσωπικὰς τῶν ὡφελείας· πόσον δὲν θέλουν ζητεῖν ἐξουσίαν συμπεριλαμβάνουσαν καὶ τὰ πολιτικὰ καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ δίκαια ! Τὸ ὁρθεῖν λοιπὸν εἶναι νὰ ἀποδέδῳνται τὰ Καίσαρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ

Θεοῦ τῷ Θεῷ, ἡγουν νὰ εἶναι χωρισμένοι ἀπ' ἀλλήλων αἱ οὐαὶ αὐταὶ ἡγεμονίαι.

ΣΜ'. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ἔχει δικαίον νὰ ἐφορεύῃ καὶ νὰ προστατεύῃ τὴν ἐκκλησίαν· καὶ κατὰ τοῦτο ἡ ἐκκλησία (ὁρατῶς ἐκλαμβανομένη) ὑπόκειται εἰς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν· ἡ δὲ ἀόρατος εἶναι ἀνωτέρα πάσης ἐξουσίας, καθὼς ὑπερκόσμιος· ταύτην πρέπει νὰ σέβονται καὶ νὰ τιμῶσι καὶ ἡγεμόνες καὶ βασιλεῖς, δείχνοντες ἐν ταυτῷ σέβας καὶ τιμὴν εἰς τὰ ὑποκείμενα, τὰ ὅποια μᾶς παριστάνουσι τὸ θέλημα τῆς αἰωνίου καὶ ἀσκαλευτοῦ ἐκείνης ἐκκλησίας, καὶ ἐπομένως τιμῶντες καὶ τὴν ὁρατὴν ἐκκλησίαν· ὅσας διαταγὰς καὶ φροντίδας κόμνει ἡ πολιτεία περὶ τῆς ἐκκλησίας, δὲν τὰς κάμνει εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ ἀόρατον, ἀλλὰ μόνον εἰς τὰ φυσικὰ πρόσωπα τῶν λειτουργῶν, καὶ εἰς τὴν ἄλλην ὕλην, ἐκ τῆς ὁποίας συναπαρτίζεται τὸ αἰσθητὸν καὶ φαινόμενον σχήματις. Τὴν δὲ ἀόρατον οὔτε νὰ διατάξωσι οὔτε νὰ φροντίσωσι δύνανται, ὡς μὴ περιεχομένην ἐντὸς τοῦ αἰσθητοῦ τούτου κόσμου. »Ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου« εἶπεν ἡ κεφαλὴ τῆς ἀοράτου ἐκκλησίας.

ΣΜΑ'. Ἐὰν καὶ δύναται νὰ ἐφορεύῃ καὶ νὰ προστατεύῃ τὴν ὁρατὴν ἐκκλησίαν ἡ πολιτικὴ ἐξουσία· δὲν δύναται ὁμως νὰ τὴν προσταζῇ· διὰ τοῦτο ἐκλογαὶ Ἀρχιερέων, Ἱερέων, καὶ ἄλλων λειτουργῶν τῆς ἐκκλησίας γίνονται ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐξουσίαν· σιωπῶ, ὡς μὴ ἔχον χρεῖαν ῥήσεως, ὅτι δὲν δύνανται ποτὲ νὰ μεταρρυθμίσωσι δόγματα, ἡγουν τὰ νοητὰ θεμέλια τῆς ἐκκλησίας· ἡ ἐφορία τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἐμπορεῖ νὰ γίνεταί μόνον εἰς τὸ νὰ εὐκολύνωνται αἱ ἱεραὶ πράξεις τῆς ἐκκλησίας, καὶ ὅχι εἰς ἄλλο τι πλεσιότερον.

ΣΜΒ'. Διὰ τῆς εἰρημένης ἐφορίας (ΣΜ') ἔχει ὁ Ἠγε-

μὴν τὸ δίκαιον νὰ ἐξετάζη καὶ νὰ κρίνῃ, ἐὰν θρησκευτικῆς ἑταιρείας ἐμπορῇ νὰ συμβιβάζεται ἢ μὴ μὲ τὸν σκοπὸν τῆς πόλεως· καὶ εἰ μὲν δὲν συμβιβάζεται, νὰ ἐμποδίσῃ τοὺς πολίτας ἀπὸ τοῦ νὰ ἐμβαίνωσιν εἰς αὐτὴν μὲ ποινὴν τοῦ νὰ χάνωσι τὸ τοῦ πολίτου δίκαιον, ἢ κατὰ τὰς περιστάσεις, νὰ ἐκδιώκῃ ὅλην τὴν θρησκείαν ἀπὸ τὴν ἐπικράτειαν τῆς πόλεως· εἰ δὲ συμβιβάζεται, πρέπει νὰ γῇ ὑπομένη, καὶ ἐὰν παρεκτρέπεται κατ' ὑπερβολὴν ἀπὸ τὰς τῆς πόλεως θεωρίας περὶ θρησκείας, καὶ ἐὰν φαίνωνται ἄλογα καὶ ἄτοπα τὰ δόγματα καὶ τὰ ἔθιμά της· διὰ τοῦτο δὲν ἐμπορεῖ νὰ ἀπαγορευθῇ εἰς τὰ μέλη της τὸ δίκαιον τοῦ πολίτου, ἐὰν ἔχωσιν εἰς αὐτὸ βᾶσιμα διακαιώματα (ΡΚς').

Σημείωσις. Ἡ Ἑβραϊκὴ, ῥεῖ' εἰπεῖν, θρησκεία δὲν συμβιβάζεται μὲ καμμίαν πολιτείαν, ἐπειδὴ οὔτε ὅπλα θέλουσιν οἱ Ἑβραῖοι νὰ φέρωσι κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς πολιτείας, οὔτε νὰ σπεύρωσι καὶ νὰ γεωργῶσι τὴν γῆν καθὼς οἱ ἄλλοι πολῖται. Τοιοῦτοι λοιπὸν πολῖται, ὅτι ἀντιφέρονται εἰς τὸν σκοπὸν τῆς πόλεως (ΡΚΓ'), εἶναι φανερώτατοι· καὶ αἱ χριστιανικαὶ διοικήσεις ἢ πρέπει νὰ καταστήσωσιν ὅπως οὖν τὰ ἔθιμά των ἀνθρώπων, ἢ νὰ μὴ συγχωρήσωσιν εἰς κανένα τὸ δίκαιον τοῦ πολίτου· αἱ δὲ ἄλλαι καταδρομαὶ κατὰ τῶν ἑτεροθρήσκων δεικνύουσι μόνον τὴν ἀπανθρώπειαν τῶν δικτῶν χωρὶς νὰ φανερώσωσι κανενὸς δικαίου ἐξουσίαν, οὔτε ἀνθρώπου, οὔτε θεοῦ.

Παρατήρησις. Ἡ ἐκκλησία δὲν δύναται νὰ ἐκδιώκῃ ὅλην τὴν θρησκείαν ἀπὸ τὴν ἐπικράτειαν τῆς πόλεως.

Ἡ ἐκκλησία δὲν δύναται νὰ ἐκδιώκῃ ὅλην τὴν θρησκείαν ἀπὸ τὴν ἐπικράτειαν τῆς πόλεως.

Ἡ ἐκκλησία δὲν δύναται νὰ ἐκδιώκῃ ὅλην τὴν θρησκείαν ἀπὸ τὴν ἐπικράτειαν τῆς πόλεως.

Ἡ ἐκκλησία δὲν δύναται νὰ ἐκδιώκῃ ὅλην τὴν θρησκείαν ἀπὸ τὴν ἐπικράτειαν τῆς πόλεως.

Ἡ ἐκκλησία δὲν δύναται νὰ ἐκδιώκῃ ὅλην τὴν θρησκείαν ἀπὸ τὴν ἐπικράτειαν τῆς πόλεως.

Ἡ ἐκκλησία δὲν δύναται νὰ ἐκδιώκῃ ὅλην τὴν θρησκείαν ἀπὸ τὴν ἐπικράτειαν τῆς πόλεως.

Ἡ ἐκκλησία δὲν δύναται νὰ ἐκδιώκῃ ὅλην τὴν θρησκείαν ἀπὸ τὴν ἐπικράτειαν τῆς πόλεως.

Ἡ ἐκκλησία δὲν δύναται νὰ ἐκδιώκῃ ὅλην τὴν θρησκείαν ἀπὸ τὴν ἐπικράτειαν τῆς πόλεως.

Ἡ ἐκκλησία δὲν δύναται νὰ ἐκδιώκῃ ὅλην τὴν θρησκείαν ἀπὸ τὴν ἐπικράτειαν τῆς πόλεως.

Ἡ ἐκκλησία δὲν δύναται νὰ ἐκδιώκῃ ὅλην τὴν θρησκείαν ἀπὸ τὴν ἐπικράτειαν τῆς πόλεως.

Ἡ ἐκκλησία δὲν δύναται νὰ ἐκδιώκῃ ὅλην τὴν θρησκείαν ἀπὸ τὴν ἐπικράτειαν τῆς πόλεως.

Ἡ ἐκκλησία δὲν δύναται νὰ ἐκδιώκῃ ὅλην τὴν θρησκείαν ἀπὸ τὴν ἐπικράτειαν τῆς πόλεως.

Η Θ Ι Κ Η.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

A

[illegible]

В. Н. Шенников (1914-1984) - доктор физико-математических наук, профессор, лауреат Государственной премии СССР.

$\frac{1}{\sqrt{2}} \begin{pmatrix} 1 & -i \\ 0 & 1 \end{pmatrix}$

[Faint handwritten notes at the bottom of the page]

100

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βερού

ΠΡΟΔΙΟΙΚΗΣΙΣ.

Τί εἶναι Ἡθική.

Α'.

Η' Ἡθική εἶναι φιλοσοφικὴ ἐπιστήμη τῶν ἀρχικῶν τῆς τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐνεργείας νόμων, ἀναφερομένων εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἁρμονίαν τῶν πράξεων· διότι ὁ ἀρχικὸς νόμος τοῦ πρακτικοῦ Λόγου ἀπαιτεῖ τελείαν καὶ ἀπόλυτον ἁρμονίαν τῶν σπουδῶν μας καὶ πράξεων (Περὶ Δικ. ζ'). καὶ ἐπειδὴ ἡ τοῦ δικαίου ἐπιστήμη ἀναφέρεται εἰς μόνην τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῶν ἁρμονίαν (Περὶ Δικ. ιδ'). ἀναγκαίως ἀπαιτεῖται ἐπιστήμη ἄλλη διδάσκουσα καὶ τῆς ἐσωτερικῆς τοὺς νόμους. Ἡ ἀπόλυτος αὕτη ἁρμονία τῶν ἐσωτερικῶν μας ἐνεργειῶν ὀνομάζεται ἀρετὴ μὲν ἐκ τοῦ ὑποκειμένου, ἀγαθὸν δὲ, ἐκ τοῦ ἀντικειμένου. Καὶ διὰ τοῦτο ἐνομάζει ὁ Κρύγιος τὴν ἠθικὴν Ἀρετολογίαν (System. prak. philisoph. Β'. Theil. §. 1. Anm. 1).

Β'. Ἡ ἐπιστήμη αὕτη ὀνομάζεται καὶ φυσικὴ Ἡθική, ἐπειδὴ ἐκπηγάζει ἀπὸ τὴν αὐτὴν ἀρχὴν, ὅθεν καὶ οἱ νόμοι τοῦ δικαίου, ἤγουν ἀπὸ τὸν φυσικὸν τοῦ ἀνθρώπου Λόγον, ὅς τις εἶναι νομοδότης τῆς πρακτικῆς τοῦ Ἐγὼ ἐνεργείας (Περὶ Δικ. ιε'). Ἡ δὲ φιλοσοφία συνάγει τοὺς νόμους τούτους, καὶ ἀποτελεῖ τὴν ἠθικὴν ἐπιστήμην· φυσικὴ δὲ λέγεται,

ὅχι διότι οἱ νόμοι τῆς ἀρετῆς στηρίζονται εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς καὶ ἀναγκάιους νόμους τῆς φύσεως, ἀλλὰ διότι ἔχει τὰς ἀρχάς τῆς ἀπὸ τὴν ἡθικὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν πράττει μὲ ἐλευθέραν θέλησιν (Κρητ. φιλ. Ε', ΕΔ').

Γ'. Διαφέρει λοιπὸν ἀπὸ τὴν θετικὴν Ἠθικὴν, τὴν ὁποίαν προτάξουσιν οἱ νομοθέται καὶ διδάσκαλοι τοῦ κόσμου· καὶ ἀπὸ τὴν ἐξ ἀποκαλύψεως, ἣτις στηρίζεται εἰς τὸ Θεῖον θέλημα. Παραλαμβάνεται ὅμως καὶ εἰς τὴν φυσικὴν Ἠθικὴν τὸ Θεῖον θέλημα, ὡς κανὼν καὶ ἀρχὴ πρωτίστη, καθότι ὁ πλάστης τοῦ ἀνθρώπου τὸν διέθεσεν αὐτῷ φυσικῶς, ὥστε νὰ δύναται νὰ πράττῃ τὴν ἀρετὴν ἐκ τῆς ὁδηγίας τοῦ δοθέντος εἰς αὐτὸν Λόγου· ὁ Λόγος ὁ πρακτικὸς ἀπαιτεῖ πάντοτε τὰ αὐτὰ, τὰ ἅποια ἀπαιτεῖ καὶ τὸ Θεῖον θέλημα· διότι ἦτο ἀδύνατον νὰ τὸν δημιουργήσῃ ὁ Θεὸς τοιοῦτον, ὥστε, καθό τοιοῦτος, ἡγοῦν Λόγος ἐλεύθερος ἀπὸ πάθης, νὰ ἀνυψέρεται εἰς τὰς προστάγας του.

Δ'. Ἡ ἐπιστήμη αὕτη, εἰν ὀνομασθῇ διδασκαλία τῶν καθεκόντων, δὲν θέλει διακρίνεσθαι ἀπὸ τὴν τοῦ δικαίου, ἣτις διδάσκει καὶ αὕτη τὰ πρὸς τὰ δίκαια τῶν ἄλλων καθεκόντα. Ἀποδεχομένη ὅμως καὶ αὕτη τὰ καθεκόντα τοῦ δικαίου ὡς προδιωρισμένα καὶ προεκτεθειμένα, καὶ διορίζουσα νὰ τὰ τιμῶμεν καὶ νὰ τὰ φυλάττωμεν καὶ μὲ τὸ συνειδῶς μας, καὶ μεταβάλλουσα τρόποντινα τὴν ἐξωτερικὴν δικαιοσύνην εἰς ἐσωτερικὴν, καὶ καθαρὰζούσα τοὺς νόμους τοῦ δικαίου μὲ τοὺς νόμους τῆς ἀρετῆς, ἐμπορεῖ νὰ ἐκληψθῇ καὶ ὡς διδασκαλία τῶν καθεκόντων, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐκδεχθῶμεν τὸν ὅρον μὲ σημασίαν μερικωτέραν. Ὡσαύτως δὲ μερικώτερον πρέπει νὰ ἐκλάβωμεν καὶ τὸν ὅρον Ἠθικὴν, ἐπειδὴ καὶ ἡ τοῦτου σημασία περιλαμβάνει καὶ τὴν τοῦ δικαίου ἐπιστήμην, ἣτις δι-

δάσκει τὰ δίκαια, ἐκ τῆς θεωρίας τῶν ὁποίων μορφώνεται τὸ ἀνθρώπινον ἦθος.

Ε'. Ἡ Ἠθικὴ διαιρεῖται, καθὼς καὶ ἡ τοῦ δικαίου ἐπιστήμη (Περὶ Δικ. ΚΒ'), εἰς καθαρὰν καὶ ἐφηρμοσμένην· καὶ ἡ μὲν πρώτη ἐκδέτει τὰς ἠθικὰς ἰδέας καὶ θέσεις, καθὼς ἀνεφέρονται ἐν γένει εἰς τὸν λογικὸν ἄνθρωπον, καὶ ἐπομένως χωρὶς τινὰ ἰδιαίτεραν ἐφαρμογὴν εἰς τὰς ἐμπειρικὰς καταστάσεις καὶ τροπολογήσεις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως· ἡ δὲ δευτέρα ἐφαρμόζει τὰς αὐτὰς εἰς τὴν ἐμπειρικὴν κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ εἰς τὰς ἐκ ταύτης ἐκπηγαζούσας πρὸς τὸν αἰσθητὸν κόσμον σχέσεις του.

Σ'. Χωρὶς τὴν καθαρὰν δὲν δύναται νὰ γείνη διδασκαλία τῆς ἐφηρμοσμένης. Διότι τίς ἠδύνατο νὰ προσδιορίσῃ ἀσφαλῶς κατ' ἀρχὰς ἠθικὰς τὰς ἐμπειρικὰς σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μὴ δὲν τὰς ἐκαταλάβανεν εὐκρινῶς καθ' ὅλην τὴν καθολικότητα καὶ ἀναγκαιότητά τινος. Τίς ἠθελε διδάξειν τὸν ἄνθρωπον νὰ εἶναι ἀγαθός, καὶ νὰ ἀπέχῃ ἀπὸ τοῦ κακοῦ, εἰ μὴ δὲν ἐδιδάσκετο καὶ τὰ δύο πρότερον ἀπὸ τὸν λόγον; Εἶναι λοιπὸν ἀναγκαῖα νὰ προπορευθῇ ἀπὸ τὴν ἐφηρμοσμένην ἢ καθαρὰ Ἠθικὴ.

Ζ'. Καθὲν ἐκ τούτων τῶν δύο μερῶν πρῶτον μὲν παρίστανει τὰς ἠθικὰς ἰδέας καὶ ἀρχάς, διὰ τῶν ὁποίων προσδιορίζεται τί εἶναι Ἀρετὴ, καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς προκύπτοντα καθήκοντα· δεύτερον δὲ δεικνύει τὸν τρόπον πῶς ἐμπορεῖ νὰ κατορθωθῇ ἀρετὴ κατὰ τὰς ἰδέας καὶ ἀρχάς ἐκείνας, ἡ πῶς πρέπει νὰ μορφωθῇ ἐνάρετος χαρακτήρ. Διὰ τοῦτο εἰς τὸ τέλος καθενὸς μέρους θέλει ταχθῇ κεφάλαιον περὶ τοῦ πῶς πρέπει νὰ ἀσκώμεθα τὴν ἀρετὴν· ὀνομάζουσι δὲ τὴν σήμερον πολλοὶ τῆς Γερμανίας Φιλόσοφοι τὸ μέρος τοῦτο Ἀσκητικὴν.

Η Θ Ι Κ Η Σ.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ.

Καθαρὰ Ἠθική.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς Ἠθικῆς.

Η.

Επειδὴ ἡ ἀρετὴ, καθὼς εὐκόλως δυνάμεθα νὰ καταλάβω-
μεν, πρὶν ἐμβῶμεν εἰς τὰ ἐνδότερα, ἀναλαμβάνει διάφορα εἶδη
καὶ μορφάς, ἐκ τῶν ὁποίων προέρχονται παντοῖαι ἐντολαὶ καθη-
κόντων· διὰ τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον νὰ εἰπώμεν πρὸ πάντων τὰς
ἠθικὰς ιδέας καὶ ἀρχάς, διὰ τῶν ὁποίων ἐξηγεῖται ἐν γένει τί
εἶναι ἀρετὴ καὶ καθήκον· καὶ ἔπειτα τὰς, διὰ τῶν ὁποίων
προσδιορίζονται εἶδη τινα ἀρετῆς καὶ καθήκοντος.

Θ. Εἶναι ἀναντιρρήτου ἔργον τῆς συνειδήσεως, ὅτι εἰς ὅ-
λας τὰς πράξεις μας ἀκούομεν ἐκ τῶν ἐνδοτάτω ἡμῶν φωνήν τινα,
ἣτις, ἄλλοτε μὲν μᾶς προσιτάζει, ἄλλοτε δὲ μᾶς ἀπαγορεύει,
ἄλλοτε μᾶς δικαιώνει, καὶ ἄλλοτε μᾶς κατακρίνει, καὶ ὀνομά-
ζεται φωνὴ τοῦ συνειδήτος. Τὸ συνειδῶς τοῦτο δὲν
εἶναι ἄλλο τι, εἰ μὴ ἡ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εὐκρινὴς συν-

εἰδήσεις τοῦ τῶν πράξεων εἶδους, τὸ ὅποτον ἀπαιτεῖ ἐν γένει ὁ Λόγος, ὅσακις ἡ πράξις εἶναι ἐλευθέρα· καὶ κατὰ τὸ ὅποτον κρίνεται ἡ πράξις ἀγαθὴ ἢ κακὴ· καὶ ἐπομένως εἶναι ἡ συνειδήσις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ· διὰ τοῦτο ἐμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ τὸ συνειδῶς ἀρχικὴ καὶ πρωτίστη τῆς Ἠθικῆς βάσις.

Γ'. Ὅς τις θέλει ν' ἀρνηθῇ τὸ συνειδῶς του, ἢ νὰ τὸ ἐκλάβῃ ὡς ἀπάτην, τυχαῖον τι καὶ παρερχόμενον· μετὰ τοῦτον δὲν δύναμεθα νὰ φιλοσοφήσωμεν περὶ ἠθικῶν πραγμάτων· ἐπειδὴ ἀπ' αὐτὸν ἐλλεῖπει ἡ βάσις τῆς ἐπιστήμης, καὶ ἐπομένως οὐδ' ἡ ἐπιστήμη αὐτὴ δύναται νὰ ὑπάρχῃ διὰ τοῦτον. Ἀλλ' ὅμως τὸ συνειδῶς μᾶς λέγει μόνον γενικῶς καὶ ἀπροσδιορίστως, ὅτι ἡ πράξις μᾶς εἶναι ἀγαθὴ ἢ κακὴ, δὲν μᾶς διδάσκει δὲ περαιτέρω τοὺς ἀληθινούς καὶ γνησίους χαρακτήρας τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ· καὶ πολλάκις δι' ἑλλειψιν τούτων πράττομεν κακὰ ἀντὶ ἀγαθῶν, καὶ ἐπίσης δικαιονόμεθα ἀπὸ τὸ συνειδῶς, ὡς εἰν' ἐπράτταμεν τὸ γνήσιον ἀγαθόν. Τούτους τοὺς χαρακτήρας θέλομεν ἐξετάσειν κατ' ὀλίγον.

ΠΡΩΤΗ. Ποῖον ἄραγε εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Λόγου ἀπαιτούμενον τῶν πράξεων εἶδος, τὸ ὅποτον ὑπεμφαίνεται ὑπὸ τοῦ συνειδῶτος; (Θ'). Ἐὰν αἱ πράξεις μᾶς πρέπη νὰ εἶναι ὅχι μόνον ἐξωτερικῶς σύμφωναι, ἀλλὰ καὶ ἐσωτερικῶς, ἤγουν ἀπολύτως ἀρμονικαί. (Περὶ Δικ. ζ'). τοῦτο δὲν δύναται νὰ γείνη κατ' ἄλλον τρόπον, εἰ μὴ εἰν' πᾶς τις ἀποδεχθῇ εἰς τὰς πράξεις του τοιαῦτα ἠθικὰ δόγματα, τὰ ὅποια νὰ ἐκλαμβάνῃ ὡς καθολικὰ νόμους, ἤγουν νὰ μὴ περιέχουν καμμίαν ἀντίφασιν οὔτε πρὸς αὐτὸν οὔτε πρὸς τὴν θέλησιν ἄλλων λογικῶν ὄντων, καὶ ἐπομένως νὰ δύνανται νὰ στερχθῶσι καὶ νὰ πραχθῶσι ἀπὸ καθ' ἑνὸς. Μετὰ τούτην μόνον τὴν ὑπόθεσιν πράττει ὁ λογικὸς ἄνθρωπος συμφώνως τῆς ἀξίας του, ἐνῶ παριστάνεται ὅτι κρα-

εἰ αὐτὸς πρῶτος τὴν διὰ τοὺς ἄλλους γινομένην νομοθεσίαν, καὶ ἐπικυρόναι τὴν αὐτονομίαν τοῦ ἰδίου τοῦ Λόγου μετὰ τὴν συμφωνίαν τοῦ κοινοῦ καὶ καθολικοῦ. Ἐὰν δὲ συμπεριλάβωμεν τὰ εἰρημένα εἰς διωρισμένον τινα τύπον, ἐκβαίνει ἡ ἐφεξῆς πρακτικὴ ἀρχή, ἡ ὁ ὑπέρτατος τῆς ἀρετῆς νόμος, ἡ ἡ ὑπερτάτη τοῦ καθήκοντος ἐντολή. Πράττε συμφώνως μετὰ τὴν ἀξίαν λογικοῦ ἄνθρωπος, ἡγουν εἰς τρόπον, ὥστε ὅλα τὰ δόγματα τῆς θελήσεώς σου νὰ φανερόντωνται ὡς νόμοι δι' ὅλους τοὺς λογικοὺς ἀνθρώπους.

IB'. Δόγμα μὲν ἠθικῶς ὀνομάζομεν ἀρχὴν ἢ πρακτικὸν ἀξίωμα ἐκ τοῦ ὑποκειμένου, κατὰ τὸ ὅποιον διευθύνει τὰς πράξεις τοῦ ὁ κατ' ἕκαστα ἀνθρώπου· νόμον δὲ, ἀρχὴν ἢ πρακτικὸν ἀξίωμα ἐκ τοῦ ἀντικειμένου, κατὰ τὸν ὅποιον πρέπει νὰ πράττωσιν ὅλοι οἱ ἀνθρώποι. Ἐὰν λοιπὸν τὸ δόγμα δὲν ἐμπορῇ νὰ γείνη νόμος διὰ πάντα ἀνθρώπων, εἶναι ἄλογον καὶ ἄξιον νὰ ἀποβάλλεται· ὅστις ἔχει φέρῃ εἰπεῖν δόγμα. Θέλω νὰ ἀπατώ τοὺς ἄλλους πρὸς ὀφελός μου, ὅσας τις δὲν ἐμποροῦν νὰ με καταλάβουν οἱ ἄλλοι· ἢ, Δὲν βοηθῶ, κἀνένα, ὅσην αὐτὸς ἔχη βοηθείας χρεῖαν, εἰμὴ μόνον φροντίζω διὰ τὸν ἑαυτόν μου· ὁ τοιοῦτος ἀφανίζει τὴν ἀξίαν τῶν λογικῶν ἀνθρώπων, ἐπειδὴ καμμία κοινωνία δὲν δύναται νὰ γείνη, καμμία ἁρμονία σπουδῶν καὶ πράξεων δὲν ἐμπορεῖ νὰ κατορθωθῇ, ἐὰν τοιαῦτα δόγματα παραληφθῶσιν ὡς νόμοι μετὰ τῶν ἀνθρώπων· διὰ τοῦτο καταφρονεῦνται οἱ ἔχοντες τοιαῦτα δόγματα, ἐὰν γνωσθῶσι· καὶ αἰσχύνῃ περικαλύπτει τὸ πρόσωπόν των, ἔταν παρυστάνονται ἐμπράκτως γυνὰ τοιαῦτα δόγματα εἰς τὸν ὁμότιμον ψόγον. Ὅστις δὲ εἰς ἐνκντίας ἔχει δόγμα. Θέλω

νὰ εἶμαι πάντα τίμιος καὶ μὲ τὸν λόγον καὶ
μὲ τὸ ἔργον· ἢ, Θεοθῶ καθεύνα, ὅσον δύνα-
μα· ὁ τοιοῦτος συνιστᾷ εἰς τοὺς ἄλλους πράξεων νόμον, τὸν
ὅποτον κἀνείς λογικὸς δὲν δύναται νὰ ἀποβῇ, εἰν δέλη· νὰ
φυλάξῃ τὴν ἀξίαν τοῦ λογικοῦ του.

ΙΓ'. Ὁ νόμος τῆς ἀρετῆς εἶναι καθ' ἑαυτὸν τόσον πα-
λαιός, ὅσον καὶ τὸ ἀνθρώπινον γένος, καὶ μὰ Δία τόσον αἰώ-
νιος, ὅσον ὁ Θεός, ἡ πηγὴ παντὸς ἀγαθοῦ. Διὰ τοῦτο εἶναι
ἄλογον νὰ ζητῶμεν τὸν ἀρχηγόν του· ἢ τὸν εὐρέτην τοῦ συν-
ειδότης· διὰ τοῦτο εἶναι καὶ ἀμετάβλητος· ἡ ἔκφρασις του ὅμως
εἶναι μεταβλητὴ· καὶ οἱ διδάκαλοι τῆς Ἠθικῆς ἐμεταχειρίσθη-
σαν διάφορους τούτου ἐκφράσεις, τὰς ὁποίας ἔβαλαν εἰς τὴν
ἀρχὴν τῶν ἠθικῶν συστημάτων των· ὁ ἀνωτέρω (ΙΑ') ἐκτε-
θεῖς εἶναι κυρίως Ζήνωνος τοῦ Σεμελικωτοῦ τῆς Στοᾶς, μ' ὅλον
ὅτι οἱ μεταγενέστεροι Στωϊκοὶ ἀπεμακρύνθησαν ἀπ' αὐτόν. Εἰς
τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ὁ νόμος οὗτος ἔμεινεν ἀνεξήγη-
τος ἕως οὗ μᾶς τὸν ἀνεκαίνισε καὶ τὸν διεσάφησεν ἀκριβέστε-
ρα ὁ Κάντιος (Grundlegung zur Metaphysik der Sit-
ten §. 52. Aufl. 3. Kritik der praktischen Vernunft.
§. 54. Aufl. 2.). Ἐπειδὴ δὲ οἱ παλαιοὶ φιλόσοφοι δὲν ἐ-
προσδιώριζαν ἀφηρημένως τὸν τῆς ἀρετῆς νόμον, ἀλλ' ἤρχιζαν
ἀπὸ τὸν ἔχοντα σκοπὸν τῶν σπουδῶν καὶ πράξεων τοῦ ἀνθρώ-
που (τὸ τέλος)· διὰ τοῦτο πρέπει νὰ συμπεράνωμεν τὸν νόμον
τούτον ἀπὸ τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὅποιον ἐπροσδιώριζαν τὸ τέ-
λος. Ἐλεγε λοιπὸν ὁ Ζήνων κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Στοβαίου
(Ἐκλ. Β'. σελ. 132, ἐκδ. Heer.), »Τὸ τέλος, τὸ ὁμολο-
γουμένως ζῆν· τοῦτο δ' ἐστὶ καθ' ἓνα λόγον καὶ σύμφωνον
ζῆν· Τοιαύτη ζωὴ δὲν δύναται βέβαια νὰ κατασταθῇ, εἰ μὴ

Δ'. Δημόσιος Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Ἀθηνῶν

μόνον, εἰς πᾶσαν μερικὴν περίπτωσιν ἀκολουθοῦν οἱ ἄνθρωποι γενικῶς ἀποδεκτὰ δόγματα.

ΙΔ'. Ἐμπορεῖ ὁ τῆς ἀρετῆς νόμος νὰ ἐκφρασθῇ σύντομώτερα καὶ οὕτω, Πράττε λογικῶς, ἢ Πράττε ἀκούσθως· διότι, ὅς τις φυλάττει τοῦτον τὸν νόμον, ἀκολουθεῖ τὸν ὁρόμον τῆς ζωῆς τῷ ἀπαρεγκλίτως, οὔτε πρὸς δεξιὰν, οὔτε πρὸς ἀριστεράν στρεφόμενος. » Οὐδεὶς ἐπιβαλὼν τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ἄροτρον βλέπει πρὸς δεξιὰν ἢ πρὸς ἀριστεράν, « εἶπε τὸ ἀφευδίστατον στόμα τοῦ Ἰησοῦ. Τὸ ἀγαθὸν εἶναι ἐν καὶ εὐθύ, καθὼς καὶ ὁ εὐθύς ὁρόμος εἶναι εἰς· τὰ δὲ κακὰ εἶναι παντοία, καθὼς καὶ οἱ σκολιοὶ καὶ καμπύλοι ὁρόμοι εἶναι διάφοροι.

Σημείωσις. Οἱ ὁπαδοὶ τοῦ Ζήνωνος φαίνεται ὅτι δὲν ἰκατάλαβαν ἀκριβῶς τοῦ τύπου τούτου τὴν ἔννοιαν. ὁ μαθητὴς του Κλεάνδρης κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Στοβαίου ἐπρόσθεσε τὸ φύσει, καὶ ἐξέφρασε τὸν τύπον οὕτω, « Τέλος ἐστὶ τὸ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν » τὸ ὅποιον δεῖλε νὰ εἴπῃ. Νὰ ζῆς συμφῶνως μὲ τὴν φύσιν. Ὁ τύπος οὗτος διὰ τὴν ἀμφίβολον σημασίαν τῆς λέξεως Φύσις ἐμπορεῖ νὰ μᾶς φέρῃ εἰς κακοήθεις πράξεις· ἀλλ' ἡ ἔννοια τῶν Στωϊκῶν, οἵτινες ἐταύτιζαν τρέποντῶα τὴν Φύσιν καὶ τὸν Θεὸν καὶ τὸν Λόγον, δὲν ἠφ' ἑρρεν οὐσυνῶς ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ πρώτου τύπου· ἀλλ' ἦτο περίπου τοιαυτὴ, Ζῆνι συμφῶνως μὲ τὸν Λόγον, ἢ μὲ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ· καὶ κατὰ τὴν μαρτυρίαν Δογμένους τοῦ Λαερτίου (Ζ', 88.) ὁ νόμος τῆς ἀρετῆς ἐξεφράζετο ἀπὸ τοὺς Στωϊκοὺς καὶ « Ὁ νόμος ὁ κοινός, ὅς περ ἐστὶν ὁ ὀρθὸς λόγος διὰ πάντων ἐρχόμενος, ὁ αὐτὸς ἐν τῷ « Δι', καθ' ἡγεμὸν τούτῳ τῆς τῶν ὄντων διοικήσεως ὄντι. » Καὶ εἰς συγκρίνωμεν τὰς τοῦ νόμου ἐκφράσεις, τὰς ὁποίας ἐμεταχειρίσθησαν καὶ ἡμᾶς διάφοροι Ἡθικολόγοι, θέλομεν ἰδεῖν, ὅτι οὐν διαφέρουν τόσον, ὅσον φαίνονται κατὰ πρῶτον προσβολὴν. Σημειώσωμεν μόνον, ὅτι ἀξιοκατάκριτος, καὶ ἀσύμφωνος μὲ τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀνατρεπτικὸν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας εἶναι τὸ δόγμα τῶν Σοφιστῶν, ὅτι τὸ φυσικὸν δίκαιον εἶναι τὸ συμφέρον τοῦ ἰσχυροτέρου, τὸ ὅποιον γίνεταί νόμος εἰς τοὺς ὑποδουλωμένους καὶ πρέπει νὰ λογίζεται δίκαιος καὶ ἔλλογος νόμος. Τοῦτο τὸ δόγμα ἐπολέμησεν ὁ πτωχικώτατος Σωκράτης εἰς ἅπλη του τῆς ζωῆς. Πλατ. Γοργ. Σελ. 483, Πολιτ. Α'. Σελ.

343. Ὅχι· ἐλιγώτερον βλαβερὸς εἰς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν εἶναι ὁ πῆ-
θικός πυρρῶνισμός, ὁ ἐπὶ τοῖς κρίναι ἀβέβαια εἶναι τὰ πράγματα τοῦ
κόσμου θεωρεῖ τὰ ἡθικά κρεμασμένα μόνον ἀπὸ τῆν κοινὴν συνήθειαν,
καὶ ὅχι ἀπὸ κἀμμίαν ἄλλην βάσιμον ἀρχήν· οὕτως ἔλεγεν ὁ Πυρρῶν,
«Οὐδὲν οὔτε καλὸν οὔτε αἰσχρὸν, οὔτε δίκαιον οὔτε ἀδίκον· καὶ ἐμοὶς
«ἐπὶ πάντων μηδὲν εἶναι τῇ ἀληθείᾳ, νόμος δὲ καὶ ἔδει πάντα τοῖς
«ἀνθρώποις πράττειν» (Διογ. Λαερ. Θ'. 61). Τὸ Νόμος ἔδω δὲν σημαίνει
τὸν νόμον τοῦ Λόγου, ἀλλὰ τὸν νόμον τῶν ἡθῶν καὶ τῆς συνήθειας.
καθὼς ἀποδεικνύει τὸ προστιθέμενον Ἔδει. Ἐσυνήθιζαν δὲ οἱ Σκε-
πτικοὶ νὰ λέγουν καὶ Νέμω καὶ Ἔτεξ, ἥγουν δόξα καὶ ἀληθεῖα,
καθὼς βλέπομεν εἰς πολλὰ μέρη τῶν συγγραμμάτων Σέξτου τοῦ ἐμ-
πειρικοῦ (Τροτυπ. Α'. 213 — 214. Πρὸς Μαθημ. Ζ'. 135 — 140) ἀλλ'
ἡ ἀληθεῖς ἡθικὴ δὲν καθυποβάλλει βάσεις ἀμφιβόλους καὶ κλονιμένας,
ὅποια εἶναι αἱ τῆς συνήθειας ἀπλῶς καὶ αἱ ἀπὸ τῶν ἐσχυρότερων γινώ-
μενα· προταγαί, καὶ αἱ διὰ τὴν πολυχρονιότητα συντηζόμεναι πολλα-
κις ἀπὸ τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλὰ βεβαίαι καὶ ἀκλονήτους, ὅποια εἶναι αἱ
ἀπὸ τῆν καθενὸς συνεῖδησιν ἀμέσως ἐπικυρουόμεναι.

ΙΕ'. Ὁ ὑπέρτατος τῆς ἀρετῆς νόμος (ΙΑ'). εἶναι κα-
θαρὸς καὶ κατ' εἶδος πρακτικὸς νόμος, ἐπειδὴ τὸν δίδει ὁ Λό-
γος ἀρχικῶς καὶ ἐκ τῶν προτέρων, καὶ δι' αὐτοῦ προσδιορίζει
μόνον τὸ εἶδος τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου ἐν γένει· εἰ δὲ θε-
λήσωμεν νὰ κάμωμεν ὑπέρτατον νόμον ἐμπειρικόν τινα καὶ ὑ-
λεκόν, θέλομεν ὑποτάξαι τὴν θέλησιν εἰς τὴν αἰσθητικὴν ὁρ-
μὴν, καὶ ἐπομένως θέλομεν καταργήσαι ὅλην τὴν ἡθικὴν·
καὶ ἐντεῦθεν θέλομεν καταστήσαι αἰσθητικότητά τινα, τῆς ὁ-
ποίας βάσις εἶναι ὁ λεγόμενος εὐδαιμονισμός.

ΙΣ'. Διότι ἐμπειρικὴ ἀρχὴ ἀναφερομένη εἰς τὸ πρακτικόν
δὲν ἐξηγεῖ Τί πρέπει νὰ κάμωμεν, ἀλλὰ Τί συνήθως κάμνο-
μεν, ἐπειδὴ ἡ πείρα, ἥτις εἰς τὰς ἀνθρωπίνους πράξεις μᾶς
δείχνει ἐπίσης ἀγαθὰ καὶ κακὰ, μᾶλλον δὲ, πλείονα τὰ
δεύτερα παρὰ τὰ πρῶτα, δὲν ἐμπορεῖ νὰ μᾶς διδάξῃ Τί εἶναι
ἀγαθόν καὶ Τί κακόν. Συγχέει λοιπὸν τὰ ἔθνη μὲ τὰ ἀγαθὰ
ἡθῇ, ἥγουν ἐν ἀγαθόν καὶ τὸ κακόν ὥς τις στοχάζεται, ὅτι ὁ-

ποιαδήποτέ τις ἐμπειρικὴ ἀρχὴ δύναται νὰ μᾶς τὰ διδάξῃ· τὰ ἔθῃ δύνανται μὲν νὰ εἶναι ἢ ἀγαθὰ ἢ κακὰ, ἀλλ' εἶναι ἐναντίον τῶν κανόνων τῆς Λογικῆς νὰ ἐκδεχθῶμεν τὸ γένος αὐτὶ τοῦ εἶδους.

ΙΖ'. Καὶ πάλιν ὕλική ἀρχὴ εἰς τὸ πρακτικὸν εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ ἐμπειρικὴ· διότι ἔπρεπε νὰ ζητήσωμεν τι εἰς τὴν φύσιν, πρὸς τὸ ὁποῖον σπουδάζουσιν οἱ ἄνθρωποι, καὶ τοῦτο νὰ θεωρήσωμεν ὡς καθολικὸν ἀντικείμενον τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως, ἡ δὲ ἀρχὴ νὰ μᾶς προτάξῃ τρόπον τινα, Ζήτει τοῦτο τὸ ἀντικείμενον. Τοῦτο δὲ δὲν ἐμπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλο, εἰμὴ σταθερὰ καὶ μονίμητις κατάστασις, εἰς τὴν ὅποιαν ἐμποροῦν νὰ ἀναπαυθῶσιν ὅλαι αἱ φυσικαὶ καὶ ἐπιτεγηδευμέναι χρεῖαι μας εὐκολώτατα, καὶ νοστιμώτατα καὶ διαρκέστατα· καὶ ἐπομένως, τὸ ὁποῖον ἔλεγαν οἱ παλαιοὶ Εὐδαιμονίαν. Ἀλλ' εἶναι φανερόν, ὅτι οὕτω μεταβάλλεται ἡ ἡθικὴ εἰς ἀπλὴν ἀνάπαυσιν τῶν αἰσθήσεων, ἡγοῦν αἰσθητικὴν καὶ κτηνώδη κατάστασιν, μ' ὅλον ὅτι ἐμποροῦν νὰ τὴν ὀνομάσουν οἱ προστάται τῆς ἐξευγενισμένην καὶ αἰσθηματικὴν κατάστασιν· διότι ὁ σκοπὸς τῶν σπουδῶν προσδιορίζεται τότε διὰ τῆς αἰσθητικῆς ὁρμῆς, καὶ μάλιστα κατὰ νόμους τῆς φύσεως, ἡγοῦν τῆς ἀνάγκης· ἐδῶ δὲν ἤθελε λέγειν ὁ Λόγος, Πράττε τὸ ἀγαθόν· ἀλλὰ μόνον ὁ νοῦς ἤθελε μᾶς προτάξῃ, Εὐρίσκε τὰ μέσα τῆς ἀναπαύσεως τῶν ἡδονῶν σου· καὶ πρώτη ἀρετὴ, καὶ μὰ Δία ἡ μόνη ἡθελεν εἶσαι εἰς τοιαύτην Ἠθικὴν ἢ φρόνησιν· αἱ δὲ ἄλλαι ἤθελαν προτάζεσθαι ἀπ' αὐτὴν, καθὼς τὸ ἔλεγαν ῥητῶς οἱ Ἐπικούρειοι, »Πάντων ἀρχὴ καὶ τὸ μέγιστον ἀγαθὸν ἡ φρόνησις, ἐξ ἧς αἱ λοιπαὶ πᾶσαι πεφύκασιν ἀρεταί« (Διογ. Λαέρτ. Ι, 132)· ἀλλ' ὅτι οὕτως ὁ ἄνθρωπος παραβαίνει συχναίς

τὰ δίκαια τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ πράττει ἐναντίᾳ εἰς τὸν Λόγον (ΙΑ'), εἶναι αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ φανερόν. Κρατοῦμεν λοιπὸν τὸν καθαρὸν καὶ κατ' εἶδος ἐκείνον νόμον (ΙΕ'), καὶ εἰς τὴν ἐφηρμοσμένην Ἠθικὴν ζητοῦμεν νὰ εὕρωμεν τὴν ὕλην, ἐπάνω τῆς ὁποίας δύναται νὰ ἐφαρμασθῇ.

ΙΗ'. Ὁ ἀνώτατος τῆς ἀρετῆς νόμος (ΙΑ') εἶναι ἀναγκαίᾳ ἠθικῇ ἀρχῇ καὶ θεσίς· ἐπειδὴ ὁ Λόγος ἀπαιτεῖ δι' αὐτῆς ἀπολύτως ἀναγκαίῳ τινι τρόπῳ τῆς πράξεως. Διὰ τοῦτο ἐμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ καὶ ἀπόλυτος ἐντολή· ἐκ δὲ ταύτης ἐκπηγάζει πᾶσα ἠθικὴ ἐνοχλή. Αὕτη δὲ ἡ ἐνοχλή δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο εἰμὴ σχέσις μὲς ἀπολύτως ἀναγκαίας γνωσθείσης ὑπὸ τοῦ Λόγου πράξεως πρὸς μίαν θέλησιν, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν εἶναι ἀναγκαίᾳ διὰ τὴν φυσικὴν ποιότητα τοῦ ὑποκειμένου ἡ πράξις αὕτη· ἢ, νὰ εἴπω συνητομώτερα, ἡ δι' ἠθικοῦ νόμου ἀναγκαιότης προαιρετικῆς καὶ ἐνδεχομένης πράξεως. Ἡ δὲ ἐνοχλή αὕτη ὀνομάζεται καὶ καθ' ἑαυτὴν πράξις δὲ, εἰς τὴν ὁποίαν ἐμφιλοχεύει ἐνοχλή λέγεται ὅτι γίνεται κατὰ τὸ καθήκον ἢ παρὰ τὸ καθήκον, καθὼς ἡθελεν ἢ συμφωνεῖν ἢ ἀντιφέρεσθαι μὲ τὴν ἠθικὴν ἐνοχλήν.

ΙΘ'. Εἶπα, ὅτι εἶναι ἀναγκαίᾳ ἡ θεσίς (ΙΗ')· διότι καθὼς εἰς τὴν Λογικὴν ἐδιακρίναμεν τρία εἶδη προτάσεων κατὰ τρόπον, ἐνδεχομένην, διαβεβαιωτικὴν, καὶ ἀναγκαίαν (Λογικ. ΡΛΘ'). οὕτως ἐμποροῦν νὰ θεωρηθῶσι τρεῖς νόμοι πρακτικοὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον· ἐνδεχόμενος, τὸν ὁποῖον δὲν χρειάζεται ὅλοι οἱ ἄνθρωποι· οἷον, ὁ νόμος τῶν πράξεων τοῦ τεχνίτου· διότι ὅστις δὲν θέλει νὰ γένη τεχνίτης, εἰς τοῦτον εἶναι περιττὸν νὰ ἐξεύρῃ πῶς πράττονται τὰ ἔργα τῆς τέχνης· διαβεβαιωτικὸς, τὸν ὁποῖον ἀκολουθοῦσιν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι μὲ κἄποιαν ἐξάρεσιν· οἷον, πᾶς ἄνθρωπος θέλει τὴν εὐτυχίαν του·

διότι είναι καὶ ἄνθρωποι, οἵτινες ὄχι μόνον τὴν εὐτυχίαν τῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν ἀπαρνοῦνται δι' ὑψηλότερον σκοπόν. ἀναγκαῖος, τὸν ὁποῖον ἀκολουθοῦσιν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, εἰὼς ἔχῃσι Λόγον· καὶ οὗτος εἶναι ὁ νόμος τῆς ἀρετῆς.

Κ'. Ποίαν δὲ ἀναγκαιότητα περιέχει ὁ νόμος οὗτος πρέπει νὰ εἰπώμεν μὲ συντομίαν. Ἀναγκάζεται λέγεται ὁ ἄνθρωπος, ὅταν προσδιορίζεται νὰ κάμῃ τι, τὸ ὁποῖον δὲν ἔκαμνε χωρὶς τοῦ προσδιορισμοῦ τούτου· ὁ δὲ προσδιορισμὸς ἢ εἶναι ἐξωτερικὸς, ὅς τις λέγεται καὶ μηχανικὸς· ἢ ἐσωτερικὸς, ὅς τις λέγεται καὶ ψυχολογικὸς· οὗτος δὲ πάλιν ἐνεργεῖται ἢ δι' αἰσθητικῶν μέσων, ἢ διὰ νοητικῶν· ὅς τις, φέρ' εἰπεῖν, διὰ δεσμῶν καὶ μαστιγῶσεων προσδιορίζεται νὰ σταθῇ ἢ νὰ ὑπάγῃ ποῦποτε, ἀναγκάζεται ἢ βιάζεται μηχανικῶς· ὅς τις δὲ προσδιορίζεται εἰς τὰς πράξεις του ἀπὸ τὰς ἡδονὰς ἢ λύπας τῶν αἰσθησεῶν, ἀναγκάζεται μὲν ψυχολογικῶς, ἀλλὰ δι' αἰσθητικῶν μέσων· ὅς τις δὲ ἐμποδίζεται νὰ πράξῃ τι, ἐπειδὴ συλλογίζεται τὴν πράξιν συνωδευμένην μὲ κίνδυνον, ἢ φοβεῖται τοὺς νόμους, ἀναγκάζεται ψυχολογικῶς διὰ νοητικῶν μέσων· ἀλλ' εἶναι τελευταῖον καὶ ἀνάγκη ἄλλη διάφορος παρ' ὅλας αὐτάς· ὅταν, φέρ' εἰπεῖν, ἀναγκάζεται τις ψυχολογικῶς πάλιν, ἀλλ' ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν τοῦ Λόγου διὰ σκοποὺς ὑψηλοτέρους, διὰ τὴν ἐπίτευξιν αὐτοῦ τοῦ ἀγαθοῦ, ἡ ἠθικὴ αὕτη ἀναγκαιότης εἶναι κυρίως ἐλευθερία νὰ καταπατήσῃ ὅλας τὰς ἄλλας πράξεις, καὶ νὰ ἐναγκαλισθῇ τὸ ἀγαθόν, εἰὼς θέλῃ νὰ λέγεται ἄνθρωπος μὲ Λόγον· ταύτην τὴν ἠθικὴν ἀνάγκην ἐκφράζομεν εἰς τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν μὲ τὸ Εἰκὸς ἐστί.

ΚΑ'. Πᾶσα ἐνοχὴ ὑποθέτει, ὅτι εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον εἶναι δύναμις τις νομοδότις, ἣτις προσδιορίζει τὴν ἀναγκαιότητα πράξεως τινος, ἢ ἣτις ὑποχρεώνει· καὶ ἄλλη δύναμις, ὑποτε-

ταγμένη εἰς τὴν πρώτην, καὶ διεχομένη τὴν ἀναγκαιότητα πράξεως ἐξηρητημένης ἀπ' αὐτὴν, ἢ ὑποχρεοῦμένη· ἡ μὲν πρώτη ὀνομάζεται πρακτικὸς Λόγος, ὅς τις εἶναι αὐτόνομος· ἡ δὲ δευτέρα, Θέλησις, ἣτις θεωρεῖται παθολογικῶς ἢ ἐμπειρικῶς προσδιοριστὴ· διότι εἰν τὴν ὑποθέσωμεν καθαρὰν, ταυτίζεται μὲ τὸν Λόγον, καὶ σπεύδει πρὸς τὸ ἀγαθὸν χωρὶς κἀμμίαν ἄλλην ἐντολήν. Παθολογικῶς δὲ προσδιοριστὴν τὴν ὀνομάζομεν, καθὸ δύναμίνην νὰ προσδιορίζεται καὶ ἀπὸ πάθης· καὶ ταύτην καθυποτάσσει ἡ Ἠθικὴ εἰς τὸν Λόγον.

Σημειώσεις. Εἰ μὲν θεωρήσωμεν τὰ ὑποκείμενα τῆς ἐνοχῆς, ἥγουν τὰ ὅποια πρέπει νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸ νὰ κἀμῶσι τινὰς πράξεις, βλέπομεν, ὅτι ταῦτα δὲν δύνανται νὰ εἶναι οὔτε ζωῆς ἄμειρα, οὔτε ἄλογα, οὔτε ἀκράτως λογικά· διότι τὰ μὲν πρῶτα δύνανται νὰ ἀνογκασθῶσιν εἰς πράξεις τινὰς μηχανικῶς· τὰ δὲ δευτέρα, καὶ ψυχολογικῶς· οὕτως ἀναγκάζομεν βάρος τι εἰς κίνησιν διὰ τοῦ μοχλοῦ· καὶ τὸν ἔκτον ἐλάνομεν διὰ τῆς μαστίγος· ἀλλὰ καθαρῶς λογικὰ ὄντα διεκδύκωνται εἰς ἑαυτῶν εἰς τὸ ἀπολυτὸν ἀγαθὸν διὰ μὲν τῆς καθαρᾶς τῶν διληψεως, καὶ ἐπομένως δὲν χρειάζονται οὐδὲ νόμον εἰς πρᾶξιν τοῦ ἀγαθοῦ· διὰ τοῦτο δὲν δύναμεθα νὰ εἰπώμεν περὶ τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἔχει καθῆκοντα πρὸς ἑαυτὸν ἢ πρὸς ἄλλα ὄντα. Ἡ ἰδέα λοιπὸν τοῦ καθῆκοντος ἔχει ἀληθινὴν σημασίαν καὶ ἐφαρμογὴν μόνον εἰς τοὺς ἀνθρώπους, οἵτινες εἶναι αἰσθητικοὶ ἐν ταυτὶ καὶ λογικοί. Εἰ δὲ θεωρήσωμεν τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐνοχῆς, ἥγουν τὰς πράξεις, πρὸς τὰς ὅποιαις πρέπει νὰ ὑποχρεῖσονται ταυτὰ ὄντα, εἶναι φανερόν ὅτι αὗται πρέπει νὰ εἶναι ἐλεύθεραι, καὶ ἐπομένως αὗται κατ' ἑαυτὰς δύναται καὶ προαιρετικά. Πράξεις, ἣτις ἢ ἀπολύτως ἢ σχετικῶς εἶναι ἀδύνατος, εἶναι ἀντίφασις νὰ τὴν θεωρῶμεν ἠθικῶς ἀναγκαίαν· ἐντεῦθεν ἡ θέσις, Περὶ τῶν ἀδυνάτων οὐδὲ εἰς νόμος. Ἀδύνατοι δὲ πράξεις εἶναι καὶ αἱ ἀπαγορευόμεναι διὰ τοῦ ἠθικοῦ νόμου· εἶναι δηλονότι ἠθικῶς ἀδύνατοι· διὰ τοῦτο δὲν ἐμπορεῖται νὰ ὑποχρεωθῇ ἀπὸ κἀνενός ἀνώτερου τοῦ νὰ πράξῃ κακὰ. Πράξεις τελευταίων, αἵτινες δὲν ὑποτάσσονται εἰς τὴν προαίρεσιν, δὲν εἶναι ἀντικείμενα καθῆκοντος· καὶ ἐπομένως, ὅπου ἡ διλησις δὲν δύναται νὰ κἀμῃ ἐκλογὴν, παύει πᾶσα ἐνοχή. Διὰ τοῦτο κἀνείς τιμῶς καὶ εὐγενῶς γυννημένος δὲν εἶναι ὑποχρεῖς νὰ ἔχῃ

κόλλος· οὐδὲ δύναται νὰ γένη ἔγκλημα ὁγενείας ἢ εὐτελείας τὶ νὰ εἶναι τις κακοσχηματισμένος τὸ πρόσωπον. Ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ πράξεις, αἵτινες σωματικῶς μὲν θεωρούμεναι εἶναι ἀκούσιαι καὶ ἀπροαίρεται, θύναται δὲ ἀπὸ τὴν θέλησιν ἢ νὰ ἐμποδισθῶσιν, ἢ νὰ προαχθῶσιν, ἢ καὶ νὰ ἀλλοιωθῶσιν ὅπωςοῦν· οἷον, τὸ ἀναπνεῖν, τὸ κοιμασθαι, τὸ οὐκ ἐκείσθαι, ἰδρᾶναι κτλ. Ὅ,τι λοιπὸν οὕτω θεωρούμενον ὑπόκειται εἰς τὴν θέλησιν, ἐμπορεῖ νὰ γένη καὶ καθήκοντος ἀντικείμενον· οἷον, Μὴ χαλάσῃς τὸν στόμαχόν σου δι' ἀμετρίας· Μὴ ἐμποδίσῃς τὴν διαφόρησίν σου μὲ στενοχωρητικούς τρόπους κτλ.

ΚΒ'. Μ' ὅλον ὅτι ὁ τῆς ἀρετῆς νόμος πρέπει νὰ εἶναι διὰ τοὺς ἀνθρώπους ἡ ἐκ τοῦ ἀντικειμένου παρακινητικὴ ἀρχὴ ὅλων τῶν πράξεων· πρέπει μ' ὅλον τοῦτο νὰ προστεθῇ εἰς αὐτοὺς καί τις ἐκ τοῦ ὑποκειμένου προσδιοριστικὴ ἀρχή, ἢ τὸ κινεῖν, ἢ τὸ λεγόμενον ἐλατήριο, τὸ ὁποῖον διαπερᾷ καὶ ἐμφυχώνει ὅλον τὸν πράττοντα εἰς τρόπον, ὥστε ἡ ἐκ τῆς αἰσθητικῆς ὀρμῆς προερχομένη κλίσις καὶ ἀποστροφή, μ' ὅλον ὅτι αὕτῃ προσφέρει τὴν ὕλην τῶν πράξεων, νὰ μὴ προσδιορίξῃ αὐτὴ καὶ μόνη τὴν θέλησιν· οἷότι κατ' ἄλλον τρόπον ἡθέλει εἶσθαι ἐξωτερικὴ καὶ ἐνδεχομένη ἡ τῶν πράξεων πρὸς τὸν νόμον συμφωνία. Τὸ ἐλατήριο τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι αἰσθημα ἢ πάθημα προερχόμενον ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς τοῦ νόμου ἀγιότητος· καὶ ἀρμονιώτατα ἐμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ σέβας πρὸς τὸν νόμον. Τὸ πάθημα τοῦτο τόσον πλέον συνεργεῖ τὴν ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ προξενουμένην χαρὰν, ὅσον εἶναι διαρκέστερον καὶ ἰσχυρότερον, ἐπειδὴ γίνεται δι' αὐτοῦ πάντοτε ἐκουσιώτερον τὸ ὑποκείμενον νὰ ὑποτάσσεται εἰς τὸν νόμον, καὶ νὰ ἀγαπᾷ τῆς ἐντολῆς τὸ ἀντικείμενον.

ΚΓ'. Διότι εἶναι ὁμολογούμενον παρὰ πάντων, ὅτι τῆς αἰσθητικῆς ὀρμῆς τὰ αἰτήματα δὲν ταυτίζονται μὲ τὰ τοῦ πρακτικοῦ Λόγου· ἐκείνη, ἡ αὕτη οὖσα μὲ τὴν ὀρμὴν τῶν ἀλόγων κτηνῶν, ἀπαιτεῖ μόνον νὰ ἀναπαυθῇ χωρὶς νὰ παρατηρῇ αὐ

ἀδίκως ἢ δικαίως· ὁ δὲ Λόγος, εἰν θελωμεν νὰ ὁμολογήσωμεν εἰλικρινῶς τὴν συνείδησίν μας, ἀπαιτεῖ νὰ μὴ ἀδικήσωμεν τινὰ, ἀλλὰ νὰ πράττωμεν τὰγαθόν. Πρέπει λοιπὸν τὴν αἴσθητικὴν ὁρμὴν, ὅχι νὰ τὴν ἐξολοθρεύσωμεν, διότι αὕτῃ μᾶς δίδει τὴν ὕλην τῆς ὑπάρξεώς μας δεικνύουσα τοὺς τρόπους τῆς συντηρήσεώς μας, ἀλλὰ νὰ τὴν καθυποτάξωμεν εἰς τὴν θέλησιν. Τὸ αἶσθημα λοιπὸν τῆς ἀγιότητος τοῦ νόμου πρέπει νὰ βασιλεύῃ εἰς τὰς καρδίας μας, καὶ νὰ ἀναχαιτίξῃ τὴν ὁρμὴν, ὡς αἰεὶ ἐπιχειρῇ διὰ κακῶν μέσων νὰ ἐκπληρώσῃ τὰ ἔργατης· Τοῦτο τὸ αἶσθημα, μὲ ὅλον ὅτι ὡς σέβας πρὸς τὸν νόμον ἐμπορεῖ νὰ μᾶς φαίνεται ἀηδὲς καὶ πικρὸν, πρέπει νὰ μᾶς εὐφραίνῃ θεωροῦντας, ὅτι τὸ πρὸς τὸν νόμον σέβας εἶναι σέβας πρὸς τὸν νομοδότην Λόγον, καὶ ἐπομένως σέβας πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς· ἡ συναίσθησις τῆς ἡμετέρας νομοδοτικῆς μεγαλειότητος πρέπει νὰ μᾶς ἐμψυχόνῃ καὶ νὰ μᾶς κάμνῃ προθυμοτάτους εἰς τήρησιν αὐτῶν τῶν ἡμετέρων θεσπισμάτων, καὶ φίλους τῶν τοῦ νόμου ἀντικειμένων.

ΚΔ'. Τὸ αἶσθημα τοῦτο, ἢ τὸ ἐλατήριον, ἢ τὸ σέβας πρὸς τὸν νόμον εἶναι· α') ἀπόλυτον, ἐπεὶ δὲν κρέμαται ἀπὸ διδόμενά τινα ἐξωτερικὰ, καθὼς τὸ πρὸς ἄνθρωπον τινὰ σέβας, τὸ ὅποιον γεννᾶται ἐκ τῆς τούτου παρουσίας καὶ παρατηρήσεως, διὰ τὴν ὁποίαν κάμνομεν τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀπεχόμεθα ἀπὸ τοῦ κακόν· β') ἀπεριόριστον, ἐπεὶ δὲ ὁ νόμος εἶναι κατὰ πάντα ἅγιος καὶ τίμιος, ἐνῶ εἰς πάντα σεβαστὸν ἄνθρωπον δυνάμεθα νὰ εὐρώμεν καὶ ἐλλείμματα, τὰ ὅποια μᾶς περιορίζουν τὸ πρὸς αὐτὸν σέβας μας· γ') γενικῶς ἀποδεκτὸν, ἐπεὶ καὶ ὁ νόμος ἔχει τὸ κύρος δι' ὅλους τοὺς ἄνθρώπους, ἐνῶ τὸ πρὸς ἄνθρωπον σέβας δὲν δύναται νὰ ἔχῃ τοιοῦτον κύρος. Νὰ ἐκλάβωμεν δὲ ἐλατήριον πρὸς τὸ ἀγαθὸν

παθολογικά τινὰ αἰσθήματα, οἷον ἐλπίδα ἀπολαύσεως ἀπὸ τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ φόβον κολάσεως διὰ τὸ κακὸν, εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ νὰ ἀφανίσωμεν ὅλης τῆς Ἠθικῆς τὴν οὐσίαν, ἐπειδὴ τότε ὁ ἄνθρωπος θελεῖ πράττειν τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀποφεύγειν τὸ κακὸν ὅχι ἀπολύτως, ἀλλὰ σχετικῶς διὰ τὴν ἀπόλαυσίν του, καὶ οὕτως ἐμπόρει πολλάκις νὰ παρεκτραπῇ, καὶ κατὰ σύγκρισιν θύω ἀπολαύσεων νὰ προκρίνῃ τὴν ἐκ τῆς πράξεως τοῦ κακοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Τί εἶναι Ἀρετή.

ΚΕ'.

Α' πὸ τὴν κατὰ τὸ συνειδῶς ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος (IH.) ἐκπηγάξει ἡ Ἀρετή. Γίνεται δὲ κατὰ τὸ συνειδῶς ἡ τοῦ καθήκοντος ἐκπλήρωσις, ὅποταν εἰς τὰς πράξεις ὑπόκεινται ὡς βάσεις τοιαῦτα φρονήματα, διὰ τῶν ὁποίων ἀναλαμβάνουν τὴν εἰκόνα γνησίας ἠθικότητος· ἐπειδὴ δὲ τὰ φρονήματα ταῦτα δὲν εἶναι ἄλλα, εἰ μὴ τὸ ἀπόλυτον πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον σέβας (KB'), αὐτὸ τοῦτο τὸ σέβας εἶναι καὶ ἡ ἀληθινὴ καὶ οὐσιώδης εἰκὼν τῆς ἀρετῆς. Ἀρετὴ λοιπὸν ἐν γένει εἶναι ἡ κατὰ τὸ καθήκον πράξις τοῦ ἀνθρώπου προερχομένη ἀπὸ σέβας ἢ ἀπὸ ἀγάπην πρὸς τὸ ἀγαθόν (Α'). Ἀρεταὶ δὲ εἶναι τὰ διάφορα εἶδη, κατὰ τὰ ὁποῖα ἀναφαίνεται ἡ ἐν γένει ἀρετὴ διὰ μερικῶν καὶ προσδιορισμένων πράξεων.

Σημείωσις. Ἀρετὴ κατὰ λέξιν σημαίνει ὁρμὴν, καὶ παραγεται ἀπὸ τοῦ ῥήματος Ἀρεῖν, ἥγουσιν προσαρμοῦν, καὶ ὅτι εἶναι ἡ μένη

εἰς τὸν Λογικὸν ἄνθρωπον ἀρμδζουσα διαγωγή· εἰς τὴν παράγωγι-
νός ἀπὸ τοῦ Αἰρεῖν, ἥγουν ἐκλέγειν, πρέπει καλλίον νὰ τὴν παράγω-
σιν ὅθεν παράγεται καὶ τὸ αἰρεῖν, ἥγουν ἀπὸ τοῦ Ἀρεῖν· ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ
Λ' εἰς ῥέειν παραγωγήτης εἶναι ἀπιθανός.

ΚΖ'. Ἡ ἀρετὴ λοιπὸν ἔπεται ὅτι εἶναι ἡθικὴ τελειότης
τοῦ ἀνθρώπου· καὶ ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀτελής καὶ πε-
ριωρισμένος, ὡς παλαίων πάντοτε μὲ πάθη καὶ κλίσεις ἐναν-
τίας, τὰς ὁποίας τόσον εὐκολώτερα καταπαλαίει, ὅσον συχνότε-
ρα τὰς νικά· ἔμπορεῖ νὰ πλησιάζῃ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον
εἰς αὐτὴν διὰ τῆς καθημερινῆς ἀσκήσεως· εἰς δὲ ἐννοήσωμεν
τέλειόντι καὶ καθαρῶς λογικὸν ἄν· καὶ ἡ τελειότης του θέλει
εἶσθαι ἀπεριόριστος καὶ αὐξήσεως ἀνεπίδεκτος, ἐπειδὴ ἡ θέλη-
σις του θέν προσδιορίζεται διὰ κλίσεων. Αὕτη εἶναι ἡ ἰδέα τῆς
ἀγιότητος, ἣτις προσιδιάζει εἰς τὸν ἀπειροτέλειον Θεόν, καὶ
πρὸς τὴν ὁποίαν ἀπειθύνεται ὁ περιωρισμένος ἄνθρωπος· διὰ
τοῦτο ὁ ἡθικός νόμος ἔμπορεῖ νὰ ἐκφρασθῇ. Σπούδασον νὰ
γείνῃς ἅγιος· ἢ κατὰ τὸ εὐαγγελικόν. »Γίνεσθε τέλειοι,
ὥσπερ ὁ πατήρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειος ἐστίν.«

ΚΖ'. Καὶ ἐπειδὴ κυρίως θέν θυνάμεθα νὰ φθάσωμεν τὴν
τελειότητα ταύτην, ἀλλὰ μόνον διὰ συνεχῶν προσδῶν νὰ πλη-
σιάζωμεν εἰς αὐτήν, καὶ ἐπομένως ὅχι νὰ γείνωμεν αἱ αὐτοί,
ἀλλ' ὅμοιοι μὲ τὸν Θεόν· διὰ τοῦτο ἡ ἀνωτέρω (ΚΖ') ἐκ-
φρασις σημαίνει κυρίως, Σπούδασον νὰ γείνῃς ὅμοιος
μὲ τὸν Θεόν· καὶ ἐπειδὴ διὰ τῆς μὲ τὸν Θεόν προσομοι-
ώσεως ἐμβαίνομεν εἰς πνευματικὴν τινα μὲ τὸν Θεόν κοι-
νωσίαν, καὶ ἐνούμεθα μὲ τὸ Θεόν· διὰ τοῦτο ἔμπορεῖ νὰ
ἐκφρασθῇ ὁ νόμος καὶ οὕτω, Σπούδασον νὰ ἐνωθῇς
μὲ τὸν Θεόν.α

ΚΗ'. Ὅς τις σπουδάζει νὰ φθάσῃ τὴν ἡθικὴν τελειότητα, καὶ
διὰ καθημερινῆς ἀσκήσεως προχωρεῖ εἰς αὐτήν, ἀποκτᾷ εὐκολίαν

τινὰ εἰς τὸ νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν, καὶ λέγεται ὅτι ἔχει ἕξ ἐν τοῦ ἐκτελεῖν τὰ ἀγαθὰ· Ἐμπορεῖ λοιπὸν ἡ ἀρετὴ νὰ ὀρισθῇ σπουδὴ ἀδιάκοπος πρὸς ἐπίτευξιν τῆς τελειότητος καὶ ἀγιότητος, καὶ ἕξ τοῦ ἐκτελεῖν τὸ ἀγαθόν· ἀλλ' ἡ ἕξι αὕτη δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθῇ μηχανικῇ, ἥγουν διὰ μόνον προσετισμὸν γεννημένη, ἀλλ' ἐλευθερά, ἥγουν ἐξ ἐσωτερικῆς τιμῆς καὶ ὑπακοῆς πρὸς τὸν νόμον ἀδιάλειπτος ἀγάπῃ τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ ἀρετὴ λοιπὸν δὲν ἔμπορεῖ νὰ στερηθῇ τὴν ἀσκήσιν καθὼς οὐδὲ καμμία ἀπὸ τὰς ἄλλας ἕξεις. Διὰ τοῦτο ἀπῆλθει δικαίως Διογένης ὁ Κυνικός ταύτην τὴν ἀσκήσιν ἀπὸ πάντα φιλάρετου (Διωγ. Λαίρ. ζ', 70, 71).

Σημειώσεις. Ἡ ἀρετὴ εἶναι μία, προσδιοριζομένη ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν νομοθεσίαν τοῦ πρακτικοῦ Λόγου· ἡ δὲ διαίρεσις αὐτῆς εἰς φυσικὴν ἀρετὴν καὶ εἰς χριστιανικὴν ἔχει τὴν βάσιν της εἰς τὸ ἐφέξῃς. Φυσικῶς ἐνάρετος εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ὅταν ἔχῃ ὅλον τοῦ τοῦ θάρ' ῥος νὰ τὴν κατορθώσῃ εἰς τὰς φυσικὰς τοῦ δύσματος· καὶ πολλοὶ ἔβηναι τὴν ἐκατορθώσαν κατὰ τὴν ἀφευδὴ τῆς ἁγίας γραφῆς «Ἐβνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα φυσεῖ τὰ τοῦ νόμου ποιεῖ» ἥγουν χωρὶς τὴν ἐξ ἀποκαλύψεως θεῖαν ἐδηγίαν πράττουσιν ἐνάρετα ἔργα· χριστιανικῶς δέ, ὅταν αἰσθῆται θεοῦ τὸ τοῦ ὑψίστου ἔλεος, βοηθητῶν, καὶ ἀντιληπτικὸν τῶν ἐναρίτων τοῦ πράξεω· ἡ δὲ διαίρεσις τῆς ἀρετῆς εἰς φυσικὴν καὶ πολιτικὴν εἶναι πειστικῇ, ἐπειδὴ ἐκείνη συμπεριλαμβάνει καὶ ταύτην· διότι ὁ Λόγος αὐτὸς ἀπαιτεῖ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου ὡς πολίτην νὰ εἶναι ὑπακούς εἰς τοὺς νόμους τῆς πόλεως· αὕτη δὲ ἡ ὑπακοὴ ἐνομαζέται πολιτικὴ ἀρετὴ· καὶ διὰ νὰ εἶναι τοῦτο, πρέπει νὰ γίνῃται ἀπὸ σέβας καὶ ἀγάπην πρὸς τοὺς νόμους, καὶ ἔχει ἀπὸ φόβον ποινῆς· διότι ἄλλως παύει νὰ εἶναι ἀρετὴ καὶ γίνεται φάσμα τῆς ἀρετῆς. Πολλὰκις δὲ εἰς τὸ φάσμα τῆς ἀρετῆς ὑπέκυνται βάσεις κακὰ φρονήματα, καθὼς βεβαιώνεται τὸ λεγόμενον ἀπ' ὅλου τοῦς ὑποκριτὰς· ἡ ὑπὸ κρισεῖς, καθὼς φίλον παιγνίον μέ τὴν ἀγιοτητα, τὴν ὅποιον ἔχουν οἱ ὑποκριταὶ προσώπειον διὰ νὰ ἀπατώσιν τοὺς ἄλλους πρὸς ὄφελός των, εἶναι ἀναμφρόδως ἀσεμνότητων καὶ ἐπικινδυνότατον κακὸν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Σημειοῦμεν δὲ προσέτι, ὅτι φάσματα ἀρετῆς εἶναι καὶ αἱ ἐκ κρᾶσεως, οἰκογενεῖας, τύχης, ἔθνους φαινόμενα ἀρεταί, ἐὰν δὲν προῖρχονται καὶ ἀπὸ ὑψηλότερα φρονήματα· ἔστις εἶναι, πρὸς εἰπεῖν, ἀπὸ φυσικῆν διδ-

ἔσιν εὐεργετικές, ἢ ἀπὸ ἀνθρώπων νεῖρα σεμνός, ἢ ἀπὸ συνήθειαν οὐκ ἀκακῆς ἀγωγῆς, δὲν ὑβρίζει ἄλλους, ἢ εἶναι ἀνδρείος, διότι ἀντράφη εἰς τὰ ὄρη, καὶ συνεκληρωγέτο μετ' οὓς συμπατριώτας του, τοῦτον δὲν οὐκ ἀμεῖζα νὰ εἰπώμεν ἀληθῶς ἐνάρετον, εἰάν τὰ προτερήματα ταῦτα δὲν τὰ ἐκτελῇ ὁπὸ σέβας καὶ ἀγάπην πρὸς τὸν ἡλικίον νόμον τοῦ Λόγου.

ΚΘ'. Θεωρουμένη ἡ ἀρετὴ ὡς αὐξοῦσα θεξίτης πρὸς τὸ ἀγαθόν (ΚΣ'.) ἐπιδέχεται καὶ βαθμῶν τινῶν προσδιορισμὸν, ἥγουν τὰ εἰς τὴν ἀρετὴν ὡς βάσις ὑποκείμενα φρονήματα φαίνονται ὡς πρὸς τὴν ἐνέργειαν τῆς κατὰ τὸ καθήκον διαγωγῆς ὡς ἐπιτεταμένου τι μέγεθος (Μεταφυσ. (ΝΣ', ΞΗ').) Ἀλλὰ διὰ νὰ προσδιορισθῇ βαθμὸς τῆς τῆς ἀρετῆς, πρέπει νὰ ἐξετασθῶσιν ὅχι μόνον αἱ ἐκτάσεις μερικῶν τινῶν ἐναρέτων πράξεων, καὶ τὰ ἀντίθετά των ἐμπόδια, ἀλλὰ καὶ ἡ διάρκειά τῆς ἐναρέτου διαγωγῆς· διὰ τοῦτο ὁ προσδιορισμὸς οὗτος μένει πάντοτε ἀβέβαιος.

Σημείωσις. Ἡ ἀρετὴ καθ' ἑαυτὴν ὡς νοητέντι θεωρουμένη εἶναι τελείον τι καὶ ἀπολύτον, οὐδ' ἐμπορεῖ νὰ εἶναι βαθμοῦ ὑψηλοτέρου ἢ κατωτέρου· ἀλλ' ἡ διὰ μερικῶν πράξεων ἐν τῷ χρόνῳ φαινομένη, πρέπει, καθὼς ἔλαι αἱ ἀντιληπταὶ τῶν πραγμάτων ποιότητες, νὰ ἐπιδέχεται διαφόρους βαθμούς· καὶ ἐμπορεῖ καὶ ἡ ἀρετὴ ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ ὑποκειμένου κατὰ διαφόρους χρόνους, καὶ ἡ ἀρετὴ διαφόρων ὑποκειμένων συγχρόνως ἢ ἑτεροχρόνως νὰ παραβληθῶσι πρὸς ἀλλήλας, καὶ νὰ διαρισθῇ τίς εἶναι μεγαλητέρα ἢ μικροτέρα, ἥγουν τίς πλησιάζει μᾶλλον καὶ τίς ἥττον εἰς τὴν εἰδὴν τῆς ἀρετῆς· οἷον, (ἡ ἀρετὴ τοῦ Σωκράτους πρὸς τὴν τοῦ Πλάτωνος, Ὀρανοβούλου, Ἑκαμάνου, Κλάτωνος κτλ. Ἀλλ' ὁ προσδιορισμὸς οὗτος εἶναι ἀβέβαιος, γινέται φανερόν· διότι εἰάν ἐξετάσωμεν μερικὰς τινας πράξεις, πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὅχι μόνον τὴν ἐκτασίαν των (οἷον, εἰάν τις ὠφέλησε πολλοὺς διὰ τῶν ἐνεργειῶν του) καὶ τὰ τούτων ἐμπόδια (οἷον, εἰάν εὐεργετῶν τις ἔχασε πολλὴν περιουσίαν, ἢ χρόνον, ἢ εἰδὴν του ὠφέλιαν, τὰ ὅποια ἐπέπεσε νὰ τὴν ἐμποδίσουν νὰ εὐεργετῇ), ἀλλὰ καὶ τὰ τούτων ἐλαττωρία (οἷον, εἰάν εὐεργήτησεν ἐκ φιλανθρωπίας, ἢ φιλοδοξίας, ἐλπίδος ἢ ὑποχρώσεως, ἢ ἐπιθυμῶν νὰ γένη ἀγαπητός κτλ.). καὶ ἐπειδὴ προσέτι μερικαὶ πράξεις δὲν ἀποδεικνύουσιν ἐξω εἰς τὸ ἀγαθόν, πρέπει νὰ εἶναι περὶ αὐτάκαπος τῶν αὐτῶν πράξεων διὰ νὰ σαφηνισθῇ πιθανώτατα τὰ ἀ-

γὰρ τὸ τοῦ ἐναρέτου φρονήματα· βεβαίαν ὅμως κρίσιν ἐμπορεῖ νὰ κάμῃ ὅς τις γνωρίζει ἀνελπίτως καὶ τὰς ἐσωτερικὰς καὶ τὰς ἐξωτερικὰς περιστάσεις τοῦ πράττοντος, ἤγουν ὁ πάντων τῶν ἀνθρώπων καρδιογνώστης ΘΕΟΣ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ ἁμαρτήματος καὶ κακίας.

Α'.

Ε' ἂν αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ἀντιμάχονται εἰς τοὺς νόμους, εἰς τοὺς ὁποίους εἶναι καθυποβεβλημένος, ὀνομάζονται ἄνομοι ἢ παράνομοι γενικῶς. Ἐὰν δὲ οἱ νόμοι εἶναι ἠθικαὶ ἐντολαὶ ἢ ἀπαγοραί, καὶ κατ' αὐτῶν ἀντιφέρονται αἱ πράξεις, διότι ὁ πράττων δὲν ἔχει σέβας πρὸς τοὺς νόμους, ὀνομάζονται πράξεις κακοήθεις· τοιαῦται πράξεις ὀνομάζονται καὶ ἁμαρτήματα, καὶ ἐὰν ἡ συχνὴ αὐτῶν ἐπανάληψις δεικνύῃ ὅτι ἔγιναν ἕξις εἰς τὸν πράττοντα αἱ πράξεις αὐταί, ὀνομάζονται κακίαι.

ΛΑ'. Ἡ παράβασις ἐνδεχομένου νόμου λέγεται ἑλλειμμα ἢ ἐλάττωμα· ἡ δὲ τοῦ διαβεβαιωτικοῦ, ἀφροσύνη· ἡ δὲ τοῦ ἀναγκαίου, ἁμαρτημα (ΙΘ'). ἡ ἀνόμημα· ἐὰν, φέρ' εἰπεῖν, τεχνίτης παραβαίνῃ τοὺς νόμους τοῦ νὰ κατασκευάζῃ καλὰ τὰ ἔργα του, λέγεται ὅτι κάμνει ἐλάττωμα· ἐὰν δὲ τις δὲν φυλάττῃ τοὺς νόμους τῆς εὐτυχίας του, λέγεται ἀφρων· ἐὰν δὲ παραβαίνῃ τοὺς γενικοὺς καὶ καθολικοὺς τῆς Ἠθικῆς νόμους, παράνομος μὲν ἀπλῶς, κακὸς δὲ, ἐὰν τὸ κάμνῃ πρὸς καταφρόνησιν τοῦ νόμου ἐκ μοχθηρᾶς ἕξεως (Λ').· διότι ἐνδέ-

χεται νὰ εἶναι καὶ παράνομος, χωρὶς νὰ εἶναι κακὸς· οὕτω, φέρ' εἰπεῖν, ὅταν τις οἰκαιοποιῇται χαμένοντι πρᾶγμα, νομίζον αὐτὸ ἀδέσποτον, εἶναι παράνομος, καθότι θέλει νὰ κυριεύσῃ ξένον κτῆμα· εἰάν δὲ ἐξεύρωμεν ὅτι εἶναι τοῦ δεῦνος καταφρονῇ τὸν νόμον καὶ τὸ ἀρπάξῃ, τότε κάμνει ἀμάρτημα τὸ ὁποῖον εἶναι κακία.

ΛΒ'. Ἀλλὰ τίς εἶναι ὁ Λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ἀμαρτάνει ὁ ἄνθρωπος; βέβαια, διότι δὲν ἔχει μόνον τὴν δύναμιν τοῦ ἐνεργεῖν, ἥγουν τοῦ προσδιορίζειν ἑαυτὸν αὐτοκινήτως διὰ τοῦ Λόγου, ἀλλὰ καὶ τὴν δεκτικότητα τοῦ πάθους, ἥγουν τὸ νὰ προσδιορίζεται ὑπὸ τῶν αἰσθητικῶν ὁρμῶν ἐναντίον τοῦ νόμου· ὁ δὲ ἔσχατος λόγος ταύτης τῆς παθητικότητος εὐρίσκεται εἰς τὸ περιωρισμένον καὶ ἀσθενὲς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, διὰ τὴν ὁποίαν δὲν εἶναι ἄκρατος καὶ καθαρὰ ἡ ἐνέργειά της· ἀλλὰ πρέπει νὰ διακρίνωμεν ἐνταῦθα τὰ ἀμαρτήματα, τὰ ὁποῖα γεννῶνται ἀναγκαίως ἀπὸ τὸν περιορισμὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἀπὸ τὰ ἀμαρτήματα τὰ προερχόμενα ἀπὸ τὴν θελήσιν του· ἐκτεῖνα οὐδὲ ἀμαρτήματα λέγονται· ἐπειδὴ καὶ τὸ ἀμάρτημα, καθὼς καὶ ἡ ἀρετὴ, εἶναι ἐλευθέρου ἔργου τοῦ ἀνθρώπου.

ΛΓ'. Τὸ μέγιστον ἀμάρτημα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ κακία (Λ').· γίνεται δὲ καὶ αὕτη ἕξις εἰς τὸν ἄνθρωπον, καθὼς καὶ ἡ ἀρετὴ, ἥγουν, ὅχι μηχανικῶς, ἀλλ' ἐξ ἐσωτερικῆς καὶ ἐλευθέρας θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου (ΚΗ'). Μ' ὅλον ὅτι λοιπὸν λέγομεν περὶ τοῦ κακοῦ ἀνθρώπου, ὅτι εἶναι δοῦλος τῆς κακίας, ἐπειδὴ κυριεύει εἰς αὐτὸν ἡ κακία τόσον, ὥστε φαίνεται αὐτὸς ὡς νὰ ἔχασεν ὅλην ὁλοτελῶς τὴν τῆς ἐλευθερίας ἐνέργειαν· ἡ ἐκφρασίς μας ὅμως γίνεται τροπολογικῶς, ἐπειδὴ ἡ ἐνέργεια τῆς ἐλευθερίας, ὡς ἀρχικὸς χαρακτήρ, καὶ οὐσιώδης καὶ ἀπαραίτητος, ἐμπορεῖ μὲν νὰ παραλάσῃ κατ' ἀνθρώπους, καθ-

ὡς καὶ αἱ ἄλλαι ἐνέργειαι τῶν οὐσιωδῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων, ἀλλ' ἔχει καὶ νὰ καταργηθῇ παντελῶς· ἡ δουλεία λοιπὸν τοῦ κακοῦ εἶναι θεληματική· ἡδύνατο πᾶσαν στιγμήν νὰ διαρρήξῃ τὰ δεσμὰ, εἰάν μόνον ἤθελε μὲ τὰ σωστά του. Διὰ τοῦτο δὲν τὸν ταλαινίζομεν μόνον, καθὼς τὸν ὑπ' ἀνάγκης ἐξωτερικῆς εὐρισκόμενον εἰς δουλείαν, ἀλλὰ καὶ τὸν καταφρονοῦμεν καὶ τὸν ἀποτροπιάζομεθα ἐνταυτῷ τρόπῳ τινα, ἐπειδὴ κρίνομεν δικαίως, ὅτι ὁ κακὸς δὲν τιμᾷ ὅσον πρέπει, τὸν ἑαυτοῦ του ἢ τὸν νόμον τοῦ Λόγου του, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐπιβεβαιώνει εἰς τὸν ἑαυτόν του τὴν ἀξίαν λογικοῦ ὄντος, καθὼς ἐχρεώσται καὶ ἡδύνατο νὰ τὸ κάμῃ ἂν ἤθελεν.

ΛΔ'. Πρέπει δὲ νὰ διακρίνωμεν τὴν κακίαν ἀπὸ τὴν μὴ ἀρετὴν· αὕτη κυρίως εἶναι στέρησις ἢ ἄρνησις ἀρετῆς, καὶ ἐνυπάρχει εἰς τοὺς ἀνικάνους νὰ πράξουν τὴν ἀρετὴν, ὅποιοι εἶναι οἱ παῖδες· ἀφ' οὗ ὠριμάσῃ ὅμως ἡ ἡλικία τοῦ ἀνθρώπου, ἡγχοῦν ἀναπτυχθῶσιν αἱ πνευματικαὶ καὶ σωματικαὶ δυνάμεις του, καὶ εἶναι ἱκανὸς εἰς κατόρθωσιν τῆς ἀρετῆς, τότε ἡμὴ ἀρετὴ εἶναι θεῖγμα ἡθικῆς διαφορᾶς, καὶ πλησιάζει εἰς τὴν κακίαν· καὶ γίνεται ἀληθινὴ κακία, εἰάν δὲν προσθάσῃ ὁ ἐλεύθερος Λόγος νὰ τὴν ἀποβάλλῃ πρόρριζον ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον.

ΛΕ'. Διὰ τοῦτο πᾶς ἄνθρωπος ἐνῆλικος καὶ κύριος τοῦ ἑαυτοῦ του εἶναι ἡ ἡθικῶς ἀγαθὸς καὶ ἐνάρτεος, ἡ ἡθικῶς κακὸς· ἡθικὴ ἀδιαφορία ἐμφιλοχωρεῖ μόνον, ὅπου αἱ πράξεις δὲν γίνονται κατὰ τοὺς νόμους τῆς ἐλευθερίας, ὅποιοι εἶναι αἱ πράξεις ἡ τῶν νεογνῶν παιδιῶν, ἡ τῶν μωρῶν καὶ ἀνοήτων· ὡσαύτως καὶ αἱ πράξεις εἶναι ἡ ἀγαθαὶ καὶ ἐνάρτεαι, ἡ ἡμαρτημέναι καὶ κακαί· καὶ ἡ φαινομένη ἀδιαφορωτάτη πράξις πρέπει νὰ εἶναι ἐγκραγμένη μὲ τὴν σφραγίδα τῆς ἀρετῆς ἢ τῆς κακίας κατὰ τὰ ἐπικρατοῦντα εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀγαθὰ ἢ κακὰ φρο-

νήματα· ἀπολύτως δὲ ἀδιάφοροι πράξεις δὲν ὑπάρχουσιν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα.

ΛΣ'. Ἀλλὰ πρέπει τὸ πρᾶγμα νὰ ἐννοηθῇ εἰδικῶς καὶ ἐκ τοῦ ὑποκειμένου· διότι ὕλικῶς καὶ ἐκ τοῦ ἀντικειμένου εἶναι καὶ πράξεις ἀδιάφοροι, ἤγουν ἐκ τῶν ὁποίων οὔτε κακόν, οὔτ' ἀγαθόν τι προξενεῖται εἰς τοὺς ἄλλους· αἶον, νὰ γράψω ὁρθὸς ἢ ἰστάμενος· νὰ θώσω 25 γρόσια ἢ εἰκοσιπεντάγρασον χρυσοῦν νόμισμα εἰς ἀγοράσιν ὠνίου τινος, εἰὼν ἀκριβῶς ἰσοῦνται ἢ μία μὲ τὴν ἄλλην ποσότητα· Ἄλλη τις ὅμως ἀδιαφορία ἐπιθεωρουμένη ἀπὸ πυρρόνισμὸν εἰς τὰς πράξεις, ὅτι δηλονότε καμμία πρᾶξις αὐτῇ καθ' ἑαυτὴν δὲν εἶναι οὔτε ἀγαθὴ οὔτε κακὴ, ἀλλὰ καὶ τὰ δύο προσδιορίζονται ἀπὸ ἐξωτερικοὺς νόμους καὶ συνηθείας „Νόμῳ ἀγαθοῦ, καὶ Νόμῳ κακοῦ· ἡ ἠθικὴ λέγω αὕτη ἀδιαφορία θανατώνει τὴν ἀρετὴν, καὶ πρέπει νὰ ἀποσταλθῇ εἰς τοὺς κόρακας.

ΛΖ'. Καθὼς ἡ ἀρετὴ θεωρεῖται ὡς αὐξουσα δεξιότης πρὸς τὸ ἀγαθόν (ΚΣ'.ΚΘ'), οὕτω καὶ ἡ κακία πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς αὐξουσα δεξιότης πρὸς τὸ κακόν. Ἐπιδέχεται λοιπὸν καὶ αὕτη τοὺς βαθμοὺς τῆς, ἐπειδὴ καὶ εἰς αὐτὴν τὰ ὡς βάσεις καθυποβαλλόμενα φρονήματα ὡς πρὸς τὴν ἐνέργειαν τῆς παρὰ τὸ καθήκον διαγωγῆς φαίνονται ἐπιτεταμένον μέγεθος. Μ' ὅλον τοῦτο καὶ ἐδῶ ὁ προσδιορισμὸς εἶναι ἀβέβαιος, ἐπειδὴ πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὅχι μόνον αἱ μερικαὶ κακοήθεις πράξεις κατὰ τὴν ἑκταστίν των, καὶ τὰ ἀντίθετα αὐτῶν ἐμπόδια, καὶ τὰ συνεργοῦντα ἐλατήρια, ἀλλὰ καὶ ἡ διάρκεια τῆς κακοήθους διαγωγῆς.

ΛΗ'. Ἐὰν λοιπὸν οἱ Στωϊκοὶ ἤθελαν, ὅτι δὲν εἶναι διαφορά ἀμαρτήματος πρὸς ἀμάρτημα, καθὼς οὐδ' ἀρετῆς πρὸς ἀρετὴν (Διογ. Λαέρ. Βιβ. Ζ', 100, 120)· ἀπέβλεπαν βέ-

βαια πρὸς τὸν οὐσιώδη χαρακτῆρα τῶν πράξεων, καὶ πρὸς τὴν ἀγνότητα τοῦ νόμου, ὅστις κατὰ πάντα πρέπει νὰ εἶναι ἀπαράβατος ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, καὶ εἶχαν κατὰ τοῦτο δίκαιον· ἀλλ' ὡς πρὸς τὰς ἐμπειρικὰς αὐτὰς πράξεις δὲν ἐμπορεῖ ν' ἀρνηθῇ κἀνείς ὅτι αἱ ἀρεταὶ καὶ αἱ κακίαι δὲν ἐκτείνονται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥτον, καὶ ἐπομένως δὲν προξενοῦν βλάβας διαφόρους, ἤγουν μικροτέρας ἢ μεγαλητέρας. Ὅς τις ἀπέχει, ἔλεγον, ἑκατὸν σταδίους ἀπὸ τοῦ Κάνωβον, καὶ ὅς τις ἕνα, ἐπίσης καὶ οἱ δύνω δὲν εἶναι εἰς τὸν Κάνωβον (Διογ. Λαέρ. Βιβ. Ζ. 120). Ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ παραδείγματός των ἀποδείχεται, ἡ ἀνισότης τῶν ἀμαρτημάτων· διότι τὸ διάστημα τῶν ἑκατὸν σταδίων εἶναι μεγαλῆτερον παρὰ τὸ τοῦ ἑνός. Διὰ ταῦτο νομίζομεν εὐλόγως χειρότερον τὸν καθημερινῶς μεθύοντα παρὰ τὸν κάποτε πίπτοντα εἰς μέθην· καὶ ἀκρατέστερον τὸν ὅς τις δὲν τιμᾷ τὸν ἑρὸν τοῦ γάμου δεσμὸν παρὰ τὸν ὅς τις τὸν σίβεται· καὶ αἰσχροκερδέστερον τὸν ὅς τις δὲν φείδεται οὔτε πτωχὸν αὐτ' ὀρφανὸν οὔτε χήραν, παρὰ τὸν ὅς τις ζητεῖ νὰ ἀδικήσῃ τοὺς πλουσίους κτλ.

Σημειώσεις. Πρέπει εἰδῶ νὰ κρίνωμεν ἐν παρόδῳ τὴν ἀπ' Ἀριστοτέλους ἀρξαμένην γνώμην ἡθικολόγων τινων, ὅτι ἡ μὲν ἀρετὴ εἶναι μεσότης εἰς τὰς πράξεις· ἡ δὲ κακία εἶναι ἐκκλισίς καὶ παρέκβασις ἀπὸ τοῦ μέσου ἢ κατ' ὑπερβολὴν ἢ κατ' ἑλλειψιν (Ἀριστοτ. Ἠθικ. Νικομ. Β', 5.). Εἶναι μὲν ἀληθὲς, καθὼς θάλει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι κατ' ἕνα μόνον τρόπον γίνεται ὁ ἄνθρωπος ἀγαθός, κακὸς δὲ κατὰ πολλοὺς καὶ διαφόρους («Τὸ μὲν ἀμαρτάνειν πολλαχῶς ἐστὶ . . . , τὸ δὲ κατορθοῦν μοναχῶς»), δὲν ἔπεται ὅμως ἐκ τούτων, ὅτι ἡ μὲν ἀρετὴ εἶναι μόνον μεσότης μέτρον, ἡ δὲ κακία μένον ἐκκλισίς ἀπ' αὐτοῦ· διότι πρῶτον μὲν ὑπάρχουσιν ἡθικαὶ πράξεις, αἱ ὁποῖαι δὲν φαίνονται μεσότητες μεταξὺ δύο ἄκρων, καθὼς εἶναι ἡ φύλαξις τῆς υποσχέσεως· καὶ κακαί. αἱ τινες δὲν φαίνονται ἀποχωρήσεις ἀπὸ τοῦ μέσου· οἶον, φόβος, κλοπῇ, μεχρεία κτλ. Δεύτερον δὲ, εἰς τοιαύτας κακίας, αἱ ὁποῖαι ἐμποροῦν νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀποχωρήσεις, ἀντιστραφεῖ πολλὰκις ἡ σχέση· ἔαν, φέρ' εἰπῇ, εἰπῇ τις, ὅτι ἡ μὲν ἀσωτία ὅπως κατ' ὑπερβολὴν, ἡ δὲ φι-

δαργυρία κατ' ἑλλειψιν, ἐμποροῦμεν νὰ ἀντιέπωμεν εἰς αὐτὸν, ὅτι ἡ μὲν ἀσωτία κάμνει ἐλγίστην οἰκονομίαν, ἡ δὲ φιλαργυρία μεγίστην. Τελευταίον κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον διὲν προσδιορίζεται ἰκανῶντι ἐκ τοῦ ἀντικειμένου μέτρον τοῦ ἀγαθοῦ. καὶ εἰάν εἰς εὐρεσιν τῆς μεσότητος ἐπρεπε νὰ ἐξετάσθητι κατὰ τὴν διαταγὴν τοῦ Ἀριστοτέλους «ὅτε δεῖ, «καὶ ὡς δεῖ, καὶ ἐφ' οἷς, καὶ πρὸς οὓς, καὶ οὐ ἕνεκα» διὲν ἡδύνατο νὰ πράξητι φοβούμενος μὴ διὲν ἐπιτύχῃ τὰ ἀπαιτούμενα· προσέτι ὁμολογεί καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, „ὅτι τὸ μέσον οὐ τοῦ πράγματος, ἀλλὰ τὸ πρὸς ἡμᾶς“, ἥρουν εἶναι ὑποκειμενικὴ, νὰ εἰπω οὕτω, σχέσις αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς· αὕτη δὲ εἶναι ἐνδεχομένη καὶ μεταβλητὴ. Καὶ εἰάν ἐπίπτε τὰς εἰς τὸν νοῦν νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν μαθηματικὴν θεωρίαν διὲν ἀντιθέτων ποσῶν εἰς τὴν Ἀριστοτελικὴν περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας δόξαν· οὗτος ἤθελε μᾶς παραστήσῃ τὴν μίαν ἀπὸ τὰς δύο ἀντιθέτους κακίας = + α, τὴν δὲ ἄλλην = — α, καὶ ἐπομένως ἤθελεν ἐκλάβειν τὴν ἀρετὴν ὡς μηδὲν μεταξὺ τῶν δύο, ἐπειδὴ + α — α = 0. Εἶναι ὅμως κατάδηλον, ὅτι ἀρετὴ καὶ κακία εἶναι θετικά, ἀλλὰ τὸ ἐν ἀντίθετον τοῦ ἄλλου, ἐπειδὴ ἐμποδίζονται καὶ καταργοῦνται ὑπ' ἀλλήλων ἀπαράλλακτα, καὶ ὥς εἰς τοὺς χρηματικούς ὑπολογισμούς εἶναι καὶ τὸ ὀφλημα θετικόν τι, ἀλλ' ἀντίθετον τῆς περιουσίας, καὶ διὰ τοῦτο λεγόμενον λειπτικόν ἢ ἀποφατικόν, ἐπειδὴ σμικρύνει τὴν περιουσίαν, ἢ καὶ τὴν ἀφανίζει, εἰάν πληρωθῇ δὲ αὐτῆς τὸ ὀφλημα.

ΛΘ'. Ἀμορτήματα γινόμενα κατὰ πρόθεσιν καὶ ἐπίτηδες, καὶ ἐκπηγάζοντα ἐκ καταφρονητικῶν τοῦ νόμου φρονημάτων, ὀνομάζονται κακοσυργήματα (ΛΑ'). πλημμελήματα δὲ ἢ σφαλλήματα, εἰάν προέρχωνται ἐμμέσως ἀπὸ ὀλιγωρίας τοῦ νόμου προπορευομένην τῆς πράξεως· ὀνομάζονται προσέτι ὀρέξεως μὲν ἀμαρτήματα, εἰάν ὁ πράξας κάμνητι ἀπηγορευμένον· ἀμελείας δὲ, εἰάν διὲν κάμνητι προσταγμένον· ἐμποροῦν δὲ καὶ τὰ δύο νὰ γείνουν καὶ ἀπὸ κακίαν καὶ ἀπὸ πλημμέλειαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ ἀξίας καὶ φαυλότητος τῶν πράξεων, ἀξιομισθίας καὶ τοῦ ὑπαιτίου· καὶ περὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἡμῶν κριτοῦ, ἡγουν τοῦ συνειδότος, καὶ Θεοῦ τοῦ κριτοῦ μας.

Μ'.

Ε' πειδὴ ἡ μὲν πράξις τῆς ἀρετῆς εἶναι ἀπόλυτον, ἀγαθόν (Α'), τὸ δὲ τοῦτου ἐναντίον, κακόν· διὰ τοῦτο εἰς ἐκεῖνο μὲν ἀποδίδεται ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἀπόλυτος ἀξία, ὁ ἀπόλυτος ἔπαινος· εἰς δὲ τοῦτο ἡ ἀπόλυτος καὶ ἐσωτερικὴ φαυλότης, ἡ ἀπόλυτος ἀποδοκιμασία τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου, καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἐλευθέρου αἰτίας των. Ἀπὸ ταύτην τὴν ἀξίαν καὶ φαυλότητα κρέματα καὶ ἡ ἀξιομισθία, καὶ τὸ ὑπαίτιον τῶν ἀνθρώπων ὡς πρὸς τὴν ἡθικὴν των διαγωγὴν, ἡ ἡθικὴ των ἀξιομισθία καὶ ἡ ἡθικὴ των αἰτία· τὸ δὲ ἀνυπαίτιον ἐμπορεῖ νὰ εἶναι ψιλὴ ἀπουσία τοῦ ὑπαιτίου χωρὶς τινα ἀληθινὴν ἀξιομισθίαν.

ΜΑ'. Διότι πᾶσα πράξις ἐμπορεῖ νὰ ἔχῃ διπλὴν τινα ἀξίαν ἢ φαυλότητα, μίαν ἐξωτερικὴν καὶ σχετικὴν, καὶ ἄλλην ἐσωτερικὴν καὶ ἀπόλυτον· ἐκείνην μὲν ἔχουν αἱ ὠφέλιμοι ἢ βλαβεραὶ πράξεις· ταύτην δὲ, αἱ ἀγαθαὶ ἢ κακαί. Κατὰ ταύτας κρινόμενα ἡ ἀξιομισθία καὶ τὸ ὑπαίτιον, ἐμποροῦν καὶ αὐτὰ νὰ θεωρηθῶσι διπλῶς. Καὶ εἰμὲν αἱ πράξεις εἶναι ὠφέλιμοι ἢ βλαβεραὶ, εἶναι οἱ πράξαντες ἀξιόμισθοι ἢ ὑπαίτιοι ἐξωτερικῶς καὶ σχετικῶς. τοιαῦται ἀξιόμισθία εἶναι, φέρει εἰπεῖν, αἱ

βραβεύμεναι· μὲ ἐγκύλπτα ἀπὸ τοὺς Ἑγεμόνας· καὶ τοιαύτη αἰτία εἶναι, ὅταν λέγωμεν ὁ θάνατος τοῦ θείους προήλθεν ἀπὸ τοῦ ἱατροῦ τὴν ἀμάθειαν· ἐσωτερικῶς δὲ καὶ ἀπολύτως ἀξιόμισθοι ἢ ὑπαίτιοι εἶναι οἱ ἄνθρωποι, ὅταν αἱ πράξεις τῶν ἀναφερόμεναι εἰς τὸν ἡθικὸν νόμον, καὶ εἰς τὰ φρονήματά των, κρίνονται ἀγαθαὶ ἢ κακαί.

ΜΒ'. Ἡ ἀξιωμαθία ἡθικοῦ ὄντος πεπερασμένου εἶναι ἐπιτηδευτική, καθὼς καὶ ὁ αἰτία του, ἐπειδὴ, καθὸ τοιαύτον, ἐμπορεῖ νὰ πλησιάζῃ καὶ εἰς τὴν ιδέαν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ εἰς τὴν ιδέαν τοῦ ἀντιθέτου κακοῦ κατὰ διαφόρους βαθμοὺς (ΚΣ', ΔΗ'). Τὸ δὲ μέγεθος τῶν ἀξιωμαθιῶν καὶ αἰτιῶν του προσδιορίζεται διὰ τῆς ἐπιτεταμένης ποσότητος τῆς ἡθικῆς ἐνεργείας του, καθὼς φανερώνεται ὁλικῶς ἕως οὗ ὑπάρχει εἰς τὴν ζωὴν ταύτην. Διὰ τὴν αἰ ἀμοιβαίαν του γίνονται ἀπὸ τὸν πανάγαθον βραβευτὴν αἰῶναι, καὶ ἄπειροι· τοῦτο προέρχεται ἀπὸ τὴν πρὸς αὐτὸν σχέσιν του, καθὼς ἐρμηνεύεται κατὰ πλάτος εἰς τὴν ἐξ ἀποκαλύψεως ἱερὰν Θεολογίαν· ἡμεῖς δὲ, τὴν πεπερασμένην ἡμῶν φύσιν ἐξεύροντες, καὶ ἐὰν κατορθώσωμεν πᾶν εἰς ἡμᾶς δυνατόν ἀγαθόν, πρέπει νὰ λέγωμεν τὸ τοῦ ἱεροῦ εὐαγγελίου »Δοῦλοι ἀχρεῖται ἐσμέν.«

ΜΓ'. Ὁ προσδιορισμὸς τῆς ἐσωτερικῆς ἀξίας ἢ φαιλότητος τῶν πράξεων, καὶ ἐπομένως τῶν πραγμάτων προσώπων, ὀνομάζεται ἡθικὸς καταλογισμὸς πρὸς διάκρισιν τοῦ δικαίου· καὶ γίνεται καὶ εἰς τὴν ἀξιωμαθίαν καὶ εἰς τὴν αἰτίαν καθ' ὅλον τὸ μέγεδός των. Ἡ πράξις τοῦ καταλογισμοῦ λέγεται εὐθύνη. Ἐπειδὴ δὲ ἀξιωμαθία καὶ αἰτία δὲν δύναται νὰ μεταβῶσιν εἰς ἄλλο πρόσωπον κατὰ τὴν κυρίαν καὶ ἡθικὴν αὐτῶν σημασίαν· διὰ τοῦτο οὔτε διὰ ξένην ἀξιωμαθίαν, οὔτε διὰ ξένην αἰτίαν γίνεται ὑπεύθυνος ὁ ἄνθρωπος.

ΜΔ'. Ἡ ἡθικὴ εὐθύνη διακρίνεται ἀπὸ τὴν δικανικὴν διὰ τῶν ἐφεξῆς δύο χαρακτήρων.

α'. Ἡ ἡθικὴ εὐθύνη γίνεται ὅχι μόνον διὰ τὴν αἰτίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἀξιωμασίαν· διότι καὶ ἡ πληρώσις τοῦ κατ' ἀνάγκην καθήκοντος ἐμπορεῖ ἡθικῶς θεωρουμένη νὰ λογισθῇ ἀξιωμασία, εἰάν ὅχι ὁπὸ φόβον ποινῆς, ἀλλ' ἀπὸ σέβας τοῦ νόμου προσδιορίζεται ὁ ἄνθρωπος εἰς φύλαξιν τῶν ξένων δικαίων· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ ἡθικὸς νόμος αἰτεῖ πλειότερα παρὰ τὸν τοῦ δικαίου· διὰ τοῦτο ὅς τις μόνον περιορισθῇ εἰς τὴν πληρώσιν τῶν τοῦ δικαίου καθηκόντων, καὶ ἐπομένως θέν βλάπτει μέν τινα, ἀλλ' οὐδ' ὠφελεί τινα ἐξ ἀγάπης, ἐμφαίνει κακοήθη φρονήματα· διὰ τοῦτο λέγουν, ὅτι ὅχι ἡ πληρώσις τῶν τοῦ δικαίου καθηκόντων, ἀλλὰ ἡ τῶν τῆς ἀγάπης εἶναι ἀξιόμισθος, ἢ ὅτι αὕτη εἶναι ἀξιωμασιότερα παρ' ἐκείνην.

β'. Ἡ ἡθικὴ εὐθύνη ζητεῖ νὰ προσδιορίσῃ ὅλον τὸ μέγεθος καὶ τῆς αἰτίας καὶ τῆς ἀξιωμασίας, ἐπειδὴ ἀνερρευνᾷ τὰ ἐνδότατα ἐλατήρια τῶν πράξεων· ἐνῶ ἡ δικανικὴ ἐξετάζει μόνον τὰ ἐξωτερικὰ καὶ φαινόμενα· διὰ τοῦτο ἐμπορεῖ νὰ συμβῇ, ὥστε δύο δικανικῶς νὰ εἶναι ἐπίσης ὑπαίτιοι καὶ νὰ πάθουν τὴν αὐτὴν ποινὴν, μὲν ὅλον ὅτι οἱ βαθμοὶ τοῦ ἀμαρτήματός των ἡθικῶς ἐκμετρούμενοι ἐμποροῦν νὰ εἶναι διαφορώτατοι· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ἡθικὴ εὐθύνη ἀνερρευνᾷ τὰ ἐνδότατα· διὰ τοῦτο εἶναι δι' ἡμᾶς πολὺ ὀβεβαιότερα παρὰ τὴν δικανικὴν· ἐν μόνον δικαστήριον ὑπάρχει, ὅπου ἐμπορεῖ νὰ γείνη ἡ ἡθικὴ εὐθύνη ἀσφαλεστάτη· τὸ δικαστήριον τοῦ ὑψίστου.

ΜΕ'. Ὅς τις ἐξετάζει τὰς προαιρετικὰς πράξεις προσώπου τινος, καὶ αὐτὸ τὸ πρόσωπον διὰ ταύτας τὰς πράξεις του, διὰ νὰ προσδιορίσῃ τὴν ἀξίαν ἢ φαυλότητα αὐτῶν, καὶ τὰς ἀναλόγους αὐτῶν συνεπείας, οὕτως λέγεται, ὅτι διεκάζει ἢ κρίνει.

Τούτο δὲ ἔμπορεῖ νὰ τὸ κάμῃ καὶ αὐτὸ τὸ πράττον πρόσωπον, καὶ ἄλλα λογικὰ ὄντα. Καὶ ἐπομένως ἅπας ἄνθρωπος ὡς πρὸς τὸν προσδιορισμὸν τῆς ἀξίας ἢ φαυλότητός του, καὶ τῶν ἀναλόγων μ' αὐτάς συνεπειῶν εἶναι ὑποκείμενος εἰς δύο δίκας, μίαν ἐσωτερικὴν θεμελιουμένην εἰς τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ τούτου τοῦ πράττοντος, καὶ ἄλλην ἐξωτερικὴν, ἥτις στηρίζεται εἰς τὴν ἀπόφασιν ἄλλων ἡθικῶν ὄντων. Ἡ δὲ δίκη εἶναι ἐνταῦθα ἡθικὴ καὶ διάφορος παρὰ τὴν δικαϊκὴν, προσδιοριζομένη ὅχι κατὰ τὸν νόμον τοῦ δικαίου, ἀλλὰ κατὰ τὸν τῆς ἀρετῆς.

ΜΣ'. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν δικαστήριον κάθεται κριτὴς τὸ συνειδὼς (Θ'). Εἰς αὐτὸν δὴλονότι ἡ ἀρχικὴ συνειδήσις τοῦ ἀπὸ τὸν Λόγου ἀπαιτουμένου εἶδους τῶν πράξεων ἡθικοῦ τινος ὑποκειμένου ἀναφέρουσα εἰς αὐτὸ τὰς πράξεις, τὰς κρίνῃ ἀγαθὰς ἢ κακὰς, λαμβάνει τὸ πράττον ὑποκείμενον τὴν συνειδήσιν τῆς ἀξίας ἢ φαυλότητός του, τῆς ἀξιωμαθίας ἢ αἰτίας του· καὶ διὰ ταύτης τῆς συνειδήσεως ἔμπορεῖ νὰ προσδιορίσῃ τὰς ἡθικῶς ἀναγκαίας συνεπείας τῶν πράξεών του κατὰ τὴν ἰδέαν ἡθικῆς τινος τοῦ κόσμου διαταγῆς, εἰς τὴν ὁποῖαν συμφωνεῖ ἀκριβῶς τὸ φυσικὸν μὲ τὸ ἡθικόν. Τὸ συνειδὼς φαίνεται ἐνταῦθα ἡθικὴ κρίσις, ἥτις λέγεται κριτὴς τῆς ἡθικῆς καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ δὲν ἔμπορεῖ νὰ ἐκληφθῇ ὡς κριτὴς ἀδιάψευστος.

ΜΖ'. Οἱ ὅροι λοιπὸν Συνειδὼς, Ἡθικὴ κρίσις, Ἐσωτερικὸς κριτὴς, εἶναι ταυτόσημοι καὶ φανεροῦν τὴν δύναμιν τοῦ νὰ κρίνῃ ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς τὸν ἑαυτοῦ του· ἡ δὲ δύναμις αὕτη δὲν εἶναι διάφορος ἀπὸ τὴν συνειδήσιν κατὰ θεωρητικὴν σημασίαν· ὁ πρακτικὸς Λόγος βάλλει νόμον πράξεως εἰς τὴν θύλησιν· ὁ δὲ ἐσωτερικὸς κριτὴς παραβάλλει τὰς πράξεις μὲ τὸν νόμον τούτου, καὶ συμπεραίνει, ἂν εἶναι ἀγαθαὶ ἢ κακὰ· καὶ λέγει τρόπον τινα εἰς τὸν ἑαυτοῦ του, Συνειδὼς ἐμαυτῷ ἀγαθὰ ἢ κακὰ πράξαντι.

ΜΗ'. Τὸ συνειδῶς σημαίνει καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ὁρμὴν εἰς τὸ νὰ κάμῃ ταύτην τὴν ἐνέργειαν· καὶ κατὰ ταύτην τὴν σημασίαν ἐμποροῦμεν νὰ εἰπώμεν, Ἄγρυπνεὶ καὶ φρουρεῖ πάντοτε τὸν ἄνθρωπον· αὕτη δὲ ἡ ἀγρυπνία κάμνει τὸν ἄνθρωπον νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν, καὶ ν' ἀποφεύγῃ τὸ κακόν· διὰ τοῦτο ἄνθρωπος μὲ τοιοῦτον συνειδῶς λέγεται εὐσυνείδητος, καὶ τὸ τοῦτου ἐναντίον, ἀσυνείδητος· αἱ δὲ τύψεις τοῦ συνειδότος δὲν εἶναι ἄλλο τι, εἰμῇ καταδιωγμοὶ καὶ κατακραυγαὶ τοῦ κριτοῦ τούτου, εἰς ὅσα ἔπραξεν ὁ ἄνθρωπος κακὰ καὶ παράνομα· καὶ πολλάκις ὁ ὑπεύθυνος ζητεῖ μόνος τὴν πεινὴν τῶν ἀμαρτημάτων του, διὰ νὰ καθητυχάσῃ τὴν τοῦ συνειδότος τύψιν. Ταύτας τὰς τύψεις ἐπροσωποποίησαν οἱ παλαιοὶ, καὶ τὰς ὠνόμασαν Ἐρινυῖδας.

ΜΘ'. Μ' ὅλον ὅτι χρέος ἡθικὸν καθενὸς ἀνθρώπου εἶναι νὰ παρίσταται καθ' ἡμέραν ἔμπροσθεν τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ τούτου κριτοῦ, καὶ νὰ διδῇ λόγον τῶν πράξεών του· μ' ὅλον τοῦτο δὲν πρέπει νὰ τὸν νομίσωμεν ἀδιάφευστον, καθὼς ἔπαμεν (ΜΖ')., πρὶν μᾶς διδάξῃ ὁ Λόγος μὲ εὐκρίνειαν Τί εἶναι δίκαιον, καὶ Τί εἶναι ἄδικον, Τί ἀγαθόν καὶ Τί κακόν· διότι πολλοὺς δικαίῳνει τὸ συνειδῶς εἰς πράξεις μυρίων ποιῶν ἀξίας, καὶ κατακρίνει πάλιν δι' ἀνεύθυνα, ἢ καὶ ἀξιεπαῖνα ἔργα. Ποιοὶ διωγμοὶ καὶ φόνοι καὶ ἀπανθρωπίαί ἄρρητοι δὲν συνέβησαν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ οἱ διώκται ἐνόμισαν αὐτοὺς ὅχι μόνον εὐσυνειδήτους, ἀλλὰ καὶ ἀγιασμοῦ ἀξίους! Ὅταν οἱ βάρβαροι φονεύωσι τοὺς ἑτεροδόξους τιῶν, διότι εἶναι ἑτερόδοξοι, νομίζουν, ὅτι κάμνουν ἔργα δικαιοσύνης καὶ ἀγιώτατα, ἐπεὶ δὲν ἐσυμβουλευθήσαν τὸν Λόγον νὰ μάθωσι Τί εἶναι ἅγιον καὶ Τί ἀνόσιον ἔργον.

Ν'. Εἰὰν τὸ ἐξωτερικὸν δικαστήριον μέλλῃ νὰ εἶναι ὅχι

μόνον δικανικόν, ἀλλὰ καὶ ἠθικόν κατὰ τὴν κυρίαν του σημασίαν· πρέπει ὁ κριτὴς νὰ εἶναι ὃν ἠθικῶς ἄπειραν, τὸ ὅποιον νὰ εἶναι πανάγιον, πάνσοφον καὶ παντοδύναμον· καὶ λοιπὸν πρέπει νὰ εἶναι κριτὴς τῶν ἀνθρώπων αὐτὸς ὁ Θεός, διὰ νὰ ἐμπορίσῃ νὰ κρίνῃ ἀρετὴν καὶ κακίαν, καὶ νὰ ἀποκαταστήσῃ πραγματικῶς τὰς τούτων συνεπειὰς εἰς ἠθικὴν τινα διαταγὴν τοῦ κόσμου· αὕτη δὲ ἡ πραγματικὴ ἀποκατάστασις τῶν συνεπειῶν ὀνομάζεται βράβευσις τῶν ἀγαθῶν καὶ ποινὴ τῶν κακουργῶν.

ΝΑ'. Ὅτι δὲ κριτὴς τῶν ἐναρέτων καὶ κακῶν πράξεων ἄλλος δὲν δύναται νὰ γείνη παρὰ τὸν Θεόν, συμπεραίνεται ἐκ τῶν ἐφεξῆς· διότι εἰς τὰς ἐξετάσεις τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου, τὰς ὁποίας κάμνουν τὰ γήινα κριτήρια, ἐρευνῶνται μόνον ἐξωτερικά, καὶ φανερά, καὶ ἀποδεικνύμενα διὰ πολλῶν ἐξωτερικῶν σημείων· ἀλλ' ἐνταῦθα πρόκειται νὰ ἀνακριθῶσιν ἀφανῆ καὶ ἄδηλα καὶ κεκρυμμένα. Πῶς λοιπὸν δύναται ἄνθρωπος, ὅς τις καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἐξωτερικὰς κρίσεις τοῦ ἀπαντᾶ ἀναριθμήτους ἐυσκολίας, καὶ μ' ὅλῃς δύναται νὰ ἐπιφέρῃ τὴν δικαίαν ψήφον, πολλάκις δὲ κατακρίνει τὸν ἀθῶον, καὶ βραβεύει τὸν πταιστέην, πῶς λέγω ἐμπορεῖ νὰ κρίνῃ τὰ κρυφιώτατα τοῦ ἀνθρώπου; ἀλλ' ἡ περὶ τούτων λεπτομερεστέρα ἔρευνα ἀνήκει εἰς τὰς θεολογικὰς πραγματείας.

ΝΒ'. Αἱ βραβεύσεις καὶ αἱ ποιναὶ πολλάκις γίνονται καὶ εἰς τὸν παρόντα βίον ἀπὸ τὸν δικαιοτάτον κριτὴν· πολλάκις δὲ ἀνατίθενται εἰς τὸ γενικὸν δικαστήριον, διὰ νὰ ἀπολαύσῃ καθεὶς κατ' ἀξίαν τῶν ἔργων του, ὡς θελεῖ φανῇ εἰς τὴν Ἡθικὴν Θεολογίαν. Εἰς τὸν παρόντα βίου ἀκολουθεῖ καὶ κρίνει ἡ θεία δίκη τὰς πράξεις τοῦ καθενός, καὶ ἐπιφέρει πολλάκις τὰ βραβεῖα ἢ τὰς ποινὰς, διὰ νὰ κάμνῃ τοὺς ἄλλους προσηκτικωτέρους εἰς τὴν τήρησιν τῶν καθηκόντων, καὶ νὰ ἀπομακρύνῃ ἄλλους ἀ-

πρὸ τὴν κλίσιν τοῦ νὰ πράττωσι τὰ κακά. Διὰ τοῦτο οἱ παλαιοὶ ἐπροσιωποπαίησαν τὴν θείαν δίκην ὀνομάσαντες τὴν Νέμεσιν, ἣτις τιμωρεῖ καὶ ἐνταῦθα τοὺς κακούργους· καὶ βραδύνει μὲν πολλάκις νὰ τιμωρήσῃ τὸν κακὸν, ἀλλὰ θέν μένει ἄπρακτος· οἷοτι τὸν τιμωρεῖ ἐξ ἁπαντος εἰς τὸν μέλλοντα βίον, εἰάν δι' ἀκατάληπτα εἰς ἡμᾶς αἰτία ἀποθάνῃ ἀτιμώρητος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ ἀρετῶν καὶ κατηκόντων.

ΝΓ'.

Οἱ ἠθικὸς νόμος δίδει κατήκοντα εἰς τὸν ἄνθρωπον, καὶ πρὸς ἑαυτὸν, καὶ πρὸς ἄλλα ἠθικὰ ὄντα, μὲ τὰ ὅποια ἐμπορεῖ νὰ ἔχῃ ἀμοιβαίας σχέσεις, ἐπειδὴ τὰ ἐνάρετα φρονήματα, τὰ ὅποια σέβονται καὶ τιμῶσι τὸν νόμον τοῦ Λόγου, καὶ ἐπομένως τὴν λογικὴν φύσιν ἐν γενεῇ, τὴν πηγὴν τῆς ἠθικῆς νομοδοσίας, ἀποδίδουσι τὸ σέβας τοῦτο καὶ εἰς τὸ ὑποκείμενον ὅπου ἐνυπάρχουσι, καὶ εἰς ξένα, τὰ ὅποια ἔχουν μετοχὴν ἀπὸ ταύτης τὴν νομοδοσίαν. Ἐντεῦθεν ἀναπηγάζει ἡ τῶν κατηκόντων διαιρέσις εἰς κατήκοντα, τὰ ἅποια ἔχει ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸν ἑαυτόν του, καὶ εἰς κοινωνικὰ κατήκοντα, καθὼς καὶ ἡ τῶν ἀρετῶν, αἵτινες ἐκβαίνουσιν ἀπὸ τὴν πληρωσιν τῶν διττῶν τούτων κατηκόντων.

ΝΔ'. Διαφέρει λοιπὸν ὁ ἠθικὸς νόμος ἀπὸ τὸν νόμον τοῦ δικαίου, ὅστις διορίζει κατήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τοὺς ἄλλους, καὶ ὅχι καὶ αὐτοῦ πρὸς ἑαυτόν (Περὶ Δικ. ΛΑ'). Τὰ κατήκοντα ταῦτα τοῦ δικαίου εἶναι μὲν ἀμοιβαία, καὶ ἀποδίδον-

ται ἐπομένως καὶ εἰς αὐτὸ τὸ πράττον ὑποκείμενον· διότι καθ-
 ὡς ἐγὼ ἔχω καθήκοντα πρὸς ἄλλους, οὕτως ἔχουσι καὶ ἄλλοι
 πρὸς ἐμέ· ἀλλ' εἶναι καθήκοντα ὑπ' ἀνάγκης τηρούμενα, καὶ
 πάντοτε τὸ αὐτὸ ὑποκείμενον πρὸς τὸν ἑαυτὸν του δὲν ἔχει τοιαῦτα
 καθήκοντα, μ' ὅλον ὅτι ἔχουσιν ἄλλοι πρὸς αὐτό· ἐνῷ τὰ τοῦ
 ἡθικοῦ νόμου δὲν ἀναγκάζονται, ἀλλ' αἰτοῦνται ἐλευθέρως ἀ-
 πὸ τὸν Λόγον· καὶ τὰ ἀποδίδει τὸ ὑποκείμενον, καθὼ ἐσωτερι-
 κὸν ὑποκείμενον, πρὸς αὐτὸ τοῦτο τὸ ὑποκείμενον, ὡς ἐξω-
 τερικόν.

ΝΕ'. Εἰάν θεωρήσωμεν τὸ πρᾶγμα λογικώτερα, διὰ
 νὰ προσδιορίσωμεν ἀκριβῶς τὴν ἔκτασιν ἢ τὸ πλάτος τῆς ιδέας
 τοῦ καθήκοντος, ἐμποροῦμεν νὰ κάμωμεν τὴν ἐφεξῆς λογικὴν
 ὁλομέλειαν τῶν καθηκόντων ὡς πρὸς τὰ δυνατὰ, ἢ νοητὰ ἀντι-
 κείμενα, πρὸς τὰ ὁποῖα ἐμποροῦν νὰ ἀναφερθῶσι.

Α'. Καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτὸν, ἢ πρὸς τὸ Ἐγώ.

Β'. Καθήκοντα πρὸς ἄλλα ὄντα, ἢ πρὸς τὸ Οὐκεγώ.

α'. πρὸς ζωῆς ἄμωρα.

β'. πρὸς ζῶντα.

1 πρὸς ἄλογα.

2 πρὸς λογικά.

I. πρὸς ἀνθρώπους.

a. ἢ ζῶντας.

b. ἢ ἀποθαμμένους.

II. πρὸς ὑπὲρ ἀνθρώπων ὄντα.

a. πεπερασμένης φύσεως (Ἀγγέλους)

b. Ἀπείρου (Θεόν).

Α' φ' οὗ κατεστρώσαμεν οὕτω τὸ διάγραμμα τῶν δυνατῶν καθη-
 κόντων μας, θέλωμεν ἐξετάσειν εἰς αὐτὰ ὅ,τι δικαιοῖνε ὁ Λόγος,
 καὶ ὅ,τι δυνάμεθα νὰ νομίσωμεν περὶ αὐτῶν.

ΝΣ'. Εἰς τὰ ζωῆς ἅμοιρα ὄντα δὲν ἔχομεν κἀνὲν καθήκον, ἐπειδὴ μ' αὐτὰ δὲν ἔχομεν κοινόν τι ἐκ τῆς νομοδοσίας τοῦ Λόγου. Διὰ τοῦτο δυνάμεθα ἀκωλύτως νὰ τὰ μεταχειρίζομεθα πρὸς ὅποιονδήποτε σκοπὸν μας· εἰ δὲ πολλάκις λέγομεν, ὅτι ἄδικον εἶναι νὰ χαλασθῇ ἢ νὰ βλαφθῇ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ἄψυχον ὄν· ἀναφέρομεν ἐξ ἅπαντος τὴν ἀδικίαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, οἵτινες τὰ μεταχειρίζονται πρὸς ὄφελός των· οὕτω λέγομεν ἄδικον εἶναι νὰ καῇ ὁ οἶκος, ἢ νὰ κρημνισθῇ ὁ πύργος, ἢ ἄλλο τι φυσικὸν ἢ τεχνικὸν ἄψυχον ὄν· ὅχι πρὸς αὐτὸ ἀναφέροντες τὴν ἀδικίαν, ἀλλὰ πρὸς τοὺς κυρίους τῶν πραγμάτων.

ΝΖ'. Καὶ πρὸς τὰ ἄλογα ζῶα δὲν ἔχει ὁ ἄνθρωπος κἀνὲν καθήκον, ἐπειδὴ οὐδὲ ταῦτα ἔχουν κοινωνίαν μὲ ἡμᾶς καὶ συμμέθεξιν τῆς τοῦ Λόγου νομοδοσίας. Ἄλλ' ἐπειδὴ εἰς αὐτὰ εὐρίσκεται ζωὴ καὶ αἴσθησις, τὰ ὅποια εἶναι κοινὰ καὶ εἰς ἡμᾶς· χρεωστοῦμεν νὰ μὴ προξενῶμεν πόνους καὶ ἄλγη εἰς τὴν αἴσθησίν των, οὐδὲ νὰ τὰ στερωῶμεν τὴν ζωὴν χωρὶς ἀνάγκης· εἰ δὲ εἶναι θανατηφόρα καὶ ἀνήμερα, τότε ὁ Λόγος λέγει νὰ τὰ φονεύωμεν ὡς ἔχθρους τῆς ζωῆς μας· Ἐὰν ἔχωμεν οἰκόσιτα ζῶα, πρέπει νὰ τὰ περιποιούμεθα δίδοντές τα τὴν ἀναγκαίαν τροφήν, καὶ κατοικίαν, καὶ φυλάττοντές τα ἀπ' ἄλλους ἀλόγους ἐχθρούς των· εἰ μὲν μᾶς ὑπηρετοῦν μὲ τὰς δυνάμεις των ὡς οἱ ἵπποι, οἱ ὄνοι κτλ. δὲν πρέπει νὰ τὰ ἐπιφορτίζωμεν ὑπὲρ τὴν δυνάμιν των, καὶ νὰ τὰ φέρωμεν εἰς κίνδυνον τῆς ζωῆς των· εἰ δὲ χρησιμεύουν εἰς τροφήν μας, πρέπει καὶ τὸν θάνατον αὐτὸν νὰ τοὺς τὸν ἐπιφέρωμεν, ὅσον εἶναι δυνατόν χωρὶς πολλὴν βλάβαν καὶ πόνους. Περὶ τούτων εἶναι ἀξιολογώτατος ὁ κανὼν, τὸν ὅποιον μᾶς δίδει ὁ Μάρκος Αὐρήλιος (Εἰς ἑαυτὸν, ζ', 23.). »Τοῖς ἀλόγοις ζώοις καὶ καθέλου

» πράγματι καὶ ὑποκειμένοις, ὡς λόγον ἔχων, λόγον μὴ ἔχουσι,
 » χρῶ μεγαλοφρόνως καὶ ἐλευθέρως «· διότι ἡ πρὸς τὰ κτήνη
 ἀσπλάγχχία μᾶς κάμνει ἀνεπαίσθητως ἀσπλάγχχους καὶ πρὸς
 τὸν λογικὸν ἄνθρωπον.

ΝΗ'. Περὶ δὲ τῶν ἀποθαμμένων, εἶναι φυσικὸν εἰς τὸν
 ἄνθρωπον, ὅσους ἡγάπα καὶ ἐτίμα ζῶντας, νὰ φυλάττῃ τὰ αὐ-
 τὰ οἰσθήματα πρὸς αὐτοὺς καὶ ἀφ' οὗ ἀπαθάνωσι. Ἐὰν λοι-
 πὸν καὶ δὲν ἔχωμεν πλεον κοινωνίαν μ' αὐτοὺς εἰς τὴν ζωὴν
 ταύτην, χρεωστοῦμεν ὅμως νὰ κηδεύωμεν ἐντίμως τοὺς νε-
 κρούς των, καὶ νὰ μὴ τοὺς καταφρονῶμεν ὡς πτώματα κτη-
 νῶν· νὰ εὐχώμαθα πρὸς Θεὸν τὴν μέλλουσαν αὐτῶν ἡσυχίαν·
 ν' ἀναφέρωμεν εὐφρόνως τὸ ὄνομά των· καὶ νὰ μὴ κακολογῶ-
 μεν οὐδὲ τὸν μέγιστόν μας ἔχθρὸν· διότι πᾶσα ἔχθρα συναπο-
 τίθεται μὲ τὴν ζωὴν· καὶ ἐὰν γίνεταί τις περὶ τῶν πράξεών
 των, αὐταὶ μὲν νὰ κατακρίνονται, ἐὰν εἶναι κακαί, δὲν ἔμ-
 ποδίζει ὁ Λόγος· αὐτοὺς ὅμως τοὺς ἀποθανόντας νὰ βλασφη-
 μῶμεν, εἶναι ἀσυγχώρητον.

ΝΘ'. Μὲ τοὺς Ἀγγέλους, αὔλα καὶ ἀσώματα ὄντα,
 λειτουργικὰ τοῦ ὕψιστου κατὰ τὴν ἱερὰν μαρτυρίαν τῶν Θεο-
 πνεύστων γραφῶν, κοινωνίαν πραγματικὴν δὲν ἔχομεν εἰς τὸν
 σωματικὸν τοῦτον βίον, ἐπειδὴ οὔτε συμβόλαια, οὔτε ἄλλας
 κοσμικὰς σχέσεις συγκατοῦμεν πρὸς αὐτοὺς. Δὲν ἔχομεν λοι-
 πὸν ἄλλο καθήκον πρὸς αὐτοὺς, εἰ μὴ νὰ τοὺς τιμῶμεν ὡς
 ὄντα ὑπὲρ τὴν ἡμετέραν φύσιν, καὶ ὡς ἔφορα καὶ προστατευ-
 τικὰ τῆς ζωῆς μας ὑπὲρ λόγον, κατὰ τὴν βεβαίωσιν τῆς ἱε-
 ρᾶς ἡμῶν πίστεως.

Ξ'. Πρὸς Θεόν, τὸν ὕψιστον ἡμῶν δημιουργόν, χρεω-
 στοῦμεν καθήκοντα, ὅποια εἶναι τὰ τοῦ πλάσματος πρὸς τὸν
 πλάστην· ἡγουν τὰ πρὸς αὐτὸν καθήκοντά μας δὲν εἶναι ἐ-

ποία τὰ πρὸς ἄνθρωπον, ὅς τις ἔχει καὶ αὐτὸς πρὸς ἡμᾶς καθήκοντα· οὐδ' εἶναι τοιαῦτα, ὥστε εἰάν ὅν τὰ φυλάξωμεν νὰ προέρχεται εἰς αὐτὸν καίποια βλάβη· διότι τίνα χρεῖαν ἔχει ἀπὸ ἡμᾶς ὁ ἀνευθεής; τί δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν ἡμεῖς εἰς τὴν ἄπειρον αὐτοῦ μακαριότητα; Τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καθήκοντά μας κυρίως εἶναι καθήκοντα πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους· διότι τὸ καθήκον τοῦ νὰ τιμῶμεν τὸ Θεῖον του Θέλημα τότε ἐκπληρόνομεν ἀληθῶς, ὅταν μεταχειρίζομεθα καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ τοὺς ἄλλους ὡς λογικὰ ὄντα. Ἀλλὰ τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καθήκοντα διδάσκει εὐκρινέστερα ἢ ἡθικὴ Θεολογία καὶ ὑπὲρ ταύτην ἡ ἱερὰ ἡμῶν πίστις· μένουσι λοιπὸν νὰ θεωρήσωμεν ἐφεξῆς ἀπὸ τῶν ἐκτεθέντων (ΝΕ') καθηκόντων, τὰ πρὸς τὸ Ἐγὼ καὶ τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους.

ΞΑ'. Ἐκ τοῦ ἡθικοῦ νόμου ὑποχρεώνεται πᾶς ἄνθρωπος νὰ σέβεται τὴν ἀξίαν τῆς λογικῆς φύσεως καὶ εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους, ὥστε ὅχι μόνον νὰ μὴ κάμνη πᾶν ὅ,τι ἀντίκειται εἰς τὸν σκοπὸν τῶν λογικῶν ὄντων, ἀλλὰ καὶ νὰ κάμνη πᾶν ὅ,τι συμβάλλει εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον· προϋποτιθεμένου (τὸ ὅποιον εἶναι αὐτόδηλον), ὅτι ὁ σκοπὸς ἐκεῖνος κρίνεται ἀγαθός καὶ ἀπὸ τὸν Λόγον, ἢ ὅτι εἶναι σκοπὸς λογικοῦ ὄντος· Ἐντεῦθεν ἐκπηγάζουν δύο εἶδη καθήκοντος· τὸ τῆς δικαιοσύνης, καὶ τὸ τῆς ἐπιεικείας ἢ χρηστότητος. Τὸ πρῶτον εἶναι κατὰ τὴν φύσιν τοῦ ἀποφατικόν· τὸ δὲ δεύτερον καταφατικόν ἢ θετικόν, μ' ὅλον ὅτι ἐφαρμοζόμενα εἰς μερικὰς περιπτώσεις ἐμποροῦν καὶ τὰ δύο νὰ ἀλλάξωσι τὸν χαρακτῆρα τοῦτον. Δικαιοσύνη καὶ ἐπιεικεία ἐμποροῦν νὰ θεωρηθῶσιν ὡς δύο γενικαὶ ἀρεταί, αἱ ὅποιαι ἀπαιτοῦνται εἰς τὰς πράξεις παντὸς ἀγαθοῦ ἀνθρώπου.

ΞΒ'. Ἡ Δικαιοσύνη λοιπὸν τοῦ ἡθικοῦ νόμου διαφέρει

δημοσίῳ κεντρικῇ βιβλιοθηκῇ ἑρμούπολεως

ἀπὸ τὴν δικαιοσύνην τοῦ νόμου τοῦ δίκαιου, ἐπειδὴ ἐκείνη μὲν ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸν πράττοντα, αὕτη δὲ μόνον εἰς τοὺς ἄλλους· διὰ τοῦτο τὸ καθήκον ἐκείνης εἶναι μεγαλῆτερον παρὰ τὸ ταύτης· εἶναι, φέρει εἰπεῖν, καθήκον μου δικανικῶς νὰ πληρώσω τὸ χρέος μου, εἶναι δὲ καθήκον μου ἡθικῶς νὰ τὸ πληρώσω μετὰ χαρᾶς καὶ χωρὶς τινος ἀνάγκης· ἀσωτία καὶ κρεπάλη ἀντιφέρονται εἰς τὸ ἡθικόν καθήκον, ἐνῶ ἐκ τούτων δὲν πειράζεται τίποτε τὸ καθήκον τοῦ δίκαιου· διότι τί τὸν μίλλει τὸν ἄλλον, εἰάν ἐγὼ ἀτιμάζω τὸν ἑμαυτὸν μου διὰ τῆς μέθης; ἀρκεῖ μόνον νὰ μὴ πατῶ τὰ δίκαιά του εἰς τοιαύτην κατὰστασιν εὐρισκόμενος. Ἐμπορεῖ δὲ νὰ ἐκφρασθῇ ἡ ἀρχὴ τῆς ἡθικῆς δικαιοσύνης οὕτω. Μὴ πράττης πᾶν ὅ,τι ἀντίκειται εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ Λόγου, τιμῶν καὶ σεβόμενος τὴν ἀξίαν παντὸς λογικοῦ ὄντος.

ΕΓ'. Λόγος δὲ τῆς καθολικότητος ταύτης τῆς ἐντολῆς εἶναι, ἐπειδὴ τὸ δόγμα τοῦ νὰ ἀντιφέρεται τις εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ Λόγου, δὲν ἔμπορεῖ νὰ γείνη νόμος δι' ὅλους τοὺς λογικοὺς ἀνθρώπους (ΙΑ'). ἐκ δὲ τῆς ἐκφράσεως ταύτης φαίνεται καὶ ὁ ἀποφατικός της χαρακτήρ (ΞΑ'), ἐπειδὴ εἶναι ἀπαγορευτική, καὶ ὄχι προστακτική· φαίνεται ὅμως πολλαχοῦ καὶ προστακτική· οἷον, Πλήρωσον κατὰ συνείδησιν τὴν ὑπόσχεσίνου. Ὁμιλήσον ἐλευθέρως τὴν ἀλήθειαν κτλ.

ΕΔ'. Ἐπιείκεια εἶναι ἡ ἀρετὴ, διὰ τῆς ὑποίας ἐνεργεῖται ἡ τελειότης καὶ εὐδαιμονία ὄχι μόνον τοῦ πράττοντος, ἀλλὰ καὶ παντός ἄλλου, ὅς τις ἔχει κοινωνίαν μετ' αὐτοῦ. Ἡ δὲ ἀρχὴ ταύτης ἔμπορεῖ νὰ ἐκφρασθῇ οὕτω. Πράττε ὅ,τι δύνασαι διὰ νὰ ἐπιτύχης τὸν σκοπὸν τοῦ Λόγου σεβόμενος τὴν ἀξίαν παντὸς λογικοῦ ὄντος·

Αἴτιον δὲ τοῦ κύρους ταύτης τῆς ἐντολῆς εἶναι ἡ ἰδέα καθολικῆς τινος νομιμοσύνης, εἰς τὴν ὅποιαν ἐφαρμόζεται κυρίως καὶ οὐκωδῶς τὸ δόγμα τοῦ νὰ συνεργῇται ὁ σκοπὸς τοῦ Λόγου. Ἐπειδὴ δὲ ἡ συνέργεια καὶ βοήθεια σκοπῶν τινου εἶναι θετική ἐνέργεια· διὰ τοῦτο τὰ τῆς ἐπιεικείας καθήκοντα ἔχουν οὐκωδῶς χαρακτήρα καταφατικόν καὶ προστακτικόν (ΞΑ'). Πιλλήκις ὁμοῦ ἀναλαμβάνουσι καὶ τὸν ἀποφατικόν· οἷον, Πα-
 ραιτῶ τι ἀγαθόν, διὰ νὰ τὸ λάβῃ ἄλλος, καὶ νὰ εὐτυχῇσῃ δι' αὐτοῦ. Δὲν λαμβάνω τὸ ὄφλημα ἀπὸ τὸν θωατυχὴν χρεώστην μου, διὰ νὰ τὸν βοηθῇσω μὲ τοῦτον τὸν τρόπον.

Σημειώσεις. Δὲν εἶναι πράξις ἡθικὴ, ἥτις δὲν περιλαμβάνεται εἰς τὴν ἰδέαν τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐπιεικείας· διὰ τοῦτο οὐκ εἶναι αἱ γενικαὶ ἀρεταί, αἵ τινες, εἰς ἀναφέρωμεν πᾶσαν μίαν ἢ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, ἢ πρὸς τοὺς ἄλλους, γίνονται τέσσαρες (ΝΓ') αἱ ἐφεξῆς.

α'. Δικαιοσύνη τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτόν.

β'. Δικαιοσύνη τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τοὺς ἄλλους.

γ'. Ἐπιεικεία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτόν.

δ'. Ἐπιεικεία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τοὺς ἄλλους.

Ἐξ ἐναντίας δὲ ὁ Πλάτων (Περὶ Πολιτ. Δ'. περὶ Νομ. Γ'. 428, 688, 963, ἐκδ. Στερ.) εἰσάγει τέσσαρας ἄλλας γενικὰς ἀρετάς, τὰς ὁποίας ἐνομαζέει καὶ μέρη ἀρετῆς, τὰς ἐφεξῆς. Σοφίαν (φρόνησιν, νοῦν), Σωφροσύνην, Ἀνδρίαν, Δικαιοσύνην. Καὶ εἰς τοῦτο τὸν ἀκολουθῆσαν τὸ πλείστον μέρος τῶν ἡθικῶν διδασκαλῶν, καὶ μάλιστα οἱ Στωϊκοί. Τὰς δὲ τῶν Στωϊκῶν ἀπὸ τὰ τρία κυριώτερα μέρη τῆς φιλοσοφίας (Λογικὴν, Φυσικὴν, καὶ Ἠθικὴν) ἀπεδείχθησαν καὶ τρεῖς γενικαὶ ἀρεταί. Λογικὴν καὶ Φυσικὴν καὶ Ἠθικὴν. Ἀλλ' εἰς μὲν τῶν δευτέρων τὴν διαι-
 ρεσιν ἡ ἀρετὴ λαμβάνει πολλά γενικὴν σημασίαν, ἐπεὶ ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰ μὴ ἡθικά· εἰς δὲ τῶν πρώτων ἐλλείπει πᾶσα λογικὴ ἀκρίβεια, ἐπεὶ δὲν καταλαμβάνομεν διὰ τί παραλαμβάνονται τέσσαρες αἱ γενικαὶ ἀρεταί. Προσέτι ἡ σοφία περιλαμβάνει πᾶσαν ἀρετὴν ἐν γένει, ἐπεὶ πᾶσα μὲ ἀπαιτεῖ πρακτικὴν ἢ ἡθικὴν τινα γνώσιν τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ ἐπομένως ὁδηγεῖται εἰς ὅλα τὰ ἔργατης ὑπὸ τῆς σοφίας· διὰ τοῦτο ἐνομαζέει ὁ Πλάτων τὴν σοφίαν ἡγεμόνα συμπασῆς τῆς ἀρετῆς. Καὶ οἱ Στωϊκοί ἐστοχαζοῦτο Σοφὸν τὸν τέλειον εἰς τὴν ἀρετὴν· ἀλλ' ἐπεὶ ὁ ἀνθρώπος δὲν φθάνει ποτὶ εἰς τὴν τελειότητα ταύτην· διὰ τοῦτο λέγει ὁ Πλάτων εἰς τὸ τέλος τοῦ Φαιδρου, ὅτι τὸ σοφὸν προσά-

ἐδιδάξει εἰς μόνον τὸν Θεόν, εἰς δὲ τὸν ἄνθρωπον τὸ φιλόσοφον· καὶ ἡ φιλοσοφία ἔλαβεν ἐντεῖθεν τὸ ὄνομα, ἐπειδὴ ὁ τελευταῖος σκοπὸς τῆς εἶναι ἡ σοφία. Κατὰ ταύτην ὅμως τὴν σημασίαν ἡ σοφία οὐκ εἶναι πλέον ἀρετὴ, ἀλλ' ἡ ἀγίωτης αὐτῇ, ἥτις εἶναι τοῦ Θεοῦ εἰς (115'). Λαμβάνομεν λοιπὸν οἰκειότερον δύο γενικὰς ἀρετάς, Διαιοσύνην καὶ Εὐπειθεῖαν· καὶ δύο ἀντιθέτους γενικὰς κακίας Ἀδελίαν καὶ Ἀνεπειθεῖαν, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν πρώτη ἀντιφέρεται εἰς τὸν σκοπὸν τῆς λογικῆς φύσεως, καὶ ἔχει θετικὸν χαρακτῆρα· ἡ δὲ δευτέρα δὲν τὸν συνέργει, καὶ ἔχει ἀποφατικόν, καθὼς καὶ ἔπρεπε νὰ εἴναι τὸ πρᾶγμα διὰ τὴν ἀντίθεσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Σ'.

Περὶ τελείων καὶ ἀτελῶν, ὑψηλοτέρων καὶ κατωτέρων καθεκόντων.

ΣΕ'.

Εἰπεὶ δὲ ὁ ἡθικὸς νόμος ἐμπορεῖ νὰ εἴναι ἢ καθαρὸς, ἢ ἡγουν κατ' εἶδος, ἢ καὶ ἐφηρμοσμένος ἐν ταυτῷ, ἢ γουν κατ' ὕλην· διὰ τοῦτο καὶ τὰ δι' αὐτοῦ προσδιοριζόμενα καθεκόντα ἐμποροῦν νὰ διαιρεθῶσιν εἰς καθαρὰ καὶ εἰς ἐφηρμοσμένα. Εἰπεὶ δὲ πάλιν ὁ ἐφηρμοσμένος νόμος ἐμπορεῖ νὰ προσδιορίσῃ τὸ εἶδος καὶ τὸν τρόπον τῶν ἡθικῶν πράξεων ὡς πρὸς τὴν ὕλην τῆς πράξεως ἢ διόλου, ἢ γουν διὰ πᾶσαν περίπτωσιν, ἢ ἐν γένει, ἢ γουν ὅχι διὰ πᾶσαν περίπτωσιν· τὸ ὅποιον θέλει νὰ εἴπῃ, Ὁ νόμος ἐμπορεῖ νὰ προσδιορίσῃ ἢ ἐντελῶς ἢ ἀτελῶς· διὰ τοῦτο ἐμποροῦν νὰ διαιρεθῶσι καὶ τὰ διὰ τούτου προσδιοριζόμενα καθεκόντα εἰς τέλεια καὶ ἀτελῆ· ἐκεῖνα μὲν περιέχουν μερικωτέραν· ταῦτα δὲ γενικωτέραν ἐνοχλήν· ἐκεῖνα εἶναι καθεκόντα τῆς δικαιοσύνης· ταῦτα, τῆς ἐπεικειας.

ΕΣ'. Τὰ ἐφηρμοσμένα καθήκοντα μᾶς ἀπαντῶσι καθημερινῶς εἰς τὴν ζωὴν· τὰ δὲ καθαρὰ γνωρίζει μόνον ἡ ἐπιστήμη· ἀλλὰ καθὼς ὅλαι αἱ πράξεις θεμελιούνται εἰς τὴν θεωρίαν· οὕτω καὶ τῶν ἐφηρμοσμένων καθηκόντων προπορεύονται ὡς βάσεις τῶν τῶν καὶ θεμέλιοι τὰ καθαρὰ· διότι τὰ καθαρὰ λέγουσι μόνον τὸ εἶδος καὶ τὸν τρόπον, ἡγοῦν, Εἴσο δίκαιος καὶ ἐπεικὴς πρὸς σεαυτὸν, καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους· τὴν δὲ ὕλην, εἰς τὴν ὁποίαν θέλωμεν τὰ ἐφαρμόσειν, μᾶς δίδει ὁ ἐμπειρικὸς βίος· ἡγοῦν, Ὅταν ἔχῃς ἐπάγγελμά τι, τὸ διδασκαλικόν, φέρ' εἰπεῖν, ἀπόφευγε πᾶν ὅ,τι ἐμποδίζει τὸ διδασκαλικόν ἔργον σου, καὶ προσλάβανε πᾶν ὅ,τι τὸ συνεργεῖ· καὶ μὴ διδάσκης ὅ,τι δὲν συντείνει εἰς τὸν σκοπὸν τῶν μαθητῶν σου, ἀλλὰ εἰδασκε πᾶν ὅ,τι συμφέρει εἰς αὐτόν.

ΕΖ'. Τὰ ἐφηρμοσμένα καθήκοντα εἶπαμεν ὅτι εἶναι ἢ τέλεια ἢ ἀτελῆ. Τὰ πρῶτα προσδιορίζουν καὶ τὸ ἀντικείμενον καὶ τὴν πράξιν ἐντελῶς καὶ ἐκριβῶς διὰ πᾶσαν περίπτωσιν· οἷον, Φύλαττε πᾶσαν δικαίαν συνθήκην. Διατήρει τὴν ζωὴν σου. Μὴ παραιτήσης τὴν χρῆσιν τοῦ λογικοῦ σου. Οἱ δὲ Στωϊκοὶ ὀνομάζουσι τὰ καθήκοντα ταῦτα κατορθώματα. Τὰ δὲν δευτέρα προσδιορίζουσι μὲν καὶ αὐτὰ τὸ ἀντικείμενον καὶ τὴν πράξιν, ἀλλὰ γενικῶς οὕτως, ὥστε μένει εἰς τὸν πράττοντα νὰ διευθυνθῇ καὶ δι' ἄλλων κανόνων εἰς πᾶσαν μερικὴν περίπτωσιν· οἷον, Ἐσο ἐπιμελής, ἢ οἰκονόμος· Βοήθει τοὺς ἐνδεεῖς· ἀλλὰ πάντοτε ζητεῖται εἰς τίνα τρόπον καὶ μέχρι τίνος βαθμοῦ πρέπει νὰ εἶναι τις ἐπιμελής ἢ οἰκονόμος ἢ βοηθός τῶν ἐνδεῶν. Τὰ ἀτελῆ ταῦτα καθήκοντα ὀνόμαζαν ἰδιαιτέρως οἱ Στωϊκοὶ καθήκοντα.

ΕΗ'. Ἡ μεταξὺ λοιπὸν τελείων καὶ ἀτελεῶν καθήκοντων διαφορὰ εὐρίσκεται μόνον εἰς τὴν ἐφηρμοσμένην νομοθεσίαν τοῦ Λόγου· διότι ὅταν τις ἀπὸ τὰς καθαρὰς ἐντολὰς τοῦ καθήκοντος τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐπιεικείας μεταβῇ εἰς τὰς μερικὰς πράξεις τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, εὐρίσκει εἰς τὰ καθήκοντα τῆς ἐπιεικείας ἀνικανότητα τινα· εἰάν, φέρῃ εἰπεῖν, χρεωστῶ νὰ εἶμαι εὐεργέτης πρὸς τοὺς ἄλλους, εὐθὺς εἰς τὴν πράξιν περιπλέκομαι ἐξ ἀνάγκης μὲ τὰς ἀπορίας. Πρὸς τίνα, Πῶς, καὶ Πόσον χρεωστῶ νὰ γείνω εὐεργέτης, ἐπειδὴ εἰς πάντας καὶ ὡσαύτως καὶ ἐπίσης οὐτ' ἐμπορῶ, οὔτε χρεωστῶ νὰ γείνω εὐεργέτης. Τὸ καθήκον λοιπὸν αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ δὲν εἶναι ἀτελές, (διότι ἐντελὲς καὶ ἀνελλιπὲς, καὶ μὲ πλήρη δύναμιν προστάζεται ἀπὸ τὸν Λόγον), ἀλλὰ μόνον ὁ νόμιμος προσδιορισμὸς τοῦ προσταζομένου ἀπὸ τὸ καθήκον τῆς ἐπιεικείας· ὅτι δὲ ἡ ἀτέλεια αὕτη προέρχεται ἀπὸ τὴν πεπερασμένην ἡμῶν φύσιν, εἶναι φανερόν· διότι ὅσον δυνατώτερος εἶναι ὁ πράττων, τόσον τελειότερα καθίστάνονται τὰ καθήκοντα· καὶ εἰάν δὲν ἦτο περικωρισμένης φύσεως ὅν ὁ ἄνθρωπος, ἤθελαν εἶσθαι τέλεια ὅλα τὰ καθήκοντά του.

ΞΘ'. Ἐπειδὴ οἱ καθαρῶς ἠθικοὶ νόμοι δὲν ἀντιφέρονται πρὸς ἀλλήλους, ἤγουν δὲν ἀναιροῦν ἀλλήλους ἢ ἐν γένει ἢ κατὰ μέρος· διὰ τοῦτο οὐδὲ τὰ δι' αὐτῶν προσδιοριζόμενα καθαρὰ καθήκοντα δύνανται νὰ ἀντιφερθῶσι πρὸς ἀλλήλα. Ἐφηρμοσμένοι δὲ νόμοι τῆς ἠθικῆς ἐμποροῦν διὰ τὰς συνθέτους περιπτώσεις τῶν πράξεων, εἰς τὰς ὁποίας ἀναφέρονται, νὰ περιορίζωνται ἀμοιβαίως ὑπ' ἀλλήλων. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ ἐφηρμοσμένα καθήκοντα ἐμποροῦν νὰ ἀντιθέτῳνται τρόπον τινα πρὸς ἀλλήλα. Καὶ καθὼ ἐν καθήκον δύναται νὰ προτιμηθῇ κατὰ τὸ παρὸν ἀπ' ἄλλο, τὸ ὑποῖον καὶ αὐτὸ πρέπει νὰ ἐκτελεσθῇ,

κατὰ τοῦτο διαιροῦνται τὰ καθήκοντα εἰς ὑψηλότερα καὶ κατώτερα.

Ο'. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀντίθεσις αὐτῇ τῶν καθηκόντων μένον εἰς τὸν πρακτικὸν βίον συναυτᾶται, οὕτως εἰς τὸν Λόγον δὲν εἶναι καμμία ἀντίθεσις, ἀλλὰ μάλιστα ἁρμονία ἀκριβῆς, ἥτις εἶναι καὶ πηγὴ πάσης νομοθεσίας (Περὶ Δικ. Ζ'). διὰ τοῦτο ἡ ἐξέτασις τῶν περιστάσεων, ὅποτε τὸ ἐν καθήκον δύναται νὰ προηγηθῇ ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἔπρεπε κυρίως νὰ γείνη εἰς τὴν ἐφηρμοσμένην Ἠθικὴν· μ' ὅλον τοῦτο ἔμπορεῖ νὰ ἐκθέσῃ καὶ ἡ καθ' ἑαυτὴν ὁρὸς τινὰς καὶ κανόνας, κατὰ τοὺς ὁποίους νὰ διενθύνεται ὁ πράττων· ὅροι λοιπὸν εἶναι οἱ ἐφεξῆς.

ΟΑ'. α'. Ἐπὶ τῶν αὐτῶν περιστάσεων προηγείται τὸ πρὸς τὸ Ἐγὼ καθήκον ἀπὸ τὸ πρὸς τὸ Οὐ κεγὼ. Σημαίνει δὲ ὁ κανὼν, ὅτι ὅταν καθήκον τι πρὸς τὸν ἑαυτοῦ μου ἀντιταχθῇ μὲ τὸ αὐτὸ πρὸς ἄλλον καθήκοντος εἰς τρόπον, ὥστε δὲν δύναται νὰ τηρηθῶσι καὶ τὰ δύο· τότε προηγείται τὸ πρῶτον ἀπὸ τὸ δεύτερον· τὸ δὲ αἷτιον εἶναι, ὅτι τὸ ἴδιον πρόσωπον εὐρίσκεται ἀμέσως εἰς τὸν κύκλον τῆς ἐνεργείας τοῦ ὑποχρουμένου· καὶ ὅστις δὲν δύναται νὰ φυλάξῃ τὸ πρὸς ἑαυτὸν καθήκον, οὗτος δὲν δύναται νὰ φυλάξῃ οὐδὲ τὸ πρὸς τοὺς ἄλλους· διὰ τοῦτο ὅχι μένου ὁ νόμος τοῦ δικαίου (Περὶ Δικ. ΡΔ'), ἀλλὰ καὶ ὁ ἠθικὸς θέλει, ὅταν τις προσβάλλεται εἰς τὴν ζωὴν του, νὰ τὴν λυτρώνῃ θανάτων τὸν ἐχθρὸν του. Ἐπὶ τὸ καθήκον τοῦ νὰ διατηρήσω τὴν ἰδίαν μου ζωὴν προηγείται ἀπὸ τὸ καθήκον τοῦ νὰ διατηρήσω τὴν ζωὴν τοῦ ἄλλου. Ὁ δὲ κανὼν ἐκτείνεται καὶ εἰς τὴν εὐτυχίαν τοῦ ἀνθρώπου, εἴαν ταυτίζονται αἱ περιστάσεις· ὁ ἔμπορος, φέρ' εἰπεῖν, δὲν ἔχει χρεὶς νὰ ἀμελῇ τὴν ἰδίαν του ἐμπορίαν διὰ νὰ ἀκμάσῃ ἡ τοῦ ἄλλου, μ' ὅλον ὅτι καθήκον του εἶναι νὰ

μὴ κατατρίχῃ τὴν τοῦ ἄλλου, ὥστε ν' ἀκμάξῃ ἡ ἰδική του. Τὸ αὐτὸ δὲ κρατεῖ καὶ ἐπὶ ἡθικῶν προσώπων. Πᾶσα οἰκογένεια, πᾶσα πόλις ἔχει καθήκοντα ἅμιστα εἰς τὸν ἑαυτὸν της, τὰ ὁποῖα προηγούνται ἀπὸ τὰ αὐτὰ καθήκοντα πρὸς ἄλλην οἰκογένειαν καὶ πόλιν. Καὶ μὴ οἰκογένεια δὲν δύναται νὰ βοηθῇ ἄλλην, εἰ δὲν βοηθῇ πρῶτον ἑαυτήν.

ΟΒ'. β'. Ἐπὶ τῶν αὐτῶν περιστάσεων τὸ καθήκον τῆς δικαιοσύνης προηγεῖται ἀπὸ τὸ καθήκον τῆς ἐπιεικείας. Πρὸς τὸν κανόνα τοῦτου ἀντιφέρεται πολλάκις ἡ πράξις· διότι ἡ ἐπιεικεὴς λάμπει πλεονεξίας εἰς τὰ ὅμματα τῶν πολλῶν παρὰ ἡ δικαιοσύνη· καὶ πολλοὶ πρὸς βλάβην τῆς δικαιοσύνης ἐφάνησαν ἐπιεικεῖς, καθὼς ὁ κλέψας τὸ βίειον δέρμα διὰ νὰ κάμῃ ἐμβάδας τῶν πτωχῶν· ἀλλ' ἡ θεωρία δὲν δικαιώνει ταύτην τὴν πράξιν· θέλει μάλιστα τὴν δικαιοσύνην οὐσιώδη χαρακτῆρα τῆς ἐπιεικείας· καὶ ἄδικον ἐλεήμονα ἐκλαμβάνει πλεονεξιατικώτερον παρὰ τὸν τετράγωνον κύκλον· διότι πῶς δυνάμεθα νὰ συντρέχωμεν εἰς ἑαυτοὺς ἢ εἰς τοὺς ἄλλους τὸν σκοπὸν τῆς λογικῆς φύσεως, ἐνεργοῦντες ἐναντία εἰς τὸν σκοπὸν ἐκείνου; Καθήκον ἐπιεικείας εἶναι νὰ βοηθήσω τὸν χρεῖαν ἔχοντα· ἀλλ' ὅχι ποτὲ διὰ καταδρομῆς ἄλλου, ἢ δι' ἀρπαγῆς ξένων πράγματων, ἢ διὰ ψευδομαρτυρίας, ἢ δι' ὁποιουδήποτε ἄλλου ἀδίκου τρόπου· εἰ δὲ εἶναι ἀνάγκη νὰ κάμω τὸ πρῶτον, ἀθετῶν τὸ δεῦτερον, προτιμότερον εἶναι νὰ φυλάξω τὸ δεῦτερον παρὰ νὰ ἐκτελέσω τὸ πρῶτον.

ΟΓ'. γ'. Ἐπὶ τῶν αὐτῶν περιστάσεων τὸ καθήκον τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ ἔλον προηγεῖται ἀπὸ τὸ καθήκον τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ μέρος τοῦ ἔλου· διότι τὸ ἔλον καὶ ἡθικῶς θεωρεῖται

μενον εἶναι μεγαλήτερον παρὰ τὸ μέρος του· εἶναι, φέρει εἰπεῖν, καθήκον μας νὰ διατηρῶμεν καθὲν μέρος τοῦ σώματός μας· ἀλλ' εἰάν τὸ ὅλον σῶμα δὲν δύναται νὰ διατηρηθῇ ἄλλως εἰμὴ δι' ἀποκοπῆς ἐνὸς βραχίονος, ἢ ἐνὸς ποδός, ἢ ἀποκοπῇ αὐτῇ εἶναι καθήκον μας. Καὶ τὸ καθήκον τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ ὅλον σῶμα καταργεῖ τὸ καθήκον τὸ ἀναφερόμενον εἰς ἓν τι αὐτοῦ μέρος. Ἐφαρμόζεται δὲ ὁ κανὼν καὶ εἰς τὰ νοητὰ ὅλα. Πόλις, φέρει εἰπεῖν, εἰς τὴν ὑποαὶαν πληθὺς μερικῶν ἀνθρώπων ἐνεργούσι κοινῶς διὰ σκοποὺς τῆς εὐτυχίας των, εἶναι ὅλον τι κατ' ἰδέαν· ἀλλ' ἐπειδὴ εἶναι πρακτικὴ αὕτη ἡ ἰδέα, τῆς ὁποίας τὴν ἐκτέλεσιν ἀπαιτεῖ αὐτὸς ὁ Λόγος (Περὶ Δικ. ΡΚΑ'). διὰ τοῦτο ἀπαιτεῖ ὁ αὐτὸς Λόγος, ὥστε καθὲν μέρος νὰ εἶναι ὑποτεταγμένον εἰς τὸ ὅλον, καὶ νὰ θύῃ τὴν ζωὴν του, ὅταν κινδυνεύῃ ἡ ζωὴ τοῦ ὅλου. Καὶ ἐδῶ τὸ καθήκον τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ ὅλον (τὴν πόλιν) προηγείται ἀπὸ τοῦ καθήκοντος τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ μέρος (μερικοὺς τινὰς πολίτας). Διὰ δὲ τοῦ κανόνος τούτου προσδιορίζεται ἀκριβέστερα καὶ ὁ πρῶτος κανὼν. Τὸ καθήκον τοῦ πολίτου πρὸς διατήρησιν τῆς ζωῆς του δὲν ἀντιπαραβάλλεται ἐνταῦθα μὲ τὸ καθήκον τοῦ νὰ διατηρήσῃ τὴν ζωὴν ἄλλου τινος πολίτου, ἥγουν μὲ ἀπλοὺν κοινωνίας καθήκον, ἀλλὰ μὲ σύνθετον (τοῦ διατηρῆσαι δηλονότι τὴν ζωὴν ὅλης τῆς πόλεως, εἰς τὴν ὑποαὶαν ἐμπεριλαμβάνεται καὶ αὐτοῦ, καὶ καθενὸς ἡ ζωὴ)· αἱ περιστάσεις λοιπὸν ἐδῶ δὲν εἶναι αἱ αὐταί, αἱ ὅποιαι εἶναι εἰς τὸν πρῶτον κανόνα.

Σημείωσις. Ἡ διάκρισις τῆς τῶν καθηκόντων ἀντιθέσεως κατὰ τοὺς ἐκτελέοντας τρεῖς κανόνες κυρίως δὲν εἶναι ἄλλο τι, εἰ μὴ ὁ προσδιορισμὸς, Ἐκ δὲ τῶν ἐφηρμοσμένων καθηκόντων, τὰ ὅποια στρέφονται εἰς ἐυδαιμόνεια πραξέως περίπτωσι, καὶ δὲν δύναται ἐν ταυτῷ νὰ ἐκπληρωθῇ καὶ τὰ ὅσα, ἀλλὰ μόνον τὸ ἓν, Ποῖον εἶναι κυρίως τὸ ἀληθινόν καθήκον, τὸ ὅποιον πρέπει νὰ ἐκτελεσθῇ. Εἰς τοιοῦτον ὅμως προσδιορίζον γινέσκον καὶ οὕτως, ὅπως ἐξετάσθωσι αἱ ἀντιθέσεις τρεῖς, δὲν

εἶναι ἱκανοί, ἐπειδὴ χοιρίζονται καὶ ἰδιαίτερον ἐφαρμογὴν εἰς τὰς δεδο-
 μένας περιπτώσεις δι' ἡθικῆς κρίσεως. ἔαν δὲ, ὡς εἶναι σύνηθες, μιχ-
 θῶσι τὰ πρῶτα, κατακυριεύουν τὴν κρίσιν, καὶ συλλογίζονται σοφιστι-
 κῶς οὕτω, ῥεῖ' εἶπεν, σοφίζονται, ὅσοι θέλουν νὰ ἐκβῶσιν ἀπο τὸ
 καθήκον τοῦ νὰ προστατεύσωσι τὴν πατριδᾶ των με δύσιν τῆς ἰδίας
 τῶν ζωῆς, ὅτι φυλάττουσι τὸ καθήκον τῆς ἐαυτῶν συντηρήσεως, διὰ
 τὰ ἁπλοῦς εἰς ἐαυτοὺς καὶ εἰς τοὺς ἄλλους ἀπὸ τὸ πᾶνος τῆς δει-
 λίας. Ἐδῶ ὅμως δὲν ἐμπεσολάβησεν ἔννοια καθήκοντος, ἀλλὰ φυσικὴ ὁρ-
 μὴ ἔκκευε τὴν κρίσιν. Ἐάν ἦτο καθήκοντος ἔννοια, δὲν ἦθελαν στοχα-
 σθῆναι τί ἐχρεώσταν εἰς τὸ μέρος (εἰς ἐαυτοὺς), ἀλλὰ τί ἐχρεώπταν
 εἰς τὸ ὅλον, λέγω τὴν πόλιν. Πρὸς ἑρῶν λοιπὸν κρίσιν τῆς τῶν καθ-
 ἡκόντων ἀντιθέσεως εἶναι ἀναγκαῖα ἡ εὐσυνειδήσια· ὅπου βασιλεύει αὐ-
 τη, ἐκεῖ ἐμβαίνει ἡ ἡθικὴ κρίσις τοῦ πρακτεῦ τόσον γρήγορα, ὥστε
 δὲν χρειάζεται καμμίαν περαιτέρω ἀνάλυσιν τῶν αἰτίων· εἰ δὲ συμβῇ
 τις ἀμφιβολία καὶ ἀπορία, εἰς ἅπαντος τὴν κάμνει ἡ φυσικὴ κλίσις καὶ
 ὁρμὴ, ἥτις ἐρωτᾷ Τί πρέπει νὰ κάμῃ καὶ Τί νὰ ἀποφύγῃ. Διὰ νὰ ἐκ-
 τελεῖται λοιπὸν πᾶν ὅ,τι καθήκοντες ὁ ἱερός τῆς ἡθικῆς νόμος, πρέπει
 ὁ πραττὼν νὰ ἔχῃ ἐνᾶντεον χαρακτῆρα· ἀλλὰ πῶς καὶ διὰ τῶν μέσων
 σχηματίζεται ὁ χαρακτῆρ οὗτος. Θέλει μαῶς δεῖξαι τοὺς κανόνας τοῦ ἐφ-
 εξῆς τελευταίου κεφαλαίου τῆς καθαρᾶς ἡθικῆς (Ζ').

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Καθαροὶ κανόνες περὶ τοῦ πῶς νὰ ἀσκώμεθα
 τὴν ἀρετήν.

ΟΔ'.

Πρώτη ὑπόθεσις τῆς ἀρετῆς εἶναι εἰς πάντα ἄνθρωπον ἡ ἐ-
 λευθερία τῆς θελήσεως, ἡγουν ἡ δύναμις τοῦ νὰ προσδιορίζῃ
 αὐτὸς ἐαυτὸν εἰς τὰς πράξεις κατὰ τοὺς κανόνας τοῦ Λόγου
 (Κίρηπ. ΕΔ'). Διὰ τοῦτο, ὅς τις θέλει νὰ γείνη ἐνᾶντεος,

πρέπει πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ πιστεύῃ εἰς τὴν ἐλευθερίαν του, ἐπειδὴ καὶ ἄλλον τρόπον δὲν δύναται νὰ σπουδάζῃ ἀληθῶς πρὸς τὴν ἀρετὴν· χωρὶς δὲ ταύτην τὴν σπουδὴν οὔτε ἄκηπις ἀρετῆς, οὔτε μέσα ἀποκτήσεως αὐτῆς δύνανται νὰ ὑπάρχωσι.

ΟΕ'. Διότι ἐκ τῆς εἰς τὴν συνειδήσιν μας προσταζομένης ἀρετῆς προσδιορίζεται μόνον τὸ εἶδος αὐτῆς· ἡ δὲ ὕλη της συναντᾶται εἰς τὰ ἐμπειρικά ἀντικείμενα, ἐκ τῶν ὁποίων μᾶς προξενούονται ἐννοιαὶ καὶ ὁρμαί. Εἰς πᾶσαν δὲ μερικὴν μας πράξιν, ἥτις καθυπάγεται εἰς τὸν ἡθικὸν νόμον, φανερόνεται εἰς ἡμᾶς δύο αἰτήματα· τὸ αἶτημα τοῦ συνειδότος, ἡγουν τοῦ πρακτικοῦ Λόγου, ὅς τις αἰτεῖ νὰ πράξωμεν ἀγαθὰ· καὶ τὸ αἶτημα τῆς ἐπιθυμίας, ἡγουν τῆς εἰς εὐχαρίστησίν μας σπουδαζούσης ὁρμῆς, ἥτις ὀρέγεται ὅσα μᾶς εὐρραίνουν, καὶ ἀποστρέφεται ὅσα μᾶς λυποῦν· ἡ ὀρεξις αὕτη καὶ ἡ ἀποστροφή, καθ' ἑαυτὰς θεωρούμεναι, εἶναι ἀπροαίρεται καὶ ἀκούσιοι, καὶ ὑπάγονται εἰς τοὺς νόμους τῆς φυσικῆς ἀνάγκης· καὶ εἶναι κοιναὶ ἡμῶν πρὸς τὰ ἄλογα κτῆνη ιδιότητες.

ΟΖ'. Ἐὰν λοιπὸν ἡ θέλεις μας ἦτο ἡναγκασμένη νὰ δέχεται μὲν ὅ,τι ὀρέγεται ἡ ὁρμὴ, ὡς ἀπορεύγῃ δὲ ὅ,τι ἀποστρέφεται αὕτη· οὐτ' ἀρετὴ ἤθελεν εἶσθαι, οὔτε λόγος περὶ ἀρετῆς ἤθελε γίνεσθαι κἀνείς. Διὰ τοῦτο ἡ ἐλευθερία τῆς θελήσεως εἶναι πρώτη βάσις τῆς ἀρετῆς. Ταύτην πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ἀρχικῶς καὶ ἐκ τῶν προτέρων, ἀφ' οὗ ἐπελύσαμεν, ὅσον δύναται ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφία, τὰς συνοδεύουσας αὐτὴν δυσκολίας καὶ ἀπορίας (Μεταφυσ. ΣΜΑ'). Πρώτη λοιπὸν παραγγελία, τὴν ὁποίαν κάμνει ἡ Ἠθικὴ εἰς τὸν φιλάρετον νέον, εἶναι ἡ ἐφεξῆς. Νέε! πείστες εἰς τὴν ἐλευθερίαν σου, μὲ τὴν ὁποίαν ἐμπορεῖς νὰ πράξῃς ὅσα θέλει ὁ Λόγος, καὶ ὡς ἀποφύγῃς ὅσα θέλει ὁρμὴ ἄλογος καὶ κακὴ θύς.

ΟΖ'. Ἐπειδὴ πᾶς ἄνθρωπος, καθὼς φυσικῶς, οὕτω καὶ ἠθικῶς ἀναπτύσσεται καὶ τελειοποιεῖται κατ' ὀλίγον· εἰς ταύτην δὲ τὴν ἀνάπτυξίν του ἐμποροῦν νὰ ἀντιπαράταχθῶσι παντοδαπά ἐμπόδια· διὰ τοῦτο, ὅταν σπουδάζῃς καὶ γυμνάζῃς τὴν ἀρετὴν, ἀπόβαλλε μακρὰν πᾶν ἐμπόδιον τῆς μορφώσεως τοῦ ἐναρέτου χαρακτῆρος. Ἡ ἀποβολὴ τῶν ἐμποδίων εἶναι δευτέρω ὑπόθεσις τῆς ἀρετῆς, ἐπειδὴ δὲ αὐτῆς εὐκολύνεται ἡ φανέρωσις τῆς ἐλευθέρας ἠθικῆς δυνάμεως τοῦ πράττοντος ὑποκειμένου. Κατὰ δὲ τοῦτο ἐμποροῦμεν νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι διδασκόντι καὶ μαθητὸν χρήμα.

ΟΗ'. Διότι πᾶς ἄνθρωπος, ὅταν φθάσῃ εἰς τὴν ὠρίμην ἡλικίαν, καὶ ἀναπτυχθῶσιν αἱ σωματικαὶ καὶ ψυχικαὶ δυνάμεις του, πρέπει νὰ εἶναι ἐνάρετος, ἐπειδὴ δύναται ἐντελῶς νὰ μεταχειρισθῇ τὴν ἐλευθέραν του θέλησιν πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ· ἀλλ' ἐπειδὴ εἰς ταύτην τὴν κατάστασιν φθάνει κατ' ὀλίγον, ἐπειδὴ δὲν εἶναι δυνατόν ἀπὸ τὴν ἐντελῇ ἀπραξίαν τῆς νηπιότητος νὰ μεταβῇ ἀμέσως εἰς τὴν τελείαν πράξιν· διὰ τοῦτο δευτέραν παραγγελίαν μᾶς δίδει ἡ Ἠθικὴ νὰ ἀποβάλλωμεν πᾶν ἐμπόδιον τῆς ἠθικῆς μας διαμορφώσεως. Ἐμπόδια δὲ γίνονται ἄλλα μὲν φυσικὰ, οἷον κρᾶσις, ιδιότητες τῶν σωματικῶν καὶ πνευματικῶν δυνάμεων κτλ. ἄλλα δὲ ἐμπειρικὰ καὶ ἐνδεχόμενα, οἷον συνήθειαι, ἔξεις.

ΟΘ'. Κατὰ δὲ τοῦτο εἶπαμεν, ὅτι εἶναι διδασκόντι ἡ ἀρετὴ (ΟΖ')· διότι καθὼς μὲν ἐλεύθερον γέννημα τοῦ ἀνθρώπου οὔτε διδασκόντι εἶναι, οὔτε μαθητὸν· καθὼς δὲ κτητὸν διὰ γυμνάσεως καὶ ἀποβολῆς τῶν ἐμποδίων, διδάσκεται μὲν ἀπὸ τοὺς ἐξέυρους νὰ προσδιορίσωσι τίνα εἶναι τὰ ἀποβλητέα ἐμπόδια, μανθάνεται δὲ ἀπὸ τοὺς δεχομένους ἐλευθέρως τὴν τούτων ἀποβολήν· καὶ μὰ Δία ἥθελεν εἶσθαι περιττόν τι καὶ ἐτώσιον

βίος ἡ Ἠθική, ἐὰν δὲ αὐτῆς δὲν ἐδιδάσκετο, ἢ καὶ δὲν ἐκτε-
νεργεῖτο ὁ τρόπος τῆς μορφώσεως ἐναρέτου χαρακτήρος.

Σημείωσις. Πόλλοι τῶν Ἠθικολόγων νομίζοντες ἀδιδασκευχοῦ-
μα τὴν ἀρετὴν, καὶ μόνον δῶρημα τοῦ Θεοῦ, κατατίθουσιν εἰς ἀντίφασιν
μετὰ τὴν λογικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ εἰς βλασφημίαν τοῦ παναγα-
θου Θεοῦ. Ἀπαντᾷται δὲ ἡ δοξα αὕτη πρῶτον εἰς τὸν Πλάτωνα, ὃς
τις εἰς τὸ τέλος τοῦ διαλόγου Μένων ἐμβάλλει εἰς τὸ στόμα τοῦ Σω-
κράτους τὴν ἐπιφάνειαν ῥῆσιν. «Εἰδὲ νῦν ἡμεῖς τε ἐν παντί τῷ λόγῳ τοῦ-
τω καλῶς ἐξεπήσαμέν τε καὶ ἐλέγομεν, Ἀρετὴν ἂν εἴη οὔτε φύσει, οὔτε
ἐκδοσκήν, ἀλλὰ θεῶν μοῖρα παραγενομένη, ἅκου νοῦ, οἷς αὖ παρα-
γίνεται.» Ἀλλ' ἡ γνώμη ταυτίζεται μετὰ τὴν εἰμαρμένην, τῆς ὁποίας
εἰναι ὄργανον ὁ ἀνθρώπος, ὡς πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ ἢ κακοῦ.
ὁ δὲ Θεὸς ἀνταμειβεῖ τὰ ὄργανα τῆς εἰμαρμένης, καὶ κολάζει ἄλλα,
ἐνθ' οὗτ' ἐκείνα βραβεύει, οὔτε ταῦτα εἶναι κυλίσσεως ἄξιον· διότι· Τι ἐ-
καστέρωσαν οἱ πρῶτοι, καὶ τί ἐσφαλαν οἱ δευτέροι, ἀφ' οὗ ἦσαν οὕτως
κωλυασμένοι νὰ πράξωσι; Αἴτιον δὲ ταύτης τῆς γνώμης ὑπῆρξε τὸ φρί-
σι· δυσκίνητον τῶν εἰς τὴν ἀρετὴν, καὶ ἐξ ἐναντίας τὸ εὐκίνητον ἄλ-
λων καὶ ἐκαστέρωσαν· ἀλλ' ἡ ἐλευθέρη θέλησις τοῦ ἀνθρώπου νικᾷ
τὰ φυσικὰ ἐμπόδια, καὶ κάμνει τοὺς φύσει δυσκακῆτους εὐκίνητοτάτους εἰς
τὴν ἀρετὴν. Καὶ ὁ Σωκράτης αὐτός, ἔχει φύσει, ἀλλὰ μετὰ ἀσκήσιν με-
γαλὴν ἀπέντησι τὴν ἀρετὴν. (Κικέρ. de fato c. 5). Εἰ δὲ τις πάλιν
θέλει ὑπερῶν Θεοῦ τὴν ἀρετὴν, καὶ ὡς ὅλα τὰ περιεκυλοῦντα ἡμᾶς
προσμάταμας, ἔχει δίκαιον νὰ ζητῇ τὴν θεῖαν ἀντίληψιν, καὶ χρεὸς
ἱερὸν καὶ ἀφικτον· ἀλλὰ νὰ τὴν νομίσῃ θεοπεμπτον χωρὶς ἰδικῆν του
συνεργεῖαν, εἶναι καὶ ἀλογον καὶ ἀσεβές· διότι ἀλογον εἶναι νὰ νομίζω-
μεν, ὅτι ὁ Θεὸς μᾶς ἔκαμε δεκτικούς τῆς ἀρετῆς, ἀλλ' ὅχι κατ' ἄλλον
τρόπον κατορθωτικούς αὐτῆς, εἰμὶ διὰ τῆς ἀμέσου αὐτοῦ κινήσεως· ἀ-
παράλλακτα, ὡς νὰ πιστεύωμεν, ὅτι ὁ Θεὸς μᾶς ἔδωκε πόδας νὰ περι-
πατοῦμεν, ἀλλὰ δὲν περιπατοῦμεν χωρὶς νὰ μᾶς κινήσῃ ὁ μίσιος αὐτός·
καὶ ἀσέβεια εἶναι ὅσα νομίζωμεν, ὅτι ὁ Θεὸς μᾶς χάριξε τὴν ἀρετὴν·
διότι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἄλλους μὲν ἐνεργεῖται χωρὶς λόγου, ἄλλους
δὲ κατατρεχεῖ ὡσούτως· ὡς τῆς βλασφημίας!

II. Ἐκ τῶν ἐμποδίων τῆς ἀρετῆς τὰ μὲν εἶναι ἄμεσα,
τὰ δὲ ἔμμεσα· τὰ πρῶτα ἀναφέρονται ἀμέσως εἰς τὴν θέλη-
σιν, καὶ ἐμποροῦν δι' ἐσφαλμένου αὐτῆς προσδιορισμοῦ νὰ δυ-
σκολύνωσι τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων καὶ νὰ παρεκτρέ-
πουν ἀπὸ τῆν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς τὸ πράττον ὑποκείμενον. Τὰ δὲ

δεύτερα φέρουν τὰ πρῶτα, καὶ δι' αὐτῶν ἐνεργοῦν ἐμμέσως εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς θελήσεως.

IIA'. Ἄμεσα ἐμπόδια τῆς ἀρετῆς εἶναι τὰ ἐφεξῆς. Ἐλλείψεις ἠθικῶν γνώσεων, καὶ τῶν μετ' αὐτῶν ἠνωμένων θρησκευτικῶν φρονημάτων, ἢ, τὸ χειρότερον, ἐσφαλμέναι τῆς ἠθικῆς γνώσεις. Ἀγυμνασία καὶ ἀχρηστία τῆς κριτικῆς δυνάμειος, ἐφαρμαζομένης εἰς ἠθικὰς ἰδέας καὶ ἀρχὰς κατὰ διδομένας περιστάσεις, ἀμβλύτης τοῦ ἠθικοῦ αἰσθηματος, ἢ ὑπεροχή τοῦ φυσικοῦ· διότι ἄνθρωποι μὴ γινώσκοντες τὸ ἀγαθὸν καὶ κακὸν, εἰάν εἶναι ἐνταυτῷ ἄθρησκοι, ἢ ἔχωσι θρησκείαν, ἥτις καὶ ἐδῶ ὑπόσχεται πάσας τὰς ἡδονάς, καὶ τὴν μέλλουσαν ζωὴν γεμίζει μὲ ποταμούς μελιτος καὶ γάλακτος, καὶ μ' ὅλας τὰς τρυφάς· ἢ ἄνθρωποι μὲ κρίνοντες ὀρθῶς τὰς δεδομένας περιπτώσεις, ὅπου δύναται νὰ γείνη ἀρετὴ, οἷον, εἰάν τις κρίνῃ, ὅτι διὰ νὰ βοηθήσῃ τὸν πτωχὸν δὲν τοῦ ἀρκεῖ ἡ περιουσία του, ἢ ὅτι ἔχουν ἄλλοι χρέος νὰ τοῦ βοηθήσουν, καὶ ὅχι αὐτός· ἄνθρωποι, οἵτινες ἐθηριώθησαν τόσον, ὥστε δὲν αἰσθάνονται καμμίαν ἡδονὴν εἰς τὴν πράξιν τοῦ ἀγαθοῦ· ἢ ὑπὲρ ταύτην ἡδύνονται νὰ κυλίωται εἰς τὸν βόρβορον τῶν σωματικῶν ἡδονῶν· οἱ τοιοῦτοι ἄνθρωποι δὲν δύναται ποτὲ νὰ γείνουν ἐνάρητοι.

ΠΒ'. Ἐμμεσα ἐμπόδια τῆς ἀρετῆς εἶναι ὅλαι αἱ ἐξωτερικαὶ περιστάσεις, ὑπὸ τῶν ὁποίων ἢ κινοῦνται ἢ ἐνδυναμούνται τὰ ἄμεσα. Τοιαῦται δὲ εἶναι ἐξαιρέτως, παρεκτός τῶν σωματικῶν διαθέσεων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν μεγάλην ἐνέργειαν εἰς τὸ πνεῦμα, ἀγωγή καὶ διδασκαλία, παράδειγμα καὶ συναναστροφὴ, καὶ ὅλαι αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις, αἵτινες κινοῦσι μὲν τὸν ἄνθρωπον καὶ πρὸς τὸ ἀγαθόν, περιέχουσι δὲ καὶ πλείστας ἀφορμὰς εἰς τὸ κακόν, καὶ διὰ τοῦτο βάλλουσιν ἐμπόδια καὶ

προσκόμματα εἰς τὸν δρόμον τῆς μορφώσεως ἐναρέτου χα-
ρακτῆρος.

ΠΓ'. Εἴπαμεν σωματικὰς διαθέσεις (ΠΒ')· τοιαῦται
δὲ εἶναι ἡ τρυφερότης τοῦ τῶν παίδων σώματος, τὸ ὅπου, ὡς ἔχον
πλειοτέρας φυσικὰς χρεῖας, κυριεύεται ἀπὸ σφοδρὰς ἐπιθυμίας,
καὶ ἐμποδίζει τὴν ἀγαθὴν θέλησιν, εἴαν καὶ φέρεται εἰς τὸ ἀ-
γαθόν· ἡ ἀδυναμία τοῦ γεροντικοῦ, διὰ τὴν ὅπου φοβούμενος
ὁ γέρων μὴ θέν δύναται νὰ προσπορίζεται τὰ ἀναγκαῖα του,
γίνεται φιλάργυρος· αἱ διάφοροι κράσεις, ἐπειδὴ ὁ μὲν αἱματώ-
δης κλίνει εἰς τὰς ἡδονάς· ὁ δὲ χοληρικός εἶναι ὀξύθυμος, ὁ
δὲ μελαγχολικός δὺςπιστος (Εμπειρ. Ψυχ. ΣΖ'), καὶ ἐπο-
μένως πᾶσα μία δίδει κάποια ἐμπόδια τῆς ἀρετῆς. Παρεκτός
τούτων, καὶ αἱ ἐνδεχόμεναι καταστάσεις τοῦ σώματος, λέγω
ἐγκύεια ἢ ἀρρώστια γίνονται κινητικὰ ἢ ἐμποδιστικὰ τῆς ἀρετῆς·
ὁ ἀρρώστος, φέρ εἰπεῖν, θέν δύναται νὰ ἐκτελέσῃ ὅλα τὰ καθ-
ήκοντά του πρὸς τὰς κοινωνικὰς σχέσεις.

ΠΔ'. Ὅτι δὲ ἡ ἀγωγή καὶ ἡ διδασκαλία, ἢ μᾶλλον εἰ-
πεῖν ἡ ἀναγωγή καὶ ἡ κακοδιδασκαλία γίνονται ἐμπόδια τῆς
ἀρετῆς, ἀμφιβολία θέν εἶναι καμία· καὶ ὅτι ἡ κακὴ συνανα-
τροφή διαφθείρει καὶ τὸν ἐνάρετον, γίνεται φανερόν καὶ ἐκ τῆς
ῥήσεως, Ὅμιλῳι κακαὶ φθείρουσιν ἡθῃ χρηστά· λέγομεν δὲ μό-
νον περὶ τῶν παραδειγμάτων, ὅτι ἔχουσι μεγαλητέραν δύναμιν
τὰ οἰκιακὰ καὶ πολιτικὰ παρὰ τὰ αἰτομικά. Διότι εἴαν ἡ πόλις
προσπατεύῃ τὴν ἀδικίαν καὶ ἀπάτην καὶ κακοήθειαν διὰ κατα-
θλίψεως τῶν πολιτῶν, δι' ἐμποδίσεως τῶν ἐλευθέρων φρονημά-
των καὶ συγγραμμάτων, διὰ μυστικῶν κατασκοπῶν, δι' εἰσα-
γωγῆς ζημιωθῶν παιγνιδίων καὶ ἡδονῶν· ἢ εἴαν οἱ λειτουργοὶ τῆς
ἐκκλησίας ἐξασθενίσωσι τὴν τῆς ἱεράς πίστεως εἰς τὸν κοινωνι-
κὸν βίον ἐνέργειαν, μεταβάλλοντες τὴν εὐσέβειαν εἰς ψιλὰς μό-

νον διατυπώσεις, πωλοῦντες μὲ χρήματα τὴν ἄφυσιν τῶν ἀμαρτημάτων, συνεργοῦντες τὴν δεισιδαιμονίαν, ἢ καὶ τὴν ἀπιστίαν, τὸ χεῖροστον· τότε πόλις καὶ ἐκκλησία γίνονται ἰσχυρὰ ἐμπόδια τῆς ἀρετῆς εἰς τοὺς θέλοντας μὲ τὴν ὁδηγίαν αὐτῶν ὑποκινήσασιν ἡθικὸν χαρακτῆρα.

ΠΕ'. Τὰ μέσα τῆς ἀρετῆς δὲν εἶναι ἄλλο τίποτε εἰμῇ βοηθήματα πρὸς γένεσιν καὶ αὐξήσιν ἡθικῶν φρονημάτων, καὶ ἀντιδραστικά πρὸς τὰ μέχρι τοῦδε καταβειχθέντα ἐμπόδιά της· τὰ δὲ ἀντιδραστικά εἶναι ἢ νὰ ἀποβάλωμεν πάντα τὰ ἐμπόδια, ἢ καὶ νὰ ἀποκλίνωμεν τὴν βλαβεραύτων ἐπίρροισιν εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς θελήσεώς μας.

Πς'. Κατὰ τῶν ἀμέσων ἐμποδίων τῆς ἀρετῆς (ΠΑ'). ἔχουν δύναμιν οἱ ἐφεξῆς ἀσκητικοὶ κανόνες.

α'. Προσπάθει νὰ διορθώσης καὶ νὰ περισσεύης τὰς ἡθικὰς γνώσεις σου, καὶ νὰ ἔχῃς περὶ τῆς πίστεώς σου καθάραι καὶ ἀκλουήτους πληροφορίας.

β'. Ἐξέταζε πάντοτε, ὡς ξένας, τὰς πράξεις σου μὲ ἡθικὰς ἰδέας καὶ ἀρχάς, διὰ νὰ ὀξύνῃς τὴν ἡθικὴν σου κρίσιν, καὶ διὰ νὰ γνωρίζῃς τὰ σφάλματά σου.

γ'. Ἄκουε μὲ προσοχὴν, ὅσα σὲ λέγει τὸ συνειδὼς σου, καὶ περὶ τῶν παρελθουσίων καὶ περὶ τῶν μελλουσίων πράξεών σου· καὶ εἰς ἀμφιβόλους περιπτώσεις κάλλιον μὴ πράξῃς τι, παρὰ νὰ καταντήσῃς εἰς κίνδυνον τοῦ νὰ ἀμαρτήσῃς.

ΠΖ'. Σκοπὸς τοῦ πρώτου κανόνος εἶναι νὰ ἐξακριβώσωμεν ὅσον δυνατόν τὰς ἡθικὰς ἰδέας, τὰς ὁποίας μᾶς διδάσκει ἡ ἀγία ἐκκλησία, καὶ νὰ τὰς λάβωμεν ὁδηγοὺς τοῦ κοινωνικοῦ μας βίου· ἐν ᾧ ἐπικρατοῦσι συγκεχυμένως εἰς τὴν ψυχὴν μας, δὲν δύνανται νὰ μᾶς γείνουσιν ὁδηγοὶ εἰς τὰ ἀγαθὰ. Τὸ σὺρά-

μιον ἡ μάλιστα καὶ θεῖον ἐκεῖνο ῥητόν. Ἐν τούτῳ γνωσονται πάντες οἱ ἐμοὶ μαθηταὶ ὅτε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε πρὸς ἀλλήλους, πρέπει νὰ ἐξηγηθῇ ἀκριβέστατα εἰς τοὺς φιλαρέτους· ἢ ἐξακριβώσῃ αὕτη οὔτε δύναται, οὔτε χρεῖα εἶναι νὰ γείνη πρὸς πάντας μὲ φιλοσοφικὰς ἀρχάς· ἡ ὑψίστη φιλοσοφία τῆς πίστεως ἔχει βέβαια ἐνταῦθα τὰ πρωτεῖα κατὰ τῆς γῆινης καὶ ἀνθρωπίνης.

ΠΗ'. Ὁ δεῦτερος κανὼν ἀπατεῖ εὐκρινῇ γνωσιν καὶ ἐδῆσιν τῶν ἡθικῶν ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν, κατὰ τὰς ὁποίας θέλομεν κρίνειν τὰς ἰδίαις ἡμῶν πράξεις· ἐδῶ πρέπει νὰ γεινωμεν μὲ αὐστηρότητα δίκαιοι ἀπορρίπτοντες πᾶσαν φιλαυτίαν, καὶ μισαυτίαν, νὰ εἰπω οὕτως· ἐξετάζοντες μόνον ἑαυτοίς, ἀσχέτως ἀπὸ τοὺς ἄλλους, μὴδὲ μεγαλύνοντες μὲν τὰ ἀλλότρια, μικρύνοντες δὲ τὰ ἰδικὰ μας ἁμαρτήματα, καὶ, νὰ εἰπω τὸ Ἀποστολικόν, βλέποντες τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ μας, τὴν δὲ δοκὸν τὴν ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν αὐτῶν μὴ κατανοοῦντες. Τὴν ἐξέτασιν ταύτην ἐπρόσταξεν ὁ Πυθαγόρας εἰς τοὺς μαθητὰς νὰ τὴν κάμνωσι καθημέραν λέγοντες καθεὶς εἰς τὸν ἑαυτὸν τοῦ τὸ ἀξιέπαινον » Πῇ παρέβην; τί δ' ἔρρεξα; Τίμοι θεῶν οὐκ ἐτελέσθη; « Σκοπὸς δὲ τῆς ἐξέτασεως ταύτης πρέπει νὰ εἶναι τὸ Γνωθὶ σεαυτὸν· διότι χωρὶς τὴν αὐτογνωσίαν ταύτην ἐπίσης εἶναι ἀδύνατον καὶ εἰς τὴν ἡθικὴν καὶ εἰς τὴν θεωρητικὴν ζωὴν νὰ κάμῃ ὁ ἀνθρώπος προόδους εἰς τὰ τελειότερα· διότι μὲ τοῦτον μόνον τὸν τρόπον καταλαμβάνει πόσον μέρος διήνυσεν τοῦ προκειμένου σταδίου ἕως τώρα, καὶ πόσον ἀκόμη τοῦ μένει νὰ περιπατήσῃ.

ΠΘ'. Ὁ τρίτος τελευταῖον κανὼν εἶναι ὁ ἀξιολογώτατος καὶ περιεκτικώτατος ἢ καθολικώτατος· διότι ὅς τις προσέχει εἰς τὰς κινήσεις τοῦ συνειδήτου του, εἴτε πρὸ τῆς πράξεως

ἢ μετὰ τὴν πράξιν συμβαίνουσι, οὗτος ἀποκτᾷ ἡθικὴν αὐτογνωσίαν, ὁξύτητα καὶ ἀσφάλειαν τῆς ἡθικῆς του κρίσεως, καὶ ἡθικὴν διάκρισιν ἐν γένει· γίνεται δὲ, τὸ κυριώτατον, καὶ εὐσυνειδήτος εἰς ὅλας τὰς πράξεις του, ἐνῶ ἡ κατασίγασις τῶν φωνῶν τοῦ συνειδήτος φέρει κατὰ μικρὸν τὸν ἄνθρωπον εἰς ἀσυνειδησίαν. Διὰ τὰ φυλάττης ταύτην τὴν εὐσυνειδησίαν εἶναι καλὸν, ὅταν πρόκειται πράξεις, περὶ τῶν ὁποίων δὲν εἶναι βέβαιαι, ἂν εἶναι ἀγαθαὶ ἢ κακαὶ, νὰ ἀπέχῃς ἀπ' αὐτάς· διότι μὲ τὸν τρόπον τοῦτον ποτὲ δὲν δύνασαι νὰ μολύνῃς τὸ ἱερὸν συνειδήός σου.

Ψ'. Κατὰ δὲ τῶν ἐμμέσων ἐμποδίων τῆς ἀρετῆς (ΠΒ'). δὲν δύναται νὰ δώσῃ ἡ Ἡθικὴ κανόνας ἄλλους, εἰ μὴ ὅτι καθίεις νὰ σπονδάζῃ νὰ εἴναι, ὅσον τὸ θνητὸν, ἀνεξάρτητος ἀπὸ ταιάτης ἐξωτερικῆς περιστάσεως, αἱ τινες ἐμποροῦν νὰ ἐπενεργῶσι βλαβερώς εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς βελήσεως, καὶ μὲ τὸν τρόπον τοῦτον ν' ἀποκτήσῃ τὴν αὐθυπαρξίαν ἐκείνην τοῦ πνεύματος ὡς πρὸς τὴν πράξιν, ἣτις ὀνομάζεται ἐπίκτητος ἐλευθερία πρὸς διάκρισιν τῆς ἐμφύτου (ΟΔ').

Σημείωσις. Ἀνεξαρτίαν ἐνταῦθα λέγομεν ἔχει τὴν παντελὴ ἐλευθερίαν ἀπὸ πάσας ἐξωτερικῆς περιστάσεως· διότι ταιάτη ἀπόλυτος ἀνεξαρτησία εἶναι μόνον τοῦ Θεοῦ ἰδίᾳ· ἀλλὰ τὴν δυνατὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον· δύναται δὲ ἡ φυσικὴ ἐξάρτησις τοῦ πνεύματος ἀπὸ τοῦ σώματος, καὶ δι' αὐτοῦ ἀπ' ὅλας τὰς ἐξωτερικῆς περιστάσεως νὰ σμικρυνθῇ κατ' ἔλεγον ἕως εἰς βελτιωμένον, ὅς τις βέβαια δὲν δύναται νὰ προσδιορισθῇ. Ἐὰν ἐμερῶσωμεν τὴν σμικρυνσάν ταύτην ἐπιτηδῆς, ἐμποροῦμεν πάντοτε ν' ἀπολωμένεθα κατὰ μικρὸν ἀπ' ὅλα, ὅσα ἐμμέσως ἐμποροῦν νὰ γένωσιν ἐμπόδια τῆς ἀρετῆς, καὶ ἢ τ' ἀφαιρῶμεν διόλου, ἢ φυλάττομεθα τρεπὸν τῶν ἀπὸ αὐτὰ νὰ μὴ πάμουν βλαβρὴν τινα εἰς τὴν βελήσιν μας, δὲν δυνάμεθα, φέρ' εἰπεῖν, οὔτε τὰς ἀρ' ὀρωστίας ν' ἀπομακρύνωμεν ἀπὸ τοῦ σώματος, οὔτε ἀπὸ τοῦ πνεύματος μας τὰ ἐκ τοῦ πάσχοντος σώματος μας προερχόμενα ἀηδὴ αἰσθήματα· δυνάμεθα ὅμως μέρος μὲν ν' ἀποφύγωμεν μερικὸς τινὰς ἀρ' ὀρωστίας, μέρος δὲ νὰ ἐλαττώσωμεν τὴν αἰσθητικὴν μας ἐνῶ μᾶς ἀπικρατοῦν ἀρ' ὀρωστίαι, καὶ μέρος τε

λευταῖον νὰ κατεξουσιάζωμεν τὰ ἐκ τῆς αἰσθητικῆς ἀληθῆ αἰσθητὰ οὐ-
 τως, ὥστε νὰ μὴ μᾶς παρεκτρέψωσιν εἰς καμμίαν κακίαν διότι ὑπάρχει
 καὶ ὡς θαυμασιῶς ἀπέδειξεν ὁ Κιάντιος (Verin. Schriften, B. 3. S.
 389) κρατος τῆς ψυχῆς, διὰ τοῦ ὁποίου κατακρατεῖ ὁ ἄνθρωπος, ἐ-
 ἂν μόνον αποφασίσῃ, τὰ αἰσθητὰ τῆς ἀρρώστιας του. Ὡσαύτως δὲν
 δύναμεθα νὰ ἐμποδίσωμεν τὸ νὰ μᾶς παρακινῶσιν ἄλλοι εἰς τὴν κακίαν
 ἢ διὰ λόγων ἢ δι' ἔργων· ἀλλ' εἴαν ἀποκτήσωμεν αὐτοπαρξίαν τινα εἰς
 τὰς κρίσεις μας καὶ εἰς ὅλον μας τὸ πολίτευμα, δὲν δύναται νὰ μᾶς ἐμ-
 ποδίσουν ἐπὶ τὴν ἀρετὴν οὔτε τὰ ἔργα οὔτε οἱ λόγοι τῶν ἄλλων. Ἐ-
 πεὶθ' οὖν λαμβανόμεν τὴν κρίσιν καὶ τὴν πράξιν τοῦ κόσμου ὡς κανόνα
 τῶν ἐδῶν μας κρίσεων καὶ πράξεων. Δυσκολωτάτα νικῶνται τὰ τῆς ἀρε-
 τῆς ἐμπόδια, ὅσα ἔχουν αἰτίαν τὴν ἀνατροφὴν, ἐπειθὴ καὶ δυσπορᾶλλον
 τὸν ἄνθρωπον παιδα ἔντα εἰς ἐξουσίαν τινα, ἀπὸ τὴν ὅποιαν δὲν δύνα-
 ται νὰ ἐλευθερωθῇ εὐκόλως. Ἀλλ' ὅμως οὔτε ὅλοι οἱ καλῶς ἀνατρεφ-
 ῖναι γίνονται ἀγαθοί, οὔτε κακοὶ ἔλοι οἱ ἀχρεῖαν λαβόντες ἀνατροφὴν.
 Ἦσαν λοιπὸν εἰς τὴν ἀνατραφέντα κεχυμένη τις δύναμις, ἀπὸ τὴν ἀ-
 νατροφὴν ἀνεξάρτητος, διὰ τῆς ὁποίας δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ πᾶι α-
 γωγῇ αὐτὸς τὸν αὐτόν του, καὶ νὰ διορθώσῃ τὰ ἐλαττώματά του·
 καὶ ἐπομένως δὲν δύναμεθα νὰ εἰπώμεν τὴν κακὴν ἀνατροφὴν ἀκατανί-
 κητον ἐμπόδιον τῆς ἀρετῆς, ἐπειθὴ ὁ ἄνθρωπος μένει πάντοτε ἀρχικῶς
 ἐλεύθερος, καὶ δύναται, ἂν θέλῃ, νὰ φθάσῃ ἐκείνη τὴν αὐτοπαρκετον
 ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ τὰς ἐξωτερικὰς περιστάσεις, ἥτις ὀνομάζεται ἐπίκτη-
 τος ἐλευθερία, ὡς εἶπαμεν ἄνωτέρω. Διὰ τῶν κανόνων λοιπὸν τῶν ἐκτε-
 θεῖντων εἰς τὸ παρὸν κεφάλαιον, ἀποκτῶντες πάντοτε φρονήματα ἡθικὰ,
 κατὰ τὰ, ἰσχυρὰ, σταθερὰ, φθάνομεν δι' αὐτῶν εἰς ἐνάρετον χαρακτή-
 ρα, ὅς τις διατηρεῖται πάντοτε εἰς ὅλας τὰς περιστάσεις καὶ σχέσεις ὑ-
 ψηλότατος καὶ λαμπρότατος· ὅσα δὲ εἶναι ὑπόλοιπα νὰ παρατηρήσω-
 μεν ἡθικῶς καὶ ἀσκητικῶς εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ τὴν ἐμπειρι-
 κὴν αὐτῆς κατάστασιν, θέλουσιν ἐκτεθῆναι εἰς τὸ ἐπόμενον Μῆρος.

Η Θ Ι Κ Η Σ.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

Ἐφηρμοσμένη Ἠθική.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Περὶ φιλανθρωπίας, καὶ καθηκόντων ἐν
γένει.

ΨΑ΄.

Ἐπειδὴ ἡ ἐφηρμοσμένη Ἠθική ἐξετάζει τὰς ἠθικὰς ἰδέας καὶ ἀρχάς, καθὼς δύνανται νὰ ἐφαρμοσθῶσιν εἰς τὴν πείραν, καὶ εἰς τὰς παντοδαπὰς σχέσεις τοῦ εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον ζῶντος ἀνθρώπου (Ε΄), διὰ τοῦτο ὀνομάζεται καὶ ἡθικὴ ἀνθρωπολογία, ἢ ἀνθρωπολογικὴ ἡθική. Ἐξετάζει ὅμως τὰς σχέσεις ταύτας μόνον ἐν γένει, ἀλλ' ὄχι μερικῶς καὶ καθ' ἑκάστα, ἐπειδὴ ἤθελεν ἐκταθῆν ἐπ' ἄπειρον, ἐὰν ἤθελε νὰ ἐφαρμόσῃ τὰς ἠθικὰς παραγγελίας καὶ εἰς τὰς μερικὰς καὶ ἀτομικὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἐφαρμογῆς ἀφίεται εὐλόγως εἰς καθένα νὰ τὸ κάμῃ αὐτὸς, ἐπειδὴ ἀρμόζει μᾶλλον εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον παρὰ εἰς τὴν ἐπιστήμην. Καὶ εἰς τοῦτο δὲ τὸ μέρος, μετὰ τὴν τῶν προειρημένων εἰς

ἐμπειρικὰς περιπτώσεις ἐφαρμοσιν, εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἐκτεθῇ εἰς τὸ τέλος Πῶς νὰ ἀσκώμεθα τὴν ἀρετὴν (Ζ').

- ΨΒ'. Ἐὰν θεωρήσωμεν πρακτικῶς τὰς φυσικὰς διαθέσεις τοῦ ἀνθρώπου, καθὼς εἰς τὴν πείραν δεδομένου αἰσθητικοῦ καὶ λογικοῦ ἐν ταυτῷ ὄντος, φαίνεται εἰς αὐτὸν κατὰ πρῶτον ἡ ζωϊκὴ του διάθεσις. Ὁ ἄνθρωπος, καθὼς ζῶν, ἤγουν ζῶν καὶ αἰσθανόμενον ὄν, σπουδάζει νὰ διατηρήσῃ τὸν ἑαυτὸν του, καὶ νὰ διατηρήσῃ τὸ εἶδος του, καὶ νὰ συνδεθῇ εἰς κοινωνίαν τινα μὲ τοὺς ὁμοίους του. Ἐκ τῆς τριπλῆς ταύτης σπουδῆς του ἀναπηγάξει ὁρμητικὴ τις ἀγάπη πρὸς τὸν ἑαυτὸν του, καὶ φιλανθρωπία, ἥτις ὀνομάζεται ὁρμή πρὸς τὴν ζωϊκότητα· ἀλλὰ φαίνεται εἰς αὐτὸν καὶ διάθεσις τις καὶ κλίσις πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα ἰδιαίτερα, καὶ μάλιστα κατὰ τοὺς δύο ἐφεξῆς τρόπους· α'.) Ἐπειδὴ εἶναι ὄν νοητικόν, καὶ δύναται νὰ προσδιορίσῃ τὴν ἐνέργειάν του διὰ κανόνων τινῶν ἀποβλέπων εἰς σκοπὸν τινα, καὶ νὰ ὁδηγηθῇ εἰς τὴν ἀνάπαυσιν τῶν φυσικῶν του ὁρμῶν, στοχαζόμενος τὰς ἐνδεχομένης συνεπειάς ταύτης τῆς ἀναπαύσεώς του, καὶ παραβάλλον τὴν κατάστασίν του μὲ τὴν κατάστασιν ἄλλων ἀνθρώπων· ἀποκτᾷ ἐκ τούτων τὴν νοητικὴν ἀγάπην πρὸς τὸν ἑαυτὸν του καὶ τὴν νοητικὴν φιλανθρωπίαν· β'.) Ἐπειδὴ εἶναι ὄν λογικόν καὶ ἐλεύθερον, καὶ ἐπομένως εὐθύνης ἐπιδοκιμικόν, καὶ θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸν του καὶ τοὺς ὁμοίους του μετόχους τῆς ἡθικῆς νομοθεσίας, ἐμπορεῖ νὰ σέβεται καὶ τὸν ἑαυτὸν του καὶ τοὺς ὁμοίους του σεβόμενος τὸν νόμον, ὅστις εἶναι ἡ ὑπερτάτη προσδιοριστικὴ τῆς θελήσεώς του ἀρχή. Ἀποκτᾷ δὲ ἐκ τούτων τὴν ἡθικὴν ἀγάπην πρὸς τὸν ἑαυτὸν του καὶ φιλανθρωπίαν, ἥτις ἐμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ πρακτικὴ, πρὸς διάκρισιν τῶν δύο ἄλλων, αἵτινες εἶναι παθολογικαί.

ΨΓ'. Τὸ πρῶτον εἶδος τῆς ἀγάπης τοῦ ὁμοίου του ἔχει κοινόν ὁ ἄνθρωπος μὲ ὅλα τὰ ζῶα· διότι πᾶν ζῶον διατηρεῖ καὶ ἑαυτὸ, καὶ τὸ εἶδος του κινούμενον ἐξ ὁρμῆς φυσικῆς, τὴν ὁποίαν *instinctus* ὀνομάζουσι λατινιστὶ οἱ Εὐρωπαῖοι, καὶ τινες τῶν ἡμετέρων ὀνόμασαν ἔνστικμα. Διὰ τὰ ἐκπληρό-
νται τὰ αἰτήματα ταύτης τῆς ὁρμῆς, πολλὰ καὶ ἀπὸ τὰ ἄλογα κτήνη συναγελάζονται ἑμοῦ, καὶ ζῶσιν εἶδος τι κοινωνικῆς ζωῆς, ἥτις δὲν ἀξίζει νὰ ὀνομάζεται κοινωνία, ἐπειδὴ ἑλλείπει ἀπ' αὐτὴν πᾶσα λογικὴ συνθήκη. Τὰς τῆς ζωώδους ταύτης ὁρμῆς αἰτήσης, αἱ τινες εἶναι τόσον σφοδρότεραι, ὅσον εἶναι πλεον
ἀκαλλειέργητος ὁ ἄνθρωπος, νὰ μέμφεται κἄνεις, εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ νὰ μέμφεται τὴν φύσιν, διότι ἔκαμε ζῶον τὸν ἄνθρωπον· ἀλλ' ὅσον πλεον ἀναπτύσσονται αἱ ὑψηλότεραι διαθέσεις του, τόσον ἑλευθερώτερα ἐξουσιάζει τὰς ζωώδεις ὁρμὰς του· ἐμ-
πορεῖ ν' ἀπαρνηθῇ μέρος ταύτων, ἢ καὶ ὅλας πολλάκις, ἐμπορεῖ νὰ ἐκλέξῃ κατὰ τὸ δοκοῦν τὰ μέσα τῆς εὐχαρίστησέως των, ἐμ-
πορεῖ καὶ νὰ ἐξετάξῃ, εἰς τὸν τρόπον τῆς τούτων ἀναπαύσεως εἶναι ἀρμόδιος, συγχωρημένος, κατὰ τὸ καθήκον, ἢ παρὰ τὸ καθήκον.

ΨΔ'. Τὸ δεύτερον εἶδος τῆς ἀγάπης τῶν ὁμοίων του συλ-
λαμβάνει ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸν νοῦν καὶ τὴν κρίσιν, τὰ ὅποια μεταχειρίζεται εἰς τὰ ὠφελίμα ἢ βλαβερά πράγματα. Ἀφ' οὗ διακρίνει Τί τὸν ὠφελεῖ καὶ Τί τὸν βλάπτει, κατασκευάζει γενι-
κοὺς τινὰς κανόνας, διὰ τῶν ὁποίων διώκει μὲν τὰ πρῶτα, ἀ-
ποφεύγει δὲ τὰ δεύτερα· ὡσαύτως, ἀφ' οὗ στοχασθῇ, ὅτι ἄν-
θρωποὶ τινες τοῦ εἶναι ὠφελίμοι, δείχνει κλίσει καὶ ἀγάπην
πρὸς αὐτοὺς, διὰ τὰ ἐπιτυχαίῃ μὲ τὸ μέσον τούτων εὐκόλα
τοὺς σκοποὺς του· ἀλλὰ διὰ ταύτης τῆς φιλανθρωπίας φαίνε-
ται ὁ ἄνθρωπος μόνον νοήμων καὶ φρόνιμος, καὶ ἡ ἐκ ταύτης
διαφορὰ του πρὸς τὰ ἄλλα ζῶα εἶναι συγκριτικὴ· διότι δὲν ἐμ-

πορούμεν ν' ἀρνηθῶμεν, ὅτι ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα ζῶα, ἀπὸ τὰ ὅποια δὲν δυνάμεθα ν' ἀφαιρέσωμεν διόλου ταύτην τὴν ἐ-
διώτητα, καὶ τὰ ὅποια ἐνομάζονται φρόνιμα ζῶα.

ΨΕ'. Τὸ τρίτον εἶδος τῆς φιλανθρωπίας ὑπερυφώνει τὸν ἄνθρωπον ὑπεράνω πάντων τῶν ζώων· ἡ πρὸς πάντα ἄνθρω-
πον κλίσις τοῦ στηρίζεται ἐνταῦθα εἰς τὸ σέβας, τὸ ὅποιον ὑ-
παγορεύει ὁ Λόγος νὰ ἔχωμεν καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, καὶ πρὸς
πάντα τὰ ὁμοειδήμας ὄντα, τὰ ὅποια εἶναι μέτοχα τῆς λογι-
κῆς νομοθεσίας. Ἀπὸ τοῦτο τὸ σέβας παρακινούμενως ὁ ἄνθρω-
πος πράττει ἀγαθὰ εἰς τοὺς ἄλλους, καὶ ἀναλαμβάνει μετὰ τοῦτο
τὸ μέσον τὸν ἐνάρετον χαρακτήρα. Ἡ φιλανθρωπία αὕτη δὲν
προέρχεται ἀπὸ ἰδιωφελεῖς καὶ ἐμπαθεῖς αἰτίας, αἱ ὅποια ἀ-
ποτελοῦν τὴν παθολογικὴν φιλανθρωπίαν· ἀλλ' εἶναι καθαρὰ
καὶ ἀκραίνης, ὡς ἄμεσος παραγγελία τοῦ Λόγου· ἐμποροῦν
δὲ νὰ σημαδιῶσι προσφυῶς καὶ μετὰ τὰ ἐφεξῆς ὀνόματα· Αἰ-
σθήσεως φιλανθρωπία ἡ πρώτη, Φρονήσεως ἡ δευτέρα, λογι-
κὴ ἡ τρίτη.

ΨΣ'. Ἡ πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα διάθεσις καὶ κλίσις
(ΨΒ'.) εἶναι θετικῶς ἀγαθόν, ἡγουν εὐφυΐα πρὸς τὸ ἀγαθόν,
ἐπειδὴ δὲ αὐτῆς ὄχι μόνον στοχάζεται ὁ ἄνθρωπος τὰς συνε-
πείας τῶν πράξεών του, καὶ τὰς πρὸς τοὺς ἄλλους σχέσεις του,
ἀλλὰ δύναται καὶ νὰ προσδιορίσῃ ἐλευθέρως τὰς πράξεις του
κατὰ τοὺς νόμους τοῦ Λόγου, ἡγουν νὰ γείνη ἐνάρετος· ἡ δὲ
πρὸς τὴν ζωϊκότητα διάθεσις τοῦ εἶναι ἀποφατικῶς ἀγαθόν, ἡ-
γουν δὲν εἶναι διάθεσις οὐδ' εὐφυΐα πρὸς τὸ κακόν· διότι τὸ
νὰ ἀναπαύῃ τις τὰς ζωϊκὰς χρεῖας τοῦ ὄχι μόνον δὲν εἶναι πα-
ρὰ καθήκον, ἀλλὰ μετὰ τοὺς ἀπαιτούμενους περιορισμούς εἶναι
καὶ καθήκον, ἐπειδὴ, ἐνὸσφ ζῇ ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ τῆς γῆς, οὐδ'
ἡ ἡθικὴ τοῦ ἐνέργεια ἐκτελεῖται χωρὶς τὴν ἀνάπausιν ἐκείνην.

Χρεωστέι λοιπόν ὁ ἄνθρωπος νὰ μὴ ἀπαρνηθῇ τὴν ζωικὴν του φύσιν, ἐπειδὴ εἶναι οὐσιώδες αὐτοῦ μέρος, καὶ αὐτὸ καθ' ἐ-
αυτὸ δὲν εἶναι κακόν, εἰς οὐ διοικῆται οὕτως, ὥστε νὰ μὴ προ-
ξενῇται ἐξ αἰτίας του βλάβῃ εἰς τοὺς ἄλλους.

ΨΖ'. Τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου ἀμέσως μὲν ἀναφέ-
ρονται εἰς λογικὰ ὄντα, εἰς τὰ ὅποια ἐμπορεῖ νὰ ἐνεργήσῃ, ἡ-
γουν εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους· ἐμμέσως δὲ,
εἰς πᾶν ὅ,τι εἶναι συνδεδεμένου μετὰ τὰ λογικὰ ὄντα ὡς ὄργανον
πρὸς τοὺς σκοποὺς των. Διὰ τοῦτο τὰ καθήκοντα, περὶ τῶν
ἐποίων διαλαμβάνει ἡ ἐφηρμοσμένη Ἠθικὴ, διαιροῦνται εἰς
καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτὸν, καὶ καθήκοντα τοῦ
ἀνθρώπου πρὸς τοὺς ἄλλους· καθέν δὲ εἶδος ἐκ τούτων τῶν
καθηκόντων στρέφεται ἢ εἰς πρόσωπα ἢ εἰς πράγματα.

ΨΗ'. Μ' ὅλον ὅτι εἶναι παντοδαποὶ οἱ σκοποὶ τοῦ ἀν-
θρώπου, ἀναφερόμενοι εἰς μερικὰ πράγματα· μ' ὅλον τοῦτο
ἐμποροῦν γενικῶς νὰ ἀναχθῶσιν εἰς δύο κυριωτέρους σκοποὺς·
εὐδαιμονίαν καὶ τελειότητα. Ἐμποροῦν λοιπόν ὅλαι αἱ μερικαὶ
τῶν καθηκόντων ἐντολαὶ νὰ συμπεριληφθῶσιν εἰς δύο κυριω-
τέρας ἐντολάς. Ζήτει τὴν εὐδαιμονίαν (καὶ σεαυτοῦ
καὶ τῶν ἄλλων). Ζήτει τὴν τελειότητα (καὶ σεαυτοῦ
καὶ τῶν ἄλλων). Συνέχονται δὲ αἱ δύο σκοποὶ τόσον ἀκριβῶς,
ὥστε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡ σπουδὴ τῆς εὐδαιμονίας φέρει καὶ
τὴν τελειότητα, καὶ ἡ ταύτης ἐπιταχύνει ἐκείνην.

ΨΘ'. Εὐδαιμονία μὲν εἶναι ἡ κατάστασις, εἰς τὴν
ὅποιαν αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος τὸν ἑαυτόν του καλῶς, καὶ λέ-
γεται τὸ εὖ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου· προέρχεται δὲ ἀπὸ τὴν ἀ-
νάπαυσιν τῶν χρειῶν του, καὶ τὴν πληρώσιν τῶν ἐπιθυμιῶν
του· καὶ ἐπειδὴ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον προέρχεται ἀπροαιρέτως
ἀπὸ ἐξωτερικῶς περιστάσεις, διὰ τοῦτο ὀνομάζεται εὐδαιμονία,

ὡς δαίμονος τάχα τινὸς ἀποτέλεσμα· διαφέρει δὲ ἀπὸ τὴν μακαριότητα, ἣτις εἶναι κατάστασις ἐσωτερικῇ ἀποτελουμένη ἀπὸ τὴν τελείαν τήρησιν τῶν τῆς ἡθικῆς νόμων. Τελειότης δὲ εἶναι, τὸ νὰ ἔχῃ ὁ ἄνθρωπος ἀνελλιπῶς ὅλα τὰ οὐσιώδη τοῦ μέρη οὕτω διατεθειμένα, ὥστε νὰ ἐνεργοῦνται δι' αὐτῶν, ὅσον εἶναι δυνατόν ἐντελῶς, τὰ ἔργα των· καὶ καθ' ὕλην μὲν εἶναι ὁ ἄνθρωπος τέλειος, ἐπειδὴ ἔχει ἐκ φύσεως ἀνελλιπῶς ὅλα τὰ οὐσιώδη μέρη του· κατ' εἶδος δὲ τέλειος γίνεται δι' ἀναπτύξεως, καὶ μορφώσεως, καὶ γυμνάσεως συνεχοῦς τῶν οὐσιωδῶν του μερῶν, ὥστε νὰ ἀποτελοῦν ὅλα εὐκόλως τὰ ἔργα των. Ὄταν ζητῇ λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος τὴν τελειότητά του, γίνεται καὶ εὐδαιμόν, ἐπειδὴ ὄχι μόνον χαίρει δι' αὐτὴν, ἀλλὰ καὶ ἀποκτᾷ οὕτω τὰ μέσα τῆς εὐδαιμονίας του· ὅταν δὲ ζητῇ τὴν εὐδαιμονίαν του, ἐπειδὴ βλέπει, ὅτι δὲν ἐμπορεῖ νὰ τὴν ἀποκτήσῃ ἀτελής ὢν, προσπαθεῖ νὰ γείνη καὶ τέλειος.

Ρ'. Ἀλλὰ τίς δὲν ζητεῖ τὴν εὐδαιμονίαν του; ἐμπορεῖ τις νὰ ἐρωτήσῃ· πῶς τις θέλει νὰ γείνη εὐδαίμων, καὶ πᾶσα πρὸς τοῦτο ἐντολὴ εἶναι περιττή, ἐπειδὴ ἡ φύσις αὐτὴ διδάσκει τὸν ἄνθρωπον νὰ θέλῃ τὴν εὐδαιμονίαν του· ἀλλ' ἡ φύσις διδάσκει τὸν ἄνθρωπον νὰ θέλῃ καὶ τὴν τελειότητά του, διότι βλέπομεν τὰ παῖδια χαίροντα, ὅταν ἀναπτύσσωσι τὰς δυνάμεις των. Κατανοοῦν δὲν τὸ ἀρνεῖται· ἤθελε ζητεῖν μάλιστα ἡ Ἠθικὴ παράλογα πράγματα, εἰς ἐπὶ προσπαθεῖ νὰ κάμῃ τὸν ἄνθρωπον νὰ θέλῃ, ὅσα δὲν θέλει ἡ φύσις του αὐτή. Ἐπειδὴ ὅμως καὶ ἡ εὐδαιμονία καὶ ἡ τελειότης ἐμποροῦν ἢ νὰ ἀμεληθῶσι (μάλιστα τὸ δεύτερον), ἢ νὰ γείνωσι παρὰ τὸ καθήκον· διὰ τοῦτο αἰετοῦ τολαὶ τῆς Ἠθικῆς ἀποβλέπουσι μάλιστα τὸν τρόπον καὶ τὸ εἶδος, κατὰ τὸ ὅποιον ἐκτελούμενα καὶ τὰ θύω ἐμποροῦν νὰ εἶναι σύμφωνα μετὰ τὸν σκοπὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως· διὰ

τοῦτο ἔμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ τὸ μέρος τοῦτο τῆς Ἡθικῆς Ἡ-
θικῆ Τελεολογία.

ΡΑ'. Ἡ κατὰ τὸ καθήκον γινομένη σπουδὴ καὶ ζήτησις
τῆς ἰδίας καὶ τῆς τῶν ἄλλων εὐδαιμονίας καὶ τελειότητος, θεω-
ρουμένη κατὰ τὴν μεγάλην τῆς ἔκτασιν, εἶναι σπουδὴ τῆς γενι-
κῆς εὐδαιμονίας καὶ τελειότητος* ὁῖοι πᾶς τις εὐρίσκει ἀμοι-
βαίως εἰς μὲν τὰ ἴδια τὰ τῶν ἄλλων, εἰς δὲ τὰ τῶν ἄλλων
τὰ ἴδια· καὶ ἐντεῦθεν προέρχεται ἡ ἐσωτερικὴ, καὶ ἀπόλυ-
τος τῆς πρακτικῆς ἡμῶν ἐνεργείας ἁρμονία, εἰς τὴν ὁποίαν
εἶναι θεμελιωμένη ἡ πρακτικὴ νομοθεσία τοῦ Λόγου (Περὶ
Δικ. Ζ'). Διὰ τοῦτο δυνάμεθα τὰς δύο εἰρημένας ἐντολάς
(ΨΗ') νὰ συνάψωμεν εἰς μίαν τὴν ἐφεξῆς ἀρχήν. Ζήτει
τὴν κοινὴν ἀπάντων εὐδαιμονίαν καὶ τελειό-
τητα. Ἡ ἐντολὴ αὕτη περιέχει πάλιν διπλῆν τινα ἐνοχλήν,
μίαν ἀποφατικὴν, καὶ ἄλλην καταφατικὴν* ὁῖοι πρῶτον αἰ-
τεῖ νὰ μὴ κάμωμεν πᾶν ὅ,τι πειράζει τὴν κοινὴν εὐδαιμονίαν
καὶ τελειότητα· αἰτεῖ δεῦτερον νὰ κάμωμεν πᾶν ὅ,τι συντελεῖ
εἰς τὴν κοινὴν εὐδαιμονίαν καὶ τελειότητα. Τὸ πρῶτον εἶναι
καθήκον τῆς δικαιοσύνης· τὸ δὲ δεῦτερον, τῆς ἐπιεικείας
(ΞΑ').

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τῶν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτὸν καθη-
κόντων τοῦ διατηρεῖν τὴν ζωὴν καὶ ὑγιείαν.

ΡΒ'.

Πᾶν ὅ,τι πρέπει νὰ κάμωμεν ἢ νὰ μὴ κάμωμεν, σεβόμενοι

τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ ἴδιον ἡμῶν ὑποκείμενον, ἀνα-
μάζονται καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτόν· αἱ δὲ πηγαὶ
ὅλων τῶν ἰδιαιτέρων καθηκόντων, τὰ ὅποια ἀνήκουσιν εἰς ταύ-
την τὴν ὑπόθεσιν, δὲν εἶναι ἡ παθολογικὴ, ἀλλ' ἡ ἠθικὴ τοῦ
ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτόν ἀγάπη (ΨΒ'). διότι ἡ ζωικὴ, ἥτις κυ-
ρίως ἔλαβε τὸνομα ἐκεῖνο, ἐὰν δὲν παιδαγωγηθῇ ἀπὸ τὸν Λό-
γον εἰς τὸ νὰ σέβεται τὴν ἀνθρωπότητα, γίνεται Φιλαυ-
τίς, ἐκ τῆς ὁποίας γεννᾶται ἡ κενοδοξία καὶ ἡ ἀλαζονία, καὶ
ἡ τῶν ἄλλων ὑπεροψία· ἐὰν δὲ ἐξοκείλῃ εἰς τὰ ἐναντία, γί-
νεται χαμέρπεια, κολακτία, δουλικὴ ταπείνωσις, παρασαιτικὴ
μικροπρέπεια, καὶ ὅλα τὰ βδελυκτὰ ἰδιώματα, τὰ ὅποια γεννᾷ
ἡ φιλαυτία.

ΡΓ'. Ἐκ τῆς ἠθικῆς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτόν ἀγάπης
γεννᾶται ἀμέτῳς ἡ τοῦ τιμᾶν ἑαυτόν ἀρετὴ, ἥτις ἀφ' ἐνὸς μὲν
μέρους φαίνεται εὐγενὲς ὑπερηφάνεια, διὰ τῆς ὁποίας δὲν κατα-
δεχεται νὰ γείνῃ χαμέρπης ὁ ἀνθρώπος ἐξεύρων μετὰ συνειδή-
σεως τὴν ἀνθρωπίνην του ἀξίαν· ἀπ' ἄλλου δὲ, εἰλικρινὲς τα-
πεινότης, διὰ τῆς ὁποίας καταλαμβάνει ὅτι δὲν δύναται νὰ
φθάσῃ εἰς τὴν ἰδίαν τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐντεῦθεν δὲ ἐκπηγάζει
ἡ ἀληθινὴ μετριότης, διὰ τῆς ὁποίας κρύπτει θεληματικῶς τὰ
προτερήματά του, ἐπειδὴ τὰ γνωρίζει ἀτελῆ. Διὰ τοῦτο συμ-
βιβάζεται ἐνταῦθα ἡ ἀρετὴ τοῦ τιμᾶν ἑαυτόν μετὰ τὴν ἀρετὴν
τοῦ μετριοφρονεῖν καὶ συστέλλεσθαι.

ΡΔ'. Πρῶτον καθήκον τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτόν εἶναι ἡ
τῆς ζωῆς του διατήρησις, ἐπειδὴ χωρὶς τὴν ζωὴν δὲν δύναμεθα
νὰ φθάσωμεν τὸν σκοπὸν μας εἰς τὸν κόσμον τούτου, ὅς τις εἶ-
ναι τὸ θέατρον τῶν ἠθικῶν μας πράξεων. Δὲν ἔχει λοιπὸν ἐξ-
ουσίαν νὰ φονεύσῃ τις τὸν ἑαυτόν του, οὔτε βαρυνόμενος τὰς παρ-
ούσας ἀηδίας καὶ δυστυχίας, οὔτε ἐλπίζων νὰ μεταβῇ τάχι-

στα εἰς τὴν ἀτελεύτητον. Ἐὰν δὲ τις καὶ ἀπὸ εὐγενῆ φαινόμενα αἰτία θελήσῃ νὰ ἐκβάλῃ τὸν ἑαυτὸν τοῦ ἀπὸ τῆς ζωῆς ταύτης, παραβαίνει τὸ τῆς δικαιοσύνης πρὸς ἑαυτὸν καθήκον, ἐπειδὴ καταφρονεῖ τὴν ἰδίαν του προσωπικὴν ἀξίαν διὰ πάσθῃ, καὶ μικρὰ, καὶ μεγάλα ὑποθεῶσι, καὶ γίνεται αὐτοκτόνος καὶ αὐτόχειρ, καὶ φανερός ἀνθρώπου, οὐχὶ ξένου, ἀλλ' ἰδικοῦ του· ἀλλ' ἢ τῆς ζωῆς θυσία, ἣτις γίνεται διὰ ἡθικoὺς σκοποὺς, ὅχι μόνον δὲν εἶναι καθήκοντος παράβασις, ἀλλὰ μάλιστα καθήκοντος φύλαξις, ἐὰν οἱ σκοποὶ ἐκεῖνοι κατ' ἄλλον τρόπον δὲν ἐπιτυχάνωνται. Θέλομεν δὲ ἐξηγήσῃν ἀκριβέστερα πάντα ταῦτα διὰ τῶν ἐφεξῆς παραγράφων.

ΡΕ'. Ἐπειδὴ ὑποθέτομεν τὸν ἄνθρωπον φίλον τῆς ἀρετῆς, ἐξηγοῦμεν Πόσον ἀντιφέρεται εἰς αὐτήν, ὅταν ἀποφασίξῃ νὰ γείνη αὐτόχειρ. Σπουδαίει διὰ τῆς ἀρετῆς ὁ ἄνθρωπος νὰ γείνη, ὅσον ἐνδέχεται, ἡθικῶς τέλειος. Διὰ νὰ κατορθώσῃ τὸν σκοπὸν τοῦτον, ὅσον πολὺ καὶ ἂν ζήσῃ, ποτὲ δὲν φαίνεται μεγάλη ἡ ζωή· ὅσον γέριον καὶ ἂν εἶναι, πάντοτε ἐμπορεῖ νὰ κάμῃ προόδους εἰς τὸ ἀγαθόν· ὅσον δυστυχὴ καὶ ἂν εἶναι τὰ περιστατικά του, ὁ ὑπομονητικὸς χαρακτήρ του εἶναι σημεῖον ἡθικῆς τελειοποιήσεως· καὶ ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος ἔχει καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα, μὲ τὴν αὐτοχειρίαν του παραιτεῖται τὴν ἐκτελεσίαν των, καὶ γίνεται τούτων καταφρονητὴς καὶ παραβάτης. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ παραβῇ τὰ καθήκοντά του ταῦτα ἐξ αἰτίας τῶν δυστυχιῶν, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ὑπομένῃ γενναυτάτα· ὁ καταπαλαιστής καὶ νικητὴς τῶν δυστυχιῶν εἶναι τὸ ὑψηλότατον θῆμα τῶν Θεῶν, ἔλεγον οἱ παλαιοί· καὶ ὅς τις λαιποτακτεῖ ἀπὸ τὸν ἀγῶνα, ἀναγγέλλει τὴν δειλίαν καὶ οὐδαμινότητά του.

ΡΣ'. Ἡ ἐλπίς τῆς μελλούσης ζωῆς δὲν δύναται νὰ πεί-

ση τὸν ἄνθρωπον νὰ γείνη αὐτόχειρ· ἐκείνη εἶναι θεία ἀντιβράβευσις τῶν ἀγαθῶν, καὶ θεία ποινὴ τῶν κακῶν ἀνθρώπων. Πῶς-λοιπὸν ἐμπορεῖ ὁ ἄνθρωπος πράττειν κακὸν (φονεῦν τὸν ἑαυτὸν του) νὰ ἐλπίσῃ ἀγαθὰ; Ὁ Θεὸς, ὅς τις μᾶς ἔφερεν εἰς τοῦτον τὸν κόσμον, μᾶς σηκώνει ἀπ' αὐτόν, ὅταν λάβωσι τέλος αἱ φυσικαὶ μας δυνάμεις· Ἡ ζωὴ αὕτη εἶναι εἰς καθένα ἀρετῆς στάδιον, τὸ ὅποιον, ὅς τις παραιτήτῃ, λειποτακτεῖ καὶ παραβαίνει τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ, ὅστις μᾶς ἔβαλεν εἰς αὐτὸ νὰ ἀγωνισθῶμεν. Ἡ ζωὴ αὕτη δὲν εἶναι ὡσὰν οἰκιστὴς στενὸς, τὸν ὅποιον ἀφίνει τις διὰ νὰ κατοικήσῃ εὐρυχωρότερον· οὐδὲ ἐνδυμα ποταπὸν, διὰ νὰ τὸ ἀλλάξῃ μὲ ἄλλο καλῆτερον· εἶναι ὡς εἶπαμεν στάδιον, τοῦ ὁποίου ὁ λειποτάκτης κολάζεται ἀντὶ νὰ βραβευθῇ. Ἡ εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν πίστις μας εἶναι συνδεδεμένη μὲ τὴν πίστιν εἰς τὴν θείαν πρόνοιαν. Πῶς-λοιπὸν τολμᾷ ὁ ἄνθρωπος νὰ προνοήσῃ διὰ τὸν ἑαυτὸν του καλῆτερα ἀπὸ τὸν πάυσσοφον καὶ πανάγαθον προνοητὴν του;

PZ'. Ἀλλ' ὅταν ἡ διατήρησις τῆς ζωῆς μας δὲν γίνεται ἄλλως εἰμὴ μὲ παράβασιν τῶν ἐρωτάτων καθήκοντων μας, τότε εἶναι χρέος μας νὰ ὑποφέρωμεν τὸν θάνατον καὶ νὰ μὴ πράξωμεν τὸ κακόν. Ὅς τις προστατεύῃ τὴν πατρίδα του ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς· ὅς τις πρὸς χάριν τῆς ἀληθείας, τὴν ὁποίαν βεβαιώνει ἐμπροσθεν ἐξουσιασῶν καὶ ἡγεμόνων, ἢ πρὸς διατήρησιν τῆς ἀγνωτᾶ τῆς του πίστεως, κινδυνεύῃ νὰ χάσῃ τὴν ζωὴν του· οὗτος χωρὶς τινὰ δισταγμὸν, ἀλλὰ μὲ ἀνδρίαν καὶ γενναιοφροσύνην ἔχει χρέος νὰ δεχθῇ τὸν θάνατον· οἱ παλαιοὶ διωγμοὶ τῶν χριστιανῶν ἀνέδειξαν τόσους λαμπροὺς τῆς ἀληθείας μάρτυρας, τῶν ὁποίων τὰ μαρτύρια ἀναγινώσκοντες πρέπει νὰ μανθάνωμεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι παντοδύναμος ὅχι νὰ πράξῃ ὅσα θέλει, ἀλλὰ νὰ μὴ πράξῃ ὅσα ἀπαγορεύει ὁ Λόγος. Ἀλλὰ καὶ γυνή

τιμία καταναγκαζομένη ἀπὸ ἀσελγῆ δυνάστην ἔχει χρέος πρὸς διατήρησιν τῆς προσωπικῆς τῆς ἀξίας νὰ ὑποφέρῃ κἀλλίον τὸν θάνατον παρὰ νὰ δοκιμάσῃ τὴν αἰμιάν. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ὑποφέρῃ τὸν θάνατον, εἰάν δὲν δύναται νὰ τὸν ἀποφύγῃ χωρὶς ἁμαρτίαν, ἀλλὰ ποτέ νὰ μὴ τὸν ἐπιφέρῃ αὐτὸς εἰς τὸν ἑαυτὸν του· οὕτως ἔκρινεν ὁ δαίμονιος Σωκράτης, ὅταν φίλοι του τινὲς ἐζήτουν νὰ τὸν φυγαδεύσουν ἀτίμως ἀπὸ τὴν φυλακὴν διὰ νὰ τὸν ἐλευθερώσωσιν ἀπὸ τοῦ θάνατου (Πλάτ. Κρίτων).

ΡΗ'. Εἰς τὸ καθῆκον τῆς διατηρήσεως τῆς ζωῆς δὲν ἀντιφέρεται μόνον ἡ διὰ μαχαίρας ἢ ὁποιοῦδήποτε ὄργανου προαιρετική, καὶ εἰς μίαν στιγμὴν γινομένη αὐτοχειρία, ἀλλ' ἀπλῶς πᾶσα πράξις, ἥτις ἐκπηγάζει ἀπὸ τὴν παρὰ τὸ καθῆκον ὀλιγωρίαν τῆς ζωῆς. Τοιαῦται δὲ εἶναι αἱ ἐφεξῆς τρεῖς εἰς πλάτος περιγραφόμεναι.

α'. Τὸ νὰ μὴ μεταχειρίζεται τῆς τὰ μέσα τῆς διατηρήσεως τῆς ζωῆς. Ἐκ δὲ τούτων τὰ μὲν εἶναι τροφαί· τὰ δὲ, ἱατρικὰ φάρμακα· ἐκείναι διατηροῦσι τὸ σῶμα εἰς ὑγίαν καὶ σταθερὰν κατάστασιν, καὶ, διὰ τὴν ἀδιάκοπον ἀποβολὴν τῶν ἐκπεμπομένων μεριθίων, τὸ ἀναγεννῶσι τρόπον τινα ἀκαταπαύστως· διὰ τοῦτο τὸ νὰ μὴ τὰς μεταχειρίζεται τις, ἀπαραιτήτως προξενεῖ κατὰ μικρὸν τὸν τοῦ σώματος θάνατον· ὅς τις λοιπὸν ἀπέχει ἀπὸ τὰς τροφῆς διὰ νὰ ἀποθάνῃ, ἁμαρτάνει ἐπίσης, καθὼς καὶ ὅς τις τουφεκίζει ἢ μαχαίρνει τὸν ἑαυτὸν του. Περὶ δὲ τῆς καταφρονήσεως τῶν ἱατρικῶν φαρμάκων, ὅσοι μὲν δὲν τὰ μεταχειρίζονται νομίζοντες ὅτι ἡ φύσις μόνη δύναται νὰ τοὺς θεραπεύσῃ, εἶναι ἐλεεινοὶ διὰ τὴν ἀπάτην των, καὶ ἀξιοκατάκριτοι, διότι εἰς πᾶν τόσον ἀξιολόγον, ὅσον εἶναι ἡ ζωὴ, ἐμπιστεύονται εἰς ψιλὴν τινα καὶ ἀναπόδεικτον ὑπόθεσιν· οἱ δὲ μὴ λαμβάνοντες ταῦτα,

διὰ τὰ τοὺς φέρη εἰς θάνατον ἢ ἀρρώστια καὶ τὰ τοὺς ἐλευθε-
ρίωσιν ἀπὸ τὰ βάρη τῆς ζωῆς ταύτης, ἁμαρτάνουσιν ἐπίσης, ὅσον
καὶ οἱ αὐτόχειρες· διότι τὸ νὰ εἶναι ἀρρώστιαί τινες ἀπολύτως
ἀθεράπευτοι, εἶναι πρᾶγμα ἀβέβαιον, καὶ ἀναπόδευκτον.

ΡΘ'. β'. Τὸ νὰ μὴ προστατεύη τις τὴν ζωὴν
του ἀπὸ τοὺς ὅσοι ἐπιχειροῦσι νὰ τοῦ τὴν ἀφ-
αιρέσωσι. Διότι, ἐπειδὴ ἐνταῦθα ἡ ὑπεράσπισις εἶναι καθ-
ῆκον δικαιοσύνης πρὸς ἡμᾶς αὐτούς· διὰ τοῦτο καὶ ὅς τις
στέκει νὰ θανατωθῇ ἀπὸ τὸν ἐχθρόν του χωρὶς νὰ κάμῃ τὴν
θυνατὴν φύλαξιν τοῦ ἑαυτοῦ του, καὶ ὅς τις κατηγορεῖται ἔγ-
κλημα θανάτου ἐπὶ κριτηρίου, καὶ δὲν προσπαθεῖ νὰ ἀθωωθῇ
δι' ἀπολογίας, εἶναι ἀξιοκατάκριτοι, καθὼς καὶ οἱ αὐτόχειρες·
ὅς τις δὲ ἀθῶος ὢν ἀποδείχνει ψευδῶς ἔνοχον θανάτου τὸν
ἑαυτὸν του, καθὼς διηγοῦνται περὶ πολλῶν, οὗτος ὅχι μόνον
πολεμεῖ τὴν ἰδίαν του ζωὴν, ἀλλ' ἀπατᾷ καὶ τοὺς ἄλλους, διὰ νὰ
τὸν ἐκλάβῃσι κακοῦργον, ἤγουν μὲ τρόπους ἀτίμους προσπαθεῖ
νὰ ἀτιμάσῃ τὸν ἑαυτοῦ του· ὅς τις δὲ φονεύει ἄλλον, διὰ νὰ
θανατωθῇ ἀπὸ τὴν δικαιοσύνην, γίνεται διπλοῦς φονεὺς· καὶ
ὁ στοχασμὸς, ὅτι μὲ τὸν θάνατόν του ἀποπλύνει τὴν ἁμαρτίαν
τοῦ φόνου, εἶναι ἀνοησία καὶ παχυλὴ θεισιδαίμονία.

ΡΙ'. γ'. Τὸ νὰ ζητῇ τις τοὺς κινδύνους τῆς
ζωῆς, ἢ ἐπίτηδες διὰ ν' ἀποθανῇ, ἢ διὰ νὰ δει-
ξῇ τὴν ἀνδρείαν του. Τὸ πρῶτον, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος χάσῃ
τὴν ζωὴν του, εἶναι ἴσον μὲ τὴν αὐτοχειρίαν· τὸ δεύτερον γίνεται
ἢ ἀπὸ μόνην φιλοτιμίαν, ἢ ἀπὸ φιλοκίνδυνόν τι ἥθος· εἶναι
ὅμως, ὅπως καὶ ἂν ἐκληφθῇ, παράνομον καὶ κακὴς. Ὁ ἄν-
θρωπος δὲν πρέπει νὰ φοβῆται τοὺς κινδύνους, ὅταν εἶναι ἀνα-
πόφευκτοι, καὶ μάλιστα ὅταν προστάξῃ τὸ καθῆκον ὑπομονῇ
καὶ ἐγκαρτερίαν· διότι τότε ἡ φυγὴ τῶν κινδύνων εἶναι ἄτιμος.

μικροφυχία καὶ θειλία· ἀλλὰ πάλιν, δὲν πρέπει νὰ ζητῇ ἐπιτηδες τοὺς κινδύνους· διότι εἶναι ἀνόητος τὸλμη καὶ αὐθάδεια. Ἀνδρία ἀληθινή, τὸ ὅποιον θέλει νὰ εἴπῃ, ιδίως ἀνδρὸς ἀληθινοῦ, εἶναι νὰ ἀντιπαλαίηται τοὺς κινδύνους, ὅταν προστάξῃ τὸ καθήκον· τότε, ὅς τις θειλιᾷ εἶναι ἀνάνδρος, καὶ ἐπομένως κακός, εἴν καὶ δὲν ἔκαμε κακὸν εἰς κἀνένα· διότι δὲν τὸ ἔκαμεν ἀπὸ φόβου, καὶ ἔχει ἀπ' ἀρετὴν.

PIA'. Ἐδῶ ἀνήκει νὰ ἐπιλύσωμεν καὶ τὸ περὶ μονομαχίας ζήτημα, ὅσον ἀναφέρεται εἰς τὸ πρὸς ἑαυτὸν καθήκον τοῦ ἀνθρώπου· περὶ δὲ τοῦ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀκόμη δὲν γίνεται ἐνταῦθα λόγος. Εἰ μὲν ἡ μονομαχία εἶναι τὸ μόνον μέσον τοῦ νὰ προστατεύῃ τις τὴν ζωὴν του, εἶναι συγχωρημένη· διότι πῶς ἄλλως θέλει φυλάξαι τις τὴν ζωὴν του, εἰ μὴ, χρειᾶς τυχεύσης, παλεμῶν μέχρι θανάτου ὑπὲρ αὐτῆς; καὶ ἡ πρὸς κλέπτου μονομαχία, ὅταν ἔρχεται νὰ μᾶς ἀρπάσῃ τὴν περιουσίαν, εἶναι συγχωρημένη, ἐπειδὴ τὰ κτήματά μας εἶναι οὐσιωδῶς ἀπαιτούμενα εἰς τὴν προσωπικὴν μας ἐνέργειαν κατὰ τὸν αἰσθητὸν τοῦτον κόσμον· καὶ δὲν εἶναι αἰτία, διὰ τὴν ὁποίαν δὲν πρέπει νὰ ἀντιστέκιωμεν εἰς τοὺς κλέπτας τῶν πραγμάτων μας, ὅταν γνωρίζωμεν τὰς θουάμεις μας. Παρεκτός τούτων τῶν αἰῶ περιπεύσεων ἡ μονομαχία εἶναι ἀμάρτημα ἀσυγχώρητον. Ἄλλ' ἢ πειραχθεῖτα τιμὴ πῶς ἔμπορεῖ νὰ ἀποκατασθῇ; Ἄλλ' εἶναι ἄραγε ἡ μονομαχία ἀληθινὸν μέσον ἀποκαταστάσεως τῆς τιμῆς; ὁ Λόγος δὲν δύναται νὰ τὸ καταλάβῃ· διότι καὶ ὁ ἀτιμώτατος ἄνθρωπος ἔμπορεῖ νὰ ἔχῃ καὶ ἀνδρίαν καὶ ἐπιτηδείτητα μεγάλην ὥστε νὰ καταβάλῃ τὸν ἐναντίον του. Εἶναι λοιπὸν ἐναντίον τοῦ Λόγου νὰ ἐμπιστευέται τις τὴν κρίσιν τῆς τιμῆς του εἰς τοιοῦτον ἀμφίβολον μέσον, ἀπὸ τοῦ ὁποῦν κινδυνεύει ἢ νὰ φονευθῇ χωρὶς νὰ διακριθῇ τὸ πρᾶγμα, ἢ νὰ φονεύσῃ τὸν ἄλλον· καὶ

διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ζητῇ καθείς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τιμῆς του ἀπὸ τοὺς νόμους τῆς δικαιοσύνης. Ἀλλὰ οὖν πρέπει νὰ τοῦ μέλλῃ διὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν συνήθειαν; ἀδιαφορεῖ ἐπ' ἀληθείας διὰ τὴν συνήθειαν, ὅς τις ἐσχημάτισεν εἰς τὸν ἑαυτοῦ του αὐτοῦ παρκετον ἀρετῆς χαρακτήρα (Ψ. Σημ.)

Σημείωσις. Τὰ δὲ αἰτία τῆς αὐτοχειρίας εἶναι πολλὰ καὶ διάφορα· δυστυχὲς ἔρως, ἀπώλεια ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν, περὶ χεῖρας φιλοτιμία, φόβος αἰσχύνῃς, συνειδώς τύπτον καὶ καταδιώκον, ὁρμητικὸς φαντασιακὸς ἠναιμένος μὲ ψευδεῖς ἰδέας περὶ τῆς μελλούσης ζωῆς κτλ. διδοῦν ἄμεσον ἢ ἔμμεσον ἀφορμὴν τῆς αὐτοχειρίας. Ἡ ἀπορία δὲ συμβαίνει καὶ ἀπὸ μελαγχολικῆς τινα διάθεσιν ἢ μαυρίαν, ὥστε φαίνεται ἀπροαίρετον τρόπον τινα τὸ κακόν. Διὰ τοῦτο τὸ ἄριστον μέσον τοῦ νὰ μὴ καταστήσῃ τις εἰς τοιοῦτον ὀλεθριον ἀμάρτημα εἶναι ν' ἀποφύγῃ, ὅσον εἶναι δυνατόν, ἰσὺς αἰτίας ταύτας· ἄνθρωπος μὲ ἠθικὰ προσήματα καθωπλισμένος ποτὶ δὲν περιπίπτει εἰς καταστάσεις, αἵτινες νὰ τοῦ γίνωνται αἰτίαι τοῦ νὰ πέλῃ τὸν ὀλεθρον τῆς ζωῆς του. Ποῖον δὲ κρίσιν καὶ καταδίκην πρέπει νὰ κάμωσιν οἱ νόμοι εἰς τοὺς νεκρῶν τῶν αὐτοχειρῶν, ὁ Ἄγγελος δὲν διορίζει, ἐπειδὴ ὁ αἴτιος τῆς πράξεως δὲν ὑπάρχει πλέον ἐπὶ τῆς γῆς. Πρέπει λοιπὸν ν' ἀφίσωμεν τὴν κρίσιν εἰς τὸν Θεόν, καὶ νὰ ἰσχυρίσθωμεν τὸν νεκρὸν, ὅσον εἶναι δυνατόν, τὰ χεῖστα, ὅτι νὰ σκεπτάζεται εἰς τὸ σκοτὸς τοῦ τάφου προξὲς, διὰ τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ αἰσχύνηται ὁ ἄνθρωπος. Προσδίδομεν δὲ ἐνταῦθα τὴν τοῦ Ναπολέοντος περὶ αὐτοχειρίας κρίσιν, τὴν ὁποίαν μνημονεύει Ἡρόδοτος εἰς τὴν Ἱστορίαν του (β. 38. Σημ. 5.), καὶ τὴν ἀφαιροῦμεν νὰ τὴν ἐξιστάσῃ ὁ ἀναγνώστης κατ' ἑαυτόν. «Γίνονται τινες αὐτοχειρεῖς διὰ ἔρωτα· ἀφροσύνη! ἄλλοι, ἀπειληζέμενοι διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς περιουσίας των· «ὀδελφεά! ἄλλοι, διότι ἔχασαν τὴν τιμὴν των· ἀνδρεία! Ἀλλὰ τὸ νὰ «ζῇ τις, σφ' οὗ χάσῃ τὸν ἄνδρα καὶ νὰ δοκιμάσῃ τὴν τῶν συγχροῶν των ὕβριν καὶ ὀργὴν. τοῦτο εἶναι ἀληθινὴ ἀνδρεία!

ΡΙΒ'. Ὁμοῦ μὲ τὴν ζωὴν τοῦ καθήκον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ διατηρῇ καὶ τὴν ὑγίειαν του, ἐπειδὴ ἡ εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον προσωπικὴ του ἐνέργεια κρέμαται ἀπὸ τὴν φυσικὴν ὀλοκληρίαν τοῦ σώματος, καὶ ἡ ἀρρώστια ἐμπορεῖ νὰ γείνη πηγὴ καὶ ἠθικῶν σφαλμάτων. Διὰ τοῦτο προπτάζεται ἀπὸ τὸν Λόγον ὅχι μόνον νὰ ἀναπαύῃ ὕπας τὰς ἀναγκαῖας σωματικὰς χρείας του, καὶ τὰς ἀδιαβλήτους ἡδονὰς, ὡς ἐνδυναμωτικὰ μέ-

σα τοῦ σώματος, ἀλλὰ νὰ μεταχειρίζεται καὶ ὅλα τὰ μέσα εἰς τὸ νὰ προφυλάττεται ἀπὸ ἀρρώστιας, ἢ νὰ τὰς θεραπεύῃ, εἰν ἐξ ἐνάγκης ἐλθωσιν· ἀπαγορεύεται δὲ ἀπ' αὐτὸν ἡ ἀμετρία τῶν ἡδονῶν, ὁ ὑπερβολικὸς κόπος, καὶ πᾶσα σωματικὴ κολλώ-
βωσις ἢ πῆρωσις σωματικῶν μερῶν, τὰ ὅποια κρίνονται ἀναγ-
καῖα διὰ τὴν τοῦ ὅλου διατήρησιν.

ΡΙΓ'. Ἡ μετριότης τῶν ἀπολαύσεων εἶναι τὸ μόνον μέ-
σον τῆς διατηρήσεως τῆς υἱγείας· καὶ ταύτην συνιστᾷ ἡ ἡθικὴ
εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅστις ῥέπει πάντοτε εἰς τὰς ὑπερβολάς·
διότι πολλοὶ τρώγουσι καὶ πίνουσι διὰ τὴν ἐκ τῆς βρώσεως καὶ
πόσεως ἡδονὴν, καὶ οὕτως ἐπιφορτίζοντες τὸν στομάχου των ὑ-
πόκεινται εἰς ἀρρώστιας πολλάκις θανατηφόρους· πολλοὶ δὲ
ἀπὸ φιλαργυρίαν δὲν ἀπολαύουσιν, ὅσον εἶναι ἀναγκαῖον εἰς
διατήρησίν των, ἢ μεταχειρίζονται παχυλὰς καὶ ἀχρείας τρο-
φάς, καὶ οὕτως ἐξασθενίζοντες κατὰ μικρὸν κυριεύονται ἀ-
πὸ πολλὰς ἀρρώστιας· διότι ἡ υἱγεία φθείρεται ἀπὸ πάντων
ἀμετριῶν, καθὼς διατηρεῖται στερεὰ ἀπὸ τὴν μετὰ μέτρου
γενομένην ἀπόλαυσιν ὅλων τῶν χρειῶδων. Ὡσαύτως εἶναι
ἀναγκαῖαι καὶ αἱ ἀμεμπτοι ἡδοναί, ὅχι μόνον πρὸς ἡλα-
ρότητα καὶ πρὸς ἐνδυνάμωσιν τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ πρὸς
ἡλιρότητα καὶ ἐξύψωσιν τοῦ πνεύματος· ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτάς
πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ φυλάττῃ τὴν μέσην ὁδὸν, καὶ οὔτε κατ'
ὑπερβολὴν νὰ εἶναι εἰς αὐτάς ἐκδοτός, καθὼς οἱ χορεύοντες καὶ
παίζοντες ἡμέραν καὶ νύκτα, οὔτε νὰ τὰς ἀποποιῇται παντάπα-
σι ὡς ἡθικὰ τινα ἁμαρτήματα· διότι ἡ ἡδονὴ δὲν εἶναι μὲν τὸ
τέλος κατὰ τοὺς Ἐπικουρεῖους ἢ Κηρυναῖκούς, εἶναι δὲ συγ-
χωρημένοντι καὶ διαιτητικόν μέσον καὶ διὰ τὸ σῶμα καὶ διὰ τὸ
πνεῦμα.

ΡΙΔ'. Τὰ αὐτὰ δὲ λέγομεν καὶ περὶ ἄλλων πινῶν εἰαι-

τητικῶν μέσων, οἷον τῆς μετρίως κινήσεως καὶ ἡσυχίας, τοῦ ὕπνου, καὶ τῆς καθαριότητος τοῦ σώματος· διότι καὶ ταῦτα, μέτρια ὄντα, εἶναι ὅχι μόνον συγχωρημένα, ἀλλὰ καὶ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου· ἡ καθαριότης μάλιστα τοῦ σώματος ἀναγγέλλει τὴν ἐσωτερικὴν τῆς ψυχῆς καθαριότητα· καὶ ὅς τις δείχνει τὸ σῶμα του γεμάτον φυσικῆς ῥυπαρότητος καὶ ἀκαθαρσίας, τούτου ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶναι καὶ ἡ ψυχὴ ἠθικῶς ἀκάθαρτος καὶ ῥυπαρά· διὰ τοῦτο πολλὰ προσφυῶς παριστάνουσι σωματικῶς τὰ μὲν ἅγια ὄντα, οἷον ἀγγέλους, καθαρὰ καὶ ἄσπιλα καὶ καλὰ· τὸν δὲ πατέρα τῆς κακίας διάβολον, ῥυπαρὸν καὶ βδελυρὸν καὶ αἰσχρὸν· εἶναι λοιπὸν καὶ πρὸς ὑγιάν ἀρμοδίᾳ ἡ καθαριότης τοῦ σώματος, καὶ προσέτι κοσμιότητος ἔνδειγμα, ὅταν γίνεται μὲ τὴν ἀπαιτουμένην μετριότητα.

PIE'. "Οτι δὲ, ὅταν ἀρρώστησῃ ὁ ἄνθρωπος χρεωστῇ νὰ λαμβάνῃ τὰ πρὸς ἀνάρρωσίν του ἀναγκαῖα φάρμακα, τὸ εἶπαμεν καὶ ἀνωτέρω (PII').· λέγομεν τώρα μόνον, ὅτι τὰ ἱατρικά πρέπει νὰ τὰ λαμβάνῃ ἀπ' ἀληθινούς ἱατρούς, καὶ ὅχι ἀπὸ ψευδοῖατρούς, ἢ ἀπὸ οἰκιακὰς γυναικῶν συμβουλὰς, αἱ ὁποῖαι εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀμφίβολοι καὶ ἐπικίνδυνοι.

PIΣ, Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὴν ὑγιάν τοῦ σώματος ἀνήκει καὶ ἡ ὁλοκληρία τῶν μελῶν του· διὰ τοῦτο εἶναι ἀπηγορευμένον εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸ νὰ τέμνῃ ἢ νὰ στρεβλόνῃ ἢ ὀπίσσουν νὰ πηρόνῃ κ' ἐνὲν ἀπὸ τὰ μέλη του (PIB'). Παραβαίνει λοιπὸν τὸ πρὸς ἑαυτὸν καθήκον, ὅς τις ἢ ἐκβάλλει ὑγιᾶ ὀδόντια, ἢ κόπτει τὰ δάκτυλά του, διὰ νὰ μὴ στρατολογῇται εἰς τὸν πόλεμον, ἢ, τὸ χεῖριστον, εὐνουχίζεται δι' ἐπίπλαστον ἀρετὴν ἢ ἄλλην αἰτίαν, ἢ ὅπως ἄλλως καταστίζει καὶ κατατρυπᾷ τὸ σῶμα του διὰ ν' ἀποκτήσῃ ψευδοκαλλονήν. "Οτι δὲ ὅταν τὸ ὅλον σῶμα δὲν δύναται νὰ διατηρηθῇ χωρὶς ἀποβολὴν τινὸς μέλους, καθ-

ἦκον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ ἀποβάλῃ τὸ μέλος τοῦτο, τὸ εἵπαμεν ἀρχήτερα (ΟΓ').

Σ η μείω σεις. Τὸ νὰ ξηραίνωμεν τὰ γένηα, καὶ νὰ φαλιδίζωμεν τὰς τριχάς τῆς κεφαλῆς ἢ νὰ τὰς ξηραίνωμεν καὶ αὐτὰς εἶναι, ἀραγε καὶ τοῦτο πῆρως τοῦ σώματός μας; ἢ καὶ εἶναι ἀπὸ τὰ μὴ συχωρούμενα ὑπὸ τῆς ἡθικῆς; ὅχι βέβαια· πρῶτον, ἐπειδὴ αἱ τρίχες, καθὼς καὶ οἱ οὖνοι, σὲν εἶναι μέρος τοῦ σώματος τόσο οὐσιώδη, ὥστε χωρὶς αὐτῶν νὰ μὲν ἀνάρουστον πρὸς τὴν σκοπὴν τοῦ Λόγου· δευτέρου, ἐπειδὴ ἡ ἡθικὴ πράξις ἀπαιτεῖ εἰς ἐπουσιώδη πράγματα νὰ μὴ ποσοποιώμεν κατὰ τῆς επικρατούσης συνηθείας.

PIZ'. Ὁ ἄνθρωπος χρεώσται ὅχι μόνον νὰ διατηρῇ τὸ σῶμα του εἰς τὴν φυσικὴν του κατάστασιν, ἀλλὰ καὶ νὰ τὸ τελειοποιῇ, ὅτον δύναται, ὥστε νὰ ἐμπορῇ νὰ ἐνεργῇ δι' αὐτοῦ πάντοτε σκοπιμώτατα. Τὸ καθήκον τοῦτο ἀναφέρεται μέρος μὲν εἰς τὴν γύμνασιν τῶν σωματικῶν ὀργάνων, ἀπὸ τὰ ὅποια κρέμαται ἐν γένει ἡ ἐξωτερικὴ αἰσθησις, καὶ ἡ προαιρετικὴ κίνησις, μέρος δὲ ἰδιαίτέρως εἰς τὴν ἀπόκτησιν τοιούτων σωματικῶν ἐξέων, διὰ τῶν ὁποίων τὸ σῶμα μας λαμβάνει καὶ ἐξωτερικὴν εὐσχημίαν, καὶ γίνεται καὶ χρησιμώτερον εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ Λόγου.

PIH'. Διὰ τοῦτο πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ γυμνάξῃ τὸν ὀφθαλμόν του εἰς τὸ νὰ διακρίνῃ εὐκόλως διάφορα εἶδη καὶ μεγέθη καὶ χρώματα, καὶ ἀποστήματα, καὶ τὰς τούτων σχέσεις· νὰ ὀξύνῃ τὴν ἀκοήν του εἰς διάκρισιν διαφόρων ἤχων καὶ φωνῶν καὶ ἀρμονιῶν· νὰ μὴ ἀφίνη δὲ ἀνασκητήτους οὐδὲ τὰς ἄλλας τοῦ αἰσθήσεις, λέγω ὁσφρησιν καὶ γεῦσιν καὶ ἀφῆν, ἐπειδὴ ὅχι μόνον χρησιμεύουν εἰς διάκρισιν πολλῶν ὠφελίμων καὶ βλαβερῶν ἀντικειμένων, ἀλλὰ γίνονται πολλάκις βοηθοὶ τοῦ νοῦς εἰς γνῶσιν πολλῶν φυσικῶν ἰδιοτήτων τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου.

PIO'. Ἀπὸ τὴν ἀσκήσιν τῆς προαιρετικῆς κινήσεως ἀποκτᾷ ὁ ἄνθρωπος ἀντιδραστικὴν δύναμιν πρὸς τὰ ἔξω· ἐνδυναμόνε-

ται, γίνεται εὐκαρπτος καὶ στερρός, καὶ ὑποφέρει ἀκινδύνως τὰς βλαβεράς ἐπιρροίας τοῦ περιέχοντος, ὅταν τὸ καλὴν ἢ χρεία. Πρὸς δὲ τοῦτο εἶναι χρήσιμοι αἱ σωματικαὶ ἑξεις, τὰς ὁποίας μᾶς διδάσκει ἡ γυμναστική· λέγω τὴν ὀρχηστικὴν, θρομικὴν, ἵππαστικὴν, κυλιβητικὴν κτλ. Ὅτι δὲ αὗται αἱ ἑξεις καὶ τὸ σῶμα σχηματίζουν εἰς τὸ εὐπρεπότερον, καὶ κινδύνων γίνονται πολλάκις εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀπαλλακτῆριοι, εἶναι βέβαια περιττόν νὰ τὸ εἰπώμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τοῦ καθήκοντος τῆς διατηρήσεως τῆς ψυχῆς, καὶ τῆς τῶν μέσων εἰς εὐδαιμονίαν καὶ τελειότητα κτήσεως, καὶ τῶν ἄλλων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτὸν καθηκόντων.

ΡΚ'.

Επειδὴ ἡ ψυχὴ εἶναι κυρίως πηγὴ τῆς προσωπικῆς μας ἐνεργείας, καθήκον μας εἶναι νὰ τὴν διατηρῶμεν εἰς τὴν φυσικὴν αὐτῆς ὁλοκληρίαν. Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν χρεώσται οὔτε νὰ ἐπιτείνῃ κατ' ὑπερβολὴν, οὔτε νὰ ἀμελῇ καὶ νὰ χαλᾷ κατ' ὑπερβολὴν τὰς ψυχικάς του δυνάμεις, οὔτε νὰ τὰς διευθύνῃ μονομερῶς εἰς ἓν μόνον σημεῖον, οὔτε νὰ τὰς κατασκορπίξῃ ἀπροσδιορίστως, οὔτε νὰ τὰς ἐξασθενίξῃ διὰ σωματικῶν ἀκολασιων, οὔτε νὰ τὰς ἐνισχύῃ μὲ χρήσιν ἐξωτερικῶν μέσων, ἐπειδὴ δὲ ὅλων τούτων ὄχι μόνον πάσχει, ἀλλὰ καὶ κινδυνεύει ἡ υἱεία τοῦ ἐσωτερικοῦ μας ἀνθρώπου.

ΡΚΑ'. Πρέπει λοιπόν ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀποφεύγῃ ὅσα ὑπερπεπτεῖνουν τὰς ψυχικὰς του δυνάμεις· τοιαῦτα εἶναι μελέται ἀδιάκοποι, ἡμέραν καὶ νύκτα γινόμεναι, εἰς ἐπιστημονικὰς θεωρίας· ἢ προσηλώσεις τοῦ πνεύματος εἰς βαθέα τινα καὶ ἀνεπίλυτα ζητήματα, ἢ ἀχαλίνωτος ἑκδοσις τῆς ψυχῆς εἰς αἰσθημάτων τινά· διότι ταῦτα διασπῶσι τὴν ἁρμονίαν τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, καὶ καταφέρουσι πολλάκις τὸν ἄνθρωπον εἰς μελαγχολίαν καὶ μανίαν· καὶ ἡ ὕψις πάλιν, καὶ παντελὴς ἀμέλειά τινος κρημνίζει τὸν ἄνθρωπον εἰς ἀνοησίαν καὶ μωρίαν· καθὼς πολλοὶ οὐτ' ἀναγινώσκουσι τίποτε, οὔτε στοχάζονται τι ὑψηλότερον διὰ νὰ μὴ ἐνοχλήσωσι τὴν ἀνάπαυσίν των· οἱ πρῶτοι παύουσι τὴν εὐχαν εὐρυθμίαν τῆς ψυχῆς, κόπτοντες ὡς ὄργανον τινος τὰς χορδὰς μὲ τὴν μεγάλην ἐπίτασιν· οἱ δεύτεροι καταργοῦσι τὴν ἐνεργειάν της, ὡς ὄργανον, τοῦ ὁποίου εἶναι παύτη χαλαραὶ αἱ χορδαὶ καὶ ὑφεμέναι.

ΡΚΒ'. Πρέπει δὲ καὶ νὰ μὴ ἐνασχολῇ τὰς ψυχικὰς του δυνάμεις εἰς ἓν τι μόνον ἀντικείμενον, καθὼς οἱ μόνον μυσθιστορίας ἀναγινώσκοντες εἰς ὅλην των τὴν ζωὴν· διότι τοιαύτη μονομερὴς κίνησις τῆς ψυχῆς εἶναι ἄχρηστος εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον· οὐδὲ πρέπει τῆς ψυχῆς τὰ ἡδύσματα νὰ μεταχειρίζεται ὁ ἄνθρωπος ὡς τροφήν τῆς ψυχῆς· τοιαύτη ἀσωτία κινδυνεύει νὰ κάμῃ τὸν ἄνθρωπον ἀχαλίνωτον εἰς τὰς ἐπιθυμίας του, καὶ ἐπομένως κακοήθην· οὐδὲ νὰ καταγίνεται ἀπροσδιορίστως εἰς ὅλα· διότι ἡ πανεπιστημοσύνη κατανατᾷ τελευταῖον νὰ εἶναι ἀληθινὴ ἀμάθεια, καὶ νέκρωσις τῆς ψυχῆς· οὐδὲ πρέπει νὰ πίνῃ θερμὰ ποτὰ δι' αὐξήσιν τῆς φανεικίας, ἢ δραστικᾷ τινὰ μέσα βοηθητικᾷ τάχα τῆς μνήμης· ἐπειδὴ αἱ τοιαῦται βίαι βλάβαι τιναι καὶ τὴν ψυχὴν, ἐνῶ εἰς ὀλίγην ὥραν τὴν κάμνουσιν ἐνεργόν, καὶ ἐφεξὲς τὴν καθιστάνουσιν ἀδρανῆ καὶ ἀκίνητον.

καὶ τὸν ὅλον ἄνθρωπον θανατόνουςι πολλάκις. Ὅσοι κόμνουσι τοιαύτας καταχρήσεις τῶν ψυχικῶν τῶν δυνάμεων, εὐλόγως ἐμποροῦν νὰ ὀνομασθῶσιν αὐτόχειρες φονευταὶ τῆς ψυχῆς τῶν.

ΡΚΓ'. Ὁμοῦ μὲ τὴν διατήρησιν τῆς ὁλοκληρίας τῆς ψυχῆς χρεωστεὶ ὁ ἄνθρωπος καὶ νὰ τὴν τελειοποιῇ, ἢ νὰ ἀναπτύσῃ καὶ νὰ μορφοῖ τὰς δυνάμεις τῆς. Πρέπει λοιπὸν νὰ τὰς γυμνάξῃ σποδίμως ἀποκτῶν τοιαύτας γνώσεις, διὰ τῶν ὁποίων ἐμπορεῖ νὰ λάβῃ εὐκρινῇ καὶ ὀρθὴν εἰσαίαν καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἐν γένει, καὶ ἰδιαιτέρου τινος ἐπαγγέλματος, ὥστ' ἐκεῖνον μὲν νὰ γνωρίζῃ τὴν ἀληθινὴν ἀξίαν, τοῦτου δὲ νὰ ἐκπληρόνῃ, καθὼς πρέπει, τὰ καθήκοντα.

ΡΚΔ'. Πρέπει λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος νὰ διδασχθῇ πρῶτον ὅσα πρέπει νὰ ἐξεύρῃ καθὼς ἄνθρωπος, ἥγουν τὰ γενικὰ καθήκοντά του, τὰ ὅποια χρεωστεὶ εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους· διότι ἐνταῦθα μόνον περὶ ἡθικῶν γνώσεων γίνεται ὁ λόγος· ἔπειτα ὅσα χρεωστεὶ, ὡς ἐπαγγέλματος τινος ἐκτελεστής, ἥγουν καθὼς ἔμπορος, τεχνίτης, ράπτης, κτλ. εἰδ' ἔχει γραμματισμένου ἐπάγγελμα, οἷον διδασκαλικόν, χρεωστεὶ πάλιν νὰ ἐξεύρῃ πρῶτον ὅσα ἀναφέρονται εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἔπειτα ὅσα εἰς τὸ ἐπάγγελμά του· καὶ μ' ἐκείνην τὴν ὑπὲρ τοὺς ἄλλους ὑπεροχὴν, ἣτις πρέπει νὰ διακρίνῃ τὸν ὁδηγὸν ἀπὸ τοὺς ὁδηγουμένους, χρεωστεὶ ὅλα του τὰ ἔργα νὰ προβάλλῃ εἰς τοὺς ἄλλους δικαιοσύνης καὶ ἐπεικείας παράδειγμα· χρεωστεὶ, εἴτε διὰ στόματος ἢ διὰ συγγραφῆς διδάσκει, νὰ παραμηνύῃ τὸ ἐνάρετον παράδειγμά του πρὸς ἡθικὴν ὠφέλειαν τῆς ἀνθρωπότητος.

ΡΚΕ'. Εἶναι εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀναγκαῖα πρὸς διατήρησιν τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὑγείας του, καὶ πρὸς βολήθειαν τῆς προσωπικῆς εἰς τὸν κόσμον ἐνεργείας του ἡ κτήσις καὶ χρῆσις ἐξω-

τεσσάρων τινῶν πραγμάτων, τῶν ὁποῖαν τὸ ἄθροισμα ὀνομάζεται περιουσία, ὡς ἀμέσως περὶ τὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου στρεφομένη, καὶ τῆς ὁποίας τὸ καθολικὸν καὶ ἰσοδύναμον μέτρον ὀνομάζεται εἰς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν ἀργύριον. Καθῆκον λοιπὸν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἑαυτὸν του εἶναι ν' ἀποκτήσῃ ἀργύριον διὰ τῆς φιλοπονίας του, καὶ νὰ τὸ διατηρήσῃ διὰ τῆς οἰκονομίας του. Τῆς φιλοπονίας ἐναντίον εἶναι ἡ ἀργία, καὶ τῆς οἰκονομίας ἡ ἀστωτία. Ἐμπροσθὺν ὅμως ἡ μὲν φιλοπονία νὰ ἐκφυλισθῇ εἰς αἰσχροκέρθειαν, ἡ δὲ οἰκονομία εἰς φιλαργυρίαν, ἐὰν συγχύσῃ τις τὰ μέσα μετ' τὸν σκοπὸν, καὶ ἐκ τούτου προσπαθῇ καὶ ἀγωνίζεσθαι εἰς μόνην τὴν κτῆσιν χωρὶς τὴν εὐλογον χρῆσιν.

ΡΚς'. Μόνον ἡ φιλοπονία εἶναι ἔργον πρέπον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν, ἐπειδὴ καθεὶς δι' αὐτῆς δύναται νὰ εἶναι ἐλεύθερος καὶ ἀνεξάρτητος ἀπ' ἄλλους, καὶ ἐν ταυτῷ τίμιος καὶ ἡσυχος πολίτης· ἡ δὲ ἀργία, ἐκτὸς ὅτι εἶναι ἀτιμαστικὸν τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας, εἶναι καὶ ἀρχὴ πάσης κακίας· διότι ὁ ἀργὸς ὄχι μόνον ἀγύμναστος καὶ ἀκαλλιέργητος μένει, ἀλλ' ἀδικεῖ καὶ τοὺς ἄλλους τρεφόμενος ἀπὸ τοὺς ἐκείνων κόπους. Ὁ πλούσιος ἀργὸς δὲν εἶναι τίποτε τιμώτερος ἀπὸ τὸν πτωχόν· ἐπειδὴ οὐδ' αὐτὸς πράττει τι πρὸς βεβαίωσιν τῆς προσωπικῆς του ἀξίας. Ὁ δὲ πτωχὸς κάμνει ἔργον του τὸ ν' ἀρπάξῃ τὰ τῶν ἄλλων διὰ τῆς λεγομένης ζητείας, ἥτις τοῦ ἀφανίζει πᾶν αἶσθημα τιμῆς καὶ αἰδοῦς, καὶ τὸν καθιστᾷ εὐτελέστατον ἀνθρωπάριον· διὰ τοῦτο δὲν πρέπει αἱ πόλεις νὰ ὑποφέρωσι τὴν ζητείαν, ἀλλὰ νὰ τὴν ἀποδιώκωσι μακρὰν ὥς μέσον ἀτιμαστικὸν τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ μόνον εἰς ἀναγκαιοτάτας περιστάσεις συγχωρομένην.

Σημείωσις. Ἡ ζητεία δὲν ἐμποδίζεται οὔτε μὲ τὰ πολλὰ ἐλπίη, τὰ ὅποια ἐμπροσθε οἱ πλούσιοι νὰ διανοήσων εἰς τοὺς ψωμοζήτας· διότι εἰς τοὺς ἀργούς· καὶ μὴ ποσότης τῇ κόσμον δὲν ἐξικασί· οὔτε μὲ ποσότης τοῦ νὰ μὴ περιπατῶσι εἰς τοὺς δρόμους· διότι πάντοτε εἰσέρχων μυστικὸς τρόπος νὰ ζητῶσι· ἀλλὰ μένον μὲ τὴν ἰσότητα κυβερνήσῃ, ἥτις δὲν ἐπιφορτίζει ἀνυπόφορους φόρους εἰς τοὺς φιλοπουνούς, καὶ μὲ τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἐργάζωνται εἰς κοινὰ πράγματα οἱ ἀμελείς, καὶ νὰ τριφῶνται μὲ τὸν κόπον των, καὶ μὴ σίστασιν πτωχοτροφείων, ἢ γεροκομείων, διὰ νὰ τριφῶνται εἰς αὐτὰ οἱ ἀδύνατοι νὰ ἐργάζωνται· χωρὶς ταῦτα τὰ μέσα ἡ ζητεία δὲν ἐμποδίζεται, ἢ μεταβάλλεται εἰς κλέψιν.

PhZ. Ἡ δὲ ἀσωτία εἶναι μὲν συνήθως συνεξευγμένη μὲ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ἀργίαν· κάποτε δὲ εἶναι ἡνωμένη μόνον μὲ τὴν φιλοπινίαν· προσπαθοῦσα αὕτη ν' ἀναπαύῃ χρείας περιττὰς καὶ τεχνικὰς, κατανατᾷ τελευταίον εἰς ἑλλειψιν τῶν μέσων τῆς εὐχαριστήσεως τῶν φυσικῶν καὶ ἀναγκαίων· πάντοτε, ὅς τις ἐξοδεύει πλείονερα παρ' ὅσα εἰσοδεύει, εἶναι ἀσώτος· ἀλλὰ καὶ ὅς τις ἐξοδεύει ὅσα εἰσοδεύει εἶναι ἄσώτος· διότι ὁ πρῶτος ταχύτερα, ὁ δὲ δεύτερος βραδύτερα θέλουσι κατανατῆσαι εἰς γῆρας ἄπορον καὶ αἰσχρὸν, ἔχοντες χρεῖαν ἀπὸ τὴν βοήθειαν τῶν ἄλλων, καὶ κατανατῶντες ἢ εἰς τὸ αἰσχρὸν ἔργον τῆς ζητείας, ἢ εἰς ἄλλα ἐπονείδιστα καὶ ἀξιοκατάκριτα ἔργα· διὰ τούτο εἶναι καθήκον τῆς προσωπικῆς τιμῆς τοῦ ἀνθρώπου νὰ εἶναι οἰκονόμος τῆς περιουσίας του.

Σημείωσις. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀξιοκατάκριτον κατ' ἐαυτὸν τὸ νὰ ἐξοδεύῃ τις πολλὰ· διότι ὅστις ἔχει πολλὰ, πρέπει καὶ νὰ διδῇ πολλὰ διὰ νὰ κάμῃ καὶ ἄλλους κοινωνοὺς τῶν ἀγαθῶν του, καὶ διὰ νὰ προεβῇ ἀφορμὴν ἐπιμελείας καὶ φιλεργίας εἰς τοὺς τεχνίτας καὶ εἰς τὰ ἄλλα ἐπωφελεῖ τοῦ βίου ἐπαγγέλματα. Διὰ τοῦτο ἡ Ἥθικη δὲν ἀποδοκιμαζέει καὶ εἶδος τι πολυτελείας, ἥγουν δαπάνης, ἥτις νὰ ὑπερβαίῃ τὴν ἀπλουστάτην καὶ λιτωτάτην τῶν χρεωδῶν ἀνταλλαγὴν, καὶ εἰς τὴν τροφὴν καὶ εἰς τὴν στολὴν καὶ εἰς τὴν οἰκίαν· διότι ὁ εἰς τὰ ἀπλοῦστατα καὶ ἀναγκαϊότατα μόνον περιορισμὸς, τὸν ὅποιον ἀπῆλθον ἀναγκῶς εἰς τὴν ὀρετὴν ὁ Ἀντισθένης καὶ οἱ ὀπαδοὶ του, εἶναι τὸν ἀνθρώπον εἰς τὴν κτηνώδη καὶ κυνικήν ζωὴν, ἥτις ἀντίκειται εἰς τὴν ὑψηλότεσαν

καλλίεργον τοῦ ἀνθρώπου γένους, καὶ διὰ τοῦτο ἀποδοκιμάζεται ἀπὸ τῆς ἡθικῆς.

ΡΚΗ'. Ἡ Ῥίζα πάντων τῶν κακῶν ἐστὶν ἡ φιλαργυρία. τὸ πάθος τοῦτο λέγεται καὶ πλεονεξία· εἶναι δὲ ἡνωμένον καὶ μὴ τῶν αἰσχυροκέρδεων· διότι τὰ χρήματα, τὰ ὅποια λέγονται ἐξωτερικά ἀγαθὰ, ἐπειδὴ χρησιμεύουν μόνον εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διαθήρσιν τῆς προσωπικῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου, τὰ μεταβάλλει ὁ φιλάργυρος εἰς ἐσωτερικά· καὶ τὰ μέσα θεωρεῖ ὡς σκοπὸν καὶ τέλος. Σηταυρίζει, ὅχι διὰ τὴν μεταχειρισθῆ τὸν πλοῦτον, ἀλλὰ διὰ τὴν ἔχει τὸν πλοῦτον καὶ νὰ εὐφραίνεται ἀπὸ τὴν θείαν του. Ὅταν ἐξοκεῖλη εἰς τοῦτο τὸ πάθος ὁ ἄνθρωπος, ἀδικεῖ καὶ τὸν ἑαυτοῦ καὶ τοὺς ἄλλους· φιλανθρωπίας ἔχνος δὲν μένει εἰς αὐτόν· γίνεται χαμερμής καὶ οὐδαμνός· χάνει τὴν εὐθυμίαν καὶ τὴν θείαν ἐκείνην ἀταραξίαν, μὲ τὴν ὅποیان ὑποφέρουσιν οἱ ἐνάρετοι τὰς μεταβολὰς τῆς τύχης· ἀποβάλλει παν ἀνθρώπινον καὶ εὐγενικὸν φρόνημα, ἐπειδὴ προσπαταλευόμενος εἰς τὴν κτήσιν τοῦ ἀργυρίου, δὲν ἐξυψύνεται ποτὲ εἰς τὰ ἡθικά καὶ οὐράνια ἀγαθὰ. Ἐπειδὴ δὲ τὸ πάθος τοῦ εἶναι ἀνόητον καὶ ἄλογον, γίνεται μὲν γελοῖος καὶ κωμωδίας ὑπόθεσις· μένει δὲ πάντοτε, ἡθικῶς θεωρούμενος, βδελυκτὸς καὶ ἀποτρόπαιος. Ἐὰν λοιπὸν ἡ πενία εἶναι πολλῶν κακῶν διδάσκαλος, καὶ διὰ τοῦτο μᾶς συμβουλευεὶ ὁ Λόγος νὰ τὴν ἀποφεύγωμεν (**ΡΚΕ'.**) διὰ τῆς φιλοπονίας καὶ οἰκονομίας, πρέπει ὅμως νὰ προσέχωμεν μὴ περιπέσωμεν εἰς τὴν χειροτέραν φιλαργυρίαν, ἥτις εἶναι πάθος ἀτιμαστικώτατον τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ μεσότης ἐνταῦθα ἐμπορεῖ νὰ μᾶς κρατήσῃ ἐνὶς τῶν τῆς ἀρετῆς ὁρίων.

ΡΚΘ'. Ἐπειδὴ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην κατάστασιν δὲν ἄν ἦκουν μόνον ἡ προσωπικὴ τοῦ ἀξία καὶ τὸ ἀργύριον, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐξωτερικὴ τοῦ ἐλευθερίας, καὶ ἡ ἐξωτερικὴ τοῦ τιμῆ, καὶ αἱ

κοινωνικαὶ σχέσεις του· διὰ τοῦτο καθήκον τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτὸν εἶναι νὰ ζητῇ τὰ τρία τελευταῖα, καὶ ὅσον δύναται νὰ τὰ αὐξάνῃ καὶ νὰ τὰ ἐπιτείνῃ· ἀλλ' ἐπειδὴ ἐμφυλοχωροῦσιν εἰς αὐτὰ κάποιοι περιορισμοὶ ὡς πρὸς τὴν ἀτομικὴν του κατάστασιν καὶ τὴν τήρησιν τῶν ἡθικῶν κανόνων· διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἀναπτύξωμεν ἀκριβέστερον τὰ γενικῶς ἐνταῦθα εἰρημένα διὰ τῶν ἐφεξῆς παραγράφων.

ΡΑ'. Ἐξωτερικὴ ἐλευθερία εἶναι τὸ νὰ διατάσῃ τις τὰ πράγματά του, ὅπως θέλει, καὶ νὰ μὴ κρέμαται ἀπὸ ξένης προταγᾶς· τὴν διατηρεῖ ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν ἀπόκτησιν ἐπωφελῶν γνώσεων καὶ ἐξέων, διὰ τῶν ὁποῦν ὠφελεῖ τοὺς ἄλλους, καὶ προσπορίζεται τὰ χρειώδη του· τὴν αὐξάνει δὲ αὐξάνων καὶ τελειοποιῶν ταύτας τὰς γνώσεις καὶ ἐξεις του. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀπολύτως ἐλεύθερος καὶ ἀνεξάρτητος δέν δύναται νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος, διότι πάντοτε ἔχει χρεῖαν καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων· πρέπει τόσον μέρος τῆς ἐλευθερίας του νὰ θυσιάσῃ, ὅση εἶναι ἡ χρεῖα, τὴν ὁποίαν ἔχει ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Διὰ τοῦτο μὲ εὐλόγους συνθήκας ἐμπορεῖ νὰ γείνῃ ὁ ἄνθρωπος ὑπηρετῆς ἄλλων προσώπων καὶ φυσικῶν καὶ ἡθικῶν· καὶ τότε καθήκον του εἶναι νὰ θυσιάσῃ ὅλην ἐκείνην τὴν ἐλευθερίαν του, τὴν ὁποίαν ὑπεσχέθη διὰ τῆς συνθήκης· ἀλλ' ἀπολύτως νὰ χάσῃ πάσῃ τὴν ἐλευθερίαν του εἶναι ἁμαρτία καὶ κακία, ἐπειδὴ χάνει τότε τὸ πρόσωπόν του καὶ γίνεται ἀνδράποδον.

ΡΑΔ'. Ἐξωτερικὴ τιμὴ εἶναι τὸ σέβας, τὸ ὅποιον μᾶς δεῖχνουν ἄλλοι διὰ τὴν προσωπικὴν μας ἀξίαν· εἶναι δὲ αὕτη φυσικὴ μὲν, εἰὰν ἡ ἀξία κρέμαται ἀπὸ μᾶς· καὶ ὀνομάζεται ἀγαθὸν ὄνομα, καὶ ἀγαθὴ ὑπόληψις· ἐπίκτητος δέ, εἰὰν εἶναι θεωρισμένη νομίμως ἀπὸ τὰς εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον σχέσεις μας, καὶ ὀνομάζεται βαθμοῦ καὶ ἀρχῆς τιμὴ. Ἐπειδὴ δὲ ἐκ τῆς

τιμῆς προέρχεται ἡ τῶν ἄλλων εἰς ἡμᾶς πίστις, καὶ ἡ εἰς τὴν κοινωσίαν εἰσοδὸς μας· διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ εἴμεθα ἀδιάφοροι πρὸς αὐτήν· ἡ ἀδιαφορία αὕτη μᾶς ἐπιφέρει τὸ ἔνδειος τοῦ κόσμου ὡς ἀναξίους καὶ οὐδαμινούς· διότι καθήκον παντὸς ἀνθρώπου εἶναι νὰ βεβαιώῃ τὴν τιμὴν του, καὶ νὰ τὴν διατηρῇ ἁδικτον ἀπὸ τὰς ὕβρεις καὶ καταλαλιάς τῶν ἄλλων, καὶ νὰ τὴν αὐξάνῃ μὲ ὅλα τὰ συγχωρημένα μέσα.

ΡΑΒ'. Πρέπει δὲ νὰ προσέχῃ καθείς μὴπως ἡ κατὰ τὸ καθήκον φιλοτιμία παρεκτραπῇ εἰς φιλοδοξίαν ἢ κενοδοξίαν, ἡγουν εἰς ἀπεριόριστον καὶ ἐμπαστὴ σπουδὴν πρὸς ἐπίκτησιν ἐξωτερικῆς τιμῆς· ἐὰν, φέρῃ εἰπεῖν, πειραχθῇ ἡ τιμὴ μας δι' ὕβρεων καὶ συκοφαντιῶν, καὶ φανῇ ἡ οὐδαμινότης τῶν ὕβριστῶν μας, ὅτε παρεκτὸς τῆς παρερχομένης λύπης τίποτ' ἄλλο κακὸν δὲν δύναται νὰ μᾶς κόμῃ, εἶναι μεγαλοφυχία νὰ καταφρονώμεν τὰς ὕβρεις, καὶ ν' ἀδιαφορῶμεν πρὸς τοὺς ὕβριστάς· μικροφυχία δὲ καὶ εὐτέλεια νὰ ζητοῦμεν ἐκδίκησιν· διότι τὸ φιλέκδικον εἶναι ἐπίσης ἀνάξιον τοῦ ἀνθρώπου, καθὼς καὶ ἡ κενοδοξία καὶ ἡ πλεονεξία καὶ τὰ ἄλλα τοιαῦτα πάθη.

ΡΑΓ'. Τὰς δὲ τιμὰς τῶν βαθμῶν καὶ τῶν ἀρχῶν εἶναι συγχωρημένον νὰ ζητῶμεν διὰ τῶν προτερημάτων μας, ἀλλ' ὅχι διὰ βραδουργιῶν καὶ μηχανορραφιῶν, καὶ τῆς τῶν λεγομένων μεγάλων ἀναξίας εὐνοίας· διότι τὰ μέσα ταῦτα εἶναι καθ' ἑαυτὰ αἰτίμα, ἡγουν ἐναντία τῆς ἐσωτερικῆς τιμῆς, ἣτις πρέπει νὰ εἶναι βάσις τῆς ἐξωτερικῆς. Ἐν γένει δὲ εἶναι ἡθικῆς φρονήσεως κανὼν, νὰ ἔχωμεν πάντοτε χαλινὸν εἰς τὴν ζήτησιν τῆς τιμῆς, καθὼς καὶ εἰς τὴν ἀπόκτησιν τοῦ πλούτου· διότι ἀφ' οὗ καταυτῇσιν καὶ τὰ δύο εἰς πάθη, γίνονται ἀκράτητα καὶ ὀχόρταστα. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν εἶναι φόβος, στενοχωρία, φθόνος, μίσος κτλ. τὰ ὅποια κατακρημνίζουν τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς φυσικὴν καὶ εἰς ἡθικὴν ἀθλιότητα.

ΡΑΔ'. Ἀπ' ἔλας τὰς κοινωνικὰς σχέσεις πρώτη εἶναι ἡ γαμική, ἥτις εἶναι βάσις τῆς οἰκιακῆς· ἀπ' αὐτὴν λαμβάνει τὴν ὑπαρξέντου ὁ ἄνθρωπος· ταύτην γνωρίζει πρώτην εὐθὺς ἀπὸ ἐμβῆ εἰς τὸ θέατρον τοῦ κόσμου. Ἐνὸς νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ὠρίαν του ἡλικίαν, εὐρίσκεται εἰς τὰς σχέσεις τὰς πρὸς τὸν πατέρα, καὶ ἀδελφοὺς, καὶ συγγενεῖς ἄλλους, ἀν' ὅσῃ νὰ ἔχῃ· ἀπ' οὗ δὲ γείνη ἐνήλικος, ἐμπροσθὶ τότε, καὶ καθήκον τοῦ ἀπαροίτητου εἶναι νὰ γείνη ἀνὴρ γυναικὸς, καὶ πατὴρ τέκνων, καὶ κεφαλὴ οἰκογενείας· ἡ προσταγὴ ἡλυξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε, εἶναι τοῦ Θεοῦ ἐμπεφυτευμένη εἰς τὴν οὐσίαν αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου· καὶ ὅς τις τὴν ἀθετεῖ, γίνεσθαι παραβάτης καὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ Λόγου. Καθῆκον λοιπὸν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πρὸς ἑαυτὸν νὰ ἐμβῇ εἰς γαμικὴν κοινωνίαν, ἐὰν ἔχῃ τὰ ἀπαιτούμενα μέσα τοῦ νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀσχίαν ταύτην· διότι περιστάσεις ἐναντίαι τῆς ἐκτελέσεως τῶν γαμικῶν καθηκόντων ἀπαιτοῦσιν εὐλόγως τὸν ἄνθρωπον νὰ μὴ ἐμβῇ εἰς ταύτην τὴν κοινωνίαν.

ΡΑΕ'. Εἰς τὴν σχέσιν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας ἔχουν καθῆκον νὰ ἐμβαίνουν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι· διότι ἡ πόλις εἶναι ὁ τάπος, ὅπου καλλιεργοῦνται καὶ μορφόονται καὶ γίνονται ἀληθινὰ ἄνθρωποι οἱ ἄνθρωποι· εἰς αὐτὴν εὐρίσκει πᾶς τις ὕλην νὰ ἐφαρμόσῃ τὰς προσωπικὰς του ἐνεργείας. Διὰ τοῦτο, ὅταν ἕκαστος πληθὺς ἀνθρώπων συνέλθωσιν εἰς ἓν, ἔχουσι καθῆκον ἑρὸν νὰ συστήσωσι πολιτικὴν κοινωνίαν· καὶ ὅσοι εὐρίσκονται εἰς αὐτὴν, καθὼς εἴμεθα ὅλοι τώρα εἰς πολιτικὴν κοινωνίαν, πρέπει νὰ φυλάττωσι πάντα ὅσα εἶναι ἀναγκαῖα πρὸς διατήρησίν της. Ἐκ δὲ τούτων μέρος μὲν ἐρρέθησαν εἰς τὴν τοῦ δικαίου ἐπιστήμην, μέρος δὲ ἐναποταμιεύονται εἰς τὰ ἐφεξῆς καφάλαια, ὅπου θελεῖ γενῆναι λόγος περὶ τῶν πρὸς τοὺς ἄλλους καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου.

Σημείωσις. Περὶ δὲ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας λόπος ἄρ-
 μέδιος νὰ παριστάνονται τὰ ἀναγκαίστερα εἶναι αἱ θεολογικαὶ πραγμα-
 τεῖαι, ἥτε Ἡδικὴ Θεολογία, καὶ ἡ Κατηχησις τῆς πίστεως, καὶ ἡ ἐξ
 ἀποκαλύψεως Θεολογία. Ζητεῖται δὲ ἐνταῦθα, εἰὼν ἡ Ἡδικὴ φιλοσοφία
 ἀποδεχεται καὶ δικαίωσιν τὰς μυστικὰς κοινωνίας. Ἐποῖα εἶναι ἡ τῶν λε-
 γομένων Φραγμασάνων· ἀλλ' ἄραγε ἐμπορεῖ νὰ ὑποφέρῃ ἡ πόλις τοιαύτας
 μυστικὰς κοινωνίας; εἰὼν τὰς ὑποφέρει, ἐπειδὴ ὁ λόγος φέλει τοὺς ἀνθρώ-
 πους ἐλευθέρους, ἔχουσι δίκαιον νὰ τὰς συστήσωσι οἱ θελόντες. Ἀλλ'
 ἐρωτᾶται, Τίς εὐνομενίδιος ἄνθρωπος ἐμπορεῖ νὰ γείνη μέλος τοιαύτης
 μυστικῆς κοινωνίας; Τίς ὑποφέρει νὰ ἔχῃ κεκρυμμένα, ὅσα ἐμπορεῖ νὰ
 ἀφελήσῃ τὴν ἀνθρωπότητά; ἢ Τίς ἐνάρετος δύναται νὰ μείνῃ εἰς τὰ
 ἐπιβλαβή; Τῶν ἀφελίμων κοινωνιῶν τὰ ἔργα κρίνεται νὰ μὴ κρίνωσινται
 ἀλλὰ νὰ εἶναι εἰς ὅλους φανερά· σύμβολον τῆς ἀρετῆς εἶναι τὸ φῶς·
 σύμβολον τῆς κακίας εἶναι τὸ σκότος· διὰ τοῦτο ἔλεγε καὶ ἡ πηγὴ τῆς
 δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀγαθότητος, «Ὅταν λαμπρῶν τῶ φῶς τῶν ἐν-
 «προσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσι τὰ καλὰ ὑμῶν ἔργα». καὶ «Ὅτι
 «οἱ λυχνον ἄψας τῆς φωσ αὐτῶν ὑπὸ τῶν πόδιον, ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχ-
 «νίαν, καὶ λάμπει πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ».

ΡΛΣ'. Ἐν γένει δὲ καθήκον τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτοῦ
 εἶναι νὰ φυλάττῃ πάντοτε τὴν ἀνθρωπότητά του εἰς ὅλας τὰς
 σχέσεις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἤγουν νὰ μὴ ἀπαρνήται τὴν εἰς
 αὐτὸν προσανήκουσαν ἀξίαν, ὡς λογικὸν καὶ ἐλευθέρου ὄν.
 Χρεώσται λοιπὸν ὄχι μόνον νὰ μὴ καθυποβάλλῃ τὸν ἑαυτοῦ τοῦ
 δουλικῶς εἰς ἄλλους ἀνθρώπους, οὐδὲ νὰ παραιτήται τὸ δίκαιον
 τῆς ἀνθρωπότητος δι' οὐδεμίαν τιμὴν, ἀλλ' οὐδὲ νὰ καταχράται
 τὰς ἡδονὰς τοῦ μὲ ἀδίκους καὶ ἀτίμους ἀπολαύσεις.

ΡΛΖ'. Ἀλλὰ τί νὰ κάμῃ ὁ ἄνθρωπος εἰὼν κατὰ δουτυ-
 χίαν εὐρεθῇ δοῦλος; νὰ θανατώσῃ τὸν ἑαυτόν του διὰ νὰ ἐ-
 λευθερωθῇ ἀπὸ τὴν ἀτιμίαν ταύτην; τοῦτο ἀπαγορεύει ἡ Ἡ-
 δική, ὡς ἀπεδείχθη (ΡΔ'). Πρέπει λοιπὸν νὰ ὑποφέρῃ τὴν
 δουλικὴν του κατάστασιν, καὶ νὰ παρατηρῇ τὰ μέσα τῆς ἐ-
 λευθερίας του. Ὅταν εὖρῃ καιρὸν, δύναται νὰ θραπετεύσῃ
 ἀπὸ τὴν δουλείαν, τὴν ὑπόειν τοῦ ἐπέφεραν ἄνθρωποι μὴ φυ-
 λᾶτοντες νόμου ἀνθρώπων· εἰδ' ἐπιδειχθῇ, ἔχει δίκαιον νὰ

ὑπερασπισθῇ τὴν ἐλευθερίαν του μὲ πάντα τρόπον, καὶ μὲ κίνδυνον τῆς ἰδίας του ζωῆς, καὶ μὲ πόλεμον τῆς ζωῆς τῶν δουλωτῶν του.

ΡΑΗ. Τὰς σαρκικὰς ἡδονὰς ἔχει καθῆκον ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸν ἑαυτόν του νὰ μὴ τὰς ἀπαρνηθῇ· διότι καθὺς διατηρῶν τὸν ἀτομικὸν του ἄνθρωπον εἶναι ὑποχρεωθεὶς νὰ μὴ ἀπέχῃ ἀπὸ τῆς ἀναγκαίας του τροφῆς, ἀλλὰ νὰ τρέφεται μὲ ὅσα διατηροῦσι τὴν ζωὴν του· οὕτω πρὸς διατήρησιν τοῦ εἰδικοῦ ἀνθρώπου χρεωστεῖ νὰ ἀπολαύῃ τὰς σαρκικὰς ἡδονὰς. Πρέπει ὅμως νὰ τὰς ἀπολαύῃ νομιμώτατα καὶ εὐλογώτατα· καὶ ἐπειδὴ κατὰ τοὺς νόμους τοῦ δικαίου ἄλλο εἶδος ἀπολαύσεως σαρκικῶν ἡδονῶν δὲν εἶναι συγχωρημένον εἰς τὸν ἄνθρωπον, εἰ μὴ ὁ γάμος (Περὶ Δα. Σ'), οὐδ' ὁ νόμος τῆς Ἠθικῆς συγχωρεῖ ἄλλο παρὰ τὸν νόμιμον γάμον. Πᾶσα λοιπὴν ἄλλη σαρκικὴ μίξις εἶναι ἀσυγχώρητος καὶ ἀξιοκατάκριτος καὶ ἀπὸ τοῦ δικαίου καὶ ἀπὸ τῆς ἀρετῆς. Ἀλλ' εἰς τὴν Ἠθικὴν ὁ Λόγος προχωρεῖ ἔτι περαιτέρω· ἀπαγορεύει πᾶσαν μίξιν, ἥτις γίνεται πρὸς ἡδονὴν· καὶ δικαιώνει μόνον τὴν γενουμένην διὰ τεκνογονίαν. Πορνείαν δὲ καὶ μοιχείαν, καὶ πᾶσαν ἄλλην ἄσεμνον ἡδονὴν κρίνει ἀναξίαν τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ κακὸν ἀτιμαστικώτατον τοῦ λαμπροῦ χαρακτῆρος τῆς.

Σημείωσις. Ἡ Πέλις ἐμπορεῖ πάντοτε νὰ ἐμποδίσῃ τὰ παρὰ τὸ καθῆκον τῆς γαμικῆς κοινωνίας ἁμαρτήματα· ἀλλ' ἔχει μὲ ἐν πολλὰς καὶ ποικίλ· διότι ἐλίχον ἰσχύουσι κατὰ τῶν τοιοῦτων ἁμαρτημάτων. Ὅταν ἡ πόλις εἴναι διατεταγμένη δικαίως καὶ ἰσούμως, καὶ προσπαθῇ τὴν κοινὴν ἀπάντων εὐτυχίαν, καὶ ἐνταυτῷ τὴν ἀγαθὴν ἀγωγὴν τῶν πολιτῶν τῆς· δύσκολον εἶναι νὰ συμβῶσι τοιαῦτα ἁμαρτήματα· ὁ ἄνθρωπος φυσικὰ ἀγαπᾷ νὰ εἴναι συνεισυγμένος μὲ μίαν γυναῖκα, καὶ ἡ γυνὴ μὲ ἓνα ἄνδρα. Ἐὰν ἡ πόλις προξενῇ εἰς τοὺς πολίτας πτωχείαν καὶ ἔνδειαν· τότε τὴν φυσικὴν ἐρμὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀναπαύουσι καὶ ἄσποροι πράξεις.

ΡΑΘ. Ὁ προφορικὸς λόγος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι εἰκὼν

τοῦ ἐνδιαθέτου (Γενικ. Γραμ. Β'). ὅσον καθήκον ἔχει ὁ ἄνθρωπος νὰ τιμᾷ τὸν ἐνδιαθέτον, τόσον χρεωστεῖ νὰ σέβεται καὶ τὸν προφορικόν· τὸν σέβεται δὲ, ὅταν φυλάττῃ ἀρμονίαν μεταξὺ τῶν θυῶ, ἥγουν λαλῇ τὴν ἀλήθειαν. Πᾶσα ὑπόκρισις, διαβολή, καταλαλιά, ὕβρις, ψεύδος, δόλος, χλεύη καὶ ἄλλα τοιαῦτα διὰ τῆς γλώσσης προφερόμενα ἁμαρτήματα, εἶναι ἀτιμία τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας. Διὰ τοῦτο ὁ ἡθικὸς ἄνθρωπος δὲν πρέπει νὰ λαλῇ ἄλλα παρ' ὅσα φρονεῖ· οὐδὲ νὰ φρονῇ παρὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Λόγου παραγγελλόμενα. Τὴν γλώτταν δὲν δύναται νὰ κρατήσῃ ὁ ἐσωτερικῶς τὰ ἥδη διεφθαρμένος ἄνθρωπος. Ὅταν ἡθικὴ φρόνησις τὸν ἐμποδίσῃ νὰ εἴπῃ τὴν ἀλήθειαν, εἶναι κάλλιον νὰ σιωπᾷ παρὰ νὰ ψεύδεται. Ὅτι δὲ εἰς περιστάσεις τινάς, ὑπόταν, φέρ' εἰπεῖν, κινδυνεύῃ ἡ ζωὴ ἄλλου τινος, καὶ ἡ μαρτυρία του ἐμπορῇ νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὸ νὰ κατατρεχθῇ ὁ ἀθῶος, συγχωρεῖται τότε νὰ ὁμιλήσῃ ἄλλα παρὰ τὰ ὅποια ἐξεύρεις εἶναι φανερόν. Ἀλλὰ τότε δὲν λέγεται πλέον ψευδολογία, ἀλλὰ φρονίμη σκέπη καὶ φυλακὴ τοῦ καταδικωμένου, καθὼς θέλομεν εἰπεῖν ἄλλου περὶ τούτου πλεονεκτήτερα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τῶν εἰς τοὺς ἄλλους καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου.

PM'.

Πᾶν ὅ,τι χρεωστεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ πράξῃ εἰς τοὺς ἄλλους,

ονομάζεται καθ' ἑαυτὸν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν κοινω-
νίαν· πηγή δὲ καὶ ἀρχὴ ὅλων τούτων τῶν καθηκόντων
εἶναι ἡ ἡθικὴ φιλάνθρωπία (HB'). διότι ἡ παθολογικὴ
προερχομένη ἀπὸ κλίσεις τινος καὶ τὰς λεγομένας συμπαθείας
εἶναι ἀτομικὴ καὶ κατὰ συμβεβηκός· καὶ ἔμπορεῖ νὰ εἶναι καὶ
ἐναντία τῶν τοῦ Λόγου καθηκόντων, ἐπειδὴ καθὼς ἔμπορεῖ ὁ
ἄνθρωπος ν' ἀγαπᾷ τινὰς, οὕτως ἔμπορεῖ καὶ νὰ μισῇ ἄλλους
ἐξ ἐναντίας κλίσεως ἢ ἀντιπαθείας. Μόνη λοιπὸν ἡ ἐκ τοῦ
Λόγου ὑπαγορευομένη γενικὴ φιλάνθρωπία εἶναι ἀρετὴ, καὶ
ονομάζεται ἀνθρωπισμός. Ἀποδίδομεν δὲ δι' αὐτῆς σέβας
εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν, τὴν ὅποιαν καθὼς ἐξεύρομεν, ὅτι
ἔχομεν ἡμεῖς, οὕτως εἴμεθα βέβαιαι, ὅτι τὴν ἔχουν καὶ ὅλοι
οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι. Τεῦ ἀνθρωπισμοῦ ἔργα εἶναι ἡ φιλία, ἡ
ἐλεηρότης, ὁ πρόσχαρις καὶ ἀστείος τρόπος τοῦ φέρεσθαι πρὸς
τούς ἄλλους, καὶ ὅλα τὰ φιλοφρονητικὰ καὶ τιμητικὰ τῆς ἀν-
θρωπότητος ἔργα, μὲ τὰ ὅποια εἶναι στολισμένοι οἱ φιλάν-
θρωποι.

PMΑ'. Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ αὐτὸς κατὰ τὸ εἶδος
μὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, διὰ τοῦτο εἶναι καὶ τὸ συγγενέστα-
τον καὶ πλησιέστατον ὄν εἰς τὸν ἄνθρωπον. Διὰ τοῦτο ἡ φιλάν-
θρωπία ὀνομάζεται καὶ Ἡ τοῦ πλησίον ἀγάπη· καὶ εἰς τὰς ἀ-
γίας γραφὰς παραγγελλόμεθα, Ἀγάπα τὸν πλησίον
σου ὡς σεαυτὸν (Ματθ. KB'. 39), τὸ ὁποῖον θέλει νὰ
εἴπῃ, Τίμα τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὰ ἄλλα ὑπο-
κείμενα, καθὼς τὴν τιμᾶς καὶ εἰς σεαυτὸν·
διότι ἡ τιμὴ αὕτη δὲν ἔμπορεῖ νὰ γένη χωρὶς κάποιον τινὰ
βαθμὸν ἀγάπης, μ' ὅλον ὅτι ἔμπορεῖ ἐμπειρικῶς νὰ εἶναι διά-
φορος, καθὼς καὶ ἄλλος ἄλλου ἔμπορεῖ νὰ μᾶς εἶναι πλη-
σιέστερος.

ΡΜΒ'. Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος χρεώσται νὰ φυλάττῃ καθήκοντα πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἐκ τῶν τοῦ δικαίου νόμων, ἤγουν καθήκοντα τοῦ δικαίου· διὰ τοῦτο ἡ Ἠθικὴ παραλαμβάνει ἰδιαιτέρως ταῦτα τὰ καθήκοντα εἰς τὴν προστασίαν της, καὶ δίδει εἰς αὐτὰ διὰ τοῦ τῆς ἀρετῆς νόμου ὑψηλοτέρα τινα ἀξίαν, προσταξάμενα νὰ φυλάττωμεν ὡς ἄγίου τε χρήμα τὸ δίκαιον, καὶ νὰ τηρῶμεν τὰ καθήκοντά του ὅχι ἐξ ἀνάγκης, ἀλλὰ κατὰ θέλησιν τοῦ συνειδύτος μας, καὶ ἐπομένως ἀπὸ τιμῆς καὶ σέβας πρὸς τὸν νόμον τοῦ Λόγου· ἐνταυτῷ δὲ ἀπαιτεῖται βεβαιόνημα τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους δίκαιά μας, νὰ τὰ συγκριώμεν μὲ κάποιαν ἡλαρότητα καὶ μὲ ἥπιον τρόπον, ὥστε νὰ μὴ συμβαίῃ ἐκ τούτων ἡθικόν τι κακόν.

ΡΜΓ'. Διὰ τοῦτο δεῖν πρέπει νὰ διατηρῶμεν τὰ τῶν ἄλλων δίκαια μόνον δικαιοκῶς, ἤγουν νὰ ὀφλήσῃ μερικώτερα, δεῖν πρέπει νὰ μὴ ἀρπάξωμεν τὰ τῶν ἄλλων, νὰ μὴ ὑβρίσῃμεν τινὰ, νὰ μὴ θαίρωμεν ἢ φονεύωμεν μόνον διότι εἶναι καθήκον μας προσταξόμενον ἀπὸ τὸν νόμον τοῦ δικαίου, ἀλλὰ διότι ἀγαπῶμεν τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ σεβόμενοι τὴν προσωπικὴν τῶν ἄλλων ἀξίαν φυλάττομεν μὲ ἐσωτερικὴν ἀγάπην καὶ ἐλευθέραν θέλησιν ὅλα ταῦτα. Ἄλλ' ἐὰν ἄλλοι τολμήσωσι νὰ κατέσχῃσι τὰ δίκαιά μας, νὰ μᾶς ἀρπάξουν, φέρ' εἰπεῖν, τὰ δούκάμας, ἢ νὰ μᾶς κάμωσιν ἄλλην ἀδικίαν, χρεωστοῦμεν νὰ μὴ τοῖς τὸ συγκωρήσωμεν, ἀλλὰ πρέπει νὰ περιορίσωμεν ὅπως οὖν τὴν αὐστηρότητά μας. Διὰ τοῦτο καὶ τῆς ἐκανοπήσεως τοῦ ἔχθρου μας καλὸν εἶναι νὰ παραβλέψωμεν μέρος, καὶ μικρῶν ἀδικημάτων νὰ κάμωμεν παράβλεψιν. Πολὺ θὲς πλέον μᾶς προτρέπει ἡ Ἠθικὴ νὰ ἀπέχωμεν ἀπὸ ἀπεράντους καὶ συνεχεῖς δικελευσίας. Ἡ αὐστηρὰ δικαιοσύνη κάμνει τὸν ἄνθρωπον ψυχρὸν εἰς τοὺς ἄλλους, καὶ οὕτω γεννᾷ ἡθικὴν ἀδικίαν.

ΡΜΔ'. Ὁ ἡθικὸς νόμος μᾶς ὑποχρεώνει, ὅχι μόνον νὰ μὴ ἐπιβουλευώμεθα τινὸς τὴν ζωὴν καὶ τὴν υἱείαν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, ἀλλὰ προσέτι μᾶς διδίδει καθήκον νὰ λυτρώνωμεν τὴν τῶν ἄλλων ζωὴν, ὅταν κινδυνεύῃ ἀπ' ἐχθρικός καταδραμᾶς, καὶ νὰ προσπαθῶμεν, ὅπως δυνάμεθα, νὰ γινώμεθα αἴτιοι τῆς διατηρήσεως τῆς υἱείας τῶν, καὶ τῆς ἐλοκληρίας τοῦ σώματός τῶν. Θέλομεν θεωρήσειν λεπτομερῶς ἅλα ταῦτα διὰ τῶν ἐφεξῆς παραγράφων.

ΡΜΕ'. Ἀμέσως ἐπιβουλεύει τὴν ζωὴν τοῦ ἄλλου ὁ ληστής· ἐμμέσως δέ, ὅς τις δι' ἄλλων φονέων προσπαθεῖ νὰ θανατώσῃ ἄλλον, ἢ ἐπίτηδες τὸν στείλλῃ εἰς προφανὴ τῆς ζωῆς κίνδυνον, καθὼς ὁ Δαυὶδ τὸν Οὐρίαν· ὅλαι δὲ αὗται αἱ ἐπιβουλαὶ εἶναι καὶ ἀδικοὶ καὶ κακοηθείας μεγίστης ἀνάπλεοι. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ φόνος ἄλλου ἀνθρώπου ἐμπορεῖ νὰ πράξῃ καὶ ὅταν προστατεύουσι φυσικὰ ἢ ἡθικὰ πρόσωπα τὴν ζωὴν τῶν· εἰς τοιαύτην περίπτωσιν συγχωρεῖ ὁ Λόγος τὸν φόνον, ἐπειδὴ μᾶς διδίδει καθήκον νὰ προστατεύωμεν τὸν ἑαυτὸν μας (ΡΘ'). Ἀλλ' εἰάν τις ἐμπορῇ νὰ προστατεύσῃ τὴν ζωὴν τοῦ χωρὶς νὰ ἐξαλοθρεύσῃ τὸν ἐχθρόν του (λαμβάνων, φέρειν, τὰ ὅπλα ἀπὸ τὰς χεῖρας του), εἶναι καθήκον νὰ τοῦ ἀφήσῃ τὴν ζωὴν, παρεκτὸς εἰν ἐξεύρη βεβαίως, ὅτι ὁ κακοῦργος λωτρώσας τὴν ζωὴν του ἐμπορεῖ εἰς τὸ ἐξῆς νὰ ἐπιβουλευθῇ ἢ αὐτὸν ἢ καὶ ἄλλους ἀνθρώπους.

ΡΜΖ'. Εἰς τὸν πόλεμον, ὅποτε ἡ πόλις προστατεύει τὴν ζωὴν τῆς ὡς ἡθικὸν πρόσωπον, ὁ τῶν ἐχθρῶν θάνατος εἶναι συγχωρημένος, ὡς ἀναγκαία συνέπεια τοῦ τῆς συντηρήσεως τῆς καθήκοντος· καὶ ἐδῶ πάλιν, εἰάν αἰχμαλωτισθῶσι οἱ ἐχθροὶ καὶ ἀφαιρεθῶσι τὰ ὅπλα, εἶναι καθήκον καὶ τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀρετῆς ὅχι μόνον νὰ μὴ φονεύωνται, ἀλλὰ καὶ νὰ λαμβάνωσι πᾶσαν περιποίησιν εἰς τὰς

χρείας των · παρεκτός, εἰν ἀπολυθέντες μὲ συνθήκην τιμίου λόγου νὰ μὴ ὀπλισθῶσιν εἰς τὸν ἐπικρατοῦντα πόλεμον, ἡθέτησαν τὴν ὑπόσχεσίν των, καὶ ἐπιάσθησαν ἐκ δευτέρου. Εἰς τὴν πόλιν, ὅπου οἱ νόμοι καταδικάζουσι τὸν ἔνοχον εἰς θάνατον, εἰν δὲν εἶναι δικαία ἡ διαταγή, οὐτ' ὁ κριτὴς εἶναι αἷτιος τοῦ φόνου, οὔτε ὁ δῆμιος, ἀλλ' ὁ νομοθέτης.

PMZ'. Ταυτὰ λέγομεν καὶ περὶ κολαβρώσεως ἢ ἀκρωτηριάσεως τοῦ τῶν ἄλλων σώματος. Εἶναι ἀθέμιτος καὶ κακοηθείας ἐνδοεκτικὴ πᾶσα τοιαύτη πῆρσις τοῦ ἀλλοτρίου σώματος, ἐκτός μόνον εἰς πόλεμον ὅταν τὰ ὄπλα φέρονται καὶ κατὰ τοῦ ἔλου ἐχθρικοῦ σώματος καὶ κατὰ τοῦ μέλους, καὶ ἐκτός, ὅταν ὁ χειρουργὸς κόπητ μὲλος τοῦ πάσχοντος διὰ νὰ ἐλευθερῶσιν τὸ ἔλον ἀπὸ τὸν κίνδυνον. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀξιοκατακριτότατον ἁμάρτημα ὁ εὐνουχισμὸς, καὶ γαίην διὰ ἀπόκτησιν εὐφωρίας, καθὼς εἰς τὴν Ἰταλίαν, καὶ διὰ φυλακὴν τῶν γυναικῶν, καθὼς εἰς πολλὰ Ἀθιανὰ ἔθνη, καὶ δι' ἐκδίκησιν, καθὼς ἐπαθεν ὁ Ἀβραιλάρδος, καὶ δι' ὅποιανδήποτε ἄλλην αἰτίαν.

PMH'. Εἰς τὸ καθῆκον τῆς διατηρήσεως τῆς τῶν ἄλλων ζωῆς ἐμπεριέχεται καὶ τὸ νὰ ἐμποδίζωμεν τὴν αὐτοχειρίαν · ν' ἀνακαλῶμεν εἰς τὴν ζωὴν τοὺς εἰς ἀσφυξίαν κατακτανῶντας · δι' αὐτὸ δὲ ταῦτο νὰ μὴ ἐνταφιάζωμεν εὐθύς τοὺς νεκρούς, ἕως οὐ νὰ βεβαιωθῶμεν, ὅτι ἀληθῶς ἀπέθαναν · καί, ἐπειδὴ πρέπει νὰ φροντίζωμεν διὰ τὴν υἱείαν τῶν ἄλλων, νὰ τοὺς ἐνταφιάζωμεν εἰς ἱκανὸν βάθος καὶ μακρὰν τῆς πόλεως, διὰ νὰ μὴ προξενῶσι καμμίαν βλάβην αἰ σήψεις τῶν νεκρῶν σωμάτων · ὅταν εἶναι κολλητικαὶ ἐπιδημίαι, καὶ κατὰ δυστυχίαν ἐπικηψῶσι εἰς ἡμᾶς, νὰ φυλαττώμεθα μὴ μεταδώσωμεν τὸ κακὸν εἰς τοὺς ἄλλους · ν' ἀσφαλιζώμεν τὰ νήπια ἀπὸ τὸ κακὸν

τῶν εὐλογιῶν διὰ τοῦ λεγομένου θαυμασμοῦ· πάντων τούτων τῶν καθηκόντων ἡ ἀφ' ἧς εἶναι ἀφ' ἧς τοῦ καθηκόντος τοῦ διατηρεῖν τὴν ζωὴν καὶ τὴν ὑγιάν των ἄλλων.

PMΘ'. Πὼς ἄνθρωπος ἔχει καθῆκον ὅχι μόνον νὰ μὴ ὀρπύξῃ τὴν των ἄλλων περιουσίαν μὲ βίαν καὶ δόλον, οὐδὲ νὰ τοὺς ἐμποδίσῃ ἀπὸ τὸ νὰ τὴν μεταχειρίζονται ὡς θέλουσιν, ἀλλὰ καὶ νὰ βοηθῇ τοὺς χρεῖαν ἔχοντας μεταδίδων εἰς αὐτοὺς μέρος τῆς περιουσίας του, καὶ ἐν γένει νὰ διατηρῇ τὴν εὐδαιμονίαν των ἄλλων, ὅσον δύναται, χωρὶς νὰ βλάπτῃ τὰ πρὸς ἑαυτὸν καθήκοντά του. Ἀλλὰ τὰ καθήκοντα τῆς των ἄλλων βοηθείας θέλομεν ἐκθέσειν πλατύτερα ἐφεξῆς.

PN'. Ὡς ἀρπαγὴ τῶν ἀλλοτριῶν πραγμάτων κρίνεται καὶ τὸ νὰ μὴ δίδωμεν εὐθὺς τὰ ξένα, τὰ ὅποια φυλάττωμεν, ὅταν τὰ ζητῶσι οἱ κύριοί των. Διὰ τοῦτο ἀδικον καὶ κακὴς εἶναι τὸ νὰ μὴ πληρύνωμεν εὐθὺς τοὺς μισθοὺς των ὑπερετησάντων μας, τὸ νὰ μὴ ἀποδίδωμεν ἐν καιρῷ τὰ δάνεια, τὸ νὰ μὴ ἐπιστρέφωμεν τὴν ἐμπιστευθεῖσαν εἰς ἡμᾶς παρακαταθήκην, καὶ νὰ κάμνωμεν ἄλλα τοιαῦτα, διὰ τῶν ὁποίων χάνεται ἡ μεταξὺ των ἀνθρώπων πίστις, ἢ ἐμποδίζεται καὶ ἐνοχλεῖται τὸ ν' ἀπολαύῃ καὶ νὰ μεταχειρίζεται καθεὶς ἐλευθέρως τὰ ἰδικά του. Ὅλα ταῦτα εἶναι ἀδικίαι καὶ ἀρπαγαί, ἀντιστρατευόμεναι εἰς τὸ καθῆκον τῆς διατηρήσεως τῆς περιουσίας των ἄλλων.

PNA'. Καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι καὶ τὸ ν' ἀγαθοποιῇ τοὺς ἄλλους (PMΘ'). Ἡ θεία αὕτη ἀρετὴ δύναται νὰ θεωρηθῇ τριττῶς· ἀγαθοποιᾷ ἐν γένει, διὰ τῆς ὁποίας βοηθεῖται καθ' ὅποιονδήποτε τρόπον ἡ εὐδαιμονία καὶ τελειότης των ἄλλων, γίνεται ἢ διὰ μεταδόσεως μέρους τῆς περιουσίας μας, ἢ διὰ προσωπικῶν ὑπουργιῶν μας, ἢ διὰ περιο-

ρίτην καὶ παροβλέψεις τῶν δικαίων μας· τὸ πρῶτον εἶναι ἐλεημοσύνη καὶ ἐλευθεριότης· τὸ δεύτερον, χάρις ἢ βοήθεια· τὸ τρίτον, παράβλεψις. Τὸ πρῶτον λέγεται κατ' ἐξοχήν ἐλεημοσύνη, καὶ εἶναι καθήκον τοῦ ἔχοντος πλεονέκτα πρὸς τὸν ἔχοντα ὀλιγώτερα, ἢ τοῦ πλουσίου πρὸς τὸν πτωχόν.

PNB. Ἡ ἀγαθοποιᾶ ἐν γένει ὑπόκειται εἰς περιορισμούς καὶ φυσικούς καὶ ἠθικούς· φυσικούς, ἐπειδὴ ὁ ἐλεῶν οὔτε ὅλους τοὺς πτωχοὺς γνωρίζει, οὔτε ὅλους δύναται νὰ ἐλεήσῃ· ἠθικούς, ἐπειδὴ ἐλεῶν τοὺς ἄλλους ὑπὲρ τὸ μέτρον δύναται νὰ γείνη ἄθλιος αὐτὸς καὶ δυστυχής· διὰ τοῦτο οὔτε ὅλους, οὔτε καθένα ἐπίσης χρεωστεῖ νὰ ἐλεῇ ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ μὲ παρατήρησιν κανόνων τινῶν, οἵτινες ὑπαγορεύονται ἀπὸ τὴν φρόνησιν. Γενικῶς δὲ πρέπει νὰ παρατηρῇ τὴν ἔνδειαν, καὶ ἂν εἶναι ἄξιος ἐλέους ὁ ἐυδής· διότι ἄδικον καὶ ἄλογον εἶναι νὰ ἐλεῇ τις ἢ τοὺς ἀνευδεεῖς ἢ τοὺς ἀσώτους. Οἱ ἀναξιοπαθοῦντες εἶναι δίκαιον νὰ ἐλεῶνται μᾶλλον παρὰ τοὺς δι' ἀμέλειαν πτωχοὺς· μ' ὅλον τοῦτο, εἰ καὶ τῶν δευτέρων ἡ ἔνδεια εἶναι μεγάλη καὶ κατεπεύγουσα, δὲν πρέπει νὰ μεταχειρίζεται ὁ ἄνθρωπος τὴν αὐστηροτάτην στάθμην τῆς δικαιοσύνης, καὶ νὰ τοὺς ἐγκαταλείπη ν' ἀποδυνήσκωσι τῆς πείνας. Πρέπει δὲ νὰ παρατηρῇ καὶ ἄλλας σχέσεις τῶν ἐλεουμένων· διότι συγγενεῖς, συμπατριῶται, συnteχνῆται, πρέπει νὰ προκρίνονται εἰς βοήθειαν παρὰ οἱ ἄλλοι.

PNΓ. Ὁ ἐλεῶν πρέπει νὰ παρατηρῇ καὶ τὰς περιστάσεις. Τί, Πόσον, καὶ Πῶς πρέπει νὰ δίδῃ ἐλεημοσύνην· δηλαδὴ ἀργύριον (τὸ ὅποσον πολλάκις, μάλιστα δὲ διδόμενον εἰς παιδία, βλάπτει μᾶλλον παρὰ ὠφελεῖ) ἢ ἄρτον, ἢ ἔνδυμα, ἢ σκέπασμα, ἢ ἐργασίαν, ἢ ἀγαθὴν συμβουλὴν, ἢ σύστασιν, ἢ σωματικὴν βοήθειαν κτλ. νὰ δίδῃ τις εἰς τὸν χρεῖαν ἔχοντα εἶναι ἀβέβαιον πολλάκις· καὶ πρέπει νὰ τὸ προσδιορίσῃ ὁ ἐλεῶν

μὲ κρίσιν μεγάλην. Πόσον δὲ, κρίνεται νὰ τὸ προσδιορίσω-
 σιν αἱ περιστάσεις του, χωρὶς νὰ βλάπτωσιν ἐπαισθητῶς τὴν
 κατὰστασίν του. Τὸ δὲ Ἡὼς περιέχει ὅλην τοῦ ἐλευθέρου τὴν διά-
 θεσιν· πρέπει σιωπηλῶς καὶ ἀκομπάστως καὶ ἀνεπιδιόκτως νὰ
 γίνεταί ἡ ἐλεημοσύνη, ἐκτὸς ἐὰν εἴναι χρεία νὰ διεγερθῶσι καὶ
 ἄλλοι εἰς μίμησιν τοῦ ἐλευθέρου μὲ τὸ παράδειγμα· ὅχι μόνον
 ὅταν ζητῇ ὁ ἐνδεής, ἀλλὰ καὶ ὅταν σιωπᾷ, καθὼς αἱ ἐντρ-
 πόμενοι νὰ ζητῶσι· νὰ δίδεται ὅχι μὲ ταπεινῶσιν τοῦ λαμβά-
 νοντος, ἀλλ' ὅπου εἶναι δυνατόν χωρὶς ἐνόχλησιν τοῦ τῆς φιλο-
 τιμίας του αἰσθήματος. Αἱ χάριτες πρέπει νὰ γίνωνται μὲ χά-
 ριν, διὰ νὰ εἶναι ἀληθιναὶ χάριτες, λέγει ὁ ἡθικώτατος
 Πλάταρχος.

ΡΝΔ'. "Οτι ὁ εὐεργετούμενος χρεωστῇ νὰ εὐγνωμονῇ
 πρὸς τὸν εὐεργέτην του (ΡΜΘ'), δὲν εἶναι ἀμφιβολία· διότι
 ἡ εὐεργεσία δὲν εἶναι ἀνάγκης καθήκον, καὶ ὁ λαμβάνων ταύ-
 την πρέπει νὰ τὴν νομίσῃ ἀπόρροίαν τῆς ἀγαθότητος καὶ ἐπιει-
 κείας. Ἡ εὐγνωμοσύνη πρέπει νὰ ἐμφωλευῇ εἰς τὴν καρδίαν τοῦ
 εὐεργετηθέντος, καὶ νὰ δεικνύεται ἢ διὰ λόγου, ἢ καὶ δι' ἔρ-
 γου, ὅταν τὸ καλῆσιν ἡ χρεία. ἡ διὰ λόγου δὲν πρέπει νὰ γί-
 νεται εἰς τρόπον, ὥστε νὰ παρακινήτῃ τὸν εὐεργέτην εἰς νέας εὐ-
 εργεσίας. Οὗτινος ἡ καρδιά δὲν θάλγεται ἀπὸ τὴν εὐεργεσίαν·
 ὅς τις δὲν ζητεῖ καιρὸν ν' ἀποδώσῃ τὰ ἴσα εἰς τὸν ἐνεργέτην του·
 ὅς τις, ἀντὶ νὰ εὐγνωμονῇ, ἀντιδίδει κακὸν εἰς τὸν εὐεργέτην
 του· εὗτος ὅχι μόνον δὲν εἶναι ἄνθρωπος, ἀλλὰ κατώτερος
 καὶ ἀπὸ τὰ ἄλογα κτῆνη, τὰ ὅποια ἐκ φύσεως ἀγαπῶσι
 τοὺς εὐεργέτας των. Διὰ τοῦτο ἡ ἀχαριστία, καὶ μόνον προ-
 φερομένη φανερώνει πάντοτε κακὸν καὶ βδελυκτὸν καὶ αἰσχρὸν
 χαρακτῆρα. Ἄλλ' ὁ εὐεργέτης δὲν πρέπει νὰ ἀπαιτῇ τὴν εὐ-
 γνωμοσύνην ὡς φόρον, ἀλλὰ νὰ τὴν ἀρίνη ἐλευθέραν

εἰς τὸν εὐεργετηθέντα· ὁ δὲ εὐεργετηθεὶς δὲν πρέπει νὰ ἐλαμβάνῃ τὴν εὐγνωμοσύνην του ὡς ἀντευεργετίαν, ὥστε νὰ νομίζῃ, ὅτι ἔλαβε καὶ ἔδωκε, καὶ μὲ τοῦτον τὸν τρόπον ἐξισώθῃ, καὶ ἀπελύθῃ ἀπὸ τὸ χρέος τοῦ νὰ εὐγνωμονῇ· διότι οὕτως, ὡς πρῶτος λαβὼν τὴν χάριν, μένει πάντοτε ὑποχρεωμένος· οὐδὲ πρέπει νὰ ἀπολύεται ἀπὸ ταύτην τὴν ὑποχρέωσιν προφασιζόμενος, ὅτι ὁ εὐεργέτης ἔκαμε τὸ ἡθικόν του καθήκον, καὶ ὅτι ἐτιμῆθη καὶ εὐφράνθη ἐσωτερικῶς διὰ τῆς εὐεργεσίας του· διότι περὶ τούτων δὲν πρέπει νὰ φροντίζῃ αὐτός· πρέπει νὰ θεωρῇ τὴν χάριν ὡς ἐλεύθερον δῶρον τοῦ δαδόντος, ὅποια καὶ ἂν εἶναι τὰ κινήσαντα αὐτὸν εἰς τὴν ἀγαθοποιίαν. Εὐγενὴ τῷ ὄντι αἰσθήματα καὶ φρονήματα εἶναι καὶ ὁ εὐεργετῶν νὰ εὐεργετῇ, καὶ ὁ εὐγνωμονῶν νὰ εὐγνωμονῇ εἰς τρόπον, ὅς τις καὶ τιμᾷ καὶ εὐφραίνει καὶ τοὺς δύο.

ΠΝΕ'. Ἐπειδὴ δὲ ἡ τελειότης καὶ ἡ εὐδαιμονία, ἥγουν τὸ φυσικὸν καὶ ἠθικὸν εὖ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου κρέματα ἐξαιρέτως ἀπὸ τὴν καλλιέργειαν, καὶ τὴν, ὅσον ἐνδέχεται, ἐλευθέραν χρῆσιν τῶν φυσικῶν του δυνάμεων καὶ ἐξέων· διὰ τοῦτο ἀπαγορεύεται ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκον νὰ προστάξῃ τοὺς ἄλλους ν' ἀκολουθῶσι τὰς ἰδίας του θεωρίας εἰς τὰς πληροφορίας καὶ πράξεις των· καὶ νὰ τοὺς κρατῇ δεσμευμένους μὲ τὴν ἀμάθειαν, ἀπάτην, θεισθαιμονίαν, ἀπειτίαν, ἀναισθησίαν, κακίαν. Προστάζεται δὲ ἐξ ἐναντίας νὰ συνεργῇ εἰς ἐξάπλωσιν τῆς γνησίας παιδείας, τῆς ἀληθινῆς πίστεως, τῆς ἀγαθῆς αἰσθήσεως τῶν καλῶν, καὶ τῆς ἰσονόμως ἐλευθέρως ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκ δὲ τούτων συμπεραίνεται, ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι καθήκον τοῦ ἀνθρώπου καὶ πρὸς ἑαυτὸν, καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους. Θέλομεν ἐξηγήσειν πλατύτερα τὰ ῥηθέντα διὰ τῶν ἐφεξῆς παραγράφων.

PNZ'. Τὸ νὰ ὑποφέρωμεν τὰ τῶν ἄλλων λέγεται ἀνα-
 χή. Ἡ ἀνοχή εἶναι ἡ τῶν κρίσεων καὶ γνωμῶν καὶ ὑπολήψεων τοῦ
 ἄλλου, ἡ τῶν θελήσεων καὶ πράξεών του. Ἡ πρώτη ἀνοχή
 δὲν συγχωρεῖται, ὅταν αἱ γνώμαι τῶν ἄλλων μᾶς φαίνωνται
 ψευδεῖς· διότι εἶναι ἀδιαφορία πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ ἀπάτην
 (θεωρητικῶς λαμβανόμενα), εἰάν ὑπομένωμεν ὅσα κρίνωσι καὶ
 νομίζωσιν ἄλλοι. Ἐὰν ὅμως, κινούμενός τις ἀπὸ φιλόνηκον ἡ-
 θος χωρὶς λόγων καὶ αἰτίων, πολεμῇ τὰς ξένας γνώμας καὶ
 ὑπολήψεις μὲ σφοδρότητα καὶ πικρίαν, μὲ τρόπους ἀγροίκους καὶ
 βαρεῖς, μὲ λοιδορίας καὶ βλασφημίας, κἄποτε δὲ καὶ μὲ συκο-
 φαντίας, ἡ μὲ βίαια μυστικά ἢ φανερά μέσα, διὰ τὴν βεβαιώσῃ τὴν
 ἰδικὴν του γνώμην· τοῦτο εἶναι πάντῃ ἀδίκον καὶ κακὴν ἡθους· διότι
 αὐτάκειται εἰς τὸ σέβας, τὸ ὅποιον χρεωστοῦμεν εἰς τοὺς ἄλλους,
 καὶ εἰάν ἐξεύρωμεν ἀληθῶς ὅτι εἶναι ἡπατημένοι· εἶναι δὲ προσέτι
 αὐθαδὲς καὶ ἄκοσμον νὰ ἐπιχειρῶμεν τὰς πρὸς τοὺς ἄλλους λογομα-
 χίας μας ὡς νὰ εἴμεθα ἡμεῖς ἐξηρημένοι ἀπὸ πᾶσαν ἀπάτην, καὶ
 ἀπεικαστοὶ τρόπου τινα ὡς Θεοὶ, ἐνῶ κατὰ τοῦτο καὶ ὁ διαβατι-
 κώτατος νοῦς ὑπόκειται εἰς τὸν κοινὸν κλῆρον τῆς ἀνθρωπότη-
 τος. Ἄλλ' ὅταν ἐμποδισθῇ πᾶσα ἐλευθερία μεταδόσεως τῶν
 φρονημάτων διὰ λόγου ἢ συγγραφῆς, σηκώνονται τὰ μέσα τοῦ
 νὰ φωτισθῇ ἡ ἀνθρωπότης, ἤγουν νὰ καύνη προόδους εἰς τὴν
 ἀλήθειαν. Πρέπει λοιπὸν καθεὶς νὰ λέγῃ καὶ νὰ γράφῃ τὰς
 γνώμας του, ἀλλὰ νὰ ἀφύνη ἐλευθερίαν εἰς καθένα τὰ τὸς δέ-
 χεται ἢ νὰ τὰς ἀποβάλλῃ.

PNZ'. Αἱ δὲ θελήσεις καὶ πράξεις τῶν ἄλλων, εἰάν εἶ-
 ναι κακαί, φανερόν εἶναι, ὅτι δὲν πρέπει νὰ εἶναι ὑποφερταί·
 διότι γεννᾶται ἡ πρὸς τὸ δίκαιον ἢ ἀδίκον ἀδιαφορία ἀπὸ τὴν
 ταύτην ἀνοχήν μας. Πρέπει λοιπὸν νὰ ψέγωμεν τὸ κακόν, καὶ
 ἂν εἶναι πονηρὸς ἄξιον, καὶ ἔχωμεν ἐξουσίαν, νὰ τὸ κολάζωμεν

ἐνταυτῷ. Τάλλα δὲ, ὅσα οὔτε εἰς τὸ δίκαιον οὔτε εἰς τὴν ἀρετὴν ἀντίκεινται, πρέπει νὰ εἰσφύνωμεν ἐλεύθερα εἰς καθένα, ὅσοι αὖ εἶναι παρθένα καὶ ἰδιότροπα. Ζῶντες δὲ μὲ συμφωνίαν καὶ εἰρήνῃ καὶ ἀνθρωπισμὸν πρὸς τοὺς ἄλλους, πρέπει νὰ προσπαθῶμεν νὰ σηκώσωμεν ἀπὸ τὴν ἀνθρωπότητα θεωρητικῶς μὲν τὴν ἀμάθειαν καὶ τὴν ἀπάτην καὶ τὴν πρὸς τὰ καλὰ ἀναισθησίαν, πρακτικῶς δὲ τὴν ἀπιστίαν καὶ θεισθαιμονίαν καὶ κακότητιαν, ἀλλὰ χωρὶς κἄμμιαν βίαν καὶ θυσαστείαν· τὰ μύνα τούτων μέσα εἶναι ἡ προστασία τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν τεχνῶν, ἡ σύστασις σχολείων καὶ παιδαγωγείων, ἡ περιποίησις τῶν γραμματισμένων, ἡ τιμὴ τῶν σπουδαίων καὶ ἐναρέτων, ἡ δημοσίευσις συγγραμμάτων, ἡ κηρύξις νέων ἀνακαλύψεων καὶ ἐφευρέσεων, καὶ ἀπλῶς ὅσα ἀποβλέπουσι τὸν φωτισμὸν τοῦ ἀνθρώπου.

ΡΗΗ'. Ἀλήθειαν χρεωστῇ ὁ ἄνθρωπος καὶ πρὸς ἑαυτὸν καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους. Ἡ ἀγάπη τῆς ἀληθείας εἶναι ἴσως ἡνωμένη μὲ τὴν τῆς ἀρετῆς ἀγάπην, ὥστε ἡ μία χωρὶς τὴν ἄλλην δὲν ἐμπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ. Ζητεῖται ὅμως, ἂν ἡ ἀλήθεια πρέπει νὰ λέγεται ἀπολύτως ἢ ὄχι, ὅποια καὶ αὖ εἶναι τὰ ἀποτελεσματάτης. Εἰς λύσιν τούτου τοῦ ζητήματος, πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὴν ἀλήθειαν καθ' ἑαυτήν, καὶ τὴν ἀλήθειαν ὡς μέσον σκοπῶν τινων. Κατὰ μὲν τὸ πρῶτον ἡ ἀλήθεια ἔχει ἀπὸλυτον ἀξίαν, ὥστε δι' αὐτῆς, καθ' ὡς καὶ διὰ τοῦ εὐεργετεῖν, ὁμοιάζει ὁ ἄνθρωπος μὲ τὸν Θεόν· καὶ εἶναι πολλὰ ὁρθόν τὸ τοῦ Λογγίνου (Κερ. Α') » Εὐ δὲ ὁ ἀπορηγνόμενος τί Θεοῖς ὅμοιον ἔχομεν; Εὐεργεσίαν εἶπε, καὶ ἀλήθειαν. « Κατὰ τοῦ Λίλιανου τὴν μαρτυρίαν (Ποικ. Ἰστ. ΙΒ', 59.) ἦτο οὗτος ὁ Πυθαγόρας. Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον, πρέπει οἱ διδάσκαλοι νὰ μανθάνωσι πρῶτον αὐτοί, καὶ νὰ διδάσκωσι ἔπειτα εἰληκρινῶς τοὺς μαθη-

τάς των τὴν ἀλήθειαν, ἐπειδὴ σκοπὸς ἄλλος τῆς διδασκαλίας δὲν εἶναι, εἰμὴ ἡ μετάδοσις τῆς ἀληθείας· καὶ εἶναι ἀσυνε-
 ῆσις τοῦ διδασκάλου ἄλλως νὰ γινώσκῃ αὐτὸς, καὶ ἄλλως
 νὰ διδάσκῃ τοὺς μαθητάς του. Ἄλλ' εἰὰν οἱ μαθηταὶ τοῦ δὲν
 εἶναι ἀκόμῃ δεκτικοὶ τῆς ἀληθείας, καὶ ἐμποροῦν νὰ βλαφθῶσι
 δι' αὐτῆς· τότε πρέπει ὁ διδάσκαλος νὰ τοὺς μεταχειρισθῇ οἰ-
 κουμενικῶς, ἕως οὗ νὰ δυνηθῶσι νὰ τὴν ἀκούσασιν· ἡ οἰκονο-
 μία αὕτη δὲν εἶναι ἀπάτη, ἀλλὰ προπρασκευὴ εἰς ὑποδοχὴν
 τῆς ἀληθείας.

ΡΝΘ'. Εἰ δὲ ζητεῖται ἡ ἀλήθεια ὡς μέσον ἄλλων σκο-
 πῶν· πρέπει τότε νὰ κριθῶσιν οἱ σκοποὶ, καὶ κατ' αὐτοὺς νὰ
 λαληθῇ ἢ νὰ μὴ λαληθῇ ἡ ἀλήθεια, ἐπειδὴ ἡ ἀξία τῆς
 τοιαύτης περιστάσεως εἶναι σχετικὴ καὶ περιορισμένη. Ἐὰν λοι-
 πὸν ὁ ταξιθεύων ἐρωτᾷ, Τίς εἶναι ὁ δρόμος ὁ φέρων εἰς τὸν
 σκοπὸν τοῦ, ἢ ὁ κύριος ἐρωτᾷ, Ποῦ εἶναι τὸ χαμένον κτημᾶ τοῦ,
 ἢ ὁ κριτὴς τῆς δικαιοσύνης ζητεῖ τὴν μαρτυρίαν τῆς ἀληθείας·
 ἔχει ὁ ἄνθρωπος χρέος νὰ ὁμολογήσῃ τὴν ἀλήθειαν, εἰὰν τὴν
 ἐξεύρῃ, ἐπειδὴ οἱ σκοποὶ τῆς δὲν εἶναι κακοὶ τοῦλάχιστον. Εἰ
 δὲ τις ἐρωτᾷ μὲ κακὸν σκοπὸν, καὶ ἡ ἀπόκρισις εἶναι ἀναπό-
 ψευκτος, ἡ ὁμολογία τότε τῆς ἀληθείας ἐκλαμβάνεται ὡς συν-
 ἔργεια τοῦ κακοῦ, καὶ διὰ τοῦτο καθήκον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι
 νὰ εἴπῃ ψεύματα. Εἰς τὸν ἐρωτῶντα κακοῦργον, Ποῦ εἶναι ὁ
 καταδικαζόμενος ὑπ' αὐτοῦ, ἢ εἰς τὸν κλέπτην ζητοῦντα, Ποῦ
 εἶναι τὰ πράγματα τοῦ δεινός διὰ νὰ τὰ ἀρπάσῃ, πρέπει καθείς
 νὰ δεῖξῃ ἀντίστασιν καὶ πόλεμον, ἂν δύναται· εἰδὲ μὴ, νὰ τοῦ
 εἴπῃ ψεύματα· διότι οὔτε ὁ κακοῦργος ἔχει δίκαιον νὰ ζητῇ
 ταύτην τὴν ἀλήθειαν, οὔτε ὁ ἐρωτώμενος ἔχει καθήκον νὰ τοῦ
 τὴν ὁμολογήσῃ, ὡς εἶπαμεν καὶ ἀρχήτερα (ΡΑΘ').

ΡΞ'. Εἶναι τελευταῖον καὶ πράγματα, τὰ ὁποῖα ἐρωτοῦν

πολλοὶ νὰ μάθουν ἀπὸ ἀπλῆν των περιστάσεων. Εἰς τὰ τοιαῦτα, εἰ μὲν εἶναι ἀδιάφορα, στέκει εἰς τὴν ἐξουσίαν μας νὰ τοῦ ἀποκριθῶμεν ἢ ὄχι· εἰδ' εἶναι μυστικά, χρέος ἔχομεν νὰ σιωπήσωμεν· ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἰπώμεν ψεύματα. Εἰ δὲ τὸ πρᾶγμα ἀποβλέπει τὴν ἐρωτώντα, καὶ δύναται νὰ βλαφθῇ ἂν μὴ τὴν ἀλήθειαν, ἀνάγκη ἡθικὴ εἶναι νὰ τοῦ τὴν ἀποσιωπήσωμεν, ἢ καὶ νὰ τοῦ δώσωμεν τὴν ἐναντίαν ἀπόκρισιν· οὕτω, φέρει εἰπεῖν, εἰς τὸν πάσχοντα δὲν ἔχει καθήκον ὁ ἰατρός νὰ τοῦ λέγῃ τὸν ἀληθινὸν κίνδυνον τῆς ζωῆς του, ἀλλὰ μάλιστα νὰ τὸν ἐνθαρρύνῃ καὶ μὲ τὸ ἐναντίον, ἡγουν ὅτι ἡ ἀσθένειά του εἶναι εὐτάτος.

ΡΕΛ'. Ἐκ δὲ τούτων ἀπάντων γίνεται φανερόν, ὅτι δὲν εἶναι ἀπάτη πᾶν ψεῦδος. Ἡ ἀπάτη εἶναι ψεῦδος γινόμενον παρὰ τὸ καθήκον· καὶ ὅς τις ἐνασμενίζεται εἰς τὸ νὰ ψευδολογῇ, λέγεται ψεύστης· ὅς τις δὲ μεταχειρίζεται τὸ ψεῦδος διὰ νὰ βλάβῃ τοὺς ἄλλους ὀνομάζεται ἀπατεώων. Ὁχι μὲ τὸ αὐτὸ μέτρον καὶ μὲ βαθμὸν ἴσον ὡς παρὰ τὸ καθήκον ψεύματα θέλει ὁ Λόγος, καὶ ὅσα λέγει τις ἢ ἀλαζονευόμενος ὅτι ἐξεύρει πράγματα, τὰ ὅποια δὲν ἐξεύρει, ἢ ἀστεϊζόμενος τάχα καὶ πειράζων τοὺς ἄλλους· τὸ δεῦτερον, ἂν συμβαίῃ ποτὲ, πρὶν περὶ πάραυτα νὰ ἐξηγητῇ ὡς ψεῦμα, διὰ νὰ φυλάττεται ἡ τιμὴ καὶ τοῦ λέγοντος καὶ τοῦ ἀκούοντος.

ΡΕΒ'. Τί δὲ δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν περὶ τοῦ ὅρκου, ὅς τις παραλαμβάνεται εἰς ἐπιβεβαίωσιν τῆς ἀληθείας; Ἡ ἡθικὴ τὸν νομίζει πρᾶγμα περιττόν. Περὶ ταύτης τῆς ὑποδείξεως εἶναι θεία παραγγελία ἢ τοῦ Σωτῆρος. Ἡ τὴν δὲ ὑμῶν τὸ νὰ ἐναί, καὶ τὸ Οὐ· ὅσοι νομίζουν ἱερώτατ' ἑνὶ των καθήκον νὰ λαλῶσι τὴν ἀλήθειαν τίνα χρεῖαν ἔχουν τοῦ ὅρκου; Ὅσοι δὲ σκοπὸν ἔχουν νὰ μὴ τὸν φυλάξωσι, διὰ τί νὰ γίνωνται

κακουργότεροι μὲ τὴν ἐπιτοκίαν; ἀλλ' ὅταν φθάσῃ ποτὲ ὁ ἄνθρωπος νὰ βεβαιώσῃ τι μεθ' ὅρκου, χάρις ἔχει νὰ τὸ διατηρῇ μέχρι θανάτου· καὶ ὅς τις ἀθετεῖ τὸν ὅρκον, καταφρονεῖ καὶ ἑαυτὸν ὡς ἀπατεῶνα καὶ ψεύστην, καταφρονεῖ καὶ τὸν πρὸς τὸν ὁποῖον ὑποσχέσθῃ, καταφρονεῖ, τὸ μέγιστον, καὶ τὸν ἑφ' ὃν τῆς ὑποσχέσεως του, πρὸς τὸν ὁποῖον ὠρτίσθῃ. Διὰ τοῦτο ἡ ἐπισκία πάντοτε καὶ πανταχοῦ νομίζεται βδελυκτότατον ἀμάρτημα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Περὶ τῶν καθηκόντων τῆς φιλίας.

ΡΕΓ'.

Απὸ τὰς ἐξωτερικὰς σχέσεις, διὰ τῶν ὁποίων λαμβάνουν χωριστήν τινα μορφήν τὰ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα, πρώτην πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τὴν σχέσιν τῆς φιλίας. Φιλία εἶναι δύο προσώπων ἔνωσις, στηριγμένη εἰς ὑψηλότερον τινα βαθμὸν τῆς ἀμοιβαίας εὐνοίας, σκοπὸν ἔχουσα τὴν καινὴν καὶ τῶν δύο τελειότητα καὶ εὐδαιμονίαν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ τῆς εὐνοίας βαθμὸς εἶναι τι ἀπροσδιόριστον καὶ ἀπροαίρετον· διὰ τοῦτο δὲν ἔμπορεῖ νὰ προσταχθῇ ἀπὸ τὸν Λόγον ὡς καθήκον φιλίας πρὸς πάντας. Ἐπειδὴ δὲ ἡ εἰς τὴν σχέσιν ταύτην εὐνοία εἶναι τι κατὰ πάντα προσωπικόν· διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ἐκφυλισθῇ εἰς ἀποκλειστικὴν καὶ ἀπολύτον συνέργειαν τοῦ σκοποῦ ἑνὸς μόνου ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο φίλια εὐκλεινὴς γεννᾶται μόνον εἰς ἐναρέτους καρδίας· καὶ εἰς αὐτὰς πάλιν ἡ φίλια

γίνεται ἀρετή, καθὼς θέλει γενῆν φανερόν, ἐκ τῶν ἐφεξῆς παραγράφων.

ΡΕΔ'. Πρὸς διασάφησιν τῆς ἰδέας τῆς φιλίας θέλομεν παραβάλλειν τὸν ὀρισμὸν τούτου μὲ τὸν Ἀριστοτελικόν, ὅς τις τὴν ὀρίζει »Εὐνοίαν ἐν ἀντιπεπονθότι, μὴ λανθάνουσαν (ἩΣικ. Νικομ. Θ', 4). « Τὸ ἔσχατον γνῶρισμα τοῦ ὀρισμοῦ εἶναι ἀναγκαιότατον εἰς τὴν φιλίαν· διότι εἰς δύο τινὲς εὐνοῶσιν πρὸς ἀλλήλους χωρὶς νὰ τὸ ἐξεύρωσιν, θέλουν εἶσθαι δύο ἄγνωστοι καλοθελῆται ἀλλήλων χωρὶς νὰ ἐμπορῶσι νὰ ὀνομάζωνται φίλοι· προσέτι εἰς τὴν φιλίαν ἡ εὐνοία πρέπει νὰ εἶναι ἐν ἀντιπεπονθότι, ἢ γουὶν ἀμοιβαία· διότι, εἰς ὃν εἰς ἀγαπᾷ τὸν ἄλλον, ὃ δὲ ἄλλος οὗτος μισεῖ τὸν πρῶτον, ἢ καὶ εἶναι ἀδιάφορος πρὸς αὐτόν, δὲν ἐμπορεῖ τις νὰ ὀνομάσῃ τούτους φίλους. Ἡ δὲ εὐνοία δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἡ τυχούσα, οὐδ' ὁ κατώτατος αὐτῆς βαθμὸς, διὰ νὰ ἀποτελέσῃ τὴν φιλίαν. Ἐδῶ ἀπαιτεῖται ἀναμφιβόλως ἰδιαίτερατις κλίσις, θεμελιουμένη εἰς τὴν ἀτομικότητα τοῦ ἀνθρώπου, καὶ δὲν εἶναι ἡ αὐτὴ, τὴν ὅποιαν συνήθως ἔχουσι πρὸς ἀλλήλους ἔσοι συναναπρέφονται μετ' ἀλλήλων, ἀλλὰ τὸ ὕψος τούτου τοῦ βαθμοῦ, ἢ ἡ ἐπίτασις τῆς ἀμοιβαίας εὐνοίας δὲ δύναται τὰ προσηγορισθῇ.

ΡΕΕ'. Διὰ τοῦτο ἡ φιλία ἐμπορεῖ νὰ εἶναι ἰσχυροτέρα καὶ πιστοτέρα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον· καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο ἐμπορεῖ νὰ ἐκτείνεται εἰς πλείωτερα ἢ ὀλιγώτερα πρόσωπα· ἅσων ὅμως ἐκτείνεται, τόσον ἐξασθενίζει· καὶ ὁ πάμφιλος εἶναι κυρίως ἄφίλος· καὶ εἶναι πολλὰ ὀρθῇ ἡ τοῦ Σταγειρίτου παροιμία, Ὡς φίλοι, οὐδεὶς φίλος· διὰ τοῦτο ἡ πάντῃ ἐσωτερικὰ φιλία, ὅπου τὰ δύο πρόσωπα εἶναι καρδία μία καὶ ψυχὴ μία, ἐμφίλοχωρεῖ μόνον μεταξύ δύο, καὶ τὰ κάμνει τόσον ζηλότυπα, ὅσον καὶ ὁ Ἑρως τοὺς ἀμοιβαίως ἐρωτολήπτους. Τοιαῦται ὅμως φιλίαι εἶναι σπανιώτατα φαινόμενα.

ΡΕΣ'. Ὅτι δὲ ἡ φιλία δὲν δύναται νὰ προσταχθῇ ὡς καθήκον (ΡΕΓ'), εἶναι φανερόν ἐκ τῶν προειρημένων· πρέπει νὰ γεννηθῇ αὐτόματος, καὶ γεννᾶται εὐθὺς ἀπὸ συνῆλθαι ἀνθρώποι, οἵτινες ἀρμόζονται μετ' ἀλλήλων διὰ τὰ γίνουσι φίλοι· ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἔργον τοῦ συμβεβηκότος, καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ προσταχθῇ. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἄνθρωποι, ὅχι κακοήθεις ἄλλως, οἵτινες δὲν ἔχουσι τὸ ἐσωτερικόν τοῦτο αἰσθημα· δὲν ἐμποροῦν λοιπὸν νὰ σώσωσι τὴν ὑψηλότεραν ἐκείνην εὐνοίαν, ἥτις εἶναι ἀναγκαία εἰς τὴν φιλίαν, ἐπειδὴ δὲν εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν των. Τοιοῦτοι μάλιστα εἶναι αἱ γηραλέοι, οἵτινες καὶ ἐκ φύσεως εἶναι ψυχρότεροι, καὶ πολλὰ παθόντες εἰς τὴν ζωὴν των ἀπὸ κακοτροπίας τῶν ἀνθρώπων, γίνονται ἀνεπιτήδευτοι εἰς φιλίαν· ἐξ ἐναυτίας δὲ ἡ νεότης διὰ τὴν θερμότητα καὶ τὴν κλίαν τοῦ νὰ συνάπτεται μὲ ὅλους, ἔχει τὴν ἀπαιτουμένην εὐνοίαν, καὶ ἀποκτᾷ διὰ ταύτης φίλους· ὅλοι σχεδὸν οἱ ἀληθινοὶ φίλοι ἀπακτῶνται εἰς τὴν νεότητα.

ΡΕΖ'. Καθὼς ὁμῶς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι, ἀφ' οὗ ἀποκτῇ φιλαν, ὅχι μένου νὰ διατηρῇ, ἀλλὰ καὶ ν' αὐξάνῃ τὴν φιλίαν, ὅσον συγχωρεῖ ἡ Ἠθική· διότι, ἂν εὖρεθῇ κατὰ εὐσυχίαν κακοήθης ὁ φίλος, καὶ ὕστερ ἀπὸ πολλοὺς ματαίους κόπους δὲν ἐμπόρεσωμεν νὰ τὸν φέρωμεν εἰς τὸν ὀρθὸν δρόμον, εἶναι κίνδυνος τῆς ἀρετῆς νὰ βαστάζωμεν τὴν φιλίαν του. Ἐὰν ὁμῶς πρέπη νὰ κόψωμεν τὴν φιλίαν του διὰ μᾶς, ἢ νὰ τὴν ἐξηλώσωμεν κατ' ὀλίγον, δὲν ἐμπορεῖ νὰ προσδιορισθῇ ἐν γένει, ἐπειδὴ κρίνεται τὸ τοιοῦτον ἀπὸ πολλὰς περιστάσεις.

ΡΕΗ'. Οἱ φίλοι εἶναι ἰσότημοι· καὶ εἰς ἐμποροῦν νὰ εἶναι ἅπαντα ἡλικία, διαγωγὴ, τύχη καὶ ἄλλα τινα περιστατικά· μ' ὅλον τοῦτο καὶ αἱ διαφοραὶ αὗται δὲν ἐμποροῦν νὰ εἶναι με-

γῆλαι, ἐπειδὴ ἐξασθενίζουσι τὴν εἰλικρίνειαν· διὰ τοῦτο σπανιώ-
τατον πρᾶγμα εἶναι νὰ ἔχωσι φίλους εἰλικρινεῖς οἱ βασιλεῖς καὶ
ἡγεμόνες.

Σημειώσεις. Εἶναι ἄραγε πολλὰ τὰ εἶδη τῆς φιλίας; Ὁ Ἀρι-
στοτέλης (Πῶς. Νικημ. Θ', 3, 4) καταριθμῇ τρία· φιλίαν διὰ τὸ ἡ-
δύ· φιλίαν διὰ τὸ χρησίμον· φιλίαν διὰ τὸ ἀγαθόν, ἀλλ' σμολογεῖ ὁ
αὐτός, ὅτι αἱ δύο πρῶται δὲν εἶναι εἰλικρινεῖς, ἐπειδὴ εἰς αὐτάς δὲν
ἀγαπᾷ τις τὸν φίλον, ἀλλὰ τὸν ἑαυτὸν· ἐκεῖνοι δὲ, μόνον διὰ τὴν
ἡδονὴν καὶ ὠφέλειαν· διὰ τοῦτο φιλίαι τοιαῦται δὲν εἶναι οὐδὲ διαρκεῖς,
ἐπειδὴ καὶ ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ ὠφέλεια εἶναι πράγματα εὐμετέβλητα· τελεία
φιλία εἶναι μόνον ἡ σπουδαζομένη εἰς τὸ ἀγαθόν, καθὼς πάλιν εἶπεν ὁ
Ἀριστοτέλης «Τελεία ἐστὶν ἡ τῶν ἀγαθῶν φιλία καὶ κατ' ἀρετὴν ὁ-
μοίων· οὗτοι γὰρ τὰ ἁπλᾶ ὁμοίως ἀλλήλοις βούλονται, ἢ ἀγαθοὶ»
(Ηερ. 4). ἀλλ' ἡ τελεία φιλία περιέχει τρόπον τινά καὶ τὰς ἄλλας δύο·
δίδωσι προξενεῖ καὶ ἡδονὴν καὶ ὠφέλειαν. Αὕτη ποτὲ δὲν προξενεῖ βλα-
βὴν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, ποτὲ δὲν παρακινεῖ τὸν φίλον νὰ καμῇ κα-
κὸν εἰς τρίτον τινα πρὸς χάριν τοῦ φίλου, ἐπειδὴ ὁ ἀγαθὸς φίλος ποτὲ
δὲν δικαιώνει τοιαῦτα πράγματα. Εἶναι λοιπὸν μία μόνον ἡ φιλία, εἴαν
καὶ, διηρημένη εἰς πολλὰ ἄτομα, ἐμπορῇ κατὰ τὸν ἰδιαιτέρον χαρα-
κτῆρα τῶν φίλων, νὰ ἀναδέχεται καὶ αὕτη διαφοροὺς χαρακτῆρας.

ΡΞΘ'. Ἐναντία τῆς φιλίας εἶναι ἡ ἔχθρα· ἡ σχέσις
αὕτη, διὰ τῆς ὁποίας δυσνοεῖ τις τὸν ἄλλον οὕτως, ὥστε ζητεῖ
νὰ ἀφαιρήσῃ κατὰ πάντα τρόπον τὴν τελειότητα καὶ εὐδαιμονίαν
του, εἶναι μονομερὴς διὰ τὰς ἐναρέτους καρδίας. Ὁ ἐνάρετος
λοιπὸν κἀνένος δὲν εἶναι ἐχθρὸς· εἴαν δὲ ἔχῃ ἐχθρούς, δὲν
ἀνταμείβει εἰς αὐτοὺς κακὸν ἀντὶ κακοῦ, ἀλλ' εἴαν δὲν δύνηθῃ
νὰ τοὺς ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τῆς ἔχθρας μὲ τὴν μεγαψυχίαν καὶ
γλυκεῖαν διάθεσιν τοῦ, ἀντιτίθεται μόνον εἰς αὐτοὺς, ὥστε νὰ
μὴ ἐμποροῦν νὰ ἐκτελέσῃ κατ' αὐτῶν τοὺς κακοὺς τῶν σκο-
πούς. Τὸ δὲ νὰ ἀγαπῶμεν τοὺς ἐχθρούς μας εἶναι τόσον καθ-
ήκον μας μόνον, ὅσον καὶ αὐτοὶ περιέχονται εἰς τὴν ἀνθρω-
πότητα, τὴν ὁποίαν προσταῖζει γενικῶς ἡ Ἡθικὴ ν' ἀγαπῶμεν.

ΡΟ'. Ὁ κακὸς εἶναι φύσει ἐχθρὸς τοῦ ἀγαθοῦ καὶ εἴνα-

ρέτου· καὶ ὅταν δοθῶσι περιττάσεις, ἀμέπως δεικνύει τὴν ἐχθρικὴν του διάθεσιν· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος τρέπεται, καὶ μετανοεῖ πολλάκις διὰ τὰ κακά του, καὶ ζητεῖ νὰ πράξῃ ἀγαθὰ· διὰ τοῦτο ὅταν ἐχθρὸς ζητῇ φιλίωσιν, εὐθὺς ἔχομεν χρέος νὰ τοῦ δώσωμεν πρῶτοι ἡμεῖς τὴν χεῖρα· ὁ ἐνάρτεος ἐμπορεῖ μὲ τὴν μεγαλοψυχίαν του, ἦγουν μὲ τὸ νὰ ἀγαθοποιῇ τὸν ἐχθρόν του, ὅταν τὸ καλὴ ἢ χρεία, νὰ διορθώσῃ καὶ νὰ βελτιώσῃ τὰ ἥθη τοῦ ἐχθροῦ· ποτὲ δὲν πρέπει (οὐδὲ τὸ κάμνει βέβαια ὁ ἐνάρτεος) νὰ ζητῇ ἐκδίκησιν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ του, ἀλλὰ μόνον νὰ ὑπερασπίξῃ τὸν ἑαυτὸν του ἀπὸ τὰς ἐχθρικός του καταδρομάς.

ΡΟΑ'. Ὅτι δὲ τὸν ἐχθρόν δὲν θυνάμεθα ν' ἀγαπῶμεν ὡς τὸν φίλον, εἶναι φανερόν· διότι τοῦτο εἶναι ἐναντίον τῆς φύσεως, καὶ τοιαῦτα πράγματα δὲν ἀπαιτεῖ ὁ Λόγος· ὁ Λόγος ἀπαιτεῖ μόνον νὰ μὴ μισῶμεν τὸν ἐχθρόν, καθὼς οὐδὲ πάντα ἄλλον ἄνθρωπον· διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἐθνικὸν λεγόμενον μῖσος ἀπαγορεύει ὁ Λόγος· καὶ ἐν καιρῷ πολέμου προσιτάζει καὶ κατὰ τῶν ἀόπλιον ἐχθρίῳν, καὶ κατὰ τῶν ὀπλισμένων, ὅταν αἰχμαλωτισθῶσιν, ἢ πληγωθῶσιν, νὰ δεικνύωμεν πάνταν περιποίησιν, καὶ περίθαλψιν, τὴν ὁποίαν χρεωστοῦμεν ἐν γένει εἰς τὴν ἀνθρωπότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Σ'.

Περὶ κοινωνικῶν καθήκοντων.

ΡΟΒ'.

Τὰ κοινωνικά καθήκοντα ἀποβλέπουσι τὸ κοινὸν ἀγαθόν, ἢ

τὸν κοινὸν σκοπὸν κοινωνίας τινος, τῆς ὁποίας εἶναι τις μέλος· Φυλάττοντες δὲ τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα, χρεωστούμεν πολλάκις νὰ θυσιάζωμεν καὶ ἑαυτοὺς πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ κοινού ἐκείνου σκοποῦ. Τοιαῦτα φρονήματα, ὅταν ἐπικρατῶσιν εἰς τὰς τῶν ἀπάντιον καρδίας (ἦεν ὅταν ἅπαντες εἶναι ἐνάρετοι) ὀνομάζεται *δημόσιον πνεῦμα* (*esprit de corps, public spirit*), τὸ ὅποτον τότε μόνον ἔχει ἡθικὴν ἀξίαν, ὅταν καὶ ὁ σκοπὸς τῆς κοινωνίας καὶ τὰ πρὸς ἐπίτευξιν τούτου μέσα εἶναι ἀγαθὰ. Εἰς τὴν Ἠθικὴν δὴν κοινωνίαν ὑπέκεινται ἐξαιρέτως εἰς ἐξέτασιν, ἡ οἰκιακή, καὶ ἡ πολιτικὴ, περὶ τῶν ὁποίων λέγομεν εὐθὺς τὰ χρεώδη.

ΡΟΓ'. Εἰς τὴν οἰκιακὴν κοινωνίαν καθήκοντα εἶναι τὰ ἑξῆς.

α'. Καθῆκον τῶν συζύγων πρὸς ἀλλήλους νὰ δεικνύωσιν ἀμοιβαίως τιμὴν καὶ ἀγάπην καὶ πίστιν, χωρὶς τῶν ὁποίων δὲν ἔμπαρσι γὰ ἐπιτυχηθῇ ὁ σκοπὸς τῆς γαμικῆς κοινωνίας.

β'. Καθῆκον τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα νὰ φροντίζωσιν, ὅσον δύναται, διὰ τὴν σωματικὴν ἀσκήσιν καὶ τὴν πνευματικὴν αὐτῶν παιδείαν· καὶ τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς, νὰ δεικνύωσι πρὸς αὐτοὺς σέβας καὶ εὐγνωμοσύνην καὶ ἀγάπην διὰ τὴν ὁποίαν λαμβάνουσιν ἀπ' αὐτοὺς ἀνατροφὴν, καὶ περμπούνην εἰς ὅλας τὰς ἀνάγκας τιν.

γ'. Καθῆκον τῶν κυρίων πρὸς τοὺς ὑπηρέτας, νὰ δεικνύωσι πρὸς αὐτοὺς ἐπιείκειαν καὶ παράκλησιν· τῶν δὲ ὑπηρέτῶν πρὸς τοὺς κυρίους, νὰ εἶναι ὑπήκοοι καὶ πιστοί· νὰ γνωρίζωσι δὲ καὶ τὰ δύο μέρη τὰς σχέσεις τιν.

δ'. Καθῆκον ὅλων τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας εἶναι ν' ἀγωνίζωνται καθ' ὅλους τοὺς συγχωρημένους τρόπους διὰ τὴν κοινὴν εὐτυχίαν τῆς οἰκογενείας. Ἐντεῦθεν δὲ परिίονται καὶ

τὰ τῶν συγγενῶν πρὸς ἀλλήλους καθήκοντα. Θέλωμεν δὲ ἐξετάσειν χωριστὰ καθὲν ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων εἰς τὰ ἐφεξῆς.

ΡΟΔ'. Ἡ γαμικὴ κοινωμία στηρίζεται εἰς τὴν τιμὴν καὶ ἀγάπην· καὶ ὁ Λόγος δὲν τὸ συγχωρεῖ νὰ συζευγνύονται διὰ γαμικῶς χωρὶς ν' ἀγαπῶνται καὶ νὰ τιμῶνται, ἥγουν ἀπαγορεύει τοὺς χρηματικούς ἢ οἱ ἄλλας σχέσεις γινομένους γάμους. Ἐὰν ὁ εὐρεθῇ τις εἰς τοιαύτην γαμικὴν ἔνωσιν, χρέος του εἶναι νὰ διεγείρῃ κατ' ὀλίγον εἰς ἑαυτὸν τὸ αἰσθημα τῆς ἀγάπης· καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀγάπη τοῦ γάμου κυρίως εἶναι σωματικὴ, καὶ ἐπομένως μεταβλητὴ, διὰ τοῦτο χρέος ἔχουν οἱ σύζυγοι νὰ τὴν μεταβάλουν κατ' ὀλίγον εἰς φιλίαν σταθεράν καὶ ἄτρεπτον. Ἐκ ταύτης ἔπεται καὶ τὸ καθήκον τῆς γαμικῆς πίσεως. Ἡ γαμικὴ ἀπιστία, ἥγουν ἡ ἀνάπαυσις τῆς σαρκικῆς ὁρμῆς διὰ ξένου ὑποκειμένου ἀπαγορεύεται καὶ ἀπὸ τὸν νόμον τοῦ δίκαιου, καὶ θεωρεῖται ὡς ἀκύρωσις τῆς γαμικῆς συνθήκης (Περὶ Δικ. ΣΘ', β'). ἀλλ' ὁ ἡθικὸς νόμος χωρεῖ ἔτι περαιτέρω· ἐκλαμβάνει ὡς ἡθικὴν ἀπιστίαν, ἐὰν ὁ εἰς σύζυγος ἀγαπᾷ πλεονέκτερον ἀπὸ τὸν ἄλλον σύζυγον ἄλλο τρίτον ὑποκείμενον· διὰ τοῦτο καὶ οἱ οἰκιακοὶ λεγόμενον φλοὶ πολλάκις γίνονται αἰτία σκανδάλου εἰς τὰ ἀνδράγυνα, ἐὰν ἡ πρὸς τοὺς αὐτοὺς ἀγάπη τοῦ ἐνὸς συζύγου δὲν περικλείεται εἰς ὅρια τινα, μ' ὅλον ὅτι ἡ τοιαύτη ἀγάπη ἐμπορεῖ καθ' ἑαυτὴν νὰ εἶναι ἀνεύθυνος. Αἱ γυναῖκες πρέπει νὰ οἰκονομῶσι πλεον τὴν ἀταξίαν τοῦ ἀνδρὸς μὲ ὑπομονὴν καὶ ὑπόκρισιν ἀγνοίας, ἐὰν τὸν καταλάβωσιν ἄπιστον· ὁ μετῴθις των εἶναι μέγας, ἐὰν μὲ τὴν φρόνησίν των στρέψωσι τὸν ἄνδρα εἰς τὰ ὅρια τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀρετῆς.

ΡΟΕ'. Ἡ ἀνατροφή τῶν τέκνων εἶναι καθήκον τῶν γονέων ἱερώτατον, ἐπειδὴ πᾶσα τελειοποίησις τῆς ἀνθρωπότητος κρέμαται ἀπὸ τὴν ἀνατροφήν. Πρέπει λοιπὸν ν' ἀρχίσῃ ἀπὸ τῶν

ἐμβρυόν, τὸ ὅποιον ἐὰν ὄχι δικανικῶς (Περὶ Δικ. ΡΥ'), ἀλλ' ἡθικῶς εἶναι ἄνθρωπος, ὅς τις ἀσυνειδήτως γίνεται καὶ διαπλάτνεται εἰς τὴν κοιλίαν τῆς μητρός του. Καθῆκον λοιπὸν τῆς μητρός εἶναι νὰ μὴ κάμνητι, τὸ ὅποιον βλάπτει τὸν μικρὸν τοῦτον ἄνθρωπον· καὶ τοῦ πατρὸς, νὰ μὴ μεταχειρίζεται εἰς τὴν γυναῖκα του μέσοντι, τὸ ὅποιον ἐνοχλεῖ τὸ ἐγκυμονοῦμενον. Εἰς δὲ τὴν γέννησιν, ν' ἀφύουσι εἰς τὴν φύσιν τὸν ἀπαιτούμενον καιρὸν τοῦ νὰ τὸ ἐκφέρῃ εἰς τὸ φῶς, ἀλλὰ νὰ μεταχειρίζονται καὶ τὴν βοήθειαν τῆς τέχνης, ὅταν δυσκολεύεται φυσικῶς ἡ γέννα. Μετὰ δὲ τὴν γέννησιν ἀρχίζει κυρίως ἡ παιδαγωγία, καὶ πρῶτον μὲν ἡ σωματικὴ, ἔπειτα δὲ ἡ πνευματικὴ. Ταύτην ἐμπιστεύονται οἱ γονεῖς εἰς τοὺς διδασκάλους, οἵτινες χρεωστοῦν νὰ τὰ παιδαγωγήσωσι κατ' ὅλους τοὺς κανόνας τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης. Εἰς ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα τὰ τέκνα εἶναι ὑπήκοα εἰς τοὺς γονεῖς, τῶν ὁποίων ἡ θέλησις εἶναι εἰς αὐτὸ νόμος. Ἀφ' οὗ ἡλικιωθῶσιν, ἔχουν χρέος νὰ τιμῶσι καὶ νὰ σέβωνται καὶ νὰ εὐγνωμονῶσι πρὸς τοὺς γονεῖς, οἵτινες εἶναι οἱ μέγιστοι εὐεργέται των· καὶ ἐὰν οἱ γονεῖς δὲν δύνανται νὰ τραφῶσι, χρέος των εἶναι νὰ τοὺς γηροκομῶσι μὲ πᾶσαν χαρὰν καὶ προθυμίαν· διότι ἐὰν ἔχωμεν χρέος νὰ βοηθῶμεν ἀπλῶς πάντα ἀδύνατον ἄνθρωπον, πόσον πλέον τοὺς γονεῖς μας; Τέρατα ἀλλόκοτα τῷ ὄντι εἶναι καὶ θηρία ἀνήμερα οἱ καταφρονεταὶ τῶν γονέων των!

ΠΡΟΣ'. Ἡ μεταξὺ κυρίων καὶ ὑπηρετῶν σχέσις δὲν πρέπει νὰ προσδιορίζεται μόνον μὲ τοὺς αὐστηροὺς νόμους τοῦ δικαίου, ἀλλὰ νὰ ἱλαρύνεται, ὅσον εἶναι δυνατόν, ἡθικῶς. Οἱ κύριοι λοιπὸν δὲν πρέπει μόνον μισθὸν καὶ τροφὴν νὰ δίδουν εἰς τοὺς ὑπηρετάς, ἀλλὰ καὶ νὰ μὴ ἀπαιτοῦν ἀπ' αὐτοὺς παρὰ πολλὰ, νὰ μὴ τοὺς μεταχειρίζονται ὡς ἀνδράποδα, νὰ τοὺς

ἐλαφρύνουν τοὺς κόπους των, νὰ φροντίζουν διὰ τὴν ζωὴν καὶ ὑγίειαν των, νὰ παραβλέπουν, ἢ νὰ τιμωροῦν μετρίως τὰ σφάλματά των, πολυχρόσιον πίστιν καὶ ὑπηρεσίαν νὰ πληρώσωσι μεγαλοψύχως κτλ. Οἱ δὲ ὑπηρεταὶ χρεωστοῦν νὰ μὴ ὑπηρετῶσιν ἀπλῶς ὡς ὑπόχρεοι, ἀλλὰ μὲ ἀγάπην καὶ προσήλωσιν εἰς τοὺς κυρίους των, νὰ φυλάττωσιν ὅχι μόνον τὰ κτήματα, ἀλλὰ καὶ τὴν τιμὴν καὶ τὰ μυστικά τῆς οἰκογενείας τῶν κυρίων των. Ἐννοοῦνται δὲ ὅλα ταῦτα, ἔπου ἡ ὑπηρεσία γίνεται μὲ δικαίαν συνθήκας, ἀλλ' ἔχι ὅπου ὁ ὑπηρετὴς εἶναι δούλος καὶ ἀνδράπιδος καὶ πρᾶγμα τοῦ κυρίου του· οἱ κύριοι τοιούτων ἀνδραπόδων πρέπει νὰ μεταχειρίζωνται ὅλα τὰ μέσα ἐκ τὰ καίμωσιν ἀνθρωπίνην τὴν ἀνδραποδώδῃ κατάστασιν τῶν δούλων των.

ΡΟΖ'. Οἱ συγγενεῖς εἶναι φίλοι ἐξ αἵματος, μ' ὅλον ὅτι πολλάκις δὲν ἔχουν φιλίας αἰσθημάτων πρὸς ἀλλήλους. Εἰ μὲν οὗτοι ζῶσιν εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν, χρεωστοῦν ν' ἀγαποῦν καὶ νὰ τιμῶσι τὴν κεφαλὴν τῆς οἰκογενείας καὶ νὰ συναγωνίζωνται παντοίως πρὸς διατήρησιν καὶ αὔξησιν τῆς κοινῆς τοῦ οἴκου εὐτυχίας· εἰ δὲ ζῶσιν ἐκτός, ἔχουσι πάλιν μακρόθεν τὸ αὐτὸ καθήκον. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ μὴνύωνται εἰς τὰ ἐνδοτέρα τῆς οἰκογενείας, καὶ νὰ προστάζωσιν, ὅσα μόνον ὁ οἰκοδεσπότης ἔχει τὸ δίκαιον νὰ προσδιορίξῃ· ἀλλὰ μόνον, ἔταν ἐρωτῶνται, τότε χρεωστοῦν νὰ λέγωσι τὴν γνώμην των εἰς τὰ τοιαῦτα.

ΡΟΗ'. Εἰς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν καθήκον καθενὸς εἶναι, καὶ πολίτης εἶναι, καὶ μέτοικος, νὰ θεωρῇ τὴν κοινωνίαν ταύτην οὕτως, ὥστε πολίτην καὶ ἀνθρώπον νὰ ἐκλαμβάνῃ ὡς ἓντι καὶ τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον. Διὰ δὲ τοῦτου τοῦ μέσου ἡ φιλανθρωπία γίνεται πατριωτισμός, ὅς τις, καθ' ἡμέ-

κῇ ἀγάπῃ, τίποτ' ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ χρεωστούμενη εἰς τὴν πατρίδα, τὴν ὁποίαν γέννησις ἢ ἐκλογὴ μᾶς τὴν ἔκαμεν ἰδιὴν μας, καὶ ἐπομένως εἶναι φρονήματα καὶ πράξεις κατὰ τὸ καθήκον γιγόμεναι εἰς αὐτήν. Ἀληθινοὶ δὲ χαρακτηῖρες τοῦ πατριώτου εἶναι τιμὴ πρὸς τοὺς νόμους τῆς πόλεως καὶ ὑπακοὴ εἰς αὐτοὺς, καὶ δραστηκὴ συνέργεια τῆς κοινῆς εὐτυχίας, καὶ προστασία αὐτῆς κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν, καὶ θυσία καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς διὰ τὴν σωτηρίαν της.

ΡΟΘ'. Καθῆκαν λοιπὸν τοῦ πολίτου εἶναι ὅχι μόνον νὰ μὴ κάμνῃ ὅ,τι βλάπτει τὴν κοινωνίαν, οἷον ἀποστασίαν, προδοσίαν, συνωμοσίαν κτλ., ἀλλὰ νὰ κάμνῃ καὶ ὅ,τι προξενεῖ εὐτυχίαν εἰς τὴν πατρίδα του, οἷον ν' ἀγωνίζεται διὰ τὴν παιδείαν τῶν συμπολιτῶν του, νὰ βοηθῇ τὰς τέχνας καὶ τὴν ἐμπορίαν, νὰ πληρῶνῃ μετὰ χαρᾶς τοὺς φόρους, καὶ μ' ἓνα λόγον νὰ κάμνῃ πᾶν ὅ,τι εὐτυχιζεῖ τὴν πατρίδα του. Εἶναι δὲ ἡ ἀγάπῃ τῆς πατρίδος διπλῇ, παθολογικῇ, διὰ τὴν ὁποίαν καθῆ-
 εις ἀγαπᾷ ἐκ συνηθείας τὸν τόπον, ὅπου ἐγεννήθη, καὶ ἠθικῇ, διὰ τὴν ὁποίαν ἀγαπᾷ ὁ ἐνάρετος πολίτης νὰ ἐκπληρῶνῃ τὰ πρὸς αὐτὴν καθήκοντά του. Ὅταν δὲ ἡ φυσικὴ πατρίς δὲν γνωρίζῃ τὸν πολίτην της, ἤγουν ὅταν δὲν δύναται νὰ τὸν θρέψῃ, οὐδὲ τὸν τιμᾷ ὡς ἄνθρωπον, δύναται ν' ἀφήσῃ ταύτην καὶ νὰ ἐκλέξῃ ἄλλην· διότι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἄψυχον πρᾶγμα, ἢ δένδρον τι ἀμετακίνητον ἀπὸ τὸν τόπον του· ἀλλ' εἶναι λογικὸν ὄν, καὶ πρῶτον εἶναι ἄνθρωπος, ἔπειτα πολίτης. Εἰς δὲ ταύτην τὴν δευτέραν του πατρίδα, ὡς ἐκλελεγμένην ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν του θέλησιν, χρεωστεῖ μὲ πλησιότερον λόγον νὰ φυλάττῃ τὰ καθήκοντά του, παρὰ εἰς τὴν πρώτην. Ποτὲ ὅμως δὲν πρέπει δι' ὠφέλειαν τῆς πατρίδος του νὰ καταπατῇ τῶν ἄλλων πέλειαν τὰ δίκαια.

ΡΠ'. Ἡ φιλανθρωπία ἀναφερομένη εἰς ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος ὀνομάζεται Κοσμοπολιτισμός. Εἶναι λοιπὸν αὕτη ἀπεριόριστος σπουδὴ τοῦ νὰ ἐκτείνῃ τελειότητα καὶ εὐδαιμονίαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους παντὸς χρόνου καὶ τόπου, ὅσον συγχωροῦν αἱ περιωρισμέναι δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ γνήσιος κοσμοπολίτης πρέπει νὰ εἶναι καὶ χρηστός οἰκοδεσπότης, καὶ ἐν γένει ἐνάρετος ἄνθρωπος.

Σημείωσις. Μ' ὅλον ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι διαφοροὶ τὴν γλῶσσαν, τὰ ἔθνη, τὸ χροῖμα, τὸν τόπον, τὴν πολιτείαν, τὴν θρησκείαν, τὴν παιδείαν, καὶ ἄλλα ἀναρίθμητα περιστατικά· εἶναι μ' ὅλον τοῦτο τὸ μῆλν τῆς αὐτῆς μεγάλης οἰκογενείας, καὶ τέκνα τοῦ αὐτοῦ οὐρανοῦ πατρὸς. Πρέπει λοιπὸν νὰ θεωρῶνται ὅλοι ὡς ἀδελφοὶ καὶ φίλοι καὶ συγγενεῖς· καὶ εἰς τοῦτο στέκει ἡ γενικὴ φιλανθρωπία, ἡ ὅποια εἶναι ἡθικὴ, ἀλλ' ἔχει παθολογικὴν, ἐπειδὴ εἶναι ἀδύνατον ν' ἀγαπήσωμεν ὅττω χωρὶς προσωπικῆν καὶ ἄμεσον γνωριμίαν ὅπως τοῖς ἀνθρώποις. Οὕτω θεωρούμενοι· ἐμποροῦν ὅλοι οἱ λαοὶ ν' ἀποτελεσώσωμεν ἕνα λαόν, καὶ ὅλοι αἱ πόλεις μίαν πόλιν Κοσμοπόλιν ἐνωσιζομένην, τῆς ὅποιας ἐπικράτεια εἶναι ὅλον τὸ πρόσωπον τῆς Γῆς. Πᾶς ἄνθρωπος εἶναι πολίτης ταύτης τῆς Κοσμοπόλεως, καὶ ἐπομένως εἶναι κοσμοπολίτης. Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ὁ ἄνθρωπος ἐκτείνει τὸ πνεῦμα τοῦ εἰς πάντα χρόνον καὶ τόπον ἐπιδυμῶν νὰ μάθῃ τὰ τῶν συμπολιτῶν του. Διὰ τοῦτο μελετᾷ ἄσμενος τὴν Γεωγραφίαν καὶ τὴν γενικὴν Ἱστορίαν, διὰ νὰ ἐξεύρῃ ὅλους τοὺς τῶρα ζῶντας υἰδελφούς καὶ συμπολίτας του, καὶ τὰ ἔργα τῶν εἰς τὸν παρελθόντα χρόνον ζησάντων. Καθὼ κοσμοπολίτης χρεωστέῃ ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐκτείνῃ τὴν τελειότητα καὶ εὐδαιμονίαν πανταχοῦ καὶ πάντοτε· καὶ ἐμπορεῖ καθεὶς νὰ τὸ κατορθώσῃ, ὅσον τὰ συγχωροῦν αἱ δυνάμεις του. Δὲν εἶναι ἀραγε τοιοῦτοι πύγκονοι ἐνεργεῖται, ὅσοι κάμνουσι ὠφελίμους εὑρέσεις, καὶ τὰς γνωστοποιοῦσι πρὸς κοινὴν ὠφελίαν; Δὲν εἶναι τοιοῦτοι, ὅσοι ἐνησχολήθησαν διὰ βίου εἰς τὰς ἐπιστήμας, εἰς τὸν φωτισμὸν τῶν ἄλλων, εἰς τὴν διδουκαλίαν τῶν νέων φρονημάτων, καὶ ἐν γένει εἰς τὴν παιδείαν τοῦ πλησίου των; Ἀλλὰ δὲν ἀντιφέρεται εἰς τὸν πατριωτισμὸν ὁ κοσμοπολίτης; Μὴ τὸ αὐτὸ δίκαιον ἐμπορεῖ νὰ ἐρωτήσῃ τις, Ἄρα δὲν ἀντιφέρεται εἰς τὸν πατριωτισμὸν ἡ ἀγάπη τῆς οἰκογενείας; διότι ὁ γνήσιος κοσμοπολίτης ἐκπληρῶν καθεὶς ἐκ τῶν τριῶν τούτων καθήκόντων του, ἐκπληροῦν ἐν ταυτὶ καὶ τὰ ἄλλα δύο. Κοσμοπολίτην δὲν ἐννοοῦμεν ἐπὶ ἄνθρωπον

ἀκατάστατον, περιφερόμενον ἀσκόπως ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, ἀλλὰ τὸν ἐνάρκτον ἀνθρώπον, ἕστις, καθὼς τοιοῦτος, εἶναι χρήσιμος καὶ εἰς τὰ οἴκου του καὶ εἰς τὴν πατρίδα του καὶ εἰς ὅλον τὸν κόσμον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Κανόνες ἐμπειρικοὶ περὶ τῆς ἀσκήσεως τῆς ἀρετῆς.

ΡΠΑ'.

Μ' ὅλον ὅτι ἡ διάθεσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀρχικῶς ἀγαθὴ (ΥΣ'), μ' ὅλον τοῦτο φαίνεται εἰς αὐτὸν, καθὼς μᾶς πληροφορεῖ ἡ πείρα, κλίσις τις εἰς τὸ κακὸν, εὐθὺς ἀποῦ δύναται νὰ μεταχειρισθῇ τὴν ἐλευθερίαν του· ἤγουν, καθεὶς καὶ ἀπαιδευτος καὶ πεπαιδευμένος κλίνει τρόπον τινα εἰς τὸ νὰ παραβῇ τὸν ἠθικὸν νόμον, καὶ νὰ ἐξαιρεθῇ ἀπ' αὐτὸν πρὸς χάριν τῶν παθῶν του. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη εἶναι ἐμπειρικὴ, καὶ, καθὼς ὅλαι αἱ ἐπαγωγικαὶ δεῖξεις, δὲν ἔχει βεβαίαν τινὰ καὶ ἀναντιρρήτου τὴν δύναμιν· ἐπιστηρίζεται δὲ εἰς τὰς ἐφεξῆς παρατηρήσεις.

ΡΠΒ'. Ἐὰν παρατηρήσωμεν τὸν ἀνθρώπον, καθὼς μᾶς τὸν παριστάνει ἡ πείρα καὶ τῶν παρελθόντων καὶ τῶν ἐνεστώτων χρόνων, θέλομεν ἰδεῖν τὰς ἐλευθέρας πράξεις του μολυσμένας μὲ ἀμαρτήματα· διὰ τοῦτο προφύρομεν τὴν πρότασιν, Οὐδεὶς ἀναμάρτητος, μὲ τὴν αὐτὴν βεβαιότητα μὲ τὴν ὁποίαν λέγομεν καὶ, Οὐδεὶς ἀθάνατος, ἐπειδὴ ἡ ἱστορία δὲν ἐμπορεῖ νὰ μᾶς κάμῃ κῆμνιν ἐξαιρέσιν. Συμπεραίνεται δὲ ἡ εἰς τὸ κακὸν κλίσις μέρος μὲν ἀπὸ τοὺς ἀμαρ-

τάνοντας, ἐπειδὴ πάντοτε καὶ πανταχοῦ, καὶ πολιτισμένοι καὶ ἀπολίτιστοι, καὶ γραμματισμένοι καὶ ἀγράμματοι περιέπεσαν εἰς ἀμαρτήματα· μέρος δὲ ἀπὸ τὴν εἰλικρινῇ ὁμολογίαν τῶν ἀρίστων ἀνδρῶν, ὅτι ἐπολέμησαν συχνότατα μὲ τὰ πάθη των, καὶ δὲν ἐφάνησαν πάντοτε νικηταί. Εἰς ταύτην τὴν κλίσιν ἔχει τὴν βάσιν του καὶ ὁ ἀψευδὴς λόγος, Τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής.

ΡΠΓ'. Ἡ πρὸς τὸ κακὸν κλίσιν δὲν φαίνεται εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐπίσης· διότι ἄλλοι μὲν εἶναι ἀσθενεῖς νὰ διαιρησῶσι τὰ φρονήματά των, νὰ ἐκτελέσωσι τὰς ὑποσχέσεις των, καὶ μ' ἓνα λόγον νὰ ἐνεργήσωσι ὅσα κρίνουσιν ἀγαθὰ· ἄλλοι δὲ πράττουσι τὸ ἀγαθὸν δι' ὠφελειάν των, καὶ ἀποφεύγουσι τὸ κακὸν, ὅχι ὡς κακὸν, ἀλλ' ὡς βλαβερὸν, ἡγουν ὁδηγοῦνται εἰς ὅλα ὅχι ἀπ' ἀγάπην τῆς ἀρετῆς, ἀλλ' ἀπὸ φρόνησιν· ἄλλων δὲ εἶναι παντάπασι διεφθαρμένη ἡ καρδία, ὥστ' ἀποφεύγουσι τὸ ἀγαθὸν καὶ πράττουσι τὸ κακὸν.

ΡΠΔ'. Ἡ πρὸς τὸ κακὸν κλίσιν δὲν εἶναι ἔμφυτος διάθεσις τοῦ ἀνθρώπου· διότι ἡ ἔμφυτος διάθεσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀγαθὴ (Ψ').· εἰάν εἴπωμεν τώρα, ὅτι ἔχει καὶ ἔμφυτον διάθεσιν πρὸς τὸ κακὸν, ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου θέλει εἶσθαι πραγματικὴ ἀντίστασις· ἀλλ' εἶναι ἐπουσιῶδες τι τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, θυνάμενον ν' ἀποβληθῇ μὲ τὴν ἀσκήσιν τῆς ἀρετῆς· ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ ἐπουσιῶδες τοῦτο εἶναι ἐμπειρικόν γνώρισμα τῆς ἀνθρωπότητος, ὥστ' ἀπὸ μικρὸν παιδίον ὁ ἀνθρώπος δεικνύει τὴν πρὸς τὸ κακὸν κλίσιν του, διὰ τοῦτο τὸ ἐκλαμβάνομεν ὡς φυσικόν τι τοῦ ἀνθρώπου ἴδιον· καὶ διὰ τοῦτο ἐρρέθη καὶ »Φύσει ἔγκειται τοῦ ἀνθρώπου ἡ διάνοια ἐπὶ τὰ πονηρά.«

Σημείωσις. Τὰ παιδία συνηθίζουσι νὰ παίζωσι ἢ μὲ ψυχὰ πράγματα, ἢ μὲ ζωάρια, ἢ μὲ ἄλλα παῖδια· ὅταν παίζωσι μὲ τὰ πρῶτα, ὡς ἐπὶ τὸ πλείονος τὰ χαλῶσι, τὰ θραύουσι, τὰ διαφθείρουσι· τοῦτο ἔμπορεῖ ν' ἀποδοῇ εἰς τὴν ἀνικανότητά των, ὅτι οὐκ δύναται νὰ πιάσῃ τακτικῶς, καὶ νὰ μεταχειρισθῶσι ὡς πρέπει τὰ πράγματα· ὁλλ' ὅταν παίζωσι μὲ τὰ δεύτερα, τὰ βασανίζουσιν οὕτω τὰ ἄλλα, ὥστε φαίνεται εἰς αὐτὰ κάποια ἡδονὴ καὶ χαρὰ ἀπὸ τοῦς πότους ἐκείνων, πολλὰκις δὲ καὶ τὰ σκοτώνουσιν· ὅταν παίζωσι μ' ἄλλα παῖδια, ἢ σπουδῶντων εἶναι νὰ ἐπικρατήσῃ τὸ ἐν ταῖς ἄλλαις· καὶ πολλὰκις οὕτω καὶ οὐτοῦν εἰς ἁρμονίαν τὰ παιγνιδίων των. Ἐντεῦθεν γινέται φανερόν, ὅτι παιδεύειν ὁ ἄνθρωπος κλίνει εἰς τὸ κακόν.

ΡΙΠΕ'. Ἀλλὰ πόθεν ἄραγε προήλθεν ἡ κλίσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ κακόν; ἄραγε ἀπὸ τῆς ἀνατροφῆς καὶ τὸ κακὸν παράδειγμα; πλὴν ἔμπορεῖ πάλιν νὰ ζητηθῇ, Διὰ τί νὰ θώσῃσιν οἱ παιδαγωγοὶ καὶ ἀνατροφοὶ κακὸν παράδειγμα; καὶ οὕτω κυκλικῶς νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ πρῶτον ζήτημα. Ὑπερμυκῆ ἄραγε ἡ εἰς τὸ κακὸν κλίσις τὴν δύναμιν τοῦ Λόγου; ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ δεξιὰ αἰτεῖται τὸ ἐν ἀρχῇ· διότι κύριόν μας ζήτημα εἶναι, Πόθεν ἡ εἰς τὸ κακὸν κλίσις· ἀλλ' εἶναι αἷτιον ἡ κοινὴ τῶν ἡθῶν διαφθορά; ἀλλὰ πόθεν προήλθεν αὕτη πάλιν; Μένει λοιπὸν ἄπορον καὶ ἀνεξήγητον φιλοσοφικῶς τὸ ζήτημα τοῦτο· εἰ δὲ προστρέξωμεν εἰς τὴν ἱερὰν φιλοσοφίαν, ἐκεῖ θύλομεν εὐρεῖν τὸ ἀμάρτημα τοῦ γενάρχου ἀρχὴν καὶ ῥίζαν τῆς εἰς τὸ ἀμαρτάνειν εὐεπιφόρου κλίσεως τοῦ ἀνθρώπου.

ΡΙΠΣ'. Μ' ὅλον ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει κλίσειν εἰς τὸ κακόν, μ' ὅλον τοῦτο αἱ ἡθικαὶ ἐντολαί, αἱ διὰ τῆς νομοθεσίας τοῦ Λόγου προσδιοριζόμεναι, μένουσι πάντοτε μ' ὅλην τὴν δύναμιν καὶ ἀξίαν των. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος χρεωστέῃ νὰ εἶναι ἡθικῶς ἀγαθός, πρέπει ἐξ ἀνάγκης καὶ νὰ δύναται νὰ εἶναι τοιοῦτος. Ἀλλ' ἐπειδὴ, διὰ νὰ γείνη ἀγαθὸς ὁ ἄνθρωπος, οὐκ ἀρκίζει ἀπὸ τὸ ἀνεύθυνον, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἀμαρτίαν· διὰ τοῦτο ἡ ἡθικὴ βελτίωσις του εἶναι ἕξοδος ἀπὸ τοῦ κακοῦ καὶ εἰς—

οδὸς εἰς τὸ ἀγαθόν· διὰ τοῦτο ὀνομάζεται δικαίως ἐπιστροφή τῆς καρδίας καὶ τῆς ζωῆς, ἢ συντομώτερον μετάνοια, ἢ γοῦν μεταβολὴ ὅλων τῶν ἠθικῶν φρονημάτων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐκπηγαῖν αἰ πράξεις.

ΠΗΖ'. Τὰ εἰς τὴν ἠθικὴν μας διάθεσιν ἐγκείμενα σπέρματα τοῦ ἀγαθοῦ δὲν ἐμποροῦν νὰ καταιωθῶσιν, ἢ νὰ καταπνιγῶσι παντάπασιν ἀπὸ τὴν εἰς τὸ κακὸν κλίσιν, ἀλλὰ μόνον ἐμποδίζεται δι' αὐτῆς ἡ τελεσφόρησίς των· ἡμεῖς μένομεν πάντοτε ἐλεύθερα ὄντα, καὶ δυνάμεθα νὰ καταπαλαιώσωμεν τὴν κακὴν ταύτην κλίσιν, ἐὰν μόνον θελήσωμεν. Διὰ τοῦτο αἱ ἐντολαὶ τοῦ Λόγου ἔχουσι πάντοτε τὸ κύρος καὶ τὸ κράτος καὶ τὴν ἐσχυν, τὴν ὁποῖαν ἀπεδώκαμεν εἰς αὐτοὺς πρὶν τῆς εἰς τὸ κακὸν κλίσεως. Ἀλλ' ἐπειδὴ πρὶν μάθῃ ὅτι ἔχει τὴν ἐλευθέραν ταύτην δύναμιν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐπιρρεπὴς εἰς τὸ κακὸν, καὶ διὰ μᾶς νὰ γείνη ἀγαθός δὲν δύναται· διὰ τοῦτο ἡ ἠθικὴ τὸν εὐρίσκει τρόπον τινὰ εἰς τὸν δρόμον τῆς κακίας, καὶ διορθώνοντα αὐτοῦ τὰ διαβήματα, τὸν γυρίζει εἰς τὸν δρόμον τῆς ἀρετῆς.

ΠΗΗ'. Πρῶτος βαθμὸς εἰς τὴν ἀρετὴν εἶναι ν' ἀφεθῇ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν κακίαν πᾶσι κακίαις ἀπὸ κακοῦ καὶ ποίησον ἀγαθόν, εἶπεν ὁ Ψαλμωδὴς· καὶ τοῦτο ὀνομάζεται μετάβασις ἀπὸ βίου εἰς βίον ἄλλον· ὁ πρῶτος οὗτος βαθμὸς εἶναι ἀποφατικὸς καὶ ἀπλοῦς. ἀλλὰ δύσκολος καὶ βαρὺς· οἱ ἐφεξῆς βαθμοὶ εἶναι καταφατικοὶ καὶ σύνθετοι, ἢ γοῦν πραγματικαὶ ἐκτελέσεις τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ' εὐκολώτεραι καὶ τερπνότεραι, ἐπειδὴ γλυκύνονται ἀπὸ τὸ ἀνεκλάλητον νέκταρ τῆς μαρτυρίας τοῦ συνειδότητος· Σταθερὰ λοιπὸν ἀπόφασιν νὰ ζῶμεν ἐναρέτως εἶναι ἡ πρώτη βᾶσις τῆς ἀρετῆς.

ΡΠΘ'. Πᾶς ἄνθρωπος μὲ τοὺς καθαροὺς κανόνας τῆς ἠθικῆς ἐξεταζόμενος εἶναι ἢ ἀγαθὸς ἢ κακὸς (ΔΕ'). ἐμπειρικῶς δὲ ποικίλλεται κατὰ πολλοὺς καὶ ἀναριθμήτους τρόπους, ἐπειδὴ καθείς ἔχει τὸν ατομικὸν τῆς ἠθικῆς χαρακτήρα του. Μ' ἕλον τοῦτο ἀναγόντες τοὺς πολλοὺς καὶ μερικοὺς εἰς ὀλίγους καὶ γενικωτέρους, εὐρίσκομεν χαρακτῆρας ἑξ, οἵτινες ἐμποροῦν νὰ συγκραθῶσι διαφόρως καὶ ν' ἀποτελέσωσιν ἄλλους καὶ ἄλλους χαρακτῆρας· εἶναι δὲ οὗτοι· ὠμότης, ἀσθένεια, δολιότης, κακοήθεια, γινομένη ἀρετὴ, τελεία ἀρετὴ· περὶ καθενὸς τῶν ὁποίων λέγομεν εὐθύς.

ΡΥ'. Ἡθικὴ ὠμότης εἶναι χαρακτήρ ἀνθρώπου, ὅστις μὴ δυνάμενος νὰ ἐννοήσῃ εὐκρινῶς ἠθικὰς ιδέας καὶ ἀρχὰς πράττει τὰ ἔργα κινούμενος μόνον ἀπὸ εὐθυμίας ἢ ἀδυμίας· τοιοῦτοι ἄνθρωποι κινοῦνται εἰς τὰ ἔργα τῶν ἀπὸ φυσικὴν ὁρμὴν, καθὼς καὶ τὰ ἄλογα κτῆνη· καὶ τοιοῦτοι εἰμὲθα ἐκ φύσεως ὅλοι οἱ ἄνθρωποι· τῶν νηπιῶν τὰ ἔργα αἰτῶν ἄλλην δὲν ἔχουσιν εἰμὴ τὴν χαρὰν καὶ τὴν λύπην, ἕως οὗ κατ' ὀλίγον νὰ διδαχθῶσι τί εἶναι ἀγαθόν καὶ τί κακόν. Ἀλλὰ μελιόνια ἀνθρώπων μένουσι διὰ βίου εἰς τὴν νηπιώδη καὶ κτηνώδη ταύτην κατάστασιν, ἥτις ἔχει βέβαια πολλοὺς καὶ διαφορὸς ἀπροσδιορίστους βαθμοὺς· διότι Οὕρωνες, Ἰροκέσοι, Γρολλανδοὶ, Λάππωνες, Καμτεσάσκοι, Ὀττεντότοι, καὶ ἄλλοι ἄγριοι λαοὶ τοῦ κόσμου, καὶ τὸ ἀκαλλιέργητον πλῆθος τῶν Εὐρωπαίων δὲν στέκουσι βέβαια ὅλοι εἰς τὸν αὐτὸν τῆς ὠμότητος βαθμόν.

ΡΥΑ'. Ἡ δὲ ἠθικὴ ἀσθένεια ἡμπορεῖ νὰ μεταβληθῇ εἰς ἀρετὴν, εἰάν δὲν ἐχρειάζετο στενοχωρίαν καὶ κόπους. Οἱ ἠθικῶς ἀσθενεῖς ἐπιθυμοῦν νὰ γείνωσιν

ἐνάρητοι, ἀλλ' ἀποσπρέφονται τὴν στενοχωρίαν· διὰ τοῦτο τὰ ἐργάτων δὲν συμφωνοῦν μὲ τὴν ἐπιθυμίαν των. Τοιοῦτοι ἡθικῶς ἀσθενεῖς εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στολισμένοι μὲ χρηστέ-
τητάτινα, ἥτις τοὺς κάμνει ἀξιαγαπήτους εἰς τοὺς πολλούς· διὰ
τοῦτο καυχῶνται πολλάκις εἰς τὴν ἀγαθὴν των καρδίαν, καὶ
τελευταῖον φαντάζονται, ὅτι εἶναι ἐνάρητοι· εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ
πλεῖστον οὗτοι ἄσῳται καὶ ἀκράτητοι ταῖς ἡδοναῖς. Εἶναι δὲ
αὐτόθεν φανερόν, ὅτι τοιαύτη ἡθικὴ ἀσθένεια ἔχει βαθμοὺς
διαφόρους.

ΡΨΒ'. Δολιότης δὲ εἶναι ὁ χαρακτήρ, διὰ τοῦ ὁποίου
δεικνύει μὲν ὁ δόλιος ἐξωτερικῶς ἐνάρητον διαγωγὴν, ὅχι ὅμως
ἀπὸ καθαρῶς καὶ ἐναρέτους σκοποῦς, ἀλλὰ διὰ σωματικὸν ὀ-
φελός του· σέβας δὲν δεικνύει καὶ ἐν εἰς τοὺς νόμους τοῦ Λό-
γου· διὰ τοῦτο, ὅπου νομίζει ὅτι δὲν τὸν βλέπουν ἄλλοι, πράτ-
τει τὸ κακὸν ἐλευθέρως, χωρὶς νὰ τὸν ἐλέγῃ τὸ συνειδώς.
Τοιοῦτοι εἶναι οἱ ὑποκριταὶ καὶ ἀπατεῶνες, τῶν ὁποίων πάλιν
ὑπάρχουσι πολλοὶ καὶ διάφοροι βαθμοί.

ΡΨΓ'. Κακὴ σὴ θεία εἶναι χαρακτήρ, διὰ τοῦ ὁποίου
παραβαίνει ὁ κακοήθης φανερά τοὺς νόμους χωρὶς νὰ φροντίσῃ
εὐδὲ διὰ τὴν ἐξωτερικὴν εὐσχημοσύνην, ἀλλὰ μὲ θρασυότητα
καὶ ἀδιαντροπίαν καταπατεῖ τὴν ἀρετὴν· τοιοῦτος χαρακτήρ
εἶναι ἡθικὴ νέκρωσις καὶ ἀναισθησία, καὶ, ἐὰν μὲ τὸ παρά-
δειγμα τῆς ἐπισύρη καὶ ἄλλους εἰς τὸν αὐτὸν βόθρον τῆς ἀπω-
λείας, ἐμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ εὐλόγως σατανικὴ κακία.

ΡΨΔ'. Ἡ γινόμενὴ ἀρετὴ εἶναι ὁ χαρακτήρ τῶν
ἀγωνιζομένων εἰς κατορθώσιν αὐτῆς ἀπὸ σέβας καὶ ἀγάπην πρὸς
τοὺς νόμους τοῦ Λόγου· οἱ τοιοῦτοι ἀκόμη δὲν ἀπέκτησαν ἐ-
κείνην τὴν ἔξιν, ἥτις ἀποτελεῖ τὸν ἕκτον χαρακτήρα, ἡγουν τὴν
σταθερὰν ἀρετὴν· ἀκριβὲς αὖ θεωρήσωμεν τὰ πράγματα, ἡ κα-
κὴ θεία καὶ ἡ σταθερὰ ἀρετὴ δὲν εὐρίσκονται εἰς τὸν κόσμον·

διότι ἡ μὲν σημαίνει κακίαν ἀπόλυτον, ἡ δὲ, ἀρετὴν ἀπόλυτον, τὰ ὅποια καὶ τὰ δύω δὲν δύνανται ν' ἀπαντηθῶσιν εἰς τὴν πεῖραν· ἀλλ' ὅτι ὁ ὑποκριτὴς φέρεται πρὸς τὴν κακοήθειαν, καὶ ὁ τὴν γινομένην ἀρετὴν ἐξασκῶν εἰς τὴν σταθερὰν ἀρετὴν, δὲν εἶναι καμμία ἀμφιβολία. Οἱ χαρακτῆρες οὗτοι δέχονται, ὡς εἶπαμεν (ΡΠΘ'), διαφορὰς μίξεις καὶ κράσεις· ἐμποροῦν ἴμως νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς μέτρα, μὲ τὰ ὅποια ἐμπορεῖ νὰ ἐκτιμηθῇ ὡς ἔγγιστα ὁ εὐὸς ἐκάστου ἠθικὸς χαρακτήρ.

ΡΥΕ'. Ἐπειδὴ σκοπὸς πάσης ἀσκήσεως εἰς τὴν ἀρετὴν εἶναι ἡ μόρφωσις ἐναρέτου χαρακτῆρος (Υ'). τοιοῦτος δὲ χαρακτήρ εἶναι ὁ τῆς σταθερᾶς ἀρετῆς (ΡΥΔ'). διὰ τοῦτο ἡ δυνατὴ τούτου κτήσις γίνεται, εἰς ἀναπτύξωμεν τὴν εἰς τὸ ἀγαθὸν ἔμφυτον διάθεσίν μας, καὶ εἰς νικῆσωμεν τὴν εἰς τὸ κακὸν κλίσιν μας (ΡΠΑ'). Τὰ δὲ δύω ταῦτα συνάμα λαμβανόμενα ὁριάζονται ἠθικῇ τοῦ ἀνθρώπου ἀγωγῇ, ἣτις ἐκτελεῖται κυρίως ἀπὸ τὴν ἐνὸς ἐκάστου θείλησιν καὶ ἐνέργειαν.

ΡΥΖ'. Εἰς ἀνάπτυξιν τῆς ἔμφυτου εἰς τὸ ἀγαθὸν διάθεσεως πρέπει καθεὶς ἐνθυμούμενος ὅσα εἶπαμεν ἀρχήτερα (ΠΖ') νὰ φυλάξῃ μάλιστα τὰς ἐφεξῆς ἐντολάς.

α'. Γυμνάξου νὰ ἐννοῇς εὐκρινῶς τὰς ἠθικὰς ἀρχάς, καὶ κατ' αὐτάς νὰ κρίνῃς καὶ νὰ πράττῃς· διότι τὸ νὰ κρίνῃ καὶ νὰ πράττῃ τις ὀδηγούμενος ἀπὸ σκοτεινὰς καὶ συγκεχυμένας ἐννοίας, ἢ κατὰ λόγματα, τὰ ὅποια δὲν ἐννοεῖ ἐναργῶς, ἢ κατὰ φίλὰ αἰσθήματα, τῶν ὑποκίων δὲν ἐμπορεῖ νὰ δώσῃ τὴν εὐλογον αἰτίαν, μᾶς ἀποπλανᾷ πολλάκις εἰς ἠθικοὺς παραλογισμοὺς, καὶ εἰς τὸ νὰ ἀποκτῶμεν κακὰς συνηθείας, τὰς ὁποίας δυσκολεύμεθα νὰ ἀποβάλωμεν, καὶ ἀφ' οὗ μάθωμεν ἔπειτα ὅτι εἶναι κακαί.

β'. Σπούδασον ν' ἀποκτήσῃς ὅχι μόνον φυσικὰς γνώσεις,

ἤθουν νὰ μάθῃς μόνον ἐξωτερικὰ πράγματα, τὰ ὅποια εἰδὼ-
 θῇσαν εἰς τὸν ἀνθρώπον ὄργανα τῆς ἡθικῆς ἐνεργείας του, ἀλ-
 λὰ καὶ ἀνθρωπίνας γνώσεις, καὶ μάλιστα τὸ, Γνωστὴ
 σαυτὸν, ἐπειδὴ χωρὶς αὐτὰς δὲν δύναται τις νὰ κο-
 πιάσῃ ἀσφαλῶς οὔτε διὰ τὴν ἑαυτοῦ οὔτε διὰ τὴν τῆς ὅλης
 ἀνθρωπότητος βελτίωσιν.

γ'. Κράτει ζωηράν εἰς τὸν νοῦν σου τὴν συνείδησιν τῆς
 ἀνθρωπίνης ἀξίας, ἀναπαλῶν πάντοτε τὸν ὑψηλὸν προσδιορι-
 σμόν σου, ἐπειδὴ μὲ τοῦτον τὸν τρόπον συνηθίζεις νὰ σέβῃσαι
 τὸν ἑαυτόν σου, καὶ τὸ σέβας τοῦτο ἐμπορεῖ νὰ σὲ φυλάξῃ ἀ-
 βλαβῇ ἀπὸ τὸν μολυσμὸν τῆς κακίας.

δ'. Γύμναζε τὴν αἰσθηματικὴν κρίσιν σου δι' ἐπιμελοῦς
 ἀνακρίσεως καὶ παρατηρήσεως τῶν καλῶν καὶ ὑψηλῶν ἔργων
 τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης, ἐπειδὴ μὲ τοῦτο τὸ μέσον ἀπο-
 κτᾶς εὐγενέστερον καὶ καθαρώτερον διάφορον καὶ κέρδος εἰς
 τὰ εὐαρεστοῦντα παρὰ τὸ παχυλὸν καὶ ἄστατον ἐκεῖνο, τὸ ὁ-
 ποῖον ἀποβλέπει τὴν ὕλικήν ἀπόλαυσιν καὶ χρῆσιν τῶν πραγ-
 μάτων. (Αἰσθημ. ΙΔ', ΙΕ').

ε'. Συναναστρέφου μὲ ἐναρέτους ἀνθρώπους, καὶ ἔχε
 τοὺς πάντοτε παράδειγμα τῆς διαγωγῆς σου, ἐπειδὴ τίποτ' ἄλ-
 λο δὲν ἐνεργεῖ ἰσχυρότερα εἰς τὴν καρδίαν μας (μάλιστα εἰς
 τὴν νεανικὴν ἡλικίαν, ὅποτε εἶναι μαλακὴ ἀκόμη ἡ καρδία,
 καὶ δύναται ν' ἀπομάξῃ εὐκόλως πάντα ἐξωτερικὸν τύπον, καθ-
 ὥς τὸ μαλακὸν κηρίον τὴν σφραγίδα) παρὰ τὸ ξένον παρά-
 δεῖγμα, καὶ ἡ πιστὴ συναναστροφή μὲ σεβάσμια καὶ ἀγαπητὰ
 πρόσωπα. Ἐντεῦθεν γεννᾶται ἐξ ἅπαντος ἡθικὸς καὶ ἐνάρετος
 χαρακτήρ.

ς'. Ἄκουε συχνάκις τοὺς ἡθικοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους
 σεβᾶσθαι καὶ ἐροπρεπεῖς ἀληθῶς ἄνδρες κηρύττουσιν εἰς τοὺς

ἐκκλησίας θεμελιώνοντες τὰ ἀγαθὰ φρονήματα, καὶ ἀποδει-
κνύοντες τὴν αἰσχρότητα καὶ βδελυρίαν τῆς κακίας. Προσευχῶν
πάντοτε κοινῶς μὲ ὅλους τοὺς ἀδελφούς σου εἰς τοὺς θεούς
ναοὺς, ἐπειδὴ μὲ τὸν τρόπον τοῦτον διατηρεῖται ἀκμαία καὶ
ζωηρὰ ἡ τῆς ἀρετῆς ἀγάπη, ἥτις εἶναι κυρίως ἀγάπη τῶν ἀ-
δελφῶν σου.

ΡΥΖ'. Οἱ αὐτοὶ κανόνες χρησιμεύουσι καὶ εἰς τὸ νὰ νι-
κήσωμεν τὴν εἰς τὸ νὰ κακὸν κλίειν· διότι πᾶν τὸ χρησιμεῦον εἰς
ἀνάπτυξιν τῆς ἐμφύτου εἰς τὸ ἀγαθὸν διαθέσεως, χρησιμεύει
ἐν ταυτῷ καὶ εἰς τὸ νὰ ἐξασθενίσῃ τὴν κακὴν καὶ πονηρὰν ταύ-
την κλίειν· ἢ νὰ εἴπω καλῆτερα, ἡ ἐκείνης ἀνάπτυξις εἶναι
μείωσις καὶ ταπείνωσις ταύτης.

Σημείωσις. Παρεκτὸς τῶν προεκτεθέντων κανόνων ἐμπαρεῶν
προσέτι ὅνα τινὰ νὰ ταπεινώσωσι τὴν εἰς τὸ κακὸν κλίειν. Πρῶτον ἡ
παρατήρησις ὅτι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ μὲν αποτελέσματα τῶν ἀγα-
θῶν πράξεων εἶναι ὅδεα καὶ ὠφέλιμα, τὰ δὲ τῶν κακῶν, ὅσῃ καὶ
βλαβερὰ· διότι, ἂν καὶ ἡ ἐννοια τῶν τοιούτων αποτελεσμάτων δεν ὄν-
νται νὰ εἶναι ἐλαττήριον τῆς ἀληθινῆς ἀρετῆς, ἐμπορεῖ μ' ὅλον τοῦτο
νὰ συμβῇ πολὺ. τὸ μὲν, ἐφελκίσουσα εἰς τὸ ἀγαθὸν ψυχᾶς, αἱ τινὲς
δὲν ἐξέυρουσιν ἀκόμη τὴν ἀπόλυτον ἀξίαν τῆς ἀρετῆς· τὸ δὲ, στερεοί-
νους εἰς τὴν ἀγάπην τῆς ἀρετῆς καὶ εἰς τὸ μέλος τῆς κακίας καὶ
τοὺς γνωρίζοντας τὴν ἀξίαν ἐκείνην, ἐπειδὴ καταλαμβάνουσιν, ὅτι καὶ
ὁ αἰσθητὴς μας ἄνθρωπος, τὸν ὅποιον ὡς ἰδικόν μας δὲν εἶναι εὐλογον
νὰ καταφρονῶμεν, γίνεται εὐτυχέστερος διὰ τῆς ἀρετῆς παρὰ διὰ τῆς
κακίας. Δευτέρου, πρὸς ταπείνωσιν τῆς εἰς τὸ κακὸν κλίσεως εἶναι χρη-
σιμον νὰ ἀναλαμβάνηται ἐξελουσίως κήποιαν κακοπάθειαν, καὶ νὰ ἀπ-
έχη καὶ ἀπὸ κήποιαν ἀνεύθυνον πόνον· τὸ νὰ περᾷ, φέρ' εἰπῶν, κα-
ποτε καὶ νὰ δεψᾷ, καὶ νὰ ὑποφέρῃ ψυχὸς καὶ καύσωνα, μ' ὅλον ὅτι ἔ-
χει καὶ νὰ φάγῃ καὶ νὰ ξεσταῇ καὶ νὰ δροισιῇ, εἶναι σωτηριωδε-
στάτη ἀσκήσις εἰς τὸ νὰ ἐνδυναμώηται τὴν ἐνέργειαν τῆς θελήσεως
του, νὰ κατεξουσιάζῃ τὸν ἑαυτόν του, καὶ ἐν γένει εἰς τὸ νὰ ἀποκτᾷ
ἡθικὴν ἀνδρίαν. Πολλὰ ἀρμόδιον εἶναι ἐνταῦθα τὸ τῶν Στωϊκῶν, Ἄν-
εχου καὶ Ἀπέχου.

ΗΘΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΑΙΤΟΛΟΘΗ ΗΛΙΟΝ

Π Ρ Ο Δ Ι Ο Ι Κ Η Σ Ι Σ .

Τί εἶναι Ἡσυχὴ Θεολογία.

Α'.

Ο' πρακτικὸς Λόγος μᾶς ἀναβιβάζει διὰ τῆς πραγματείας ταύτης εἰς κόσμον ἄρατον καὶ ἀκατάληπτον διὰ τὰ μᾶς διδάξῃ » ἃ ὀφθαλμῶς οὐκ εἶδε καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε. « Μᾶς προβάλλει μάθημα, τὸ ὅποιον μᾶς διατρανοῦσιν ἀναντιρρήτως αἱ ἱεραὶ γραφαί, καὶ οὕτω μᾶς κάμνει θερμότερους εἰς τὴν ἀγιοτάτην ἡμῶν πίστιν. Ἀσμενέστατα λοιπὸν πρέπει ν' ἀκούσωμεν τὴν ὑψηλὴν του ταύτην διδασκαλίαν, ἥτις ἀνιχνεύει τὸν πρῶτον καὶ ἐσχατον σκοπὸν τῆς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρξεως.

Β'. Ἡ ἀπόλυτος ἁρμονία, τὴν ὁποίαν ἐν γένει μὲν ἀπαιτεῖ ὁ Λόγος εἰς τὰς ἐνεργείας του (Κρηπ. ΚΖ'), ἰδιαίτερα δὲ εἰς τὰς πρακτικὰς καὶ ἠθικὰς του ἐργασίας (Περὶ Δικ. Σ'), εἶναι τῶν ἀδυνάτων νὰ γείνη, εἰάν δὲν τεθῇ Ὁ νὺν δυνάμενον νὰ ἐκτελέσῃ πραγματικῶς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπολύτου ἀγαθοῦ, καὶ εἰάν ὁ ἀνθρώπος δὲν εἶναι ὅν, τὸ ὅποιον διαρκῇ εἰς τοὺς αἰῶνας. Πρὸς τί ἀποβλέπουσιν αἱ ἀγῶνες τῶν ἐναρέτων μου πράξεων, εἰάν, πρὶν τελειοποιηθῶ, παύσω ἀπὸ τοῦ νὰ εἶμαι, καὶ εἰάν δὲν εἶναι, ὅς τις μὲ διαταγὴν ἠθικοῦ τινος κόσμου ἀποτελεῖ τὴν τοῦ φυσικοῦ πρὸς τὸ ἠθικὸν ἀπόλυτον ἁρμονίαν, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκεται τοῦ ἀνθρώπου ἡ μακαριότης; (Κρηπ. ΞΖ'). οὕτως ἐρωτᾷ ἀποριῶν καθεὶς· καὶ ὁ Λόγος λύει τὴν ἀπορίαν του βεβαιούνων εἰς αὐτὸν τὴν ὑπαρξίν τοῦ ΘΕΟΥ, καὶ τῆς ψυχῆς τὴν ἀθανασία.

Δ'.

Γ'. Τὰ ζητήματα ταῦτα ἐπιλύει ἡ Ἠθικὴ Θεολογία, τὸ τρίτον καὶ τελευταῖον μέρος τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας (Κρητ. ΡΗΖ', Περὶ Δικ. ΙΒ'). Διακρίνεται δὲ αὕτη ἀπὸ τὴν Μεταφυσικὴν Θεολογίαν (Μεταφυσ. ΣΝΒ'), καὶ ἀπὸ τὴν ἐξ ἀποκαλύψεως, καθότι ἐπιλύει τὰ ζητήματα ταῦτα ἐκ τῆς ἠθικῆς διασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἡγουν διὰ τοῦ φωτός τοῦ πρακτικοῦ Λόγου, ὅς τις προστάζει εἰς καθένα τὴν πράξιν τοῦ ἀγαθοῦ, ἐνῶ ἡ μὲν Μεταφυσικὴ προσπαθεῖ μὲ τὸ φῶς τοῦ θεωρητικοῦ Λόγου νὰ εὕρῃ τὴν πρώτην καὶ ἀκατανάγκαστον αἰτίαν πάντων τῶν ὄντων, ἡγουν τὸν Θεόν, καὶ τὴν ἀπόλυτον ἀρχὴν τῶν τοῦ ἀνθρώπου θεωριῶν καὶ πράξεων, ἡγουν τὴν ψυχὴν· ἡ δ' ἐξ ἀποκαλύψεως ἱερὰ διδασκαλία προβάλλει ταῦτα ἄρθρα πίστεως εἰς πάντα πιστὸν χριστιανόν, ὡς Θεμελίον ὁράγες, ἐπάνω τοῦ ὁποίου ἐποικοδομεῖται ἡ σωτηρία του.

Δ'. Διαιροῦμεν δὲ καὶ τὴν πραγματείαν ταύτην εἰς δύο μέρη, εἰς καθαρὰν, καὶ εἰς ἐφηρμοσμένην· καὶ εἰς μὲν τὸ πρῶτον ἐξετάζομεν τὰ περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ, καὶ ἀθανασίας ψυχῆς, καὶ μέλλοντος βίου ζητήματα ἐπιλύοντες τα διὰ τοῦ πρακτικοῦ Λόγου· εἰς δὲ τὸ δεύτερον ἐφαρμόζομεν αὐτὰ ταῦτα εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον, τοῦ ὁποίου τὰ ἔργα λαμβάνουσι δι' αὐτῆς ὑψηλοτέραν τιμὴν καὶ ἀξίαν, ὡς ἀπευθυνόμενα εἰς τοῦ παναγίου Θεοῦ τὸ πανάγιον Θέλημα.

Σημείωσις. Μὲ συντομίαν μεγάλην θέλομεν διαλέβειν τὰ ζητούμενα εἰς τὴν ἀνὰ χεῖρας πραγματείαν, ἐπεὶ τὰ ὑψηλὰ ταῦτα ἀντικείμενα ἐμάθαμεν καὶ ἐδιδάχθημεν ἀσφαλίστατα ἀπὸ τὴν ἱερὰν καὶ ἀμόμπτου ἡμῶν Ἐκκλησίαν· ἀλλ' ὅμως, ὅσον διὰ νὰ ἐξεύρωμεν, ὅτι τὰ ὑπερφυᾶ ταῦτα μυστήρια, τὰ ὅποια μᾶς ἐρμηνεύουσιν αἱ ἱερὰ γραφαί, καὶ ὁ θεωρητικὸς Λόγος βλέπει ἀμυδρῶς καὶ σκιερῶς, καὶ ὁ πρακτικὸς τὰ ἀπαιτεῖ ἀναγκαιῶς, δὲν εἶναι περιττὰ καὶ τὰ προειρημένα εἰς τὴν θεωρίαν (Μεταφυσ. ΣΝΒ'.—ΣΟ'), καὶ τὰ μὲ συντομίαν ἐκτιθέμενα ἐνταῦθα εἰς τὴν πράξιν.

Η ΘΕΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ Σ.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ.

Καθαρὰ Ἡθικὴ Θεολογία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ Ὑπάρξεως Θεοῦ.

Ε'.

Ο πρακτικὸς Λόγος μᾶς ἔδωκε νόμον νὰ πράττωμεν τοιαύτας πράξεις, ὅποῖαι νὰ εἶναι δεκταὶ ἀπ' ὅλα τὰ λογικὰ ὄντα· καὶ ὁ νόμος οὗτος εἶναι τόσον καθολικὸς καὶ ἀναγκαῖος καὶ ἀπῶλοςτος, ὥστε δὲν ἐπιδέχεται καμμίαν ἐξάφρῃσιν (Ἡθικ. ΙΑ'). Καθὼς ὅλοι οἱ οὐσιώδεις χαρακτῆρες δὲν ἐμποροῦν νὰ ἐλλείψουν ἀπὸ τοῦ χαρακτηριζόμενου χωρὶς νὰ παύσῃ ἡ οὐσία του (Λογικ. ΞΖ'), οὕτως οὐδ' ὁ νόμος οὗτος ἐμπορεῖ νὰ λείψῃ ἀπὸ τὰ λογικὰ ὄντα χωρὶς νὰ ἐκλείψῃ ἀπ' αὐτὰ ὁ Λόγος, ἡγοῦν χωρὶς νὰ παύσωσιν ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι λογικά. Ἐκτέλεσις τοῦ νόμου τούτου εἶναι ἡ πράξις τοῦ ἀγαθοῦ· ἄρα ἡ εἰς πρᾶξιν τοῦ ἀγαθοῦ σπουδὴ εἶναι οὐσιώδης χαρακτὴρ παντὸς λογικοῦ ὄντος.

Ζ'. Τοῦ οὐσιώδους τούτου χαρακτῆρος τὴν καθολικότητα δὲν βλάπτει παντάπασι, ἐὰν βλέπωμεν εἰς τὴν πείραν τῆς

πλεϊστον μέρος τῶν ἀνθρώπων ὅχι μόνον νὰ μὴ πράττωσιν ἀγαθὰ, ἀλλὰ καὶ νὰ πέπτωσιν εἰς τὴν ἐναντίαν μερίδα· διότι πρῶτον μὲν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλευθερος εἰς τὰς πράξεις του, καὶ κινᾶται ἀπὸ τὸ ἡδὺ· πολλάκις εἰς τὸ νὰ προτιμᾷ ἐλευθέρως τὸ κακὸν ἀντὶ τοῦ ἀγαθοῦ· δεύτερον, καὶ αὐτοὶ οἱ διεφθαρμένοι τὰ ἡθῆ, εἰάν θελήσῃ νὰ μᾶς ἐξομαλογηθῶσι τὴν ἀλήθειαν, καταπολεμοῦνται πάντοτε ἀπὸ τὸ συνειδὺς, καὶ ταλανίζουσιν ἑαυτοὺς διὰ τὴν κακὴν ἕξιν, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησαν· τρίτον καὶ τελευταῖον ἀπαιτεῖται κάποιος ἡθικῆς καλλιέργειας βαθμὸς διὰ νὰ ἀναφανῇ ὁ χαρακτήρ αὐτος εὐκρινῶς, καθὼς εἶναι ἀνάγκη νὰ καλλιεργηθῇ καὶ θεωρητικῶς διὰ νὰ ἀναφανῶσιν ἐνέργοι εἰς τὸν ἄνθρωπον αἱ θεωρητικαὶ τοῦ δυνάμεις· ἐλλείπει δὲ ἀπὸ πολλοὺς ἡ καλλιέργεια αὕτη.

Ζ'. Τὸ ἀγαθόν, τὸ ὅποιον προστάζει ὁ Λόγος εἰς τὸν ἄνθρωπον διὰ νὰ πράξῃ, πρέπει νὰ εἶναι ἀπόλυτον, καθὼς καὶ ὁ τοῦτο διορίζων νόμος (Ε')., ἤγουν καὶ κατ' ἔκτασιν νὰ μὴ ἐμποδίζεται ἀπὸ καμμίαν περίστασιν, καὶ κατ' ἐπίτασιν νὰ εἶναι ἀμιγὲς καὶ ἄκρατον ἀπὸ πάντα ἰδιωφελῆ σκοπὸν τοῦ πράττοντος· διότι κατ' ἄλλον τρόπον χάνει τὴν γενικὴν καὶ ἀπροσδιόριστόν του ἀξίαν, καὶ ὁ Λόγος δυσαρεστεῖται ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς, ἐπειδὴ ὅλη του ἡ τάσις βλέπει εἰς τὸ ἀπόλυτον (Μεταφυσ. ΡΚΒ — ΡΚΕ').).

Η'. Καταλαμβάνει ὁμοῦς ὁ Λόγος, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ποτὲ δὲν δύναται αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν νὰ φθάσῃ τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν· διότι πρῶτον μὲν αὐτὸς κυριεύεται ἀπὸ τὴν εἰς τὸ κακὸν φυσικὴν κλίσιν του, τὴν ὁποίαν ἐμπορεῖ μὲν νὰ ἐλαττώσῃ μᾶλλον, καὶ μᾶλλον ἐξασκούμενος τὴν ἀρετὴν, ποτὲ ὁμοῦς δὲν δύναται νὰ ἐξολοθρεύσῃ δι' ὅλου (Ἡθικ. ΡΨΖ, Σημ.), καὶ ἐφ' ὅσον μένει τὸ ἐλάχιστον μόριον ταύτης τῆς κλίσεως εἰς αὐτὸν, ποτὲ δὲν δύνα-

ται τὰ ἀγαθὸν νὰ εἶναι τόσον ἄκρατον καὶ καθαρόν, ὥστε νὰ εἶναι ἀπόλυτον· δεύτερον βλέπει, ὅτι ἡ φύσις ἡ ἐξωτερικὴ ἀντίκειται εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον, καὶ αἱ φυσικαὶ δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἱκαναὶ νὰ τὴν καθυποτάξωσιν εἰς αὐτόν. Τίς δύναται φέρ' εἰπεῖν, νὰ σώσῃ τοὺς κατ' ὁδὸν χειμαζομένους ὁδοιπόρους; Τίς νὰ λυτρώσῃ τοὺς κινδυνεύοντας εἰς τὴν θάλασσαν; Τίς νὰ χαρτάτῃ τοὺς πεινῶντας, ὅταν δὲν ἔχῃ τὰ φυσικὰ τῆς πείνης ἀντίδοτα, λέγω τὸν ἄρτον; Ὅσον μέρος τῆς φύσεως καὶ ἂν ὑποτάξῃ ὁ ἄνθρωπος, εἶναι πολλὰ μικρὸν ὡς πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀπολύτου ἀγαθοῦ· δύναται, φέρ' εἰπεῖν, νὰ γεωργήσῃ ὀλίγα πλέθρα γῆς, ἀπὸ τὸν καρπὸν τῆς ὁποίας νὰ εὐεργετήσῃ τινας, καὶ νὰ περιφράξῃ ὀλίγου τόπον, ὥστε νὰ περιποιηθῇ ὀλίγους τινας καταπονουμένους· ἀλλὰ τὰ μικρὰ ταῦτα ἀγαθὰ ποτὲ δὲν εἶναι τὰ ἀπόλυτα, τὰ ὅποια ἐπιθυμεῖ ὁ Λόγος.

Θ'. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐκ φύσεως περιορισμένος εἰς τὰ πράξεις του, καὶ δὲν δύναται αὐτὸς κατ' ἑαυτὸν νὰ φθάσῃ εἰς τὴν κατόρθωσιν τοῦ ἀπολύτου ἀγαθοῦ, ἀναγκάζεται νὰ συμπεράνῃ τὴν ἐφεξῆς διλημματικὴν κρίσιν· ἢ πρέπει νὰ παραιτηθῶ ἀπὸ τὸ τοῦ Λόγου θέλημα, σπεύδων εἰς κατόρθωσιν ἀγαθοῦ, τὸ ὅποιον δὲν δύναμαι νὰ ἐκτελέσω, ἢ ὑπάρχει ἐκτὸς ἐμοῦ αἰτία ἄλλη, ἥτις τὰ εἰς ἐμὲ ἀδύνατα δύναται αὐτῇ νὰ ἐκτελέσῃ· ἀλλὰ μὴν τὸ πρῶτον δὲν δύναμαι νὰ κάμω χωρὶς νὰ χάσω τὴν λογικὴν καὶ ἀνθρωπίνην μου οὐσίαν (Ε'). Ἄρα, ἐν θέλω νὰ εἶμαι λογικὸς ἄνθρωπος, καὶ ὅχι ἄλογον κτῆνος, πρέπει νὰ συμπεράνω ἀδιαιτάκτως, ὅτι ὑπάρχει αἰτία, ἀπὸ τὴν ὁποίαν κρέμαται, ἢ ἐκτελέσεις τοῦ ἀπολύτου ἀγαθοῦ· ἡ αἰτία αὕτη πρέπει νὰ εἶναι

ἀνωτέρα τῆς φύσεως· διότι ἄλλως δὲν ἐμπορεῖ νὰ τὴν καθυποτάξῃ εἰς τὴν ὑπουργίαν τοῦ ἀγαθοῦ (Η'). Διὰ νὰ εἶναι δὲ τοιαυτὴ πρέπει νὰ εἶναι αὐτὴ ἡ τὴν φύσιν δημιουργήσασα. Αὐτὴ ἡ ὑπὲρ φύσιν αἰτία, καὶ δημιουργὸς τῆς φύσεως εἶναι ὁ ΘΕΟΣ.

Γ'. Ὑπάρχει ἄρα Θεός, δημιουργὸς τοῦ κόσμου, καὶ τῶν ἐναρέτων προνοητῆς καὶ κηδεμῶν· ἡ πηγὴ καὶ ἀρχὴ πάσης ἀγαθωσύνης· πρὸς τὸν ὁποῖον ἀποβλέπουσιν ὅλαι αἱ ἀγαθαὶ πράξεις· ὅς τις δύναται νὰ κάμῃ πρᾶγμα τὴν περὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέαν τοῦ Λόγου· καὶ ὅτι μὲν ὑπάρχει, ἐξεύρομεν ἀναμφιβόλως πειθόμενοι εἰς τὴν φωνὴν τοῦ Λόγου, ὅς τις ἐκ μῖνου τοῦ ἀκροτάτου τούτου ὄντος καταλαμβάνει ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ κατορθωσις τοῦ ἀπολύτου ἀγαθοῦ. Τί ὅμως εἶναι οὐσιωδῶς, εἶναι τῶν ἀδυνάτων νὰ κατανοήσῃ· διότι οὔτε φαντασία δύναται νὰ τὸ ἀπεικονίσῃ, οὔτε νοῦς νὰ συλλάβῃ ἰδέαν· διὰ τοῦτο τὴν βεβαιότητα τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως εὐρίσκομεν ἐντὸς ἡμῶν αὐτῶν, καὶ τὴν ὀνομάζομεν βεβαιότητα ἐκ τοῦ ὑποκειμένου (Κρηπ. ΟΘ'). ἐπειδὴ ἐκ τοῦ ἀντικειμένου δὲν καθυποπίπτει εἰς τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν τὸ ὕψιστον Ὄν.

Σημείωσις. Ἡ πρότασις Ὑπάρχει Θεὸς εἶναι ἀναγκαία (Λογικ. ΡΛΘ'). ἐπειδὴ ἐκπηγάξῃ ἀπὸ τὸν Λόγον, ὅς τις εἶναι ἀναγκαῖος καὶ οὐσιώδης χαρακτήρ τοῦ ἀνθρώπου· διὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀνθρώπος εἰς τὴν γῆν, ὅς τις νὰ μὴ πιστεύῃ τὴν τοῦ Θεοῦ ὑπάρξιν· διὰ τοῦτο τὰ σοφίσματα καὶ αἱ ἀπάται δὲν ἠδυνήθησαν, οὐδὲ θελοῦν δυνήθῃ ποτὶ νὰ διασείσωσιν ἀπὸ τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἔνοιαν ταύτην· διὰ τοῦτο ἔλοι ἀκούσοι μὲ τρέμον τον ὅς τις ἀπὸ πάσῃ κρούμενος λαλῆσι βλασφημίαν κατὰ τοῦ Θεοῦ ὀνόματος, καὶ τὸν νομίζουσι κακὸν καὶ ἀχρεῖον ἄνθρωπον· διὰ τοῦτο ἄλογος μόνον καὶ ἄφρων ἄνθρωπος ἐμπορεῖ νὰ εἴπῃ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ «οὐκ ἐστὶ Θεός.»

ΙΑ'. Εἰς μόνος ὑπάρχει Θεός· διότι ἡ ἰδέα τοῦ μόνου Θεοῦ ἀναπαύει ἐντελῶς τὸν Λόγον. Καθὼ ἀπόλυτον ὄν καὶ ὑπὲρ τὴν φύσιν, καὶ δημιουργὸν τῆς φύσεως (Θ'). μόνον ἐξικα-

ναὶ νὰ ἐκτελέσῃ τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν. Εἶναι νοῦς ἁπεί-
ρας, ἐπειδὴ ἐκατανόησε καὶ ἐκατασκεύασε τὰ δημιουργήμα-
τά του τοιαῦτα, ὅποια νοῦς πεπερασμένος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐννο-
ήσῃ. Εἶναι πανάγιος, ἐπειδὴ ἡ θείησίς του εἶναι ἀπο-
λύτως σύμφωνος μετὴν ἡθικῇ. Εἶναι πανάγαθος, ἐ-
πειδὴ ἐκτελεῖ τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν, καὶ κάμνει τούτου μέτοχα
καὶ τὰ λογικὰ δημιουργήματά του. Εἶναι πάνσοφος, καὶ
γνωρίζει ὅλον τὸν χαρακτῆρα καὶ τὰ φρονήματα καὶ τὰς πρά-
ξεις τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι παντοδύναμος, ἐπειδὴ πράτ-
τει ὅσα θέλει, θέλει δὲ πάντοτε ἀγαθὰ, τὰ ἵποια εἶναι σύμ-
φωνα μετὴν ἀγιότητά του· διὰ τοῦτο οὐδὲ τὸν ἄνθρωπον ἀ-
ναγκάζει εἰς τὰς πράξεις του, ἀλλὰ τὸν ἀφίνει ἐλεύθερον νὰ
ἐκλέξῃ τὴν ἀρετὴν ἢ τὴν κακίαν. Ἐδημιούργησε ταῦ-
τον τὸν κόσμον ἐκ τοῦ μηδενός, ἐπειδὴ οὐ, τὸ ὁ-
ποῖον ἠδυνήθη νὰ παράξῃ τοῦτον τὸν κόσμον, ἐδυνήθη ἀναμ-
φιβῶλως καὶ νὰ παράξῃ τὴν ὕλην ἐκ τοῦ μηδενός. Εἶναι συν-
τηρητὴς καὶ προνοητὴς τοῦ κόσμου· ὅλας ταύτας
τὰς θείας ιδιότητας εὕρισκει ὁ Λόγος εἰς τὴν ιδέαν τοῦ ὑψί-
στου ὄντος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ. Β'.

Περὶ Ἀθανασίας ψυχῆς.

ΙΒ'.

Ε'πειδὴ ὁ πρακτικὸς Λόγος διὰ τοῦ ἀπολύτου νόμου τῆς ἐν-
εργείας τῶν ἐναρέτων πράξεων προτρέπει τὸν ἄνθρωπον νὰ

κατορθώσῃ τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν (Ε'). ἀποδέχεται ταύτην τὴν προταγὴν, πληροφορούμενος ὅτι ἡ λογικὴ τοῦ φύσεως δὲν συμβιβάζεται μὲ τὴν ἄρνησιν τῆς τοῦ Λόγου προταγῆς. Καὶ πιστεύει μὲν ἀδιστακτικῶς, ὅτι Θεὸς ὁ πανάγαθος καὶ παντοδύναμος δημιουργὸς τῆς φύσεως, μόνος αὐτὸς δύναται νὰ κοθυποτάξῃ τὴν φύσιν εἰς τοὺς ἠθικοὺς νομοὺς· βλέπει δὲ τελευταῖον καὶ τὸν ἑαυτοῦ του νικώμενον ὑπὸ τῆς φύσεως, καὶ τελευτῶντα τὴν* ζωὴν ταύτην. Πῶς λοιπὸν θέλει κατορθωθῇ ἀπ' αὐτὸν τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον προστάζει ὁ Λόγος;

II'. Ἐν ἐκ τῶν δύο πάλιν ἀναγκάζεται νὰ συμπεράνῃ καὶ ἐνταῦθα ὁ ἄνθρωπος (Θ'). ἡ ὅτι πρέπει νὰ μὴ πιστεῖται τὴν φωνὴν τοῦ Λόγου, ἢ νὰ πιστεῖσθῃ ἀδιστακτικῶς, ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ εἶναι ἀθάνατος· ἀλλὰ τὸ πρῶτον κἀνεὶς ἄνθρωπος δὲν τὸ κάμνει, ἐπειδὴ ἐκπίπτει εὐθὺς ἀπὸ τὴν οὐθωριότητά του· ἄρα συμπεραίνει ἀδιστακτικῶς τὸ δεύτερον. Ἡ ψυχὴ λοιπὸν εἶναι ἀτελεύτητος καὶ αἰδῖος, καὶ οὕτω θέλει ἀπολαύειν αἰδῖως καὶ αἰωνίως τὸ ἄκρον καὶ ἀπόλυτον ἀγαθόν, ἔχουσα καὶ τὴν συνέδησιν ἑαυτῆς καὶ ὕλησιν τὴν προσωπότητα.

Σημείωσις. Καὶ ἡ πρότασις αὕτη εἶναι ἐπίσης ἀναγκαία. καὶ δῶς καὶ ἡ Ὑπαρχεὶ Θεός (Γ, Σημ.), ἐπειδὴ καὶ αὕτη ἐκπηγάζεται ἀπὸ τὸν Λόγον τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο πᾶς ἄνθρωπος τρεῖται ἢ ἀκούσῃ, ὅτι ἐξουθενεῖται, ἐπειδὴ ἀκούει πρᾶγμα ἐναντίον τῆς φύσεώς του. Ὅπου καὶ ἀν διαφωραθῇ τὰ ἥθη ὁ ἄνθρωπος, ποτὲ δὲν δύναται νὰ ἀποδεχθῇ τῆς οὐθωριότητάς, ἐὰν καὶ φθῶν πολλὰς εἰς μόνον τὴν ἀμφρολίαν, Τίς οἶδε τὰ μετὰ ταῦτα; Διὰ τοῦτο παρατηροῦμεν πολλοὺς, ἐνῶ ἀποθνήσκουσιν, ὅτι δεικνύουσι μεγίστην δύναμιν τῆς ψυχῆς, μὲ ἔλαν ὅτι ἀπὸ κἀκεῖ καὶ σωματικαὶ δυνάμεις τῶν. Διὰ τοῦτο τελευταῖον μόνον κτηνώδεις καὶ ἄλογοι ἄνθρωποι ἐμποροῦν νὰ ἐννοήσωσι καὶ νὰ ἐκφωνήσωσι, Φάγωμεν καὶ πίωμεν· αὐρεῖον γὰρ ἀποθνήσκουμεν.

ΙΔ'. Ἀλλὰ ποία τις θέλει εἶδαι ἢ μετὰ θάνατον κατὰ-

στασίς μας; ἄνθρωπος νοῦς δὲν δύναται νὰ καταλάβῃ· διότι κεῖται ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῶν δυνάμεών του· λαμβάνει ἄραγε ἡ ψυχὴ σῶμα λεπτότερον παρὰ τοῦτο; εἰς ποῖον μέρος τοῦ κόσμου μεθίσταται μετὰ θάνατον; ἀναγνωρίζει ἄραγε τοὺς ἄνθρωπους, μετὰ τῶν ὁποίων συνέζησε; τίνας σχέσεις ἀποκτᾷ μετ' αὐτῶν; ὅλα ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα εἶναι ζητήματα ἀνεπίλυτα ὡς ἀκατάληπτα καὶ ἀκατανόητα. Ἡ ἡθικὴ πίστις ἐμμένει σταθερὰ εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς· καὶ ὅλα ταῦτα ἀφίνει εἰς τὸν ὑψίστον δημιουργόν, ὅς τις παρήγαγε τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ τὸν ἐστόλισε μὲ τὸν Λόγον διὰ νὰ καταλαμβάνῃ τὰ κυριώτερα καὶ οὐπωδέστερα, ὥστε ἐκείνος νὰ τὸν οἰκονομήσῃ μετὰ θάνατον, κατὰ τοὺς ἀρρήτους καὶ ἀνερμηνεύτους τρόπους, τοὺς ὁποίους ἐξεύρει μὲν αὐτός, ἀγνοοῦμεν δὲ ἡμεῖς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ μελλούσης ζωῆς.

ΙΕ'.

Η' ὑπαρξίς τοῦ ὑψίστου ὄντος καὶ ἡ τῆς ψυχῆς ἀθανασία μᾶς ὁδηγοῦσιν ἀναγκαίως εἰς τὴν ἰδίαν κόσμου ἄλλου εἰς αἴσθησιν μὴ ὑποκίπτουτος. Ὁ κόσμος αὗτος πρέπει νὰ εἶναι διχτεταγμένος ἀπὸ τὸ παντοδύναμον καὶ πανάγαθον ὄν εἰς τρόπον, ὥστε τὸ φυσικὸν ὑποτάσσεται εἰς τὸ ἡθικόν. Καὶ ἐδῶ εὐρίσκει ὁ ἄνθρωπος τὴν ἀπόλυτον τῶν ἐνεργειῶν του ἁρμονίαν, τὴν ὁποίαν ζητεῖ ὁ Λόγος (Κρητ. ΚΖ'. Περὶ Δικ. ζ'). Ἡ ἀπόλυ-

τος αὕτη ἁρμονία εἶναι ὁ τελευταῖος σκοπός, καὶ ὁ προσδιορισμός τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὀνομάζεται μακαριότης. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὸν αἰσθητὸν τοῦτον κόσμον δὲν τὴν εὐρίσκει, θέλει τὴν εὐρεῖν ἐξ ἅπαντος εἰς κόσμον ἄλλον, ὅπου θέλει ζῆσιν ζωὴν αἰώνιαν, τὴν ὁποῖαν διακρίνοντας ἀπὸ τὴν παρούσαν τὴν πρόσκαιρον καὶ παρερχομένην, ὀνομάζομεν μέλλουσαν ζωὴν.

ΙΣ'. Πρὸς ταύτην τὴν μακαριότητα σπεύδει πᾶς ἄνθρωπος, μ' ἄλλον ὅτι δὲν ἔχουν ὅλοι εὐκρινῇ ταύτης ἰδέαν. Τί ἄλλο εἶναι ἡ ἀνησυχία, τὴν ὁποῖαν δοκιμάζομεν εἰς ταύτην τὴν ζωὴν; τί ὁ ἀκόρεστος πόθος νὰ γίνωμεν ἀπ' ὅ,τι εἴμεθα εὐτυχέστεροι, τὸν ὁποῖον κἄμμία εὐτυχία τῆς παρούσης ζωῆς δὲν ἀναπαύει; τί ἡ ἀνεκλάλητος ἐκείνη εὐφροσύνη, τὴν ὁποῖαν αἰσθανόμεθα ἐσωτερικῶς, ὅταν κάμωμεν ἐνάρτεόν τινα πράξιν; Τὰ πρῶτα βέβαια σημαίνουν, ὅτι δὲν εἴμεθα προσδιωρισμένοι, διὰ νὰ γίνωμεν ἐπὶ γῆς εὐτυχεῖς· τὸ δὲ τελευταῖον, ὅτι τέλος καὶ σκοπός, πρὸς τὸν ὁποῖον φερόμεθα, εἶναι ἡ μακαριότης, τὴν ὁποῖαν ἐπιτυγχάνομεν διὰ τῆς τῶν ἀγαθῶν πράξεως· καὶ οὕτως ἐπὶλύεται ἐνταῦθα τὸ ἀλλաχοῦ (Μεταφυσ. Σ') ζητηθὲν, περὶ τοῦ Τίς εἶναι ὁ σκοπός τῆς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρξεως.

ΙΖ'. Ἄλλ' ἡ μακαριότης εἶναι ἐξ ἅπαντος συνέπεια καὶ ἀκολουθία τῆς ἐνάρτεου διαγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου· τῆς δὲ κακῆς καὶ διεφθαρμένης ὁ Λόγος ἀπαιτεῖ νὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα ἀθλιότης καὶ κόλασις. Τὸ τέλειον καὶ ἀπόλυτον ὄν, ὁ ἀπειροτέλειος Θεός εἶναι σιμὰ τῶν ἄλλων ὑπερφυῶν ιδιοτήτων του (ΙΑ') καὶ δίκαιος, μᾶλλον δὲ ἡ πηγὴ τῆς δικαιοσύνης. Εἰς τὴν μέλλουσαν λοιπὸν ζωὴν θέλει γίνεσθαι ἐξ ἅπαντος κρίσις τῶν βεβιωμένων. Τὴν θείαν κρίσιν μᾶς βεβαιώνει ἡ καθημερινὴ πείρα, ὅπου βλέπομεν πολλάκις ἀτιμώρητον τὴν κακίαν, καὶ

τὴν ἀρετὴν ὅχι μόνον ἀβράβευτον, ἀλλὰ καὶ ἀτιμαζομένην καὶ κατατρεχομένην.

10'. Θέλει συγκροτηθῇν λοιπὸν κριτήριον ὑπερφυῖς, εἰς τὸ ὅποιον αὐτὸς ὁ Θεὸς θέλει κρίνειν καὶ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν κακίαν, ἐπειδὴ αὐτὸς μόνος ἐξεύρει καὶ τὴν μίαν καὶ τὴν ἄλλην καὶ κατ' ἑκτασιν καὶ κατ' ἐπίτασιν καὶ κατὰ τὰ ἐλατήρια, ἥγουν τὰς ἐσωτερικὰς ἀρχάς, ἀπὸ τὰς ὁποίας παρήχθη πᾶσα μία (Ήθικ. Ν'). Ἐμπροσθεν τοῦ κριτηρίου τούτου θέλουν ἀποδώσειν Λόγον τῶν πράξεών των καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς καὶ οἱ ψωμοζῆται χωρὶς ἀκρίβειαν διαφορὰν ἢ ἐξαιρέσιν· καὶ οἱ μὲν ἀγαθοὶ καὶ ἐνάρετοι θέλουν λάβειν τὰ βραβεῖα τῶν ἔργων των· οἱ δὲ κακοὶ καὶ ἀχρεῖοι θέλουν τιμωρηθῇν διὰ τὸν κακὸν των βίον, ἐπειδὴ δὲν ἤκουσαν τὴν φωνὴν τοῦ Λόγου, ὃς τις πάντοτε τοὺς ἐδίδασκε τὴν ἀρετὴν.

Σημείωσις. Ἀλλὰ ποῖαι εἶναι αἱ ἀμοιβαὶ τῶν ἀγαθῶν, καὶ ποῖαι αἱ ποιναὶ τῶν κακῶν, ὁ ἀνθρώπινος νοῦς δὲν δύναται νὰ καταλάβῃ, ἐπειδὴ κείται καὶ τοῦτο ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς δυναμείας του. Αὐτὸς μόνος ὁ πάνσοφος καὶ πανάγαθος κριτὴς καὶ δακρυωτὴς τῶν ἀνθρώπων πράξεων ἐξεύρει καὶ ὃ ἡτοίμασε τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν, καὶ ὃ ταῖς μὴ σεληήσας νὰ πράξωσι τὸ ἀγαθόν. Ἡμεῖς δὲ τότε θέλομεν εἶδεν καθεὶς τὴν κατάστασίν του, ὅταν ἔλθῃ ἡ μέλλουσα ἐκείνη ζωὴ· εἴθε μόνον νὰ πράττωμεν ἀγαθὰ διὰ ν' ἀποφύγωμεν τὰς δικαίας τιμωρίας!

ΗΘΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

Ἐφηρμοσμένη Ἠθικὴ Θεολογία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Περὶ τῆς παρούσης ζωῆς.

Κ΄.

Εἰς τὸ ἐφηρμοσμένον μέρος τῆς ἠθικῆς Θεολογίας θέλομεν προπαικιδῶσθαι τὰ πραειρημένα εἰς τὰ ἔργα τῆς παρούσης ζωῆς, εἰς τὴν ὅποιαν χρεωστοῦμεν νὰ ζῶμεν ὄχι μόνον δικαίως καὶ ἐναρέτως, ἀλλὰ καὶ εὐσεβῶς. Θέλομεν δὲ ἐξετάσθαι μὲ συντομίαν τὰ εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ τοὺς ἄλλους καθήκοντα Ποίαν ἀλλοίωσιν λαμβάνουν ἀναφερόμενα εἰς τοῦ Θεοῦ τὸ θέλημα καὶ Ποῖον θάρρος πρέπει νὰ ἔχωμεν εἰς τὴν θείαν πρόνοιαν, καὶ Ποῖαν λατρείαν χρεωστοῦμεν νὰ ἀναπέμπωμεν εἰς τὸν ὑπέρτατον δημιουργὸν μας.

ΚΑ΄. Ἡ παρούσα ζωὴ εἶναι προπαρασκευὴ διὰ τὴν μέλλουσαν. διὰ τοῦτο πρέπει νὰ φυλάττωμεν εἰς αὐτὴν ὅσα καθήκοντα μᾶς ὑπαγορεύει ὁ Λόγος. Πρὸ πάντων χρεωστοῦμεν νὰ διατηρῶμεν τὴν ζωὴν μας, ὄχι μόνον διὰ τοὺς λόγους, τοὺς

ὁποῖους εἶπαμεν εἰς τὴν Ἡθικὴν (Ἡθικ. ΡΔ', ΡΕ', ΡΖ'), ἀλλὰ καὶ διότι εἶναι δῶρον τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅς τις μᾶς τὴν ἐδωκεν, αὐτὸς μόνος ἔχει τὴν ἐξουσίαν νὰ μᾶς τὴν ἐπάρῃ· διὰ δὲ τὰ δίκαια καὶ διὰ τὴν ἀρετὴν νόπον ἀσμενέστερα πρέπει νὰ τὴν θυσιάζωμεν, ὅσον εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι μᾶς ἀναμένει ζωὴ ἄλλη αἰώνιος καὶ ἀτελεύτητος (ΙΓ').· δεύτερον, νὰ φυλάττωμεν τὴν ὑγίειαν μας, ἐπειδὴ ἀσθενεῖς ὄντες δὲν δυνάμεθα νὰ ἐργασθῶμεν τὸ ἀγαθόν, καὶ οὕτως ἀμαρτάνομεν εἰς τὸν Θεόν, ὅς τις μᾶς ἔκαμε διὰ τοῦτον καὶ μόνον τὸ σκοπὸν (ΙΖ').

ΚΒ'. Πρέπει τρίτον νὰ καλλιεργῶμεν τὰς ψυχικὰς μας δυνάμεις ὅχι μόνον διότι μὲ τοῦτον τὸν τρόπον γινόμεθα ἐπιτηδείωτεροι νὰ πράττωμεν τὸ ἀγαθόν, ἀλλὰ διότι ἀποκτῶμεν κα καθαριωτέραν ἰδέαν τοῦ ὑψίστου ὄντος, καὶ πρὸς αὐτὸ συμφωνοτέραν διὰ τῆς καλλιεργείας καὶ παιδείας. Παρεκτός τούτου, αἱ ψυχικαὶ δυνάμεις μας εἶναι Θεοῦ δῶρον, τὸ ὅποιον μᾶς ἐχάρισε διὰ νὰ τὸ καλλιεργήσωμεν καὶ νὰ τὸ τελειοποιήσωμεν. Φαίνεται λοιπὸν, ὅτι καταφρονοῦμεν τὴν θείαν δωρεάν, ὅταν ἀμελῶμεν τὴν παιδείαν.

ΚΓ'. Πρὸς ὅλους τοὺς ἄλλους χρεωστοῦμεν τὰ καθήκοντα, τὰ ὅποια εἶπαμεν εἰς τὴν Ἡθικὴν (Ἡθικ. ΡΜΑ'), ὅχι μόνον διότι ἔχουσι προσωπικὴν ἀξίαν, ἀλλὰ διότι εἴμεθα τοῦ αὐτοῦ δημιουργοῦ ἔργα, καὶ σπεύδομεν ὅλοι νὰ γείνωμεν τῆς αὐτῆς μακαριότητος μέτοχοι· ὅχι μόνον τοὺς φίλους μας πρέπει νὰ ἀγαπῶμεν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐχθρούς μας αὐτοὺς, καὶ νὰ τοὺς εὐεργετῶμεν, ὅσον δυνάμεθα· ἐκδίκησιν δὲ δὲν πρέπει νὰ ζητῶμεν ἀπὸ τινος, ἐπειδὴ καθεὶς ἔχει τὸν κριτὴν καὶ ἀνταποδότην του (ΙΘ').

ΚΔ'. Εἰς γαμικὴν κοινωνίαν, εἰάν εἶναι δυνατόν ἐκ τῶν περιστάσεων, δύναται καθεὶς νὰ ἔμβῃ, ἐπειδὴ εἶναι θέλημα

τοῦ ὑψίστου νὰ πολλαπλασιάζεται τὸ ἀνθρώπινον γένος, καὶ νὰ συντηρῆται ἡ παρούσα ζωὴ, ἥτις εἶναι προπαρασκευὴ τῆς μελλούσης (ΚΑ'), ἕως οὗ θέλει αὐτὸς ὁ τῶν ὅλων κύριος· οἱ σύζυγοι πρέπει νὰ ἀγαπῶνται καὶ νὰ τιμῶνται ὅχι μόνον διὰ τὰ πρὸς ἀλλήλους καθήκοντα, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ ἐκτελοῦν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὅς τις τοὺς ἠνωσεν εἰς ἓν πρὸς διατήρησιν τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Τὰ τέκνα τῶν πρέπει νὰ ἀνατρέφωσι καὶ νὰ παιδεύωσι καὶ διὰ τὰ πρὸς αὐτὰ τῶν πατρικῶν καθήκοντα, καὶ προσέτι διὰ νὰ τὰ ἀναδείξωσιν ἀνθρώπους εὐσεβεῖς καὶ θεαρέστους. Τὰ μετὰ κυρίων καὶ ὑπηρετῶν καθήκοντα πρέπει νὰ φυλάττωνται ὅχι μόνον κατὰ τοὺς νόμους τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀρετῆς, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ καθήκον τῆς Θεοσεβείας, ἥτις ἀπαιτεῖ εἰλικρινῆ καὶ ἐνθερμον ἀγάπην τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους.

ΚΕ'. Τὰ πρὸς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου ἐπιτείνονται πλείότερον ἀπὸ τὰς θείας ἐντολάς· ἐπειδὴ πόλις εἶναι κοινὸν στάδιον, ὅπου ὅλοι ὁμοῦ οἱ πολῖται χρεὸς ἔχουσι νὰ ἐργάζωνται τὸ ἀγαθόν. Πρέπει λοιπὸν νὰ διατηρῆται ἡ κοινὴ αὕτη συνοικία, διότι κατ' ἄλλον τρόπον, ἐπειδὴ ἐλλείπουν τὰ ἀντικείμενα τῆς ἀγαθοεργίας μας, καταργεῖται ἡ πράξις τοῦ ἀγαθοῦ. Χρεωστεῖ λοιπὸν ὁ Θεοσεβὴς πολίτης εὐπειθειαν εἰς τοὺς νόμους, τιμὴν εἰς τοὺς ἡγεμόνας καὶ εἰς τοὺς ὑπουργοὺς τῶν, πληρωμὴν τῶν φόρων μετὰ πάσης προθυμίας βέβαιος ὄν, ὅτι μὲ τοῦτον τὸν τρόπον ἐκπληροῖ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὅς τις θέλει ἐπίσης τὴν ὑπαρξίν τῶν πόλεων, καθὼς θέλει καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ. Εἰς ἓνα λόγον πάν ὅτι ἀναφέρεται εἰς εὐτυχίαν τῆς πόλεως, καὶ εἰς προκοπὴν καὶ φωτισμὸν τῶν πολιτῶν πρέπει νὰ τὸ ἐκτελῇ ὡς ἔργον θεοφιλὲς καὶ θεαρεστόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ Θείας προνοίας.

Κς'.

Ο' δημιουργὸς τοῦ παντός διατηρεῖ καὶ κυβερνᾷ τὸ δημιούργημα του κατὰ τὴν θείαν του θέλησιν. Ἡ κυβέρνησις αὕτη ὀνομάζεται θεία πρόνοια. Ὅλα τὰ πράγματα τοῦ κόσμου, καὶ ὅσα εἰς ἡμᾶς φαίνονται εὐτελέστατα, εἶναι μέρη ἢ ὅροι τῆς τῶν ὄντων σειρᾶς· καὶ διὰ τοῦτο διατηροῦνται ἀπὸ τὴν θείαν πρόνοιαν· ἀλλ' εἰς τὴν κυβέρνησιν τοῦ ἀνθρώπου ὁ Θεὸς εἵναι νομοδότης καὶ κριτὴς, καὶ βραβευτὴς μὲν τῆς ἀρετῆς τιμωρῆ- τῆς δὲ τῆς κακίας.

ΚΖ'. Τὰ κακὰ τοῦ κόσμου ἢ εἶναι φυσικὰ, οἷον ἀσθένειαι, πυρκαϊαί, πείνα κτλ. ἢ ἡθικὰ, διὰ τῶν ὁποίων οἱ ἄνθρωποι κάμνουν ἑαυτοὺς καὶ τοὺς ἄλλους δυστυχεῖς, οἷον, ἀπάται, φόνοι κτλ. Πολλὰ ἐκ τῶν πρώτων δύναται ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν χρῆσιν τοῦ Λόγου ν' ἀποφύγῃ· πολλὰ δὲ τοῦ εἶναι ἀναπόφευκτα διὰ τὴν φθαρτὴν καὶ περιορισμένην φύσιν του. Ὅλα δὲ τὰ ἡθικὰ προέρχονται ἀπὸ τὴν παράβασιν τῶν ἡθικῶν νόμων. Θέλομεν ἰδεῖν ὅμως, ὅτι εἰς ὅλα θέν ἑλλείπει ἀπὸ τοῦ νὰ εὐεργετῇ τὸν ἄνθρωπον ἡ θεία προμήθεια.

ΚΗ'. α'. Διὰ δυστυχιῶν καὶ ταλαιπωριῶν γίνονται συ- χνάκις οἱ ἄνθρωποι σοφώτεροι καὶ ἀγαθώτεροι παρ' ὅ,τι ἦσαν ἀρχήτερα· ὁ Λόγος τῶν γίνεται ἐνεργητικώτερος, ὁ ἡθικός τῶν χαρακτήρ εὐγενέστερος· καὶ λαμβάνουν ἀφορμὴν νὰ ἐκ- τελέσωσι παραμελημένα τινὰ καθήκοντα. Μεταχειρίζεται

λειτουργῶν ὁ Θεὸς καὶ ποτε τὴν δυστυχίαν διορθωτικὸν μέσον καὶ σωφρονιστικὸν τῶν ἀνθρώπων.

β'. Μία δυστυχία μᾶς κάμνει νὰ χαίρωμεν πλέον τὴν ἀκόλουθόν της ἀντίθετον εὐτυχίαν· ἡ ἀρρώστια τὴν ὑγίειαν· ἡ πείρα τὴν εὐθηνίαν· ὁ πόλεμος τὴν εἰρήνην.

γ'. Εἶναι πολλὴ πλειοτέρα χαρὰ καὶ ἀρετὴ εἰς τοὺς ἀνθρώπους παρ' ὅσων νομίζουσι τινές. Ἡ Γῆ μας δὲν εἶναι κοιλὰς τοῦ κλαυθμῶνος· ἡ δυστυχία καὶ ἡ κακία μᾶς εἶναι ἐπαίσθητότερα, καθὼ σπανιώτερα, καὶ τρόπον τινα ἐξαίρεσεις ἀπὸ τοῦ γενικοῦ κανόνος. Πόσα ἀγαθὰ δὲν ἀπολαίμεν καθημερινῶς! ἀλλ' ἡ συνήθεια μᾶς τὰ κατέστησεν ἀνεπαίσθητα.

δ'. Τὰ ἠθικὰ κακὰ προέρχονται ἀπὸ τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερίαν. Αἱ ἁμαρτίαι τοῦ ἀνθρώπου εἶναι μικρότερον κακὸν παρὰ εἰάν ὁ ἄνθρωπος ἠναγκάζετο νὰ κάμνῃ τὰς πράξεις του ὡς ἐτεροκίνητος μηχανή.

ε'. Τὸ γενικὸν σχέδιον τοῦ Θεοῦ δὲν ἐμποδίζεται, εἰάν ἄνθρωποι τινές πράττωσι τὸ κακόν. Ὅλας τὰς πράξεις καὶ τὰ τούτων ἀποτελέσματα προεῖδεν ἀπ' αἰῶνος, καὶ τὰς διατάσσει μὲ τὴν σοφίαν καὶ παντοδυναμίαν του πρὸς τὸ ἀγαθόν.

ς'. Εἰς τὸ μικρὸν διάστημα τῆς ζωῆς μας βλέπομεν μικρὸν μέρος τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, καὶ ὄχι τὸ ὅλον· εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν θέλομεν πληροφορηθῆν πολλὰ, τὰ ὅποια ἐδῶ μᾶς φαίνονται παράξενα. Αἱ δυστυχίαι, τὰς ὁποίας πάσχουσιν ἐδῶ οἱ ἐνάρτετοι μέρος μὲν εἶναι παιναὶ τῶν ἁμαρτιῶν των· οὐδεὶς γὰρ ἀναμάρτητος· μέρος δὲ θέλουν ἀταμειωθεῖν εἰς αὐτοὺς μὲ ἀθάνατα ἀγαθὰ διὰ τὴν ὑπομονὴν των. Αἱ δὲ εὐτυχίαι τῶν κακῶν μέρος μὲν εἶναι ἀμοιβαίων· διότι καὶ οἱ κακίστοι ἀνθρώποι κάμνουν καὶ κακοὺς ἀγαθόν· μέρος δὲ θέλουν ἀταμειωθῆν εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν μὲ τὰ ἀτελεύτητα θεινὰ, κατὰ τὴν ἄπειρον τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην.

ΚΘ'. Ταῦτα διενθυμούμενοι πάντοτε εἰς τὰς πράξεις μας πρέπει μὲν νὰ μὴ παραβλέπωμεν κἀνένα νόμον τοῦ δικαίου, καὶ τῆς Ἡθικῆς, πρέπει δὲ νὰ ἔχωμεν καὶ ἀδίστακτον πεποίθησιν εἰς τὴν Θεῖαν πρόνοιαν· καὶ τὰ δεινὰ τοῦ κόσμου τὰ ὑποφέρωμεν, εἰδὼς δὲν εἶναι ἀποτελέσματα τῆς ἀνοησίας καὶ κακίας μας· καὶ τὰς εὐτυχίας νὰ οἰκονομῶμεν εἰς ἔργα φιλάνθρωπα καὶ θεάρεστα. Καὶ εἰς ἓνα λόγον νὰ νομίζωμεν τὴν μὲν δυστυχίαν χαλινὸν εἰς τὰ κακὰ, τὴν δὲ εὐτυχίαν κέντρον καὶ μύωπα εἰς τὰ ἀγαθὰ· καὶ οὕτω νὰ τὰ ἐκλαμβάνωμεν καὶ τὰ δύο ὄργανα ἱερά, τὰ ὅποια μεταχειρίζεται ἡ Θεία πρόνοια διὰ τὴν σωτηρίαν μας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ Λατρείας Θεοῦ.

Α'.

Τὸ ὑπέρτατον Ὄν, τὸ δημιουργικὸν καὶ συνεκτικὸν καὶ προνοητικὸν τῶν πάντων, τὸ τὴν μὲν ἀρετὴν βραβεῦον, κολάζον δὲ τὴν κακίαν, χρεωστῇ ὁ ἄνθρωπος νὰ τιμᾷ καὶ νὰ σέβεται. Ἡ τιμὴ αὕτη, ἣτις πρέπει νὰ εἶναι ἀσυγκρίτως ὑπερτέρα παρὰ πᾶσαν τιμὴν ἀποδιδομένην εἰς πεπερασμένα ὄντα, ἐπιστρέφει πάλιν εἰς τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἡ ἔνδειξις τῆς εὐγνωμοσύνης του λογαριάζεται εἰς αὐτὸν ὡς ἀξιομισθία· διότι ποία τιμὴ θέλει προστεθῇ ἀπὸ μᾶς τοὺς εὐδαίμονους εἰς τὸν ἄπειρον πλοῦτον τῆς ἀγιότητος;

ΛΑ'. Καὶ ὅμως χρέος ἀπαραίτητον παντὸς ἀνθρώπου εἶ-

ναι νὰ δεικνύῃ σέβας καὶ εὐγνωμοσύνην εἰς τὸν ἄπειρον εὐεργέτην του. Ἡ ἐνδείξις τῆς εὐγνωμοσύνης του γίνεται διττῶς διὰ πράξεων, καὶ διὰ λόγων· καὶ τὰ δύο δὲ ὁμοῦ λαμβανόμενα ὀνομάζονται **Λατρεία τοῦ Θεοῦ**.

ΛΒ'. Λατρεία τοῦ Θεοῦ ἔμπρακτος εἶναι ὁ ἀγαπῶμεν τὰς ἐντολάς, τὰς ὁποίας μᾶς ὑπαγορεύει ὁ Λόγος, ἡγοῦν νὰ φυλάττωμεν τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, καὶ τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους, καὶ τὰ πρὸς τὴν κοινωνίαν καθήκοντα· διότι μὲ τὸν τρόπον τοῦτον τιμῶμεν τὸν νόμον τοῦ Λόγου, καὶ ἐπομένως αὐτὸν τὸν δοτῆρα τοῦ Λόγου Θεόν.

ΛΓ'. Λατρεία τοῦ Θεοῦ διὰ λόγων εἶναι τὸ νὰ ὑμνῶμεν τὸ πανάγιον ὄνομά του, καὶ νὰ ζητῶμεν παρ' αὐτοῦ τὴν χάριν εἰς τὸ νὰ ἐνδυναμώμεθα εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀρετῆς· γίνεται δὲ τοῦτο ἢ κατ' ἰδίαν ἢ κοινῶς· καὶ κατὰ τοὺς δύο τρόπους ὀνομάζεται **προσευχή**.

ΛΔ'. Κατ' ἰδίαν προσευχόμεθα, ὅταν κλείοντες τὸ ταμιεῖον μας ἀνυψώσωμεν τὸν νοῦν μας εἰς τὸν Θεόν, καὶ ὑμνολογοῦντες τὸ πανάγιον ὄνομά του, τὸν παρακαλοῦμεν νὰ μᾶς ὁδηγήσῃ εἰς τὸ ἀγαθὸν καθ' ὅποιον τρόπον γνωρίζει σωτηριωδέστερον ἢ θεία του πρόνοια.

ΛΕ'. Ἡ κοινὴ προσευχὴ γίνεται εἰς τόπον χωριστὸν, ὅπου συναζόμεθα ὅλοι διὰ τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἡ κοινὴ αὕτη συναθροίσις ὀνομάζεται **ἐκκλησία**, ἥτις εἶναι ἱερὰ κοινωνία παριστάνουσα συμβολικῶς τὴν μέλλουσαν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Αὕτη ἔχει ἡθικὸν πρόσωπον τὸ ἱερατεῖον, τοῦ ὁποίου ὁ ἀρχηγὸς ὀνομάζεται **ἐξάρχης**· ἔργον δὲ αὐτοῦ εἶναι ἡ λειτουργία τοῦ ὕψιστου, καὶ ἡ διδασκαλία. Ὅταν λοιπὸν ἐκκλησιαζώμεθα εἰς τὸν κοινὸν τοῦτον τόπον, καὶ οἱ ἱεροὶ ἄνδρες προσφέρωσι τὴν λειτουργίαν εἰς τὸ ὕψιστον ὦν, χρεὸς ἔχομεν νὰ

ὑψώνωμεν ὅλοι τὸν νοῦν μας εἰς τὸν Θεόν, καὶ νὰ γινώμεθα ὅλοι ἓν, μία ψυχὴ, μία καρδία, χεῖλος ἓν, δοξολογούντες τὸν πανάγαθον ἡμῶν δημιουργόν, καὶ ζητοῦντες ἀπ' αὐτὸν τὸ ἄπειρον ἔλεός του διὰ νὰ θυνάμεθα νὰ ἐκτελῶμεν ὁμοφώνως τὸ ἀγαθόν. "Ὅταν δὲ ὁ ἱερὸς διδάσκαλος μᾶς διδάσκη τὰ τῆς ἡθικῆς παραγγέλματα, χρεωστοῦμεν νὰ τὸν ἀκούωμεν ὡς ἐξηγητὴν τοῦ Θείου θελήματος, καὶ νὰ καταναυτῶμεθα εἰς τὴν ἀγάπην τῆς ἀρετῆς.

ΛΖ'. Τοὺς ἱεράρχας καὶ ἱερεῖς, ὡς λειτουργοὺς καὶ ὑπέρβειους τοῦ ὑψίστου, τοὺς καταφρονήσαντες τὸν κόσμον καὶ τὰ τοῦ κόσμου, καὶ ἐκδοθέντας εἰς μόνην τὴν Θεῖαν ὑπουργίαν χρεωστοῦμεν νὰ τιμῶμεν καὶ νὰ σεβώμεθα ὅχι μόνον ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἄλλην ἡμῶν ἐξωτερικὴν συμπεριφορὰν καὶ συναναστροφὴν· καὶ καθὼς αὐτοὶ μᾶς γίνονται μετὰς ἀγαθὰς των πράξεις παράδειγμα ἀρετῆς, καὶ κατηχηταὶ τοῦ Θεοῦ λόγου· οὕτω καὶ ἡμεῖς χρεωστοῦμεν νὰ τοὺς προσφέρωμεν πᾶσαν ἄνεσιν, καὶ συνδρομὴν εἰς τὸ νὰ ζῶσιν ἀστενοχωρήτως.

ΛΗ'. "Ὅλα τὰ μέλη τῆς ἐκκλησίας πρέπει νὰ ἀγαπῶμεν ὡς ἡμᾶς αὐτοὺς, ὡς ἀδελφούς, καὶ ὡς τέκνα τοῦ αὐτοῦ οὐρανίου πατρὸς καὶ τῆς αὐτῆς μητρὸς, ἁγίας ἐκκλησίας· νὰ μὴ καταφρονῶμεν δὲ κανένα ἀπὸ τοὺς ἐκτὸς τῆς ἱερᾶς ἡμῶν ὁμηγύρεως. Πᾶσαν μας πράξιν ν' ἀρχώμεθα ἀπὸ τὸν Θεόν, καὶ τελειώνωμεν εἰς τὸν Θεόν. Ἡ ἐκτέλεσις τούτων ἀπάντων (Λ'—ΛΗ') ὀνομάζεται Θεοσεβεία, ἥτις εἶναι ἡ πρωτίστη καὶ μεγίστη τιμὴ τοῦ ἀνθρώπου.

Σημείωσις. Ἰκανὰ εἶναι τὰ ἐλγὰ ταῦτα νὰ δείξωσι. Πῶς ὁ ἄνθρωπος συλλογιζόμενος μετὰ τοὺς ἡθικοὺς κανόνας εὐρίσκει τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων, καὶ τὴν ἀθανάσιαν τῆς ψυχῆς του, καὶ ἐπομένως τὰ τῆς Θεοσεβείας καθήκοντά του. Τὰ τελευταῖα μᾶς ἐδίδαξε

καὶ μᾶς διδῶσκει καὶ ἑκάστην ἡ ἀγιωτάτη ἡμῶν πίστις, ὅπου βλέπομεν εἰκρινέστατα τὸν χαρακτῆρα τῆς χριστιανωσύνης, ὅτι εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη. « Ἀγαπήσεις κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν· ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμονται » εἶπε τὸ στόμα τῆς ἀληθείας· καὶ (προὔποτιθέμενης τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης) « Ἐν τούτῳ γινώσκονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταὶ ἐστέ, εἰὰν ἀγάπην ἔχητε εἰς ἀλλήλους. »

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ

ΠΡΟΔΙΟΙΚΗΣΙΣ.

Τί εἶναι Παιδαγωγική.

Α'.

Ο' ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἐκ γενετῆς ὅτι γίνεται ὅταν φθάσῃ εἰς τὴν τελείαν του ἡλικίαν· γίνεται δὲ ἔχει διὰ μιᾶς, ἀλλὰ κατ' ἐλάχιστον, καὶ βαθμηδὸν μεταβαίνων ἀπὸ τὴν διάκνου ὑπαρξεν τῆς βρεφικῆς ἡλικίας διὰ πολλῶν μεταξύ καταστάσεων εἰς τὴν πλήρη καὶ πραγματικὴν τῆς ἀνδρικῆς του ἡλικίας· καὶ αἱ καταστάσεις του χωροῦσιν ἀδιακόπως εἰς σειρὰν αὐξουσάν, καθὼς καὶ αἱ στιγμαὶ τῆς ζωῆς του.

Β'. Καθὼς γεννᾶται ἀπὸ τὴν μητέρα του ὁ ἄνθρωπος, ἔχει καὶ εἰς τὸ σῶμα καὶ εἰς τὴν ψυχὴν δυνάμεισιν αἱ διὰ τῶν ἀρχικῶν, αἱ ὁποῖαι ἀναπτυσσόμεναι κατ' ὀλίγον γίνονται εἰς αὐτὸν ἐνεργοὶ ιδιότητες καὶ ἔξεις. Αἱ καταστάσεις λοιπὸν, τὰς ὁποίας λαμβάνει ἐκ διαδοχῆς, εἶναι μεταβολαὶ τῶν ἀρχικῶν του διαθέσεων ἀπὸ τὸ δυνάμει εἰς τὸ ἐνεργεῖα· καὶ ἐμποροῦν νὰ τὸν ἀποκαταστήσωσιν ἢ ἀγαθὸν ἢ κακόν, ὁποῖαι ἤθελαν εἶσθαι αἱ ἐξωτερικῶς ἐνεργοῦσαι αἰτίαι.

Γ'. Ἀγαθὸν ἢ ἐν ἁρετον ὀνομάζομεν τὸν ἄνθρωπον, ὅταν αἱ ιδιότητες ἢ ἔξεις του ἐνεργοῦσι συμφῶνως μὲ τὸν σκοπὸν του· κακὸν δὲ, ὅταν ἀντιφέρονται εἰς αὐτόν· καὶ ἐπειδὴ αἱ ἐξωτερικῶς ἐνεργοῦσαι εἰς τὸν ἄνθρωπον αἰτίαι ὀνομάζονται ἀγωγή· φανερόν εἶναι, ὅτι ἔργον αὐτῆς κύριον

εἶναι ὃ ἀποκαταστήσῃ τὸν ἄνθρωπον χρήσιμον εἰς τὸν σκοπὸν, διὰ τὸν ὅποιον ἐδημιουργήθη.

Δ'. Καὶ ὅτι μὲν σωματικῶς εἶναι ἀναγκαῖα ἡ ἀγωγή εἰς τὸν ἄνθρωπον, γίνεται φανερώτατον ἀπὸ τὴν βρεφικὴν του κατάρτασιν, ἣτις ἔχει χρεῖαν ξένης βοήθειας ὑπὲρ πάντα τὰ ἄλλα ζῶα· χωρὶς παράτασιν ἄλλων ἀνθρώπων κινδυνεύει πᾶσαν στιγμὴν ὁ ἀνήλικος ἄνθρωπος νὰ χάσῃ τὴν ζωὴν του, ἢ νὰ στρεβλώσῃ καὶ νὰ πηρώσῃ πολλαχῶς τὸ ἀσθενὲς σῶμα του· οἱ γονεῖς καὶ οἱ ἄλλοι του τροφοὶ ἀναγκαίως ἀπαιτοῦνται νὰ διατρέφουν τὸ βρέφος, καὶ νὰ τοῦ ἀναπτύσσουν τὰς σωματικὰς του δυνάμεις ἱκανοὺς ἐνιαυτοὺς, ἕως οὗ νὰ γείνῃ ἄνθρωπος ἱκανὸς νὰ συντηρῇ τὸν ἑαυτὸν του. Πνευματικῶς δὲ, τὸ βλέπομεν μὲ τὴν καθημερινὴν πείραν, ὅτι τόσον μεγάλην ἀγωγὴν χρεῖαν ἔχει ὁ ἄνθρωπος, ὥστε χωρὶς αὐτῆς χάνονται καὶ ἀφανίζονται παντελῶς αἱ ψυχικαὶ του δυνάμεις καὶ ἀντὶ ἡ μερωτάτου καὶ θειοτάτου ὄντος, ἀποκαθίσταται θηρίον ἀνήμερον ἢ πρᾶγμα εὐτελὲς καὶ οὐδαμινόν, μάταιον τῆς γῆς βάρους. Καὶ κατὰ τὰ θύω λοιπὸν εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀγωγή ἐκτελουμένη συμφώνως μὲ τὸν σκοπὸν του.

Ε'. Ἐπειδὴ δὲ σκοπὸς ὑπέρτατος καὶ ὑστάτος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ ζῇ ὡς ἀρμόζει εἰς τὴν φύσιν του· ἀρμόζει δὲ εἰς αὐτὸν ἡ πράξις τοῦ ἀγαθοῦ ἥγουν ἡ ἀρετὴ (Ἠθικ. ΚΕ', Σημ.)· διὰ τοῦτο ἡ ἀγωγή του πρέπει νὰ εἶναι ἀναποσπάτως συνδεδεμένη μὲ τὸν σκοπὸν τοῦτον. Πρέπει δὲ νὰ ἐδηγήσῃ τὸν νέον ἄνθρωπον ἕως τὸν βαθμὸν τῆς τελείας του ἡλικίας, ὅπου γινώσκῃ εὐκρινῶς τὸ ἀγαθόν, καὶ ὅλους τοὺς ἄλλους σκοποὺς τῆς ὑπάρξεώς του ἀναφέρῃ εἰς τὸν τῆς πράξεως τοῦ ἀγαθοῦ σκοπὸν καὶ τοὺς ὑποτάσῃ εἰς αὐτὸν, καὶ πράττῃ τὸ ἀγαθὸν δι' αὐτὸ τοῦτο διότι εἶναι ἀγαθόν. Ἀγωγή λοιπὸν τοῦ

παιδὸς εἶναι τὸ συμπλήρωμα ὅλων τῶν προπαρασκευῶν καὶ μέ-
σων, διὰ τῶν ὁποίων προδιαθέτεται, καὶ γυμνάζεται καὶ προά-
γεται ἕως εἰς τὸ νὰ γείνη ἐνεργὸς εἰς τὴν πράξιν τοῦ ἀγαθοῦ.

Ζ'. Ἐὰν ἐξ ὧμεν ἐκτὸς τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, ἡ ἀγω-
γὴ ἔπρεπε μόνον νὰ μᾶς διδάξῃ τὴν φιλανθρωπίαν, τὴν ὁποίαν
ἔπρεπε νὰ μᾶς ἀναπτύξῃ καθ' ὅλας τὰς σωματικὰς καὶ πνευ-
ματικὰς ἡμῶν διαθέσεις καὶ δυνάμεις βαλλομένας εἰς ἄρμονι-
κὴν τινὰ ἰσορροπίαν· ἀλλ' ἐπειδὴ ζῶμεν εἰς τὰς πόλεις· διὰ
τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον νὰ παιδαγωγῇται ὁ ἄνθρωπος ὅχι μόνον
καθ' ἄνθρωπος, ἀλλὰ καὶ καθ' ὁ πολίτης. Ἐπειδὴ δὲ τὸ δεύ-
τερον κρέμαται ἀπὸ τὸ πρῶτον, καὶ κακὸς ἄνθρωπος εἶναι ἄ-
δύνατον νὰ πολιτευταὶ ἀγαθῶς· διὰ τοῦτο εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς
ἀγωγῆς δὲν ἀπαντᾶται οὔτε ἀντίρρασις, οὔτε δυσαρμονία τις πρὸς
τὴν πολιτικὴν τοῦ ἀνθρώπου ζωὴν· ἀλλὰ μόνον ἐφαρμόζεται
ἡ ἀγωγή εἰς τὰς μερικιοτέρας σχέσεις, εἰς τὰς ὁποίας θέλει
ἐμβῆν ποτὲ ὁ ἀγόμενος.

Ζ'. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀνάπτυξις καὶ μόρφωσις τῶν πνευμα-
τικῶν δυνάμεων, καὶ ἡ προπαρασκευὴ τῆς εἰς τὴν πολιτικὴν
βίον εἰσόδου γίνεται μὲ διδασκαλίαν καὶ γύμνασιν, τὴν ὁποίαν
λαμβάνει ὁ νέος ἐνῶ ἄγεται, καὶ δὲν εἶναι ἀδιάφορον Πῶς πρέ-
πει νὰ διδάσκεται καὶ νὰ γυμνάζεται· διὰ τοῦτο εἰς τὰ μαθή-
ματα τῆς ἀγωγῆς περιλαμβάνεται καὶ τὸ τῆς σκοπίμου διδα-
σκαλίας, καὶ τῶν ἁρμοσίων γυμνασιῶν τῶν πνευματικῶν τοῦ
νέου δυνάμεων· ὅλα δὲ ταῦτα ὁμοῦ συμπεριλαμβάνει ἡ ὀνομα-
ζομένη Παιδαγωγικὴ ἐπιστήμη.

Η'. Παιδαγωγικὴ λοιπὸν ἐπιστήμη εἶναι ἕκθεσις τῶν ἀρ-
χῶν καὶ κακόνων, κατὰ τοὺς ὁποίους παιδεύεται ὁ ἄνθρωπος
σωματικῶς καὶ ψυχικῶς ἐνῶ εἶναι παῖς, διὰ νὰ γείνη ἀγαθὸς
ἄνθρωπος καὶ ἀγαθὸς πολίτης. Εἶναι λοιπὸν χωριστὴ φιλοσο-

φικὴ ἐπιστήμη, ἐπειδὴ ἔχει χωριστὸν ἀπὸ τὰς ἄλλας ἐπιστήμας ἀντικείμενον, καὶ χωριστὸν σκοπὸν, ἀπὸ τὰ ὅποια συγκροεῖται ὁ διακριτικὸς τῆς χαρακτῆρ· ἀλλ' εἶναι ἐφηρμοσμένη ἐπιστήμη, ἐπειδὴ ἐφαρμόζονται εἰς αὐτὴν αἱ ἀρχαὶ τῆς καθαρᾶς καὶ μάλιστα τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας, ἀναφερόμεναι εἰς τὸ ἐμπειρικὸν ἀντικείμενον τοῦ εἰς παιδαγωγίαν δεδομένου παιδός. Κατασκευάζει δὲ ἐπιστημονικῶς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὅσα ἀπαιτοῦνται εἰς τὸ νὰ ἐπιτύχῃ ἡ ἀγωγή τὸν κύριόν της σκοπόν.

Θ'. Ἐπειδὴ εἰς τὴν ἐπιστήμην ταύτην ἐμποροῦν νὰ ἐξετασθῶσιν αἱ ἔμφυτοι τοῦ παιδὸς διαθέσεις, αἱ ὅποιας μέλλουν νὰ ἀναπτυχθῶσι δι' αὐτῆς, καὶ νὰ καθυποβληθῇ καὶ ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὅποιον πρέπει νὰ τὰς ἀναπτύξῃ ἡ διδασκαλία καὶ ἡ ἀσκήσις· διὰ τοῦτο διαιρεῖται εὐλόγως εἰς μέρη δύο, τὸ μὲν καθαρὸν, τὸ δὲ ἐφηρμοσμένον. Τὸ πρῶτον ἀσχολεῖται εἰς τὸν παιδαγωγούμενον αὐτόν, τοῦ ὅποιου θεωρεῖ τὰς σωματικὰς καὶ ψυχικὰς δυνάμεις Πῶς ἀναφαίνονται ἐνεργοὶ καὶ τέλειαι ἐμποροῦν νὰ τὸν καταστήσωσι χρήσιμον εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον· τὸ δὲ δεύτερον, εἰς τὴν ὕλην τῶν γνώσεων, τὰς ὁποίας προσφέρει εἰς αὐτόν ἡ διδασκαλία, καὶ εἰς τὴν μέθοδον, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐμπορεῖ νὰ τὰς διδάχθῃ· καὶ διὰ τοῦτο τὸ πρῶτον νομαζέται κυρίως παιδαγωγικὴ· τὸ δὲ δεύτερον, διδακτικὴ καὶ μεθοδική.

Σημείωσις. Ἡ ἀναγκαιότης αὕτη ἐπιστήμη τῆς παιδαγωγίας καλλιεργεῖται τὴν σήμερον ἐπιμελέστατα ἀπ' ὅλης τῆς Εὐρώπης. Συγγράμματα παιδαγωγικά ἐγράφησαν ἀπὸ ἑκατὸν περίπου ἐναυτῶν, καὶ ἐξεδόθησαν εἰς διαφόρους γλώσσας. Εἰς ἑλα σχεδὸν τὰ πανεπιστήμια τῆς Γερμανίας εἶναι καὶ καθέδρα χωριστὴ τοῦ μαθήματος τούτου· ὥς ὅ νὰ μεταφράσῃς ἐκ τῶν ὁμογενῶν μας καὶ ἐν τελευταίῳ, ἐστοχασθῇ, ἐπεὶ δὲν θέλει φαῖν πάτη ἀχρηστος ἐπιτομή τις τῆς ἐπιστήμης ταύτης, προστιθέμενη εἰς το τέλος τῶν φιλοσοφικῶν τούτων ἐπιστημῶν, εἰς εἶδος ἐπιμέτρου, μεταφερομένη ἀπὸ γερμανικὰ συγγράμματα, καὶ μάλιστα τοῦ Νικολάου (Nietzsche) καὶ τοῦ Πολίτιου (Polak).

Ἀξιόλογα Παιδαγωγικὰ συγγράμματα συν-
στῶνται τὰ ἐφεξῆς.

J. Locke Thoughts on Education. London 1692.

Abhandlung über die Erziehung der Jugend in den gestueten Ständen. Aus dem Engl. von Rudolph i, mit Anmerk. von Campe. Braunschw. 1787.

J. J. Rousseau Emile ou de l'Education. Tome 1 — IV. Amsterdam 1762. — Haag 1768 — Deux-ponts 1782.

J. B. Basedow Methodenbuch für Väter und Mütter der Familien und Völker. Leipzig 1773.

F. H. C. Schwarz Erziehungslehre. 1. Band. Die Bestimmungen des Menschen. In Briefen an erziehende Frauen. 2. Band. Das Kind, oder Entwicklung und Bildung des Kindes von seinem Entstehen bis zum vierten Jahre. Leipzig 1802 — 1804. 3. Bds 1. Abth. die Jugend. 2. Abth. Unterrichtslehre. 1809.

Desselben Lehrbuch der Pädagogik und Didaktik. Heidelberg 1805.

J. Kant. über Pädagogik. Herausgegeben von F. Th. Rink. Königsberg 1803.

K. H. L. Pölich Erziehungswissenschaft aus dem Zweck der Menschheit u. des Staats. 1. u. 2. Th. 1806.

J. F. Herbart allgemeine Pädagogik, aus dem Zweck der Erziehung abgeleitet. Göttr. 1806.

Jean Paul (Richters) Levana, oder Erziehungslehre. 2 Bde. Tübingen. 1814.

F. G. Resewitz Gedanken, Vorschläge und Wünsche zur Verbesserung der öffentlichen Erziehung. 1 — 5. Theil. Berlin 1781 — 86. Magazin für die Schulen und die Erziehung überhaupt. 1 — 6. Band. Nordlingen 1766 — 72. Archiv für die ausübende Erziehungs-kunst. 12. Theile. Gießen 1777 — 85. Pädag-

gogische Unterhandlungen. Ein Journal für Eltern und Erzieher. Leipzig 1777—81. Braunschweigisches Journal.

Allgemeine Revision des gesammten Schul- und Erziehungswesens, herausgegeben von J. H. Campe. Braunschw. 1786—90.

Gutsmuths Bibliothek, oder Zeitschrift für Pädagogik, Erziehung und Schulwesen. Gotha und Leipzig 1800—1807.

D. Aug. Herrm. Niemeyer Grundsätze der Erziehung und des Unterrichts für Eltern, Hauslehrer und Schulmänner. Siebente Ausgabe 3 Theile. Halle. 2 Theile 1818, letzter Theil 1819.

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ.

Καθαρὰ Παιδαγωγική.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τῶν καθηκόντων τῶν γονέων ὡς πρὸς
τὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων των.

Γ'.

Ἡ καθαρὰ Παιδαγωγικὴ μᾶς διδάσκει ἐν γένει Ποίαν παι-
δευσιν ἐπιδέχεται ὁ ἄνθρωπος ἐκ παιδὸς καθ' ὅλας τοὺς ἀρ-
χικὰς δυνάμεις, ὥστε νὰ γείνη ἀρμόδιος εἰς τὸν σκοπὸν του. Τὸν
ἀναλαμβάνει, καθὼς ἐκβαίνει ἀπὸ τῆς φύσεως τὰς χεῖρας,
πλουτισμένον μὲ τὰς σωματικὰς καὶ πνευματικὰς του δυνάμεις·
καὶ τοῦ δείχνει τὸν δρόμον, τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ περιπατήσῃ
ἕως νὰ φθάσῃ εἰς τὸ τέλος, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ θεωρητικὴ καὶ
ἠθικὴ τελειότης, καὶ ἐπομένως ἢ εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον χρη-
σιμότης του.

ΙΑ'. Καὶ ἐπειδὴ πρέπει νὰ γυμνασθῇ ὁ ἄνθρωπος καὶ
κατὰ τὸ σῶμα καὶ κατὰ τὸ πνεῦμα· κατὰ δὲ τὸ πνεῦμα, καὶ
θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς· γίνεται ἐκ τούτου φανερόν, ὅτι τὰς

πλὴν τινα ἀνάπτυξιν ἐπιδέχονται αἱ δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ πρώτη ἀνομάζεται σωματικὴ ἀγωγή· ἡ δὲ δευτέρα, θεωρητικὴ· ἡ δὲ τρίτη, πρακτικὴ. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀρχὴ καὶ ρίζα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι αἱ γονεῖς, οἵτινες συνεισφέρουσι τὸ πᾶν εἰς τὴν ἀγαθὴν ἢ κακὴν ἀγωγὴν τῶν τέκνων· διὰ τοῦτο πρὸ πάντων ἐκδέτομεν συντόμως τὰ τοῦτων καθήκοντα ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, καὶ ἐφεξῆς ὁμιλοῦμεν κεφαλαιωδῶς περὶ τῆς τριπλῆς ἀγωγῆς τοῦ παιδίου.

ΙΒ'. Ἡ ἐκπλήρωσις τῶν καθηκόντων τῶν γονέων ὡς πρὸς τὴν ἀγωγὴν τῶν τέκνων τῶν ἐπιστηρίζεται εἰς τὴν ἐφεξῆς πληροφορίαν των. » Χρεὸς τῶν γονέων εἶναι νὰ ἀνατρέφουν τὰ τέκνα των ὄχι μόνον σωματικῶς, ἀλλὰ καὶ πνευματικῶς· αἱ οὕτω πληροφορημένοι γονεῖς θέλουσι ἐκτελέσειν ὅλα, ὅσα ἀποβλέπουσι τὴν ἀγαθὴν ἀγωγὴν τῶν τέκνων των.

ΙΓ'. Πατὴρ καὶ μήτηρ πρέπει νὰ εἶναι σύμφωνοι διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἡ διαφωνία των βλάπτει τὰ τέκνα. Ἐὰν δὲ κατὰ δυστυχίαν ἐπικρατῇ, εὐκατεῖον εἶναι νὰ ἐπιστατῇ τὸ φρονιμώτερον μέρος εἰς τὰ τέκνα, διὰ νὰ ἀποδιώκῃ ἐπ' αὐτὰ ἀνεπαισθήτως τὴν τοῦ ἄλλου μέρος ἐνέργειαν.

ΙΔ'. Ἡ ἁρμονία καὶ συμφωνία τῶν γονέων γενικῶς μὲν ἀναφαίνεται εἰς τὰ αὐτὰ περὶ ἀνατροφῆς φρονήματα, μ' ὅλον ὅτι ἐμποροῦν νὰ εἶναι κατὰ τὰς ἄλλας ἰδέας διάφοροι· ἰδιαιτέρα δὲ φαίνεται εἰς τὸ νὰ συνεργοῦν καὶ οἱ δύο πρὸς τὸ ἀγαθὸν τῶν τέκνων των· ἤγουν νὰ μοιράζωσι τὸν καιρὸν τῆς μετὰ τέκνα συναναστροφῆς των, καὶ τῆς εἰς αὐτὰ φροντίδος των· εἰς τὸ νὰ μεταχειρίζωνται ὅλα τὰ δυνατὰ μέσα τῆς παιδείως ὄντες πληροφορημένοι, ὅτι αἱ θεωρητικαὶ καὶ ἠθικαὶ τελειότητες εἶναι ἡ μερίστη κληρονομία, τὴν ὁποίαν θέλουσι ἀρῆσειν εἰς αὐτὰ· καὶ τελευταῖον εἰς τὴν αὐστηροτάτην σὺνδεσμοτήτα

πρὸς ὅλα τὰ τέκνα των, εἴαν καὶ ἤθελαν εἶσθαι ἀνόμοια ἢ ἐξωτερικῶς ἢ ἐσωτερικῶς.

ΙΕ'. Ἐπειδὴ δὲ αἱ μεγαλύτεραι τάξεις λαμβάνουσιν παιδαγωγούς καὶ οἰκοδιδασκάλους· πρέπει νὰ εἶναι σύμφωνα οἱ γονεῖς εἰς τὴν τούτων ἐκλογὴν, ὥστε νὰ μὴ παραδώσωσιν ἐκ περιστάσεων τὰ τέκνα των εἰς ἀναξίων παιδαγωγῶν χεῖρας. Ὅταν ἐκλέξουν παιδαγωγόν, πρέπει νὰ φέρονται πρὸς αὐτὸν οὕτως, ὥστε τὰ τέκνα των νὰ τὸν σέβονται ὡς ἄλλον πατέρα των. Νὰ τοῦ δίδουν μισθὸν ἀνάλογον τῆς ἀξιολογότητος καὶ τῶν κόπων του, καὶ νὰ μὴ τοῦ πειράζουσιν ποτὲ διὰ ταύτης τῆς δόσεως τὴν εὐαισθησίαν του.

ΙΣ'. Τὸ νὰ συνεργοῦν εἰς τὴν παιδείαν τῶν τέκνων των καὶ αὐτοὶ τότε μόνον ἐμποροῦν νὰ τὸ παραιτηθῶσιν, ὅταν διὰ περιστάσεις ἢ διὰ καυτελὴ ἀγνοίαν εἶναι ἀνίκανοι νὰ συνεργήσωσι κατ' ἄλλον τρόπον παραιτοῦνται ἀναπαλλοτρίωτον δίκαιον, διὰ νὰ εἶναι ἐλεύθεροι ἀπὸ ἀπαράβατον καθήκον.

ΙΖ'. Ἡ συνέργεια τῶν γονέων ὑφίσταται γενικῶς μὲν εἰς τὸ νὰ παρατηροῦν ἀδιακόπως τὴν φυσικὴν καὶ ἡθικὴν κατάστασιν τῶν παιδίων· ἰδιαίτερα δὲ, εἰς τὸ νὰ βοηθοῦν τὸν παιδαγωγόν, ἂν εἶναι ἄπρακτος, μὲ τὴν συμβουλήν των· νὰ ὁμιλοῦν μετ' αὐτοῦ συχνάκις περὶ τῶν μαθητῶν του· καὶ νὰ τοῦ ἐλαφρύνουσιν τοὺς κόπους μὲ διάφορα μέσα.

ΙΗ'. Μ' ὅλον ὅτι ἔχουν δίκαιον οἱ γονεῖς νὰ ζητοῦν πολλὰ ἀπὸ τὸν παιδαγωγόν· μ' ὅλον τοῦτο πρέπει νὰ γίνωνται ἐπεικεῖς καὶ συγκαταβατικοὶ κριταὶ τῶν κόπων του καὶ τῆς ἄλλης ἐπιστάσεώς του. Εἶναι ὅμως προκρίτερον νὰ στέλλωσι τὰ τέκνα των, μάλιστα τοὺς υἱούς, εἰς τὰ δημόσια γυμνάσια, ὅταν φθάσων εἰς ἡλικίαν ἥλικίαν παρὰ νὰ τὰ κρατῶσι πάντοτε εἰς τοὺς οἶκον. (Ἴδε καὶ Ἡθικ. ΡΟΕ', Ἡθικ. Θεολ. ΚΔ').

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ σωματικῆς ἀγωγῆς.

ΙΘ'.

Η' σωματικὴ ἀγωγή περιλαμβάνει ὅλους τοὺς κανόνας, διὰ τῶν ὁποίων βοηθεῖται ὁ τοῦ παιδικοῦ σώματος ὀργανισμὸς εἰς τὸ νὰ μορφωθῇ καὶ διαπασθῇ τακτικῶς, καὶ συμφώνως πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ πνεύματος, καὶ νὰ γείνη χρήσιμος εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον. Δι' αὐτῆς λοιπὸν πρέπει νὰ γείνη φροντίς ὅχι μόνον νὰ διατηρηθῇ ἡ ὁλοκληρία καὶ ἡ ὑγεία τοῦ σώματος, καὶ νὰ γείνη ἡ ἀπαιτουμένη αὐξήσις καὶ φυσικὴ ἀνάπτυξις τοῦ σώματος τοῦ παιδίου· ἀλλὰ καὶ νὰ ἀναπτυχθῇ εἰς τρόπον ὥστε νὰ σώζεται ἡ ἀπαιτουμένη σχέσις μεταξύ τοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον εἶναι ὄργανον, καὶ τοῦ εἰς αὐτὸ ἐνοικοῦντος ἀοράτου ὄντος· καὶ προσέτι νὰ συνηθισθῇ τὸ σῶμα εἰς ὅλας ἐκεῖνας τὰς ἀσκήσεις, αἵτινες τὸ ἀναδεικνύουν ἐν γένει ἐπιτήδειον καὶ εὐχρηστον εἰς τοὺς παντοδαποὺς σκοποὺς τοῦ οἰκιακοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου.

Σημειώσεις. Τῆς σωματικῆς ἀγωγῆς οἱ κανόνες, καὶ ἡ τοιῶτων ἀνάπτυξις διὰ παραδειγμάτων τοῦ κοινωνικοῦ βίου εἶναι μία ἀπὸ τὰς ἀξιολογωτάτας ὑποθέσεις, περὶ τῆς ὁποίας πολλοὶ σοφοὶ συνέταξαν ἐκτεταμένα καὶ χρήσιμα συγγράμματα. Εἰς τὴν ἐπιτομὴν ταύτην εἶναι τῶν ἀδυνάτων νὰ περιλείψωμεν ὅλους μὲ τὴν ἀπαιτουμένην ἀκρίβειαν· διὰ τοῦτο ἀρκούμεθα νὰ ἐκθέσωμεν τοὺς κυριώτερον, ἀφῶντες τὴν λεπτομερεῖα αὐτῶν ἐκθεσιν εἰς τὰς ἀπὸ στόματος ἐρμηνείας, ἐν ᾗ γίνεταί τοῦ μαθηματός τούτου ἡ παραδόσις.

Κ'. Ἡ φύσις ἀναπτύσσουσα τὸν ὀργανισμὸν τοῦ σώματος προσκαλεῖ τὴν τοῦ παιδαγωγοῦ προσοχὴν νὰ τὴν βοηθήσῃ μὲ

σοφίαν. Ἐνῷ ἡ πλαστικὴ ὁρμὴ ἐνεργεῖ ἐσωτερικῶς νὰ δώσῃ κατ' ὀλίγον μορφὴν τινα καὶ εἶδος εἰς τὸ παιδικὸν σῶμα κατ' ὅλα τὰ μέλη του· πρέπει ἡ ἀγωγή νὰ φυλάττῃ τὴν ἐνέργειαν ταύτην ἀνευόχλητον, καὶ ἀπείρακτον ἀπὸ πᾶσαν ἐξωτερικὴν βλάβην. Πρώτη τροφή τοῦ βρέφους εἶναι τὸ γάλα· Εὐτυχία του μεγάλη εἶναι, εἰάν τὸ εὗρισκῃ εἰς τὸ στήθος φιλοστόργου καὶ ὑγιαίνουσας μητρός! εἰ δ' ἀσθενεῖ ἡ μήτηρ, τὸ θήλασμα ἐμπορεῖ νὰ θανατώσῃ καὶ ταύτην κ' ἐκεῖνο. Τροφὸς ὑγιὲς ἀναπληρώνει τὸν τόπον τῆς μητρός. Ἀφ' οὗ δὲ ἀπογαλακτισθῇ τὸ παιδίον, αἱ τροφαὶ του πρέπει νὰ εἶναι ἀπλᾶι καὶ ἐλαφραί· νὰ τὸ συνηθίσωσι νὰ τρώγῃ εἰς διωρισμένην ὥραν καὶ μέ τᾶξιν· νὰ τὸ ἐμποδίζωσιν ἀπὸ τὴν ἀδθηφαγίαν· νὰ μὴ τὸ δίδωσι τροφὰς καὶ πιστὰ θερμὰ, ῥακὴν, φέρον εἰπεῖν, καὶ κρασίον, ἢ ἀρώματα.

ΚΑ'. Πρέπει τὸ παιδίον νὰ σκληραγωγητῇ ὡπσοῦν, διὰ νὰ ἐμπορῇ νὰ ἀντέχῃ εὐκόλως εἰς τὰς μεταβολὰς τῶν καιρῶν, καὶ νὰ μὴ τὸ βλάβῃ πᾶσα ἐνδοχομένη ταραχὴ τῆς ἀτμοσφαίρας· νὰ μὴ τὸ φυλάττωσι πάντοτε εἰς τὰ οἰκήματα, ἀλλὰ συχνάκις νὰ τὸ ἐκβάλλουν ἔξω διὰ νὰ ἀναπνέῃ ἐλεύθερον καὶ καθαρὸν αἶρα, ὅς τις τοῦ ἐνισχύει καὶ τὰς ἄλλας σωματικὰς δυνάμεις, καὶ μάλιστα τὸν πνεύμονα καὶ τὸ στήθος· ἀλλὰ δὲν πρέπει πάλιν νὰ τὸ κινῶσιν, ἢ νὰ τὸ ἀφίνωσι νὰ κινῆται καὶ νὰ τρέχῃ τόσον πολὺ, ὥστε νὰ ἐρεθίζεται κατ' ὑπερβολὴν ὁ ὀργανισμὸς του.

ΚΒ'. Ἐξαιρέτως πρέπει νὰ συνηθίζεται τὸ παιδίον εἰς τὸ νὰ ἀποφεύγῃ τὴν ῥυπαρίαν, καὶ ν' ἀγαπᾷ τὴν καθαριότητα· διότι ἡ καθαριότης εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ οὐσιώδη αἰτία τῆς ὑγιείας· καὶ ἡ ἐπιμελής νύξις τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν, καὶ ἡ λουσίς τοῦ σώματος ἀποδιώκουσι πολλὰς ἀρρώστιας ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον· αἱ χεῖρες καὶ τὰ πόδια του πρέπει νὰ νύττωνται καθήκον.

ρινῶς, καὶ πολλάκις τῆς ἡμέρας· ὅλον δὲ τὸ σῶμα νὰ λούεται τουλάχιστον δις τοῦ μηνός.

ΚΓ'. Εἰς τὸν ὕπνον τοῦ παιδίου πρέπει νὰ βαλθῇ τάξις καὶ μέτρον ὠρισμένον· διότι, εἰ καὶ ἡ χώνευσις τῶν φαγητῶν καὶ ἡ αὐξητικὴ τοῦ ὀργανισμοῦ γίνεται μάλιστα εἰς τὸν καιρὸν τοῦ ὕπνου, καὶ διὰ τοῦτο πρέπει τὰ παιδιά νὰ κοιμῶνται περισσότερον παρὰ τοὺς ἡλικιωμένους· μ' ὅλον τοῦτο ἡ ὑπερβολικὴ φιλυπνία ἐναπομένει εἰς πολλοὺς ἔξις καὶ ὅταν ψάσωσιν εἰς ὠρίμην ἡλικίαν. Πρέπει λοιπὸν οὔτε νὰ ἐνεχλοῦν τὸν ὕπνον τοῦ παιδίου, οὔτε ἐπίτηδες νὰ τὸ ἀποκοιμίζωσιν, ὅταν ἐκ φύσεως δὲν ῥέπῃ εἰς τὸν ὕπνον. Τὰ ὑπνωτικὰ φάρμακα νὰ ἐξορισθῶσιν ἀπὸ τὴν ἀνατροφὴν τῶν βρεφῶν. Εἶναι δὲ βλαβερά καὶ τὰ αἰωρήματα καὶ κουνίσματα εἰς βρέφη τουλάχιστον εὐερέδιστα.

ΚΔ'. Ὁ ἱματισμὸς τῶν παιδιῶν πρέπει νὰ γίνεται με πολλὴν φροντίδα καὶ ἐπιμέλειαν· νὰ εἶναι ἐλαφρὸς, καὶ λεπτός· νὰ μὴ ὑπερθερμαίνῃ τὴν κατ' ἑαυτὴν θερμὴν κρᾶσιν τοῦ παιδίου· νὰ μὴ ἐμποδίσῃ τὴν εὐκαμψίαν καὶ εὐλιγυστίαν τοῦ σώματος· ἡ κεφαλὴ νὰ εἶναι ἢ παντάπασι γυμνὴ, ἢ ἐλαφρότατα σκεπασμένη.

ΚΕ'. Πολλὰ ἔργα δὲν πρέπει νὰ δίδωνται εἰς τὰ παιδιά, οὐδὲ εὐθὺς ἀπὸ ἀρχίσωσι νὰ κινῶσιν ὅπως οὖν ἐλευθέρως τὰ μέλη των, καὶ τὴν γλῶσσαν των· εἰς τὴν ἀρχὴν πρέπει νὰ εἶναι μικρότατα καὶ ὀλιγώτατα, καὶ νὰ προβάλλονται πλεονὸς ὡς παιγνίδια παρὰ ὡς ἔργα, καὶ νὰ διεγείρουν τὴν εἰς τὸ φιλεργεῖν κλίσιν τοῦ παιδίου οὕτως, ὥστε νὰ θέλῃ νὰ ἐργάζεται θεληματικῶς. Τὰ πολλὰ ἔργα, εἰς τὴν τρυφερωτάτην ἡλικίαν ἐπιφορτιζόμενα ὅχι μόνον κάμνουν τὸ παιδίον νὰ ἀποστρέφεται τὴν ἐργασίαν, ἀλλὰ τοῦ γίνονται ἐμπόδιον καὶ τῆς τοῦ ὀργανισμοῦ ἀναπτύ-

ξίως. Διὰ τοῦτο παιδία 5 — 6 ἐναυτῶν ἱκανόν εἶναι νὰ ἐργάζωνται ἐκ διαλειμμάτων 3 ὥρας τὴν ἡμέραν, 7 — 10 ἐμποροῦν νὰ περισσεύουν τὰς ὥρας κατ' ὀλίγον ἕως οὗ νὰ τὰς κάμουν 4 — 5, καὶ ὅχι περισσότερον.

ΚΣ'. "Όταν ἀρχονται νὰ ἀναφαίνονται αἱ γεννητικαὶ ὀρμαὶ τοῦ παιδός, τότε χρειάζεται μεγάλην προσοχὴν καὶ φρόνησιν ὁ παιδαγωγὸς εἰς τὸ νὰ μὴ ἀφήσῃ νὰ γείνη ὑπερδρία τις τούτων κατὰχρησις· πρέπει σύγκαίρα νὰ ἀσφαλίσῃ τὸν νέον μὲ τὴν ἀρετὴν τῆς σεμνότητος· πρέπει νὰ φυλάττεται, ὅσον δύναται, ἀπὸ πᾶσαν ἀφορμὴν, διὰ τῆς ὁποίας ἐμπορεῖ νὰ ἐρεθισθῇ ὁ παῖς. "Όταν καταλαμβάνῃ ὅτι ἔρχεται ἡ ἥβη τοῦ παιδός, πρέπει νὰ τὸν διδάσκῃ μὲ πολλὴν σεμνότητα καὶ ἐμβρίθειαν τὸν τῆς φύσεως σκοπὸν εἰς τὸ νὰ προάγῃ καὶ διατηρῇ διὰ τῆς γεννήσεως τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων· καὶ ἐὰν κατὰ δυστυχίαν παρεκτραπῇ ὁ νέος εἰς ἁμαρτίαν τινα, νὰ τὸν σωφρονίσῃ ἀποθικνύων εἰς αὐτὸν μὲ φιλαλήθειαν καὶ φιλανθρωπίαν, καὶ μὲ τὴν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ νέου προϋποτιθεμένην εἰλικρίνειαν, τὰ φυσικὰ κακὰ ἀποτελέσματα, καὶ τὴν ἡθικὴν αἰσχύρτητα, μὲ τὰ ὅποια εἶναι ἠνωμένα τοιαῦτα σαρκικὰ παραπτώματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τῆς θεωρητικῆς ἀγωγῆς.

ΚΖ'.

Αἱ ἐνέργειαι τοῦ πνεύματος φανερόνται, καθ' ὅς ἐξέρχεται καθ-

εἰς ἓκ συνειδήσεως, εἰς δύο διαφόρα εἶδη· θεωρίαν, καὶ πράξιν· καὶ ἡ μὲν θεωρία περιλαμβάνει τὰς νοητικὰς καὶ γνωστικὰς καὶ αἰσθηματικὰς ἐνεργείας· ἡ δὲ πράξις, τὰς ἡθικὰς καὶ θρησκευτικὰς. Ἡ γενικὴ λοιπὸν ἰδέα τῆς πνευματικῆς ἀγωγῆς περιέχει ὅλως τὰς προπαρασκευὰς καὶ τὰ μέσα, διὰ τῶν ὧν οἱ βλλλονται εἰς κίνησιν αἱ θεωρητικαὶ καὶ πρακτικαὶ δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε διὰ τῆς ἁρμονίας αὐτῶν νὰ ἐπιτύχῃ τὸν σκοπὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὸ παιδαγωγούμενον ὑποκείμενον, ὅταν φθάσῃ εἰς τὴν στιγμὴν τῆς ἡθικῆς ὀριμότητός του.

ΗΗ'. Ἡ ἀναπτύξις λοιπὸν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἰς τοὺς χρόνους τῆς νηπιότητος καὶ νεότητος σκοπεῖ τὴν γυμνάσιν καὶ παίδευσιν τῶν νοητικῶν καὶ αἰσθηματικῶν καὶ πρακτικῶν δυνάμεων. Καὶ αἱ μὲν ἀρχαὶ τῆς ἀναπτύξεως τῶν νοητικῶν καὶ αἰσθηματικῶν δυνάμεων ἀποτελοῦσι τὴν θεωρητικὴν· αἱ δὲ τῆς τῶν πρακτικῶν ἀποτελοῦν τὴν ἡθικὴν ἀγωγὴν, μετὰ τὴν ὅποιαν εἶναι ἀναπόσπαστος ἡ διδασκαλία τῆς πίστεως.

ΚΘ'. Εἰς τὴν θεωρητικὴν λοιπὸν ἀγωγὴν πρέπει νὰ ἀναπτυχθῶσιν αἱ νοητικαὶ δυνάμεις· ἐμπεριλαμβάνομεν δὲ ἐνταῦθα τὰς δυνάμεις τῆς αἰσθήσεως, τῆς φαντασίας, τῆς μνήμης, τοῦ νοῦς, τῆς κρίσεως, καὶ τοῦ Λόγου.

Σημειώσεις. Αἱ θεωρητικαὶ δυνάμεις ἐμποροῦν νὰ καλλιέργηθωσιν ἢ κατ' εἶδος ἢ κατ' ὅλην· κατὰ τὸ δεύτερον μεταδίδονται εἰς τὸν μαθητὴν αἱ ἰδέαι καὶ γνώσεις, ὅσας δελεῖ μεταχειρισθῆναι εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν· ἡ δὲ κατ' εἶδος καλλιέργεια σκοπὸν ἔχει κύριον νὰ ἀναπτύξῃ ταυτὰς τὰς δυνάμεις, ὥστε εἰς πᾶσαν ἐνδεχομένην ἐφαρμογὴν τῶν νὰ ἐνεργῶσι συμφῶνως ὅλοι, καὶ νὰ φέρωνται τὸν φυσικὸν τῶν εὐθύν καὶ ἀναλογον καὶ ἐκτεταμένον ὅρον κατ' ὅλα τὰ διαβήματα. Ἡ θεωρητικὴ ἀγωγή ἀσχολεῖται· κατὰ πρῶτον εἰς τὴν κατ' εἶδος καλλιέργειαν τῶν, ἐπειδὴ ἡ κατ' ὅλην ἀνήκει εἰς τὴν διδασκαλίαν· καὶ κατὰ τοῦτο διαφέρουσιν ἀπ' ἀλλήλων ἡ ἀγωγή καὶ ἡ διδασκαλία, ὅτι ἡ μὲν σκοπεῖ τὸ εἶδος τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἡ δὲ ἐκτερεῖ τὴν ὅλην.

Α'. Ἡ καλλιέργεια τῆς αἰσθήσεως ἀπαιτεῖ ὥστε ὁ παι-
δαγωγὸς ν' ἀπαμακρύνῃ ἀπὸ τὰ αἰσθητήρια τοῦ μαθητοῦ του
πασαν αἰτίαν, ἥτις ἐμπορεῖ νὰ τὰ βλάψῃ, καὶ νὰ μεταχειρίζε-
ται ὅλα τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων δύναται νὰ τὰ ἐνδυναμώσῃ
καὶ νὰ τὰ τελειοποιήσῃ. Εἰδῶ λοιπὸν ἀναφέρονται μετὰ καὶ ἄλ-
λων πολλῶν κανόνων καὶ ὅσα εἵπαμεν εἰς τὴν ἐμπειρικὴν ψυ-
χολογίαν περὶ αἰσθήσεως (Εμπ. Ψυχ. 4Α', 4Β'), καὶ εἰς τὴν
Λογικὴν. (Λογικ. Σ4Θ', Τ').

ΛΑ'. Ὁμοῦ μὲ τὴν γύμνασιν τῆς αἰσθήσεως πρέπει νὰ
γίνεται συγχρόνως καὶ ἡ τῆς προσοχῆς (Εμπειρ. Ψυχ. ΡΝΑ').
διὰ τῶν ἐφεξῆς ἀναγκαίων κανόνων.

α'. Στρέφε τὴν προσοχὴν τοῦ παιδίου μόνον εἰς πράγμα-
τα ἀνάλογα τῶν δυνάμεών του· εἰς τοὺς πρώτους χρόνους ἐνα-
σχόλειτο μόνον εἰς τὰ αἰσθητὰ, ἀφίνων τὰ ἀφηρημένα, καὶ ὑπὲρ
αἰσθησιν, τὰ ὅποια δὲν δύναται ν' ἀντιληφθῇ τὸ ἀγύμναστον
του πνεῦμα.

β'. Μὴ ἐκτείνῃς τὴν προσοχὴν του κατ' ἀρχὰς πολλὴν
ῥᾶν, ὥστε νὰ τὸ βαρύνῃς, ἀλλ' ὅσον μόνον νὰ τέρπεται ἡ
ψυχὴ του ἀπὸ τὰ παρατηρούμενα πράγματα.

γ'. Ὅσον πλέον εἶναι ἀγύμναστοι αἱ ψυχικαὶ του δυνά-
μεις, τόσον πλέον ἀπέφυγε τὸ νὰ τὰς προσηλύνῃς εἰς πολλὰ
ἐν ταυτῷ πράγματα· διότι χάνει τὴν ἐπίτασίν της ἡ προσοχή·
ὅταν, φερ εἰπεῖν, τοῦ δεικνύης εἰκόνας γραμμένας εἰς βιβλίον
μὴ τοῦ φυλλολογῆς ὅλον τὸ βιβλίον· διότι ἀποκάμνει τελευ-
ταῖον ἡ προσοχή του, καὶ δὲν τοῦ προξενεῖ καμμίαν τέρψιν·
οὐδ' εἰς ταμιεῖα φυσικῆς ἱστορίας πρέπει νὰ εἰσάγῃς τὸν παῖδα,
διὰ νὰ τὸν κάμῃς προσεκτικὸν εἰς φυσικὰ ἀντικείμενα· ἐκτὸς
τοῦ ταμιείου δύναται νὰ προσέχῃ καλῆτερα εἰς ὀλίγα κατ' ἀρ-
χὰς πράγματα.

δ'. Φέρε τὴν προσοχὴν τοῦ εἰς πράγματα, τὰ ὅποια διεγείρουσι τὴν ἐνέργειαν τῶν ψυχικῶν τοῦ δυνάμεων συμφώνως μὲ τὰς παιδικὰς τοῦ ἐννοίας καὶ κλίσεις· διότι κατ' ἄλλον τρόπον διασκεδάζεται ἡ προσοχή τοῦ ἄλλου· καὶ ζημιύνεται τὰ μέγιστα, εἰ τοῦ γείνη ἕξις ἢ διασκέδασις (Βλέπε καὶ Λογ. ΤΕ', ΤΣ').

ΔΒ'. Εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς φαντασίας πρέπει νὰ διδῇ πολλὴν προσοχὴν ὁ παιδαγωγός· διότι οὔτε νὰ τὴν ἀμελήῃ παντάπασι πρέπει, ἀπυβέλλων πᾶν ποιητικὸν καὶ ὑπὲρ ἐννοίαν, ὡς τάχα φανησιασμοῦ παραίτιον· οὔτε νὰ τὴν ἐπιτείνῃ καθ' ὑπερβολήν. Ἐν ἑδῶ λοιπὸν μεσότης εἶναι τὸ ἄριστον. Διὰ τοῦτο ὁ παιδαγωγός πρέπει νὰ παρατηρῇ τὸν μαθητὴν τοῦ, εἰ ἡ φαντασία τοῦ περιπατῆ συμφώνως μὲ τὴν ἐνέργειαν τοῦ νοῦ καὶ τοῦ λόγου, ἢ προσπαθῇ νὰ περάσῃ καὶ τοὺς δύο, εἰ ἐν γένει περιπατῆ σκόπιμον δρόμον, εἰ συμβιβάζεται μὲ τὸν σκοπὸν τῆς Ἠθικῆς, καὶ εἰ κλίνει εἰς φανησιασμόν, καὶ ἐξίππασμόν· διότι καθὼς εἶναι βέβαιον, ὅτι πρέπει νὰ μυωποσθῇ καὶ νὰ διεγερθῇ ἡ νωθρὰ καὶ δυσκίνητος φαντασία εἰς τὸ νὰ ἐμψυχωθῇ καὶ νὰ γείνη χρήσιμος ὑπουργός τοῦ ἀνθρώπου· ἐπίσης εἶναι ἀναμφίβολον, ὅτι πρέπει νὰ οἰκουμένη ἡ ἄκρατος καὶ ἄτακτος, ἥγουσιν ὅχι νὰ ταπεινωθῇ καὶ νὰ ἐξασθενισθῇ, ἀλλὰ νὰ ὁδηγηθῇ εἰς εὐγενικά καὶ ὠφέλιμα ἀντικείμενα, καὶ, ὅσον εἶναι δυνατόν, νὰ βαλθῇ εἰς ἰσορροπίαν πρὸς τὰς ἐνεργείας τῶν ἐπιλοίπων πνευματικῶν δυνάμεων.

ΔΓ'. Ἡ καλλιέργεια τῆς μνήμης σκοπὸν ἔχει, ὥστε ὁ μαθητὴς νὰ διατηρῇ ζωηρῶς τὰς ὁποίας ἀπέκτησεν ἐννοίας καὶ ἰδέας, νὰ τὰς διατάσῃ, καὶ νὰ τὰς ἀναγνωρίξῃ εὐκόλως, καὶ νὰ τὰς ἀναυδύνη ἀκόπως καὶ πιστῶς καὶ ἐντελῶς· εἰς τὴν ἀσκήσιν τῆς μνήμης πρέπει ὁ παιδαγωγός ν' ἀποφεύγῃ δύο ὑ-

περβολάς, δηλαδή μήτε νὰ καταβαρύνῃ τὴν μνήμην τοῦ νέου μὲ πολλὰ πράγματα, ἐνῶ ἀκόμη εἶναι πολλὰ τρυφερός, μήτε νὰ τὴν παραμελῇ παντάπασιν· ἴσως εἶναι χρήσιμον νὰ τηρῇ περὶ τοῦτου τοὺς ἐφεξῆς κανόνας.

ΛΔ'. α'. Νὰ μὴ γυμνάσῃ τὴν μνήμην πρόωρα, ἐπειδὴ αὕτη δὲν δύναται νὰ ἐνεργήσῃ πρὶν ἐμβῶσιν εἰς τὴν ψυχὴν ἱκαναὶ ἐννοιαί, καὶ ἐπεξεργασθῶσιν ἀπ' αὐτὴν.

β'. Νὰ μὴ γυμνάξῃ μόνον τὴν μνήμην, ἀλλ' ἐν ταυτῷ καὶ ἄλλην τινά, ἥ πλειοτέρας πνευματικὰς δυνάμεις.

γ'. Νὰ μὴ τὴν γυμνάξῃ μὲ ζημίαν τῶν ἄλλων πνευματικῶν δυνάμεων.

δ'. Εἰς ταύτην τὴν γύμνασιν ν' ἀπέχῃ ἀπὸ πᾶν εἶδος παιγνιδίου.

ε'. Νὰ γυμνάξῃ ὅχι μόνον τὴν λεκτικὴν μνήμην, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὴν πραγματικὴν.

ς'. Νὰ γυμνάξῃ συχνάκις τὴν πραγματικὴν μόνον μνήμην, χωρὶς νὰ φέρῃ εἰς τὸ μέσον τὴν λεκτικὴν.

ζ'. Νὰ προάγῃ τὰς τῆς μνήμης γυμνάσεις κατὰ τοὺς γενικοὺς βαθμοὺς τῆς νοητικῆς τοῦ μαθητοῦ μορφώσεως ἀπὸ τὰ εὐκολώτερα εἰς τὰ δυσκολώτερα.

η'. Νὰ μὴ ἀποδίδῃ πολλὰ μεγάλην ἀξίαν εἰς τὴν φυσικὴν μνήμην διὰ νὰ μὴ παρασυρθῇ ὁ μαθητὴς εἰς τὸ νὰ ἐπιδεικνύεται μ' αὐτὴν, καὶ νὰ ἐπιθεμελιόνη εἰς αὐτὴν μόνον πάσας τῆς προκοπῆς του τὰς ἐλπίδας.

Θ'. Τὴν ἐκ φύσεως ἀσθενὴ μνήμην νὰ γυμνάξῃ ἀδιακόπως, χωρὶς ὅμως βίαια καὶ στενοχωρητικὰ μέσα (βλέπε καὶ Ε' μ. Ψυχ. PMZ — Λογικ. ΤΓ, ΤΔ').

ΛΕ'. Σκοπὸς δὲ τῆς καλλιέργειας τοῦ νοὸς καὶ τῆς κρίσεως εἶναι, ὥστε ὁ παιδαγωγούμενος νέος νὰ κατασταθῇ εἰς

τούς χρόνους τῆς πνευματικῆς ὀριμότητός του ἰκαίως νὰ νοῇ αὐτός, καὶ νὰ μάθῃ νὰ καταστήσῃ τὸ οἰκοδόμημα τῶν γνώσεών του ἐλευθέρως καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ ξένην αὐθεντίαν καὶ ἀξιοπιστίαν. Ἀπάτη εἶναι νὰ στοχάζεται ὁ παιδαγωγός, ὅτι μόνον εἰς ἐπιστημονικὰ πράγματα ἔμπορεῖ νὰ γυμνασθῇ σκοπίμως ὁ νοῦς καὶ ἡ κρίσις. Τὰ συνηθῶς συμβαίνοντα εἰς τὴν ζωὴν, τὰ φαινόμενα εἰς τὴν φύσιν, καὶ τὰ συγχρόνως γινόμενα πράγματα περιέχουσιν ἀφθονωτάτην ὕλην, ὥστε ν' ἀπασχολήσωσι καὶ νὰ τροχίσωσι τὸν νοῦν τοῦ παιδὸς, μάλιστα εἰς τὰς μετὰ τοῦ παιδαγωγοῦ συνομιλίας.

Λζ'. Ὡς συνηθίζει ὁ παιδαγωγός εἰς τὰς ἀναγνώσεις σύγκαира τοὺς παῖδας, οἵτινες μέλλουν νὰ ἐπιδοθῶν εἰς τὴν παιδείαν, καὶ εἶναι προσδιορισμένοι εἰς ἐπιστημονικὰς ἀσχολίας· πρέπει ὅμως νὰ κάμνῃ μὲ πολλὴν προσοχὴν τὴν τῶν ἀναγνώσεων ἐκλογὴν, καὶ νὰ παρατηρῇ πάντοτε τὸν τρόπον, μὲ τὸν ὅποιον ἀναγινώσκει ὁ μαθητὴς, καὶ ποῖαν ἐπιρροὴν κάμνουν τὰ ἀναγινωσκόμενα εἰς τὴν θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν του μόρφωσιν.

Λζ'. Ἡ τοῦ Λόγου καλλιέργεια ἀπαιτεῖ κατὰ μὲν θεωρίαν νὰ συνάπτῃ ὁ μαθητὴς τὰς διαφόρους ὕλας τῶν γνώσεών του, καὶ νὰ τὰς διατάσῃ εἰς ἓν ὅλον· κατὰ δὲ τὴν πράξιν νὰ γείνῃ δεξιὸς καὶ ἐπιτηδέιος ὥστε νὰ θέλῃ αὐτός καὶ νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν, καὶ ὅλα τὰ ἔργα του νὰ διευσθύνῃ εἰς τὸ ἀγαθόν, καὶ ὅλους τοὺς ἄλλους σκοποὺς τῆς ζωῆς του νὰ καθυποβάλλῃ καὶ νὰ ὑποτάσῃ εἰς τὸν ἓνα καὶ μόνον σκοπὸν τῆς τῶν ἡθικῶν πράξεων ἐκτελέσεως.

Λη'. Εἰς τὴν θεωρητικὴν ἀγωγὴν ἀνήκει καὶ ἡ καλλιέργεια τῆς γλώσσης· διότι εἰς πάντα ἄνθρωπον ἡ γλῶσσα εἶναι ἀντανάκλασις τῆς πνευματικῆς του μορφώσεως· εἰς τὸ πνεύ-

μα του εἶναι πλούσιον καὶ εὐτακτον, θέλει εἶσθαι καὶ ἡ γλῶσσα του πλούσια καὶ ἀκριβής· ἐὰν αἱ γνώσεις του συνέχωνται καὶ ἀλληλουχῶνται εἰς ἓν ὅλον, καὶ ἡ γλῶσσα θέλει ἐκφράζειν τὰ μέρη τῶν γνώσεων μὲ συνέχειαν καὶ ἀλληλουχίαν· ἐν γένει δὲ ἡ τῆς γλώσσης ἀνάπτυξις κρέμαται μάλιστα ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξιν ὅλων ὁμοῦ τῶν πνευματικῶν δυνάμεων, καὶ μάλιστα τοῦ Λόγου καὶ τῆς φαντασίας· ἀλλ' ὅμως ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γλώσσης ἰδιαιτέρως τὰ ἐφεξῆς· αὐστηρὰ προσοχὴ εἰς τὴν χρῆσιν τῶν λαλητικῶν ὀργάνων, εἰς τὴν ὁρθότητα τῆς προφορᾶς, εἰς τὴν ἀπαγγελίαν τῶν λαλουμένων καὶ εἰς τὴν ἔγγραφον ἐκθεσιν τῶν διανοημάτων. Μὲ τοῦτου τοῦ τρόπου γίνε-
ται κατὰ πάντα ἐγκρατὴς τῆς γλώσσης ὁ παιδαγωγούμενος.

ΛΘ'. Ἡ αἰσθηματικὴ ἀγωγή περιλαμβάνει ὅλας τὰς προπαρασκευὰς καὶ ἀσκήσεις, διὰ τῶν ὁποίων ἀναπτύσσεται ἡ ἀκριβὴς αἰσθησις καὶ μάλιστα ἡ κρίσις τοῦ ὑψηλοῦ. Ἐὰν ἡ αἰσθησις αὕτη μέλλῃ νὰ ἀναπτυχθῇ συμφώνως καὶ ἀναλόγως μὲ τὰς θεωρητικὰς καὶ πρακτικὰς δυνάμεις του, ὥστε, ὅταν ὠριμάσῃ ὁ νέος καὶ θεωρητικῶς καὶ ἠθικῶς, νὰ ἐνεργῇ ἐναρμονίως καὶ πρὸς τὰ δύο, πρέπει νὰ προσέχῃ ὁ παιδαγωγὸς μὴ πέσῃ ὁ μαθητὴς του εἰς κακαιοθησίαν ἢ φανητισμὸν, ἢ μὴ ἐκδοθῇ ὅλος εἰς τὰ καλὰ, μὲ τὰ ὅποια εὐφραίνονται ἡ ἀσωτεύουσιν αἱ λεγόμεναι λαμπραὶ συναναπτροφαι· ὥς φροντίσῃ μάλιστα νὰ τοῦ ἐνδυναμώσῃ, ὅσον δύναται, τὸ ἠθικὸν αἰσθημα, ἀπὸ τοῦ ὁποίου κρέμαται ἡ τιμὴ τῆς ἀληθείας, ἡ ἰσχὺς τῶν ἐκφράσεων τοῦ συνειδότος, τὸ ἀκαταμάχητον κράτος τῶν αἰσθημάτων τοῦ δικαίου καὶ τοῦ καθήκοντος, τὸ ἐσωτερικὸν αἰσθημα τῆς φιλανθρωπίας, καὶ μάλιστα ἡ διάπυρος πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη.

Μ'. Μετὰ τὸ ἠθικὸν αἰσθημα πρέπει νὰ τοῦ ἀναπτύξῃ

καὶ τὴν αἴσθησιν τοῦ καλοῦ καὶ ὑψηλοῦ. Ἡ δὲ ἀνάπτυξις αὕτη γίνεται ἀπὸ τὸν παιδαγωγόν, εἰς κάμνη προσεκτικόν τὸν μαθητὴν του εἰς ὅσα τέχνη καὶ φύσις ἔχουσιν ὑψηλὰ καὶ καλά. Εἰς τοὺς παλαιούς ποιητάς καὶ ῥήτορας, καὶ εἰς πολλοὺς ἀπὸ τοὺς νεωτέρους ἐκ διαφορῶν ἐθνῶν πρέπει νὰ τὸν δείξῃ τὰ ἀληθινὰ κάλλη καὶ ὕψη τοῦ λόγου. Ἡ Μουσικὴ καὶ ἡ Ζωγραφικὴ, καὶ ὅλαι ἐν γένει αἱ ὀνομαζόμεναι καλαὶ τέχναι πρέπει νὰ τὸν γυμνάσῃ νὰ αἰσθάνεται τὴν ἀπόλυτον ἀξίαν τοῦ καλοῦ εἰς τὰ ἀντικείμενα καὶ ἔργα τῶν τεχνῶν. Εἰς ὅλα ταῦτα βέβαια δὲν ἔμπορεῖ νὰ ἐνασχοληθῇ· μὲ ὅλον τοῦτο ἀπ' ὅλα δύναται νὰ ἔχῃ μετρίαν τινα εἴσθησιν καὶ ἀσκήσιν.

ΜΑ'. Ἡ ἀπόκτησις τῶν αἰσθηματικῶν τούτων γνώσεων εἶναι πολλὰ χρήσιμος εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅταν τὰς μεταχειρίζεται μὲ ἀνθρωπίνην ἐπιείκειαν καὶ μετρίτητα, καὶ ἔχι μὲ ἀποτρόπαιον ἐπίδειξιν καὶ ἀλαζονείαν· ὅταν εὐρεθῇ εἰς συναναστροφάς δὲν ἐξιππάζεται χωρικῶς ἀπὸ πᾶν καλὸν τῆς τέχνης ἔργον· οὐδὲ μένει ἀναίσθητος καὶ ἀκίνητος, ὡς λίθος, εἰς ὅσα κινουσι τὴν εὐαρέστησιν τῶν στολισμένων καὶ γυμνασμένων ἀνθρώπων. Τὸ ἀπειρόκαλον καὶ ὠμὸν καὶ χωρικὸν ἥθος σημαίνει ταπείνωσιν τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας. Παρεκτός τούτων, ἔχουσιν αἱ καλαὶ τέχναι μεγάλην ἐπιδόξιον καὶ σχέσιν πρὸς τὰ ἥθη τοῦ ἀνθρώπου, ὅς τις θακρίνει τὸ καλόν, ἀγαπᾷ καὶ τὸ ἀγαθόν· ὅς τις ἔχει κλίσιν νὰ ἱλαρύνεται ἀπὸ τῆς Μελλομένης τῆς ἔργα, ποτὲ δὲν θέλει ἀφήσει τὴν καρδίαν του νὰ ἀγριωθῇ τόσον, ὥστε νὰ ἐπιχαιρεκακῇ εἰς τὰς δυστυχίας τῶν ἄλλων, ἢ νὰ φθονῇ τὰς εὐτυχίας των. Εἶναι λοιπὸν καὶ μέσον ἠθικῆς ἀσκήσεως ἡ αἰσθηματικὴ ἀγωγή, εἰς γαίην συμμέτρως μὲ τὰ διαβήματα τοῦ θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ Λόγου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τῆς πρακτικῆς ἀγωγῆς.

MB'.

Η' πρακτικὴ ἀγωγή περιέχει ὅλας τὰς προπαρασκευὰς καὶ ἀσκήσεις, διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος φθάνει εἰς τὸ νὰ ὑποτάξῃ ὅλους τοὺς μερικοὺς του σκοποὺς εἰς τὸν σκοπὸν τῆς ἠθικῆς, ἢ ἕως οὗ νὰ λάβῃ ἠθικὸν καὶ ἐνάρετον χαρακτήρα. Εἰς τὴν πρακτικὴν λοιπὸν ἀγωγὴν ἐνέονται ὅλα τὰ τέλη καὶ πέ-
ρατα τῆς ἀγωγῆς· διότι, ἐπειδὴ ἡ τοῦ ἀγαθοῦ πράξις εἶναι ὁ ἔσχατος τοῦ ἀνθρώπου σκοπός, ὥς τις ἐμπεριλαμβάνει ὑφ' ἑαυ-
τὸν ὅλους τοὺς ἄλλους σκοποὺς· διὰ τοῦτο καὶ ἡ φυσικὴ καὶ ἡ
νοητικὴ καὶ ἡ αἰσθηματικὴ ἀγωγή πρέπει νὰ διευθύνονται πάν-
τοτε, καὶ νὰ συμπίπτωσιν εἰς τὴν πρακτικὴν ἀγωγὴν.

ΜΓ'. Σύγκαιρα πρέπει ὁ παιδαγωγὸς νὰ ἐνσπείρῃ εἰς τὴν
καρδίαν τοῦ μαθητοῦ τὰ ἠθικὰ φρονήματα· σύγκαιρα πρέπει
νὰ τοῦ ἀποδεικνύῃ, ὅτι ὅλαι αἱ φυσικαὶ ὁρμαὶ τοῦ ἀνθρώπου
πρέπει νὰ καθυποτάσσωνται εἰς τὸν πρακτικὸν Λόγον, καὶ νὰ
ὑποστηρίξῃ τὴν φωνὴν τοῦ συνειδήτος μὲ ὅλην του τὴν ἰσχύν εἰς
τὸν ἔτι ἀδιάφθορον μαθητὴν του. Σύγκαιρα πρέπει νὰ καθυ-
ποστρωννύῃ στερεὰς ἀρχὰς καὶ βάσεις τῆς ἠθικῆς πρὶν διασεί-
σωσι τὰς ἀρχικὰς του διαθέσεις πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἢ δύναμις τοῦ
κακοῦ παραδείγματος, καὶ ὁ ἐκμαυλισμὸς, καὶ ἡ ἰσχύς τῆς
κακῆς συνήθειας καὶ τοῦ ἐγωϊσμοῦ.

ΜΔ'. Διὰ τοῦτο πρέπει ὁ παιδαγωγὸς νὰ παρατηρῇ ἀ-
κριβῶς καὶ τὴν κράσιν τοῦ μαθητοῦ του, καὶ τὰ ἐλαττώματα

εἰς τὰ ὅποια ἔμπορεῖ νὰ τὸν παρασύρῃ ἡ κρᾶσις του. Μὲ τοῦτον τὸν τρόπον ἔμπορεῖ νὰ διευθύνῃ καὶ νὰ κυβερνᾷ τὴν ἡθικὴν του ἀνάπτυξιν καὶ μόρφωσιν κατὰ τὴν ἀτομικὴν του ἰδιοσυγκρασίαν· καὶ νὰ τὸν ἐξυψώσῃ κατ' ὀλίγον εἰς τὴν τοῦ χαρακτῆρος σταθερότητα, χωρὶς τὴν ὁποίαν τῶν ἀδυνάτων εἶναι νὰ κατανοηθῇ καμμία ἡθικὴ ὁριμότης, οὐδὲ νὰ γείνη ὑψηλότερα τις χρησιμότης εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος.

ΜΕ'. Ἡ δὲ θρησκευτικὴ ἀγωγή περιλαμβάνει ὅλους τοὺς κανόνας, διὰ τῶν ὁποίων ἀποκτᾷ ὁ μαθητὴς ὁρμάς ἰδέας περὶ Θεοῦ καὶ Θεῶν πραγμάτων. Πρέπει δὲ νὰ ἔχῃ βᾶσιν τὴν πρᾶξιν τοῦ ἀγαθοῦ, καθὼς καὶ ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ὑπέρτατον καὶ ἐξοχον ἀγαθόν. Τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὅποια πρέπει νὰ διδάσκηται περὶ Θεοῦ ὁ μαθητὴς, πρέπει νὰ ἀναφέρονται εἰς τὸν νοῦν καὶ εἰς τὴν καρδίαν· πρέπει νὰ ἀρχίξῃ ἀπὸ τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ, ὅς τις διοικεῖ καὶ κυβερνᾷ ὅλον τὸ πᾶν· καὶ ἀπὸ τὴν Θεῖαν του ἀγαθότητα, διὰ τὴν ὁποίαν ἀνατέλλει τὸν ἥλιόν του ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους, καὶ βρέχει καὶ διὰ τοὺς ἀγαθοὺς καὶ διὰ τοὺς πονηροὺς· καὶ κατ' ὀλίγον νὰ τοῦ ἐρμηνεύωνται, ὅσον εἶναι δυνατόν εἰς τὴν παιδικὴν του ἡλικίαν, τὰ ὑπὲρ λόγον καὶ ἔννοιαν μυστήρια.

ΜΖ'. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀγωγή, καθὼς ταιαύτη, σκοπὸν ἔχει τὴν φυσικὴν ἀνάπτυξιν καὶ γύμνασιν τῶν τοῦ παιδὸς δυνάμεων ἕως οὗ νὰ φθάσῃ τὸν τῆς ἡθικῆς σκοπὸν, ὅς τις εἶναι ὁ ἐσχάτος τῆς παιδαγωγίας σκοπός· πρέπει νὰ εἶναι καὶ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων αἱ παιδικαὶ δυνάμεις, αἵτινες ἢ θέλουν νὰ ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὴν φυσικὴν των φορὰν, ἢ εὐρέθησαν ἀπομακρυσμέναι, τὸ μὲν νὰ ἐμποδίζωνται ἀπὸ ταύτην τὴν ἀπόστασιν, τὸ δὲ νὰ ἐπαναφέρονται εἰς τὸν ὁρμὸν ὁρμόν, καὶ νὰ κρατῶνται σταθερῶς εἰς αὐτόν. Τὰ μέσα ταῦτα ὀνομάζονται κανόνες τῆς παι-

Διαρχίας· ἡ δὲ παιδαρχία ἔμπορῇ νὰ εἶναι ἢ ἀποφατική ἢ καταφατική.

ΜΖ'. Καὶ ἡ μὲν ἀποφατικὴ παιδαρχία ὑφίσταται εἰς τὸ νὰ προσέχῃ ὁ παιδαγωγὸς μὲ ἐπιμελὴ παρατήρησιν τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον ἀναφαίνονται αἱ δυνάμεις τοῦ μαθητοῦ του, μὴπως ἀπομακρυνθῶσιν ἀπὸ τὴν φυσικὴν ἀνάπτυξιν καὶ μόρφωσιν· ἡ δὲ καταφατικὴ ἐπαναφέρει εἰς τὸν ὁρδὸν δυνάμει τὰς δυνάμεις ἐκείνας, αἵτινες ἀπεμακρύνθησιν ἀπὸ τὴν φυσικὴν τῶν ἀνάπτυξιν.

ΜΗ'. Ἐπειδὴ δὲ οἱ παῖδες εἶναι κατ' ὑπερβολὴν διόφοροι ἀπ' ἄλλήλων κατὰ τὴν φανέρωσιν τῶν δυνάμεων τῶν· διὰ τοῦτο καὶ οἱ κανόνες τῆς παιδαρχίας πρέπει νὰ ἐπιστηρίζωνται εἰς τὰς ἀτομικὰς ταύτας διαφορὰς τῶν παιδαγωγουμένων· καὶ νὰ μεταχειρίζεται ὁ παιδαγωγὸς ἕκαστον πρόσωπον κατὰ τὰς ἀτομικὰς τοῦ ἰδιότητος, ἐπειδὴ τὸ ζήτημα, τὸ ὅποion πρόκειται νὰ λύσῃ, εἶναι νὰ ὁδηγήσῃ ἕνα ἕκαστον παῖδα εἰς τὸν σκοπὸν τῆς ἡθικῆς καὶ εἰς τὴν χρησιμότητα τοῦ κοινωνικοῦ βίου, μεταχειριζόμενος εὐστόχως καὶ ἀρμοδίως τὰς ἐμφύτους ἐνὸς ἑκάστου διαθέσεις· Οἱ κανόνες λοιπὸν τῆς παιδαρχίας δὲν δύνανται νὰ ἐκτεθῶσι καθολικῶς, διὰ τὰς ἀπειραρίθμους ἀτομικὰς διαφορὰς τῶν παιδαγωγουμένων· ἔμπορῇ δὲ νὰ τοὺς προσδιορίσῃ εἰς καθένα ἢ φρόνησις καὶ ἐμπειρία τοῦ παιδαγωγοῦ ἐκ τῆς παρατηρήσεως καὶ τῶν ἀτομικῶν ἑκάστου ἰδιοτήτων καὶ ἄλλων περιστάσεων.

Σημείωσις. Δὲν ποῖπει δὲ νὰ συγχέωνται οἱ κανόνες τῆς παιδαρχίας μὲ τοὺς κανόνας αὐτῆς τῆς ἀγωγῆς· διὰ τὸ μὲν πρῶτον εἶναι μετὰ, οἱ δὲ δευτεροὶ σκοπεῖ· διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ στοχασθῶμεν ὅτι ἡ ἀγωγή στέκει ἀπλῶς εἰς τὸ νὰ φέρωμεν εἰς τὴν παιδαρχίαν τοὺς παῖδας· ἀλλὰ μολιστα ἡ ἀγαθὴ παιδαγωγία πρέπει κατ' ὅληγον ν' ἀναδείξῃ περὶ τοὺς κανόνας τῆς παιδαρχίας, καὶ οὐ μόνον αὐτὴ μόνον πρὸς χρίσιν τοῦ νου εἰς τὸν σκοπὸν τῆς αἰσθητικῆς τοῦ μορφώσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ παιδαγωγικῶν ποινῶν καὶ βραβείων.

ΜΘ'.

Σκοπὸς τῶν παιδαγωγικῶν ποινῶν δὲν εἶναι ἄλλος, εἰμὴ ἡ βελτίωσις τοῦ παίδου μαθητοῦ * ἔργον τῶν ποινῶν εἶναι νὰ ἐπαναφέρῃ τὰς ἀποπλανημένας ἐνεργείας τοῦ νέου εἰς τὸν φυσικόν των δρόμον, καὶ ν' ἀπαλλάξῃ διὰ παντὸς τὸν παῖσιν ἀπὸ τῆς πλάνης του. Ἐδῶ χρειάζεται μεγάλη παιδαγωγικὴ σοφία καὶ πολυπειρία διὰ νὰ προσδιορίσῃ ὀρθῶς, Ἐὰν πρέπει νὰ βελθῶσιν εἰς πρᾶξιν αἱ ποιναί, καὶ νὰ τὰς ἀποφασίσῃ κατὰ τὰς ἀτομικὰς ιδιότητας τοῦ παῖστος, καὶ νὰ τὰς ἐκτιμήσῃ κατὰ τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν ἐπίτασιν, καὶ κατὰ τὴν αὐξησίν των, ἐὰν ἐπαναληφθῇ τὸ σφάλμα.

Ν'. Εἰς ὅλα ταῦτα πρέπει ὁ παιδαγωγὸς νὰ ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἀρχὴν ταύτην. Νὰ εὕρεθῇ πύαν σχέσιν ἔχει ἡ ἀφορμὴ τοῦ σφάλματος πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ἐὰν λοιπὸν ἡ παιδαγωγικὴ ποινὴ εἶναι τὸ μέσον, διὰ τοῦ ὁποίου ἐμποδίζεται εἰς τὸ ἐξῆς ἡ κακὴ τοῦ μαθητοῦ πρᾶξις, πρέπει νὰ εἶναι συσσεσμένη μὲ αὐτὴν καὶ ἡ ἐφεξῆς ἀρχή. Ἀπ' ὅλας τὰς ποινὰς πρέπει ν' ἀποδοκιμάξῃ καὶ ν' ἀποβάλλῃ ἡ ἀγαθὴ παιδαγωγία τὰς ὀνομαζομένας σωματικὰς, καὶ νὰ τὰς μεταχειρίζεται μόνον εἰς ἀναγκαιοτάτην τινα περίστασιν, ἥγουν ὅποτεν δὲν μὲνῃ ἄλλο κἀνὲν μέσον κατὰ τῆς τοῦ μαθητοῦ ἐξαγριώσεως, καὶ ψυχράνσεως παντὸς ἀγαθωτέρου αἰσθηματος.

ΝΑ'. Ἡ σωματικὴ ποινὴ μόνον κολάζει, ἀλλὰ δὲν βελτιώνει τὸν ἄνθρωπον· καὶ εἶναι ἔργον πολλὰ ὑπεροπτικόν, καὶ ἐξουθενωτικόν τῆς ἀνθρωπότητος· κατακρημνίζει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν τῶν κτηνῶν κατάστασιν, καὶ δὲν τὸν ἀνακαλεῖ εἰς τὴν εὐθείαν ὁδὸν μὲ μέσα ἑλκυστικά τῆς θελήσεως· καὶ οἱ μαθηταί, οἵτινες συνηθίσουν νὰ ῥαβδίζονται, χάνουσι σχεδὸν ὁλοκλήρως τὸ τρυφερόν ἐκεῖνο τῆς τιμῆς αἴσθημα, διὰ τοῦ ὁποίου ἔμπορεῖ νὰ τελεσφορήσῃ θαυμασίως ἡ ἀγωγή. Κανόνες τῶν παιδαγωγικῶν ποινῶν ἔμπορουν νὰ εἶναι οἱ ἐφεξῆς.

ΝΒ'. α'. Νὰ μὴ γίνεταί ἡ ποινὴ πρὶν καταλάβῃ ὁ παιδαγωγὸς, ὅτι αὕτη μόνη εἶναι τὸ σκόπιμον μέσον νὰ διαρθρώσῃ τὸν πταίστην· καὶ ἂν γείνη, νὰ εἶναι ἀκριβῶς ἀνάλογος μὲ τὸν τρόπον τῆς ζωῆς τοῦ πταίστου.

β'. Ἐὰν ἡ πράξις, ἣτις πρέπει νὰ κολασθῇ, δὲν προῆλθεν ἀπὸ διαφορὰν τῶν ἡθῶν, ἀλλ' ἡ ἀπὸ κακῆς συνηθείας ἢ συναρπαγῆς, ἢ ἀμέλειαν, ἃς μὴ εἶναι ἡ ποινὴ ἄλλο τίποτε, εἰ μὴ τὸ νὰ πληροφορηθῇ ὁ παῖς ποῖα κακὰ ἀποτελέσματα ἔμπορεῖ νὰ ἐπιφέρῃ τοιαύτη τις πράξις εἰς τὸν πταίσοντα, ὅταν ἐμβῇ εἰς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν.

γ'. Ἐπειδὴ ἡ ποινὴ πρέπει νὰ γείνη, ὅταν ὁ μαθητὴς παρεκτραπῇ ἀπὸ τοῦ φυσικοῦ ὁρόμον τῆς ἡθικῆς ἐνεργείας του· διὰ τοῦτο πρέπει νὰ γίνεταί καθὼς ἀπαιτεῖ ἡ φύσις αὐτὴ, ἡ ἐν ἀπαθῶς καὶ μὲ συνείδησιν τοῦ μόνου σκοποῦ τῆς βελτιώσεως καὶ τελειοποιήσεως τοῦ μαθητοῦ, καὶ ἐπομένως χωρὶς θυμὸν, χωρὶς ἐπιχαιρεκακίαν, χωρὶς φιλέκδικον ἥθος, ἀταράχως καὶ ἡλαρῶς· ὁ παιδαγωγὸς δὲν πρέπει νὰ φαίνεται εἰς τὴν ποινὴν ὡς τὸ ἀπὸ τῶν μαθητῶν ἀδικηθῆν πρόσωπον· ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐκτελήτῃ κρίσιν μὲ σεμνότητα καὶ μὲ ἀξίωμα· δὲν πρέπει νὰ τιμωρῇ διὰ τοῦτο, διότι αὐτὸς εἶναι κακοζήτητος καὶ ὑποχυνθριακός·

οὐδὲ νὰ τιμωρῇ τὸ σφάλμα, τὸ ὅποιον ἔγεινεν εἰς ἄλλον καιρὸν· πρέπει ν' ἀφίνη τὴν ἐκτελεσθεῖσαν ποινὴν νὰ κάμνη ἀνε-
οχλήτως τὴν εὐεργειάν της εἰς τὸν κολασθέντα, χωρὶς νὰ ὁ-
μιλήτῃ πλέον περὶ αὐτοῦ· χωρὶς νὰ τὸν ἐπιπλήττῃ ἢ νὰ τὸν
φοβερίξῃ περισσότερον, ἢ νὰ τὸν ταλανίζῃ ὡς τιμωρηθέντα, ἢ
νὰ τὸν παρηγορῇ καὶ νὰ τὸν καθησυχάξῃ.

δ'. Ὁ παιδαγωγὸς πρέπει νὰ παρατηρῇ ποῖον ἀποτέλε-
σμα ἔκαμνεν ἡ ποινὴ εἰς τὸν μαθητὴν.

ε'. Αἱ ποιναὶ πρέπει νὰ ἐξετάζωνται καὶ νὰ ἐκλέγωνται
ψυχολογικῶς· οἱ ἔλεγχοι καὶ αἱ κατασχύσαι ἀποτελοῦν πλειό-
τερον ἀγαθὸν εἰς τὰς εὐαίσθητους καρδίας παρὰ αἱ σκληραῖ
ποιναί.

ς'. Κινήσεις τινὰς καὶ ἀταξίας τῆς κρίσεως δὲν πρέπει νὰ
τιμωρῇ οὐδὲ νὰ ἐλέγχῃ πάραυτα ὁ παιδαγωγός· ἀλλὰ (μετὰ
παρέλευσιν ἴσως τινῶν ἡμερῶν) νὰ κάμνη τὸν μαθητὴν προσεκ-
τικὸν εἰς αὐτάς.

ζ'. Ἐπειδὴ δὲ πᾶσα παιδαγωγικὴ ποινὴ σκοπὸν ἔχει τὴν
τοῦ μαθητοῦ βελτίωσιν· διὰ τοῦτο ὁ παιδαγωγός, εὐθὺς ἀ-
ποῦ καταλάβῃ ὅτι ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὅποιον ἐπροσπάθησε νὰ φέ-
ρῃ τὸν μαθητὴν εἰς πειθαρχίαν, δὲν εἶναι ἀνάλογος μὲ τὰς
ἀτομικὰς του ιδιότητας, πρέπει εὐθὺς νὰ τὸν μεταβάλλῃ, καὶ
νὰ μεταχειρισθῇ ἄλλον.

ΗΓ'. Ἐάν ἡ παιδαγωγία δὲν δύναται ν' ἀποφύγῃ τὰς
ποινὰς, εὐλόγως πρέπει νὰ μεταχειρισθῇ καὶ τὰ παιδαγωγικὰ
βραβεῖα· εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι προσδιωρι-
σμένος νὰ ἐκτελῇ τὸ ἀγαθόν, δι' αὐτὰ τὸ ἀγαθόν, καὶ ὅταν
φθάσῃ εἰς τοῦτο τὸ ὕψος τῆς ἐλευθέρου εὐεργείας, δὲν ἔχει
χρεῖαν καμμίαν ἐξωτερικῆς παρακινήσεως εἰς ἐκπλήρωσιν τῶν
καθηκόντων του· Ἐπειδὴ δὲ οἱ παῖδες καταγίνονται διὰ τῆς α-

γωγῆς νὰ φθάσωσιν ἐκεῖνον τὸν ὑψηλότερον ἠθικὸν βαθμὸν, κ' ἐκεῖνην τὴν ἀσφάλειαν καὶ σταθερότητα τῶν πράξεών των· διὰ τοῦτο εἶναι χρήσιμα καὶ τὰ βραβεῖα τῆς ἐπιμελείας καὶ τῆς σκοπίμου τῶν ἐνεργείας εἰς ταύτην τὴν προπαρασκευαστικὴν περίοδον, καθότι ἐνθαρρύνουσι τὸν παῖδα εἰς τοὺς κόπους του, καὶ εὐκολύνουσι τὴν παιδαγωγικὴν ἀσχολίαν.

ΝΔ'. Ἀλλὰ πρέπει καὶ τὰ βραβεῖα νὰ ἐκτιμῶνται κατὰ τὴν ἰδιτυγκρασίαν τοῦ βραβευομένου, καὶ νὰ γίνωνται πεφεισμένως, καὶ δικαίως, ἡγουν ἀναλόγως τῆς ἀξίας τῶν πράξεων. Τῶν ἀγαθῶν ἔργων βραβεῖα δὲν πρέπει νὰ δίδονται, ἐπειδὴ ἡ ἀξία τῆς ἀρετῆς εἶναι ἀνεκτίμητος, ὡς ἀπόλυτος· βραβεῖα δὲ τῆς ἐπιμελείας πρέπει νὰ διανεμῶνται εἰς τοὺς μαθητάς, καὶ ἐν ταυτῇ νὰ τοὺς ἐνθαρρύνουσι, νὰ μὴ ἐκλαμβάνωσι τὸ βραβεῖον ὁμοιῶν τῆς τελειότητός των, ἀλλὰ παρὰ κίνησιν τῆς θεικνυομένης πρᾶξιότητος εἰς τὸ νὰ κατασταθῶσι τέλειοι. Πρέπει καὶ ἐδῶ νὰ παρατηρῇ ὁ παιδαγωγὸς ποῖαν ἐνέργειαν ἔκαμε τὸ βραβεῖον εἰς τὸν βραβευθέντα μαθητὴν, διὰ νὰ οἰκονομῇ εἰς πολλὰς περιστάσεις τὰς πράξεις του.

ΝΕ'. Τὰ βραβεῖα δὲν πρέπει νὰ εἶναι μικροπρεπῆ καὶ οὐδαμινὰ πράγματα, ὅποια νὰ εὐφραίνωσι τὰς αἰσθήσεις τῶν νηπίων· ἀλλὰ νὰ εἶναι συνδεδεμένα μετὰ τὴν τιμὴν καὶ ὑπόληψιν, τὴν ὅποιαν ἔχουν οἱ βραβευταὶ εἰς τὸ ἀγαθόν, καὶ νὰ εἶναι μέρος τρόπου τινα τῶν ὁργάνων, διὰ τῶν ὁποίων τελειοποιεῖται ὁ μαθητὴς εἰς τὴν παιδείαν καὶ ἀρετὴν. Τιμὴ δημοσίως γινομένη, ἔπαινος τῆς ἐπιμελείας, ἐγκόλπια διάφορα, βιβλιάρια ἀρμόδια εἰς τὸν σκοπὸν τῆς παιδείας κτ. ἐμποροῦν νὰ χρησιμεύωσι ὡς βραβεῖα τῆς ἐπιμελείας. Ἀλλ' ὁ ἀκριβέστερος ταύτων προσδιορισμὸς γίνεται ἀπὸ τὴν σύνεσιν καὶ ἐμπειρίαν τοῦ παιδαγωγοῦ ἀναλόγως μετὰ τὰς περιστάσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Περὶ τῆς τοῦ πολίτου ἀγωγῆς καὶ τῆς τῶν
κορασίων.

ΝΣ'.

Ὅταν ὁ ἄνθρωπος παιδαγωγηθῇ, καθὼς πρέπει, γίνεται καὶ χρηστὸς πολίτης· διότι ἐμπορεῖ νὰ χρησιμεύσῃ εἰς πᾶσαν πολιτικὴν ὑπουργίαν, εἰς ἀναπτύξιν καὶ μορφώσιν ἁρμονικῶς ὅλος τὰς σωματικὰς καὶ ψυχικὰς του δυνάμεις· διὰ τοῦτο δὲν ὑπάρχει ἄλλη τις ἀγωγή τοῦ πολίτου ἀντιφερομένη εἰς τὴν ἀγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου· ἀλλ' ὅμως ἐμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ἡ ἀγωγή τοῦ πολίτου ὡς μερικωτέρα, καὶ ὡς ὑπἄλληλου τῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀγωγῆς εἶδος, ὅπου πρέπει νὰ ἐξηγηθῶσι τὰ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας καθήκοντα, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ φυλάξῃ εἰς τὸ μέλλον ἢ ὡς πολίτης ἀπλῶς, ἢ ὡς ὑπουργὸς πολιτικοῦ τι-νὸς ἐπαγγέλματος.

ΝΖ'. Ἀγωγή λοιπὸν τοῦ πολίτου εἶναι ὅλαι αἱ προπαρασκευαὶ καὶ γυμνάσεις, διὰ τῶν ὁποίων λαμβάνουσιν αἱ φυσικαὶ διαθέσεις καὶ δυνάμεις τοῦ παιδὸς τὴν σκοπιμωτάτην καὶ ἀρίστην φορὰν πρὸς τὸν μέλλοντα κύκλον τῆς ἐνεργείας του εἰς τὴν πόλιν. Αὕτη πρέπει νὰ ἐνεργήσῃ α'.) ὥστε ὁ παῖς νὰ ἐκλέξῃ τὴν μέλλουσαν κατάστασίν του εἰς τὴν πόλιν ἐξ ἰδίας του ἐλευθέρως κλίτεως, καὶ μετ' εὐκρινῆ ἔννοιαν τῶν λόγων, διὰ τοὺς ὁποίους τὴν προτιμᾷ ἀπὸ ἄλλας· β'.) νὰ μάθῃ τὴν ἀληθινὴν σχέσιν, τὴν ὁποίαν ἔχουν πρὸς ἄλληλα τὰ διάφορα τῶν πολιτῶν τάγματα, καὶ νὰ πληροφορηθῇ, ὅτι ἀναγκαιῶς πρέπει

να είναι διορισμένη τις τάξεις καὶ ἀμοιβαία ὑπαλληλία μεταξύ τῶν πολιτῶν· γ'). να γεννηθῇ εἰς τὴν καρδίαν τοῦ παιδὸς σύγκαιρα καθαρὸς καὶ εἰς στερεάν πληροφορίαν ἐπεστηριγμένος πατριωτισμός, ὅς τις θεμελιώνεται μόνον εἰς τὴν ὀρθὴν γνῶσιν τῶν προτερημάτων τῆς πατρίδος, καὶ τοῦ πολιτεύματός της. Με τοῦτον τὸν τρόπον γεννᾶται εἰς τοὺς παιδαγωγουμένους τὸ κοινὸν ἐνεργητικὸν στοιχεῖον, ἡ κοινὴ θέλησις τῶν μελῶν ὅλων τῆς πόλεως (Περὶ Δικ. ΡΛΑ'), ὥστε καὶ αὐτοὶ νὰ μὴ θέλουν ἄλλο εἰμὴ ὅ,τι διατηρεῖ τὴν εὐτυχίαν της.

ΝΗ'. Τὰ δὲ κοράσια δὲν διαφέρουν ἀπὸ τοὺς παῖδας ἡθικῶς, ἀλλὰ μόνον πολιτικῶς. Ἐν τῇ ἡλικίᾳ τῆς σωματικῆς καὶ ἡθικῆς ὀριμότητος πρέπει ἡ γενικὴ ἀγωγή τοῦ ἀνδρώπου νὰ περιλαμβάνη καὶ τὰ κοράσια καθὼς καὶ τοὺς παῖδας. Καὶ τὸ κοράσιον χρειάζεται, καθὼς ὁ παῖς, φυσικὴν τε καὶ ἐπιμελῶς καὶ ἁρμονικῶς γενομένην ἀνάπτυξιν καὶ κίνησιν καὶ μόρφωσιν ὅλων τῶν διαθέσεων καὶ θεξιοτήτων καὶ δυνάμεών του. Τὸ γυναικεῖον φύλον ἔχει τὰς αὐτὰς πνευματικὰς δυνάμεις καὶ δεξιότητας, τὰς ὁποίας ἔχει καὶ τὸ τῶν ἀνδρῶν· εἶναι προσδιορισμένον ἐπίσης εἰς τὴν ἡθικὴν, καὶ προπορατκευόζει ἐπίσης εἰς τὴν παρούσαν ζωὴν διὰ τῆς ἀρετῆς τὴν ἐπίτευξιν τῆς εἰς τὸν μέλλοντα βίον μακαριότητός του.

ΝΘ'. Ἡ διαφορὰ λοιπὸν τοῦ φύλου ἐμπορεῖ νὰ διακριθῇ ἐκ τῆς πολιτικῆς μόνον ἐνεργείας καὶ τοῦ πολιτικοῦ προσδιορισμοῦ· διότι εἴαν καὶ ἡ γυνὴ εἶναι μέλος τῆς πόλεως, καὶ ὑποτεταγμένη εἰς τοὺς νόμους της· μ' ὅλον τοῦτο ὁ μὲν νεανίσκος μαυθάνει ὅλην τὴν σφαῖραν τῶν πολιτικῶν σχέσεων καὶ τάξεων, καὶ ἐμπορεῖ νὰ ὑπουργήσῃ καὶ μίαν ἐξ αὐτῶν, ὅταν φθάσῃ εἰς τὴν ὀρίμην του ἡλικίαν· αὕτη δὲ πρέπει νὰ λάβῃ ἀγωγὴν, ἐκ τῆς ὁποίας νὰ διαχθῇ τὴν οἰκιακὴν κυβέρνησιν,

ἐπειδὴ μίλλει νὰ γείνη οἰκοδόσποινα καὶ μήτηρ, καὶ ὅχι ποτὲ μέτοχος τῶν δημοσίων πραγμάτων.

Σ'. Ἡ σωματικὴ λοιπὸν ἀγωγή τῶν κορασίων πρέπει νὰ ἔχῃ σκοπὸν τὴν ὑγίειαν καὶ τὸ κάλλος καὶ τὴν τρυφερότητα τῆς ὀργανικῆς μορφῆς, καὶ τὰς δεξιότητας ἐκείνας, διὰ τῶν ὁποίων ἀποκτᾷ τὸ σῶμα εὐκαμψίαν, ἰσχύον, γύμνασιν, καὶ θέληγτρα· ἡ δὲ θεωρητικὴ ἀγωγήτων πρέπει νὰ ἀναπτύξῃ τὸν νοῦν καὶ τὴν κρίσιν καὶ τὸν λόγον, διὰ νὰ καταλαμβάνωσι εὐκρινῶς τὴν ἀλήθειαν, ἐὰν καὶ ὅχι μὲ βαθεύας ἐξετάσεις καὶ ἀνακρίσεις, ὅποιαι εἶναι ἐναγκαῖαι εἰς μόνον τοὺς γραμματισμένους, οἵτινες ἐπαγγέλλονται τὴν παιδείαν. Διὰ τῆς αἰσθηματικῆς ἀγωγῆς πρέπει νὰ ἀναπτυχθῇ καὶ νὰ ὀξυνθῇ ἡ αἰσθησις τῶν κορασίων, ὥστε νὰ διακρίνουν τὰ ἀληθινὰ κάλλη καὶ ὕψη καὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης, χωρὶς νὰ παρεκτραποῦν εἰς κακαιοθησίαν ἢ φανητισμὸν (ΛΘ'). Ἡ ἠθικὴ ἀγωγή πρέπει νὰ ἐμυτευθῇ εἰς τὴν καρδίαν τῶν τὴν ἀγάπην τῆς ἀρετῆς, καὶ τὴν θεοσέβειαν.

ΞΑ'. Ἐπειδὴ ὁμοίως τὸ κοράσιον πρέπει νὰ προπορασκευασθῇ ἀμέσως διὰ τὴν οἰκιακὴν ζωὴν (ΛΘ'), πρέπει ἡ ἀγωγή του κυρίως νὰ ἀποβλέπῃ εἰς τὸ νὰ τοῦ ἐνδυναμώσῃ τὴν ἀγάπην τῆς τοῦ οἴκου εὐτυχίας· νὰ τὸ διδάξῃ ὅλας τὰς πράξεις ὅσαι εἶναι ἀναγκαῖαι πρὸς διατήρησιν καὶ κυβέρνησιν καὶ οἰκονομίαν τῶν οἰκιακῶν πραγμάτων· νὰ τὸ προδιαθέσῃ οὕτως, ὥστε νὰ γείνη ποτὲ σύζυγος, φίλη, βοηθὸς, παρήγορος, σύμβουλος τοῦ ἀνδρός της· καὶ νὰ τὸ διδάξῃ τὴν μέλλουσαν ὑψηλὴν τοῦ ἀξίαν, ὅτι δηλονότι θέλει γενῆν Μήτηρ, καὶ τὸν τρόπον Πῶς νὰ ἐκπληρῶνῃ τὰ καθήκοντα τοῦ ὑπερτάτου τούτου ἀξιώματος· ἡ ἐσχάτη αὕτη διδασκαλία πρέπει νὰ γίνεταί διὰ τῆς μητρὸς τῶν, ἢ δι' ἄλλης τινος ὑπανδρευμένης φιλικῆς τοῦ κορασίου· χωριστῇ δὲ πρόνοια χρειάζεται εἰς τὰ κοράσια, ὅταν εἰσάγονται εἰς τὰς συναναστροφάς, ὅπου μάλιστα παρευρίσκονται νέαι.

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ,
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

Ἐφηρμοσμένη Παιδαγωγική.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τῆς διδακτικῆς τέχνης.

ΞΒ'.

Η' διδακτικὴ τέχνη ἐφαρμόζει τοὺς τῆς Παιδαγωγικῆς κανόνας εἰς τὸ νὰ διδάξῃ τοὺς παῖδας ὅσα τοὺς εἶναι ἀναγκαῖα εἰς τὴν παρούσαν ζωὴν, καὶ ὅσα τοὺς χειραγωγοῦσιν εἰς τὴν μέλλουσαν. Περιέχει λοιπὸν αὕτη τὰς ἀρχὰς καὶ τοὺς κανόνας, διὰ τῶν ὁποίων ἀποκτᾶται ἡ ἕξις ἢ τέχνη τοῦ διδάσκειν. Διδασκαλία δὲν εἶναι ἄλλο τίποτε, εἰμὴ κίνησις καὶ προτροπὴ τοῦ πνεύματος εἰς τὸ νὰ γείνη αὐτενεργὸν εἰς πράγματα, τὰ ὅποια ἐμπεριέχουν τὸ δραστηριώτατον μέρος τῆς θεωρητικῆς του μορφώσεως. Σκοπὸς τῆς, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπευθύνεται ἀμέσως, εἶναι ἡ τελεῖα ἀνάπτυξις τῆς ἐλευθέρας ἐνεργείας τῶν πνευματικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε ν' ἀποκτήσῃ τὴν ἀναγκαίαν του παιδείαν.

ΞΓ'. Ἡ διδακτικὴ λοιπὸν εἶναι ἄθροισμα ὅλων τῶν

γενικῶν καὶ μερικῶν κανόνων, διὰ τῆς χρήσεως τῶν ὁποίων λαμβάνουν αἱ πνευματικαὶ δυνάμεις τοῦ μαθητοῦ τὴν κίνησιν καὶ φορὰν τιν, ὥστε χωρὶς νὰ βλαφθῇ ἡ ἐλευθέρων ἐνέργεια, χωροῦσιν εἰς τὸν, ὅσον ἐνδέχεται, ὑψηλότερον βαθμὸν τῆς μορφώσεως καὶ τελειότητός των· καὶ ἐπειδὴ ἡ ἰδέα τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐμποροῦν νὰ βαλθῶσιν εἰς πρᾶξιν οἱ γενικοὶ καὶ μερικοὶ οὗτοι κανόνες, εἶναι διάφορος ἀπὸ τὴν ἰδέαν τῶν κανόνων αὐτῶν· διὰ τοῦτο ὁ τρόπος τῆς χρήσεως τῶν κανόνων ὀνομάζεται μεθoδική τέχνη. Καὶ εἰς μὲν τὴν ἐπιστημονικὴν θεωρίαν εἶναι συνδεδεμένα καὶ ἠνωμένα ἀκριβῶς καὶ τὰ δύο· ἀλλ' εἰς τὴν πρᾶξιν ἐμπορεῖ ν' ἀποκτηθῇ ἡ ἀρίστη μέθοδος μόνον διὰ τῆς πείρας, καὶ τῆς ἀσκήσεως, καὶ παντοδαπῶν δοκιμῶν τοῦ διδάσκοντος.

ΞΔ'. Ὅσον εἶναι βέβαιον, ὅτι χωρὶς διδασκαλίας δὲν ἐμπορεῖ νὰ χρησιμεύσῃ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὰς ἀσχολίας τῆς πολιτικῆς κοινωνίας· ἐπίσης εἶναι ἀναμφίβολον, ὅτι ἡ διδασκαλία πρέπει νὰ προσδιορισθῇ κατὰ τὰς χρεῖας καὶ τὰς σχέσεις τοῦ πολιτικοῦ ἢ κοινωνικοῦ ἐπαγγέλματος, εἰς τὸ ὁποῖον μέλλει νὰ ἀφιερωθῇ ὁ μαθητής· διότι πρέπει ἐξ ἅπαντος νὰ εἶναι διάφοροι αἱ σφαῖραι τῶν γνώσεων τοῦ γεωργοῦ, τοῦ τεχνίτου, τοῦ ἐμπόρου, τοῦ πολιτικοῦ, τοῦ γραμματισμένου κτλ.

ΞΕ'. Ἐάν λοιπὸν καὶ ὑπάρχωσι γνώσεις γενικαί, καὶ ὠφέλιμοι ἐπίσης εἰς πᾶν ἐπάγγελμα πολίτου, καὶ ἐπομένως εἰς πάντα πολίτην ἀπαραίτητοι (τὸ ἀναγινώσκειν, φέρει εἰπεῖν, τὸ γράφειν, τὸ λογαριάζειν, ἡ μητρικὴ τοῦ γλῶσσα, ἡ Γραμματικὴ, Φυσικὴ Ἱστορία, Γεωγραφία, Ἱστορία, Κιατήχησις), μ' ὅλον τοῦτο καὶ αὗται πρέπει νὰ μεταδίδονται καὶ νὰ διδάσκονται κατὰ τὸ μέτρον καὶ τὴν ἀναλογίαν τοῦ ἐπαγγέλματος ἐκάστου μαθητοῦ· καὶ ἐπομένως καὶ κατὰ ποσὸν καὶ κατὰ ποιὸν πρί-

πει κατ' ἄλλον τρόπον νὰ διδάσκωνται εἰς τὰ χωρικά σχολεῖα, κατ' ἄλλον εἰς τὰ τῶν πόλεων μικρά σχολεῖα, καὶ κατ' ἄλλον εἰς τὰ Γυμνάσια καὶ Πανεπιστήμια κτλ.

ΕΣ'. Ἡ ἔκτασις λοιπὸν τῶν διδασκομένων μαθημάτων καὶ ἡ μέθοδος τῆς διδασκαλίας πρέπει νὰ εἶναι τόσον διάφορα, ὅσον ἀπαιτοῦσι καὶ αἱ τῶν μαθητῶν χρεῖαι, καὶ ὁ προσδιορισμὸς τῶν διαφόρων παιδευτηρίων καὶ σχολείων· ὁ δὲ τρόπος, κατὰ τὸν ὅποιον πρέπει νὰ διδίσκεται πᾶς ἰδιαιτέρος κλάδος τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων, καὶ τίνα εἶναι τὰ ὅρια τῶν στοιχειωδῶν καὶ κοινῶν σχολείων πρὸς τὰ λεγόμενα Πραγματικά, καὶ τὰ Λύκεια ἢ Γυμνάσια, καὶ τὰ Πανεπιστήμια, μᾶς διδίσκεται ἀπὸ τὴν λεγομένην εἰδικὴν Μεθοδικήν. Ταύτης θέλομεν δώσειν μικρὰ δοκίμια μετὰ τὴν ἐκθεσιν τῆς γενικῆς, ἀφ' οὗ παραστήσωμεν καὶ ποῖαν διάταξιν ἐμποροῦν νὰ ἐπιδεχθῶν τὰ ἡμέτερα διδασκαλεῖα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ διαφόρων μεθόδων ἐν γένει, καὶ ἰδιαιτέρα περὶ τῆς ἀκροαματικῆς.

ΕΖ'.

Η^c μέθοδος, κατὰ τὴν ὁποίαν μεταδίδονται εἰς τὸν μαθητὴν αἱ γνώσεις, εἶναι μὲν μηχανικὴ, ἐν δὲ σκοπῇ τὸ αὐτενεργὸν τοῦ πνεύματος, τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ αὐξηθῶσιν αἱ γνώσεις· εἶναι δὲ πνευματικὴ, ἐν διεγείρῃ τὸ αὐτενεργὸν τοῦτο, τὸ ἐξυπνίξῃ, καὶ τὸ βάλλῃ εἰς αὐθόπαρκτον κίνησιν. Ἡ

πρώτη εἶναι πάντοτε ἀξιοκατάκριτος, καὶ εὐκαταφρόνητος, καὶ ἄν-
τε τὴν μεταχειρίζεται ὁ διδάσκαλος ἀπὸ ἀναξιοσύνητος καὶ ἀμά-
θειάν του, καὶ ἀπὸ σκοπὸν νὰ κατακοιμίῃ τὰς δυνάμεις τοῦ
αὔξαντος πνεύματος, καὶ νὰ τὸ κρατῇ χωλὸν καὶ ἀκίνητον, καὶ
ὑποδουλωμένον εἰς τὸν ζυγὸν ξένης αὐθεντίας· ἡ δὲ δευτέρα
εἶναι χρήσιμος εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ μόρφωσιν λογικοῦ ὄντος,
καὶ σύμφωνας μετὰ τὴν ἀξίαν του. Ἡ μέθοδος τῆς ἀπὸ στόματος
διδασκαλίας, διαφέρει ἀπὸ τὴν ἑγγραφον, εἶναι ἡ ἀκροαματικὴ
ἢ ἐρωτηματικὴ· λέγομεν δὲ εἰς τὸ παρὸν κεφάλαιον περὶ τῆς
πρώτης, καὶ εἰς τὸ ἐπόμενον περὶ τῆς δευτέρας.

ΞΗ'. Εἰς τὴν ἀκροαματικὴν μέθοδον λαλεῖ μόνον ὁ δι-
δάσκαλος· καὶ αἱ μεταδιδόμεναι ἰδέαι προβάλλονται μετὰ ἀκρι-
βῶς ἐπιστημονικὴν συνέπειαν, καὶ καθ' ὅλην τὴν ἀναγκαίαν
των ἀκολουθίαν. Διὰ τοῦτο ἀπαιτεῖ προσηνησκημένους ἤδη πολ-
λαχῶς, καὶ ἱκανῶς προπαρασκευασμένους καὶ μεμορφωμένους
μαθητάς· διότι τοὺς προϋποθέτει ἔχοντας τὴν δεξιότητα ν' ἀ-
κολουθῶσιν ἀδιάκοπον, καὶ συστηματικῶς προβαίνουσιν διδα-
σκαλίαν, μετὰ τὸ τέλος τῆς ὁποίας τὰ διδασκόμενα ἀντικείμενα
παριστάνονται εἰς τὸ πνεῦμα ὡς ὀργανικόν τι ὅλον. Ἀνήκει λοι-
πὸν αὕτη κυρίως εἰς τὰ Πανεπιστήμια· εἰς δὲ τὰ δευτέρα σχο-
λεῖα δὲν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ χωρὶς νὰ παραληφθῇ μετὰ
ταύτης καὶ ἡ διαλογικὴ μέθοδος, μετὰ τὴν ὁποίαν νὰ πληροφο-
ρῇται ὁ διδάσκαλος ἀπὸ τοὺς μαθητάς του, ἂν ἐκατάλαβαν τὰ
διὰ τῆς ἀκροαματικῆς μεταδιδόμενα εἰς αὐτοὺς μαθήματα. Ἡ
σύναψις αὕτη τῶν δύο μεθόδων εὐκολύνει τὴν τοῦ μαθητοῦ
μετάβασιν εἰς τὰ ἀκριβῶς συστηματικὰ μαθήματα τῶν εἰς τὰς
ἀκαδημίας διδασκομένων ὑψηλοτέρων ἐπιστημῶν.

ΞΘ'. Ἐὰν μέλλῃ ἡ ἀκροαματικὴ μέθοδος νὰ εἶναι σύμ-
φωνος μετὰ τὸν προσδιορισμὸν τῆς· πρέπει καθὲν μάθημα νὰ

ἔχη τὸν οἰκεῖον τοῦ τύπου εἰς τὴν σειράν τῶν μερῶν, ἐκ τῶν ὁποίων σύγκειται ἡ ἐπιστήμη· νὰ διδάσκεται εὐκρινῶς, καὶ εὐτάκτως, καὶ ὠρισμένως· νὰ εἶναι καθαρὸν ἀπὸ πάντων παρεμβασιν καὶ διακοπῇ· οὐδὲ νὰ ἀνάμιγνύεται εἰς τὰς μεταδιδόμενας ιδέας ἀσφές τι καὶ σκοτεινὸν καὶ μυστηριώδες.

Ο'. Τὸ μάθημα πρέπει νὰ εἶναι ἡσυχον καὶ ἀσφαλές, ἥγουν νὰ μὴ ταρασσέται, καὶ κινδυνεύῃ νὰ ἐκπέσῃ ἀπὸ τοῦ μαθητοῦ τὴν ἀντιληπτικὴν δύναμιν. Νὰ μὴ παραιρέχητι ὁ διδάσκαλος ἀπὸ βίαν, οὐδὲ νὰ καταβαρύνῃ τοὺς μαθητάς του με πολλὰ· ἐδῶ εἶναι ἀρμοδιώτατον τὸ, Οὐκ ἐν τῷ πολλῷ τὸ εὖ, ἀλλ' ἐν τῷ εὖ τὸ πολὺ. Πᾶσα ἐφεξῆς ιδέα νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν πρό αὐτῆς καὶ με ἀναγκαιότητα, καὶ με εὐκολίαν, χωρὶς νὰ ἀπαιτῇ μακρὰν ἐπαναλήψιν τῶν προεξηγημένων. Ἡ παράστασις τοῦ μαθήματος πρέπει νὰ εἶναι ζωντανή, ἥγουν προερχομένη ἀπὸ πνεῦμα θανατόν, διόπτρου ζήλου ἔχον εἰς τὰ διδασκόμενα, καὶ με ἀκρίβειαν πληροφορημένον τὴν ἀλήθειαν καὶ χρῆσιν των. Κατὰ δὲ τὸ εἶδος νὰ εἶναι, ὅσον ἐνδέχεται, αἰσθηματικὴ.

ΟΑ'. Ἡ αἰσθηματικὴ παράστασις τοῦ μαθήματος ἀποδιώκει μακρὰν πάντων ἐπιτήδευσιν, πᾶν σχῆμα σχολαστικόν καὶ ρητορικόν, πᾶσαν κραυγὴν ἄτακτον καὶ προσποιήσιν ἄκαιρον· καὶ ἀπαιτεῖ εὐσχημον σεμνότητα καὶ ἡσυχον ἀκριβολογίαν τοῦ διδασκάλου, ὥστε νὰ διακρίνῃ εἰς τὴν παράδοσίν του τὰ ἀξιόλογα ἀπὸ τὰ μὴ τοιαῦτα, νὰ ἀνάπτη πῦρ ζήλου καὶ ἀγάπης τῶν διδασκομένων εἰς τὰς καρδίας τῶν μαθητῶν του, καὶ ἐὰν τὰς ἀναπαύῃ με τὴν ἐνάργυσιν τῆς ἐξηγήσεώς του, καὶ τελευτᾶν νὰ δεικνύῃ καὶ με τὴν ὕλην καὶ με τὸ εἶδος τῆς διδασκαλίας του, ὅτι εἶναι ἀνὴρ ἐγκρατέστατος τῶν μαθημάτων, τὰ ὅποια διδάσκει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τῆς ἐρωτηματικῆς ἢ διαλογικῆς μεθόδου.

ΟΒ'.

Η' ἐρωτηματικὴ μέθοδος εἶναι συνομιλία τοῦ διδασκάλου με-
τὸς μαθητὰς τοῦ περὶ τῶν διδασκομένου πραγμάτων. Συμφι-
νεῖ αὕτη ἀκριβῶς μετὴν χρείαν τῆς παιδικῆς ἡλικίας, καὶ εἶ-
ναι ἐξαιρέτος νὰ κινήσῃ τὸν μαθητὴν εἰς ἀγάπην τῶν μεταδι-
δομένων εἰς αὐτὸν πραγμάτων, καὶ νὰ κάμῃ αὐτοκίνητον τὸ
πνεῦμα του. Ὀνομάζεται δὲ Σωκρατικὴ μὲν, εἰάν ὁ διδά-
σκαλος προβάλλῃ εἰς τὸν μαθητὴν τὰς ιδέας του οὕτως, ὥστε
νὰ καταλαβάνῃ τὰ συμπεράσματα καὶ τὰς συνεπείας τῶν ἐ-
ρωτήσεων του μῖνος ὁ μαθητής. Διαλογικὴ δὲ, εἰάν μετα-
δίδῃ ὁ διδάσκαλος εἰς τὸν μαθητὴν τὰς ιδέας, καὶ ἐν ταυτῷ
τὸν ἐρωτᾷ τὰ ἐναντία τούτων τὸ μὲν διὰ νὰ πληροφορηθῇ,
εἰάν ὁ μαθητὴς του ἐκατάλαβεν ὀρθῶς τὰ λεχθέντα, τὸ δὲ διὰ
νὰ τὸν ἀπαλλοῇ ἀπὸ εὐδεχομένης ἀμφιβολίας καὶ ἀπάτας.

ΟΓ'. Ἡ μὲν πρώτη μέθοδος εἶναι χρησίμη εἰς γνώσεις
ἀποκτινωμένας ἐκ τῶν προτέρων, ἤγουν εἰς ἀντικείμενα τῆς
Θεολογίας, τῆς Φιλοσοφίας, τῆς Μαθηματικῆς· ἡ δὲ δευτέ-
ρα, εἰς ὅλα τὰ ἀνθρώπινα πράγματα. Ἡ ἐρωτηματικὴ μέθο-
δος ἐν γένει περιέχει τοὺς κανόνας, διὰ τῶν ὧν οἱ μαθηταὶ μεταδίδου-
νται εἰς τὸν νοῦν τοῦ παιδὸς αἱ ἀναγκαῖαι γνώσεις εἰς εἶδος δια-
λόγων, καὶ ἐμποροῦν νὰ πορισθῶσιν ἀπ' αὐτῶν διὰ προσφυῶν
ἐρωτήσεων. Ἐμποροῦν μὲ τὴν μέθόδον ταύτην νὰ διδασκῶσι
Φυσικὴ περιγραφή, Φυσικὴ, Γεωγραφία, Ἱστορία, Γραμμα-

τική κτλ. Ὅταν δὲ διδάσκεται δι' αὐτῆς ἡ ἱερὰ πίστις, ὁνομάζεται Κατηχητικὴ μέθοδος.

ΟΔ'. Ἡ μέθοδος αὕτη εἶναι ὠφελιμωτάτη εἰς τὰ παιδαγωγεία, καὶ εἰς τὰ δεύτερα σχολεῖα ἕως οὗ νὰ μεταβῶσι οἱ μαθηταὶ εἰς τὰ Πανεπιστήμια· ἀλλ' εἰς αὐτὴν εἶναι ἀναγκαιότατον νὰ φυλάξῃ ὁ διδάσκαλος τοὺς ἐφεξῆς κανόνας.

α'. Ἡ διδασκαλία πρέπει νὰ εἶναι ἀνάλογος μὲ τὴν ἡλικίαν καὶ μὲ τὰς δυνάμεις τοῦ μαθητοῦ· καὶ νὰ προχωρῇ ἀπὸ τὰ εὐκολώτερα εἰς τὰ δυσκολώτερα, ἀπὸ τὰ γνωστά εἰς τὰ ἄγνωστα, ἀπὸ τὰ μερικὰ εἰς τὰ καθόλου, ἀπὸ τὰ πλησίον εἰς τὰ μακρὰν. Πᾶσα βία καὶ ἐπιφορτισμός τῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι φυσικῶς ἀναπτύσσονται κατ' ὀλίγον, καὶ πᾶν πρόωρον, εἶναι ὅχι μόνον καθ' ὑπερβολὴν βλαβερά, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ μέλλον ἐμποδίζουσι τὴν ῥόμφωσιν τοῦ πνεύματος. Ἄς ἀκολουθῇ λοιπὸν ὁ διδάσκαλος τὴν τάξιν τῆς φυσικῆς ἀναπτύξεως τῶν ψυχικῶν δυνάμεων· καὶ ἄς γυμνάξῃ ἀρχήτερα τὰς αἰσθήσεις παρὰ τὸν νοῦν, καὶ ἀρχήτερα τοῦ νοῦν παρὰ τὸν Λόγον· ἄς διδάσκῃ, φέρ' εἰπεῖν, τὴν Φυσικὴν ἱστορίαν ἀρχήτερα παρὰ Φυσικὴν, καὶ Γεωγραφίαν ἀρχήτερα παρὰ Ἱστορίαν κτλ.

β'. Πρὸ τῆς περιόδου τῆς κυρίως διδασκαλίας ἐμποροῦν νὰ δειχθῶσιν εἰς τὸν παῖδα αἱ τῶν παντοδαπῶν γνώσεων ὕλαι, εἰς τὰς ὁποίας θέλει γενεῇ ἐφεξῆς ἡ τελειοτέρα ἐξήγησις.

γ'. Ἡ διδασκαλία νὰ εἶναι κατὰ πάντα σύμμετρος μὲ τὸ διδασκόμενον ἀντικείμενον· κατ' ἄλλον τρόπον πρέπει νὰ διδάσκωνται ἐμπειρικαὶ ἰδέαι, καὶ κατ' ἄλλον τρόπον καθαραί· κατ' ἄλλον τρόπον προβάλλονται πράγματα, τὰ ὅποια μέλλουν νὰ φωτίσωσι τὸν νοῦν, καὶ κατ' ἄλλον τρόπον, ὅσα μέλλουν νὰ θερμάνουν τὴν καρδίαν, καὶ νὰ κινήσουν εἰς πράξεις τὴν θέλησιν.

δ'. Ἦ ἀλλάσση, καὶ μάλιστα εἰς μαθητὰς τρυφερωτάτους, τὰ ἀντικείμενα· νὰ μὴ ἐπιτείνῃ τὴν προσοχὴν τῶν νέων μαθητῶν του πολὺν ὥραν· ἀλλὰ νὰ μὴ ἐλαφρύνῃ τὴν κατάληψιν τόσον, ὥστε νὰ μὴ δείχνῃ καὶ τοῦ μαθητοῦ τὸ πνεῦμα ἰδίᾳ του τινὰ κίνησιν.

ε'. Πράγματα, τὰ ὅποια δὲν καταλαμβάνουν ἀκόμη οἱ μαθηταί του, ἢ νὰ τὰ ἀφίνη εἰς ἄλλον καιρὸν, ἔταν ὠριμάσῃ ὁ νοῦς των, ἢ νὰ τοὺς τὰ παριστάνῃ κατὰ πολλοὺς καὶ διαφόρους τρόπους, ὥστε νὰ τὰ καταλαμβάνωσιν ὁπωσοῦν κατὰ τὸ παρόν, ἕως οὗ νὰ τὰ ἐννοήσωσι τελειότερα.

ς'. Ν' ἀποφεύγῃ εἰς τὴν διδασκαλίᾳ τὸ ξηρὸν καὶ μονότονον, τὰ παιδαριώδη παιγνίδια, τὰς ἐπιπλήξεις, τὴν βίαν, τὰς ποινὰς διὰ τὴν ἀμέλειαν καὶ ἀπροσεξίαν των· ἀλλ' ὅμως νὰ μεταχειρίζεται ὅλα τὰ εὐλογα μέσα τοῦ νὰ διεγείρῃ τὴν ἐπιμέλειαν καὶ προσοχὴν τῶν μαθητῶν του.

ζ'. Νὰ μὴ προσμένῃ, μηδὲ νὰ ζητῇ ἀπ' ὅλους τοὺς μαθητὰς του ἴσην αἰσθῆσιν καὶ ἴσην κλίσιν πρὸς ὅλα τὰ μαθήματα, ἐπειδὴ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἱσοδυναμοῦσιν ὅλοι κατὰ τὰς πνευματικὰς δυνάμεις· οὐδὲ νὰ ξενίζεται διατὶ δὲν ἔχουν καὶ οἱ μαθηταί του τὴν αὐτὴν ἀγάπην εἰς ἀντικείμενά τινα, οὐ δ' αἰσθάνονται ἀπ' αὐτὰ τὴν αὐτὴν εὐφροσύνην, τὴν ὁποίαν δοκιμάζει αὐτός· οὐδὲ νὰ συγχύζεται δι' ὅσους βλέπει ἀδιαφοροῦντας εἰς ἣσα ἀρέσκεται αὐτός, εἴαν ἔχωσιν ἄλλως ἐνεργόν τὸ πνεῦμα των. Ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς παντάπασι ἀσθενεῖς τὸ πνεῦμα πρέπει νὰ ἔχῃ ὁ διδάσκαλος ὑπομονὴν, καὶ νὰ μὴ ἀποκάμνῃ, ἐπειδὴ πολλοὶ εἶναι ὄψιμοι εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ψυχικῶν των δυνάμεων.

η'. Κἀντε εἰς τὸν οἶκον γίνεταί ἡ ἀγωγή, καὶ εἰς δημόσια παιδαγωγεῖα· δὲν πρέπει νὰ ὑπερβαίνῃ ὁ διδάσκαλος τὰ

ἔρια, τὰ ὅποια εἶναι θεμέλια ἐκ τοῦ μέλλοντος πολιτικοῦ προσδιορισμοῦ τῶν μαθητῶν του, καὶ ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τῶν διδασκαλείων, τὰ ὅποια εἶναι διωρισμένα νὰ διδάσκωσι τόσας μό-
νον καὶ ὅχι πλείους γνώσεις. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ προλαμ-
βάνῃ ὁ διδάσκαλος εἰς τὰς κατωτέρας τάξεις, ὅσα μαθήματα
εἶναι διωρισμένα διὰ τὰς ἀνωτέρας εἰς ἄλλα σχολεῖα, ἥγουν
Γυμνάσια, Πανεπιστήμια κτλ.

δ'. Πρέπει νὰ ἔχῃ πάντοτε ὁ διδάσκαλος πρὸ ὀφθαλμῶν,
ὅτι οἱ μαθηταὶ του δὲν διδάσκονται διὰ τὴν σχολὴν, ἀλλὰ διὰ
τὴν ζωὴν· ὅτι οἱ καιροὶ μας δὲν μᾶς συγχωροῦν μόνον τὴν θεω-
ρητικὴν ζωὴν· καὶ ὅτι καθεὶς πρέπει νὰ κάμῃ χρησίμους εἰς
τὴν ζωὴν, ὅσας γνώσεις ἀποκτᾷ ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν· καὶ
μὲ τοῦτον τὸν τρόπον νὰ τοὺς ὀδηγῇ εἰς γνώσεις βιωφελεῖς.

ε'. Νὰ προτιμᾷ ὁ διδάσκαλος τὴν βασιμότητα καὶ ἀκριβῆ
γνώσιν ἀπὸ τὴν ἡμιμάθειαν καὶ ἐπιπόλαιον ἀδολεσχίαν. Οὐχὶ
πολλὰ, ἀλλὰ πολὺ! Ἡ βασιμότης τῶν γνώσεων φαίνε-
ται πολλάκις εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνθρώπου, ἐπειδὴ στα-
θερὸς χαρακτῆρ μὲ βάσιμον γνῶσιν εἶναι ψυχολογικῶς συν-
δεδεμένα.

ια'. Νὰ συνηθίζῃ ὁ διδάσκαλος νὰ κάμνῃ τὰς ἐρωτήσεις
τοῦ προσδιωρισμένας, καὶ εὐκρινεῖς καὶ συντόμους· νὰ μὴ προσ-
μένῃ πάντοτε τὰς ἀποκρίσεις τοιαύτας, ὅποιας τὰς ἐστοχάζετο
αὐτός· ἀλλὰ νὰ παρατηρῇ ἀκριβῶς, ἂν τὸν ἐκατάλαβεν ὁ μα-
θητὴς, καὶ ἂν ἔκρινε καὶ αὐτός τίποτε ἰδικόν του.

ιβ'. Νὰ προσέχῃ ὁ διδάσκαλος τὰς προόδους τῶν μαθη-
τῶν του εἰς τὴν ὀριμότητα τῆς πνευματικῆς των μορφώσεως·
καὶ ὅταν καταλαμβάνῃ ὅτι ἐπροχώρησαν ἱκανῶς, νὰ τοὺς διο-
ρίξῃ νὰ ἐπεξεργάζωνται κατ' ἰδίαν γνώσεις τινας καὶ κατὰ τὴν
ῥῆσιν καὶ κατὰ τὸ εἶδος· πρὸ πάντων νὰ τοὺς διδάσκῃ νὰ κρί-

νωσιν ὀρθῶς, καὶ νὰ μεταχειρίζωνται πανταχοῦ καὶ πάντοτε
Νοῦν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ Σχολείων καὶ τῶν εἰς αὐτὰ διδασκο-
μένων μαθημάτων.

ΟΕ'.

Α' δύνατον εἶναι ν' ἀποδώσωμεν κανόνας τῶν εἰδικῶν μεθό-
δων τοῦ διδάσκειν (ΕΣ'.) πρὶν ὁμιλήσωμεν περὶ τῶν γνώσεων,
ὅσας εἶναι ἀναγκαῖον νὰ διδάσκηται πᾶς ἄνθρωπος, διὰ νὰ εἶ-
ναι ἀγαθὸς πολίτης, καὶ ὅσας ἰδιαιτέρως χρειάζεται ὁ προσδιω-
ριτμένος εἰς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ἔργον τοῦ κοινωνικοῦ βίου· καὶ
περὶ τῶν σχολείων, τὰ ὅποια ἐμποροῦν νὰ χρηγήσῃσι ταύτας
τὰς γνώσεις.

ΟΣ'. Μαθήματα λοιπὸν ἀναγκαῖα εἰς πάντα ἄνθρωπον,
ὁποιασδήποτε καταστάσεως, εἶναι τὰ ἐφεξῆς.

α'. Ἡ εἰδησις τῆς μητρικῆς τοῦ γλώσσης.
Εὐθὺς περιλαμβάνονται ἀνάγνωσις ἐλευθέρᾳ καὶ καθαρά, καλ-
λιγραφία, ὀρθογραφία, σύνθεσις τῶν ἀναγκαιοτέρων γραμμά-
των, λέγω ἐπιστολῶν, ἐξαφλητικῶν, ὁμολογιῶν κτλ.

β'. Αἱ ἀναγκαιοτέραι πράξεις τῆς Ἀριθ-
μητικῆς. Ταύτας πρέπει ὁ νέος νὰ ἐξασκηθῇ πρῶτον
ἀγράφως συνάπτων καὶ ἀφαιρῶν, κτλ. με παραδείγματα μικρῶν
ἀριθμῶν· ἔπειτα, διὰ χαρακτήρων ἐπάνω πίνακος ἢ χαρτίου
ἐπιλύων προβλημάτων ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ἢ γούν λογαρια-
σμούς μέτρων, νομισμάτων, ἡμερῶν, ἐνιαυτῶν κτλ.

γ'. Γεωγραφία· ἔπου πρέπει νὰ μάθῃ διὰ τῶν πινάκων πρῶτον τοὺς τόπους τοῦ βασιλείου, τοῦ ὁποίου εἶναι ὑπὴ-
 κος· καὶ ἔπειτα τὰς ἄλλας ἐπικρατείας.

δ'. Ἀρχαὶ τῆς Γεωμετρίας καὶ τῆς Τε-
 κτονικῆς· διότι πᾶς ἄνθρωπος χρειάζεται καὶ τόπον νὰ
 ἐξεύρῃ Πῶς μετρεῖται, καὶ οἴκου οἰκοδομή Πῶς γίνεται, ἢ πῶς
 ἐπισκευάζονται μέρη του τινά, ἢ Πῶς ἔμπορεῖ νὰ οἰκοδομηθῇ
 οἶκημα κτλ.

ε'. Φυσικὴ ἱστορία, καὶ πειραματικὴ Φυσι-
 κή· διότι εἶναι ἀναγκαῖον εἰς καθένα καὶ τερπνὸν εὐταυτῷ
 μάθημα νὰ γνωρίζῃ τὰ κυριώτερα μέρη τῆς Γῆς, καὶ τὰς ἀ-
 ξιολογωτέρας αἰτίας τῶν φαινομένων.

ς'. Ἱστορία τοῦ ἔθνους του, καὶ γενικὴ Ἱστορία τῶν
 ἐπισημοτέρων ἔθνων παλαιῶν καὶ νεωτέρων.

ζ'. Κατήχησις τῆς ἱερᾶς πίστεως, ἡνωμένη
 μὲ τοὺς κανόνας τῆς Ἠθικῆς.

ΟΖ'. Τὰ εἰρημένα μαθήματα, ἀπαραίτητα εἰς πάντα
 ἄνθρωπον, ὅς τις μέλλει νὰ περιπατήσῃ ἀνθρωπίνως τὸ στάδιον
 τῆς ζωῆς ταύτης, πρέπει νὰ διδάσκωνται οἱ παῖδες εἰς τὰ λεγό-
 μενα κανονικὰ σχολεῖα (Normalschulen), ἢ, ὡς τὰ λέγο-
 μεν ἡμεῖς, κοινὰ σχολεῖα.

ΟΗ'. Ἐπειδὴ δὲ μεταβαίνοντες οἱ παῖδες εἰς τὸν κοινω-
 νικὸν βίον διὰ νὰ ζήσωσιν εἰς τὰς κοσμικὰς καὶ βιωτικὰς ἀσχο-
 λίας, θελοῦν ἐκλέξειν ἐξ ἅπαντος, ἐν ἀπὸ τὰ ἐφεξῆς γενικώ-
 τερα τρία ἔργα, γεωπονικὴν αὖ ζωσιν εἰς τὰ χωρία, ἢ τέχνην
 τινα, ἢ ἐμπορίαν, αὖ ζωσιν εἰς τὰς πόλεις· διὰ τοῦτο εἶναι
 ἀναγκαῖα παρεκτὸς τῶν κοινῶν τρία ἄλλα εἶδη σχολείου, τὰ
 ἑποῖα ὀνομάζονται ἐν γένει Πραγματικὰ, ἢ γουν Χωρι-
 κὰ, Πολυτεχνικὰ, Ἐμπορικὰ, περὶ καθενὸς τῶν ὁ-
 ποίων λέγομεν συντόμως τὰ ἐφεξῆς.

ΟΘ'. Τὰ χωρικά σχολεῖα, ὡς χρήσιμα εἰς τοὺς χωρικοὺς καὶ ἀγροδιαίτους, ἐπαγγέλλονται τὰς γνώσεις, αἱ ὁποῖαι εὐκολύνουν τὴν αὐξήσιν καὶ ἐμποδίζουν τὴν βλάβην τῶν φυσικῶν προϊόντων. Εἰς ταῦτα πρέπει νὰ διδάσκωνται οἱ νέοι τῶν χωρίων.

α'. Τὴν Γεωπονίαν, ἥγουσι Πῶς νὰ γνωρίζουν τὴν ποιότητα τῆς γῆς, νὰ τὴν βελτιώσωσι, νὰ τὴν ὀργάνωσι νὰ τὴν σπείρωσι κτλ.

β'. Τὴν οἰκονομίαν ἐν γένει, ἐφαρμοζομένην εἰς τὴν τῶν φυτῶν οἰκονομικὴν χρῆσιν, καὶ εἰς τὴν κτηνοτροφίαν.

γ'. Τοὺς τῆς μηχανικῆς κανόνας, ὅσοι εἶναι ἀναγκαῖοι εἰς κατασκευὴν γεωργικῶν ἐργαλείων, ἀμαξῶν, τροχῶν κτλ.

Π'. Τὰ πολυτέχνικὰ σχολεῖα, χρήσιμα εἰς τοὺς τεχνίτας, μᾶς ὑπόσχονται τὴν διδασκαλίαν τῶν τεχνῶν ἐν γένει, καὶ πάσης μιᾶς μερικώτερον. Εἰς ταῦτα πρέπει νὰ διδάσκωνται οἱ φιλότεχνοι τὰ ἐφεξῆς.

α'. Χημεῖαν ἐφαρμοζομένην εἰς τὰς τέχνας μὲ τὰ ἀναγκαῖα πειράματα, καὶ κατ' ἐξοχὴν ἐρμηνεύουσιν τὰ πρακτικὰ μαθήματα τῆς ζυμώσεως τοῦ κρασίου, τοῦ ζύθου, τῆς ῥακῆς, τοῦ ὀξους, τὴν ἀρτοποιίαν, τὴν σκευασίαν τοῦ ἀμύλου, τοῦ σαπωνίου, τὴν βυρσοδεψικὴν, τὴν βαπτικὴν, τὴν λευκαντικὴν.

β'. Πειραματικὴν Φυσικὴν, ἐφαρμοζομένην εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον, εἰς τὰς τέχνας, καὶ εἰς ἄλλα διάφορα ἔργα.

γ' Μαθηματικὴν, εἰς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ εἶναι προπαρασκευασμένος ὁ μαθητὴς ἀπὸ τὰ κοινὰ σχολεῖα.

δ'. Μηχανικὴν, ὡς μέρος τῆς ἐφηρμοσμένης Μα-

Σηματικῆς ἐρμηνεύουσιν ὅχι μόνον ταὶ ἀρχαὶ ταύτης καὶ τῆς Ὑδροστατικῆς καὶ Ὑδραυλικῆς, ἀλλὰ καὶ τὴν κατασκευὴν διαφόρων ἐπιφελέων μηχανῶν μὲ μικρὰ καὶ ἀκριβῶς ἐξεργασμένα σχέδια.

ε'. Πρακτικὴν Γεωμετρίαν, ἐφαρμοζομένην εἰς καταμέτρησιν ἀγρῶν, βουνῶν, ὕψων κτλ.

ζ'. Τεκτονικὴν καὶ ὕδραγωγικὴν· τὴν μὲν εἰς οἰκοδομὴν οἰκῶν, καὶ ἄλλων κτιρίων· τὴν δὲ εἰς τὸ νὰ ὁδηγῶσι νερὰ χρήσιμα εἰς μύλων, καὶ ἄλλων τεχνουργειῶν κινήσιν, εἰς βρύσεις κτλ.

η'. Τεχνολογίαν, ἐν γένει παριστάνουσαν Ποῖα τεχνικὰ ἔργα ἐμποροῦμεν νὰ λάβωμεν δι' ἀνθρωπίνης χειρὸς ἀπὸ τὰ τρία γένη τῶν τῆς γῆς σωμάτων, καὶ ἰδιαίτερα ἐρμηνεύουσιν τὸν τρόπον τῶν διαφόρων ὑφασμάτων, σκευασίαν κοκκαλίνων καὶ ἐλεφαντίνων πραγμάτων, ξυλίνων καὶ ὑελίνων, ἐργασίαν διαφόρων μετάλλων κτλ.

ΠΑ'. Τὰ ἐμπορικὰ σχολεῖα σκοπὸν κύριον ἔχουν τὴν ἔκθεσιν ὅλων τῶν μέσων, διὰ τῶν ὁποίων μαυθάνουσιν οἱ νέοι νὰ πραγματεύωνται, Μαθήματα τούτων ἀναγκαῖα εἶναι τὰ ἐφεξῆς.

α'. Ἡ τέχνη τῆς ἀλληλογραφίας, καὶ τῆς συνθέσεως τῶν εἰς τὴν ἐμπορίαν ἀναγκαίων συμφωνητικῶν, ἐξορηγητικῶν, συναλλαγματικῶν κτλ. γραμμάτων.

β'. Ἡ ἐπιστήμη τῆς ἐμπορίας, διδάσκουσα τοὺς διαφόρους αὐτῆς κλῶνας, τὰς ἀρχὰς τῆς ἀξίας καὶ τιμῆς τῶν φορτίων, τὰ μέσα τῆς πληρωμῆς, καὶ τὰ τῆς εὐκολίας καὶ ἐπιδόσεως τῆς ἐμπορίας.

γ'. Τὰ δίκαια τῆς ἐμπορίας καὶ τῶν συναλλαγμάτων.

δ'. Ἡ καταστιχογραφία.

ε'. Ἡ ἐμπορικὴ Γεωγραφία, ἐξηγουσα τὰ ὅρια τῶν διαφόρων ἐπικρατειῶν ὡς πρὸς τὴν ἐμπορίαν, καταγράφουσα ποταμούς, ὁδούς, ἐμπορικὰς πόλεις, προϊόντα, ἐργαστήρια, νομίσματα, ἐμπορικὰς σχέσεις τῶν πόλεων, ἐξαγωγὴν καὶ εἰσαγωγὴν προϊόντων, μεγάλους ἐμπορικοὺς οἴκους κτλ.

ς'. Ἱστορία τῆς ἐμπορίας, ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἕως τῶν ἡμερῶν μας, ἐκθέτουσα τὰ παντὸς ἔθους εἰς τὴν ἐμπορίαν βοηθήματα, καὶ ποίαν χεῖρ ἢ κατάχρησιν ἔκαμνεν εἰς αὐτά.

ζ'. Ἡ τῆς ἐμπορίας, ὅπου ἐκθέτονται τὰ μέσα τῆς ὀρθῆς γνώσεως καὶ διακρίσεως τῶν εἰς ἐμπορίαν προβλη-
λομένων φυσικῶν προϊόντων, καὶ οἱ χαρακτῆρες τῆς γνησιότη-
τος ἢ νοθεύσεως, καὶ τὰ δοκιμαστικὰ μέσα ὧν εἶναι ἀμφέ-
βολοι οἱ χαρακτῆρες.

Σημειώσεις. Τὰ χωρικά καὶ πολυτεχνικὰ καὶ ἐμπορικὰ σχο-
λεῖα, ἔσον ὠφελίμα εἶναι εἰς ἔλα τὰ φωτισμένα ἔθνη, ἐπειρῇ διαμορ-
φίσουν εἰς ἑλὰς τὰς τάξεις τῶν ἀνθρώπων τὸν χρεωδότην νοῦν, καὶ
ἐπαφίλειον τὰ μέσα τῆς εὐζωίας καὶ εὐλείας τῶν ἔθνων, τὸν εἶναι
εἰς ἡμᾶς κατὰ τὸ παρὸν ἀνέκοντα καὶ ξένα πράγματα, οὐδ' εἶναι ἐν-
κόλον νὰ εἰσαχθῶσι γρήγορα εἰς τὸ γένος μας· διότι σιωπῶ, ὅτι μας
ἐλλείπου τὰ διδασκτικὰ βιβλία, οἱ ἔμπειροι τοιοῦτων μαθημάτων δι-
δάσκαλοι, αἱ εἰς ταῦτα ἀπαιτούμεναι δαπάναι· ἔλα ταῦτα τὰ δυσκόλα
ἐμποροῦν νὰ ἐνδοχυνθῶσι ἐκ τῆς προθυμίας τῶν φιλογενῶν. τὸ παν-
των δυσκολώτατον, τὸ ὅποιον χρειάζεται ἡ πατρίς μας, εἶναι κοινὴ
φροντίς, τὴν ὅποιαν δὲν δύναται ἄλλος νὰ ἀναδεχθῇ, εἰμὴ διὰ μὲν
τὰ χωρικά σχολεῖα οἱ πρεσβυτέραι τῆς ἀγίας ἡμῶν Ἐκκλησίας, οἱ πνευ-
ματικοὶ ἡμῶν ποιμένες· διὰ δὲ τὰ ἄλλα σχολεῖα, μαλιστα δὲ διὰ τὰ
ἐμπορικά, τὸ σύστημα τῶν χρησιμωτάτων πραγματευτῶν. Ἐὰν ταῦτα
εἶναι δυσκόλον νὰ κατορθωθῶσι, φανερόν εἶναι ὅτι οὐδὲ λόγος πρέπει
νὰ γείνη περὶ ἄλλων τινῶν σχολείων, τὰ ὅποια ἐπιμελοῦνται τὰ ἔ-
θνη τῆς Εὐρώπης, λέγω ἐρκετολογικά, στρατιωτικά, ἐχυροποιτικὰ
κτλ. Ἀφίοντες λοιπὸν ταῦτα νὰ τὰ ἀπολαύσωσι ἐπωφελῶς οἱ τέλειαι
ἡμεῖς, ὑποσυνάπτομεν τινα περὶ τῶν ἑα εἰχάμεν, καὶ ἔχομεν αὖν Θεῷ,

προσπαθῶντες τὴν βελτιώσιν των κατὰ παράδειγμα τῆς φωτισμένης Εὐρώπης.

ΠΒ'. Πολλοὺς νέους, ἂν οὐ διανύσωσιν εὐτυχῶς τὸ στάδιον τῶν κοινῶν σχολείων, εὐρυτά καὶ φιλομάθεια τοὺς προσκαλεῖ ν' ἀφιερῶσιν εἰς τὰς Μούσας, καὶ νὰ ἐπαγγέλθωσι διδασκαλικόν, ἢ ἄλλο φιλολογικόν ἐπάγγελμα, ἢ νὰ εἶναι στολισμένοι μὲ ὑψηλότερον βαθμὸν παιδείας. Οὗτοι πρέπει ἐξ ἅπαντος νὰ μεταβῶσιν εἰς τὰ Γυμνάσια διὰ νὰ διδασχθῶσι τὴν παλαιὰν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, κ' ἐκεῖθεν νὰ ἐμβῶσιν εἰς τὰ Πανεπιστήμια.

ΠΓ'. Εἰς τὰ Γυμνάσια ἢ Λύκεια, ὅπου πρέπει νὰ παρασκευασθῶσιν οἱ μαθηταὶ εἰς τοὺς πρὸς ἀπόκτησιν τῆς Φιλοσοφίας ἀγῶνας, εἶναι ἀναγκαῖα μαθήματα τὰ ἑφεξῆς.

α'. Ἡ Γραμματικὴ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, κατὰ τὸ ἑτυμολογικόν καὶ τὸ συντακτικόν αὐτῆς μέρος.

β'. Ἐξήγησις τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων, βαθμηδὸν προχωροῦσα ἀπὸ τοὺς εὐληπτοτέρους ἕως τοὺς κλασσικοὺς συγγραφεῖς καὶ ποιητάς.

γ'. Γεωγραφία παλαιὰ παραβαλλομένη μὲ τὴν νέαν.

δ'. Ἱστορία παλαιὰ καὶ νεωτέρα.

ε'. Ἀριθμητικὴ, τῆς ὁποίας τὰς ἀρχάς ἐδιδάχθη ὁ νέος εἰς τὰ κοινὰ σχολεῖα (Ος', β'), καὶ Συμβολικὸς λογισμὸς, ἢ Ἀλγεβρα, κατὰ μόνον τὰ στοιχειωδέστερα καὶ ἀπλούστερα αὐτῆς μέρη.

ς'. Φυσικὴ Ἱστορία καὶ Φυσικὴ πειραματικὴ.

ζ'. Γύμνασις εἰς τὸ συντάσσειν ἐπιστολάς ἑλληνιστὶ, καὶ εἰς τὸ στιχοιγεῖν Ἰαμβικά, καὶ Ἡρώα ἐπιγράμματα.

η'. Ἡ διδασκαλία τῆς πίστεως.

θ'. Ἡ Λατινικὴ γλῶσσα.

Ε'. Ἱστορίαν τῆς Φιλοσοφίας.

Ζ'. Θεωρίαν τῆς ποιητικῆς καὶ ῥητορικῆς, ὅποτε ὁ διδάσκαλος τῆς Ἑλληνικῆς Φιλολογίας πρέπει νὰ ἐξηγή εἰς τοὺς μαθητὰς ἀναλυτικῶς τοὺς λόγους τοῦ Δημοσθένους, καὶ τινὰ δράματα τῶν κλασσικῶν ποιητῶν.

ΠΖ'. "Ὅσοι εἶναι προσκαλεσμένοι ὑπὸ τῆς Θείας προνοίας, καὶ ἀναρλεγμένοι ἀπὸ τὸ πῦρ τοῦ Θείου ζήλου καὶ τῆς φιλοφρονείας νὰ γείνωσι λειτουργοὶ τοῦ ὑπερφυστάτου βήματος, καὶ ὁδοῖ τοῦ ἀδελφῶν των εἰς τὸ Θεῖον θέλημα, ἀναγκαιῶς πρέπει νὰ διδάχθῃσι τὴν ἱερὰν Θεολογίαν. Οὗτοι χάρις ἱερὸν ἔχουσι νὰ γυμνασθῶσιν εἰς τὰ ἐφεξῆς μαθήματα.

α'. Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν, ὅση μάλιστα ἀποβλέπει τὴν Ἀ'. ἀπὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα, καὶ ἐφεξῆς τοὺς ἱεροὺς πατέρας καὶ Θεολόγους.

β'. Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν παλαιὰν Γραφὴν μὲ ἐρμηνείαν τῶν κυριωτέρων ἀντικειμένων, καὶ τῆς χωρογραφίας τῶν τόπων, ὅσοι ἀναφέρονται εἰς τὴν Θεόπνευστον ταύτην βίβλον.

γ'. Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν νέαν Διαθήκην μὲ ἐρμηνείαν εἰς ἓνα ἀπὸ τοὺς εὐαγγελιστὰς, καὶ μάλιστα τὸν Ἰωάννην.

δ'. Τὰ δίκαια τῆς Ἐκκλησίας.

ε'. Δογματικὴν Θεολογίαν.

ς'. Εἴδησιν τῶν κανόνων τῶν ἱερῶν Συνόδων.

ζ'. Ῥητορικὴν εἰς στήριξιν τῶν πιστῶν, καὶ ὁδηγίαν εἰς πράξιν τῆς Θείας ἐντολῆς, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.

Σημείωσις. Αἱ ἀνατολικαὶ γλῶσσαι Ἑβραϊκὴ καὶ Ἀραβικὴ κρίνονται ὑπὸ τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἀναγκαιῶς εἰς τὸν Θεολόγον. Ἐάν καὶ οἱ ἡμέτεροι Θεολογοὶ δυναθῶσι νὰ πᾶς μάθωσιν, εἶναι ἑπαιτός των διὰ τὴν ἐν Θεῷ προδιόριστον· εἰς μὴ· τοὺς εἶναι τότε ἀφαικταὶ ἡ Ἑλληνικὴ καὶ ἡ Λατινικὴ, ὅσον εἰς τοὺς ὁδηγούς· οἱ ὀφθαλμοί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Διάταξις τῶν μαθημάτων εἰς τὰ κοινὰ σχολεῖα καὶ εἰς τὰ Γυμνάσια.

ΠΖ'.

Ε' ξακετὴ ἡ ἑπταετὴ παιδεία ἐμβαίνοντα εἰς τὰ κοινὰ σχολεῖα διὰ τὴν ἀποκτήσασαι τὰς ἀναγκαίας τῶν γνώσεις (ΟΣ'.) πρέπει νὰ ἐνδιατρίψωσιν εἰς αὐτὰ πέντε τὸ πολὺ ἑνιαυτούς. Εἰς καθ' ἓνα ἑνιαυτὸν πρέπει νὰ προσδιορισθῶσι τὰ μαθήματα πάσης μιᾶς ἡμέρας τῆς ἐβδομάδος, καὶ νὰ διαρκῇ καθ' ἓνα μίαν τουλάχιστον ὥραν· ὁ πρῶτος ἑνιαυτὸς ὀνομάζεται συνήθως πρώτη τάξις ἢ κλάσις τῶν μαθημάτων, ὁ δεῦτερος δευτέρα κτλ. Ἀφίναντες οὖν τὰς ὥρας καθενὸς μαθήματος νὰ τὰς προσδιορίζωσιν οἱ διοικηταὶ τῶν σχολείων κατὰ τὰς περιστάσεις, λέγομεν μόνον Ποῖα μαθήματα εἶναι χρειώδη εἰς πᾶσαν τάξιν, καὶ ποσάκις τῆς ἑβδομάδος πρέπει νὰ τὰ διδάσκωσι.

ΠΗ'. Εἰς τὴν πρώτην τάξιν τῶν κοινῶν σχολείων. α') Τὸ συλλαβίζειν, ὡς προπαρασκευὴν εἰς τὴν ὀρθογραφίαν· ἅπαξ τῆς ἐβδομάδος. β') Ἀνάγνωσις ἀπὸ βιβλία περικτικὰ διαφόρων πραγμάτων, ὅποῖον εἶναι ἡ Πρωτοπειρία τοῦ κυρίου Δημητρίου Δαρβάρως· καθ' ἑκάστην ἡμέραν. γ') Ἀριθμητικὴ ἄγραφος, ἥγου γύμνασις εἰς τὴν σύναψιν, ἀφαίρεσιν, πολλαπλασιασμὸν, δισείρεσιν, χωρὶς νὰ γράφωσι χαρακτῆρας· πρῶτον νὰ μάθωσι τὴν ἀρίθμησιν ἐκ στήθους ἕως τῶν 100, καὶ τῶν 1000, καὶ ἐφεξῆς· δεῦτερον, ἐρωτώμενα Ποῖα κάμνουν τὰ 5 καὶ τὰ 3 ὁμοῦ, ἢ Ποῖα μένουσι ἀφ' οὗ ἀφαίρεσης

3 ἀπὸ 10, ἢ Πόσα γίνονται τὰ 10 ἀρ' οὗ τὰ λάβης πεντάκις, ἢ πόσα λαμβάνει καθείς ἀρ' οὗ 10 ἄνθρωποι μοιρασθῶσιν 30 ὀβελοῖς, νὰ γυμνασθῶσι κατ' ὀλίγον νὰ ἐπιλύωσι τὰ τοιαῦτα προβλήματα. Οἱ Γερμανοὶ ἐνυμᾶζοντι τοῦτο Κορπ-τέχνην, ἤθουν λογαριάζειν μετὴν κεφαλὴν· τετράκις. δ'.) Καλλιγραφία· τετράκις. ε'.) Ἀνάγνωσις τῆς κατηχέσεως· τρίς. ε'.) Ἐξήγησις τῆς Κατηχέσεως· δίς. ζ'.) Τὰ μέρη τοῦ λόγου τῆς κοινῆς ἡμῶν γλώσσης, ἐπιπολαίως ἐρμηνεύόμενα· τρίς.

ΠΘ'. Εἰς τὴν δευτέραν τάξιν. α'.) Ἀνάγνωσις ἀπὸ βιβλία περικτικὰ χρησίμων καὶ τερπνῶν πραγμάτων, καὶ πρὸς τὴν ἀγαθοεργίαν παρακινητικά. Τοιαῦτα εἶναι ἐγχειρίδια τινὰ τοῦ κυρίου Δημητρίου Δαρβάρους, καὶ μάλιστα τὸ Ἐκλογάριόν του· δίς. β'.) Κατήχησις τῆς ἱεράς πίστεως· τρίς. γ'.) Νὰ γράφουν εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν μετὰ ὑπαγορίαν τοῦ διδασκάλου, καὶ νὰ διδάσκωνται τὸ ὀρθογραφικόν· δίς. δ'.) Γραμματικὴ τῆς ὁμιλουμένης γλώσσης· τρίς. ε'.) Ἀριθμητικὴ μετὰ χαρακτήρας ἐπὶ πίνακος, ἢ χαρτίου· τρίς. ε'.) Καλλιγραφία· τρίς.

Υ'. Εἰς τὴν τρίτην τάξιν. α'.) Κατήχησις τῆς πίστεως, ἐξηγουμένη πλατύτερα ἐκ τοῦ ἱεροῦ εὐαγγελίου· τρίς. β'.) Ἀνάγνωσις βιβλίων ἡθικῶν εἰς τὴν ὁμιλουμένην γλῶσσαν· δίς. γ'.) νὰ γράφωσι κατ' ὑπαγορίαν τοῦ διδασκάλου· δίς. δ'.) Γραμματικὴ τῆς ὁμιλουμένης γλώσσης· τρίς. ε'.) Νὰ συνθέτωσι γράμματα μικρά· δίς. ε'.) Ἀριθμητικὴ ἔγγραφος· τρίς. ζ'.) νὰ ἀναγιγνώσκωσιν ἑλληνικὰ συγγράμματα, καὶ νὰ γράφωσι διάφορα ἑλληνικὰ ὀνόματα καὶ ῥήματα· τρίς. η'.) Καλλιγραφία· τρίς.

ΦΑ'. Εἰς τὴν τετάρτην τάξιν. α'.) Κατήχησις μετὰ ἐρμηνείαν ἐκ τῶν ἁγίων Γραφῶν· δίς. β'.) Καλλιγραφία· δίς. γ'.)

Γραμματική τῆς ὁμιλουμένης γλώσσης, καὶ γύμνασις εἰς τὸ γράφειν καθ' ὑπαγορίαν· τρίς. δ'.) Συντάγματα ἢ θέματα εἰς τὴν ὁμιλουμένην γλώσσαν· τρίς. ε'.) Ἀριθμητικὴ τῶν κλασμάτων καὶ τῶν διαφόρων μεθόδων· τρίς. ς'.) Ἀρχαὶ τῆς Γεωμετρίας· τρίς. ζ'.) Τεκτονική· τρίς. η'.) Γεωγραφία τῆς ἐπικρατείας· τρίς. θ'.) Ἰχνογραφία· καθ' ἐκάστην ἡμέραν τῆς ἐβδομάδος.

ΨΒ'. Εἰς τὴν πέμπτην τάξιν. α'.) Κατήχησις μὲ ἐρμηνείαν ἐκ τῶν ἀγίων Γραφῶν· δίς. β'.) Καλλιγραφία. δίς. γ'.) Γραμματικὴ τῆς ὁμιλουμένης γλώσσης, καὶ θέματα εἰς τὸ συντακτικὸν μέρος· τρίς. δ'.) Στερεομετρία καὶ Μηχανική· τρίς. ε'.) Ἀριθμητικὴ· τρίς. ς'.) Τεκτονική· ἅπαξ. ζ'.) Φυσικὴ Ἰστορία· ἅπαξ. η'.) Πειραματικὴ Φυσική· δίς. θ'.) Γεωγραφία τῶν ἄλλων ἐπικρατειῶν· δίς. ι'.) Ἀπαγγελία, ἧχουν γύμνασις εἰς τὸ καλῶς ἀναγινώσκειν· δίς. ια'.) Ἰχνογραφία· καθ' ἐκάστην ἡμέραν.

Σημείωσις. Τῆς τετάρτης καὶ πέμπτης τάξεως τὰ μαθήματα διδύσκονται· μόνον ὅσοι εἶναι προσδιορισμένοι εἰς τὰ ἔργα τοῦ κοινωκοῦ βίου· ὅσοι δὲ μέλλουν νὰ γείνωσι, θεωροῦντες τῶν Μουσῶν, μετὰ τὴν τρίτην τάξιν τῶν κοινῶν σχολείων μεταβαίνουσιν εὐθὺς εἰς τὰ Γυμνάσια.

ΨΓ'. Τῶν Γυμνασίων τὸν χρόνον οἱ μὲν συμπέλλουσιν εἰς τρεῖς ἐνιαυτούς· ἄλλοι δὲ (καθὼς εἰς τὴν Αὐστριακὴν ἐπικράτειαν) ἐκτείνουσιν εἰς ἕξ. Ἡμεῖς δὲ ἀκολουθοῦντες ἐν ταῦθα τοὺς δευτέρους, ὅσον διὰ νὰ δώσωμεν τύπον τινα τῶν μαθημάτων, ἀρίνομεν τὸν προσδιορισμὸν εἰς τὴν φρονίμην διαταγὴν τῆς τῶν σχολείων διοικήσεως, ἥτις ἐμπορεῖ νὰ περιπατήσῃ καὶ εἰδῇ τὴν μέσσην ὁδὸν μεταξὺ τῆς ὑπερβολῆς καὶ τῆς ἐλλείψεως.

ΨΔ'. Εἰς τὴν πρώτην λοιπὸν τῶν Γυμνασίων τάξιν διδά-

σκονται τὰ ἐφεξῆς. α'.) Θεολογική διδασκαλία· τρίς. β'.) Ἐξήγησις τῆς Ἑλληνικῆς Γραμματικῆς καὶ τῶν εὐληπτοτέρων Ἑλλήνων συγγραφέων· καθ' ἡμέραν. γ'.) Γεωγραφία νέα καὶ νέα Ἱστορία· τρίς. δ'.) Συμβολικὸς Λογισμὸς, ἢ Ἀλγέβρα· τετράκις. ε'.) Φυσικὴ Ἱστορία· τετράκις.

4Ε'. Εἰς τὴν δευτέραν τάξιν ἀκολουθοῦν τὰ αὐτὰ μαθήματα· ἀλλ' ἀντὶ τῆς νέας Γεωγραφίας εἰσάγεται ἡ παλαιά, καὶ ἀντὶ τῆς νέας Ἱστορίας ἡ ἱστορία τῶν παλαιῶν ἔθνων.

4Σ'. Εἰς τὴν τρίτην τάξιν ἀκολουθοῦν πάλιν τὰ αὐτά· ἀλλ' ἀντὶ τῆς Φυσικῆς Ἱστορίας εἰσάγεται ἡ πειραματικὴ Φυσική.

4Ζ'. Εἰς τὴν τετάρτην γίνεται ἀκολουθία τῶν αὐτῶν· ἀλλ' ἀντὶ τῆς Φυσικῆς εἰσάγεται ἡ Λατινικὴ γλῶσσα.

4Η'. Ἐξήγησις τῶν κλασσικῶν λογογράφων γίνεται εἰς τὴν πέμπτην τάξιν, καὶ ἄσκησις εἰς τοὺς ἐπιστολικοὺς χαρακτήρας.

4Θ'. Εἰς τὴν ἕκτην ἐξηγοῦνται οἱ ποιηταί, καὶ διδάσκονται τὰ περὶ ἐπιγραμμάτων, καὶ τὰ λεγόμενα ῥητορικὰ προγεμνάσματα.

Ρ'. Ἡ παράδοσις τῆς Φιλοσοφίας ἀπαιτεῖ τριῶν ἐνιαυτῶν διάστημα, διὰ τὸ νὰ γείνη ὁπωσοῦν πλήρης. Πρῶτος ἐνιαυτός. α'.) Καθαρὰ Μαθηματικὴ· καθ' ἡμέραν. β'.) Θεωρητικὴ Φιλοσοφία· καθ' ἡμέραν. γ'.) Φυσικὴ Ἱστορία· τρίς. Δεύτερος ἐνιαυτός. α'.) Ἐφηρμοσμένη Μαθηματικὴ· καθ' ἡμέραν. β'.) Πειραματικὴ Φυσική· καθ' ἡμέραν. γ'.) Πρακτικὴ Φιλοσοφία· καθ' ἡμέραν. Τρίτος ἐνιαυτός. α'.) Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας· καθ' ἡμέραν. β'.) Θεωρία τῆς Ποιητικῆς καὶ τῆς Ῥητορικῆς· καθ' ἡμέραν.

Σημείωσις. Τὸ σχέδιον τῶν Θεολογικῶν μαθημάτων δελεῖ διαταχθῆναι καλλίστα καὶ ὠφελιμώτατα, ἐπὶ τῶν οἱ ἀγαθοὶ ποιῆτες μαρτυροῦσι τὰ μαθήματα ταῦτα εἰς χωριστὸ Γυμνάσιον τῆς Θεολογίας.

ταῦτε πρέπει νὰ συνταχθῶσι καὶ τὰ ἀναγκαῖα βιβλία μὲ ἐπιστάσιαν καὶ ἐφορίαν ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν, οἵτινες ἴδωσι τὰς τάξεις τῶν Θεολογικῶν τῆς Ἑλλάδος σχολείων. Ἀφαιρούτες λοιπὸν κατὰ τὸ παρὸν ἡμεῖς ἀφ'αυτοῦ τὸ πρῶτον, ὑποτυπάζομεν ἐλίγα τινα περὶ τῆς εἰδικῆς μεθόδου τοῦ διδάσκειν τὰ τῶν κοινῶν σχολείων καὶ Γυμνασίων κατὰ τὰ (B²).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ. 5.

Εἰδικὴ Μέθοδος.

ΡΑ'.

Μέθοδος τοῦ συλλαβίζειν. α'. Εἰς τὴν τάξιν τῶν γραμμάτων εἶναι καλὸν πρῶτον νὰ μαθάνῃ ὁ παῖς τὰ φωνήεντα καὶ τὰς διφθόγγους, καὶ ἔπειτα τὰ σύμφωνα.

β'. Τὰ ἐνύματα τῶν τοῦ ἀλφαβήτου γραμμάτων καλὸν εἶναι νὰ μὴ προφέρονται ὅλα • διότι εἰς τὸν συλλαβισμὸν δὲν τὰ χρειαζόμεθα ὅλα • εἰάν, φεῖ εἰπεῖν, προφέρωμεν τὸ α ἄλφα, εἰς τὸν συλλαβισμὸν ἀφίνομεν τὸ λφα, καὶ κρατοῦμεν μόνον τὸ α, ὁμοίως ἀπὸ τὸ βῆτα ῥίπτομεν τὸ ητα, καὶ κρατοῦμεν μόνον τὸ β. Ἡ μέθοδος λοιπὸν ἀπαιτεῖ νὰ προφέρουν οἱ παῖδες ἐκείνους μόνον τοὺς φθόγγους, ἐκ τῶν ὁποίων συγκροτεῖται ἡ συλλαβή.

γ'. Αἱ πρῶται συλλαβαί, τὰς ὁποίας προφέρει ὁ παῖς κατ' ἀρχὰς, εἶναι καλῆτερον νὰ σημαίνωσι πράγματα • οἶον, πῦρ, φῶς, πούς, χεῖρ, παρὰ νὰ εἶναι ἀσήμαντοι • οἶον, αβ, γε, πα κτλ.

δ'. Ἀφ' οὗ γνωρίσῃ τὰ γράμματα ὁ παῖς, εἶναι περιττὴ εἰς τὸ συλλαβίζειν ἡ ἐπανάληψις τῶν γραμμάτων • αὖν, β = α = βα, ἀλλ' εὐθὺς νὰ προφέρῃ βα. βιβλιοθήκη Θεσσαλονίκης

ΡΒ'. Ἀπαγγελίας. Μετὰ τὸν συλλαβισμὸν ἔρχεται ἡ ἀνάγνωσις, ἣτις πρέπει νὰ γίνεται κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ὀρθῆς ἀπαγγελίας.

α'. Νὰ προφέρῃ ὁ παῖς πάντα φθόγγον, καὶ πᾶσαν συλλαβὴν τόσον καθαρῶς καὶ εὐκρινῶς, ὥστε εἰς τὴν ἐκφώνησιν πάσης λεξέως ν' ἀκούονται μὲ φυσικὸν τινα τόνον ὅλα τὰ μέρη τῆς φωνῆς, χωρὶς νὰ χάνεται ἢ νὰ πνίγεται οὐδὲ τὸ παραμικρὸν.

β'. Νὰ διαθρένῃ τὴν ἀνάγνωσίν του κατὰ τὰ κόμματα, καὶ τὰς ὑποστιγμὰς καὶ στιγμὰς, ἥγουν νὰ ἀναπαύῃ τὴν φωνήν του κατὰ μὲν τὸ κόμμα ὀλίγον, κατὰ δὲ τὴν ὑποστιγμὴν περισσότερον, κατὰ δὲ τὴν στιγμὴν νὰ στέκῃ μὲ τελείαν διακοπὴν. Ἡ ὀρθὴ ἀνάγνωσις τοῦ διδασκάλου διδὲι τὸ μέτρον τῆς ἀναπαύλης εἰς τὸν μαθητὴν.

γ'. Νὰ σχηματίζῃ τὴν φωνὴν του κατὰ τὴν ἔννοιαν τῶν ἀναγνωσκομένων· ἥγουν νὰ ἐρωτᾷ, νὰ θαυμάζῃ, νὰ βραδύνῃ, ἢ νὰ ταχύνῃ τὴν ἀνάγνωσιν, καθὼς ἀπαιτεῖ ἡ ἔννοια (Ἴδε Αἰσθημ. ΡΥΑ'). Ἄλλ' εἰς τοῦτο χρειάζεται ὁ παῖς νὰ καταλαβὴν ἐντελῶς τὴν ἔννοιαν τῶν ἀναγνωσκομένων· διὰ τοῦτο ἀδύνατον εἶναι νὰ ἀπαγγεῖλῃ ὀρθῶς ὑψηλὰ συγγράμματα, λέγω τραγωδίας, ρητορικοὺς λόγους κτλ. Πρέπει λοιπὸν κατ' ὀλίγον νὰ γυμνάζεται εἰς ἀπαγγελίαν συντόμων καὶ εὐκαταλήπτων περιόδων, καὶ ἐν γένει ἐννοιῶν, τὰς ὁποίας ἀντιλαμβάνεται τὸ πνεῦμα του.

ΡΓ'. Γραφῆς καὶ Ἰχνογραφίας. Εὐανάγνωστα καὶ εὐκρινῇ νὰ γράφῃ ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἀπλοῦς στολισμὸς του, ἀλλὰ καὶ καθήκον του πρὸς τοὺς ἄλλους, οἵτινες μέλλουν νὰ διαβάσουν τὰ γράμματά του.

α'. Νὰ ἔχῃ ἔμπροσθέν του παραδείγματα καλλιγραφίας,

καὶ νὰ τὰ μιμῆται κατ' ἀρχάς με ἀργοπορίαν, ἕως οὗ νὰ ἀποκτήσῃ ἔξιν.

β'. Μετὰ τὴν γύμνασίν του, νὰ λαμβάνῃ παρίοδόν τινα ἀπὸ βιβλία καὶ χωρὶς παράδειγμα νὰ τὴν καλλιγραφή.

γ'. Νὰ ἀποφεύγῃ τὴν συγκόλλησιν δύο ἢ τριῶν στοιχείων ὁμοῦ.

δ'. Διὰ νὰ καλλιγραφή, ἀνάγκη εἶναι νὰ γυμνάζεται συγχρόνως εἰς τὴν ἰχνογραφίαν. Πρῶτον πρέπει νὰ γυμνάσῃ τὴν χεῖρα του νὰ ἄγῃ εὐθείας γραμμὰς ἐπὶ πίνακος με τὸ ἀσπρόχρωμα· λαμβάνει δὲ τὴν ἔξιν, εἰν γράψῃ εὐθείαν με τὸν καρόνα, καὶ ἐπ' αὐτῆς ἄγῃ ἄλλην καὶ ἄλλην με τὴν χεῖρα του.

ε'. Διὰ νὰ συνηθίσῃ νὰ γράψῃ κύκλον, ἄς τὸν γράψῃ πρῶτον με τὸν διαβήτην· ἔπειτα ἐπάνω τοῦ γεγραμμένου ἄς γράψῃ ἄλλους με βραδύτητα· κατ' ὀλίγον ἄς ἐπιταχύνῃ τὴν γραφὴν των, ἕως οὗ νὰ δύναται νὰ τὸν γράψῃ με μίαν ἀδιάκοπον περιστροφὴν τῆς χειρὸς του.

ς'. Νὰ γράψῃ ἔπειτα κατὰ μικρὸν ὠρειδῆ σχήματα, καὶ τᾶλλα τὰ γεωμετρικὰ, ἕως οὗ νὰ καταντήσῃ νὰ γράψῃ ἄνθη, ζῳακια κτλ. Ἡ ἐκτεταμένη τούτων διδασκαλία ἀνήκει πλέον εἰς τὸν διδάσκαλον τῆς ἰχνογραφίας παρὰ εἰς τὴν ἐπιτομὴν ταύτην.

ΡΔ'. Γλῶσσης. Ἐάν δὲν μάθῃ τις ὀρθῶς τὴν μητρικὴν του γλῶσσαν, ἄς μὴ ἐλπίζῃ μεγάλης προσόδου οὔτε εἰς τὰς ἄλλας γλῶσσας οὔτε εἰς τὰς ἐπιστήμας. Ἔως τὴν σήμερον ἀμελεῖτο ἡ λαλουμένη ἡμῶν γλῶσσα, καὶ ἐσπουδάζετο μόνον ἡ παλαιά· ἀλλὰ κατὰ τὸ παρὸν κρίνεται ὅχι μόνον ὄργανον προκοπῆς ὅλου τοῦ γένους, ἀλλὰ καὶ μέσον τοῦ νὰ μαθαίνουν οἱ νέοι μας καὶ τὴν παλαιὰν εὐκολώτερα. Ἀποδίδομεν ὀλίγους κανόνας εἰς ἀσκησίνης.

α'. Κατ' ἀρχάς νὰ μαθαίνῃ τὴν ὕλην τῆς γλῶσσης. ἡ-

γουν ὀνομασίας τῶν πραγμάτων· πρῶτον ὀνόματα οὐσιαστικά· οἶκος, φέρον εἰπεῖν, τράπεζα, βοῦς, κύων, πετεινὸς κτλ. ἔπειτα ἐπίθετα· οἶον, πράσινον, κόκκινον, κίτρινον κτλ. λεπτόν, παχύ, μέγα, μικρόν, εὐώδες, δυσώδες κτλ. ἐφεξῆς ῥήματα, τὰ ὅποια ἐμπορεῖ κατ' ἀρχὰς νὰ λαμβάνη ἀπὸ τὰς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου. π. χ. Ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν χεῖρα γράφει, ῥόπτει, πλέκει, κόπτει, δένει κτ. μὲ τοὺς πόδας, περιπατεῖ, στέκει, τρέχει, λακτίζει κτλ.

β'. Τὰς διαφόρους λέξεις νὰ ἀναγόγη ὁ διδάσκαλος εἰς γένητινα, ὅθεν νὰ πορισθῇ τὰ ὁκτωὶ μέρη τοῦ λόγου.

γ'. Ν' ἀποδώσῃ τὰς κλίσεις τῶν ὀνομάτων, καὶ τὰς συζυγίας τῶν ῥημάτων, ἐκδέτων τὴν διαφορὰν τῶν γενιῶν καὶ τῶν ἀριθμῶν καὶ τῶν προσώπων.

δ'. Εἰς τοὺς γενικοὺς τύπους νὰ ἐφαρμόξῃ παραδείγματα, καὶ νὰ τὰ προβάλλῃ εἰς τοὺς μαθητὰς νὰ τὰ σχηματίζωσιν, ἢ, ὡς λέγομεν, νὰ τοὺς τεχνολογῇ.

ε'. Νὰ ἔχουν ὑπ' ὄψιν τοὺς γενικωτέρους κανόνας τῆς ὀρθογραφίας μὲ συντομίαν ἐκτεθειμένους, καὶ νὰ γυμνάζωνται τὸ ὀρθογραφικόν κατ' αὐτοὺς, καὶ τὸ περισσότερον κατὰ τοὺς γενικοὺς τύπους τῶν κλίσεων καὶ συζυγιῶν.

ς'. Νὰ προβάλλῃ ὁ διδάσκαλος εἰς ἕνα τινα μαθητὴν νὰ γράφῃ ἐπὶ τοῦ πίνακος λέξεις· καὶ νὰ ἐρωτᾷ τοὺς ἄλλους, αὐτὸν ἐγγράφῃ πᾶσα μία ὀρθῶς, ἢ ποῖον εἶναι τὸ σφάλμα τῆς. Ἐὰν κἀνείς δὲν ἐξεύρῃ τὸν κανόνα, νὰ τοὺς τὴν λέγῃ αὐτὸς κατ' ἀρχὰς, ἕως οὗ νὰ τὸν μάθωσιν.

ζ'. Εἰς τὴν σύνταξιν πρέπει νὰ τοὺς ἐδῇ βραδμυθόν. Πρῶτον πρέπει νὰ τοὺς διδάτῃ νὰ γράφουν ἀπλᾶς προτάσεις. π. χ.

Ὁ Πύργος εἶναι ὑψηλός.

Ἡ Βιβλιοθήκη ἐστὶν ἐν τῇ πόλει.

Ἡ μέλισσα εἶναι ἔντομον.

Τὸ ὕδωρ εἶναι ρευστόν.

Τὰς αὐτὰς προτάσεις νὰ ἀντιστρέφουν, ἐπειδὴ ἡ ἔννοιά των μένει ἡ αὐτή. π. χ.

Ἵψηλὸς εἶναι ὁ πύργος.

Ἐντομον εἶναι ἡ μέλισσα.

Ρευστόν εἶναι τὸ ὕδωρ.

Ἐπειτα προτάσεις ὅχι μὲ τὸ εἶναι, ἀλλὰ μὲ ἄλλα ῥήματα οἶον,

Ὁ ἥλιος λάμπει.

Ἡ σελήνη φέγγει.

Τὸ δένδρον ἀνθεῖ.

Προτάσεις μὲ ῥήματα καὶ ἐπιρρήματα οἶον.

Ὁ ἥλιος θερμαίνει ὑπερβολικῶς.

Ἡ σελήνη φέγγει ἱλαρῶς.

Τὸ ὕδωρ ῥεεὶ ὀρμητικῶς.

Προτάσεις, ὅπου ἐμβαίνουνσι ῥήματα βοηθητικά οἶον.

Ὁ ἄνθρωπος ἐμπορεῖ νὰ προκόψῃ.

Διὰ συνδέσμων ἐκφερομένας οἶον,

Εἶναι ὑγρασία, ἐπειδὴ ἔβρεξε.

Ἐὰν θέλῃς, ἐμπορεῖς νὰ προκόψῃς.

Κατ' ὀλίγον νὰ τοὺς ἐδηγῇ νὰ συντάσσωσι περιόδους οἶον.

Ὅταν βρέχῃ, ὁ οὐρανὸς εἶναι σκεπασμένος ἀπὸ σύνεφα.

ἀλλὰ πολλάκις ἡ συνεφεΐα ἐπικρατεῖ, καὶ χωρὶς νὰ βρέχῃ.

Νὰ τοὺς μεταβάλλῃ τὴν αὐτὴν πρότασιν διαφόρως διὰ μεταθέσεως τῶν λέξεων, τὸ ὅποιον γίνεται εὐκολώτατα εἰς τὴν γλῶσσαν μας οἶον,

Οἱ νέοι μας ἀγαπῶσι καθ' ὑπερβολὴν τὴν παιδείαν.

Ἀγαπῶσι τὴν παιδείαν καθ' ὑπερβολὴν οἱ νέοι μας.

Τὴν παιδείαν ἀγαπῶσιν οἱ νέοι μας καθ' ὑπερβολὴν κτλ.

Νὰ μεταβίβηται δὴν ἀπλᾶς προτάσεις εἰς περίοδον· οἷον,

Τὸ βιβλίον εἶναι πολλὰ τερπνόν.

Θέλω τὸ διαβάσειν ἀκόμη μίαν φοράν.

တို့တရား ခပ်စုစုပေါင်းတို့ မှ ခံစားရသော အခါ ခြေချင်း၊ ယာယီ ခပ်ခပ်

ἀποῦ λάβω καιρὸν, θεῶ τὸ ἀναγνώσειν ἀκόμῃ μίαν φοράν.

Προχωρῶν δὲ εἰς τὰς ἀσκήσεις ταύτας, ὡς τοὺς συνηθίζῃ καὶ

ἐννοῶσιν εὐκρινῶς πᾶν ὅτι θείλουν καὶ γράψωσιν· ἡ καθαρότης

τῶν νοσημάτων εἶναι αἰτία τῆς γλαφυρότητος τῶν συντάξεων.

ὡς τοὺς διδάσκει καὶ συνθέτωσι συνεχῶς

Μικρὰς ἱστορίας πραγμάτων, τὰ ὅποια συμβαίνουν ἐμπρο-
σθέν των.

Περιγραφὰς ἀντικειμένων, τὰ ὅποια ἴδαν.

* Ἐπιστολὰς ἀναγκαίαις εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον, κτλ.

PE'. Τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἡ μέθοδος εἶναι ἡ αὐτῇ, ἥτις τόσον θ' εἰλεῖ εὐκαλυπτήν, ὅσον ἀκριβέστερα γινώσκουσιν οἱ μαθηταὶ τὴν μητρικὴν τῶν γλῶσσαν. Ἀλλ' εἰς τὸ συντακτικὸν μέρος εἶναι καλλήτερον ἢ τοὺς διδῶν ὁ διδάσκαλος χωρὶς Ἑλλήνων συγγραφέων, μεταφρασμένῃ εἰς τὴν ὀμιλουμένην γλῶσσαν, διὰ ἵνα τὰ μεταφράζουσιν οἱ μαθηταὶ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν, καὶ ἵνα τοὺς τὰ διορθῶν κατὰ τὸ κείμενον τοῦ συγγραφέως.

Ρς'. Τῆς Ἀριθμητικῆς. Α'. Ἀγραφὸς ἀριθμητικῆ· α.) νὰ μάθουν νὰ ἀριθμοῦν· β.) νὰ συνάπτουν, καὶ νὰ ἀφαιροῦν· γ.) νὰ ἀποστηθίσουν τὴν λεγομένην προπαίδειαν, ἥ τὸν Πυθαγορικὸν πίνακα, ὅχι ὅλον διὰ μιᾶς, ἀλλὰ κατὰ μέρη εἰς πολλῶν ἡμερῶν διάστημα, διὰ νὰ μὴ βαρυνθοῦν, καὶ συλλάβουν ἀληθείαν κατὰ τῆς ὠφελιμωτάτης ταύτης μεθ-

όθου· δ'.) νὰ πολλαπλασιάζωσι· ε'.) νὰ διαιρῶσιν. "Ολα ταῦτα πρέπει νὰ γυμνασθῶσι κατ' ὀλίγον οἱ παῖδες, ἐρωτώμενοι ὑπὸ τοῦ διδασκαλοῦ των, ὡς εἶπαμεν ἀρχήτερα (ΠΗ').

Β'. Ἐγγραφὸς Ἀριθμητικῆ· α'.) Νὰ μάθουν τὸ δεκαδικὸν σύστημα τῶν ἀριθμῶν εὐκρινῶς. Ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ τοὺς τὸ ἐξηγήσῃ σαφέστατα. Λάβει μικρὰ νομίσματα, ἢ ἄλλα ἀριθμητὰ τμήματα, ἢ κάστανα, ἢ ἄλλα τοιαῦτα· ἀρίθμησε ἀπ' αὐτὰ δέκα· καὶ βάλετα εἰς ἓν σακκούλιον· τοῦτο, εἰπέ τοις, μᾶς δίδει τὴν ἔννοιαν τῆς δεκάδος· ἐν δευτέρῳ σακκούλιον ὁμοῦ μὲ τὸ πρῶτον παριστάνει εἴκοσιν, ἢ δύο δεκάδας· ἄλλα κάστανα, τὰ ὅποια δὲν εἶναι δέκα, ἀλλὰ ἕξ, φέρε· εἰπεῖν, ὁμοῦ μὲ τὰς δύο δεκάδας κάμνουν εἴκοσιν ἕξ· δέκα δὲ τοιαῦτα σακκούλια ἐμβαλλόμενα εἰς ἓν μεγάλον σακκούλιον μᾶς δίδουν ἐπαισθητὴν ἔννοιαν τῆς ἑκατοντάδος· δέκα δὲ ἑκατονταδικὰ σακκούλια ἐμβαλλόμενα εἰς μεγαλῆτερον σακκίον, ὥστε νὰ τὰ χωρῇ, μᾶς παριστάνει τὴν χιλιάδα, καὶ οὕτως ἐφεξῆς.

β'. Εἰς τὰς ἄλλας πράξεις νὰ μεταχειρίζεται κατ' ἀρχὰς μικρὰ παραδείγματα· διότι τὰ μεγάλα νεκρύνουν τὴν προσομίαν τοῦ νέου, καὶ πρέπει νὰ ἀφεθῶν, ἀφ' οὗ κάμῃ ἱκανὰς προσόδους.

γ'. Τὰ προβαλλόμενα παραδείγματα νὰ εἶναι ἀληθινὰ καὶ πραγματικὰ ὑποθέσεις ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ βίου· ἐδῶ κατ' ὀλίγον θέλει μάθῃν ὁ νέος μέτρα, βάρη, ἀργύρια, διαίρεσιν τοῦ χρόνου κτλ.

δ'. Νὰ λέγῃ τὸ παράδειγμα ἀπὸ στόματος, καὶ νὰ διορίξῃ τὸν μαθητὴν νὰ τὸ γράφῃ ἐπὶ τοῦ πίνακος.

ε'. Νὰ ἐξετάξῃ τὴν ἐφεξῆς ἡμέραν τοὺς μαθητὰς εἰς τὸ τῆς προτερείας μάθημα, διὰ νὰ πληροφορηταί, εἰάν τὸ ἐπληροφόρησαν.

PZ'. Εἰς τὸν Συμβολικὸν Λογισμόν ἢ τὴν "Αλεγβραν ἄλλο δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ἐπὶ τῆς συντόμου ταύτης με-
θοδολογίας, εἰ μὴ κατ' ἀρχὰς νὰ ἐφαρμόξῃ πάντοτε ὁ διδά-
σκαλος τοὺς ἀλφαριθμητικοὺς λογισμοὺς εἰς ἀριθμητικὰ παραδείγ-
ματα· διότι μὲ τοῦτου τὸν τρόπον φαίνεται ἡ συγγένεια τῶν
δύο ἐπιστημῶν, καὶ ὁ νέος δὲν ἀποκάμνει ἀσχολούμενος εἰς
ξηρὰ καὶ γυμνὰ σημασίας διατυπώματα· τὸ ὁποῖον καταβαρύν-
ει τοὺς πρωτοπείρους· ὅταν δὲ προχωρήσωσιν εἰς τὴν ἐπιστή-
μην, τότε ἠθύνονται καὶ ἐκ μόνων τῶν ἀλφαριθμητικῶν δεξιῶν.

PH'. Τῆς Γεωμετρίας. α'. Νὰ ἀναγινώσκῃ τὴν
πρότασιν συντόμως καὶ εὐκρινῶς, καὶ ὅσον εἶναι ἀνάγκη νὰ τὴν
καταλάβουν οἱ μαθηταί.

β'. Νὰ γράφῃ τὸ σχῆμα εἰς τὸν πίνακα, καὶ νὰ διορίξῃ
καὶ τοὺς μαθητὰς νὰ τὸ γράψωσιν ἄλλοτε εἰς τὸν πίνακα, καὶ
ἄλλοτε εἰς τὸν χάρτην.

γ'. Διὰ τοὺς νέους μαθητὰς τῶν κοινῶν σχολείων (Ος'. δ'.)
νὰ ἀποδεικνύῃ πολλὰς δυσκόλους προτάσεις ὅχι ἐπιστημονικῶς,
ἀλλὰ μηχανικῶς, ἡγουν διὰ διαβήτην, κανόνος, ἀναγωγέως, καὶ
ἄλλων ὀργάνων.

δ'. Νὰ δείχνῃ πολλῶν προτάσεων τὴν ἐφαρμογὴν εἰς τὰ
ἔργα τῶν τεχνῶν.

ε'. Εἰς τοὺς προβεβηκότας μαθητὰς (ΠΕ'.) νὰ κάμνῃ
ὅλας τὰς δεξιὰς μὲ τὴν μαθηματικὴν ἀκρίβειαν, καὶ ὅχι
πλέον μηχανικῶς.

PO'. Φυσικῆς Ἱστορίας. α'. Ἐκ τῶν ὀρυκτῶν
νὰ τοὺς δείχνῃ ὅχι τὰς ξένας γαίας, ἀλλ' ὅσαι εὐρίσκονται εἰς
τὴν ἐπικράτειαν, ἐρμηνεύων τὴν ὠφέλειαν αὐτῶν εἰς καλλιέρ-
γειαν τῶν χωραφίων, εἰς κατασκευὴν κεραμείων σκευῶν καὶ
κεραμιδίων, εἰς λεύκανσιν, οἰκοδομὴν κτλ. ὡσαύτως ἐκ τῶν ἀλά-

των, καυστῶν σωμάτων, μετάλλων κτ. νὰ τοὺς ἐξηγῇ ὅσα εἶναι χρήσιμα εἰς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν.

β'. Ἐκ τῶν φυτῶν νὰ τοὺς δείχνῃ τὰ γεννήματα τοῦ τόπου καὶ λάχανα, καὶ ἐν γένει ὅσα χρησιμεύουν εἰς τροφήν καὶ ἐνδυμασίαν καὶ ἰατρείαν τοῦ ἀνθρώπου, εἰς κτηντροφίαν, εἰς τὰ ἐργαστήρια, καὶ εἰς τὴν ἐμπορίαν. Τοιαῦτα εἶναι οἴσος, κριθή, σταφυλαί, θεοδροκαρπία, παμβάκι, λινὸν κτλ.

γ'. Ἐκ τῶν ζώων, ὅσα τετράποδα χρησιμεύουν τὸν ἀνθρώπον ὡς ὑψηλικά, ἢ ὡς τροφῆτου· ὅσα πτηνὰ τρέφονται εἰς τὰς οἰκίας· ἐκ δὲ τῶν ἐντόμων, τὰς μελίσσας· καὶ τελευταῖον, τὰ ὠφελιμώτερα ὀφάρια. Εἰς ὅλα νὰ τοὺς διδάσκῃ πῶς πρέπει νὰ τὰ ἐπιμελῇται ὁ ἀνθρώπος, νὰ θεραπεύῃ τὰς ἀρρώστιας τῶν, καὶ νὰ τὰ μεταχειρίζεται ἑπωφελῶς.

δ'. Εἰς ὅλα νὰ διδάσκῃ τοὺς μαθητάς του, ὅτι ἡ Γ' ἢ εἶναι ἔργον τῶν Θεῶν χειρῶν, καὶ Θεὸς τις ναὸς, πλήρης τῶν τοῦ δημιουργοῦ της ἀριστουργημάτων.

Σημειώσεις. Εἶναι περὶ τὸν νὰ τὸ εἶπω, ὅτι φυσικὴ ἱστορία, μάλιστα εἰς μικροὺς μαθητάς, εἶναι τῶν αἰωνίων νὰ διδασκῇ μὲ ὠφέλειαν χωρὶς συλλογὴν τῶν κυριωτέρων ἐρευνῶν, καὶ ζῶων, καὶ φυτῶν, ἢ τοῦλάχιστον εἰκόνων ἀκριβῶς χαλκογραφημένων· πᾶν ἑλληνικὸν σχολεῖον πρέπει νὰ καμῇ τοῖς τρέπουσι εἰς ἀπεκτείναν τοιούτων συλλογῶν, καὶ εἰκόνων.

PI. Τῆς Φυσικῆς. α'.) Νὰ ἐξηγῇ πᾶν θεώρημα μὲ πολλὴν σαφήνειαν καὶ ἀκρίβειαν.

β'. Νὰ κάμῃ τὰ ἀναγκαῖα πειράματα, ὅπου χωρὶς πειραμάτων δὲν καταλαμβάνεται ἡ ἔννοια τοῦ θεωρήματος.

γ'. Νὰ συνάγῃ πάντοτε πορίσματα χρήσιμα εἰς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν· ἡγουν νὰ ἐξηγῇ, ὅσα ἀποβλέπουν τὴν ὑγίαν· νὰ κατακρίνῃ τὰ βλαβερά· νὰ ἐρμηνεύῃ τὰς αἰτίας πολλῶν φυσικῶν φαινομένων· καὶ νὰ προτρέπῃ τοὺς μαθητάς εἰς

ἀποφυγὴν τῶν δεισιδαιμονικῶν προλήψεων, καὶ εἰς αἶνον καὶ δόξαν τοῦ δημιουργοῦ τῆς φύσεως.

PIA'. Τῆς Γεωγραφίας. α'. Εἰς τοὺς πρωτοπείρους τῆς Γεωγραφίας (Ος', γ', ΠΓ', γ') νὰ ἐρμηνεύη κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος διὰ τῆς σφαίρας τὸ σχῆμα τῆς Γῆς, τὰ μέρη τῆς, τοὺς κυριωτέρους κύκλους, καὶ τὰ τέσσαρα ἀρχικὰ μέρη τοῦ κόσμου, Ἀνατολὴν, Δύσιν, Ἀρκτον, καὶ Μεσημβρίαν, χωρὶς νὰ εἴπῃ τίποτε περὶ πλάτους καὶ μήκους.

β'. Νὰ δείξῃ ἔπειτα τὴν ἐπικράτειαν, ὅπου ζῶμεν, φέρῃ εἰπεῖν τὴν Τουρκίαν, μὲ τὰς σχέσεις, τὰς ὁποίας ἔχει πρὸς τὰς ἄλλας, ὅτι, φέρῃ εἰπεῖν, καίται πρὸς ἀνατολὰς τῆς θείας, πρὸς δυσμὰς τῆς θείας κτλ. ν' ἀπαριθμῇ τοὺς κυριωτέρους ποταμοὺς, λίμνας, ὄρη, ἀκρωτήρια· νὰ τοὺς δείξῃ τὰς ἐπαρχίας καὶ τὰς κυριωτέρας αὐτῶν πόλεις.

γ'. Ἐφεξῆς νὰ τοὺς δείξῃ διὰ τῶν Γεωγραφικῶν πινάκων ὅλας τὰς ἄλλας ἐπικρατείας μὲ συντορίαν, καὶ τὰς μητροπόλεις αὐτῶν.

δ'. Εἰς τὸ δεύτερον ἔτος νὰ τοὺς διδάξῃ τὰ περὶ σφαίρας τελειότερα, ἡγουν νὰ τοὺς ποραδύσῃ τὴν λεγομένην μαθηματικὴν Γεωγραφίαν, ἐπιλύων ὅλα τὰ εἰς αὐτὴν ἀναγόμενα προβλήματα, λέγω τὰ στοιχειωδέστερα καὶ χρησιμώτερα.

ε'. Νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν διὰ τῶν γεωγραφικῶν πινάκων παράδοσιν ὅλων τῶν ἐπικρατειῶν, ἀπαριθμῶν ἐν ταυτῷ καὶ τὰ φυσικὰ προϊόντα πάσης μιᾶς.

ς'. Τελευταίον νὰ τοὺς παραπτήσῃ ἐπὶ διαγράμματος τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν τῶν γνωστῶν βασιλείων. Ἡ Γαλλία, φέρῃ εἰπεῖν, ἔχει τόσην ἐτήσιον πρὸςδοδον, τόσα ἔξοδα, τόσην στρατιωτικὴν δύναμιν τῆς ξηρᾶς, τόσην τῆς θαλάσσης κτλ.

PIB'. Τῆς παλαιᾶς Γεωγραφίας. α'. Νὰ δει-

ξη πόσα καὶ ποῖα μέρη τῆς Γῆς ἦσαν γνωστὰ εἰς τοὺς παλαι-
οὺς ἕως περίπου τῆς δευτέρας ἀπὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος.

β'. Διὰ γεωγραφικῶν πινάκων τῆς παλαιᾶς Γεωγραφίας
κατὰ σύγκρισιν τῶν τῆς νεωτέρας νὰ τοὺς παραστήσῃ πᾶσαν
μίαν παλαιὰν ἐπικράτειαν μὲ ποίαν ἀπὸ τὰς νεωτέρας ταυτίζε-
ται· αὕτη, φέρει εἰπεῖν, ἡ ἐπικράτεια, ἥτις σήμερον ὀνομάζεται
οὕτω, τὸν παλαιὸν χρόνον ὀνομάζετο οὕτω, κτλ.

γ'. Νὰ δείξῃ τὰ μέρη, ὅπου ἔγειναν τὰ ἐπισημότερα συμ-
βεβηκότα εἰς τὴν παλαιὰν ἱστορίαν.

δ'. Νὰ δείξῃ τὰς παλαιὰς πόλεις, ὅσαι σώζονται καὶ τὴν
σήμερον, καὶ πῶς ὀνομάζονται τώρα, ἢ ἂν ἐφυλάξαν τὰ πα-
λαιά των ὀνόματα· ἂν ἐξέλιπαν, νὰ δείξῃ ποῦ εἶναι τὰ ἑρείπια
των, ἢ ποῦ ὑποτίθενται πιθανῶς ὅτι ἔσταν κτισμένα.

ΡΙΓ'. Τῆς Ἱστορίας. Ἡ ἱστορία πρέπει ν' ἀκολου-
θῇ τὴν Γεωγραφίαν· διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἱστορήσῃτε
χωρὶς νὰ προσδιορίσῃς τὸν τόπον, ὅπου συνέβησαν τὰ ἱστο-
ρούμενα. Μετὰ τῆς Γεωγραφίας μάλιστα διδάσκεται σχεδὸν
καὶ ἡ ἱστορία. Ὁ Στράβων ἐκατάλαβεν εὐκρικῶς ταύτην τὴν
ἀλήθειαν. Πρὸς ἀκριβῆ περιγραφὴν τῶν ἱστορουμένων εἶναι πολ-
λὰ χρήσιμον.

α'. Νὰ κάμῃ μίαν ἐπιθεωρίαν ὅλων τῶν νῦν ὑπαρχόν-
των καὶ σωζομένων ἔθνων ὀδηγούμενος ἀπὸ τὴν νεωτέραν
Γεωγραφίαν.

β'. Νὰ παραδώσῃ τὴν ἱστορίαν ὅλων τῶν παλαιῶν ἔ-
θνων ὀδηγούμενος ἀπὸ τὴν παλαιάν.

γ'. Διαίρων ὅλην τὴν γενικὴν ἱστορίαν εἰς ἐποχὰς νὰ πα-
ραστήσῃ τί συνέβη εἰς τὴν πρώτην καθολικῶς, καὶ τί εἰς
τὴν δευτέραν κτλ. ἦσαν ποῖα ἔθνη ἐπολέμησαν, ποῖα καθ-
ησύχαζαν, καὶ ἐτελείωποιοντο εἰς τὰς γνώσεις, ποῖα ἤκαμα-
ζαν, ποῖα ἤρχιζαν νὰ πίπτωσιν εἰς παρακμὴν κτλ.

δ'. Νὰ τοὺς παραστήσῃ τελευταίον τὰς ἀρχὰς καὶ προόδους καὶ τέλη ἢ διαρκείας ὅλων τῶν ἐθνῶν ἐπὶ πίνακος, ὁποῖος εἶναι ὁ λεγόμενος χεῖμαρρος τῆς Ἱστορίας.

ΡΙΔ'. Τῆς ἱερᾶς Κατηχήσεως. Ἐδῶ χρειάζονται διὰ τοὺς μαθητὰς τὰ ἐφεξῆς βιβλίαρια· α'.) μικρὰ Κατηχήσεις, περιέχουσα συντόμως καὶ καθαρῶς τὰ ἄρθρα τῆς ἀμωμήτου ἡμῶν πίστεως. β'.) Ἱστορία σύντομος τῶν τῆς παλαιᾶς καὶ νέας διαθήκης. γ'.) Ἐξηγήσεις τῶν ἐπιστολῶν καὶ Εὐαγγελίων, τὰ ὅποια ἀναγιώσκονται τὰς Κυριακὰς τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ.

α'. Τοὺς δύο πρώτους ἐνιαυτοὺς (ΠΗ'. ΠΘ'.) θέλου ἀναγιώσκειν οἱ μαθηταὶ καὶ ἐξηγεῖσθαι μέρος τῆς μικρᾶς Κατηχήσεως.

β'. Νὰ τοὺς ἐρμηνεύῃ μὲ συντομίαν τὰ ἱερὰ δόγματα, καθὼς εἶναι γραμμένα εἰς τὸ βιβλίον, χωρὶς νὰ ἐπιδεικνύῃ πολυμαθειαν.

γ'. Νὰ ἐπαναλαμβάνῃ συχνάκις εἰς πολλὰς παραδόσεις τὰ αὐτὰ, διὰ νὰ ἐντυπώνωνται ὀρθῶς εἰς τὸν νοῦν τῶν μικρῶν μαθητῶν του.

δ'. Νὰ ἐξετάξῃ καθ' ἓνα διαλογικῶς, καὶ νὰ ζητῇ ὁρθὴν κατ' ἔννοιαν τὴν ἀπόκρισιν.

ε'. Εἰς τοὺς ἐφεξῆς ἐνιαυτοὺς νὰ τοὺς παραδώσῃ τὴν ἱερὰν Ἱστορίαν, καὶ νὰ τοὺς ἐξηγῇ πάσης μιᾶς ἐβδομάδος τὸν τῆς κυριακῆς ἀπόστολον καὶ τὸ εὐαγγέλιον· τὸ δεύτερον τοῦτο ἐμπορεῖ νὰ γίνεταί τὴν Κυριακὴν.

ς'. Νὰ τοὺς παραδώσῃ μετὰ ταῦτα τὴν μεγάλην Κατήχησιν. Ἐδῶ πρέπει νὰ τοὺς ἐξηγῇ πλατύτερα τὰ ἱερὰ δόγματα, μεταχειριζόμενος ἀποδείξεις ἀπὸ τὰς ἁγίας γραφάς, ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, ἀπὸ τὴν δογματικὴν καὶ ἠθικὴν Θεολογίαν.

ΡΙΕ'. Τῆς Ἡθικῆς. α'. Νὰ τοὺς ἐρμηνεύῃ μὲ ἀπλό-
τητα καθ' ἓν ἕκαστον ἀπὸ τὰ καθήκοντα, ὅσα ἔχει ὁ ἀνθρώ-
πος πρὸς ἑαυτὸν, πρὸς τοὺς ἄλλους, καὶ πρὸς τὸν Δημιουργόν του.

β'. Εἰς πᾶν μάθημα νὰ τοὺς ὀδηγῇ πρὸς ἀγάπην τῆς
ἀνθρωπότητος, καὶ τῆς ἱεῤῥας πίστεως, καὶ τῆς πατρίδος.

γ'. Νὰ τοὺς παριστάνῃ τὰ ἀξιώματα τῆς Ἡθικῆς ἀπ' αὐ-
τὴν τὴν κρίσιν τοῦ λογικοῦ, ὥστε νὰ μὴ ἀμφιβάλλωσι περὶ τῆς
ἀληθείας των.

δ'. Νὰ μεταχειρίζεται τὸν διαλογικὸν τρόπον, ὅταν τοὺς
ἐξετάζῃ, διὰ νὰ πληροφορῇται ὅτι ἐκατάλαβαν ἀκριβῶς τὴν
ἐννοίαν.

ε'. Πάντοτε νὰ τοὺς ἐμπνέῃ ἀγάπην τῆς δικαιοσύνης καὶ
ἀρετῆς, καὶ μῖσος τῆς ἀδικίας καὶ κακίας μὲ παραδείγματα
ἐναρέτων καὶ κακῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τὴν Ἱστορίαν.

ΡΙΣ'. Ξένων γλωσσῶν. α'. Νὰ τοὺς διδάξῃ τὰ
γράμματα τῆς γλώσσης καὶ τὴν προφορὰν αὐτῶν, καὶ τῶν συλ-
λαβῶν, καὶ τῶν λέξεων, καὶ τῶν προτάσεων.

β'. Ἀφ' οὗ γυμνασθοῦν σίμασθαι καὶ ἱκανῶς εἰς τὴν ἀνάγνω-
σιν, νὰ τοὺς ἐξηγήσῃ τὰ μέρη τοῦ λόγου καθ' ἓν, ἀρχίζων
ἀπὸ τὸ ὄνομα, καὶ παριστάνων τὰς διαφοράς του ἀπὸ τὸ τῆς
γλώσσης μας· ἐφεξῆς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον νὰ τοὺς ἐξηγήσῃ
τὸ ῥῆμα κτλ.

γ'. Ἀφ' οὗ διακρίνουσι τὰ μέρη τοῦ λόγου, νὰ τοὺς γυ-
μνάζῃ εἰς ἀπλᾶς προτάσεις τὸ τεχνολογικὸν μέρος.

δ'. Νὰ τοὺς συντάσῃ ἀπλᾶς προτάσεις, καὶ νὰ τοὺς ὑπ-
αγορεύῃ νὰ τὰς γράφουσι εἰς τὸν πίνακα, ἢ εἰς τὸν χαρτὴν,
καὶ τινὰς νὰ ἀποστηθίζουσι.

ε'. Νὰ τοὺς διορίζῃ νὰ ἀναγινώσκουσι καὶ νὰ μελετοῦσι τὰ
παραδιδόμενα.

δ'. "Όταν προχωρήσουν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν μερῶν τοῦ λόγου, νὰ τοὺς γυμνάξῃ εἰς τὴν μετάφρασιν. Ἐδῶ πρέπει νὰ τοὺς προβάλλῃ νὰ μεταφράζουσιν α'.) τὰς λέξεις, τὰς ὁποίας ἔμαθαν πρὸ ὀλίγου εἰς τὸ τεχνολογικόν· β'.) νὰ μεταφράζουσιν ἐκ τῆς ξένης γλώσσης προτάσεις εἰς τὴν ὁμιλουμένην· γ'.) νὰ τοὺς δίδῃ προτάσεις τῆς ὁμιλουμένης διὰ νὰ τὰς μεταφράζουσιν εἰς τὴν ξένην γλώσσαν· καὶ νὰ αὐξάνῃ τὸ ποσὸν τῶν ταιούτων μεταφράσεων ἀναλόγως μὲ τὰς προόδους των.

ε'. Ἀφ' οὗ λάβωσι κάποιαν γύμνασιν εἰς τὰ εἰρημένα, νὰ λαλῇ μ' αὐτοὺς τὴν γλώσσαν, καὶ νὰ τοὺς ἐξηγῇ τοὺς ἰδιωτισμούς της, καὶ τὰς διαφοράς της ἀπὸ τὴν λαλουμένην γλώτταν μας.

η'. Κατὰ τὰς χρεῖας τῶν μαθητῶν του νὰ τοὺς συστήσῃ τὰ ἀξιολογώτερα βιβλία τῆς γλώσσης διὰ νὰ μιμῶνται τοὺς καλοὺς συγγραφεῖς, καὶ ἐν ταυτῷ νὰ διδάσκωνται ὠφέλιμα πράγματα.

Σημείωσις. Ἡ ἀκριβετέρα καὶ τελειότερα ἑκδοαὶς τῶν διαφορῶν εἰδικῶν μεθόδων, καταλαμβάνει καθεὶς, ὅτι δὲν ἐμπορεῖ νὰ συμπεριληφθῇ εἰς τὴν ἐπιτομὴν τῆς Παιδαγωγίας ταύτης. Ὅσοι ὅγαποῦν νὰ μελετήσωσιν ἀκριβῶς τὴν εἰδικὴν μεθοδολογίαν, εἶναι ἀνάγκη νὰ διαβάσωσι βιβλία γραφέντα μὲ ἑκτασιν ἀπὸ παλλοὺς σοφοὺς, μάλιστα δὲ Γερμανοὺς. Τοιαῦτα κρινομεν τὸ δεῦτερον μέρος τῆς τοῦ Νεϊμeyer (Nieumeyer) παιδαγωγίας, τὸ δεῦτερον μέρος τῆς τοῦ Πολιτίου (Politiz), τὸ μεθοδικὸν βιβλίον τοῦ "Του (Hye), καὶ ἄλλα ἴσως (Ἰδε ἐπισθ. σελ. 299.).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Καθίσκοντα τῶν μαθητῶν, καὶ περὶ δοκιμασιῶν καὶ διακοπῶν.

ΡΙΖ'.

Ε' πειδὴ οἱ μαθηταὶ ἀναγκαιῶς πρέπει νὰ εἶναι διηρημένοι εἰς τάξεις (ΠΖ'). διὰ τοῦτο ὁ καιρὸς τῆς εἰς τὸ σχολεῖον εἰσόδου των πρέπει νὰ εἶναι διορισμένος· ἡ ἀρχὴ, φέρει εἰπεῖν, τοῦ Σεπτεμβρίου. Ἄλλοτε δὲν πρέπει νὰ τοὺς δέχωνται, ἐκτὸς ἐὰν ᾔσαν ἄρρωστοι, ὅποτε ἤρχισαν τὰ μαθήματα. Ἄρ' οὐ δὲ εἰσέλθουν, καθίσκοντά των ἱερὰ εἶναι τὰ ἐφεξῆς.

α'. Ὑπακοή. Οἱ διδάσκαλοί των ἐπέχουν τόπον γυνύων· πρέπει λοιπὸν νὰ τοὺς ὑπακούωσιν ὡς τέκνα· ἡ συμβουλή, ἡ ἐπίπληξις, ἡ ποινὴ, καμμίαν τελεσφορίαν δὲν ἐνεργοῦν, ἐὰν δὲν ἐμβῇ εἰς τὸ μέσον αὐστηρὰ ὑπακοή εἰς τὰς προσταγὰς τοῦ διδασκάλου.

β'. Ἐπιμέλεια. Ἡ μάθησις γεννᾶται ἀπὸ αὐτὴν, καὶ ἀπὸ τὴν ἀγαθὴν τοῦ καιροῦ μεταχειρίσιν. Πρέπει οἱ διδάσκαλοι νὰ ἀπαιτοῦν ἀπὸ τοὺς μαθητὰς των νὰ κάμνουν τὰ ἔργα των ὅλα καλῶς, καὶ καθεὶν εἰς ὅσον εἶναι δυνατὸν ὀλίγου καιροῦ διάστημα.

γ'. Τάξις. Νὰ ἐξεύρουν ποίαν ὥραν ἔρχονται εἰς τὴν σχολὴν, καὶ ποίαν ἀναχωροῦν· τότε πρέπει νὰ ἀναγινώσκωσι, καὶ τότε νὰ γράφωσι· ποῦ νὰ κάθωνται, καὶ ποῦ νὰ θέτωσι τὸ πρᾶγματ' αὐτῶν· καὶ ἄλλα τακτικῶς διατηρούμενα, τὰ ὁποῖα μαυθάνουσιν ἀπὸ τοὺς διδασκάλους των.

δ'. Χαρίεσσαν πρὸς ἀλλήλους διαγωγὴν. Νὰ μὴ εἶναι ἄγριοι καὶ ὑπερόπται, ἀλλὰ γλυκεῖς καὶ φιλόφρονες πρὸς ἀλλήλους· ποτὲ νὰ μὴ ὀργίζονται, οὐδὲ νὰ λογομαχοῦν· ἀλλὰ νὰ θεωρῇ ὁ εἰς τὸν ἄλλον ὡς ἀδελφόν του. Τὸ σχολεῖον εἶναι ναὸς τῶν Μουσῶν, οἶκος τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἐπικρατῇ εἰς αὐτὸ γαλήνη, εἰρήνη, ἡλιότης, ὁμόνοια. Ταῦτα δὲ πρέπει νὰ διδάσκονται καὶ ἀπὸ τὸ παράδειγμα τῶν διδασκάλων τῶν.

ε'. Φιλαλήθεια. Ἡ θεοπρεπεστάτη αὕτη ἀρετὴ πρέπει σύγκαιρα νὰ ἐμφυτευθῇ εἰς τὰς καρδίαις τῶν νέων, τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ ἐνθυμίζουσι συχνάκις οἱ διδάσκαλοι, ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι ἡ ἀλήθεια, καὶ πατὴρ τοῦ ψεύδους ὁ διαβολος, διὰ νὰ τοὺς παροτρύνουσι εἰς ἀγάπην ἐκείνης, καὶ ἀπέχθειαν τούτου.

ΡΗ'. Καὶ ταῦτα μὲν εἶναι γενικῆς, ὅσα πρέπει νὰ φυλάττωσιν οἱ πάσης τάξεως μαθηταὶ εἰς τὸ σχολεῖον. Πρέπει δὲ νὰ εἴπωμεν ὀλίγα καὶ περὶ τοῦ Τίνες καὶ Ποιοὶ μαθηταὶ εἶναι καλὸν νὰ μεταβαίνωσιν ἀπὸ τὰ κοινὰ σχολεῖα εἰς τὰ Γυμνάσια, καὶ ἐντεῦθεν εἰς τὰ Πανεπιστήμια.

ΡΙΘ'. Καθεὶς νέος, καὶ πλούσιος, καὶ πτωχός, καὶ εὐγενής, καὶ ἰδιώτης εἶναι, ἔχει τὸ δίκαιον νὰ ἐμβῇ εἰς τὰ ὑψηλότερα σχολεῖα, καὶ ν' ἀποκτήσῃ τελειοτέραν παιδείαν. Ἀλλὰ διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὸν σκοπὸν τούτου, πρέπει νὰ εἶναι ἐφωδιασμένος τὰ μὲν ἐκ φύσεως, τὰ δὲ ἐκ τύχης, μὲ τὰ ἐφεξῆς.

α'. Νὰ ἔχῃ ἀγαθὰς τὰς ψυχικὰς του δυνάμεις. Ὅσον εἶναι εὐκτατοῦ νὰ πληθύνωνται οἱ ἀληθινῶς ἐπιστήμονες, τόσον εἶναι χρέος νὰ προσέχωμεν μὴ ἀφιερῶσιν εἰς τὰς Μούσας ἄνθρωποι μὲ νοῦν μέτριον, ἢ καὶ παντάπασι ἀνύητοι, εἰ μάλιστα εἶναι πτωχοὶ καὶ χρειάζονται ὡς ζωῆς

πόρου τὴν μάθησιν· τότε καὶ ἑαυτοὺς ἀδικήσιν καὶ τὴν παιδείαν.

β'. Ἀκάρματα ἐπιμέλειαν. Πολλάκις τὰ ψυχικὰ προτερήματα δὲν εἶναι ἡνωμένα μετὰ ταύτην τὴν ἀρετὴν· ἀλλὰ χωρὶς αὐτὴν τίποτε καλὸν δὲν κατορθύνεται. Πρέπει δὲ νὰ προσέξωμεν καὶ ἂν ἡ ὑγίεια τοῦ νέου συγχωρῇ πολλοὺς κόπους, καὶ ἐπίμονον ἐπιμέλειαν.

γ'. Ἀμεμπτα ἦδη. Αἱ θεωρητικαὶ γνώσεις τότε γίνονται ὠφέλιμοι εἰς τὸν κόσμον, ὅταν εἶναι συνδεδεμέναι μετὰ ἐνάρετα φρονήματα· διὰ τοῦτο νέοι, ὑποπτοι εἰς τὰ ἦδη, ἢ κακοήθεις, δὲν πρέπει νὰ ἐμβαίνωσιν εἰς τὰ Γυμνάσια.

δ'. Δαπάνην εἰς βιβλία καὶ εἰς τροφήν του κτλ. Ἐὰν εἶναι μὲν πτωχός, στολισμένος δὲ μετὰ τὰ προεργημένα, ἔργον τῆς πόλεως ἢ τῶν ἀγαθῶν καὶ φιλογενῶν πλουσίων εἶναι νὰ τοῦ προμηθεύωσι τὴν ἀναγκαίαν εἰς παιδευσίν του δαπάνην.

ε'. Κανείς μαθητὴς δὲν πρέπει νὰ ἐμβαίνει εἰς τὰ Γυμνάσια, χωρὶς νὰ εἶναι προητοιμασμένος μετὰ τὰς τριῶν ἐτῶν γνώσεις τῶν κοινῶν σχολείων (ΨΒ'. Σημ.).

ΡΚ'. Αἱ δοκιμασίαι ἢ ἐξετάσεις τῶν μαθητῶν, καὶ αὐτοὺς ὠφελοῦν, ἐπειδὴ τοὺς δίδουν ἀφορμὰς ἐξασκήσεως, καὶ τοὺς διδασκάλους πληροφοροῦν. Τίνες εἶναι οἱ πρόκοπτοντες μαθηταί. Ἰδιαίτεραι δοκιμασίαι τῶν μὲν πρωτοπέτρων μαθητῶν πρέπει νὰ γίνωνται καθ' ἡμέραν εἰς ὅσα ἐξηγήθησαν τὴν προαυτῆς, καὶ κατὰ μῆνα εἰς ὅσα ἤκουσαν κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα· ὡσαύτως καὶ τῶν μαθητῶν τοῦ Γυμνασίου. Δημόσιαι δὲ, εἰς τοῦ ἐνιαυτοῦ. Αἱ ἀποδείξεις τῶν ἐμπαροῦν νὰ διαίρεθῶν εἰς πέντε τάξεις· ἡ πρώτη νὰ ἔχῃ εἰς τὸ Ἀπεκρίθῃ τὸ ἐπιρῥημα Ἀριστα· ἡ δευτέρα, Πολλὰ καλῶς· ἡ τρίτη, Καλῶς· ἡ τετάρτη, Μετρίως· ἡ πέμπτη, Κακῶς.

ΡΚΑ'. Τῆς πρώτης τάξεως πρέπει νὰ εἶναι καὶ βραβεῖον δωρισμένον (ΝΕ'), ὡσαύτως καὶ τῆς δευτέρας βραβεῖον δευτέρον· ἡ τρίτη καὶ ἡ τετάρτη μένουσιν ἀβράβευτοι. Τῆς πέμπτης τάξεως ὁ μαθητὴς πρέπει νὰ καταδικασθῇ εἰς τὸ νὰ διδῇ ἀκόμη μίαν φοράν τὰ μαθήματα τοῦ αὐτοῦ ἔτους, εἰάν ἡ ἐξέτασις του γίνεταί τὸ τέλος τοῦ ἐνιαυτοῦ.

ΡΚΒ'. Αἱ διακοπαὶ ἢ ἀνακωχαὶ τῶν μαθημάτων διδοῦν καὶ εἰς τὸν διδάσκαλον καὶ εἰς τὸν μαθητὴν ἀνάπαυσιν τῶν κόπων, καὶ ἐνδυνάμωσιν εἰς ὑπομονὴν ἄλλων νέων κόπων. Αἱ δέμηται ἀνακωχαὶ τοῦ Ἰουλίου καὶ Αὐγούστου εἶναι καλὰ μόνον διὰ τοὺς μαθητὰς τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων. Τιοῦτοι μαθηταὶ ἐξεύρουσιν νὰ μεταχειρίζωνται ὠφελίμως τὸν καιρὸν τῆς ἀνέσεως, μελετῶντες κατ' οἶκον τὰ μαθήματά των, καὶ γυμνάζομενοι εἰς διάφορα πράγματα· τοὺς δὲ πρωτοπείρους ἀμβλύνουσιν, καὶ κάμνουσιν ἐπιλήσμονας τῶν γνώσεών των. Διὰ τοῦτους λοιπὸν εἶναι καλὰ αἱ βραχεῖαι, ἥγουν τέσσαρες ἡμέραι τῆς τῶν Χριστουγενῶν ἑορτῆς, τέσσαρες τὴν ἐβδομάδα τῆς Ἀποκρίω· ἐξ, τὸ Πάσχα. Κατὰ δὲ τὸ θέρος ἐμπορεῖ νὰ ἐλαττωθῇ δι' αὐτοὺς ὁ καιρὸς τῆς εἰς τὸ σχολεῖον διατριβῆς· ἐμποροῦν, φέρ' εἰπεῖν, μόνον πρὸ μεσημβρίας νὰ γυμνάζωνται εἰς τὸ σχολεῖον δύο ἢ τρεῖς ὥρας, καὶ μετὰ μεσημβρίαν νὰ ἀναπαύωνται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ποῖοι πρέπει νὰ εἶναι οἱ διδάσκαλοι.

ΡΚΓ'.

Ο^ν σα ἀπαιτοῦνται νὰ ἔχῃ ὁ διδάσκαλος θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς, ἀνάγονται εἰς τὰ ἐφεξῆς.

α'. Νὰ γνωρίζῃ ἐντελῶς τὴν ὁποίαν ἐπαγγέλλεται ἐπιστήμην.

β'. Νὰ εἶναι ἀγαθὸς τὰ ἥθη, ὥστε νὰ ἐμπνέῃ σέβας εἰς τοὺς μαθητάς.

γ'. Νὰ εἶναι ἐπιμελής καὶ ἀκάματος εἰς τὸ ἔργον του. Ὅχι μόνον νὰ ἔχῃ ζῆλον εἰς ἐκπλήρωσιν τῆς διδασκαλίας, καὶ φυλάξιν μέχρι κεραίας τῶν διατάξεων τοῦ σχολείου· ἀλλὰ καὶ νὰ συμπροάγεται ἀδιακόπως μὲ τὰς προόδους τοῦ χρόνου, καὶ νὰ εἰσάγῃ ὅλας τὰς βελτιώσεις ἢ εὐρέσεις, ὅσαι γίνονται εἰς τὴν ἐπιστήμην, τὴν ὁποίαν διδάσκει.

δ'. Νὰ φέρεται σοφῶς πρὸς τοὺς μαθητάς του. Νὰ ἐνὸνῃ εἰς τὸν ἑαυτὸν του ἀγαθότητα καὶ σοβαρότητα, παράβλεψιν καὶ αὐστηρότητα πρὸς ὠφέλειαν τῶν μαθητῶν του· ἡ ἱλαρότης τοῦ προσώπου ἀπαιτεῖται οὐσιωδῶς ἀπὸ τὸν διδάσκαλον.

ε'. Ὁμόνοιαν νὰ ἔχῃ πρὸς τοὺς συνδιδασκάλους του, ὥστε διὰ τῆς συμφωνίας των νὰ ἐπιτυχάνεται ὁ σκοπὸς τοῦ ὅλου.

ς'. Ὁ νεώτερος κατὰ τὸν χρόνον τῆς εἰς τὸ σχολεῖον διδασκαλίας του πρέπει νὰ ὑποχωρῇ καὶ νὰ ὑπακούῃ εἰς τὸν πρεσβύτερον.

ζ'. Όλοι οί διδάσκαλοι νά δίδουν τὰ πρωτεῖα εἰς τὸν Ἀρχιδάσκαλον, ὅς τις ἀπὸ τοὺς Εὐρωπαίους ὀνομάζεται Rector ἢ Director. Καθῆκοντα καὶ ἔργα τοῦ Ἀρχιδασκάλου εἶναι.

α'. Νά φέρεται πρὸς τοὺς συνδιδασκάλους του ὡς πρὸς ὁμοίους, καὶ ὄχι δεσποτικῶς.

β'. Νά εἶναι μεσίτης τῶν σχέσεων τῆς πόλεως πρὸς τὸ σχολεῖον, καὶ τοῦ σχολείου πρὸς τὴν πόλιν, ἥγουν ὅ,τι ἔχει νά προβάλῃ ἡ πόλις εἰς τὸ σχολεῖον, νά τὸ λέγῃ εἰς τὸν Ἀρχιδάσκαλον· καὶ ὅτι ζητεῖ τὸ σχολεῖον ἀπὸ τὴν πόλιν πρέπει νά τὸ ζητῇ μόνον ὁ Ἀρχιδάσκαλος.

γ'. Πᾶσα διαταγὴ τοῦ σχολείου νά κοινοποιῇται ἐξ ὀνόματος του. Κατὰ δὲ τᾶλλα πρέπει νά εἶναι ἰσότημος καὶ αὐτὸς μὲ τοὺς ἄλλους διδασκάλους, καὶ οἱ διδάσκαλοι πρὸς ἀλλήλους, ἐκτὸς τῆς τιμῆς, τὴν ὁποίαν πρέπει νά ἀποδίδουν οἱ νεώτεροι εἰς τοὺς πρεσβυτέρους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Περὶ παιδείσεως τῶν Κορασίων.

ΡΚΔ.

Εἰς τὸ τέλος ταύτης τῆς ἐπιτομῆς προσθέτομεν ὀλίγα τινα καὶ περὶ τῆς τῶν κορασίων παιδείσεως. Ἐπειδὴ ταῦτα μέλλουν νά γείναι ποτὲ ἀνδρῶν σύζυγοι καὶ οἰκοδόμοι, καὶ μητέρες· διὰ τοῦτο ἡ παιδεία τινος πρέπει νά τὰ προπαρασκευάζῃ εἰς ταύτους τῶν τοῦ σκοποῦς.

ΡΚΕ'. Τὰ κοράσια πρέπει νὰ διδάσκωσι διδασκάλαι εἰς ἰδιαίτερα σχολεῖα· θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς νὰ τὰ παιδεύωσι μὲ τὰς αὐτὰς γνώσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι θεωρητικαὶ εἰς τὰ κοινὰ σχολεῖα τῶν παίδων (ΟΨ'), ἀλλὰ μὲ κάποιαι ἰδιαίτερας ἐφαρμογὰς ὡς πρὸς τοὺς σκοποὺς των. Ἡ Κατ'ήγησις, τὰ βιβλία τῆς ἀναγνώσεως, τὰ ὑπαγορευόμενα νοήματα εἰς τὸ νὰ τὰ γράφουν, πρέπει νὰ ἐφαρμόζονται εἰς τὴν ζωὴν τῶν τιμίων καὶ ἐναρέτων οἰκοδεσποινίδων. Ἡ ἄγραφος ἀριθμητικὴ κατ' ἀρχάς, καὶ ἡ ἔγγραφος ἔπειτα, νὰ περιέχουν παραδείγματα ἀπὸ τὰς τῶν γυναικῶν ἀσχολίας.

ΡΚς'. Τὴν γλῶσσαν νὰ διδάσκονται εἰς τὸ νὰ τὴν λαλοῦν καὶ νὰ τὴν γράφουν μὲ χάριν καὶ γλαφυρότητα. Γεωγραφίαν καὶ Ἱστορίαν νὰ μανθάνουν, ἀλλ' ὅχι μὲ τόσῃ ἔκτασιν, ὅση εἶναι ἀναγκαία διὰ τοὺς ἄνδρας. Τὸ περισσότερον πρέπει νὰ καθοδηγῶνται εἰς τὴν οἰκιακὴν οἰκονομίαν, καὶ εἰς τὰ καθήκοντα, τὰ ὁποῖα μέλλουν νὰ ἔχουν πρὸς ἄνδρα, πρὸς τέκνα, πρὸς συγγενεῖς τοῦ ἀνδρός, καὶ πρὸς οἰκέτας.

ΡΚΖ'. Παρεκτὸς δὲ τῶν μαθημάτων, τὰ ὁποῖα μὲ περιορισμοὺς τινὰς ἔχουν κοινὰ πρὸς τοὺς παῖδας, ἀπαιτεῖται ἀπὸ τὰ κοράσια νὰ μαυθάνωσι ἐργόχειρά τινα εἰς τὸ σχολεῖν, ὡς ἀναγκαῖα εἰς τὰς οἰκιακὰς τῶν φροντίδας. Ταῦτα δὲ εἶναι τὸ πλέκειν, βιάπτειν, κόπτειν φορέματα, κεντεῖν ἐπίσημα, ποικίλλειν, γνέθειν, καὶ ἄλλα τοιαῦτα.

ΡΚΗ'. Ἡ διδασκάλα πρέπει νὰ παρατηρῇ τὴν μέλλουσαν κατάστασιν τοῦ κορασίου, καὶ κατὰ ταύτην νὰ τὸ διδάσκῃ τὰ ἀνάλογα ἐργόχειρα· πρέπει δὲ πάντοτε νὰ φυλάττῃ τοὺς ἐφεξῆς κανόνας.

α'. Ν' ἀρχίζῃ ἀπὸ τὰ ἀπλούστατα καὶ εὐκολώτατα, καὶ

να προχωρῇ κατ' ὀλίγον εἰς τὰ δυσκολώτερα. Νὰ κάμνῃ προθύμους εἰς τὸ μανθάνειν τὰς μαθητρίας της, ἀποδεικνύουσα πάντοτε πόσον τὰς εἶναι ἀναγκαῖα τὰ ἐργόχειρα ταῦτα. Εἰς τὰς πρωτοπείρους, αἵτινες εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μικρὰ καὶ τρυφερά παιδία, νὰ εἶναι πολλὰ συγκαταβατικὴ καὶ ὑπομονητικὴ.

β'. Νὰ τὰς δείχνῃ τὸν τρόπον πῶς ἐργάζονται, καὶ νὰ τὰς κάμνῃ προσεκτικὰς εἰς αὐτὸν· νὰ παρατηρῇ ἂν ἐπρόσεξαν καὶ ἂν ἐκατάλαβαν, ὅσα εἶπε.

γ'. Νὰ καθίξῃ πλησίον της τὰς ἀρχαρίους ἢ τὰς ἀσθενεστέρας, ἢ νὰ τὰς παραδίδῃ εἰς ἐμπειροτέρας καὶ γυμνασμένας. Κατ' ἀρχὰς νὰ μὴ ζητῇ πολὺ ἔργον ἀπ' αὐτάς, ὥστε νὰ τὰς βαρύνῃ, καὶ νὰ τὰς τρομάξῃ.

δ'. Νὰ ἀπαιτῇ ἀπ' αὐτάς καθαριότητα τῶν χειρῶν, καὶ τῶν ἐργαλείων, καὶ τῆς ὕλης, τὴν ὁποίαν ἐργάζονται. Νὰ τὰς κάμνῃ προσεκτικὰς εἰς τὸ νὰ μὴ χαλῶσιν, ἢ χάνουσιν, ἢ λητμονοῦσι τίποτε ἀπὸ τὰ ἀναγκαῖα τῶν πράγματα εἰς τὴν οἰκίαν.

ε'. Νὰ τὰς γυμνάξῃ εἰς καθὲν ἔργον τόσον, ὅσον ὃ ἀποκτῶσι τὴν ἀναγκαίαν εἰς τοῦτο ἔξιν, καὶ νὰ τὰς προβιάξῃ εἰς ἄλλο.

ς'. Νὰ τὰς διδάσκῃ νὰ προτιμοῦν τὸ ἀναγκαῖον καὶ τὸ ὠφέλιμον ἀπὸ τὸ περιττὸν καὶ ἀνωφελές· τὸ κόσμιον καὶ καλὸν μετ' οἰκονομίας, ἀπὸ τὸ ἐπιτετηθευμένον καὶ πολυδάπανον.

ζ'. Νὰ τὰς διδάσκῃ τὴν ἀληθινὴν τιμὴν τῆς ὕλης, τὴν ὁποίαν ἐργάζονται· καὶ πόθεν φέρεται, καὶ ποῦ εὐρίσκεται ἢ καλὴ· ὡσαύτως καὶ πῶς νὰ ἐκτιμοῦν καθὲν ἀπὸ τὰ ἔργα ἢ ἰδικάτων ἢ ξένων.

η'. Ἔργα τινῶν μαθητῶν της καλῶς ἐξεργασμένα καὶ

ἐπιτυχημένα νὰ κρατῇ διὰ νὰ τὰ δείξῃ πρὸς τιμὴν τῆς ἐπιμελείας των εἰς τὰς κοινὰς ἐξετάσεις.

Γ'. Νὰ εἶναι ἡ διδασκάλα τὸ παράδειγμα τῆς ἐπιτηδειότητος, ἐπιμελείας, τάξεως, καθαριότητος, καὶ παντὸς ἀγαθοῦ προτερήματος, τὸ ὁποῖον μέλλει νὰ διδάξῃ εἰς τὰς μαθητρίδας τῆς ὡς τόπον ἐπέχουσα σοφῆς καὶ ἀγαθῆς μητρός.

ι. Νὰ κρατῇ τὰ κοράσια εἰς εὐταξίαν καὶ κοσμιότητα, διδάσκουσα, συμβουλευούσα, φοβερίζουσα. Νὰ μὴ ὑποφέρῃ φλυαρίαν καὶ περιττὰ ἐρωτήματα· πρὸς ἀποφυγὴν τούτων, ἄλλοτε μὲν νὰ τὰ γυμνάζῃ μὲ τὴν ἄγραφον Ἀριθμητικὴν, ἄλλοτε δὲ εἰς διόρθωσιν τῆς γλώσσης των, ἄλλοτε εἰς ἀνεύθυνον καὶ τερπνὰ τραγῳδία, ἡθικὰ διηγήματα, ἐκκλησιαστικὰς διαταγὰς κτλ.

Πάσης διδασκαλίας καὶ ἀρρένων καὶ κορασίων σκοπὸς πρῶτος καὶ ἔσχατος πρέπει νὰ εἶναι τὸ νὰ κατασταθῇ ὁ διδασκόμενος ἐν ἀρετῇ ἄνθρωπος, εὐσεβὴς χριστιανὸς, ἀγαθὸς πολίτης.

Σύντομος ἱστορία τῆς Παιδαγωγίας. (*)

ΡΚΘ'.

Η Παιδαγωγία ἤρχισεν ὁμοῦ μὲ τὸν πολιτισμὸν τοῦ ἀνθρώπου· διότι, εὐθύς ἀπὸ ἐγνωρίσθῃ ἡ ἀνάγκη τῶν θεωρητικῶν καὶ πρακτικῶν γνώσεων, ἐφρόντισαν αἱ γονεῖς νὰ ἐδηγήσωσιν εἰς αὐτὰς τὰ τέκνα τῶν καθ' ὅποιον τρόπον ἠδύνατο κατ' ἀρχάς. Ἀφίνοντες εἰς τὴν παροῦσαν ἐπιτομὴν τὴν κατὰ τοῦτο ἐξέτασιν ἄλλων ἀρχαιοτέρων ἐθνῶν, ἀρχίζομεν ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας, καὶ προσψαύοντες ἀκραδιγῶς τὰ εἰς τοὺς ἐφεξῆς χρόνους γενόμενα, φθάνομεν ἕως τὰς ἡμέρας μας, ὁπότε, καθὼς καὶ ἄλλαι ἐπιστῆμαι, ἐτελειοποιήθη μεγάλως ἡ παιδαγωγία.

ΡΑ'. ΕΛΛΗΝΕΣ. Ἰχνη μὲν παιδαγωγικῶν γνώσεων σὺζονται ἐνδiesπαρμένα εἰς τὸν Ὅμηρον· σύστημα δὲ παιδαγωγικῶν ἀρχῶν ἀνεφάνη μετέπειτα εἰς τὴν ἀκμὴν τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων. Λυκούργος ὁ νομοθέτης τῶν Λακεδαιμονίων π τὰ κυριώτατα καὶ μέγιστα πρὸς εὐδαιμονίαν πόλεως καὶ ἀρετὴν ἐν τοῖς ἥθεσι ᾗετο καὶ ταῖς ἀγωγαῖς τῶν πολιτῶν ἐγκατεστηχειωμένα μένειν ἀκίνητα καὶ βέβαια, ἔχοντα τὴν πρβαίρεσιν ὁσμὸν ἰσχυρότερον τῆς ἀνάγκης, ἣν ἡ παιδείυσις ἐμπαιεῖ τοῖς νέοις, κ λέγει ὁ Πλούταρχος (Βίῳ Λυκούργου). Αἱ παι-

(*) Τὴν ἐπιτομὴν τῆς ἱστορίας ταύτης ἤρρανίσθη ἀπὸ τὸ τρίτον μέρος τοῦ Grundsätze der Erziehung etc. von D. August. Hermaun Niemeyer. Halle. 1819. σελ. 313 — 414. καὶ ἀπὸ τὸ ἀξιολογὸν σύγγραμμα F. H. C. Schwarz Geschichte der Erziehung etc. 2 Bde. Leipzig 1813.

δαγωγικαὶ τοῦ ἀρχαῖ ἀπέβλεπον εἰς τὸ νὰ καταστήσουν τοὺς νέους σκληροὺς, πολεμικοὺς, καὶ ὄχι τόσον θεωρητικοὺς· εἰς πᾶσαν ἀέλην ἢ τάξιν τῶν παίδων ἐδιώρισεν αὐχοντας καὶ παιδονόμους. Τὸ σύστημα τῆς παιδαγωγίας τοῦ βλέπομεν ἱστορημένον ἀπὸ τὸν Πλούταρχον (Βίω Λυκούργου.).

ΡΛΑ'. Σέλιων ὁ νομοθέτης τῶν Ἀθηναίων ἔβαλε προπὸν τῆς Παιδαγωγίας Νὰ γίνωται οἱ πολῖται ἀγαθοὶ μὲν τὰς ψυχὰς, ἰσχυροὶ δὲ τὰ σώματα (Λουκιαν. Ἀνάχ. ἢ περὶ Γυμνασ.). Τῶν Ἀθηναίων οἱ παῖδες ἡσχολοῦντο μάλιστα εἰς τὴν Γραμματικὴν, Γυμναστικὴν, Γραφικὴν, Μουσικὴν. Παιδαγωγῶν ὅς ὠνομάζετο, ὅς τις ἔφερε τοὺς μικροὺς παῖδας εἰς τὸν Γραμματιστὴν καὶ Κιθαριστὴν, καὶ ἦτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον φρόνιμός τις δοῦλος. Παιδοτρίβαι δὲ ἔλεγοντο, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ὠδηγοῦντο οἱ τελειότεροι, καὶ ἐξασκοῦτο εἰς τὰ γυμνάσια, ἢ εἰς τὰς μετὰ τῶν Φιλοσόφων ὀμιλίας.

ΡΛΒ'. Εἰς τὴν μεγάλην Ἑλλάδα διδάσκαλος παιδαγωγικῶν ἀρχῶν ἐ χρημάτισεν ὁ Πυθαγόρας. Πάσης ἐπιστημονικῆς παιδείας βίβιν καθυπέβαλε τὴν ἠθικὴν, καὶ ἐδίδασκε τοὺς νέους Μαθηματικὴν καὶ Φιλοσοφίαν καὶ Μουσικὴν καὶ Θεολογίαν. Ὁ σοφὸς οὗτος ἐτίμησε κατ' ἀξίαν τὸν μεταξὺ γονέων καὶ τέκνων φυσικὸν δεσμόν· τὸ μέγιστον ἀδίκημα εἶναι, ἔλεγε, νὰ χωρίζῃ τις τὰ τέκνα καὶ τοὺς γονεῖς ἀπ' ἀλλήλων.

ΡΛΓ'. ΡΩΜΑΙΟΙ. Ἠκολούθησαν οὗτοι κατὰ πρῶτον τὰ ἔχνη τῶν Ἑλλήνων· ἔπειτα καὶ τὰς ἰδίας τῶν γνώμας. Εἰς τοὺς πρώτους χρόνους τῆς δημοκρατίας μόναι ἀρεταὶ ἐλογίζοντο ἡ ἀνδρεία καὶ τὸ φιλόπατρι. Ἡ ἀπλότης τῶν ἡθῶν τοὺς ἔδειξεν εἰς τὴν εὐτυχίαν τῶν ἐναρέτους πλεον παρὰ οἱ νόμοι. Ἡ μὲν τοὺς Ἕλληνας γνωριμία τῶν ἔφερε τὰς ἐπιστήμας. Ἀπ' οὗ ὑπεδούλωσαν τὴν Ἡερχηθόνα καὶ τὴν Ἑλλάδα, ἤρχισεν ἡ

διαφθορά τῆς παιδαγωγίας των. Οἱ ἀκατάπαυστοι πόλεμοι, τὰ πλοῦτη τῶν μεγάλων, ἡ πρὸς τοὺς δούλους ἀπανθρωπία των, αἰμονομαχίαι, ἐνέργησαν μεγάλην βλάβην εἰς τὰ ἥθη τῶν νέων.

ΡΑΔ. ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΣΤΗΝ. Τὸ κήρυγμα τοῦ ἱεροῦ εὐαγγελίου ἐνέργησεν ἀξιολογώτατα ἀποτελέσματα εἰς τὴν παιδευσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀμμία ἀνθρωπίνη, διδασκαλία δὲν ἐτίμησε τόσον τὴν ἀνθρωπότητα· ἀμμία δὲν ἐπρόσταξε τόσον γενικὴν παιδείαν εἰς ὅλα τὰς τάγματα τῶν ἀνθρώπων· ἀμμία δὲν διήγειρε τοὺς ἀνθρώπους εἰς ἀγάπην τοῦ καινοῦ συμφέροντος τόσον, ὅσον ἡ οὐράνιος διδασκαλία τοῦ Σωτῆρος. Εἰς ταύτην ἐνυποκρύπτονται τὰ σπέρματα τοῦ ὑψηλοτάτου σκοποῦ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, καὶ ἀπ' αὐτὴν ἐφύτρωσαν οἱ ἀφθονώτατοι καὶ ὠραιότατοι καρποὶ τῆς ἀνθρωπίνης παιδείας. Ῥήσεις ἐκ τῆς νέας Διαθήκης τὰ μὲν ἀμέσως, τὰ δὲ ἐμμέσως διαιρούσας τὴν ἀγωγὴν τῶν παίδων ἔχομεν πολλὰς· ἐπισημότεραι δὲ εἶναι αἱ ἐφεξῆς. Ὁ Σωτὴρ ἐδείξε τόσῃ ἀγάπῃ εἰς τὰ παιδιά, ὥστε εἶπεν «Ἐὰν μὴ στραφῇτε καὶ γένηθε ὡς τὰ παιδιά, οὐ μὴ εἰσέλθῃτε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν Οὐρανῶν» (Ματθ. ιη', 3.)· καὶ «Ἄφετε τὰ παιδιά, καὶ μὴ κωλύετε αὐτὰ ἔλθειν πρὸς με· τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν» (Ματθ. ιθ', 14). Ἐκ δὲ τούτων γίνεται φανερόν, ὅτι τῶν παιδίων τὴν ἀγαθὴν φύσιν δὲν πρέπει νὰ διαφθείρωμεν δι' ἀμελείας, ἀλλὰ πάντοτε νὰ τὴν ἀπευθύνωμεν εἰς τὴν ἀρετὴν διὰ τῆς παιδαγωγίας. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος παριστάων τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἔχωσιν οἱ γονεῖς φροντίδα τῶν τέκνων των, λέγει «Οὐ γὰρ ἀρεῖλουνσι τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσι Θεοῦ, ἀλλ' οἱ γονεῖς τοῖς τέκνοις (Πρὸς Κορινθ. β', 14.)· καὶ πάλιν παραγγέλλει τὴν παιδαγωγίαν ῥητῶς «Οἱ πατέρες μὴ παροργίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἀλλ' ἐκτρέφετε αὐτὰ ἐν παιδείᾳ καὶ νοῦθεσίᾳ

κυρίου» (Πρὸς Ἐφεσ. ζ', 4.). Ὁ ἀπόστολος Πέτρος προτάζει τοὺς πρεσβυτέρους νὰ διδάσκουν πατρικῶς τὴν νεολαίαν· ταύτην δὲ νὰ ὑποτάσσεται εἰς ἐκείνους, διὰ τῆς ἐφεξῆς ῥήσεως. »Ποιμαίνετε (οἱ πρεσβύτεροι) τὸ ἐν ὑμῖν ποίμνιον τοῦ Θεοῦ, ἐπισκοποῦντες μὴ ἀναγκαστικῶς, ἀλλ' ἐκουσίως· ὁμοίως νεώτεροι ὑποτάγητε τοῖς πρεσβυτέρους (Α'. ἐπιστ. ε', 2 — 5.). Ὁ Θεὸς Ἰάκωβος μᾶς παραγγέλλει νὰ δεχόμεθα τὰς συμβουλὰς τοῦ λογικοῦ, τὸ ὅποιον κατ' ἄλλον τρόπον δὲν ἀναπτύσσεται εἰ μὴ διὰ τῆς ὀρθῆς παιδαγωγίας. »Αποθέμενοι, λέγει, πᾶσαν ῥυπαρίαν καὶ περιουσίαν κακίας, ἐν πραΰτητι διέξασθε τὸν ἔμφυτον λόγον, τὸν δυνάμενον σῶσαι τὰς ψυχὰς ὑμῶν» (Ἐπιστολ. α', 19.), κτλ.

ΡΑΕ'. Εἰς τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος, ὅποτε ὑπέφερεν ἡ ἐκκλησία τὰς σφοδροτάτας καταγίδας τῶν διωγμῶν, ἦσαν ἀτελῆ καὶ τὰ παιδαγωγικὰ διδάγματα. Πολὺν καιρὸν οἱ νέοι ἐσύχναζαν εἰς τὰ σχολεῖα τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ῥωμαίων. Ἡ Ἀλεξανδρινὴ σχολὴ συσταθεῖσα τὸ 180 ἔτος ἀπὸ Χριστοῦ ἤρχισε νὰ διδῇ εἰς τὸ εὐσεβὲς πληρωμὰ κατηχητὰς τῆς ἱερᾶς πίστεως. Πολλοὶ ποιμένες, καὶ πολλὰ μοναστήρια καὶ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως ἀνέλαβαν τὴν φροντίδα τοῦ νὰ διδάσκουν τὰ τέκνα τῶν εὐσεβῶν, καὶ μὲ μικρὰ μὲν, ἐπισηλῆ δὲ βήματα ἐπροχώρουν εἰς τὴν τελειοποίησιν τῆς διδασκαλίας ἕως τὴν ὀγδόην ἑκατονταετηρίδα.

ΡΑΣ'. ΚΑΡΟΛΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ. Ὁ Αὐτοκράτωρ οὗτος ἐφρόντισε δραστηριώτατα διὰ τὴν παιδαγωγίαν· τῶν μοναστηρίων καὶ τῶν ἀρχιεπισκοπῶν τῆς Εὐρώπης τὰ διδασκαλεῖα, τὰ ὅποια μὲ διαφόρους μεταβολὰς διήρκεσαν ἕως τὴν 17. ἑκατονταετ., εἶναι ἔργα τοῦ Καρόλου. Τότε ἐδιορίσθησαν εἰς τὰς σχολὰς νὰ διδάσκονται αἱ ἑπτὰ ἐλευθέραι τέχναι, Γραμ-

ματική, Ἀριθμητική, Γεωμετρία, Μουσική, Ἀστρονομία, Διαλεκτική, Ῥητορική· ἐκ τῶν ὁποίων αἱ πρῶται τρεῖς ὠνομάζοντο Τρεῖςόδιον (Trivium)· αἱ δὲ ἄλλαι τέσσαρες, Τετραόδιον (Quadrivium)· αἱ πρῶται ἦσαν ἀναγκαῖαι εἰς πάντα πολίτην· αἱ δευτέραι διωρισμέναι διὰ τοὺς γραμματισμένους (Ἰδε Τόμ. Α'. τοῦ παρόντος Συναγ. σελ. 14, καὶ Τόμ. Γ', σελ. 234.), οἵτινες ἐκαταγίνοντο καὶ εἰς τὰ Sacra pagina, ἤθουν εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἁγίων γραφῶν. Τὰ μαθήματα ταῦτα ὠνομάζοντο Σχολαστικά, καὶ οἱ διδάσκαλοι ὡσαύτως Σχολαστικοί· τὸ ὅποιον ὄνομα ἐπεκράτησεν ἕως τὰ τέλη τῆς 15. ἐκατονταετηρίδος.

ΡΑΖ'. Σποράδην ἐδιδάσκοντο εἰς τοῦτο τὸ διάστημα καὶ οἱ παλαιοὶ συγγραφεῖς Ἕλληνες καὶ Ῥωμαῖοι· καὶ ἐφάνησαν κατὰ καιροὺς ἄνδρες ὀξυόλογοι εἰς πολλὰ μέρη τῆς Εὐρώπης, ἕως οὗ περὶ τὰ μέσα τῆς 15. ἐκατοντ. ἤρχισεν ἡ Ἰταλία νὰ σκορπίσῃ τὸ φῶς τῆς γνησιωτέρας παιδείας, τὴν ὁποίαν ἐδιδάχθη ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ καταφυγόντας Ἕλληνας (Ἰδε Τόμ. Α'. τοῦ παρόντος Συναγ. Σελ. 19.).

ΡΑΗ'. 15. καὶ 16. ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΣ. Ἡ εὐ-
 ρεσις τῆς τυπογραφίας, καὶ ἐνεργητικοίτινες ἄνδρες, συνεισέφεραν πολλὰ εἰς βελτίωσιν τῆς παιδαγωγίας. Ὁ Ἑρασμος (γενν. 1467, ἀποθ. 1536 εἰς Βασιλείαν), ἐρριψεν ἀληθινὰ καὶ ὀρθὰ βλέμματα εἰς τὴν μέθοδον τῆς διδασκαλίας· καὶ πολλὰ τοῦ παιδαγωγικῶς συγγράμματα ἐδιωρίσθησαν εὐλόγως διὰ παιδείαν τῶν νέων. Ὁ Ρεϋχλίνος (γενν. 1445, ἀποθ. 1521) συνήργησε πολὺ εἰς τὴν μάθησιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώττης καὶ τῆς Ἑβραϊκῆς καὶ ἀμέσως αὐτὸς, καὶ ἐμμέσως διὰ τοῦ συγγενοῦς του Μελέγχθωνος (γενν. 1497, ἀποθ. 1560), ὅς τις μετὰ τοῦ Λουθήρου συνήργησεν εἰς διόρθωσιν

τῶν σχολείων μὲ πολλὰς τῶν παιδαγωγικὰς πραγματείας. Μετὰ πολλοὺς ἄλλους ἀγωνιστὰς τῆς διορθώσεως τῶν παιδαγωγείων εἶναι ὀνομαστὸς καὶ Ἰωάννης Ἄμος Κομῆνιος (γενν. εἰς Μοραυΐαν τὸ 1592, ἀπόθ. τὸ 1671). Ἀπροσκαλέσθη ἐντίμως εἰς Σουηκίαν τὸ 1638, καὶ εἰς Ἀγγλίαν τὸ 1641, εἰς Τρανσυλβανίαν, Φραγγεφόρτιον, καὶ Ἀμστελῆδαμον, διὰ νὰ μεταρρυθμίσῃ τὴν τάξιν τῶν σχολείων. Τὸ σύγγραμμά του *Janua linguarum reserata*, ἐμεταφράσθη εὐθὺς εἰς 15 γλώσσας, ὡσαύτως καὶ τὸ *Orbis pictus*, τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη πολλάκις· ἔγραψε καὶ ἄλλα ὠφέλιμα. Ἐσπούδασεν οὗτος πρῶτος νὰ εἰσαῇ τὸ ἀξιόλογον μάθημα τῆς ἐνώσεως τῆς γλώσσης μὲ τὰ πράγματα.

ΡΛΘ'. Τὸ τάγμα τῶν Ἰησουϊτῶν (κατασταθ. 1535) ἔκαμεν ἐποχὴν εἰς τὰ σχολεῖα καὶ παιδαγωγεῖα. Εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς Εὐρώπης κατεστάθησαν μεταξύ τῶν Καθολικῶν Ἰησουϊτικὰ σχολεῖα δι' Ἰγνατίου Λαΐόλα (γενν. 1491) κατὰ τὸ σχέδιον Κλαυδίου Ἀκουαβίβα, καὶ ἐπροξένησαν μαγὰλην ὠφέλειαν. Πολλὰ μέθοδοι ἐδιωρθώθησαν καὶ πολλὰ παιδαγωγικὰ ζητήματα ἐπροβλήθησαν ἀπ' αὐτοὺς.

ΡΜ'. Εἰς τὴν Γαλλίαν ἐπαίδευσαν πολλοὺς ἀξιολόγους μαθητὰς τὰ σχολεῖα καὶ παιδαγωγεῖα τῶν εἰς τὸ Πορτροϊάκιον (Port - Royal) Ἰαυσενιστῶν ἀπὸ Κορνηλίου Ἰανσένου ὀνομασθέντων διδασκάλων. Ὁ ἄριστος Φενελὼν (ἀποθ. 1715) ἀπεθανατίσθη ὡς ἡγεμόνων παιδαγωγὸς καὶ συγγραφεὺς περὶ τῆς τῶν κορασίων ἀνατροφῆς, καὶ διὰ τὸ θαυμαστὸν τοῦ σύγγραμματος τὸν Τηλέμαχον.

ΡΜΑ'. Εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἔγραψεν ὁ Δώκκιος (1692) τὸ εἰς πολλὰς γλώσσας μεταφρασθὲν παιδαγωγικὸν τοῦ σύγγραμματος.

ΡΜΒ'. ΙΗ'. ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΣ. Εἰς μάτην ἐμπο-
ρεῖς νὰ ζητήσῃς εἰς τὴν ἱστορίαν ἐποχὴν, ὅποτε ἐλαλήθησαν
καὶ ἐγράφησαν περὶ ἀγωγῆς καὶ παιδείας τόσα πολλὰ, ὅσα ἀπὸ
τὴν ἀρχὴν τῆς ΙΗ'. ἐκατομταετηρίδος, καὶ μάλιστα εἰς τὴν Γερ-
μανίαν. Τὴν παιδαγωγικὴν ἱστορίαν τοῦ χρόνου τούτου ἐμπο-
ροῦμεν νὰ ἀναγνώσωμεν εἰς τέσσαρας σχολὰς, τὴν τοῦ Φραγκίου,
τὴν τῶν Ἀνθρωπιστῶν, τὴν τῶν Φιλανθρώπων, καὶ τὴν Ἐκλε-
κτικὴν.

ΡΜΓ'. ΦΡΑΓΚΙΑΚΗ ΣΧΟΛΗ. Αὐγουστος Ἑρμάννος
Φράγκιος (γενν. εἰς Λυβέκκην τὸ 1663) ἐσύστησε παιδαγω-
γικὴν σχολὴν εἰς τὴν Ἀλλην (Halle) κατὰ τὰς ἐφεξῆς ἀρχάς.

Πάσης ἀγωγῆς καὶ παιδείας πρέπει νὰ ὑπόκειται βίσις
ἢ θεογνωσία καὶ ἡ εὐσέβεια. Ὁ ἀληθὺς εὐσεβὴς ἄνθρωπος εἶ-
ναι καὶ ἀγαθὸς πολίτης· χωρὶς τὴν εὐσέβειαν αἱ γνώσεις εἶναι
πλέον βλαβεραὶ παρὰ ὠφέλιμοι εἰς τὸν ἄνθρωπον.

Ὅλα τὰ παιδιά, εἴν καὶ διάφορα ἀπ' ἀλλήλων κατὰ
τὴν ἀγαθὴν ἢ κακὴν διάθεσιν, ἐμποροῦν νὰ διαφθαρθοῦν· καὶ
διὰ τοῦτο χρειάζονται ὅλα στερεύουσιν εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ εἰς τὰ
ἥθη, καὶ προφυλακὴν μὴ ἐκδοθῶσιν εἰς τὰς ἡδονάς.

Ἐπειδὴ φυσικὰ ῥέπουσιν εἰς τὴν τέρψιν οἱ νέοι· διὰ τοῦτο
πρέπει νὰ τοὺς εὐραϊνώσωσιν οἱ παιδαγωγοὶ μὲ σωματικὰς κι-
νήσεις, μὲ μηχανικὰς ἀσχολίας, καὶ μὲ τερπνὰς ἐξηγήσεις πιλ-
λῶν ἐπωφελῶν πραγμάτων τῆς φύσεως καὶ τῶν τεχνῶν.

Εἰς πᾶσαν διδασκαλίαν πρέπει νὰ στέκῃ πρὸ ὀφθαλμῶν
τοῦ διδασκάλου ὁ μέλλων βίος τοῦ μαθητοῦ· ἀλλ' ἡ θεογνω-
σία εἶναι ἀναγκαία εἰς πάσης τάξεως ἄνθρωπον· διὰ τοῦτο αὕτη
πρέπει νὰ εἶναι βίσις εἰς πάσης τάξεως σχολεῖα.

Ὅσοι μέλλουσιν νὰ καταγείνουν εἰς τὰ ἔργα τοῦ κοινωνικοῦ
βίου, ἀπαραιτήτως πρέπει νὰ ἐξεύρωσι. Νὰ γράψωσι, νὰ ἀνα-

γινώσκωσι, νά λογαριάζωσι· ἐμπαρόδως δὲ νά διδασκῶσι καὶ τὰ στοιχειωδέστερα τῆς Φυσικῆς, Γεωγραφίας, Ἱστορίας· ἀλλ' ὅλα ταῦτα κατ' ἐπιτομήν.

Διὰ τοὺς γραμματισμένους εἶναι ἀναγκαῖαι ἡ Λατινικὴ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα· τὸ μέγιστον ἀπ' αὐτὰς ὄφελος εἶναι ἡ κατάληψις τῶν ἀγίων γραφῶν, καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων.

Συγχρόνως μὲ τὰς γλώσσας ταύτας νά διδάσκωνται Γεωγραφίαν, Ἱστορίαν, Μαθηματικὴν, Ἀστρονομίαν, Φυσικὴν Ἱστορίαν, Φυσικὴν. Ἔως τῶρα (ἔλεγε τότε ὁ Φράγκιος) δὲν ἤξιον εἶπετε ἄλλο οἱ γραμματισμένοι παρὰ τὰς παλαιὰς γλώσσας, χωριστὰς ἀπὸ τὰς ἐπιστήμας.

Εἰς τὸ ὀρθῶς συλλογίζεσθαι μᾶς ὁδηγεῖ ἡ Λογικὴ· εἰς δὲ τὸ ὀρθῶς λέγειν καὶ γράφειν ἡ Ῥητορικὴ. Καὶ αἱ δύο πρέπει νά διδάσκωνται εἰς τὰς ὑψηλότερας τῶν μαθητῶν κλάσεις.

Πολλοὶ περίφημοι παιδαγωγοί, καὶ περίφημοι ἄνδρες ἐγράψαν ἀπὸ τὴν Φραγκικὴν σχολήν, τῶν ὁποίων τὴν ἱστορίαν ἐμπορεῖ νά εὕρητις εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Φιλολογίας. Διδακτικὰ βιβλία διαφόρων γνώσεων ἐξηπλώθησαν ἐντεῦθεν εἰς ὅλην τὴν Γερμανίαν. Σημεῖνομεν δὲ ἐν παρόδῳ, ὅτι τῆς σχολῆς ταύτης ὑπῆρξε μαθητὴς ὁ περικλεῆς Οὐόλφιος ὁ κριτικώτατος φιλολόγος, ὅστις σιμὰ πολλῶν ἄλλων ἐφιλοπόνησε τὴν θαυματομένην τοῦ Ὁμήρου ἔκδοσιν.

ΡΜΔ'. ΣΧΟΛΗ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΩΝ. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἤχημαζε καὶ ἡ σχολὴ τῶν Ἀνθρωπιστῶν (Humanisten) εἰς πολλὰ μέρη τῆς Γερμανίας. Αἱ ἀρχαὶ τῆς ἡσαν πρῶτον πολλὰ αὐστηραί· ἔπειτα ἐμετριάσθησαν.

ΡΜΕ'. Αὐστηραὶ ἀρχαὶ τῶν Ἀνθρωπιστῶν. Αἱ παλαιαὶ γλῶσσαι, καὶ μάλιστα ἡ Ἑλληνικὴ καὶ Λατινικὴ,

εἶναι θεμελίον πάσης ἀληθοῦς παιδείας. Οἱ γραμματισμένοι πρέπει νὰ τὰς ἐξεύρωσι βασιμῶς· καὶ τοὺς μὴ γραμματισμένους ὠφελεῖ μετρία τις αὐτῶν εἰδήσις.

Ἡ σπουδὴ τῶν γλωσσῶν εἶναι γύμνασις τοῦ νοῦς. Ἐκτεταμένη φιλολογία βάλλει εἰς ἐνέργειαν ὅλας τὰς ψυχικὰς δυνάμεις, καὶ οὕτω τὰς ἐξύνει· ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ὕλην πηγαὶ πάσης μαθήσεως εἶναι τὰ ἑλληνικὰ καὶ λατινικὰ συγγράμματα· ὅς τις λοιπὸν θέλει νὰ ἀντλήσῃ ἀπὸ τὰς πηγὰς, πρέπει νὰ ἐξεύρῃ τὰς γλώσσας.

Ἡ μελέτη τῆς Γραμματικῆς πρέπει νὰ προπορεύεται ἀπὸ τὰς φιλοσοφικὰς καὶ ἱστορικὰς καὶ αἰσθηματικὰς γνώσεις· αἱ πραγματικαὶ γνώσεις πρέπει νὰ εἶναι πάρτεργοι, ὥς ἐμποδίζουσαι τὰς προόδους τῶν παλαιῶν γλωσσῶν.

Τὰ γυμνάσματα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ Λατινικὴν γλῶσσαν, καὶ τὰ διὰ στίχων συντάγματα ὠφελοῦν τοὺς μαθητὰς, ἐπειδὴ τοὺς ἐυκολύνουν καὶ τὸν τρόπον τοῦ συγγράφειν, καὶ τὴν καταλήψιν τῶν συγγραφέων.

PMΣ'. Εὐλογώτεραι ἀρχαὶ τῶν αὐτῶν. Μεταγενέστεροι Ἀνθρωπισταὶ κατανοήσαντες σοφῶς τὰς ὑπερβολὰς τῶν προεκτεθέντων δογμάτων ἀντιπαρέβαλαν τὰ ἐφεξῆς.

Τὰ σχολεῖα τῶν παλαιῶν γλωσσῶν νὰ εἶναι διηρησμένα διὰ μόνους τοὺς γραμματισμένους· αἱ δὲ ἄλλαι τάξεις νὰ δαπανοῦν τὸν ὀλίγον καιρὸν τῶν εἰς μάθησιν γνώσεων χρησίμων εἰς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν.

Ἐμπορεῖ νὰ εἶναι τις ἱατρὸς, Δικολόγος, ἀλλὰ καὶ Παιδαγωγὸς χωρὶς νὰ ἔχῃ βαθεῖαν φιλολογικὴν πολυμάθειαν. Εὐκταῖον ὅμως εἶναι διὰ πάντα σπουδαῖον νὰ γνωρίζῃ ὅπως οὖν τὴν παλαιὰν φιλολογίαν.

Ἐστὶν ἡ σπουδὴ τῆς Γραμματικῆς εἶναι ὀκλήρην βάρος τῆς

μνήμης· οὐδ' εἶναι δυνατόν νὰ μάθουν ἀκριβῶς καὶ εὐκρινῶς οἱ νέοι τὰς δυνάμεις τῶν λέξεων χωρὶς νὰ ἐξεύρωσι πράγματα. Πέπειτοι λοιπὸν μὲ τὴν Γραμματικὴν νὰ ἀναμιγνύονται καὶ ἐπιπλέον γνώσεις τῶν ἐπιστημῶν, ὡς δυναμικαὶ τοῦ νοός, καὶ εὐκολυντικαὶ τῆς τῶν γλωσσῶν μαθήσεως.

Διὰ τὰ τὰ παιδιὰ εἶναι ἀναμφιβόλως γνώσεις ἄλλαι ὠφελιμώτεραι παρὰ αἱ εἰς παλαιὰς γλώσσας ἀσχολίαι. Ἡ γύμνασις τῶν αἰσθήσεων, καὶ ὁ φωτισμὸς τῶν ψυχικῶν δυνάμεων πρέπει νὰ εἶναι σκοπὸς τῶν πρώτων παιδικῶν μαθημάτων. Δωδεκαετῆς παῖδες μάλιστα ἐμποροῦν νὰ ἀρχίσουν τὴν μάθησιν τῶν παλαιῶν γλωσσῶν.

Καὶ ὁ μέγιστος Φιλολόγος ἐμπορεῖ νὰ εἶναι ἀνωφελὴς καὶ ἄχρηστος διδάσκαλος· εἰς τὸ διδάσκειν εἶναι ἀναγκαῖαι καθολικαὶ γνώσεις, καὶ πρὸ πάντων — Μέθοδος.

Οἱ παλαιοὶ κλασσικοὶ συγγραφεῖς δὲν ἔγραψαν δὲ ἀρχαίους νέους· διὰ τοῦτο χρειάζονται συλλογαὶ τῶν ὠφελιμωτέρων καὶ εὐκολωτέρων γνώσεων πρὸς παιδείαν τῶν νέων.

Αἱ παλαιαὶ γλώσσαι πρέπει νὰ διδάσκωνται εἰς τὰ Γυμνάσια, ἀλλ' ἐνταυτῷ καὶ ἐγκυκλοπαιδική τις προπαρασκευὴ τῶν νέων διὰ τὰ Πανεπιστήμια.

Ἑλληνικαὶ καὶ Λατινικαὶ συνθέσεις ποιημάτων ἀνήκουσιν εἰς τὸν σχολαῖτμον τῶν παλαιῶν χρόνων.

Ἀπὸ τὰς μεταφράσεις τῶν παλαιῶν γλωσσῶν εἰς τὴν ὁμιλουμένην γλῶσσαν τοῦ ἔθνους αὐξάνει ἡ νέα φιλολογία, καὶ βελτιόνεται καὶ ἡ ὁμιλουμένη γλῶσσα. Ὅσον ἔμως καὶ ἂν βελτιωθῇ ἡ λαλουμένη, αἱ παλαιαὶ γλώσσαι εἶναι ἀναγκασιόταται εἰς τοὺς γραμματισμένους.

Ἀπὸ τὴν τῶν Ἀνθρωπιστῶν σχολὴν ἐκβῆκαν ἐξαίρετοι Παιδαγωγοί, Κελλάριος, Γέσνερος, Ἐρνέστιος, Εὐνός, καὶ

ἄλλοι πολλοὶ· πολλοὶ κλασσικοὶ συγγραφεῖς τῶν Γερμανῶν, Εὔγγελος, Κάριος, Ἑρδερς, Βειλάνδος κτλ. πολλοὶ Φιλόλογοι· Συνεῖδερς, Ρεΐμερς, Ἀσιος, Ἰακώβις, Νιτσίχος, Φύγιος, Γεδίκκιος, Βροΐδερς, Ερμάννος κτλ.

PMZ'. ΣΧΟΛΗ ΤΩΝ ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΩΝ. Τὰς ἀφορμὰς τῆς σχολῆς ταύτης ἔδωκεν Ἰωάννης Ἰάκωβος Ρουσσὸς μετὰ τὸ περίφημον σύγγραμμά του *Emile ou de l'Education* 1762 (*). Ἐκ τῶν ιδεῶν τούτου τοῦ συγγράμματος κινήσεις ὁ Γερμανὸς Βασεδόβιος (γεννηθ. 1723, ἀποθ. 1790 ἐσύστησεν εἰς Δεσπάν τὴν Φιλανθρωπικὴν σχολήν, τῆς ὁποίας βῆσεις εἶναι αἱ ἐφεξῆς.

Καὶνὲν ἀπὸ τὰ μέχρι τοῦδε φανέντα σχολεῖα δὲν εἶναι ἐλεύθερον ἀπὸ ἐλαττώματα. Ἡ μέθοδος τῆς τῶν γλωσσῶν διδασκαλίας εἶναι πολλὰ βλαβερά εἰς τοὺς νέους· ἐξ αὐτῆς ἀρρωστεῖ βέβαια ὁ ἐγκέφαλος τῶν διδασκαλόμενων, οἱ τινες ἀποστηθίζουσιν ἀκατανόητους λέξεις.

Κατὰ τὴν σωματικὴν ἀγωγὴν πρέπει νὰ μιμηθῶμεν τοὺς

(*) Περί τοῦ πολυθρύλλητου τούτου συγγράμματος, τὸ ἑποῖον ἀπὸ πολλοὺς μὲν ἐπαινέσθῃ καὶ ὑπερβολῇ, ἀπὸ πολλοὺς δὲ ἐκταφρονήσθῃ ὡσαύτως, ἔκρινεν ὀρθοτάτα ὁ Ἐλβετιος. Cet ouvrage est à la fois digne de son Auteur et de l'estime publique. Mais trop souvent il sacrifie l'exactitude à l'éloquence et tombe dans les contradictions, que sans doute il eût évitées, si plus severe observateur de ses propres idées, il les eût plus attentivement comparées entre elles. De l'Homme. Sect. V. Chap. I. ἤθουν, τὸ σύγγραμμα τοῦτο εἶναι πάντοτε ἄξιον τοῦ συγγραφέως του, καὶ τῆς κοινῆς τιμῆς· ἀλλὰ συχνάκις θυσιάζει τὴν ἀκρίβειαν εἰς τὴν εὐχλωσίαν, καὶ περιπίπτει εἰς ἀντιφάσεις, τὰς ὁποίας ἀπέφυγεν ἀναμφισβολως, εἰὰ παρατηρῶν αὐστηρότερα τὸς ιδέας του τὰς εὐήγκρινες πρὸς ἀλλήλας με προσοχὴν πλεονεξοῦται.

παλαιούς. Ἡ γυμναστική ἐνδυναμώνει καὶ μορφώνει ἐξαιρέτα τὸ σῶμα.

Κατὰ τὴν πνευματικὴν παιδείαν πρέπει οἱ νέοι νὰ διδάσκονται οὕτως, ὥστε νὰ γίνωνται ἄνθρωποι· ἕως τώρα ἐγίνοντο γραμματισμένοι καὶ εὐγενεῖς, καὶ τεχνίται· ἄνθρωποι ὅμως καὶ κοσμοπολῖται ἦσαν ὀλίγοι.

Αἱ ποιναὶ καὶ τὰ βραβεῖα τῶν παιδῶν πρέπει νὰ γίνωνται μὲ κρίσιν, ὥστε οὔτε ἐκείναι νὰ τὰ ταπεινώνωσι, αὔτε ταῦτα νὰ τὰ ἀλαζονεύωσι.

Νὰ γίνεται τερπνὴ ἡ διδασκαλία τῆς πίστεως καὶ τῆς Ἠθικῆς· νὰ μὴ ἀφανίζεται ἡ φυσικὴ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν κλίσις, ἀλλὰ νὰ χειραγωγῇται εἰς τὸ ἀγαθόν. Ἐκ φύσεως εἶναι οἱ παῖδες ἀγαθοὶ καὶ φιλάνθρωποι· ἡ βία ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοὺς διαφθείρει. Φιλάνθρωπία πρέπει νὰ εἶναι ὁ τελευταῖος σκοπὸς τῆς ἀνατροφῆς τῶν.

Εἰς τὴν ἀγωγήν τῶν παιδῶν νὰ ἐπιμελῶνται πλέον τὴν φύσιν παρὰ τὴν τέχνην. Τὰ εὐγενικὰ λεγόμενα ἦδη καὶ ἔδη εἶναι παρὰ φύσιν ἐν μέρει, καὶ τὰ εὐρίσκουν οἱ παῖδες, ὅταν ἀκμάσῃ· Ὅταν τὰ παιδίε διδάσκωνται ὡς παιδία μένουσι πολὺν χρόνον ἀδιάφορα.

Τὰ παιδία νὰ διδάσκωνται πρὸ πάντων αἰσθητὰ, καὶ ὅχι ἀφηρημένα πράγματα. Μόνον ὁ Κορμένιος μᾶς ἔδειξε κατὰ τοῦτο τὴν ἀληθεῶς δρόμον.

Αἱ γλῶσσαι νὰ διδάσκωνται ὡς ὄργανα, καὶ ὅχι ὡς σκοπὸς τῆς μαθήσεως· οὐδὲ νὰ μανθάνωσιν οἱ παῖδες πράγματα, τὰ ὅποια δὲν θέλουν μεταχειρισθῆναι εἰς τὴν ζωὴν τῶν. Εἶναι βέβαιον, ὅτι δὲν θέλουν γεῖναι ὅλοι τῆς φιλολογίας διδάσκαλοι. Πραγματικαὶ λοιπὸν γνώσεις πρέπει νὰ καθυποβάλλωνται θεμέλιος τῆς τῶν παιδῶν μαθήσεως.

Ἐὰν φροντίζωμεν διὰ τὴν ἐναρτέον ἀγωγὴν τῶν παίδων, πρέπει νὰ μὴ τοὺς δίδωμεν εἰς χεῖρας οὔτε ὁλοκληροῦς ἐκδόσεις τῶν κλασσικῶν συγγραφέων, οὔτε ὅλην τὴν ἁγίαν γραφὴν ἐκτελεγμένας χρησιμομάθειας ἀπὸ τοὺς κλασσικοὺς, καὶ ἀποσπάσματα τῆς ἁγίας Γραφῆς εἶναι τὰ χρησιμώτερα διδακτικὰ μέσα τῆς νεολαίας.

Ἀπὸ τὴν τῶν Φιλανθρώπων σχολὴν ἐκβῆκαν πολλοὶ ἄριστοι καὶ χρήσιμοι παιδαγωγοί, τῶν ὁποίων ἀναμφιβόλως κορυφαῖος λογίζεται ὁ Κάμπιος (J. H. Campre, γενν. 1746, ἀποθ. 1818). Τὰ συγγράμματά του ἀποβλέπουν τὴν ἀγωγὴν τῶν παίδων καὶ κορασίων· ὅλα ἡθικώτατα καὶ γλαφυρώτατα. Πολλοὶ ἄλλοι συγγραφεῖς ἐκ ταύτης τῆς σχολῆς ἐξέδωκαν πολλὰ καὶ διάφορα βιβλία διὰ τοὺς παῖδας· πλὴν δὲν εἶναι ὅλα ἱκανὰ νὰ δώσουν τὴν ὁποίαν ὑπόσχονται ὠφέλειαν.

ΡΜΗ'. ΣΧΟΛΗ ΤΩΝ ΕΚΛΕΚΤΙΚΩΝ. Ἀπ' ἀρχῆς ταύτης τῆς ἐκατονταετηρίδος ἕως τέλους ὑπῆρξαν νοήμονες παιδαγωγοὶ καὶ διδάσκαλοι, οἵτινες τὰ μὲν ἀπὸ συγγράμματα τῶν προκατόχων των, τὰ δὲ ἐξ ἰδίας των πείρας ἐδιδάττε καθεῖς τὸ ἴδιόν του σύστημα, καὶ ἐδίδαξαν μὲ πολλὴν ὠφέλειαν. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς κατηχήσεως δὲν ἠκολούθησαν κατ' ἴχνη τὴν Φραγκικὴν σχολὴν, ἀλλ' ἀνέδειξαν οὐχ' ἥττον ἀνδρας ἐναρτέους καὶ Θεὸν φοβουμένους· τὰ ἀνθρωπικὰ μαθήματα δὲν ἐδίδαξαν μὲ αὐστηρότητα ἄκραν, ἀλλ' οὐδὲ τὰ ἐκαταφρότησαν· ὁ Βασεδοβιακὸς φιλανθρωπισμὸς δὲν τοὺς ἐνθουσίασε τόσον, ὥστε νὰ ἀπορρίψουν πᾶσαν παλαιὰν μέθοδον ὡς ἄχρηστον, ἀλλ' οὐδὲ τότεν ἰδιότροποι ἦσαν, ὥστε νὰ μὴ καρπώσων ὠφέλειαν ἀπ' αὐτὸν, οὐδὲ νὰ ζητοῦν βελτίωσιν εἰς τὰς μεθόδους των. Οὗτοι ἐνομοάζονται ἐκλεκτικοί· καὶ ἡ περὶ βάσεις των εἶναι τὸ ἀποστολικόν, Πάντα δοκιμάζετε· τὸ καλὸν κατέχετε.

Πολλοὶ σοφοὶ ἄνδρες ἠγωνίσθησαν πρὸς ὄφελος τῆς ἀνθρώποτης μετὰ τὸ ἀξίωμα τοῦτο· ὁ Σούλτσερ (J. G. Sulzer, γενν. 1719, ἀποθ. 1779 εἰς Βερολίον) ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς σύνθεσιν πολλῶν παιδικῶν ἐγκυκλοπαιδεύων μετὰ τὴν σύνταξίν του περιλήψιν ἔχων τῶν ἐπιστημῶν (Kurzer Begriff aller Wissenschaften, 1746). Μίλλερ (J. G. Müller, γενν. 1747, ἀποθ. 1807 εἰς Βερολίον) ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν Λειψίαν, καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἠγωνίσθησαν ἀξιοπαύτως διὰ τοὺς παῖδας. Πολλοὶ ἐφάρμοσαν τὴν Καντιακὴν Φιλοσοφίαν εἰς τὰς παιδαγωγικὰς μεθόδους των· αὐτοῦ δὲ τοῦ Καντίου ἡ μικρὰ παιδαγωγικὴ ἐφάνη μετὰ τὸν θάνατόν του.

PMO'. Κατὰ ταύτην τοῦ χρόνου τὴν περίοδον ἡ Πορτογαλία, Ἰσπανία καὶ Γαλλία ἔμειναν ἀμετάβλητοι εἰς τὰς παλαιὰς διαταγὰς τῶν σχολείων καὶ παιδαγωγείων καὶ πανεπιστημίων. Εἰς τὴν Ἰταλίαν ἔδειξαν συγγραφεῖς τινὲς ἐλευθερίου ἰδέας περὶ τῆς ἀγωγῆς τοῦ λαοῦ, χωρὶς ὅμως καμμίαν μεγάλην μεταβολήν. Εἰς τὴν Τοσκάναν ἐβελτίωσε τὰ σχολεῖα ἡ διοίκησις τοῦ Λεοπόλδου. Εἰς τὴν Ῥωσσίαν, παρεκτὸς τινῶν διατάξεων Αἰκατερίνης τῆς Β', δὲν ἐφάνησαν πρόσδοι εἰς τὴν παιδαγωγίαν. Εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἔμειναν αἱ παλαιαὶ διαταγαί. Εἰς τὴν Ὁλλανδίαν, Δανιμαρκίαν, Σουηδίαν, Πολωνίαν, καὶ Οὐγγαρίαν ἐγνωσθησαν καὶ εἰσῆχθησαν ἐν μέρει αἱ παιδαγωγικαὶ μέθοδοι τῆς Γερμανίας.

PN'. IO'. ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΣ. Εἰς τὰς ἀρχὰς ταύτης τῆς ἑκατονταετηρίδος ἡ Γαλλία, ἀφ' οὗ ἐπέρασαν οἱ σφοδροὶ παροξυσμοὶ τῆς πολιτικῆς μεταβολῆς, ἤρχισε νὰ μεταβάλλῃ καὶ νὰ βελτιώῃ τὰς μεθόδους τῶν παιδαγωγείων καὶ πανεπιστημίων· δὲν ἔσπερειτο οὐδὲ ἄνδρας σοφοὺς, οἵτινες ἠδύνατο νὰ κάμουν τὰς διορθώσεις. Ἀλλ' ἡ αὐτοκρατορία τοῦ Ναπολέοντος (1804) μετεμόρφωσεν εὐθὺς ὅλα τὰ παιδαγωγεῖα καὶ

πανεπιστήμια εἰς στρατιωτικά Γυμνάσια. Μετὰ τὴν πτώσιν τούτου ἤρχισαν πάλιν νὰ προχωρῶσιν αἱ παιδαγωγίαι κατὰ τὴν νέαν μέθοδον Βέλλου καὶ Λαγκαστέρου.

PNA'. Εἰς τὴν Ῥωσσίαν εἰσέχθησαν πολλαὶ μέθοδοι παιδαγωγίας, ἀπ' οὗ ἀνέβη τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον Ἀλέξανδρος ὁ Α'. Ἡ αὐτοκρατορίσσα μήτηρ του θέλει γένειν αἰμυνηστὸς διὰ τὰ ὅποια ἐσύστησε κορασιῶν διδασκαλεία. Κατὰ τὸ παρὸν εἰσέχθη καὶ ἡ Λαγκαστρινὴ μέθοδος διὰ τὸν κοινὸν λαὸν καὶ διὰ τοὺς στρατιώτας.

PNB'. Εἰς τὴν Ἀγγλίαν εἰσάγεται ἀδιακόπως ἡ Λαγκαστρινὴ μέθοδος.

PNT'. Εἰς τὴν Ἰταλίαν ἦσαν ἄφαντοι αἱ νέαι μέθοδοι τῶν σχολείων· μ' ὅλον τὸ πολεμικὸν σύστημα τοῦ Ναπολέοντος, εἶχαν γένειν ἱκαναὶ μεταρρυθμίσεις εἰς τὰ σχολεῖα. Τὸ ἐκλεκτικὸν σύστημα τῆς Αὐστρίας εἰσάγεται κατὰ τὸ παρὸν εἰς τὰς Βενετικὰς καὶ Λομβαρδικὰς καὶ Τυσκανικὰς χῶρας.

PND'. Εἰς τὴν Ὁλλανδίαν ὁ τετραετίας βασιλεύσας Λουδοβίκος Ναπολεὼν (1806—1810) ἐτίμησε τὴν θύλην τοῦ ἔθνους, καὶ ὑπερασπιζόμενος τὴν κοινὴν παιδείαν, ἐσύστησε πολλὰ παιδαγωγεῖα κατὰ τὴν Γερμανικὴν μέθοδον.

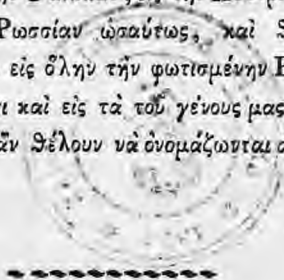
PNE'. Εἰς τὴν Οὐγγαρίαν εἰσάγονται ἐκ τῆς ἐκλεκτικῆς σχολῆς αἱ καλῆτεραι μέθοδοι, καθὼς καὶ εἰς τὴν ἄλλην Αὐστριακὴν ἐπικράτειαν.

PNS'. Εἰς ὅλην τὴν Γερμανίαν, μ' ὅλας τὰς ἀλληπαλῆλους μεταβολὰς τῶν πολεμικῶν περιστάσεων, ἔγειναι παιδαγωγικαὶ μεταρρυθμίσεις ἀπ' ἀρχῆς τῆς τρεχούσης ἐκατονταετηρίδος ἕως τῆς σήμερον. Ἐκρίθη τὸ σύστημα τοῦ Πισταλότσου, καὶ κρίνεται τὴν σήμερον τὸ Λαγκαστρινόν, περὶ τῶν ὁποίων λέγομεν με συντομίαν τὰ ἐφεξῆς.

PNZ. Ὁ Πεσταλότσης (H. Pestalozzi γεννηθ. εἰς Ζύριχον τῆς Ἑλβετίας τὸ 1746) ἐφημίσθη διὰ τὸν ζήλον, τὸν ὁποῖον ἀνέλαβε διὰ παιδαγωγίαν τῶν πτωχῶν τάξεων τῆς πατρίδος του· ἐξ ἐπαινετῆς φιλανθρωπίας ὁρμήσας εἰς τὸ ἔργον τῆς παιδαγωγίας ἐπεχείρησε καὶ νὰ γράψῃ καὶ νὰ διδάξῃ τὴν νέαν του μέθοδον πρὸς εὐκολωτέραν καὶ εὐτυχιστέραν ἀνάπτυξιν τῶν νοητικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ἐκπαιδευτικὸν ἀλφαριθμητικόν του (A B C der Anschauung), τὸ ἀριθμητικὸν τοῦ συστήμα, καὶ τ' ἄλλα τοῦ παιδαγωγικῆς βιβλία, καὶ αἱ μέθοδοί του γυμνάζουσι κατὰ τινες μόνον τὴν φαντασίαν τῶν νέων, χωρὶς νὰ διεγείρῃσι μεγάλην τινα ἐνέργειαν εἰς τὰς ἄλλας ψυχικὰς δυνάμεις· διὰ τοῦτο ἐπω-λήθη τώρα ἡ Πεσταλοτσιανὴ μέθοδος εἰς τὴν Γερμανίαν ("Ἰδε Νειμεῦρου Παιδαγωγίαν, Τόμ. Γ. σελ. 395.). Κατ' ἄλλους πάλιν κρίνεται ἀξέλογος ἡ τοῦτου μέθοδος, παρεκτός ὅτι μὴ γινώσκων τὴν νέαν Φιλολογίαν ὁ Πεσταλότσης, οὐδὲ τὰς προόδους τῆς Παιδαγωγικῆς, ἐνόμισεν εὐρήματά του πολλὰ πρὸ πολλοῦ εὐρημένα καὶ εἰσηγμένα εἰς τὴν Παιδαγωγίαν ("Ἰδε Conversations Lexicon εἰς λέξιν Πεσταλότσης). Ὅπως ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, ἡ φιλανθρωπία του, διὰ τὴν ὁποῖαν ἐπτώχυνεν αὐτὸς περιποιούμενος τὰ πτωχὰ παιδία, εἶναι θαυμάσιος καὶ ἀξιοσέβαστος.

PNH. Ὁ Βέλλος (1797) καὶ ὁ Λαγκάστερος (1806) εἰσήγαγον νέαν Μ.έθοδον διδασκαλίας, εἰς τὴν ὁποῖαν οἱ μαθηταὶ διδάσκονται δι' ἀλλήλων, καὶ διὰ τοῦτο ὀνομάζεται μέθοδος ἀλληλοδιδασκαλίας. Τὰς ἀρχὰς ταύτης τῆς μεθόδου ἐμποροῦν νὰ ἴδουν οἱ ὁμογενεῖς μας, ὅσοι δὲν ἀναγινώσκουν ξένων γλωσσῶν συγγράμματα, εἰς τὸν Λόγιον Ἑρμῆν, (ἔτους 1816, Ἀριθ. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, καὶ 1819, Ἀριθ. 1.). Ἡ μέθοδος αὕτη κρίνεται πολλὰ μηχανικὴ καὶ ἀνίκανος νὰ ἐξυπνίσῃ τὰς κρίτι-

τους της ψυχῆς δυνάμεις εἰς τὴν Φιλοσοφίαν καὶ τὰς ἄλλας ἐπιστήμας (Νεϊμεϋρ. Παιδ. Μερ. Β'. σελ. 612 — 636)· ἀλλὰ διὰ τὰ κοινὰ καὶ χωρικά σχολεῖα, καὶ διὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἀναγινώσκειν καὶ γράφειν καὶ λογαριάζειν εἶναι ἀναντιρρήτως ὥρον θεόσδοτον. Πρῶτον, διότι ἡ μέθοδος αὕτη διδάσκει πολλοὺς εἰς ὀλίγου χρόνου διάστημα· καὶ οὕτω χωρὶς πολλὴν δαπάνην οὔτε χρονικὴν, οὔτε χρηματικὴν ἐμποροῦν νὰ ἐξαπλωθῶσιν εἰς πολὺ μέρος τοῦ λαοῦ αἱ ἀναγκαῖαι γνώσεις· δεύτερον, τὸ μηχανικόν της θέν εἶναι βλαβερὸν εἰς τοιαῦτα μαθήματα· διότι εἰς τὰ χωρικά τῶν κοινῶν γραμμάτων σχολεῖα πάντοτε σχεδὸν εἶναι παιδαγωγοὶ μηχανικῶς διδάσκοντες τὴν νεολαίαν. Διὰ τὰ δύο ταῦτα αἷτια, καὶ μάλιστα τὸ πρῶτον, εἰσῆχθη ἡ ἀλληλοδιδασκαλία εἰς τὴν Ἀγγλίαν διὰ τοὺς πτωχοὺς, εἰς τὴν Γαλλίαν, εἰς τὴν Αὐστρίαν διὰ τὸ στρατιωτικόν, εἰς τὴν Ῥωσσίαν ὡσαύτως, καὶ θέλει εἰσαχθῇ πιθανῶς κατ' ὀλίγον εἰς ὅλην τὴν φωτισμένην Εὐρώπην. Ἄμπορε νὰ τὴν εἰσάξωσι καὶ εἰς τὰ τοῦ γένους μας κοινὰ σχολεῖα οἱ προσεστώτες μας, ἂν θέλουν νὰ ὀνομάζωνται ἀληθινοὶ προσεστώτες.

Δ Ι Ο Ρ Ξ Ω Σ Ε Ι Σ.

Τόμω Β'. Λογικῆς ΡΛΣ', ἀναγίνωσκε οὕτω. Κατὰ δὲ ποιότητα θεωρούμεναι αἱ προτάσεις εἶναι καταφατικαὶ ἢ ἀποφατικαί, ἢ ἐκ θέσεως καὶ ἄρσεως περιωρισμένως καταφατικαί· οἷον, Τὰ φυτὰ εἶναι ὀργανικὰ σώματα. Οἱ λίθοι δὲν εἶναι ὀργανικὰ σώματα. Ἡ ψυχὴ δὲν ἀποθνήσκει κτλ.

Παραγ. ΡΜ'. Ἀναγίνωσκε, Περιωρισμένη ἐκ θέσεως καὶ ἄρσεως.

Παραγ. ΣΗ'. Ἀναγίνωσκε, μυθοπλαστῶν.

Π Ι Ν Α Ξ.

Τῶν κυριωτέρων πραγμάτων, τὰ ὅποια περιέχονται εἰς τὴν τετρατόμου ταύτην βιβλόν. Τὰ μὲν κεφαλαία γράμματα φανερώνουσι τοὺς τόμους, οἱ δὲ ἀριθμοὶ τὰς σελίδας.

Α.

Ἀγαθὰ ἐξωτερικά, Δ. 231.

Ἀγαθόν, Α. 170, Γ. 161, Δ. 5. κοινόν, 80.

Ἀγαθοποιεῖν, Δ. 242.

Ἀγαθὸς ἄνθρωπος, Δ. 295.

Ἀγαλλίασις, Α. 77, Γ. 170.

Ἀγαλματοποιετική, Γ. 278.

Ἀγάπη, Α. 113.

Ἀγαπήν, Γ. 161.

Ἀγγελοι, Γ. 126.

Ἀγέλαστος, Γ. 212.

Ἀγχίνοια, Α. 97.

Ἀγωγή τοῦ ἀνθρώπου ἡθικῇ,

Δ. 267.— παιδός, 295.— σωμα-

τικῇ, 304.— θεωρητικῇ, 308.—

πρακτικῇ, 316.— πολιτεῖ, 322.

— κορασίων, 323.

Ἀδιαχώρητον τῆς ὕλης, Γ. 80.

Ἀδικία, Δ. 23.

Ἀδικαί λεκτικαί, Δ. 43.

Ἀδικήματος μεγέθη, Δ. 73.

Ἄδικον, Δ. 22.

Ἀδράνεια, Γ. 94.

Ἀδύνατον, Γ. 30.

Ἀεροπνευματικῇ, Γ. 297.

Ἀήδεις, Γ. 161.

Ἀθανασία, Α. 175.

Ἀγύπτιοι φιλόσοφοι, Δ. 10.

Ἀιδιότης, Γ. 44.

Αἰσθημα, Α. 50.— ἡθικόν, Δ. 4.

Αἰσθήματα, Γ. 14.

Αἰσθηματικῇ, Γ. 151.— καθαρά,

Γ. 157.— ἐκφρασμένη, Γ. 229.

Αἰσθήματος ὕλη καὶ εἶδος, Γ. 15.

Αἰσθήσεως νέμος ἀρχαῖος Γ. 17.—

ἴδια, Α. 57.— ἀπαισίου κανό-

νες, 59.

Αἰσθησις, Α. 50, 164, 169, Γ. 14.

— ἐσωτερικῇ, Α. 61.

Αἰσθησις (goût, Geschmack), Γ. 154.

Αἰσθητήριον, Α. 50.

Αἰσθητικῇ (Αἰσθηματικῇ), Α. 9, 203

Αἰσθητικόν, Α. 164, 169, Γ. 199.

Αἰσθητόν, Α. 50.

Αἰσχύρην, Γ. 205.

Αἰσχύνη, Α. 115.

Αἴτημα, Β. 68.

Αἰτία, Γ. 29, 45.— ἀποχρῶσα,

ἄμεσος, ἔμμεσος, 45.— πρώτη,

ἐλευθέρα, βιασμένη, 46.— τελι-

κῇ, 46.— ποιητικῇ, 47.— ἐξ ἀφ-

ορμῆς, κωπητικῇ, 47.— ἂν εἶναι

τις ἐλευθέρα ἢ ὅχι, 134.

Αἰτίαι μέσαι, ὁμοταγεῖς, ὑπάλλη-

λοι, συναίτιοι, δευτερεύουσαι,

πρωτεύουσαι, ὁργανικά, Γ. 46.

Αἰτιατικὴ ᾿πτῶσις, Β. 242.

Αἰτιολογία, Γ. 45.

Αἷτιον καὶ αἰτιατόν, Β. 29.

Αἰωρότης, Γ. 44.

Αἰκαριαίον, Γ. 44.

Α. ο. Α. 13.

Αἰολοῦνδία χρονική, Γ. 36.

Αἶρα προστάσις, Β. 87. — μέζον
καὶ ἐλάττω, 87.

Αἶλος, Γ. 161.

Αἰλῶνεια, Β. 1. Δ. 237, 247. —
μεταφυσική, λογική, αἰσθηματι-
κή, ἡθική, Β. 129.

Αἰλῶνειας ἀρχέτυπον, Β. 2. — κρι-
τήριον, 4.

Αἰλῶνες, Β. 43.

Αἰλῶνιόν, Γ. 162.

Αἰλλοπλυνέργεια, Γ. 29.

Αἶμα εἶναι, Γ. 36.

Αἵμαρτημα, Δ. 174. — καθεστώσεως,
66, 111. — ἐκ πρόνοιας, 77.

Αἵμετροπρεπον, Γ. 44.

Αἵμετροπον, Γ. 41.

Αἵμετρον, Γ. 41.

Αἵμωμιος Σακάς, Α. 18.

Αἵφελοςία θετική καὶ ἀποφατική,
Α. 190, Β. 165. — λογική καὶ
διαβατική, Β. 190.

Αἵαγκαζέται ὁ ἄνθρωπος, Δ. 166.

Αἵαγκαῖον, Γ. 30, 52, 58.

Αἵαγκη δικαία, Δ. 28.

Αἵαγλυπία, Γ. 278.

Αἵαπθῆτος ἄνθρωπος, Γ. 154.

Αἵαυθῆσις, Α. 77.

Αἵαυθις λόγου, Β. 281.

Αἵαυθις, Α. 82.

Αἵαξαγγρας, Α. 12.

Αἵαξιμένης, Δ. 12.

Αἵαριδμήτων, Γ. 41.

Αἵαράποδα, Δ. 141.

Αἵαριαντοποιητική, Γ. 278.

Αἵαριολογία, Α. 33. — ἡθική,
Δ. 109.

Αἵαριος, Α. 132, Δ. 122, Γ.
107. — προστάζεται ἐκ φυσικῆς
καὶ φιλοσοφῆς, 113, 117.

Αἵασις, Γ. 38.

Αἵαχή, Δ. 246.

Αἵαχυρία, Γ. 49.

Αἵαμοιστής, Γ. 40.

Αἵασις, Β. 74. — ἐναντία, 74. —
ὑπερῶς, 75. — ὑπολλήλος, 75.

Αἵατιμένον, Α. 125.

Αἵαληψις, Α. 50, 86, Β. 16, Γ.
14. — ἀντιλήψεως ἀντικείμενον,
Β. 16. — χαρακτήρ, 16.

Αἵαπαῖα, Α. 70.

Αἵασις ἐν νηϊ, Α. 15.

Αἵατροφή, Β. 77.

Αἵαφαις, Β. 76.

Αἵαυμία, Β. 233, 247. — πρω-
τότυπος ἢ οὐσιαστικὴ ἢ προσω-
πική, Β. 148. — θετική, ἀναφο-
ρική, ἀρετική, ἐρωτηματική, κτη-
τική, σύνθετος, ἀμφιβαία, 248.

Αἵα πρόξενον, Δ. 180.

Αἵαμοιστία, Δ. 181.

Αἵαμα, Β. 68.

Αἵαματα Μαθηματικῆς, Γ. 38.

Αἵαγγελία, Γ. 26.

Αἵαγωγή, Β. 119.

Αἵαλλοτριώσις δικαίου, Δ. 34.

Αἵαπτοις, Β. 62.

Αἵαπών, Δ. 249.

Αἵαπη, Β. 3, 132, Δ. 249. —
αἰσθητικῆς καὶ φαντασίας, Β. 40,
114. — μνήτης καὶ προσοχῆς,
144, 147. — παθῶν, 147, 149.
— γλώσσης, 150, 154.

- Ἀπειρον, Γ. 41.
 Ἀπειροτόν, Γ. 41.
 Ἀπειτία, Α. 186.
 Ἀπειγνῶσις, Α. 114.
 Ἀποδείξεις ἐκ τῶν προτέρων. — ἐκ τῶν ὑστερων, Β. 118. — τοῦ Διότι τοῦ Ὅτι, 202.
 Ἀπολοχεῖς, Δ. 56.
 Ἀπολίτον, Α. 169, Γ. 66. — ἄν είναι, ἢ ὅχι, 136.
 Ἀπομνημόνευσις, Α. 82.
 Ἀπορία, Α. 191.
 Ἀποτροφή, Α. 70, 109.
 Ἀποτελεσμα, Γ. 45.
 Ἀπορροεῖς ταυτολογούσαι, Β. 64.
 Ἀπράφανσις, Β. 62. — ἐξ ἐνός κειμένου, ἐκ δευτέρου προσκειμένου, καὶ ἐκ τρίτου προσκατηγορούμενου, 63.
 Ἀραβες φιλόσοφοι, Α. 10.
 Ἀργία, Δ. 229.
 Ἀργυριον, Δ. 229.
 Ἀρεταί, Δ. 170.
 Ἀρετή, Δ. 9, 155, 170. — γνωμην, — τέλει, 266.
 Ἀρῶρον, Β. 233. — προτακτικόν, καὶ υποτακτικόν, 245.
 Ἀριθμός, Β. 239, 254, Γ. 34, 35.
 Ἀριστιππος, Α. 15.
 Ἀριστοτέλης, Α. 14.
 Ἀρμονία, Γ. 179, 263. — προδιαταγμένη, 12, 128.
 Ἀρμονική, Γ. 263.
 Ἀρώσωτια, Γ. 102.
 Ἀῤῥαις, Γ. 28.
 Ἀρχαί, Α. 126, 136. — πρῶται καὶ δευτεραι, 126. — υλικά, 140. — εἰδικά, 141. — μαθηματικά, Β. 68. — τῶν γνώσεων, Γ. 53.
 Ἀρχέλαος, Α. 12.
 Ἀρχέτυπα, Γ. 245.
 Ἀρχέτυπα, Γ. 244.
 Ἀρχὴ οὐσιώδης καὶ πραγματικῇ, Α. 137. — ἴσσεως, Β. 27. — μὴ ἀντιφάσεως. — ἀποδόλης τοῦ τρίτου, 28. — συνἴσσεως, 29. — σχετικῆς ταυτότητος, 30. — μεταφυσικῆς αἰτιολογίας, 31.
 Ἀρχιδιάσκαλος, Α. 365.
 Ἀρχιεπίσκοπος, Δ. 147.
 Ἀρχιτεκτονική, Γ. 284.
 Ἀρχολογία φιλοσοφική, Α. 201.
 Ἀρχοντες, Δ. 87.
 Ἀρχυτίσσα, Δ. 140.
 Ἀσθενεια, Γ. 49. — ἡθική, Δ. 165.
 Ἀσκητική, Δ. 157.
 Ἀσκητικοὶ κανόνες, Δ. 205.
 Ἀστέισμός, Γ. 212.
 Ἀσυνειδήτιος ἄνθρωπος, Δ. 184.
 Ἀσωτία, Δ. 235.
 Ἀτομα, Γ. 72.
 Ἀτομοὶ (ἀρχαί, ἢ οὐσίαι), Γ. 72.
 Ἀτομολογία, Γ. 89.
 Ἀτομον, Β. 23.
 Αὐθεντης, Δ. 140.
 Αὐτεέργημα, Α. 157.
 Αὐτόματον, Γ. 62.
 Αὐτοτελὴς (ὁ ἄνθρωπος), Α. 171.
 Αὐτουργήματα, Γ. 245.
 Αὐτόχειρες φενοῦνται τῆς ψυχῆς τένες, Δ. 228.
 Αὐτοχειρία, Δ. 217. — αἷτια αὐτῆς, 222.
 Αὐχὴν, Α. 42.
 Ἀφνισμός, Γ. 51.
 Ἀφίλια, Γ. 213.
 Ἀφελὴς, Γ. 213.
 Ἀφῆ, Α. 51. — ἑσπερικῇ, 52.
 Ἀφορη (Culpa), Δ. 72.
 Ἀφροσύνη, Α. 79.

- Β.
 Βάκων, Α. 20.
 Βάρδα φιλόσοφοι, Α. 11.
 Βαρυνμία, Α. 115.
 Βάρυνσις, Γ. 90.
 Βαρύτης, Γ. 90.
 Βασιλεὺς, Δ. 85.
 Βδελυγμός, Α. 114.
 Βεδιωτής, Α. 115. — ἀποδεικτικὴ, — δεικτικὴ, 180. — ἐκ τοῦ ὑποκειμένου, Β. 130. — ἐκ τοῦ ἀντικειμένου, 131. — κατὰ τὰ μίσα, 131.
 Βλαβερόν, Γ. 161.
 Βόλφισ, Α. 20.
 Βουλῇ, Γ. 46.
 Βραβεία παιδαγωγικά, Δ. 321.
 Βραχυᾶνες ἢ Γυμνοσοφισταί, Α. 11.
 Βραχυτυκόν (σημείον), Β. 296.
 Βρίγμα, Α. 43.
 Βωμολοχία, Γ. 214.
 Γ.
 Γάμος, Δ. 127.
 Γάμου διαζεύξεως αἵτια, Δ. 132.
 Γελοῖον, Γ. 208.
 Γένεσις, Γ. 51. — ἀπόλυτος, σχετική, 51.
 Γενικὴ (πτῶσις), Β. 241.
 Γενοαῖον, Γ. 193.
 Γεννησις, Γ. 51, 103, Δ. 137.
 Γένος (κατὰ διαλεκτ.), Β. 33. — γενικώτατον. Κατὰ γραμμ., 238.
 Γένος, Α. 42.
 Γέροντες (οἱ ἔγκριτοι δοχημεῖς), Δ. 147.
 Γεῦσις, Α. 52.
 Γινώσκω, Γ. 10.
 Γλαφυρόν, Γ. 193.
 Γλαφυρότης, Γ. 193.
 Γλυφικὴ, Γ. 277.
 Γλώσσα, Β. 226.
 Γυναιότητος συγγραμμάτων δείγματα, Β. 174.
 Γνώσεις προβληματικαί, Α. 131. — διαδρομικαί, 166.
 Γνώσεως ἀντικείμενον, Γ. 10.
 Γνώσις ιστορικὴ ἢ δημώδης, Α. 3. — ἐποπτικὴ. — συμβολικὴ καὶ ἐννοηματικὴ, 93. — φιλοσοφικὴ, 200. — ἐκ τῶν προτέρων, ἐκ τῶν ὑστέρων, 207, Γ. 8.
 Γονεῖς, Δ. 135.
 Γράμματα, Α. 96.
 Γραμματικὴ, Β. 226. — καθολικὴ, 228. — μερικὴ. — κανόνες αὐτῆς καθολικοὶ καὶ ἐκ τῶν προτέρων, ἐμπειρικοὶ καὶ μερικοὶ καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων, 227.
 Γραμμὴ, Γ. 45.
 Γραφικὴ, Γ. 280.
 Γυμνασίων ἢ Λυκείων μαθήματα, Δ. 339.
 Δ.
 Δαίμονες, Γ. 126.
 Δαιμόνιον (genie), Α. 99, Γ. 240. — καλλιτεχνικόν, 243. — ἐπιστημονικόν, 244.
 Δαιμόνιος ἀνὴρ, Α. 100.
 Δαισθηματικὴ, Α. 166.
 Δεκτικότης, Γ. 49.
 Δεῖρη, Α. 42.
 Δέσπονα, Δ. 140.
 Δεσπότης, Δ. 140.
 Δημιουργία, Γ. 51.
 Διάγραμμα, Β. 53.
 Διαδοχὴ θρόνου κληρονομικὴ, Δ. 86.
 Διαζεύξις ῥήματος, Β. 232.
 Διαζεύξεως μέρη, Β. 51. — κανόνες, 53.

- Δι' ἄρεσις, Β. 51. — φυσικῇ, Γ. 84.
 Διαίρετικὴ διαφορὰ, Β. 51.
 Διαίρετον, Β. 51.
 Διακοπαὶ μαθημάτων, Δ. 363.
 Διακοπὴ, Γ. 60.
 Διαλεκτικῇ, Β. 5.
 Διαλύσις, Γ. 51.
 Διαπορεύσθαι, Β. 5, Γ. 24.
 Διάνοια, Β. 79.
 Διανομή τῶν ἀγαθῶν ἀρχικῇ,
 Δ. 37.
 Διάρκεια πράγματος, Γ. 22, 44. —
 χρονικῇ, 36.
 Διασκευὴ ἀρχικῇ, ἢ διάθεσις τοῦ
 ἔργου, Α. 158.
 Διάταξις μαθημάτων εἰς τὰ κοινὰ
 σχολεῖα, Δ. 342. — εἰς τὰ Γυ-
 μνάσια, 344. — εἰς τὴν φιλοσο-
 φίαν, 345.
 Διαφορὰ, Β. 34.
 Διαφορον, Γ. 163.
 Διάφωνα, Γ. 63.
 Δίδαγμα, Α. 126.
 Διδακτικὴ τέχνη, Δ. 325.
 Διδάσκαλοι ποιοὶ πρέπει νὰ εἶναι,
 Δ. 364.
 Δίκαια ἀρχικά, ἐμπειρικά, Δ. 33.
 — κτήνη, καὶ ἀναπαλλοτρίω-
 τα, αὐτ. — κτήνὰ καὶ ἀπαλλο-
 τρώτα, 34. — οὐσιώδη καὶ ἐπου-
 σιώδη, αὐτ. — κατὰ συνθήκην,
 55. — τῆς ἀνδρωπότητος, 123. —
 τῆς Ἑκκλησίας, 144.
 Δίκαια τοῦ Ἡγεμόνος, Δ. 90. — 99.
 — ἐφορτικόν, 91. — νομοδοτικόν,
 92. — τοῦ δικάζειν, αὐτ. — ἐκ-
 τελεστικόν, 93. — χάριτος, 94. —
 καταγραφῆς ἢ στρατολογίας, 100.
 — φορολογίας, αὐτ. — πολιτικῆς
 οἰκονομίας, αὐτ. — πολέμου, 114,
 115.
 Δικαιοδοσία, Δ. 93.
 Δικαιολογία (δικαίου ἐπιστήμη), Α.
 9, 204.
 Δίκαιον λόγῳ, Δ. 13. — θήσει, αὐτ.
 — γραπτὸν, ἄγραφον, 14. —
 θείον, ἀνθρώπινον, 16. — ἴδιον,
 δημόσιον· ἀπόλυτον, ὑποθетικόν,
 18. — πολιτικόν, ἔθνικόν, 19. —
 φυσικόν, λογικόν, 26. — ἐν γένει,
 ἐν εἶδει, 27. — ἐξωτερικόν καὶ τέ-
 λειον, 28. — ἐπικειάς, 29. — προσ-
 ωπικόν, πραγματικόν, 30. — ἐν
 τῷ πράγματι, 31. — προσωπο-
 πραγματικόν, πραγματοπροσω-
 πικόν, 32. — ἰδιοκτησίας ἀρχικόν,
 36. — ἀσφαλείας, ἀποκαταστά-
 σεως, ἀντεκτίσεως 66. — ἱκανο-
 ποιήσεως, 67. — ποιῆς φυσικόν,
 θετικόν, 68. — μεταναστασεως,
 105. — τῶν ἐθνῶν, ἢ τῶν λαῶν,
 ἢ τῶν πόλεων, 109. — ἀποικίων,
 111. — ξενίας, 119. — κοσμοπολι-
 τικόν, αὐτ. — ἐλευθέρως θαλασ-
 σιπλοίας, 120. — τῆς ἐρεᾶς συνέ-
 δοῦ, 148.
 Δικαιοσύνη, Δ. 93. 190.
 Δικαίου κτήσεις, κυρίευσις, παράλη-
 ψις, Δ. 43. — ἀπαλλοτρίωσις, πα-
 ραχώρησις, 52.
 Δικαίων ἐπιπραγμία, Δ. 17. — παρά-
 βασις, 65.
 Δικαστήριον ἢ Δικαιωτήριον, Δ. 74.
 Δίκη, Δ. 74.
 Δικολογία, Δ. 93.
 Δίλημμα, Β. 116.
 Δόγμα ἡθικόν, Δ. 160. — Ζήμιος,
 161. — Σοφιστῶν, 162.

Δογματισμός, Α. 193.

Δοκίμια: μαθητῶν, Δ. 362.

Δολός (Dolus), Δ. 72.

Δόξα, Α. 179, 187. — πραγματική, 140. — ἐννοηματική, 150. — θεωρητική, 151. — ἀντιθετική, συνθετική, 153. — σκεπτική καὶ ἀπορητική καὶ ἐφεκτική, 191.

Δόξαι τῶν πραγμάτων, Α. 3.

Δοτική (πιδωτική), Β. 242.

Δουλεία, Δ. 141.

Δούλη, Δ. 140.

Δούλος, Δ. 140.

Δραματική, Γ. 298.

Δραματοποιία, Γ. 300.

Δραστηριότης, Γ. 40.

Δρυῖδες, Α. 11.

Δυναμεις νεκραὶ καὶ ζῶσαι, ἡ καθ' εἴδους καὶ γηγυροῦσαι, Γ. 48. — παράγωγος, 49. — πληρωτική, 80.

Δυναμολογία, Γ. 90.

Δύναμις, Γ. 48. — ποιητική, Α. 67. — θεωρητική, πρακτική, 162. — ἐσχυρά, κραταιά, πρώτη, ἀρχική, Γ. 49. κινητική, ἀκωστική, ἐφελκυστική, ἐκτατική, συστατική, συνεκτική, 80. — ὁπωστική, 81. — ἐλκυστική, 86. — πλαστική, ἐργατική, 99.

Δυνατόν, Α. 133, Γ. 30, 58. — ἐσωτερικόν, ἀπλόν· ἐξωτερικόν, σχετικόν, 50.

Δυσκολία, Γ. 212.

Δύσκολος, Γ. 212.

Ε.

Εἴθετοι, Α. 19.

Εἰρήσεις, Δ. 55.

Εἰρηνητής, Δ. 56.

Εἰς κεφάλος, Α. 43.

Εἰς γλίσσας ῥήματος, Β. 258. — ῥηστική, προστακτική, ὑποτακτική, ὑποθετική, τελική, ἀφηρηματική, 259. — εἰλητική, δυνατική, ἀπαρέμματος, 200. — μεταχική, 261.

Εἰρηγόρας, Α. 72.

Εἴω, Α. 137, 148. — καθαρὸν, ἐμπειρικόν, 159. — ἀπλόν, αὐτ. — ἀρχέτυπον, 101, 201, Γ. 27.

Εἰσιόμες, Α. 88.

Εἴσως, Δ. 110.

Εἰδέναι, Α. 148.

Εἰδώς, Α. 178. — λογική, ἐμπειρική, 180, 185. — μαθηματική, φιλοσοφική, 180.

Εἶδος, Β. 32. — εἰδικώτατον, 34. — τοῦ νοός, Γ. 24. — τῶν ιδεῶν, συνθετικῆς νοήσεως, αὐτ.

Εἰκός ἐστι, Δ. 166.

Εἰκότα, Β. 107.

Εἰμαρμένη, Γ. 62.

Εἶναι, Α. 148.

Εἰρμός φυσικός, Γ. 61, 159.

Εἰκλήσις, Δ. 290. — ἀορατός, ἐρατή, 144.

Εἰκλήσις δίκης, Δ. 93.

Εἰκτασιμότης, Γ. 90.

Εἰκτασις τοπικὴ καὶ χρονική, Γ. 22.

Εἰλαστικότητα, Γ. 90.

Εἰλάττωμα, Δ. 174.

Εἰλημοσύνη, Δ. 243.

Εἰλυθέρια, Α. 170. — νόμιμος, Δ. 88. — θελήσεως, 200. — ἐπικτητός, 207. — ἐξωτερική, 232.

Εἰλυθέριας ἐξωτερικῆς χρήσεως — ἐξωτερικός κύκλος, Δ. 17.

Εἰλλίμμα, Δ. 174.

- Ἑλληνας, Β. 278.
 Ἑλπίς, Α. 115.
 Ἑμὲν καὶ σὺν, Δ. 59.
 Ἑμπειρία, Α. 34.
 Ἑμπειρικὴ ψυχολογία, Α. 9, 34.
 Ἑμποδία ἀρετῆς, Δ. 203.
 Ἑν, Γ. 28.
 Ἐνάρκτος ὄνθρωπος, Δ. 295.
 Ἐνδεχόμενον, Γ. 52.
 Ἐνέργεια, Α. 157, Γ. 48.—ἐκ τῶν πορρω, 87.
 Ἐνεργείας δυνάμεις, νόμοι, ὅρια, Α. 100.
 Ἐνθουσιασμός, Α. 77, 113, Γ. 245.
 Ἐνθύμημα, Β. 106.
 Ἐνθύημα, Α. 149.
 Ἐννοια, Α. 50.—μερικὴ, Β. 23. πλάτος αὐτῆς καὶ βάθος, 22.
 Ἐννοιαί ἀπλαί καὶ μῆ, Β. 16.—σύνθετοι, συμπλεγμένοι, ἐναργεῖς, ἀμυδραί, 17.—συγκεκριμέναι, 19.—ἀφρημένοι, 20.
 Ἐνοχὴ, Δ. 165.
 Ἐνοστασις, Β. 62.
 Ἐνοστιγμα, Δ. 211.
 Ἐντολαὶ καθυκόντων, Δ. 213.—ἀσκήσεως τῆς ἀρετῆς, 267—269.
 Ἐξίς, Α. 88.
 Ἐξουθενώσας, Γ. 51.
 Ἐξουσία ὑπεράτατη, Δ. 85.—γεννητορικὴ, πατρικὴ, μητρικὴ, 135.
 Ἐπαγωγή, Β. 90.
 Ἐπεγεφαλής, Α. 43.
 Ἐπεγενεσία, Γ. 104.
 Ἐπίδρασις, Γ. 49.
 Ἐπίδιδρασις, Β. 52.
 Ἐπειρία, Δ. 191.
 Ἐπίκουρος, Α. 15.
 Ἐπικρανίς Α. 45.
 Ἐπικρίσις πολιτικὴ, Β. 180.—πρακτικὴ, 183.—φυσικὴ, 186.
 Ἐπιλογιστικόν (σημείον), Β. 295.
 Ἐπιπορία, Δ. 250.
 Ἐπίρρημα, Β. 235, 263.—εἶδη αὐτοῦ, 265.
 Ἐπίρροια φυσικὴ, Γ. 124.
 Ἐπισκόποι, Δ. 147.
 Ἐπίστασις, Α. 87.
 Ἐπιστήμαι λογικαί, ἐμπειρικαί, Α. 4.
 Ἐπιστήμη, Α. 4, 182.—ὕλη αὐτῆς καὶ εἶδος, 126.—εἶδη αὐτῆς, 201.
 Ἐπίτασις, Γ. 35.—μοῖραι αὐτῆς ἢ βαθμοί, αὐτ.
 Ἐπιφάνεια, Γ. 45.
 Ἐπιφωνηματικόν (σημείον), Β. 294.
 Ἐπιχειρημα, Β. 52.
 Ἐπόμενον, Β. 29, 82, Γ. 52.
 Ἐποπτεία, Α. 63.
 Ἐποπτεία, Α. 164.—αἰσθητικαὶ καὶ πραγματικαί, φαντασιώδεις καὶ ἐπιπλυστοι, 65.
 Ἐποχὴ, Α. 190.
 Ἐπώμις, Α. 42.
 Ἐρμηνεία, Β. 62, Γ. 245.
 Ἐρμηνευτικὴ τέχνη, Β. 170.
 Ἐρμολογικὴ, Γ. 278.
 Ἐρωτηματικόν, Β. 293.
 Ἐτεροτελῆ (πραγμάτα), Α. 171.
 Εὐαίσθητον Γ. 199.
 Εὐγενής, Γ. 195.
 Εὐγένιος Βούλγαρις, Α. 24.
 Εὐγλωττία, Γ. 271.
 Εὐγνωμοσύνη, Δ. 244.
 Εὐδαιμονία, Α. 172, Δ. 213.
 Εὐεδές, Γ. 189.
 Εὐθύνη, Δ. 181.
 Εὐνοχισμός, Δ. 247.

Εὐπιστία, Α. 187.

Εὐρημάτων αἰτία, Β. 190.

Εὐσιδέα, Δ. 9.

Εὐσυνειδητος ἄνθρωπος, Δ. 184.

Εὐτραπέλεια, Γ. 212.

Εὐφαικός, Α. 190.

Εἶεν, Β. 39.

Εἴθερα, Α. 113, Δ. 253.

Ζ.

Ζῆλος, Α. 113.

Ζήνων, Α. 15. — ἡθικὸς αὐτοῦ νόμος, Δ. 161.

Ζητεία, Δ. 229.

Ζυγίσις, Γ. 93.

Ζῶα, Γ. 106.

Ζωγραφία, Γ. 280.

Ζωή, Γ. 101. — μέλλουσα, Δ. 282. — παρούσα, 284.

Ζωτικὴ δύναμις, Γ. 101. — ἐνέργεια, αὐτ.

Η.

Ηγεμών, Δ. 85.

Ηγούμενον, Β. 29, 62, 82, Γ. 52.

Ηδοναί, Α. 101.

Ηδύ, Α. 160.

Ηθική, Α. 9, 204, Δ. 155. — φυσική, αὐτ. — θεωρητική, 156. — ἐξ ἀπακαλύψεως, αὐτ. — καθάρια, 157. — ἐφηρμοσμένη, 209. — ἀνθρωπολογική, αὐτ.

Ηθικὴ Θεολογία, Α. 9, 204, Δ. 273.

Ηρέμεια, Γ. 76. — ἀπόλυτος, σχετική, 77.

Θ.

Θαλήης, Α. 12.

Θάνατος, Γ. 51.

Θαῦμα, Γ. 139.

Θαυμαστός, Α. 115.

Θαυμαστόν, Γ. 200.

Θέλμα, Α. 111.

Θέλσις, Α. 111, 164, 169, Δ. 167.

Θεοβλάθεια, Α. 77.

Θεολογία μεταφυσική, Γ. 140. — ἡθική, Δ. 274.

Θεός, Α. 175.

Θεοῦ ὕπαρξις ἀποδεικνυμένη ὀντολογικῶς, Γ. 142. — κοσμολογικῶς, 143. — τελειολογικῶς, αὐτ. — ἱστορικῶς, 144. — ἡθικῶς, Δ. 274. — ἰδιότητες, Γ. 145, Δ. 279. — ἔργα, 189.

Θεοσιδέα, Δ. 291.

Θεράπειαν, Δ. 140.

Θεράπων, Δ. 140.

Θέσις, Γ. 28.

Θιώρημα, Β. 69.

Θησαυροὶ κοινοί, Δ. 100.

Θρέψις, Γ. 103.

Θυμός, Α. 115.

Θώραξ, Α. 42.

Ι.

Ιδανικόν, Α. 168, Β. 24.

Ιδέα, Β. 25. — ἐναργής, 42. — ἐφ' κινήσεως, 43. — δυνατή, ὑπαρκτή, 46. — τελική, Γ. 46. — ψυχολογική, 66. — κοσμολογική, αὐτ. — θεωρητική, 67. — λόγου, Γ. 246.

Ιδέαι, Α. 168. — κατὰ τρόπον, Γ. 30. — αἰσθηματικαί, 167.

Ιδέας κατασκευή, Α. 181. — ποσότης, ποιότης, Β. 42.

Ιδέων σχέσις, Β. 44. — τρόπος, 45.

Ιδέοκτησία, Δ. 39.

Ιδίον, Β. 34. — τῶς, Δ. 39.

Ιδιοπιστία, Α. 183.

Ιδιότητες ἔργου, Γ. 246. — τὸ ἐν καὶ τὰ πολλὰ, αὐτ. — τὰ πλήρη, καὶ ἡ ἀκρίβεια, 247. — ἀνα-

- λογία καὶ τὸ πρέπον, σαφήνεια καὶ εὐκρίνεια, 248.
- Ἰδιοτροπία, Γ. 244.
- Γεράρχης, Δ. 290.
- Γεραρχία, Δ. 146.
- Γλαυκοτραγῶδία, Γ. 218.
- Γυῖον, Α. 43.
- Γπικίη, Γ. 302.
- Ἰππικὸς ἀγών, Γ. 305.
- Γοσθναμία, Β. 76.
- Ἰσορροπία πολιτικὴ, Δ. 117.
- Ἰσότης, Γ. 38. — πολιτῶν γενική, καὶ ἀριθμητικὴ, σχετικὴ καὶ γεωμετρικὴ, Δ. 88.
- Ἰσχὺς, Γ. 49.
- Ἰχθυογραφία, Γ. 201.
- Κ.
- Καθῆκον, Δ. 165. — τοῦ δικαίου, 22. — ἀνάγκης, 24. — πολίτου, 85. — γαμικῆς σχέσεως, πολιτικῆς κοινωνίας, 234. — τῶν συζύγων, 256. — ἀνατροπῆς τέκνων, αὐτ. — κυρέων καὶ ὑπηρετῶν, 257. — τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας 258. — πολίτου πρὸς τὴν πόλιν, 259.
- Καθῆκοντα κατὰ συνθήκην, Δ. 55. — τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτὸν, 187, 216. 257. — πρὸς ἄλλα ὄντα, 187. — τέλεια καὶ ἀτελῆ, ὑψηλότερα καὶ κατώτερα, 193. 199. — τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τοὺς ἄλλους, 237. 250. — γονέων περὶ τῆς ἀγωγῆς τῶν τέκνων, 302. — μαθητῶν, 360.
- Καταισθησία, Α. 77, Γ. 200.
- Κακία, Δ. 174.
- Κακοήθεια, Δ. 179.
- Κακὸς ἀνθρώπος, Δ. 295.
- Κακούργημα, Δ. 179.
- Καλλιγραφία, Δ. 286.
- Καλλιτεχνία, Γ. 230.
- Κάλλος, Γ. 163, 165, 170, 172. — ἐλευθεροῦ καὶ οὐσιωδὲς, προσωδωρισμένον καὶ ἐπουσιωδὲς, 166. — ἰδανικόν, ἀρχέτυπον, ἐκ-τυπον, 172.
- Καλλοπισμὸς, Γ. 191.
- Καλόν, Γ. 169, 172. — ἀπόλυτον καὶ σχετικόν, 166. — ἐσωτερικόν καὶ ἐξωτερικόν, 167. — κατὰρῶν, ἐφηρμοσμένον, 258.
- Καλοῦ ἀρμονία, Γ. 172.
- Κάντιος, Α. 22.
- Καρτεσιασμός, Α. 190.
- Καρτέσιος, Α. 20.
- Κατάλληλον κοινῶς, Β. 275.
- Καταλογισμὸς δικανικὸς, Δ. 70. — ἡθικὸς, 181.
- Κατανακτικόν, Γ. 197.
- Καταστάσις, Γ. 51. — τοῦ ἀνθρώπου φυσικὴ, πολιτικὴ, Δ. 17.
- Κατηγορήματα, Γ. 38.
- Κατηγορίαι πράττειν, Γ. 12. — τοπικὴ, χρονικὴ, 21.
- Κατηγορίαι, Β. 36. — δευτερεύουσai, Γ. 12, 23. — πρῶται, 27. — κατὰ τὰς αἰσθητάς ἢ ἐσχηματι-σμέναι, 32.
- Κείμενον, Β. 62.
- Κείσθαι, Β. 39.
- Κεῖν, Γ. 60, 80.
- Κέρδος, Γ. 163.
- Κερὰ, Α. 42. — τῆς πύλης, Δ. 85.
- Κεκέρων, Α. 17.
- Κίνησις, Γ. 22, 72. — ἀπόλυτος, σχετικὴ, 77. — ἐνθύγραμμος, καμπυλόγραμμος, ὁμαλὴ, ἀνώμαλος, 78. — ταχυνομένη, βρα-

- δυσωμένη, μηκυνομένη, ἐπανα-
καμπιούσα, ἀπλή, ἀνιδετος,
79.
- Κλαστικόν, Γ. 225.
- Κλασσικός συγγραφεύς, Γ. 226.
- Κληροκοί, Δ. 146.
- Κλητική (πτώσις), Β. 242.
- Κλίσεις, Α. 100.
- Κλίσις, Α. 70. — τοῦ ἀνθρώπου
πρὸς τὸ κακόν, Δ. 261. 264.
- Κοιλία, Α. 42.
- Κοινωνία, Δ. 77. — προσωρινή ἢ
πολυχρονός, ἐπικερπτιμὴ ἢ
συνηγμένη, ἀκατάστατος ἢ στα-
θερά, ἴση ἢ ἀνιστός, 77. — πολι-
τική, 18, 79, 258. — κοσμοπο-
λιτική, 119. — οἰκιακή, 255.
- Κορωνίαις ἑταῖροι ἢ μέλη ἢ κοι-
νωνοί, Δ. 77.
- Κολοσιακόν, Γ. 194.
- Κόμμα, Β. 292.
- Κόμματα, Β. 280.
- Κομφύκιος, Α. 11.
- Κομφύν, Γ. 191.
- Κουδελλάκιος, Α. 21.
- Κορασίων παῖδες, Δ. 365.
- Κορμός, Α. 42.
- Κοσμολογία μεταφυσική, Γ. 127.
- Κοσμοπόλις, Δ. 260.
- Κοσμοπολιτισμός, Δ. 260.
- Κόσμος, Γ. 127. — ἂν εἴναι ἀπέ-
ραντος κατὰ τόπον καὶ χρόνον
ἢ πεπερασμένος, 131. — ἂν εἴναι
πολλοὶ κόσμοι, 137. — ἂν ὅπαρ-
ὼν εἴναι κάλλιστος, 138.
- Κόσμος (στολισμός), Γ. 191.
- Κοτυληδών, Α. 42.
- Κρανίον, Α. 43.
- Κρανιοσκόπια, Β. 184.
- Κράσις αἱματώδης, Α. 118. — χο-
λερική, μελαγχολική, φλεγμα-
τική, 119.
- Κράτος, Γ. 40. — πολιτικόν, Δ. 85.
- Κρητὶς φιλοσοφίας, Α. 9, 129.
- Κριτήριον, Δ. 74. — πολιτικόν, ἔγ-
κληματικόν, 93.
- Κριτής ἐσωτερικός, Δ. 183.
- Κρίσις ἐκ τῶν προτέρων, ἐκ τῶν
ὕστερων, Δ. 54. — αἰσθηματικά,
157.
- Κρίσις, Α. 91, 169, 193, Β. 61,
231, Δ. 74. — συνθετική, ἀναλυ-
τική, Γ. 25. — αἰσθηματική, Γ.
218, 225. — ἡθική, Δ. 183.
- Κρισιολογία, Δ. 93.
- Κριτική τέχνη, Β. 169.
- Κριτικὴς μέθόδου χαρακτήρ, Α. 195.
- Κρόταροι, Α. 43.
- Κρύγιος, Α. 23.
- Κρυστάλλωσις, Γ. 99.
- Κτήμα, Δ. 39.
- Κτήσις αἰσθητῇ ἢ φυσικῇ, Δ. 39.
— δικαία ἢ νοπτή, αὐτ. — ἀμέ-
σος ἢ ἐμμέσος, 39, 40.
- Κυβέρονσις οἰκιακή, Δ. 143.
- Κυρά, Δ. 140.
- Κυριότης, Δ. 39. — ἔμφυτος ἢ ἐπί-
κτητος, 40. — ἰδία ἢ κοινή, 48.
— ὁρμητὴ ἢ πλῆγμα, 49.
- Κῶλα σώματος, Α. 42. — συντά-
ξις ἢ περίεδος, Β. 279.
- Κωμικόν Γ. 214, 215.
- Κωμωδοτραγωδία, Γ. 217.
Δ.
- Λαγκαστέρου παιδαγωγία Δ.
384.
- Λαίλοι, Δ. 146.
- Λαός, Δ. 81, 110.
- Λατρεία Θεοῦ, Δ. 289. — ἔμπρακ-
τος, διὰ λόγων, 290.

Αεὶδυνίτιος, Α. 20.
 Αεῖς, Α. 93.
 Αεζικόν, Β. 226.
 Αειτουργοὶ πολιτικοί, Δ. 87.
 Αἴθη, Α. 81.
 Αἶμα, Β. 69.
 Αἶσος, Γ. 214.
 Αἰρωσία, Γ. 214.
 Αἰχνα, Α. 114.
 Αογική, Α. 9, 203, Β. 49. Γ. 2.
 — καθάρᾳ καὶ ἐφηρμοσμένη, Β.
 7. — ἐφηρμοσμένη, 126.
 Αογικῆς μέρη, Β. 8. — συγγραφείς,
 9. 14.
 Αογικόν, Α. 164, 169.
 Αογικός ἄνθρωπος, Β. 223.
 Αογισί, Β. 224.
 Αογος, Α. 81, 91, 168, Β. 223,
 Γ. 64. — θεωρητικῆς καὶ πρακτι-
 κῆς, Α. 164, 168. — ἐνδιάθετος,
 προσφορικός, Β. 223. — τέλειος,
 ἀτέλης, 278. — πρακτικῆς, Δ.
 6, 167.
 Λόγον βράσις ἢ ὑποκείμενον, Β. 278.
 Λύπαι, Α. 101.
 Λύπη, Α. 115, Γ. 161.
 Λυσitteλεια, Γ. 47.
 Λώκχιος, Α. 21.
 Μ.
 Μάχοι Περσῶν, Α. 10.
 Μάξα, Γ. 92.
 Μαῖημα, Α. 126.
 Μαθηματικά ἔννοιαι ἐκ τῶν προτέ-
 ρων, Γ. 20.
 Μακροβιότης, Α. 172, Δ. 214, 282.
 Μαστυρικόν (σημειον), Β. 290.
 Μαρτυριῶν ἐκτιμήσεις, Β. 177.
 Ματαωπιστία, Α. 186.
 Μέγμ, Γ. 58, 164.
 Μεγαλοπρεπείς, Γ. 195.

Μεγαλωσύνη, Δ. 85.
 Μεγίστη ἴσα καὶ ἄκιστα, Γ. 38. —
 ὁμοειδῆ, ἑτεροειδῆ, 39. — ὁμοία,
 ἀνόμοια, ταυτά, ἕτερα, 40.
 Μέγιστος, Γ. 38. — σχετικόν, αὐτ.
 — ἐκτεταμένον, ἐπιτεταμένον,
 αὐτ. — συνεχές, διακεκριμένον,
 39. — ποιότητος, 41.
 Μεθοδική τέχνη ἐν γένει, Δ. 326.
 Μεθοδικὴ εἰδική — — Δ. 327.
 Μέθοδος τοῦ φιλοσοφεῖν, Α. 191.
 — δογματικὴ, σκεπτικὴ, κριτι-
 κή, 193. — ἐκλεκτικὴ, 197. —
 ὀρισμῶν, Β. 195. — διαρίσεων,
 196. — ἀξωμάτων, 197. — αἰτη-
 μάτων, 199. — θεωρημάτων καὶ
 προβλημάτων, αὐτ. — ἀποδεί-
 ξων, ἀναλυτικῆς καὶ συνθετι-
 κῆς, 200. — τοῦ ἐπωφελεῖς ἀνα-
 γωγίσκειν συγγράμματα, 205. —
 εὐρέσεως ἀγνωσμένου ζητήμα-
 τος, 207. — τοῦ ἀκροῶσθαι δι-
 δασκαλῶν μαθητά, 209. —
 τοῦ διὰ συγγραφῆς ἐκθετεῖν,
 ἢ ἀπὸ στόματος διδάσκειν, 212.
 — τοῦ προσδιαλεγεσθαι, 217. —
 διδασκτικὴ, Δ. 328. — ἀχροαμα-
 τικὴ, αὐτ. — διυλογικὴ, Σωκρα-
 τικὴ, 330. — Κατηχητικὴ, 331.
 — εἰδικὴ τοῦ συλλαβίζειν, 346.
 — ἀπαγγελίας, 347. — γραφῆς
 καὶ ἱερογραφίας, αὐτ. — γλῶσ-
 σης, 348. — ἑλληνικῆς, 351. —
 ἀριθμητικῆς, 351. — φυσικῆς
 ἱστορίας, 353. — φυσικῆς, 354. —
 Γεωγραφίας, 355. — Παλαιᾶς ἱε-
 ρογραφίας, αὐτ. — ἱστορίας, 356.
 — κερὰς Κατηχησέως, 357. —
 Ἑβραϊκῆς, 358.
 Μελεδομα, Γ. 300.

Μελοδραματική, Γ. 300.
 Μελωδία, Γ. 263.
 Μελωδική, Γ. 263.
 Μερη ελληνορωτικά, συστατικά,
 Γ. 40.
 Μέρος, Γ. 38. — μέρους, αὐτ.
 Μέσα, Γ. 47.
 Μήσας δρος, Β. 87.
 Μεταβλητική, Γ. 288.
 Μεταβολή, Γ. 51.
 Μετάνοια, Α. 115.
 Μεταφυσική, Α. 0, 203, Γ. 1. —
 καθ'αυτὰ καὶ ἐφηρμοσμένη, 3. —
 ἐφηρμοσμένη, 88. — τῆς ὑπὲρ
 αἰσθησιν φύσεως, 117.
 Μεταφυσικῆς μέρη, Γ. 3. — πρᾶγ-
 ματεῖαι γραμμῆναι εἰς τὴν γλῶσ-
 σαν μας, 9.
 Μετεψύχωσις, Γ. 123.
 Μετοχή, Β. 233, 262.
 Μετρέιν, Γ. 40.
 Μέτρον, Γ. 40.
 Μίτωπον, Α. 42.
 Μπδέν, Β. 25, Γ. 36.
 Μῦθα, Α. 42.
 Μύνηγες, Α. 43.
 Μῦσις, Α. 113.
 Μητρίπολις, Δ. 111.
 Μητροπολίται, Δ. 147.
 Μικροφυχία, Α. 114.
 Μιμική, Γ. 292.
 Μισπτόν, Γ. 161.
 Μίσος, Α. 114.
 Νινίμη, Α. 80.
 Νινίμης εἶδη, Α. 84. — βοηθήμα-
 τα, 85.
 Μοναδολογία Λεϊβνίτιου, Γ. 63.
 Μοναρχία ἀπέλυτος, σύγκρατος
 Δ. 103. — παγκράσιος, 117.
 Μονογαμία, Δ. 121.

Μονομαχία, Δ. 221.
 Μονετονία, Γ. 270.
 Μουσική Γ. 262.
 Μόχος ἢ Μόσχος ἢ Ὠχος,
 Α. 11.
 Μυελός, Α. 43. — κωτιαῖος, αὐτ.
 Μῦθος, Β. 93.
 Μωρία, Α. 79, 97.
 Μωροπιστία, Α. 186.
 Ν.
 Νεύρα, Α. 44. — αἰσθητικῶς ἔργα-
 να, 45.
 Νευτερισμός, Γ. 250.
 Νήπιος, Δ. 124.
 Νοητικόν, Α. 164, 169.
 Νοπτόν, Β. 24.
 Νότισεις συγγραμμάτων, Β. 173.
 — αίτια αὐτῆς, αὐτ.
 Νομισματική, Γ. 291.
 Νομισματοκοπία, Γ. 288.
 Νόμοι ἐννοιῶν συνδέσμου ἢ συγκα-
 ρήσεως, Α. 68. — φυσικοὶ, ἴδι-
 κοὶ, 170. — διαβατικοὶ τῆς φύ-
 σεως, Γ. 59. — ἴδιοι, Δ. 6.
 — διελπίσεως, αὐτ. — ἐλευθερίας,
 7. — πολιτείας, 130.
 Νόμος τοῦ δικαίου καθολικός, Δ.
 21. — γραπτὸς, 14. — ἀποφαν-
 τικός, προστακτικὸς, 22. — τῆς
 ὁρετῆς ὑπάρτατος, 160.
 Νους, Α. 90, 99, 166, 169. —
 μέγας, σταδερὸς, 99. — ταχύς,
 ἐφευρετικὸς, ὑγής, 100.
 Ξ.
 Ξένοι, Δ. 77.
 Ξενοφάνης, Α. 17.
 Ο.
 Οἶκος, Γ. 89. — κακός, 196.
 Οἰκέται, Δ. 143.
 Οὐρογένεια, Δ. 142.

- Οικοδόεσποινα, Δ. 142.
 Οικοδόεσπότης, Δ. 142.
 Οίκουριος, Δ. 142.
 Οίκουρία, Δ. 142.
 Οίκονομία πολιτική, Δ. 100.
 Ο'λομελεία λογική, Β. 53.
 Ο'λου, Γ. 58. — πραγματικόν ἢ
 δυναμικόν, 49.
 Ο'μοιοτής, Γ. 40.
 Ο'ν, Β. 25. — αὐτοτελής, ἑτερο-
 τελής Δ. 19. "Οὐ καὶ μὴ ὧν, Γ. 36.
 Ο'νειροι, Α. 75.
 Ο'νομα, Β. 55. 235, 234. — οὐ-
 σιαστικόν, ἐπιθετόν, αὐτ. —
 κύριον, προσθηγορικόν, 235. —
 συγκριτικόν, ὑπερθετικόν, 236.
 — ὑποκοριστικόν, ἀφηρημένον,
 237.
 Ο'νόματα ἀριθμητικά, Β. 249. —
 τακτικά, αὐτ. — ἀναλογικά,
 χρονικά, ἀπροσδιόριστα ἀριθ-
 μητικά, ἀφηρημένα ἀριθμητι-
 κά, 250. — ῥηματικά ἐπιθετά,
 262. — θετικά, 263.
 Ο'νομαστική (πτῶσις), Β. 241.
 Ο'ντολογία, Γ. 10.
 Ο'ξύνοια, Α. 96.
 Ο'ρασις, Α. 54.
 Ο'ργανα, Γ. 47.
 Ο'ργανικά ἔργα τῆς φύσεως, Γ. 101.
 Ο'ργανισμός ἀτομικός, Γ. 101.
 Ο'ρεκτική δύναμις, Α. 110.
 Ο'ρεξις, Α. 109.
 Ο'ρια, Γ. 42.
 Ο'ρισμοὶ ἀποφατικοί, δι᾿ ἀλλήλους,
 Β. 51.
 Ο'ρισμός Β. 47. — ἐνοματιώδης,
 αὐτ. — γενετικός, χαρακτηριστι-
 κός, οὐσιώδης, 48. — ἐπουσιώ-
 δης, 50.
 Ο'ρισμοῦ ὁριεῖται, Β. 50.
 Ο'ρκος, Δ. 249.
 Ο'ρμαί, Α. 166.
 Ο'ρμη ἔμφυτος, Α. 110. 164. 169.
 — πλαστική, Γ. 99. — τοῦ ἀν-
 θρώπου πρὸς τὴν ζωικότητα,
 Δ. 210.
 Ο'ροι, Β. 56. — ἀπλοῖ, συμπε-
 πλεγμένοι, θετικοί, στερεωτικοί,
 ἀόριστοι, οὐσιαστικοί, ἐπιθε-
 τοι, ἀφηρημένοι, συγκεκριμένοι,
 μερικοί, περιληπτικοί, συνώνυ-
 μοι, ὁμώνυμοι, στερεοί, πολύ-
 σημοι, κατηγορητικοί, φυσικοί,
 τεχνικοί, 57.
 Ο'ρος, Β. 68, Γ. 52. — ὑποκει-
 μενος, 231. — κατηγορούμενος,
 αὐτ.
 Ο'ρφεύς, Α. 11.
 Ο'ρχηστική, 295.
 Ο'ρων δυνάμεις, Β. 58.
 Ο'υφρησις, Α. 53.
 Οὐκείω, Α. 148.
 Οὐμισμός, Α. 190.
 Οὐσία, Β. 37, Γ. 29, 44. — ὕλη-
 κή, 84.
 Ο'χλησις, Α. 115.
 Π.
 Παθήμα, Α. 101. — εἶδη αὐτοῦ,
 103.
 Παθητικόν, Γ. 196.
 Παθητότης, Γ. 49.
 Πάθος, Α. 112, 157. — εἶδη αὐ-
 τοῦ, 115.
 Παιγνίδια, Γ. 255.
 Παιδαγωγία, Δ. 369. — Ἑλλήνων,
 369. — Ῥωμαίων, 370. — Χρι-
 στιανῶν, 371. — ἐπὶ Κιρέλου
 τοῦ μεγάλου, 372.
 Παιδαγωγικαὶ σχολαί, Δ. 375. —

- Φραγκίου, 375. — τῶν Ἀνδρῶν πιστῶν, 276. — τῶν Φιλανθρωπῶν, 370. — τῶν Ἐλεγκτικῶν, 381. — τῶν Ἰησουϊτῶν, 374. — τῶν Ἰανсениστῶν, αὐτ.
- Παιδαγωγικὴ ἐπιστήμη, Δ. 207.
- Παιδεα, μένος τοῦ ἀνθρώπου προσδιορισμός, Γ. 115.
- Παιδοποιεῖα, Δ. 137.
- Παλαιστική, Γ. 245.
- Παλίμψαις, Δ. 124.
- Παλινδρομή, Γ. 53.
- Παν σχετικόν, ἀπλότυον, Γ. 50.
- Πανεπιστημίων μαθήματα, Δ. 340.
- Πανηγυρικόν, Γ. 195.
- Πάντα, Γ. 28.
- Παραβολή, Β. 95.
- Παραδειγμα, Β. 91.
- Παραδεισopoεῖα, Γ. 282.
- Παραλογισμός, Β. 135.
- Παρίστασις, Γ. 245.
- Παρατήρησις, Α. 86, Β. 188, 189.
- Πυρατηροῦν καὶ πειραμάτων απαιτούμενα, Β. 191, 193.
- Παραφροσύνη, Α. 78.
- Παρεμβλημα, Β. 234.
- Παρενθέσις, Β. 295.
- Παρένδυρσον, Γ. 197.
- Παροχή (praistatio), Δ. 55.
- Πάσχειν, Β. 39.
- Πατριάρχης, Δ. 147.
- Πατριωτισμός, Δ. 258.
- Πειθαρχία παιδαγωγική, Δ. 317.
- Πείραμα, Β. 188, 189.
- Πείσμα, Α. 115.
- Πεισμονή, Α. 179.
- Πεποιθήσις, Α. 178.
- Πεισιστός (λεκτ.) Β. 279.
- Περσισμός, Γ. 28.
- Περικουσία, Δ. 229.
- Περσῶν φιλοσοφία, Δ. 10.
- Πεσταλεια, Α. 384.
- Πιθανότης, Α. 170, Β. 168. — μαθηματική, δυναμική, Α. 189. Β. 168.
- Πιθανότητος απαιτούμενα, καὶ βλαβροῖ, Β. 165.
- Πίστις, Α. 178. — ιστορικὴ, 284. Β. 176. — ἡ ἱερὰ, Α. 186.
- Πλάτων, Α. 13.
- Πλεονασμός, Β. 279.
- Πλημμέλεια, Δ. 179.
- Πληροφορία, Α. 177.
- Πληροφορίαί πρώται καὶ ἀρχαί, Α. 155.
- Πλοῦτος ἀσθηματικός, Γ. 250.
- Πνεῦμα ἢ ψυχὴ, Γ. 121. — ὁημοσίον, Δ. 255.
- Πνευματα ζωτικὰ, Α. 48.
- Πνευματικοί, Δ. 146.
- Ποιεῖν, Β. 59.
- Ποιότης, Γ. 264.
- Ποιναὶ παιδαγωγικαί, Δ. 318.
- Ποιῶν, Δ. 68. — φυσικὴ, προαιρετική, 75. — θανάτου, 97.
- Ποιότης, Β. 39.
- Πόλεμος ἐμφυλιος, Δ. 108. — ἀμύντης, 113.
- Πόλις συστατικά, Δ. 81. — ὡς ῥα ἢ ἐπιπράτεια, 82.
- Πόλις, Δ. 77.
- Πολίται, Δ. 81.
- Πολιτεία, Δ. 102. — μοναρχικὴ, πολυαρχικὴ, σύγκρατος, 105.
- Πολλά, Γ. 28.
- Πολυαρχία ἀπολύτος, σύγκρατος, Δ. 105.
- Πολυγαμία, Δ. 127.
- Πολυτομία, Γ. 270.
- Πορισμα, Β. 69.

Ποσόν, Γ. 38.
Ποσότης, Β. 37. — δυναμική, Γ. 42.

Ποταμῶν Ἀλεξανδρεὺς, Α. 17.
Ποτή, Γ. 22, Β. 39.
Ποῦ, Γ. 22, Β. 39.
Πράγμα, Α. 149, 171, Γ. 39, Δ. 19.
Πραγματικῶι, Α. 113. — ἀντικείμενον, Γ. 13.

Πράττειν, Γ. 47.
Προαγωγή ἢ προμήκυνσις, Γ. 22.
Προαίρεσις, Α. 107.
Πρόβλημα, Β. 62, 69.
Πρόβλήματα κοσμολογικά, Γ. 129.
Πρόγνωσις, Α. 98.
Προδοσία, Δ. 101.
Πρόδεξις, Β. 233, 266.
Προλήψεων ἀνατρεπτικὰ μέσα, Β. 159, 165.

Πρόληψις, Β. 155. — κατὰ μίμνησιν, ἀπὸ συνήθειαν, ἀπὸ τῶν ὑπόληψιν τῶν προσώπων, 156. — ἐκ τῆς ἐποχῆς τῶν χρόνων, ἀπὸ συμφατριασμένῳ, ἀπὸ φιλαυτίας, 157.

Προνέμα, Δ. 89.
Προοδός, Γ. 278.
Προορατικόν, Α. 98.
Προσαύξημα κτήματος, Δ. 50.
Πρεσβείας, Δ. 112.
Προσδιορισμοὶ τοῦ ἀνθρώπου ἀρχικαί, καὶ διαδακτικοί, καὶ ἐκ τῶν προτέρων, Α. 150. — γεντερεῖοντες, καὶ ἐμπειρικοί, καὶ ἐκ τῶν ὑστερων, αὐτ. — τοῦ Ἐγώ, 160. — προτάσεων Β. 65.

Προσευχή, Δ. 200.
Προσληψις, Α. 50.
Προσοχή, Α. 87. — λογική, 91.
Προστί, Β. 58.

Πρόσωπον, Α. 42, 171, Δ. 19. — φυσικόν, ἢ ἡθικόν, 20. — ῥήματος, Β. 255.

Προτάσεις σύνθετοι, Β. 70.

Πρότασις, Β. 62. — κατὰ τὸν, μερική, ἀτομική, 65. — καταρατική, ὁπορατική, περιορισμένη, αὐτ. — ὑποθετική, 70. — διαζευκτική, ἀναπτυσσόμενη, 71. — ἐπιχειρηματική, αἰτιολογική, ἀναφορική, ἐναντιωματική, συμπλεκτική, ἀπαισιολογική, 72. — ἐξαιρετική, συγκριτική, ἀρκτική, 73. — ληκτική, 74. — μέζων, ἐλάττων, 87.

Προτομή, Γ. 278.
Προῦπαρξίς, Γ. 104.
Πτώσις (γραμμ.), Β. 240.
Πυθαγόρας, Α. 16.
Πυκνότης, Γ. 89.
Πυριτεχνήματα, Γ. 309.
Πύρρῳν, Α. 17.
Πυρρῶνισμός, Α. 190. — χαρακτήρ αὐτοῦ, 195. — ἡθικός, Δ. 177.

Ρ.

Ράχισ, Α. 42.
Ρῆμα, Β. 56, 253, 254. — ἐνεργητικόν, 252. — παθητικόν, 253. — μέσον, 252. — ἀμετάβητον, οὐδέτερον, 255. — προσωπικόν, ἀπρόσωπον, 254. — ρητηρικόν, 261.

Ρητορική, Γ. 274.
Ρυθμική, Γ. 264.
Ρυθμός, Γ. 265.

Σ.

Σαγχοιόσιον, Α. 11.
Σατυρα, Γ. 212.

Σατυροκωμικόν, Γ. 216.
 Σείβας, Α. 115. — πρὸς τὸν νόμον,
 Δ. 168.
 Σειραὶ κοσμολογικαί, Γ. 128.
 Σειρα πεπερασμένη, ἄπειρος, Γ. 52.
 Σημεῖα, Β. 107. — κτήματος φυ-
 σικά, προαιρετικά, τεχνικά,
 συμβολικά, Δ. 46.
 Σημείον (μαθημ.), Γ. 43.
 Σημείωσις, Β. 69.
 Σημειωτική, Γ. 45.
 Σκίψις, Α. 193.
 Σκηυική, Γ. 300.
 Σκιαγραφία, Γ. 280.
 Σκώφωτον, Γ. 176.
 Σκοπιμότης, Γ. 47, 110.
 Σκοπός, Γ. 46.
 Σόφισμα, Β. 133. — εἰδὴ αὐτοῦ,
 133. 137. — ἀνατροπή, 138,
 139.
 Σοφός τίς, Δ. 192.
 Σπινόζας, Α. 22.
 Στίβον, Α. 42.
 Στιγματισμός, Β. 290.
 Στιγμή, Β. 291.
 Στρεμα, Α. 43.
 Συγκατάθεσις, Α. 117. — πτωπη-
 λή, Δ. 61.
 Συγκρούσις, Γ. 95.
 Συζευξίς γαμική, Δ. 126.
 Σύζυγοι, Δ. 127.
 Συλλογισμοὶ ἄμεσοι, Β. 82. — ἐκ-
 θετικοί, ἢ ἀτομικοί, 155. —
 σύνθετοι, 111.
 Συλλογισμός, Α. 91, Β. 86. —
 ἀναλογικός, 93. — αἰτιολογικός,
 111. — διαζευκτικός, 112 —
 ὑποθετικός, 113. — συγκριτικός,
 ἐξοικειωτικός, ἀναφορικός, 116.
 — ἐναντιωματικός, ἀποδεικτικός,

117. — τοπικός ἢ ἐνδοξος, καὶ
 πιθανός καὶ διαλεκτικός, 122.
 Συλλογισμοῦ σχῆμα, Β. 94.
 Συμβεβηκός, Β. 35, Γ. 30, 44.
 Συμμετρία, Γ. 174.
 Συμπαθέα, Α. 70.
 Συμπαθητικόν, Δ. 197.
 Συμπέρασμα, Β. 62, 87.
 Συμπλεγμα (Groupe), Γ. 278.
 Σύμφωνα, Γ. 62.
 Συμφωνοῦντες, ἢ συντιθέμενοι,
 Δ. 55.
 Συναινέσις, Α. 177.
 Συναισθησις, Α. 61.
 Συναλλαγμα, Δ. 43, 55. — πολι-
 τικόν, 84.
 Συναρπαγή, Β. 163.
 Συνάφεια φυσική, Γ. 37.
 Συνόσμος, Β. 63, 231, 233, 268.
 Συνειδήσεις, Α. 61, 138. — καθάρα
 καὶ διαδοτική, 147. — ἐμπειρι-
 κή, αὐτή. — ἔργα αὐτῆς, 139.
 Συνειδότης φωνή, Δ. 158.
 Συνειδώς, Δ. 158, 185.
 Συνείπεια, Β. 29.
 Συνεισφοράσις, Γ. 95.
 Σύνεσις, Α. 178.
 Συνήθεια, Α. 88.
 Σύνθεσις διαδοτική, Α. 153, Γ. 7.
 Συνθήκαι ῥηταὶ ἢ ἀρ' ῥήτοι, Δ. 56.
 Συνθήκη, Δ. 43, 55. — πολιτική, 83.
 Συνθήκης χαρακτήρες, Δ. 60.
 Σύνθετος νομαστική, Δ. 92.
 Σύνταγμα φιλοσοφίας, Α. 207.
 Σύνταξις, Β. 274. — ἄμεσος, ἑμ-
 μεσος, 276, 277.
 Σφάλμα, Δ. 179.
 Σχέλλεγγας (Schelling), Α. 22.
 Σχέσις χρονική, Γ. 36.
 Σχῆμα, Γ. 42.

Σχήματα, Γ. 293.
 Σχηματισμός, Γ. 51.
 Σχολεία, Δ. 334. — κοινά, πραγματικά, χωρικά, πολυτεχνικά, ἐμπορικά, 335.
 Σχολείων κοινών μαθήματα, Δ. 334. — Πολυτεχνικῶν, 336. — ἐμπορικῶν, 337.
 Σωκράτης, Α. 12.
 Σῶμα ἀνθρώπου, Α. 41, 152. — μαθηματικόν, φυσικόν, Γ. 43. — ἂν τὸ φυσικόν σίγνεται ἐξ ἀπειραρίθμων ἀτόμων, Γ. 133. — στρατιωτικόν ἢ πολεμικόν Δ. 100.
 Σωματολογία τοῦ ἀνθρώπου, Α. 159. — μεταφυσική, Γ. 69.
 Σωρεϊτης, Β. 109.

Τ.

Τάλαντον (Talent), Γ. 242.
 Ταμίσιον κοινόν, Δ. 100.
 Τάξις τῆς φύσεως, Γ. 139.
 Ταπεινόν, Γ. 206.
 Ταχύτης, Γ. 75.
 Τέχνη, Δ. 135.
 Τέκνωσις, Δ. 137.
 Τελειότης, Δ. 214.
 Τελεολογία, Γ. 48. — ἡθική, Δ. 215.
 Τελος, Γ. 46.
 Τέρατα, Γ. 102.
 Τεραιῶδες, Γ. 202.
 Τερπνόν, Γ. 190.
 Τέχναι καλαί, Γ. 154. — ἐλευθέριοι, 234. — τερπναί, 235. — ἀπλᾶι, σύνθετοι, 250. — τουικαί, 262. — λεκτικαί, 276. — πλαστικαί, 277. — γραφικαί, 291. — μιμητικαί, 292. — θεατρικαί, 306.

Τέχνη, Γ. 230. — καλὴ ἢ αἰσθηματικὴ, βόναυτος, 233. — κα. δαρὰ, ἐφηρμοσμένη, 258.
 Τεχνίτου ἀρετὴ, Γ. 240.
 Τεχνῶν τρία βασιλεία, Γ. 257.
 Τί, Γ. 36. — ἦν εἶναι, 45.
 Τιμὴ ἐξωτερικὴ, Δ. 232.
 Τόπος, Α. 165, Γ. 16, 17. — ἀπὸ λυτος, σχετικὸς, 21. — πλήρης κενός, 22. — τοῦ πράγματος, 22.
 Τραγικομωμικόν, Γ. 217.
 Τραγικόν, Γ. 202.
 Τραχηλός, Α. 42.
 Τρομερόν, Γ. 201.
 Τρόμος, Α. 114.
 Τρόπος σχήματος συλλογιστικοῦ, Β. 95. — χρονικὸς, Γ. 36.
 Τυδαστακόν, Γ. 212.

Υ.

Υγεία, Γ. 102.
 Υἱὸν, Γ. 70. — ἀνείδεος, 72.
 Υἱὸν παρξίς, Γ. 50.
 Υἱὸν παρξίς, Γ. 50.
 Υἱὸν παρξόν, Γ. 30, 58. — μὴ, 30.
 Υἱὸν περφορῶν, Α. 114.
 Υἱὸν πῆκτοι, Δ. 85.
 Υἱὸν πηρέτης, Δ. 140.
 Υἱὸν πηρέτρια, Δ. 140.
 Υἱὸν πνοβασία, Α. 75.
 Υἱὸν πνολογία, Α. 75.
 Υἱὸν πνος, Α. 73.
 Υἱὸν πογραφῆ, Β. 50.
 Υἱὸν ποδιαίρεσις, Β. 52.
 Υἱὸν πέδεσις, Β. 69.
 Υἱὸν ποκειμενον, Α. 125.
 Υἱὸν πέκρισις, Γ. 275.
 Υἱὸν ποκριτική, Γ. 298.
 Υἱὸν πόληψις, Α. 176.
 Υἱὸν ποστιγμῆ, Β. 292.
 Υἱὸν πσάχεσις, Δ. 55.

Τ' ποσότητος, Α. 56.

Τ' φορισμός, Β. 49.

Τ' ρος, Γ. 246.

Τ' ψιλόν, Γ. 185, 187. — σωματικόν, νοερόν, 181.

Τ' ψος, Γ. 180, 185, 187. — κατ' ἔκτασιν, ἢ μαθηματικόν, 182. — κατ' ἐπίτασιν ἢ δυναμικόν, 183. — ἡγεμονος, Δ. 85.

Φ.

Φαινόμενον, Γ. 13. — φυσικόν, 139.

Φωνητισμός, Α. 70.

Φαντασία, Α. 63.

Φάντασμα, Α. 64.

Φανταστον, Α. 64.

Φαυλότης πράξεων, Δ. 180.

Φιδόνος, Α. 115.

Φιδора σχετική, ἀπόλυτος, Γ. 51.

Φιλανθρωπία ὀρμητική, νοητική, ἡθική, Δ. 210. — αἰσθησεως, φρονησεως, λογική, 212.

Φιλαργυρία, Α. 114, Δ. 231.

Φιλία, Δ. 250. — μία καὶ ἔχει πολλὰ, 253.

Φίλοι, Δ. 252.

Φιλοπονία, Δ. 229.

Φιλοσοφείν, Α. 127. — ἀπόλυτον αὐτοῦ ὄριον, 147.

Φιλοσόφημα, Α. 127.

Φιλοσοφία, Α. 5, 200. Β. 1. —

πρώτη, δευτέρα ἢ παράγωγος,

9, 202. — θεωρητική, 9, 203.

— πρακτική ἢ ἡθική, 9, 204,

Δ. 4. — διαθεατική, ὑπερβατική,

Α. 156. — σκεπτική, 197. — κα-

θαρά, ἐφηρμοσμένη, 206. —

περὶ τῆς αἰσθητικῆς φύσεως, Γ.

70. — φυσική, αὐτ.

Φιλοσοφίας μέρη, Α. 5, 203. —

ἱστορία, 10, 203. —

φιλοτιμία, Α. 112.

Φίχτερος, Α. 22.

Φοβερὸν, Γ. 201.

Φρόδος, Α. 114.

Φοίνικες φιλόσοφος, Α. 11.

Φορά, Γ. 75.

Φορτικόν, Γ. 216.

Φρεΐσος (Fries), Α. 23.

Φρικτόν, Γ. 201.

Φρονήματα, Α. 167.

Φυσιγνωμία, Β. 184.

Φυσιολογία, Α. 34. — τοῦ ἀνθρώπου σώματος, 159. — διαβατική, Γ. 59. — λογική, πειραματική, 69.

Ψύσις, Α. 132, 170, Γ. 59. — γνωστή, 59. — αἰσθητή, καὶ ὑπὲρ αἰσθησιν, 68.

Ψυτὰ, Γ. 106.

Ψωτοपुरοτεχνική, Γ. 309.

Χ.

Χάος, Α. 71.

Χαρά, Α. 114.

Χαρακτήρ ἔργον, Γ. 246.

Χαρακτήρες οὐσιώδεις, ἐπουσιώδεις, Γ. 45.

Χάριεν, Γ. 190.

Χειρονομία, Γ. 294.

Χειροσοφία, Γ. 294.

Χειροτεχνίαι, Γ. 236.

Χορευτική, Γ. 295.

Χρησιμότης, Γ. 47.

Χρονος, Α. 165, Γ. 16, 17. — ἀπελυτος, σχετικός, 21 — πλήρης, κενός, 22.

Χρονος ῥήματος, Β. 254. — ἐνεστώως, παρελθόντων, μέλλοντων, 255. — μετ' ὀλίγον μέλλον, 256.

Ψ.

Ψαλτική, Γ. 267.

Ψευδές, Β. 45.

Ψευδός λογικόν, μεταφυσικόν, αἰ-
σθητικόν, ἡθικόν, Β. 130, Δ.
240.

Ψεύστης, Δ. 240.

Ψυχή, Α. 33, 41, 132, Γ. 119. —
οὐσία, 120. — ἀναλλοίωτος, αὐτ.
— μία, ἀφθαρτος, ἀθάνατος,
πνεῦμα, 121.

Ψυχῆς καὶ σώματος ἁρμονία, Α.
46. — κωιδέδρα, 49. — δυνάμεις
κρείττονες, 89. — κοινωνία πρὸς
τὸ σῶμα, Γ. 123. — ἀθανασία,
Δ. 280.

Ψυχῶν ἀρχή, Γ. 123. — προὔπαρ-
ξις, αὐτ.

Ψυχολογία ἐμπειρικὴ, Α. 34, 159.

— λογικὴ ἢ μεταφυσικὴ, Γ. 119.

— ὠφέλεια αὐτῆς, Α. 39.

Ψυχολόγος ποίος τις πρέπει νὰ εἴ-
ναι, Α. 36.

Ψυχρόν, Γ. 197.

Ψυχρότης, Γ. 197.

Ω.

Ωδική, Γ. 261.

Ωμότης ἡθικῇ, Δ. 265.

Ωφελισμὸν, Γ. 161.

Ω'χος, ἢ Μόχος, ἢ Μόσχος,
Α. 11.

Κατάλογος τῶν φιλοκάλων καὶ φιλομαθῶν
συνδρομητῶν τοῦ Τρίτου, καὶ τοῦ Τετάρτου
καὶ τελευταίου Τόμου τοῦ τῆς Φιλοσοφίας
Συντάγματος.

Β Ι Ε Ν Ν Η Σ.

	Σωμ.		Σωμ.
Ο' Εὐγενέστατος ἄρχων ἀντιπρέ- σβυς τῆς κραταῖας τῶν Ὁθωμα- γῶν βασιλείας κύριος Ἰωάννης Μαυρογένης.	3	Κυριακὸς Φάραγγα. Ἀδελφοὶ Ῥίζου. Πολύζος Ῥογώτης. Γρηγορίου παππαφῆς Θεσσαλονι- κεύς.	2 2 2 2
Ο' πανοσιολογιώτατος κύριος Μι- σσηλ Ἀποστολίδης Ἡρῆς.	2	Ἰωάννης Μεταξᾶς.	2
Ο' Εὐγενέστατος κύριος Σίμων, Γ. Σίνας, ἄρχων Σόδου καὶ Κισ- δίας.	15	Ἀλέξανδρος Κοντόσταυλος. Χρονίας Ἰωάννου Δροσανοῦ. Κ'μ. Πρώϊος.	5 2 2
Ο' ἐντιμότατος κύριος Ἀλέξανδρος Μανσαρλῆς	10	Εὐστρατίος Ῥάλλης. Ἀδελφοὶ Ῥάλλη.	2 2
Δημήτριος Μανσαρλῆς.	2	Δημήτριος Γαλάτης.	2
Σταῦρος Ἰωάννου.	6	Μ. Χαρίση	2
Ο' Εὐγενέστατος Βαρῶνος Σακελ- λάρης κύριος Γεώργιος.	6	Ἰωάννης Μαγούσης. Δημήτριος Γεωργίου Σφάρτζ.	2 1
Ζηρόσιος Πώππ.	6	Διονύσιος Ζαγορίτης.	1
Ο' ἄρχων Σπαθάρης καὶ Ἰατροῦς κύριος Κωνσταντῖνος Ῥάλλης.	6	Ἀναστάσιος Πολυζωίδης. Γεώργιος Σαρμμάρα.	1 1
Ἀδελφοὶ Ποστολάκα.	5	Ἰωάννης Δημητρίου Σαββόπουλος.	1
Αὐτάδελφοι Ζερζούλη.	3	Θεόδωρος Τύγκα.	1
Βρέτας Ζεχάνης καὶ υἱοί.	3	Χαρίσιος Οἰκονόμου.	1
Ο' εὐγενέστατος κύριος Κωνσταν- τῖνος Ἐμμανουὴλ Γάλα.	2	Γεωργιος Σ. Σαπαχτάνη. Νικόλαος Ἀργέντης.	1 2
Ἰωάννης Πέτροβιτς.	2	Σταμάτιος Κ. Βούρος.	1

	Σωμ.		Σωμ.
Λεονάρδος Βούρος.	1	Ο' ἐκλαμπρότατος Πεγζαδῆς, κύριος	
Δημητριος Σκολούδης.	1	Γρηγόριος Σουτζος.	1
Ανδρέας Αλγώνικος	1	Ο' εὐγενέστατος ἄρχων Βόρνικος κύ-	
Κωνσταντῖνος Βιταλῆς.	1	ριος Μιχαὴλ Μάνος.	2
Παράσχος Παρασκευᾶς.	1	Ο' εὐγ. ἄρ. μέγας Λογοθέτης κύ-	
Ι. Κ. Σαραμαγκᾶς.	1	ριος Μιχαὴλ ρακοβίτζας.	2
Στέφανος Παλαιολόγος ὁ ἐν Ἀμστε-		Ο' εὐγ. ἄρ. Λογοθέτης τῶν συνη-	
λοδάμῳ	1	δειῶν κύριος Μιχαὴλ Σουτζος.	1
Εὐμανουὴλ Ξένος ὁ ἐν Ἀμστελο-		Ο' Εὐγ. ἄρ. μέγας Ποστέλνικος κύ-	
δάμῳ.	1	ριος Νικόλαος Σουλτζιόρογλους.	2
Ο' ἐν Ἀμστελοδάμῳ Σπάχος	1	Ο' εὐγ. ἄρ. μέγας Σπαθάρης κύ-	
Ἀναστάσιος Δημ. Δουδούμης.	1	ριος Γεώργιος Βλαχούτζης.	2
Δι' αὐτοῦ ὁ Πανιερώτατος ἅγιος		Ο' εὐγ. ἄρ. Ἅγας κυριος Ἰωάννης	
Σερ' ῥὼν κύριος Χρυσανθός.	1	Σουτζος.	2
Ἀλέξιος Βεζυρούλης.	1	Ο' εὐγ. ἄρ. Καμινάρης κύριος Στέ-	
Ἀναστάσιος Μαργαρίτου.	1	φανος Ἰωάννου Μόσχας.	2
Λάσκαρις Λάμπρου.	1	Ο' εὐγ. ἄρ. Καμινάρης κύριος Σπι-	
Κωνσταντῖνος Κωτζινογλους.	1	ρίδων Βαλέτας.	1
Παντολέων Βλαστός.	1	Ο' εὐγ. ἄρ. Καμινάρης κύριος Ἀ-	
Σταῖκος Χ. Καλοῦνάνου	1	λέκος Χαρίτων.	1
Νικόλαος Χρυσόχης.	1	Ο' εὐγ. ἄρ. Κέμισος κύριος Ἀλέκος	
Αὐτάδελφοι Γ. Κάρτζα.	1	Δεπίλκας.	1
Κώστας Μιχαήλ	1	Ο' εὐγ. ἄρ. Στόλνικος κύριος Κων-	
Μιχαὴλ Θεμελῆς Κούρτη.	1	σταντῖνος Πουρῆς.	1
Πεωιατέλης.	1	Ο' εὐγ. ἄρ. Βόρνικος κύριος Γρηγό-	
Π. Σκούρος.	1	ριος Φιλιππίσκος.	1
Παῦλος Θεοχάρη.	1	Ο' εὐγ. ἄρ. Λογοθέτης κύριος Γε-	
Φραγκίτσος, Κ. Μαῦρας.	50	ώργιος Φιλιππίσκος.	2
		Ο' εὐγ. ἄρ. Ἅγας κυριος Νικόλαος	
		Φιλιππίσκος.	1
		Ο' εὐγ. ἄρ. Λογοθέτης κύριος Κων-	
		σταντῖνος Ραστῆς.	1
		Ο' εὐγ. ἄρ. Στόλνικος κύριος Α.	
		Βελλαράς.	2
		Ο' εὐγ. ἄρ. Βόρνικος κύριος Γρη-	
		γόριος Παλλιανός.	1
		Νικόλαος Μπαλάνος.	1
		Ο' ἄρχ. Διβεκτάρης κύριος Γρη-	
		γόριος Σουτζος.	1

ΒΟΥΚΟΡΕΣΤΙΩΝ.

Ο' Θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος ἅγιος	
Βουζαίου κύριος Κωνσταντῖνος.	2
Ο' Ἀρχιμανδρίτης Μελέτιος ῥακο-	
βίτζας.	1
Ο' ἐκλαμπρότατος Πεγζαδῆς κύ-	
ριος Νικόλαος Σουτζος.	3
Ο' ἐκλαμπρότατος Πεγζαδῆς κύριος	
Γεώργιος Σουτζος.	2

Σωμ.	Σωμ.
Γεώργιος Λασκαριδής.	1 Γεώργιος Γ. Μακρής.
Γεωργιος Ἀργυρόπουλος.	1 Κυριακὸς παπαχατζής.
Γεώργιος Ραλλής.	1 Κωνσταντῖνος Γ. Ἀρτηνός.
Γεράσιμος Κούπας.	1 Κοζῆς Χρύσανθος.
Γεώργιος Κομζόπουλος.	1 Κωνσταντῖνος Παπούδης.
Γεώργιος Γεννάδιος.	1 Κωνσταντῖνος Σμυρνέφ.
Δημήτριος Ἰγγλέσιος.	6 Μωϋσῆς Πάτζιον.
Δημήτριος Καμπούρογλου.	2 Μιχαὴλ Ἠλιάσκου.
Δημήτριος Κιάστρος.	1 Μιχαὴλ Μαργελής.
Δημήτριος Βελισσάριος.	1 Ματθαῖος Σταγιαῖνος.
Δημήτριος Πελοπίδας.	1 Μακρὸς Βουτζωᾶς.
Δημήτριος Ζώτωφ.	1 Μανουὴλ Ἀγγελῆς Χίος.
Δρόσος Μοσχόπουλος.	1 Νικολαΐδης καὶ Φραγκόπουλος.
Δημήτριος Χ. Σάββα.	1 Νικόλαος Καραπώνης.
Δημήτριος Ῥόδου.	1 Νικόλαος Θεοδωριδής.
Δημήτριος Μιμῆς Βυζάντιος.	1 Νικόλαος Λάκας.
Δημήτριος Ἐργκλας.	1 Νικόλαος Οἰκονόμου.
Δημήτριος Μούσος Βυζάντιος.	1 Οἶμος καὶ ἀδελφοί.
Εὐστράτιος Πετροκέκκας.	1 Παλαιολόγος Λεμονῆς.
Εὐθύμιος Βαλδούρη διὰ τὸ σχολεῖον	1 Πέτρος Νέδεθκ.
τῶν Ἀρπελακίων.	1 Παρασκευᾶς Τζήνης.
Ἡλίας Μανέσης.	1 Στέφανος Κουμελᾶς Χίος.
Θεόδωρος Σεραφῖνος.	1 Σταύρος Ι. Δελφινιώτης.
Θεόδωρος Φλογαίτης.	8 Φίλιππος Καππαρίας.
Θεοχόρης Μαλτεζίου.	1 Χατζῆ Δημήτριος Κασόγλου.
Θεόδωρος Αὐγερινός.	
Θωμᾶς Κωνσταντῖνου.	Σ Μ Τ Ρ Ν Η Σ.
Θεμελῆς Σταμέροφ.	1 Οἶ Πανιερώτατος καὶ σεβασμιότα-
Ἰωάννης Ἀμβροσίου.	1 τος Μητροπολίτης ἁγίος Σμύρνης
Ἰωάννης Κρόκας.	3 κύριος Ἀνδρῖμος.
Ἰωάννης Μελᾶς.	1 Οἶ Θεοφιλέστατος καὶ ἔλλογιμώτα-
Ἰωάννης Σταμελόπουλος.	1 τος ἁγίος Ἡλιουπόλεως κύριος
Ἰωάννης Βοκαράς.	1 Ἀνδρῖμος.
Ἰωάννης Δεστούνης.	1 Οἶ Θεοφ. καὶ ἔλλογ. ἁγίος Κρήνης
Ἰωάννης Ραλλής.	1 κύριος Ἰγνατίος.
Ἰωάννης Ἀλμαλῆς.	1 Οἶ Πανσωτάτος ἁγίος Ἀρχιμαν-
Ἰωάννης Κέκεβίχης.	1 ὀρίτης τοῦ Παναγιου τάφου κύριος
Ἰωσήφ Φλωκίος αὐλικὸς σύμβου-	1 Ἐπιφάνειος.
λος.	2 Οἶ Πανσεολογιώτατος Καθηγούμε-
	νος τῆς ἐν Πικιακρίτῃ τῆς Καππα-

Σωμ.	Σωμ.
δοκίας ἱεράς Μονῆς τοῦ τιμίου	Ἰλარიών Ἱεροδιάκονος Κύπριος. 1
Προδράμου κήριος Παΐσιος. 10	Ἀνδρέας Χ. Δαβὶδ Κύπριος. 1
Τὸ φιλολογικὸν Γυμνάσιον διὰ τῶν	Δημήτριος Θεμιστοκλῆς Κύπριος 5
ἐπιστημῶν αὐτοῦ ἐπιτροπῶν Στυ-	ἐκ Λιμναίου.
λίου Μουντάνελλη καὶ Κοζηννοῦ	Δημήτριος Κυριακοῦ Σπαρτιάτης. 1
Κατακοζηννοῦ. 20	Γεώργιος Δημητριάδης Σμυρναῖος. 1
Γεώργιος Ὁμηρος. 4	Χ. Γεωργίος Τουλπουτουρανᾶς τοῦ
Παναγιώτης Ν. Μουντάνελλης καὶ	Χ. Ζαχαρίου. 1
υἱοί. 4	Καλλήμιος Κήρης ἐκ Κυδωνίας. 1
Ἡλίας Βαλῆς. 4	Γεώργιος Κιμεριολῆς Λεσβίος. 1
Δημήτριος Κατακοζηννός καὶ υἱοί. 2	Βενιαμὴν Ῥωσσέτος ἐκ Μολδοβλα-
Γεώργιος Αλαμπερῆς. 2	χίας. 1
Δημήτριος Βαλῆς. 1	Χριστόδουλος ἱερόπαις ἐκ Τρίκεης. 1
Χ. Ἀνδρόνικος Χ. Μεγαλῆ. 2	Ἀλέξανδρος Οἰκονόμου ἐκ Τυρναβοῦ
Νικόλαος Βλαχοτύτης. 1	τῆς Θεσσαλίας. 1
Γεώργιος Σαββᾶ. 1	Δημήτριος Κωνσταντίνου ἐκ Τυρνά-
Ἀδῶς Πετράουλου. 2	βοῦ τῆς Θεσσαλίας. 1
Δημήτριος Σκαρλάτος. 1	Εὐδύμης Δελαπορτίας. 1
Ἀντώνιος Γυαλοῦσης. 1	Χ. Ἰωάννης Δημητριάδης Λυππι-
Βασίλειος Ἀναστασιάδης. 1	τζαρῆς. 1
Δημήτριος Μαργαρίτου. 1	Παναγιώτης Βενετικλῆς Ῥέθιος. 1
Νικόλαος Μαργαρίτου. 1	Δαμασκηνός Ἱεροδιάκονος Κήρης ἐκ
Παῦλης Κωνσταντίνου Μαυροκορδά-	Κισίου. 5
τος. 2	Γεώργιος Ἰακώβου Θεσσαλονικεύς. 1
Γεώργιος Δ. Μαυροκορδάτος. 2	Ἰωαννίκιος Ἱεροδιάκονος Κύπριος. 1
Ἀδελφοὶ Ὁμηροί. 2	
Χριστόφορος Μπληγιάνης. 1	
Σταύρος καὶ Γεώργιος Αὐτάδελφοι. 1	
Γεώργιος Δημητριάδης ὁ ἐκ Βρανα-	
νῶν τῶν Ἀγραίων. 1	
Ἐμμανουὴλ Βασιλείου Ζαχαρίου	
Ῥοθῆς. 1	
Κωνσταντίνος Μπερτομῆς Μιτυλη-	
ναῖος. 1	
Νικόλαος Δημητρίου Χοστιάνης. 1	
Νικόλαος Γεωργίου ἐκ Βίλθεροῦ. 1	
Ἀντώνιος Εὐωνόας ἀνεψίος τοῦ αἵγιου	
Κατῆνης. 1	
Γεώργιος Ἀποστολίδης Κυδωνιά-	
της. 1	
Γεώργιος Ἰωαννίδης Φιλαδελφεύς. 1	

Τ Ε Ρ Γ Ε Σ Τ Η Σ.

Γεώργιος Ῥάλλης. 5
Ἀμβρόσιος Στεφάνου Ῥάλλης. 2
Ἀνδρέας Κωνσταντίνου Ῥάλλης. 1
Εὐστρ. Ν. Μεταξά. 1
Γεώργιος Ῥώτας. 2
Μ. Ροδόκανακῆς. 1
Στ. Φραγκιάδης. 1
Γεώργιος Λεωνῆ Σκυλιτζῆς. 1
Σταματίος Δρομοναίτης. 1
Γεώργιος Τουρτόπουλος. 1
Γεώργιος Παπισιάνης. 1

Παροράματων διόρθωσις.

Σελίδι 5, Στίχῳ 12, Γράφε, πράξεων. στ. 12, εἶδος. στ. 15, τίς. — Σελ. 8, στ. 19, τὰ. — Σελ. 16, στ. 4, ὑπαγορευόμενον. — Σελ. 26, στ. 2, ἐσωτερικούς. — Σελ. 52, στ. 5, κληρονομική. — Σελ. 80, στ. 22, παραμελῆται. αὐτ. τοῦ. — Σελ. 90, στ. 3, αἰσχύνῃ. — Σελ. 107, στ. 8, παροιήση. — Σελ. 112, στ. 12, Εὐρωπαϊκὴν. στ. 26, ἐπιβεβαιωθῶσιν. — Σελ. 125, στ. 4, πόλις. — Σελ. 140, στ. 7, διάστημα. — Σελ. 147, στ. 9, ἐκκλησιαστικὴν. — Σελ. 172, στ. 17, ἀψευδῆ μαρτυρίαν. — Σελ. 173, στ. 11, τίς. στ. 32, εὐηργέτησε. — Σελ. 181, στ. 8, ἡ αἰτία. — Σελ. 185, στ. 17, μόλις. — Σελ. 197, στ. 10, ἐπιείκεια. — Σελ. 207, στ. 23, περιστάσεις. — Σελ. 216, στ. 19, ἀνθρωπότητος. — Σελ. 218, στ. 3, ἄνθρωπος. — Σελ. 226, στ. 5, κολυμβητικὴν. — Σελ. 230, στ. 8, καὶ μέ. — Σελ. 242, στ. 13, φυλάττομεν. — Σελ. 246, στ. 23, νὰ τὰς. — Σελ. 251, στ. 27, ἐσωτερική. — Σελ. 252, στ. 4, ἀλλήλων. — Σελ. 253, στ. 27, μεγαλοψυχίαν. — Σελ. 263, στ. 32, βελτίωσός του. — Σελ. 277, στ. 17, τὰς. — Σελ. 284, στ. 13, πρόνοιαν. — Σελ. 297, στ. 27, κανόνων. — Σελ. 332, στ. 3, πολλήν. — Σελ. 340, στ. 7, ἰδίαν. στ. 19, Λογισμοῦ. — Σελ. 346, στ. 5, μαθήματα. — Σελ. 360, στ. 24, τὰ. — Σελ. 372, στ. 10, περισσεΐαν. στ. 12, 21.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

11013
B. 1. 1
2

